

T.C.  
İstanbul Üniversitesi  
Sosyal Bilimler Enstitüsü  
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

146597

**MAHMUT EŞAT BOZKURT**

146597

Nilüfer Uğurlu Şenel

9825020038

Danışman: Doç. Dr. Ali Arslan

İstanbul 2004

T.C.  
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz **TARİH Ana Bilim Dalında 2502980038** numaralı **NİLÜFER UĞURLU ŞENEL'İN** hazırladığı "**MAHMUT ESAT BOZKURT**" konulu **YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ, SINAVI**, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi uyarınca **11/06/2004 CUMA** saat **.14.00'**da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **..K.A.Bilim Dalı.....**'ne **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞUYLA** karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
PROF.DR.MEHMET SARAY	KABULU	M Saray
PROF.DR.YUSUF OĞUZOĞLU	KABULÜ	Yusuf
PROF.DR.SÜLEYMAN BEYOĞLU	Kabulü	S Beyoğlu
DOÇ.DR.CEZMİ ERASLAN	Kabulü	C Erasm
DOÇ.DR.ALİ ARSLAN	Kabulü	A Arslan

## ÖZ

Son Türk inkılapları, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilmiştir. İnkılapların gerçekleşmesinde Mustafa Kemal'in bir lider olarak belirleyiciliği ve bu belirleyiciliğin sınırlarının ne olduğunu anlayabilmek için, Milli Mücadele döneminden başlayıp, inkılapların tamamlandığı evreye kadar, Mustafa Kemal'in çevresinde bulunan kişilerin fikir yapılarının incelenmesi, devrin cereyanlarına ve gerçekleşen inkılaplara karşı aldıkları olumlu-olumsuz tavrın ortaya çıkarılması ve bunların karşılaştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda, incelenmesi gereken kişilerden biri de Mahmut Esat'tır.

Bu çalışmada yararlanılan temel kaynaklar, TBMM Zabıt Cerideleri, Mahmut Esat'ın çeşitli basın organlarında yayımlanmış yazıları ile kaleme aldığı kitaplarıdır.

Bu tezde, bir devlet ve fikir adamı olarak, Mahmut Esat'ın faaliyet ve düşünceleri incelenerek, inkılapa katkıları ortaya çıkarılmaya çalışılırken, aynı zamanda, belli noktalarda inkılabın kendisi de incelenmiştir.

## ABSTRACT

The last Turkish reform was carried out by leadership of Mustafa Kemal Atatürk. It is important to know how Mustafa Kemal is impact on the Turkish reforms. It is necessary to be studied intellectual constructions of the people who were around of Mustafa Kemal and how they assumed an attitude concerning the reforms. In this connection, one of the men who is necessary to be studied is Mahmut Esat, that is a statesman and an ideologist.

In this study, I mostly used primary sources, such as, TBMM Zabıt Cerideleri, writings of Mahmut Esat. I also used the main research works on Mahmut Esat.

In this thesis, I aimed to bring a light on Mahmut Esat's works, ideas and the contributions to the reforms of Atatürk.

## ÖNSÖZ

Türk inkılabının fikir arka planını ve dayandığı zihniyet iklimini ortaya çıkarmakta biyografilerin katkısı kaçınılmazdır. Bununla birlikte, gerek veri toplama ve gerekse çalıştığımız kişiyi objektif bir şekilde değerlendirme konusunda bir takım zorlukları da içermektedir.

Bu zorlukları aşmaya çalışarak hazırladığımız tezde, Mahmut Esat Bozkurt her yönü ile incelenmeye çalışılmış ve faaliyetleri ile düşünceleri değerlendirilerek, inkılabı katkıları ortaya çıkarılmak istenmiştir. Bu arada, inkılap da kendiliğinden belli yönleriyle mercek altına alınmış oldu. İnkılabı emeği geçmiş kimselerle ilgili olarak yapılacak bu tür biyografilerin ve bunların karşılaştırmalı incelemesinin, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kaynaklık eden düşüncelerin ve dolayısıyla Cumhuriyet'in niteliğinin ortaya çıkarılmasında oldukça faydalı olacağına inanmaktayız.

Akademik çalışmalarımızda bizi her zaman teşvik ederek, her türlü kolaylığı gösteren ve yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Saray'a ve tez takip jürimde bulunan Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Bu çalışmanın belirlenmesinde, yürütülmesinde ve sonuçlandırılmasında yaptığı kıymetli katkı ve yönlendirmelerinden dolayı, tez danışmanım Doç. Dr. Ali Arslan'a şükran borçluyum.

Her zaman bilgilerini bizlerle paylaşarak, yardım etmeye hazır olan Doç. Dr. Cezmi Eraslan, Doç. Dr. Mustafa Budak ve Doç. Dr. Halil Bal'a ve tez çalışmam sırasında manevi desteğini esirgemeyen Arş. Gör. Sevim Hacıoğlu'na ayrıca teşekkür ederim. İzmir'de yapmış olduğum çalışma sırasında görüşüğüm Prof. Dr. Zeki Arıkan'a bana verdiği önemli bilgi ve yardımlardan dolayı, Mahmut Esat Bozkurt'un kızı Gün Bozkurt Tekand ile Dr. Hakkı Uyar'a da, gösterdikleri nazik ilgi ve alakalarından dolayı ayrı ayrı teşekkür ederim. Son olarak, üstlerine düşenden fazlasını yaparak, sorumluluklarını paylaşan ve evimde bana rahat bir çalışma ortamı hazırlayan aileme en içten teşekkürlerimi sunarım.

## İÇİNDEKİLER

ÖZ (ABSTRACT)	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
BÖLÜM I: AİLESİ, TAHSİL YILLARI VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ FAALİYETLERİ	4
1.1. AİLESİ	4
1.2. BAZI KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ	6
1.3. MAHMUT ESAT'IN YETİŞTİĞİ DÖNEMİN SİYASİ VE FİKRİ ANALİZİ	8
1.4. TAHSİL YILLARI	22
1.4.1. Türkiye'de Tahsil Dönemi	22
1.4.2. Avrupa'da Tahsil Dönemi	25
1.4.2.1. Mahmut Esat'ın Lozan Türk Yurdu'ndaki Faaliyetleri	28
1.5. İTTİHATÇILIĞI	32
1.6. MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MAHMUT ESAT	36
1.7. İKTİSAT VEKİLİ OLANA KADAR MECLİS'TEKİ FAALİYETLERİ	37
1.7.1. Mahmut Esat'ın Vermiş Olduğu Takrir, Kanun Tasarıları	42
1.7.2. Birinci Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Müzakereleri ve Mahmut Esat	43
1.7.3. Meslekî Temsil	45
1.7.4. İdare-i Nevahi Kanunu Müzakereleri	54
1.7.5. Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun	57
BÖLÜM II: MAHMUT ESAT BOZKURT'UN ÇALIŞTIĞI VEKALETLER	63
2.1. İKTİSAT VEKALETİ	63
2.1.1. Osmanlı'dan Kalan Ekonomik Miras	63
2.1.2. İktisadî Politikaların Belirmeye Başlaması ve Mahmut Esat	68
2.1.3. İzmir İktisat Kongresi	75
2.1.4. İktisadî Kalkınma İçin Yabancı Sermaye	81
2.1.4.1. Chester Projesi	86
2.1.5. Hedef: Tarımsal Kalkınma	90
2.1.5.1. Tarımda Makineleşme	92

2.1.5.2. Alât ve Edevat-ı Ziraiye Mukavelenâmesi	93
2.1.5.3. Çiftçilere Tohumluk Dağıtılması	97
2.1.5.4. Hayvan Hastalıkları	98
2.1.5.5. Ziraat Bankası ile İlgili Faaliyetleri	101
2.1.5.6. Ziraat ve Makinist Mektepleri	106
2.1.6. Ormanlarla İlgili Olarak Yapılan İşler	107
2.2. MAHMUT ESAT'IN İKTİSAT VEKİLLİĞİ'NDEN İSTİFASI	109
2.3. İKTİSAT VEKALETİNDEN AYRILDIKTAN SONRAKİ FAALİYETLERİ	110
2.4. DÖNEMİN ÖNEMLİ SİYASAL OLAYLARI VE MAHMUT ESAT BOZKURT'UN TAVRI	110
2.4.1. 1923 Seçimleri ve Mahmut Esat	110
2.4.2. İkinci Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Müzakereleri ve Mahmut Esat	114
2.4.3. İktidar, Muhalefet ve Mahmut Esat	120
2.5. ADLİYE VEKİLLİĞİ DÖNEMİ	127
2.5.1. Lozan Anlaşması'na Göre Adli Durumumuz	129
2.5.2. Hukuk İnkılabının Gereğçeleri	134
2.5.3. Hukuk İnkılapları	139
2.5.3.1. Medeni Kanun	142
2.5.3.2. Borçlar Kanunu	147
2.5.3.3. Ceza Kanunu	148
2.5.3.6. Ticaret Kanunu	153
2.5.3.7. Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu	155
2.5.3.8. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu	156
2.5.3.9. Deniz Ticareti Kanunu	157
2.5.3.10. İcra ve İflas Kanunu	158
2.5.4. Hukuk İnkılabı Hakkında Tartışmalar	161
2.5.5. Adliye Teşkilatı	168
2.5.5.1. Hakimlerle İlgili Düzenlemeler	171
2.5.5.2. Mahkemeler	174
2.5.5.3. Avukatlık	177
2.5.5.4. Emlak ve Eytam Bankası Kanunu	179
2.5.5.5. Hapishane İşleri	180
2.5.5.6. Ticaret Sicil Daireleri	181

2.5.5.7. Noter İşleri	181
2.5.6. Adliye Meslek Mektebi	182
2.5.7. Ankara Hukuk Fakültesi	183
2.5.8. Adliye Vekaleti Tarafından Tab Ettirilen Eserler	186
2.5.9. Hukuksal Egemenliği Gösterir Bir Dava: Bozkurt-Lotus	187
2.5.10. Haydar Rıfat Bey Davası ve Adliye Vekilliği'nden Ayrılması	192
2.5.11. Adliye Vekilliğinden Ayrıldıktan Sonraki Faaliyetleri	199
2.5.11.1. Öğretim Üyeliği	199
2.5.11.2. Köşe Yazarlığı	200
2.5.12. Dönemin Bazı Önemli Siyasi Olayları	203
2.5.12.1. Şeyh Sait İsyanı	203
2.5.12.2. Takrir-i Sükun Kanunu	205
2.5.12.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası	207
<b>BÖLÜM III: MAHMUT ESAT'IN FİKİRLERİ</b>	214
<b>3.1. İHTİLAL</b>	215
3.1.1. İhtilallerin Başarısı İçin Önemli Bir Unsur: Şef	218
3.1.2. Türk İhtilali	222
3.1.3. İhtilalin Millileştirilmesi	225
3.1.4. Türk İhtilalinin Önemli Bir Eksikliği: Propaganda	227
3.1.5. Türk İhtilali ile bir Karşılaştırma: Fransız İhtilali	230
<b>3.2. SİYASAL SİSTEMLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ</b>	231
3.2.1. Faşizm	233
3.2.2. Nasyonal Sosyalizm	237
3.2.3. Komünizm	238
3.2.5. Demokrasi	243
3.2.5.1. Hürriyetler	248
3.2.5.2. Muhalefet	256
3.2.5.3. Siyasi Partiler	259
3.2.5.4. Meclis Hükümeti Sistemi	264
3.2.5.5. Kuvvetler Birliği	268
3.2.5.6. Parlamentarizm	270
3.2.5.7. Cumhuriyet	272

3.3. KEMALİZM	274
3.4. İKTİSADİ GÖRÜŞLERİ	278
3.4.1. Liberalizm	279
3.4.2. Himayecilik	283
3.4.3. Devletçilik	286
3.4.5. Köylünün Kalkınması	291
3.4.6. İktisadî Birlikler	294
3.4.6.1. Milli İktisadın Gelişmesi Önünde Bir Engel: Museviler	299
3.5. SİYASİ GÖRÜŞLERİ	302
3.5.1. Halkçılık	302
3.5.1.1. Halkçılık Anlayışının Psiko-Sosyal Boyutu: Halkın Seviyesi	309
3.5.2. Türkçülük	316
3.5.2.1. Dil	325
3.5.2.2. Türk Ocakları İle İlişkisi	328
3.5.3. Yabancılar	331
3.5.4. Din ve Laiklik	334
3.5.5.Devlet Anlayışı	341
3.6. MODERNLEŞME	346
3.6.1. Türk Batılılaşması Hakkında	348
3.6.2. Son Türk İnkılabı:Topyekün Batılılaşma	353
3.7. DİĞER BAZI KONULARDAKİ DÜŞÜNCELERİ	357
3.7.1. Hukuk	357
3.7.1.1. İslam Hukuku	361
3.7.2. Masonluk	363
3.7.3. Avrupa'nın Türkiye'ye Bakışı	372
SONUÇ	379
BİBLİYOGRAFYA	384
ÖZGEÇMİŞ	399



## KISALTMALAR

<b>A.A.M,</b>	Atatürk Araştırma Merkezi
<b>A.e.,</b>	Aynı eser
<b>A.İ.İ.T.E,</b>	Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
<b>A.Ü,</b>	Ankara Üniversitesi
<b>A.y.,</b>	Aynı yer
<b>b.s.,</b>	Baskı
<b>CHF,</b>	Cumhuriyet Halk Fırkası
<b>Ç.T.A.D,</b>	Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi
<b>Çev.,</b>	Çeviren
<b>D.E.Ü,</b>	Dokuz Eylül Üniversitesi
<b>Ed.,</b>	Editör
<b>Fak.,</b>	Fakülte
<b>Haz.,</b>	Hazırlayan
<b>İ.Ü,</b>	İstanbul Üniversitesi
<b>M. B.,</b>	Maliye Bakanlığı
<b>S.B.F,</b>	Siyasal Bilgiler Fakültesi
<b>SCF,</b>	Serbest Cumhuriyet Fırkası
<b>t.y.,</b>	Tarih yok
<b>TBMM,</b>	Türkiye Büyük Millet Meclisi
<b>TCF,</b>	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
<b>TEK,</b>	Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
<b>Terc.,</b>	Tercüme eden
<b>TTK,</b>	Türk Tarih Kurumu
<b>U.Ü,</b>	Uludağ Üniversitesi
<b>Üniv.,</b>	Üniversite
<b>vd.,</b>	ve diğerleri
<b>y. y.,</b>	Yer yok
<b>Z.C.</b>	Zabıt Ceridesi

## GİRİŞ

Son Türk inkılabları, batılılaşma yolunda 20. Asrın en kapsamlı ve en dikkat çekici değişim hamlesidir. 1920'lerde gerçekleştirilmeye başlanan inkılabları, bu tarihlerde ortaya çıkan ani bir değişim isteğinin sonucu olarak görmek, arka planda yatan 200 yıllık tarihsel birikimin inkarı anlamına geleceğinden, eksik bir değerlendirme olacaktır. Bununla birlikte, Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen inkılabların, kapsam, nitelik ve yürütülüş açısından onun kişilik ve düşünceleriyle olan sıkı ilişkisi de inkar edilemez bir gerçektir. Onun, devletin ve milletin kaderi üzerinde, milli mücadele dönemi sıralarında başlayan ve giderek güçlenen konumu, Türkiye'nin batılı ya da Avrupaî bir devlet olmasında temel etken olmuştur.

Bu noktada, inkılabların gerçekleşmesinde Mustafa Kemal'in bir lider olarak belirleyiciliği ve bu belirleyiciliğin sınırları ve niteliği nedir? sorusuna verilecek cevaplar önem kazanmaktadır. Bu sorunun sağlıklı bir şekilde cevaplandırılması ise ancak, Milli Mücadele döneminden başlayıp, inkılabların tamamlandığı evreye kadar, Mustafa Kemal'in çevresinde bulunan kişilerin, fikir yapılarının incelenmesi, devrin cereyanlarına ve gerçekleşen inkılablara karşı aldıkları olumlu-olumsuz tavrın ortaya çıkarılması ve bunların karşılaştırılması ile mümkündür.

Bu bağlamda, biri yurt dışında olmak üzere iki hukuk fakültesi bitirmiş, milli mücadeleye katılmış, ilk Meclis'te vazife almış ve bir yılı İktisat Vekilliği'nde olmak üzere toplam yedi yıl vekillik yapmış ve Adliye Vekili olduğu sırada Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün desteği ile büyük emek sarf ederek gerçekleştirdiği hukuk inkılablarının altına adeta imza atmış olan Mahmut Esat Bozkurt, yukarıda belirttiğimiz açılardan incelenmeye değer önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sırada, bu konuda daha önce yayınlanmış bir takım çalışmalara değinmemiz gerekmektedir. Bu çalışmalardan ilki, 1944 yılında, Mahmut Esat'ın talebeliğini yapmış bir kişi olan Tarık Ziya Işırtman tarafından çıkarılmıştır (**Mahmut Esat Bozkurt, Hayatı ve Hatıraları, 1892-1943**, İzmir, 1944). Mahmut Esat'ın hayatının köşe başlarının verilmeye çalışıldığı bu kitap, inceleme amaçlı değildir. İkinci çalışma ise Cihan Yamakoğlu tarafından hazırlanmış ve Kültür Bakanlığı tarafından bastırılmıştır (**Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943) Kuvayı Milliyeci, İlim ve Fikir Adamı, Hatip,**

**Yazar ve (1924-1930) Adalet Bakanı**, Ankara, Kùltür Bakanlığı, 1987). Yamakoğlu'nun bu kitabı da bilimsel bir yöntemle hazırlanmamış olduğundan bir çok hatalı bilgi ve yorumu içermektedir. Konu ile ilgili olarak yapılmış üçüncü çalışma ise bir yüksek lisans tezidir (Pelin Bøke, "Mahmut Esat Bozkurt ve Hukuk Reformu", D.E.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988). Bu çalışmanın kapsamı ise, Mahmut Esat'ın büyük emeği ile gerçekte hukuk inkılapları ile sınırlıdır. Konu ile ilgili dördüncü ve sonuncu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü öğretim görevlilerinden Hakkı Uyar tarafından yapılmıştır (**Sol Milliyetçi Bir Türk Aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, Bøke, İstanbul, 2000). Bilimsel bir incelemenin ürünü olan bu kitabın en önemli özelliği, Mahmut Esat'ın çeşitli basın organlarında bulunan makalelerini toplayan bir bibliyografya denemesi içermesidir. Bu bibliyografya, tezimizin hazırlanmasında bizim için oldukça kolaylaştırıcı bir etki yapmakla birlikte, yazarının da belirttiği gibi, Mahmut Esat'ın tüm yazılarını içermeye iddiasında değildir. Nitekim tezimizin hazırlanması sırasında tespit ettiğimiz yeni bir takım makaleler de bunu doğrulamaktadır. Bununla birlikte, değerli bir çalışmanın ürünü olan bu kitap da Mahmut Esat'ın faaliyet ve fikirlerinin anlaşılmasında yeteri kadar kapsayıcı değerildir.

Mahmut Esat'ın devlet adamı ve hukukçu niteliğinden başka, bütün hayatı boyunca bir çok yerel ve ulusal gazete ve dergilerde, sayısını tam tespit zorlandığımız makaleler yazmış bir fikir adamı kimliği vardır. Daha önce yapılmış ve yukarıda tanıttığımız eserlerden hiç birinde bu yazıların sistematik bir değerlendirilmesi yapılmamıştır. Devrin özellikle siyasal ve ekonomik sorunlarını konu alan yazılarında ileri sürdüğü fikirler, onun Kemalizm'in belli başlı kuramcıları arasında sayılmasına neden olmuştur. Bu nitelendirme, bizim de çalışmamız boyunca mercek altına almaya çalıştığımız bir husus olmuş ve bu bağlamda, inkılaplar ya da yeniden inşa süreci ile olan etkileme-etkilenme ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Elinizde bulunan bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Kişisel bilgilere yer verdiğimiz birinci bölümde, Mahmut Esat'ın yetiştiği dönemin siyasal ve fikri ortamı, tahsil hayatı, Milli Mücadele'ye katılması, mebusluğu ve hükümette görevlendirilene kadar olan faaliyetleri yer almaktadır. İkinci bölümde, Mahmut Esat'ın İktisat ve Adalet Vekili olduğu dönemlerde yapmış olduğu faaliyetlerini incelemenin yanında, dönemin

önemli siyasal olayları karşısındaki tavrını ve varsa rolünü tespitte çalıştık. Üçüncü ve son bölüm ise Mahmut Esat'ın fikirlerine ayrılmıştır. Bu bölümde, öncelikle Mahmut Esat'ın bir çok dergi ve gazetede çıkmış yazılarından temin edilebilenler ile Meclis'te yapmış olduğu konuşmalar ve kitaplarında dile getirdiği görüşleri, kendi aralarında ve dönemlere ayrılarak sınıflandırılmış ve daha sonra ikincil kaynaklara başvurularak, ifade edilen fikirler sistematik bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu arada, Mahmut Esat'ın yaşadığı dönemler arasındaki farklılaşmalar ve bu farklılaşmayı etkileyen unsurlar sergilenmeye çalışılmıştır.

Bu tezde, daha önce yayınlanmış çalışmalardan faydalanılmakla birlikte, görülen eksiklikler de mümkün olduğunca giderilmeye çalışılmıştır. Bu tez, Türk inkılabının en ciddi safhalarında, inkılabı yürüten kadro içinde yer almış bir inkılapçının faaliyet ve fikirleri açısından portresini vermeye çalışırken, aynı zamanda, inkılaba fikir yönünden katkılarını da ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

# BÖLÜM I

## AİLESİ, TAHSİL YILLARI VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ FAALİYETLERİ

### 1.1. AİLESİ

1892 yılında Kuşadası'nda dünyaya gelmiş olan Mahmut Esat Bozkurt'un baba tarafından dedesi Morali Hacı Mahmutoğlu Mehmet Bey'dir. Osmanlı Devleti'nin Mora yarımadası üzerindeki hakimiyetinin 1830 yılında sona ermesiyle birlikte, pek çok Müslüman aile gibi yarımadadan Anadolu'ya göç etmek durumunda kalan aile, Kuşadası'nda Sultan II. Mahmut tarafından kendilerine tımarlık olarak verilen 'Avralya'<sup>1</sup> çiftliğine yerleşmişlerdir<sup>2</sup>. Mahmut Esat'ta gelişen güçlü milliyetçilik duygularının temeli, Yunan isyanı ile topraklarını terk ederek muhacir durumuna düşürülmüş bir ailenin kültürel mirasına dayanmaktadır. Çocukluk yıllarında dede ve ninesinden dinlediği hararetleli muhacir hikayeleri ve hüzünlü vatan öyküleri<sup>3</sup>, onun hayal ve düşünce dünyasında derin izler bırakmıştır.

Babası Kuşadası eşrafından Hasan Bey'dir. Çiftçilik ve ticaret ile uğraşan Hasan Bey'e kamu hizmetlerindeki başarılarından dolayı paşalık rütbesi verilmiş, ancak O, bunu kullanmamayı tercih etmiştir<sup>4</sup>. Hasan Bey, Kuşadası'nda belediye başkanlığı ve İzmir'de de Meclis-i Umûmi azalığı yapmıştır. Dört evlilik yapmış olan Hasan Bey'in ilk evliliğinden dünyaya gelen Mahmut Esat'ın, İsviçre'de okurken apandisitlen ölen Süreyya ile, Mehmet Faruk, Şakir Kenan ve İbrahim Ethem isimlerinde dört kardeşi

<sup>1</sup> Selçuk'la Kuşadası arasında bulunan bu çiftliğin adı, Mustafa Kemal Paşa tarafından "Eroğlu" olarak değiştirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İzmir'i veya bölgeyi ziyaretlerinde, Mahmut Esat'ın çiftliğine de sık sık uğradı ("Reis-i Cumhuriyet'in Kuşadası'nı Ziyaretleri", *Sadâ-yı Hak*, 12 Şubat 1340).

<sup>2</sup> Hacı Mahmutoğullarının İzmir'e iskanı hakkında, Kuşadası nüfus arşivinde bir padişah fermamı veya buna işaret eden bir bilgiye rastlamadığını söyleyen Cihan Yamakoğlu, bunun sebebini, Kuşadası Hükümet Konağı'nın ve buradaki belgelerin yanmış olmasına bağlamaktadır (Cihan Yamakoğlu, *Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943): Kuvayı Milliyeci, İlim ve Fikir Adamı, Hatip, Yazar ve (1924-1930) Adalet Bakanı*, Ankara, Kültür Bakanlığı 1987, s. 3-4). Yamakoğlu'nun bu kitabı, içerdiği bir çok hatalı bilgi ve gerçekçi olmayan yorumlardan dolayı Zeki Arıkan, Hakkı Uyar gibi, konu ile ilgili daha önce araştırma yapmış kişiler tarafından eleştirilmiştir.

<sup>3</sup> Tarık Ziya Işırtman, *Mahmut Esat Bozkurt, Hayatı ve Hatıraları, 1892-1943*, İzmir, Güneş, 1944, s. 9.

<sup>4</sup> Mahmut Esat Bozkurt'un kızı, Gün Bozkurt Tekant ile yapılan görüşme. Kendisinde dedesinin paşa üniforması ile çekilmiş bir de resmi bulunmaktadır. Hasan Bey 1854 yılında Kuşadası'nda doğmuş ve 1931 yılında ölmüştür (Yamakoğlu, *Mahmut Esat*, s. 2).

daha vardır. Hasan Bey'in ikinci hanımından olan oğlu Ali Fuat Bey, genç yaşta Balkan Savaşı'nda şehit olmuş ve son eşinden olan kızı Şadiye ise 2000 yılında vefat etmiştir.

Mahmut Esat'ın annesi Mekiye Hanım, 1869 yılında İzmir'de doğmuştur. Mekiye Hanım'ın babası, Alaşehir'in Koçaklar köyünden, Hatiboğulları sülalesinden Hoca Şakir Efendi'dir. Ulemâdan şöhret sahibi bir kişi olan Hoca Şakir Efendi, “nihayet derecede verâ ve takvâ sahibi bir ders-i âmm”, yani, herkese ders vermeye yetkili bir cami hocasıdır<sup>5</sup>. Annesi ise, İzmir'de Musulluzadeler diye tanınan bir aileden okuma yazması olan bir hanımdır. Mekiye Hanım'ın erkek kardeşi Ubeydullah Efendi'nin, anılarında belirttiğine göre; babasının iki-üç bin cilt ve annesinin de yaklaşık elli cilt kitabı vardır<sup>6</sup>. Mahmut Esat'ın dayısı Mehmet Ubeydullah Efendi, rüşdiyeyi bitirdikten sonra medrese eğitimi almış, daha sonra kaydolduğu tıbbiye üç sene devam etmiştir. 1885'de Menemenlizade Tahir, Beşir Fuad ve Küçük Azmi Beylerle birlikte *Haver* adlı bir gazete çıkaran Ubeydullah Efendi, ilk yazılarını da burada yazmıştır. İttihat Terakki üyesi bir Jön Türk'tür<sup>7</sup>. Mahmut Esat'ın, fikri gelişiminde dayısının önemli etkileri olduğunu söylemek yerinde olacaktır<sup>8</sup>.

Mahmut Esat, kendileri gibi Mora'dan göç etmiş olan ve baba tarafından akrabalıkları olan, Menekşelizadelerden Dr. Hüsnu'nün kızı Fehriye Hanım'la 1922 yılında evlenmiştir. Fehriye Hanım'ın annesi, İzmir'in köklü ailelerinden olan

<sup>5</sup> Ahmet Turan Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk UBEYDULLAH EFENDİ'NİN AMERİKA HATIRALARI*, İstanbul, İletişim 1997, s. 13. Hoca Şakir Efendi'nin Fransa'da öğrenim gördükten sonra, Osmanlı ordusunda Kolağası olarak görev yaptığını ve daha sonra buradan ayrılarak İzmir'de kurduğu tekkenin şeyhliğini yürüttüğünü belirten Yamakoğlu'nun verdiği bu bilgiyi başka bir kaynakla doğrulayamadık (Yamakoğlu, *Mahmut Esat*, s. 2).

<sup>6</sup> Mehmet Ubeydullah Efendi, *Yaşadığım Günlerin Hesabına Ait Dağınık Yapraklar*'dan aktaran; Alkan, *Sıradışı Bir*, s. 13.

<sup>7</sup> A.e., s. 15-16. Maceracı bir kişiliğe sahip olan Ubeydullah Efendi ilk yurt dışı seyahatini, 1886-1888 yılları arasındaki Paris'e yapmıştır. 1893 yılında kaçarak önce Amerika'ya, oradan da İngiltere, Fransa ve Bulgaristan'a gitmiştir. 1889'da İstanbul'a gelen Ubeydullah Efendi, burada İngilizlerin Güney Afrika'daki Transvaal bölgesinde Boerler'i yenmesinden dolayı İngiliz Büyükelçiliğine giderek, İngilizlere duyduğu sempatiyi gösteren üç Türk grubundan birincisinin başında olduğu için II. Abdülhamit'in adamları tarafından yakalanarak Taif'e sürgüne gönderilmiştir. 1905 yılına kadar Hicaz'da kalan Ubeydullah Efendi, oradan Mısır'a kaçmış ve daha sonra Avrupa'ya geçmiştir (a.e., s. 19-30).

<sup>8</sup> İzmir İdadisi'nde kendisi ile aynı sınıfta okuyan Turgut Türkoğlu bu konuda şöyle demektedir: “Ubeydullah Efendi... hürriyet mücahidi bir zattı. Dayısı Mahmut Esat'ı babası kadar severdi. Mahmut Esat, dayısından çok mülhem olmuştur” (İşitman, *Mahmut Esat*, s. 9-10). Kendisi sadık bir Mustafa Kemal ve İnönü hayranı olduğu zaman bile, dayısının telkini ile Talat Paşa'ya duyduğu sevgisi devam etmiştir. Talat Paşa'nın kendisini öldürmeye teşebbüs edenlere karşı göstermiş olduğu büyüklüğü, Babıali hadiselerindeki cesaret ve feragatini çoğu zaman gözleri yaşararak dinler ve bu konudaki hatıralarını anlatırdı (Cevat Hakkı Özbay, “Mahmut Esat Bozkurt'tan Muazzez Hatıralar”, *Hukuk Gazetesi*, No: 61-62, 10 Mart 1944, s. 2).

Katipzadelerin kızı Beyza Hanım'dır. Beyza Hanım'ın anne tarafının, Atatürk'ün eşi Latife Hanım'ın anne tarafıyla akrabalıkları vardır<sup>9</sup>. Mahmut Esat'ın Fehriye Hanım'la olan evliliğinden, Gün ve Ay adında iki kızı ve Yüksel adında bir oğlu olmuştur. Mahmut Esat'ın çocukları için seçtiği isimler, aynı zamanda sahip olduğu milliyetçi duygularının bir göstergesidir.

## 1.2. BAZI KİŞİSEL ÖZELLİKLERİ

Ailesi çiftçi olan Mahmut Esat'ın kendisi de, toprağa bağlı ve çiftlik hayatını seven bir kişidir. Bunu her vesile ile belirtmekten gurur duymaktadır. Öyle ki, milletvekili olduğu her dönemde de, tercüme-i hal kağıdının meslek kısmına, çiftçi ve hukukçu olarak mesleğini yazmıştır.

Avlanmayı<sup>10</sup>, ata binmeyi, çift sürmeyi, atış talimleri yapmayı ve zeybek oynamayı seven Mahmut Esat, köylüleri de son derece yakından tanır, onların sorunlarını bilir, onlarla arkadaş gibi sohbet ederdi. Kuşadası'na büyük bağlılık duyan Mahmut Esat, buraya geldiği zaman, her bakımdan tam bir çiftçi haline gelir, çift sürer, zeytinlikte atış talimleri yapar ve Kuva-yı Milliyeci arkadaşlarıyla da buluşurdu. Kırk adımda bıçağı ince tarafından vurduğu söylenen Mahmut Esat, çok güzel zeybek oynar, davul zurnayı ve kaval sesini severdi. İstiklal marşı okunduğunda nerede bulunur ve ne işle uğraşırsa uğraşsın hemen çevresindekilerle birlikte saygı duruşuna geçerdi<sup>11</sup>.

Ailesine çok düşkün olan Mahmut Esat, kızı Gün Hanım'ın belirttiğine göre, Fehriye Hanım'a şiirler okumayı sever, sofrada adabına dikkat eder ve Fehriye Hanım sofraya oturmadan yemeğe başlamazdı. Tarihe çok meraklı olan Mahmut Esat, önemli tarihi hadiseleri çocuklarına da anlatmaktan geri durmazdı. Atatürk'ün, her akşam araba göndererek Mahmut Esat'ı aldırıp, köşke çıkartması, Mahmut Esat'ın da Atatürk'ün sofrasında önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Maddiyata paraya önem vermeyen Mahmut Esat, Kuşadası'nda kendine ait her şey düşman tarafından yakılıp yıkıldığı zaman, devlet tarafından kendisine karşılık olarak verilen 50 bin liralık harikzede senedini kullanmayarak, hatıra olarak saklamış ve zaman aşımına uğratmıştı<sup>12</sup>.

<sup>9</sup> Gün Hanım'la Temmuz 2000'de Kuşadası'nda yapılan görüşme.

<sup>10</sup> Çankaya'da Kılıç Ali Bey'in köşkünde otururken de 5-6 tane av köpeği vardır.

<sup>11</sup> Gün Bozkurt Tekand, "Babam Mahmut Esat", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1992, s. 290; Işıtman, *Mahmut Esat*, s. 14, 53-55.

<sup>12</sup> Tekand, "Babam Mahmut Esat", s. 291.

Helvahaneleri ve bir çok mülkü yakılıp harap olan Mahmut Esat'a verilen harikzede makbuzunu kullanmaması ise ilgi çekmiştir. Nitekim, aile dostları olan Fevzi Çakmak'ın eşinin, Fehriye Hanım'a; "namuslu, tamam anladık ama bu kadarına da aptallık denir" dediği ve Mahmut Esat'ın, "ben devletin hazinesini bilmiyor muyum ki?" diyerek davranışını açıkladığı belirtilmektedir<sup>13</sup>.

Küçüklüğünden itibaren, Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın şiirlerini bilen ve okumayı seven Mahmut Esat, sanata ve edebiyata da düşkündür. Yahya Kemal Beyatlı, Faruk Nafiz Çamlıbel, Yusuf Ziya Ortaç, İsmail Habib Sevük ve daha pek çok şair ve edebiyatçı arkadaşları ile arasıra bir araya gelen Mahmut Esat, çok güzel şiir okurdu<sup>14</sup>. İzmir'de fen, şiir ve sanat alanında çeşitli eserler meydana getirmiş olan kişiler arasında, Seyit Mansuri Said, Tokadizade Şekip, Abdülhalim Memduh, Müstecabizade İsmet ve Yenişehirli Halit Eyüp Bey'den başka Mahmut Esat'ın da adı geçmektedir<sup>15</sup>. Şiire bu kadar meraklı bir insanın kendisinin de şiir yazmak isteyeceği muhakkaktır. 1934 yılında kendisinin de arada sırada yazılarının çıktığı **Orhun** mecmuasında, Mahmut Esat'ın şiir kitabının yakında çıkacağını belirten reklamlara rastladık<sup>16</sup>. Mahmut Esat Bozkurt'a ait olabileceğini kuvvetle düşündüğümüz 35 sayfadan oluşan, *Bu Suya Sen De Eğil* başlıklı şiir kitabının girişinde, yazarın ve kitabın adı, yayın senesi (1934), basım yeri (Ülkü Kitaphanesi), yayın yeri, İstanbul (Beyazıt) yer almakta, ancak, yazar veya şiirler hakkında her hangi bir bilgi ve içindikiler kısmı bulunmamaktadır. Bu kitabın Mahmut Esat Bozkurt'a ait olup olmadığını anlamamız için kitabın ilk sayfasında bulunan imzası önemli bir delil teşkil etmektedir. Kitapçığın bulduğumuz nüshasının ilk sayfasında el yazısıyla ve dolmakalemle, **Yeni Türk Mecmuasına, 24. II. 934 i yazısı ve altında da M. Esat yazılı imzası bulunmaktadır. Kitabın birinci bölümünde 14 (25. sayfaya kadar) ve ikinci bölümünde, toplam 14 şiir yer almaktadır. Serbest düzende yazılmış şiirlerde, ana tema aşktır. Şiirler şu başlıklardan oluşmaktadır: Bu suya Sen de Eğil, Ay, Gölge miyim Nur muyum? Uzaklarda, Hatıra, Sahilde Akşam, Akşam ve Duygular, Sesler, Teselli, Gönlüme, Akşam ve Sen, Korkma,**

<sup>13</sup> Gün Bozkurt Tekand ile Temmuz 2000'de Kuşadası'nda yapılan görüşme.

<sup>14</sup> Gün Bozkurt Tekand, Yahya Kemal Beyatlı'nın Mahmut Esat'a, "sizden dinlediğim zaman, şiirlerimi daha çok beğeniyorum" dediğini aktarmaktadır (Tekand, "Babam Mahmut Esat", s. 289).

<sup>15</sup> Kamil Dursun, *İzmir Hatıraları*, Haz. Ünal Şenel, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994, s. 148.

<sup>16</sup> *Orhun Mecmuası*, sa: 6, 6 Nisan 1934.



**Gölde Yıldızlar, Ceylan Gözlüm,** (burada dalgalar başlıklı ikinci kısım başlıyor) **Dalgalar I, II, III, Hırs, Kadın, Akıp Giden Su**<sup>17</sup>. Ayrıca Mahmut Esat'ın gazetelerde yer alan bazı makalelerini de serbest şiir formunda yazdığını görmekteyiz<sup>18</sup>. Bununla birlikte, aynı yazara ait başka bir şiir kitabına rastlamadığımızı da belirtmemiz gerekmektedir.

Hassas ve duygu dolu bir insan olan Mahmut Esat'ın bu özelliği hitabetine de yansımıştır. Çok iyi bir hatip olarak kabul edilen Mahmut Esat, inandığı meseleleri her zaman heyecanla ve çok etkili bir biçimde savunmuş ve çevresindekiler üzerinde çok tesirli olmuştur.

### 1.3. MAHMUT ESAT'IN YETİŞTİĞİ DÖNEMİN SİYASİ VE FİKRİ ANALİZİ

Mahmut Esat, siyasi olarak, Osmanlı Devleti'nin savaşlarda sürekli olarak toprak kaybettiği, uluslar arası denge politikalarına dayanarak ayakta kalmaya çalıştığı ve devletin bu durumdan kurtulmasını isteyen aydınların ve devlet adamlarının yoğun bir şekilde çözüm önerilerini tartıştığı bir dönemde yetişmiştir. Mahmut Esat'ın çocukluk ve gençlik yıllarındaki siyasi ve fikri ortamı anlatmaya geçmeden önce, bunun tarihsel köklerine ve gelişimine bakmakta fayda vardır.

Osmanlı Devleti'nin 16. yy'da doğal sınırlarına ulaşması ve ilerleyişinin durması, dikkatleri ordunun üzerine çekmişti. Osmanlı ordusunun teknik ve donanım açısından Avrupa ordularındaki gelişimi takip etmemesi, geri kalmasına neden olmuştu. Dünya ticaret yollarının 17. yy'dan itibaren Flemenk ve İngiliz devletlerinin önderliğinde açık okyanusa kayması, Batı'dan gelen ani ve ucuz gümüş bolluğu gibi nedenler, Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan da gerilemesini sağlamıştır<sup>19</sup>. Önemli toprak kayıplarının yaşandığı 1774-1878 yılları arasındaki devre, Osmanlı devlet adamları ve aydınlarının, devletin neden bu duruma düştüğünü yoğun olarak tartışmaya açtığını ve çeşitli çözüm önerileri sunmaya başladıklarını görmekteyiz<sup>20</sup>.

<sup>17</sup> Mahmut Esat, **Bu Suya Sen de Eğil**, İstanbul, Ülkü Kitaphanesi, 1934.

<sup>18</sup> Mahmut Esat, "Haydutlar Kovalanıyor", **Anadolu**, 19 Eylül 1935, s. 1; Mahmut Esat, "Hürriyet Yollarında Yalmayak", **Yeni Asır**, 5 Kasım 1935, s. 1.

<sup>19</sup> Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 7. bs., Ankara, TTK, 1998, s. 25-36.

<sup>20</sup> 1791 sonbaharında Sultan III. Selim'in, sivil, asker ve ulemadan yirmi iki kişiye, devletin neden zayıfladığı ve bunun nasıl önlenebileceği konusundaki fikirlerini bildirmelerini istemesi, bu konudaki çabayı ve isteği göstermesi bakımından önemlidir (Lewis, **Modern Türkiye'nin**, s. 58).

Damat İbrahim Paşa (1718-1730) zamanında Avrupa'ya 1719'da bir elçilik heyeti ve 1721'de ise Paris'e, Yirmisekiz Mehmet Sait Efendi elçi olarak gönderildi. Bu sayede Fransa'nın temsil ettiği Avrupa ile ilk defa sosyal ve kültürel bir ilişki kurulmuş oluyordu<sup>21</sup>. Bu dönemde ki diğer bir önemli gelişme, ilk devlet matbaasının kurulmasıdır. Böylece, Avrupalılaşmaya doğru beliren irade, III. Selim (1789-1807) zamanında ilk ciddi adımlarını atmıştır. Savaşlardaki yenilgilerin önlenmesi için doğal olarak ilk düşünülen şey ordunun modernleştirilmesiydi. Fransız subaylarının nezaretinde başlatılan eğitim ve modernleşme çabaları ile idarî ve malî alanlarda yapılan batı tarzında düzenlemelere **Nizam-ı Cedit** adı verildi. Ayrıca ilk defa bu dönemde Avrupa başkentlerinde sürekli elçilikler (ilki 1793'te Londra'da) kuruldu. Bu elçilikler, burada katip olarak bulunan bir çok gencin, Avrupa dillerini ve özellikle de Fransızca'yı öğrenmesini, Batı kültür ve yaşayışını öğrenmesini ve batı düşünce hayatıyla tanışmasını sağladı<sup>22</sup>. Bu dönemin diğer bir özelliği, Osmanlı Devleti'nin bundan böyle Batı'ya karşı geleneksel bakışını değiştirmesi ve Avrupalı Devletlerle eşit şartlarda anlaşmalar yapmayı kabul etmesidir<sup>23</sup>. III. Selim'in tahttan indirilmesiyle (1807) **Nizam-ı Cedit** ordusu dağıtıldı ve reformlar bir süreliğine durdu. Ancak II. Mahmut'un tahta geçmesiyle (1808-1839), Osmanlı Devleti'nin batılılaşma çabaları kaldığı yerden devam etti.

II. Mahmut döneminin en önemli özelliği, reformları devam ettirmek ve devletin güvenliğini sağlamak için, taşraya karşı merkezin gücünün arttırılmaya çalışılması olmuştur. Bu dönemde idarî anlamda yapılan yenilikler de önemlidir. Nitekim, batıdakine benzer bir şekilde nezaretlerin kurulması (Dahiliye, Hariciye ve Evkaf Nezaretleri) ve sadrazamlığın başvekalete çevrilmesi bu dönemde gerçekleşmiştir. Yine bu dönemde bir tür nazırlar Meclisi olan **Dar-ı Şûra-yı Babiâli**, askerlikle ilgili tüm mevzuların görüşüldüğü **Dar-ı Şûra-yı Askerî** ve devleti alakadar eden her işin görüşüldüğü, kanun layihaları hazırlayan ve nazırlar meclisinin kendine havale ettiği işleri görüşerek öneride bulunan bir komisyon niteliğinde olan, **Meclis-i Valâ-yı**

<sup>21</sup> A.e., s. 46-47. Fransız bahçe ve dekorasyonları, mobilyası kısa zamanda saray çevrelerinde moda oldu. Sultan (III. Ahmet), saray kapısının dışına rokoko tarzında bir çeşme yaptırmıştır. A.y.

<sup>22</sup> A.e., s. 63; Tank Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, 2.bs., İstanbul, Arba, 1996, s. 22-23.

<sup>23</sup> Tunaya, a.e., s. 24.

**Ahkâmı-ı Adliye** 'nin kurulmuş olması oldukça önemlidir<sup>24</sup>. Bu gelişmelerin, daha sonra kurulacak meşruti yönetim için bir ön hazırlık ortamı sağladığını söylemek fazla abartılı olmasa gerektir.

Avrupaî tarzda yapılan diğer bir değişiklik ise kılık ve kıyafet ile ilgilidir. Bu dönemde, memurların kılık kıyafetleri ve askeri üniformalar Avrupaî tarzda yeniden düzenlendi. Fes, resmi başlık olarak kabul edildi (1828)<sup>25</sup>. Sarayda Avrupaî mobilyaların yer almaya başlaması, düzenlenen resepsiyonlar, yabancı diplomatların Avrupa protokolüne göre kabul edilmesi gibi durumlar da göz önüne getirildiğinde, Avrupa'nın sadece teknik düzeyde değil, en azından saray ve çevresinde, sosyal ve kültürel olarak da taklit edildiğini göstermektedir.

Bu değişimi takip eden Tanzimat Fermanı ile, can, namus ve mülkiyet güvenliği kuvvetlendirilmiş, iltizam kaldırılmış, sanıkların açık ve adil bir şekilde yargılanması ve kanunların uygulanmasında bütün dinlere mensup olan kişilere eşitlik tanındığı ilan edilmiştir. Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından bir süre önce, 1837'de, Viyana elçiliğine tayin edilen Sadık Rıfat Paşa<sup>26</sup>, bu dönemde kaleme aldığı bir yazısında, Avrupa'dan sadece servet, endüstri ve bilimsel gelişimi değil, bunlara bir öz teşkil eden can, mal ve güvenlik gibi zorunlu hak ve hürriyetlerin karşılanması, idare edenlerin kanunlara bağlı olarak hareket etmeleri ve halkın menfaatlerini göz önünde bulunduran ve keyfi olmayan bir idare anlayışının da alınması gerektiğini belirtmekteydi<sup>27</sup>.

Daha önceki dönemde başlatılan merkezileşme ve idarî düzenlemelere bu dönemde de devam edilmiş ve batı kanunlarından yararlanılarak Ceza ve Ticaret Kanunları yapılmış, yeni mahkemeler (Nizamiye, Ticaret, Karma mahkemeler) kurulmuştur. 1856'da yabancı devletlerin (İngiltere, Fransa ve Avusturya) ağır baskısıyla kabul edilen Islahat Fermanı ile cizye kaldırılarak, gayrimüslimlere de askerlik hizmeti tanınsa da, daha sonra bedel karşılığı bundan muaf tutulmaları sağlandı. Dine bakılmaksızın bütün Osmanlı tebaasının eşitliği daha kati bir şekilde vurgulandı<sup>28</sup>.

<sup>24</sup> Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, C.VIII, Ankara, TTK, 1995, s. 203-204.

<sup>25</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Lewis, *Modern Türkiye'nin*, s. 77-103.

<sup>26</sup> Sadık Rıfat Paşa'nın fikirleri için bkz., Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İstanbul, İletişim, 2. bs., 1998, s. 198-216.

<sup>27</sup> Lewis, *Modern Türkiye'nin*, s. 132.

<sup>28</sup> Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s. 35-39; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz. Ahmet Kuyuş, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi, 2002, s. 216.

Tanzimat döneminden itibaren, devletin çeşitli müesseseleri ıslah edilmiş ve yenileri kurulmaya çalışılmıştır. Bunlardan biri de kimileri tarafından iptidai bir meclis olarak tanımlanan ve idari bölgelerin yeni bir şekle göre düzenlenmesini sağlamak amacıyla kurulan Şûra-yı Devlet'tir (1869). Bu kurum, Meşrutiyet rejimine bir adım teşkil etmiştir<sup>29</sup>.

Tanzimat ve Islahat Fermanlarına dayanılarak her alanda yapılan yenilikler, devletin birliğini ve güvenliğini sağlayamamış, bir süredir devam eden milli ve mahalli isyanların önü alınamamıştı. Ayrıca dış devletler, Hıristiyan tebaanın güvenliğini bahane ederek, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya başlamışlardı. Bu sıralarda Osmanlı Devleti'nde gittikçe artan malî bunalım, reformların sadece Hıristiyan tebaanın durumunu düzeltmeye yönelik olması, 1871'de Fransa-Prusya savaşında Fransa'nın yenilmesi<sup>30</sup> ve aynı yıl Âli Paşa'nın ölümünün de etkisiyle, reformlara ve her türlü yabancı müdahaleye karşı bir tepki ruhu oluştu<sup>31</sup>. Bu arada ekonomik açıdan da çöküntü had safhaya ulaşmış ve Osmanlı Devleti borçlarını çeviremez duruma gelerek, 1875 yılında iflasını ilan etmişti. Bunun üzerine 1881 yılında kurulan Duyûn-u Umûmiye İdaresi ise ülkenin en verimli gelir kaynaklarına el koymuş ve ekonomik olduğu kadar siyasi bir sömürü aracı olmuştu. Tanzimat ve daha sonrasında yapılan özellikle hukuki reformlarla, dış devletlerin müdahalelerini ve ayrılıkçı hareketleri önlemek isteyen Osmanlı Devleti, müslim ya da gayri müslim bütün tebaayı bir arada tutabileceğini düşündüğü bir Osmanlı kimliği yaratmayı arzulamış, ama daha sonraki gelişmelerin gösterdiği gibi bunda başarılı olamamıştı.

Osmanlıcılık düşüncesini meşruti öğelerle destekleyerek savunan ve ülkenin gidişatından memnun olmayan bazı gençler, 1865 yılında bir araya gelerek, **İttifak-ı Hamiyyet** adlı bir cemiyet oluşturmuşlardı. Meşruti bir yönetime karşı olan Âli ve Fuat Paşaların politikalarını, "ılımlı" olduğu gerekçesiyle eleştirmekte ve Reşit Paşa'nın

<sup>29</sup> Tunaya, **Batılılaşma Hareketleri**, s. 40-41.

<sup>30</sup> Fransa, bu savaşta yenilince, Ortadoğu'daki prestijli konumunu kaybetmiş ve buna mukabil Rusya Osmanlı bölgesinde (balkanlarda) güçlenmişti. Ayrıca Fransa'nın bu yenilgisi, reformlar üzerindeki güçlü etkisinden dolayı, reformlara karşı olan halk açısından iyice olumsuz olmuş ve Almanlara bir ilgi başlamıştı (Mardin, **Yeni Osmanlı**, s. 71, 74; Lewis, **Modern Türkiye'nin**, s. 123).

<sup>31</sup> Lewis, a.e., s. 115-123; Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 209-210.

desteğini almaktaydılar<sup>32</sup>. Hepsi de yabancı dil bilen bu gençler, daha sonra yeni Osmanlılar olarak kendilerini tanıttıkları<sup>33</sup> ve İslam'a olan bağlılıklarının yanı sıra, etkilendikleri Avrupa'daki hürriyet ve meşrutî fikirlerin, Osmanlı ülkesinde yayılması için çaba göstereceklerdir. Paris'te Mustafa Fazıl Paşa'nın çevresinde bir araya gelen Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa (1825-1880), Namık Kemal (1840-1888), Ali Suavi (1839-1878) ve Mehmet Bey gibi kişiler, düşünce yapıları açısından homojen bir bütünlük arz etmemektedirler<sup>34</sup>. Ziya Paşa yazılarında daha çok, Osmanlı Devleti'nin idarî yapısının düzeltilmesi ile ilgilenirken, egemenliğin devredilmezliği ve devletin üstünde bir hukuk anlayışından da bahsetmiştir. Devletin kurtuluşunu, milli bir parlâmentonun açılmasına bağlayan Ziya Paşa, aynı zamanda hükümdarın meşru bağımsızlığının kısıtlanmayacağını da söylemekteydi<sup>35</sup>. Yeni Osmanlı düşüncesinin sembolü durumundaki Namık Kemal ise, temsili sistem, halk hakimiyeti, kuvvetler ayrılığı düşüncelerini savunmakla birlikte, İslamcı devlet anlayışının da bir sonucu olarak ihtilalci değildi. Suavi ise tam tersi olarak halk hakimiyeti kavramının İslam'da zaten var olduğunu belirtmekte, kuvvetler ayrılığını doğru bulmamakta ve fonksiyonların ayrılığını savunmaktadır. Düşüncelerinde İslamî yaklaşımları oldukça ağır basmakla birlikte, ihtilalci düşünceye uzak değildi<sup>36</sup>. Yeni Osmanlıların faaliyetleri I. Meşrutîyet'in ilanı ve bundan bir süre sonra cemiyet üyelerinin ardarda ölümleriyle<sup>37</sup> sona ermiştir.

Meşrutîyetin ilanından bir yıl sonra başlayan ve 1878 Ayestefanos Anlaşması ile sona eren Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı Devleti'nin uzun süreden beri devam eden

<sup>32</sup> Mardin, *Yeni Osmanlı*, s. 17-19; Berkes, Âli Paşa'ya karşı bir darbe girişimi arzlayan bazı üyeleri ile bu cemiyetin, Tanzimata yönelmiş ikinci tepkisel oluşum (birincisi Kuleli vakasıdır) olduğunu ve girişimin başarısızlıkla sonuçlandığını ifade etmektedir (Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 275-282).

<sup>33</sup> Berkes, a.e., s. 282-283; Mardin, a.e., s. 30-31, 50.

<sup>34</sup> Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 498. Mardin, Yeni Osmanlılar içinde en azından dört grup reformcu bulunduğunu ifade etmektedir. Mehmet Bey, Halil Şerif ve Mustafa Fazıl liberal gelişme fikrine uyum sağlamışlardır ve geçmişle ilgili kalımlardan kurtulmak istemektedirler. İkinci grubu Namık Kemal'in temsil ettiğini söyleyen Mardin, Kemal'in, batılı fikirlerin etkisine kapılmış olmakla beraber, temel kavramlarının "hürriyet" ve "millet" olduğunu ve temsili bir meclisin varlığının milli ayrılık hareketlerini önleyeceğini düşündüğünü belirtmektedir. Ziya Paşa'nın kavgasının Bâb-ı Âli nazırları ile olduğunu ve Ali Suavi'nin ise Namık Kemal'in bir tür *karikatürü* olduğunu ifade etmektedir (Mardin, *Yeni Osmanlı*, s. 91-93). Bununla birlikte Âli ve Fuat Paşa'ya karşı olmaları, tasarladıkları yenilikleri dini temellere dayamak düşüncesi ve az ya da çok padişah'a mutlaka yer vermeleri ortak özellikleri olarak sayılabilir.

<sup>35</sup> Ziya Paşa'nın görüşleri için bkz. Mardin, a.e., s. 373-385.

<sup>36</sup> A.e., s. 327-328, 406-408.

<sup>37</sup> A.e., s. 89-91.

toprak kayıplarına Sırbistan, Karadağ ve Romanya'yı da eklemekten başka, Meşrutiyet idaresinin çok kısa sürmesine bahane edilmiş ve uzun sürecek bir baskı dönemine yol açmıştı. Devleti bir arada tutmak için gösterilen çabalar, özellikle eğitim, ordu, haberleşme ve ulaşım alanlarında belirginleşmiştir<sup>38</sup>. Modernizasyon açısından gerekli bu çabaların hepsi de ayrı ayrı, merkezin kontrolünü arttırmak ya da iktidarını güçlendirmek ve birliği sağlamak için son derece önemli olan faaliyetlerdir. Eğitim ise, Abdülhamit'e muhalif olanların da ilk sırada savunduğu bir ıslahat hareketidir.

İlk parlamenter deneyim olan I. Meşrutiyet Meclisi, o vakte kadar uygulanmaya çalışılan Osmanlılık siyasetinin tutmadığını, azınlıkların Osmanlı kimliğini benimsemediklerini göstermesi açısından da önemli olmuştur. Abdülhamit'in kişisel idaresi döneminde yürütülen ve İslamcılık olarak isimlendirilen siyasetin, içerde Müslüman tebaanın birliğini sağlaması umulmuştur. Bununla birlikte, devletin bekaasını sağlamak amacıyla uygulanan uluslararası denge politikasına, araçsal olarak halifelik unsurunun eklenmesi ve Rusya ve İngiltere gibi Müslüman sömürgeleri olan devletlere karşı bir tehdit unsuru olarak kullanılması, bu politikanın batıda "pan" diye nitelendirilmesine neden olmuştur<sup>39</sup>. Bu dönemde ortaya çıkan diğer siyasi fikir akımları ise garpçılık ve Türkçülüktür.

Yunanistan Savaşı (1897), Girit ve Makedonya'nın özerkleşmesi, Arap vilayetlerindeki ayrılıkçı hareketler, ekonomik çöküntü ve Ermeni meselesi konularında da<sup>40</sup> devletin bir şey yapamaması, siyasal iktidara karşı muhalefet yapmayı güçlendirici bir etken olmuştur. Abdülhamit idaresine karşı ilk organize muhalefet, 1889'da kurulan **İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti** olmuş ve bu cemiyet daha sonra **Terakki ve İttihat** adını almıştır. İstanbul'da hızla büyüyen cemiyete, bütün yüksek okullardan ve özellikle Askeri Tıp öğrencileri arasından katılım yaygınlaştı. Cemiyetin 1895'de İstanbul'da patlak veren Ermeni olayları karşısında, müslim gayri müslim herkese yapmış olduğu

<sup>38</sup> Feridun Emecan v.d., **Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I, Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman 1999, s. 107-108. Abdülhamit döneminde eğitime yaklaşım açısından olumsuz örnek ve değerlendirmeler için (bkz., Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, 5. bs., İstanbul, İletişim, 1994, s. 69-72).

<sup>39</sup> Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti Üzerine Düşünceler", **Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli**, İstanbul, Bilgi, 2000, s. 131-136. II. Abdülhamit'in İslam birliği düşüncesi ve faaliyetleri konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz. Cezmi Eraslan, **II. Abdülhamit ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslam Siyaseti**, İstanbul, Ötügen, 1992).

<sup>40</sup> Emecan, **Osmanlı Devleti**, C. I, s. 110-117;

birlik çağrısında, her şeyin sorumlusu olarak Abdülhamit gösterilirken<sup>41</sup>, 1897'de Meşverette yayınlanan programda da daha ayrıntılı olmak kaydıyla aynı fikirler ileri sürülmüştür<sup>42</sup>. Bu belgeler, İttihat ve Terakki adı altında toplanmış olan aydınların, Yeni Osmanlılar gibi Osmanlıcı olduklarını ve meşrutiyet idaresini geri istemekten başka bir düşünceleri olmadığını göstermektedir. Bu açıdan ittihatçılık düşüncesinin ilericiliği hususu tartışmalıdır. Ayrıca, çeşitli dış destekler aldıkları bilinen ittihatçıların, 1902 yılına kadar İttihat ve Terakki'nin yayın organı olan Meşveret'te Osmanlı idaresinin düzelmesi ve ıslahat yapılması için yabancı devletlere çağrılar yaptıklarını da belirtmek gerekmektedir<sup>43</sup>. Buna mukabil esasında dış müdahalelere karşı olmakla birlikte, Prens Sabahattin'in grubu, dış destek olmaksızın hükümete karşı bir darbenin yapılamayacağı düşüncesini savunmaya devam etmiştir.

Terakki ve İttihat'ın faaliyetlerinden dolayı, saray tarafından başlatılan tatbikat neticesinde bazı üyeler sürgüne gönderilirken, bazıları da yurt dışına kaçtılar. Böylece 1902 Kongresi'nde yaşanan itilafın da etkisiyle, cemiyet çalışmaları, Bükreş (İbrahim Temo), Paris (Ahmet Rıza), Cenevre ve Kahire olmak üzere dört merkezden idare edilmeye başlandı. Cenevre ve Kahire merkezlerinde Tunalı Hilmi, İshak Sükûti, Mizancı Murat ve başkaları faaliyette bulunmuşlarsa da buralarda düzenli bir teşkilat kurulamamıştır. Bununla birlikte, cemiyet üyeleri arasında felsefi düşünce, cemiyetin

<sup>41</sup> Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 514-515. Mardin bu tarihi çeşitli kaynaklara dayanarak, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş tarihi olarak belirtmektedir (Mardin, *Jön Türklerin*, s. 73). Bununla birlikte Ahmet Bedevi Kuran ise, bu 1889 ve 1895 tarihlerinden başka bir tarihi, 1892'yi vermektedir. İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmed Reşid ve Bakülü Hüseyinzade Ali ise kurucular olarak tüm kaynaklarda aynı şekilde yer almaktadır. Kuran, cemiyetin düzenli bir hale geldikten sonra, Ahmet Rıza'dan kendilerini yurt dışında temsil etmesini istediklerini bildirmiştir (Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. bs., İstanbul, Kaynak 2000, s. 45-46).

<sup>42</sup> Bu programın 15 Ağustos tarihli Fransızca nüshasından yapılan geniş bir özeti için bkz., Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı*, C. II, Kısım IV, 3. bs., Ankara, TTK, 1991, s. 6-7. Cemiyetin meşrutiyeti yeniden kurmak isteği ve kurtuluşu Osmanlılık siyasetinde gördüğü 1902'de yayınlanan programlarında belirtildi (Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. VIII, s. 521-522). Amaçlar arasında, hanedan ve hilafet makamını vatana ve millete faydalı olacak şekilde güçlendirmenin, hükümet adamlarını çağın gelişmeleri doğrultusunda bilgilendirmenin ve halkı ıslahata hazırlamanın da yer aldığı bu program, aynı zamanda cemiyet üyelerinin yeni Osmanlılar düşüncesini daha ileriye taşıyamadığını da göstermektedir.

<sup>43</sup> Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 14-17. Yabancı devletlerin müdahalesini sağlayarak memlekette ıslahatlara girişilmesi veya bir ihtilal yapılması düşüncesi 4 Şubat 1902'de yapılan Jön Türk kongresinde Ermeniler tarafından savunularak, tartışmalara neden olmuş, sonuçta Sabahattin Bey'in önerisiyle, bir ihtilal durumunda doğacak kargaşalıklardan yabancı devletlerin istifade etmemesi için, önceden çıkar bakımından uyushulan devletlerle anlaşılması yoluna gidilmesi görüşü yoğun olarak taraftar bulmuştur. Bu tarihe kadar *Meşveret*'te Abdülhamit yönetimine karşı Fransız ve İngiliz yardımlarını isteyen Ahmet Rıza ise, bu kongrede fikir değiştirmiş ve dış müdahalelere karşı olan grubun başını çekmiştir. Geniş bilgi için (bkz., Kuran, *İnkılap Tarihimiz*, 2000, s. 189-193).

amacı ve izlenecek yol konusunda birliğin sağlanamamış olması ve II. Abdülhamit'in cemiyete karşı faaliyetleri, sistemli ve ahenkli hareketi zorlaştırmıştır<sup>44</sup>. Dışarıdaki genç Türklerin bir kısmı, Damat Mahmut Paşa ve oğlu Prens Sabahaddin etrafında toplanırken, diğer bir kısmı ise Ahmet Rıza etrafında toplanmaya ve birbirlerine karşı da yayın yapmaya başladılar. Diğer taraftan teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ise, aynı şekilde Osmanlılık politikasını kabul etmekle birlikte, liberal ve adem-i merkezîyetçi bir yapılanmayı savunmaktaydı. Bu iki cemiyet fikirlerini yurt dışında çıkardıkları yayın organlarında dile getirmekte ve bunları gizlice yurda sokmaktaydılar. Bu yazılarla Abdülhamit'in baskıcı idaresi eleştiriliyor, meclis sistemi övülüyor ve Osmanlılara istibdadı yıkmak için birlik çağrısında bulunuluyordu<sup>45</sup>.

Görüldüğü gibi, Mahmut Esat'ın çocukluk ve gençlik dönemleri, milliyet cereyanlarının arttığı, devletin dağılma sürecinin hızlandığı, Abdülhamit'e karşı muhaliflerinin ve özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yoğun eleştirilerinin olduğu, meşrutiyet, hürriyet ve vatan mefhumlarının yoğun bir şekilde sözkonusu edildiği bir dönemdir. Bu dönemde Abdülhamit'e karşı muhalefete Kanun-ı Esasi yayıncularından Hoca Muhittin ve Mahmut Esat'ın dayısı Ubeydullah Efendi gibi ulemadan kişiler de katılmıştır<sup>46</sup>. Bu dönemde Osmanlı ülkesi içinde de bir takım gizli örgütler kurulmaya başlamıştı. İstanbul, Suriye ve Makedonya'da sivil-askeri, orta ve yüksek okullarda kurulan bu örgütlerde de aynı görüşler işleniyordu. Bu tür faaliyetler için en uygun ortam ise Makedonya'da bulunmaktaydı. Rumeli'deki ordunun merkezi olan Selanik'te çok sayıda asker ve yüksek rütbeli subay bulunmakta ve bunlar, jandarma kuvvetleri düzenlemek için orada bulunan yabancı subaylarla sürekli irtibat halinde bulunurken, dışarıdaki fikirlerden de haberdar olmaktaydılar. Selanik'te 1906 yılında kurulan **Osmanlı Hürriyet Cemiyeti**, merkezi Paris'te bulunan Terakki ve İttihat Cemiyeti ile genel merkezleri ve liderleri ayrı kalmak şartı ve Kanun-ı Esasi'nin yeniden kurulması amacıyla birleşti<sup>47</sup>. Daha sonra **İttihat ve Terakki** adını aldı. Anadolu'da ve İstanbul'da örgütlenmeye girişen Selanik merkezi, genç subaylar ve özellikle halk arasında yoğun

<sup>44</sup> Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 515-519.

<sup>45</sup> A.e., s. 523-530.

<sup>46</sup> Mardin, **Jön Türklerin**, s. 71. Mardin, bunun bir sebebinin de, bu dönemde her türlü kitap ve yayına uygulanan baskı ve sansürün, İslamî olanları da kapsamaması olduğunu söylemektedir.

<sup>47</sup> Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. IX, Ankara, TTK, 1996, s. 9-14.



bir propagandaya girişti<sup>48</sup>. Yunan, Bulgar ve Sırp'ların gözü olan Makedonya'da Avusturya ve Rusya'nın da kışkırtıcı faaliyetleri ve ticari kaygıları nedeniyle İngiltere'nin de işe karışması (Makedonya'ya özerklik talbi) ile işlerin iyice karıştığı Makedonya meselesi ise yapılan propagandaları kolaylaştırıyordu. Bununla birlikte Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edilmesi, ne bu meselenin hallini sağlayabilmiş, ne ayrılıkçı faaliyetleri durdurabilmiş, ne de 1911'de başlayan Tarblusgarp ve hemen peşinden başlayan birinci ve ikinci Balkan savaşları sonucundaki toprak kayıplarını engelleyebilmişti. Sonuçta ikinci Meşrutiyet dönemi, devletin kurtuluşuna ait reçetelerin sunulduğu ve yoğun bir şekilde tartışıldığı bir fikir ortamına sahne olmuştur.

Bu dönemin hakim fikirlerini, devletin resmi siyaseti olan Osmanlıcılığı dışarıda bırakarak, İslamcılık, Türkçülük ve garpçılığın oluşturduğunu söylemek mümkündür. Bununla birlikte meslek-i içtima ve sosyalizm fikirleri de fazla taraftar bulmamakla birlikte gündeme gelmiştir. Bu akımlar içerisinde Mahmut Esat üzerinde en fazla tesir bırakanı, Türkçülük ve daha sonra batıcılıktır. Bu nedenle batıcı ve Türkçü fikirlerin Meşrutiyet dönemindeki kaynakları ve tartışma düzeyleri üzerinde biraz daha fazla durmamız gerekmektedir. Bununla birlikte, ileriki bölümlerde açıklandığı üzere Mahmut Esat'ın Türkçülük ve batıcılık anlayışları zaman içerisinde değişik evrelerden geçmiştir.

Ancak, Peyami Safa'nın da belirttiği gibi tüm bu fikirler az ya da çok birbirine karışmaktaydılar. Türkçü-İslamcı, Türkçü-Garpçı, İslamcı-Garpçı ve Türkçü-İslamcı-Garpçı gibi fikir zümreleri mevcuttu<sup>49</sup>. Bunu her şeyden önce iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Fırkası içinde görmek mümkündür. Bu Fırka, her üç görüşü de bünyesinde barındırmış ve gerektiğinde uygulamıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri devletin bekasını korumak ve ona zarar vermemektir. İttihat ve Terakki'nin ilk yıllarında savunduğu Osmanlıcılık anlayışının yerini, iktidara geçtikten sonra yoğun olarak İslamcılık alacaktı. Ancak bunun emareleri 1906-1907'den itibaren görülmeye başlanmıştı. İslam değerlerinin korunarak, Batı'dan sadece fennin alınması gerektiği, Kafkasya'da ki Müslümanlara mezhep ayrılıklarını bir kenara bırakarak, birlik

<sup>48</sup> Propaganda yöntemleri için bkz., Bayur, *Türk İnkılâbı*, s. 64-78.

<sup>49</sup> Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, 4. bs., İstanbul, Ötüken 1999, s. 29. Aynı şeyi, bir çok yazarın, müslümanlığın faydasına çalıştığı belirtilen İslam Mecmuası ile Türklüğün faydasına çalıştığını

çağrısında bulunmaları bu bapta değerlendirilebilir<sup>50</sup>. Cemiyet üyeleri esas olarak Osmanlılık ve İslamcılığı savunmakla birlikte, az da olsa Türklükten de bahsetmekteydiler<sup>51</sup>.

Osmanlı Devleti içerisindeki Hıristiyan azınlıkların kendilerine tanınan bütün ayrıcalık ve vatandaşlık haklarına rağmen, ayrılıkçı düşüncelerinden vazgeçmek istememeleri, Osmanlı Devleti'ni bir arada tutmak isteyen devlet adamları ve aydınları arasında, müslüman unsurlara yönelik ve İslamı esas alan politikalar üretilmesine neden olmuştur. İslamcılık fikirlerini savunan kişilerin başında Musa Kâzım (1858-1917)<sup>52</sup>, Şerefeddin Bey<sup>53</sup>, Prens Sait Halim Paşa (1863-1921), Filibeli Ahmet Hilmi (1865-1914) ve Mehmet Akif (1873-1936) gibi kişiler gelmekteydi. **İslâm Mecmuası**<sup>54</sup>, **Volkan**, **Beyn-ül Hak**, **Hikmet**, **Sırat-ı Müstakim** gibi yayın organlarından düşüncelerini yayan İslamcılar, genel olarak devletin gerileme sebebini İslamî ilkelere uyulmamasında bulmakta ve devletin kurtuluşunu, bunların yeniden ihya edilmesine bağlamaktaydılar. Bununla birlikte batının üstünlüğünü kabul eden bu kişilere göre, batıdan sadece işimize yarayacak olan ilim ve fennin alınması, ancak sosyal ve manevi sahada ondan uzak durulması gerekmektedir<sup>55</sup>.

Bir siyasal politika olarak değil de<sup>56</sup> bir dil sorunu olarak ele alınan Türkçülük ise, Mustafa Reşit Paşa zamanında dilin sadeleştirilmesi girişimi ile başlamış ve Osmanlı dilinde reform yapmak ve dildeki Türkçe unsurları geliştirmek için Encümen-i

---

belirten Türk Yurdu Dergilerinin her ikisine de yazı göndermelerinde görmekteyiz. Bu konudaki diğer örnekler için (bkz., Bayur, **Türk İnkılabı**, s. 378).

<sup>50</sup> Bu konudaki açıklama ve örnekler için bkz., a.e., s. 84-92.

<sup>51</sup> Ahmet Rıza'nın Avrupa edebiyatında Türklere karşı yöneltilmiş eleştirileri toplayarak, bunlara cevap vermesi, Mizancı Murat'ın Kahire'de çıkan ve Osmanlıcılığı savunan gazetesinin başına "Türk Gazetesidir" diye yazması ve Akçura'nın "Üç Tarz-ı Siyaset" makalelerinde Türkçülüğü, Osmanlılık ve İslamcılıktan üstün tutan yaklaşımı, buna örnek olarak verilebilir (Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, s. 531, 561-563; Bayur, **Türk İnkılabı**, s. 92-94).

<sup>48</sup> Şeyhülislamlık yapmıştır.

<sup>53</sup> Cumhuriyet döneminde profesör ve Diyanet İşleri reisi olmuştur.

<sup>54</sup> Bu dergide yazı yazan Şerefeddin Bey, Musa Kâzım, İzmirli İsmail Hakkı, Mustafa Şeref ve Seyyid Bey gibi kimselerin alim ve İslamî taassuptan kendisini kurtarmış kimseler olduğunu bu nedenle *sofu* hocalar tarafından sevilmediğini belirten Bayur, bu kişileri İttihat ve Terakki'nin güttüğü İslamcı politikanın yazarları olarak ifade etmektedir (Bayur, a.e., s. 377-378).

<sup>55</sup> Yusuf Sarınoy, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, 1912-1931**, İstanbul, Ötüken 1994, s. 83-84. İslamcıların tartıştıkları, ayrıldıkları ve birleştikleri mevzular için bkz., Bayur, a.e., s. 374-397.

<sup>56</sup> Devleti bir arada tutmaya çalışan Türklerin, milliyetçi bir ayrılığı devlet politikası olarak savunamayacakları anlaşılır bir durumdur.

Daniş'e hazırlatılan Kavaid-i Osmani ve daha sonra Şinasi, Ziya Paşa ve Şemsettin Sami gibi kişilerce devam ettirilmiştir<sup>57</sup>. Türkçülük düşüncesinin gelişiminde ilk faaliyet alanı kültür ve dil sahası olmuştur. İlmî bir amaçla 1908'de İstanbul'da kurulan **Türk Derneği**'nin kurucuları arasında Yusuf Akçura, Necip Asım, Veled Çelebi, Ahmet Mithat, Emrullah Efendi, Bursalı Mehmet Tahir gibi kişiler bulunmaktaydı. Bir takım ilmi faaliyetlerde bulunan derneğin, üyeleri arasında tam bir amaç birliği bulunmaması, dernek mensuplarının dilde tasfiyecilikle suçlanması ve derneğin ağır toplarından Yusuf Akçura, Necip Âsım ve Veled Çelebi gibi kimselerin çeşitli nedenlerle İstanbul'dan ayrılmaları sonucu, Mayıs 1913'te faaliyetleri sona ermiştir<sup>58</sup>. Bundan başka, Selanik'te Ali Canip ve Ömer Seyfettin öncülüğünde çıkmaya başlayan Genç Kalemler dergisi de yeni dil davasını ortaya atmış, Ziya Gökalp ve diğerlerinin katılımı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin koruması ile gittikçe büyümüştür. Dergi, Osmanlı Devleti dışındaki Türklerin durumuyla ilgilenmemiş, bir sayfasını iç siyasete ayırmış ve yazılarında vatanın yüceliği ve Osmanlı padişahının büyüklüğü konularına da yer verilmiştir<sup>59</sup>. Böylece, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış şartlarının önemli etkisi nedeniyle Türklüğün, daha çok kültürel alanda işlenmeye çalışıldığını görmekteyiz.

Bu sırada yurt dışında okumakta olan Türk öğrencilerin kurmuş oldukları **Türk Yurdu** dernekleri de Türklük şuurunun yayılması açısından önemli faaliyetler göstermişler. Bu yurtlardan en etkilisi olan Lozan Türk Yurdu'nun amacı da **içtimai Türkçülük**'tür. Türk Yurdları, İstanbul'da kurulan Türk Yurdu Cemiyeti (1911) ve Türk Ocağı (1912) ile paralel çalışmalarda bulunmuşlar ve Türklük şuurunun geliştirilmesi, Türklüğün menfaatlerinin ve haklılığının Avrupa'da savunulması gibi hizmetlerde bulunmuşlardır. Bu sonuncu dernekler artık Türklüğün kurtarılması davasını her şeyin önünde görmektedirler. Balkan yenilgilerinden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti de Türkçülük politikasını benimsemeye başlamış, Ocağa maddi yardımlarda buldukları gibi çalışmalarını da kolaylaştırmışlardır. Türk Ocağı'na yardım edenler arasında, Enver Paşa, Dr. Nazım, Veliahd Mecid Efendi ve Padişah V.

<sup>57</sup> Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin*, s. 67-69.

<sup>58</sup> Bu derneğin nitelikleri ve faaliyetleri için bkz., a.e., s. 94-102; Bayur, *Türk İnkılabı*, s. 400-401.

<sup>59</sup> Bu konuda geniş bilgi için bkz., Sarıay, a.e., s. 102-106; Bayur, a.e., s. 406-407.

Mehmed Reşat da sayılmaktadır<sup>60</sup>. Dersler, konferanslar, temsiller ve çeşitli yayınlar aracılığıyla halka seslenen Türk Ocaklarının etkisi, özellikle birinci Dünya Savaşı zamanında son derece yaygınlaşmış, yurt içinde bir çok yerlerde ve hatta Türkistan ve Çin'de bile ocaklar açılmıştır<sup>61</sup>. İttihat ve Terakki üyeleri ve bakanlarının çoğunun ocaklı ve Türkçü olması hasebiyle Türk Ocağı ile aralarında ideolojik bir yakınlaşma meydana gelmiş, buna mukabil İttihat ve Terakki'nin 1918 Kongresi'nde Ziya Gökalp'i başkan seçtirmek suretiyle, Ocağı kontrolüne alma çabası başarılı olmamıştır. Bununla birlikte, İttihat ve Terakki'nin 1913'ten itibaren uygulamaya başladığı milliyetçi politikaların ideolojik içeriğinin, Türkçü aydınlar tarafından hazırlanmış olması, Ocağın, Fırka üzerindeki etkisini ve siyasal bir nitelik kazandığını da ifade etmektedir<sup>62</sup>.

Bünyesinde kurduğu Türk Gücü Derneği, Köycüler Cemiyeti, Türk Bilgi Derneği, Darülfünun Talebe Cemiyeti gibi dernekler aracılığıyla faaliyetlerini devam ettiren Türk Ocağı'nda, ortak payda Türkçülük olmakla birlikte, iki ana gruba ayrılmaktaydılar. Ziya Gökalp'in temsil ettiği birinci gruptakiler, Osmanlıcı düşünceyi reddetmemekle birlikte, kültürel manada Türkçülüğü savunmakta ve fikir temelinde İslamî unsurlara yer vermekte ve İslamcı ve Osmanlıcı düşünceyle çatışmadıklarını, bilakis onu kuvvetlendirdiklerini iddia etmekteydiler. Dinin, dilden sonra gelen en önemli milliyet unsuru olduğunu ifade eden bu Türkçüler, bir İslam Türk'ü anlayışını savunmaktaydılar<sup>63</sup>. Bu anlayışı (İslam-Türk), Avrupa'da Lozan Türk Yurdu da paylaşmakta ve 1912 yılında düzenlenen kongreden sonra yayınladıkları beyannamede, milletlerin inkişaf ve medenileşmesinde dinlerin büyük bir önemi olduğu belirtilerek, İslamın ilerlemeye mani bir din olmadığını ifade etmekte ve mevcut durumdan dolayı din adamlarını suçlamaktaydılar<sup>64</sup>. Buna mukabil Rusya'dan gelen Yusuf Akçura gibi Türk aydınlarının önderliğinde ki ikinci grup ise Türkçülüğü siyasi boyutuyla değerlendirmekte ve Türk birliği düşüncesinden bahsetmektedir<sup>65</sup>. Doğal olarak bu iki

<sup>60</sup> Sarıay, a.e., s. 132.

<sup>61</sup> A.e., s. 134-135.

<sup>62</sup> A.e., s. 140-144.

<sup>63</sup> A.e., s. 167-173.

<sup>64</sup> 1328-1912 Senesinde Lozan'da İçtima Eden Kongre Müzakerat ve Mukarreratı, y.y., Selanik-Rumeli Matbaası, t.y., s. 4-6.

<sup>65</sup> Sarıay, Türk Milliyetçiliğinin, s. 167-175. Cemalüddin-i Afganî'nin milliyetçilik düşüncesini doğuran dil birliği meselesi Türkçüleri etkilemiştir. İnsanları birleştiren bir bağ olarak, dil birliğini, din

grubun millet anlayışları da farklıdır. Ziya Gökalp ve genelde Türk Ocağı çevresindeki Ömer Seyfettin, Halide Edip, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali ve Fuat Köprülü gibi aydınlar, milleti kültürel olarak tanımlamışlardır. Gökalp'e göre millet, dil, din, ve ahlakça aynı terbiyeyi almış, kendisini Türk hisseden ve Türklük için çalışan kişilerden oluşmaktadır<sup>66</sup>. Hemen hemen bütün Türkçüler arasında ortak kabul görmüş bu tanımlamaya karşılık, Yusuf Akçura anlamlı bir farklılığı temsil etmektedir. Irka ve dil birliğine dayanan bir millet tarifi yapan Akçura'nın millet tanımında din önemli bir yere sahip değildir<sup>67</sup>. Türkçülerin ortak düşüncelerinden biri olan Turan ise, Ziya Gökalp gibi kimileri tarafından kültürel ve Yusuf Akçura, Ömer Seyfettin gibi kişiler tarafından da siyasi bir birlik olarak savunulurken, Ahmet Ferit (Tek)<sup>68</sup> gibi bazı kişiler tarafından ise hayalcilik olarak nitelendirilmekteydi. Henüz erken bir dönem olan 1912'de Türkçülüğün sonuçta Türk Birliğine dönüşeceğini ve bunun meşru bir his olduğunu ifade ederek, Turancılığı dünya kamuoyuna yansıtan kişi ise Tekin Alp (Moiz Cohen)'dir<sup>69</sup>. Bununla birlikte Ocağın 1918 tarihli kongresinde düzenlenen nizamnamenin 2. maddesinde, Ocağın çalışma sahasının bilhassa Türkiye olduğu vurgulanmıştır<sup>70</sup>.

Türkçülerin batılılaşma ile ilgili görüşlerine gelince Ziya Gökalp başta olmak üzere bunların büyük bir kısmı, İslamcılarının da savunduğu gibi, Batı'nın bilim ve tekniği yani medeniyetinin alınmasını ama manevi yönünün ya da kültürünün (hars) alınmaması gerektiğini savunmaktaydılar. Avrupalılaşmanın şeklen Avrupa'ya benzemek, onun bütün müesseselerini taklit etmek olmadığını söyleyen Gökalp'e göre, Batı'dan sadece ilim, teknik ve fen alınmalıdır<sup>71</sup>.

Baticılık (garpçılık) ise, Abdullah Cevdet (1869-1932), Celal Nuri (1877-1939), Kılıçzade Hakkı ve Süleyman Nazif (1870-1927) gibi kişiler tarafından savunulmaktaydı. Garpçuların en önemli yayın organı **İctihad** Mecmuasıdır.

---

birliğinden daha önemli sayan Afganî'nin bu görüşleri, milliyetçiliğin İslam dinine aykırı olmadığını ispatlamak isteyen Türkçüler tarafından örnek gösterilmekteydi (Bayur, **Türk İnkılâbı**, s. 414).

<sup>66</sup> Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Haz. Kemal Bek, İstanbul, Bordo-Siyah, 2003, s. 47.

<sup>67</sup> Sarıay, **Türk Milliyetçiliğinin**, s. 175-180.

<sup>68</sup> Kütahya mebusu, Türk Ocağı kurucu üyelerinden.

<sup>69</sup> Tekin Alp hakkında bilgi için bkz., Jakob M. Landau, **Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri**, Terc. Burhan Parmaksızoğlu, İstanbul, İletişim, 1996.

<sup>70</sup> Sarıay, a.e., s. 180-197.

<sup>71</sup> A.e., s. 210-211; Safa, **Türk İnkılâbına**, s. 57.

Muhafazakar müslümanlığa karşı olan batıcılar, Osmanlıcılığı bırakmadan, batılılaşmak gerektiğini ve bunun için laikleşmeyi savunmaktaydılar. Batıcılar, kendi içlerinde ikiye ayrılmaktaydılar. Bunlardan Celal Nuri'nin<sup>72</sup> temsil ettiği kısmı, süregelen kısmi batılılaşmadan söz ederken, Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı ve daha sonraları Ahmet Ağaoğlu gibi kişiler ise, medeniyetin bir kül olduğundan hareketle, topyekün batılılaşmayı savunmaktaydılar.

Kadın hakları, Latin alfabesi, softalığa karşı mücadele ve laiklik gibi konuların savunulduğu *İçtihad*<sup>73</sup> dergisinde Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı ve Abdullah Cevdet'in, kaba sofu görüşleri şiddetle eleştirdiği yazıları yer almaktadır. Bu tartışmalar sırasında, batıcılar tarafında yer almayan Türkçüler, bu derece radikal bir Avrupahlaşmayı benimsememekteydiler. Nitekim onların millet ve Türklük tanımları büyük ölçüde dinle bağlantılı olduğu için bu tavrı benimsememelerinde şaşılacak bir durum yoktu. **Türk Yurdu** Avrupa'nın taklit edilmesine ve kozmopolit anlayışına karşı çıkarken, **Sebilürreşat** da İslam dininin gelişmeye mani olmadığını anlatmaya çalışıyordu<sup>74</sup>. Buna mukabil Akçura gibi farklı bir millet tanımını benimseyen kişiler ise radikal batıcı görüşlere katılmaktaydılar. Daha sonra Ahmet Ağaoğlu da topyekün batılılaşmayı savunacaktır. Bununla birlikte Batıcıların fikirleri esas olarak Cumhuriyet döneminde dikkate alınacaktır.

Balkan Savaşları'ndan sonra Avrupa kanunlarının ve teşkilatının aynen alınmasını eleştiren Türkçüler, bunun sorumluluğunu Tanzimatla birlikte başlayan kozmopolit anlayışta bulmaktaydılar. Gökalp'e göre, Osmanlılık ve Osmanlıca bir aldatmacaydı ve buna inanan sadece Türkler olmuştu. Yunus Nadi ise, 27 Şubat 1913'de *Tasvir-i Efkâr*'da çıkan yazısında, Tanzimatçıların yenileşme usulünün yüzeyselliğini ve her şeyin Batı'dan alınmaya çalışılmasını eleştirerek, Doğu'nun ihmal edilmesinden, eski ve yeni müesseselerin bir arada bulunmasından ve milliyet mefhumuna yer verilmemesinden yakınmaktaydı<sup>75</sup>. Tanzimatçıların hiçbir milli esasa

<sup>72</sup> Celal Nuri'ye göre, medeniyet, teknik ve gerçek medeniyet olmak üzere iki çeşittir. Gerçek medeniyet bakımından Avrupa ve Hıristiyan dünyasını ileri kabul etmeyen Celal Nuri, Batı'dan sadece teknik medeniyetin alınmasını savunmaktadır (Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s. 80).

<sup>73</sup> Bu konuda geniş örnekler ve tepkiler için bkz., Bayur, *Türk İnkılâbı*, s.440-456.

<sup>74</sup> Safa, *Türk İnkılâbına*, s. 36-40.

<sup>75</sup> A.e., s. 40-42. Benzer görüşleri Köprülü de aynı gazetede 2 Mart tarihli yazısında seslendirmişti. Bununla birlikte Safa, Türkçülerin bu durumda ne yapılması gerektiği şeklindeki bir soruya ise tam bir cevap veremeyeceklerini belirtmektedir (A.e., s. 43-44).

dayanmadan Avrupa'yı taklide kalkışmaları, İslamcı-Türkçü ve daha sonra Türkçü-tam batıcı olarak nitelendirilebilecek Ahmet Ağaoğlu<sup>76</sup> tarafından da aynı tarihlerde eleştirilmekteydi. Batıcılar da Tanzimatın taklitçiliğini kabul etmekteydiler ve geçmişte yapıldığı gibi teşkilat kopyasından veya kanun tercümesinden ibaret kalmamasını istemekteydiler. Buna mukabil, adli teşkilat ve kanunların bir bütünlükten yoksun olduğunu ileri süren Celal Nuri, bu konuda Avrupalılaşıma doğrultusunda radikal adımlar atılması gerektiğini savunarak, henüz 1913 yılında, “Şeriye Mahkemelerinin mümkünse ıslahını değilse ilgasını” teklif etmiştir<sup>77</sup>.

Çeşitli açılardan birleşen ve ayrılan bu fikirler<sup>78</sup> ortamından Mahmut Esat da önemli ölçüde etkilenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Darülfünun'daki öğrencilik dönemlerinde ve daha sonra da yurt dışında Türk Yurdu'na üye olarak bizzat faaliyetlerde bulunduğu dönemlerde, bu fikirlerin tam ortasında yer almış olan Mahmut Esat'ın ilk olarak Türkçülük düşüncesinden etkilenmiş olması kaçınılmazdır. Bu düşüncesinin yanı sıra, daha sonraları tam batıcı fikirleri de sonuna kadar savunmuştur.

#### 1.4. TAHSİL YILLARI

##### 1.4.1. Türkiye'de Tahsil Dönemi

Mahmut Esat Bozkurt, ilk öğrenimine Kuşadası'nda başlamış ve İzmir'de Yusuf Rıza Mektebi'nde tamamlamıştır. Daha sonra İzmir İdadisine başlayan Mahmut Esat buradaki tahsiline iki sene devam ettikten sonra, dayısı Ubeydullah Efendi tarafından İstanbul'a götürülmüş ve eğitiminin geri kalanını burada tamamlamıştır. Öğrencilik yıllarında haşarı, çevik, kavgacı ve çok kuvvetli olan Mahmut Esat, tarihi ve sosyal dersleri severek çalıştığı ve bu konularla ilgili pek çok kitap alıp okuduğu halde, matematik dersinden pek fazla hoşlanmamaktaydı<sup>79</sup>. Okur-yazar ve seçkin bir aile çevresine sahip olan Mahmut Esat, okumaya, düşünmeye ve tartışmaya açık bir ortamda yetişmiştir. Çok sevdiği çiftlik hayatı ise ona, sonradan yazılarına çok defalar konu

<sup>76</sup> Buna mukabil bu kişi daha sonraları topyekün batılılaşmayı savunarak, radikal batıcılar arasına dahil olmuştur. Bunun için bkz., Ahmet Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, Ankara, Türk Ocakları Hars Heyeti Neşriyatı, 1927. Bu eser, Ağaoğlu tarafından 1919-20 yılları arasında Malta'da yazılmış ve Türkiye'ye döndükten sonra, Türk Yurdu dergisinde parça parça yayımlanmış ve sonra da kitap halinde basılmıştır.

<sup>77</sup> Safa, a.e., s. 46-47.

<sup>78</sup> Safa'nın değerlendirmesi için bkz., a.e., s. 70-74.

<sup>79</sup> Işınan, *Mahmut Esat*, s. 9-10.

olacak köylülerin, içinde bulunduğu sıkıntıları görerek, yaşayarak ve dinleyerek öğrenmesini sağlayacaktır.

Yükseköğrenimine, 1908 yılında, daha sonra Darülfünuna bağlanacak Hukuk Mektebi'nde<sup>80</sup> başlayan Mahmut Esat, arkadaşları arasında “**taşkın milliyetçi, idealist, canlı ve heyecanlı**”, bir kişi ve hocaları nazarında sorgulayıcı ve başarılı bir öğrenci olarak tanımlanmaktadır<sup>81</sup>. Faal ve çalışkan bir öğrenci olan Mahmut Esat, mülkiyeci ve hukukçu arkadaşlarıyla birlikte Fransızcalarını geliştirmek için oluşturdukları bir grubun içinde yer almıştır<sup>82</sup>. Ancak, Meşrutiyet'in ikinci defa ilanına rastlayan bu yıllarda, Mahmut Esat sadece dersleriyle ilgilenmemiş, memleket sorunlarıyla da alakadar olmuş ve hatta bu konulardaki düşüncelerini çeşitli yayın organlarında dile getirmeye başlamıştır. Mahmut Esat ilk yazılarını henüz 16 yaşında bir hukuk talebesi iken kaleme almıştır<sup>83</sup>.

Mahmut Esat'ın ilk gençlik yılları, Osmanlı Devleti'nde iç ve dış siyasal karışıklıkların yaşandığı ve yeni fikir ve uygulamaların yürürlüğe konulduğu bir dönemdir. II. Abdülhamit'in uygulamaya çalıştığı İslam birliği politikalarının yanında, Türkçülük ve Avrupalılaştırma birer siyasal akım olarak güçlenmişti. İttihat ve Terakki siyasal ortama egemen olmuş, Meşrutiyet ilan edilmişti. Bu ortam bir çok aydın genci Mahmut Esat gibi etkilemiştir<sup>84</sup>. Mahmut Esat ilk yazılarını böyle bir atmosfer içerisinde ve belli bir siyasal duruş sergileyerek kaleme almış ve bu yazılar, İttihatçıların yayın organı olan **İttihat** adlı gazetede **Kuşadalı Mahmut Esat** imzasıyla yayınlanmıştır. İttihat gazetesinde kaleme almış olduğu bu ilk yazılarında, hakimiyeti milliyet kavramından bahseden ve buna olan inancını ömrünün sonuna kadar sürdüren Mahmut Esat, 31 Mart olayına değindiği “**İttihadın Lüzumu**” adlı yazısında, Yıldız Sarayı'nın dini bir tahakküm vasıtası olarak kullanmasını eleştirmekte ve şöyle

<sup>80</sup> Hukuk Mektebi, 1909 yılında Darülfünuna bağlı bir fakülte haline getirilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz., Ali Arslan, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, İstanbul, Kitabevi 1995, s. 55).

<sup>81</sup> Işırtman, a.y.; Cevat Hakkı Özbey, “Mahmut Esat Bozkurt'tan Muazzez Hatıralar”, **Hukuk Gazetesi**, No: 61-62, 10 Mart 1944, s. 2.

<sup>82</sup> Özbey, a.y.

<sup>83</sup> Kuşadalı Mahmut Esat, “İlm-i İktisat Nasıl Teessüs Etti?”, **Hizmet**, 3 Şubat 1908. Bu yazının varlığı daha sonra Hakkı Uyar tarafından tespit edilmiştir (Hakkı Uyar, **Sol milliyetçi bir Türk aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, İstanbul, Buke 2000). “İttihadın Lüzumu”, **İttihat**, 23 Nisan 1325 (1909); “Mesail-i Tarihiye, Tarihin Lüzumu, Tarih Okumalıyız”, **İttihat**, 12 Mayıs 1909.

<sup>84</sup> Mustafa Necati, Saracoğlu Şükrü vb.



demekteydi: “Din elden gidiyor. Şeriat isteriz diyen güruha sorarım ki: Hürriyetsiz Müslümanlık olur mu? Meclis-i Mebusan istemeyiz, biz padişahımızdan halifemizden başka kimse tanımayız diyen o canavarlar acaba halifenin haiz olması lazım gelen evsâfı bilmiyorlar mı yoksa ‘Ve emrühüm şura’ ayet-i celilesini münkir midirler?... Ey şeriat isteriz diyen zümre-i irticaiyun gördünüz mü harekât-ı riayetkâranenizi! İşte, şimdi siz mücâhidin-i fi sebilillahın şimşir-i adaleti ile daire-i imana gireceksiniz. Ey Müslümanlığın lazım-ı gayrı mütefariki olan ittihad ve hürriyet yaşa! ”<sup>85</sup>. Kuran’dan bir ayete atıfta bulunarak savunduğu bu hürriyet ve meclis fikirleri, onun dini konulardaki bilgisini ortaya koymaktan başka, pek çok meşrutiyet aydınının yaptığı gibi, dinin bir toplumsallaştırma<sup>86</sup> aracı olarak kullanılması işlevinden yararlanmaya çalıştığını göstermesi açısından da dikkat çekicidir.

Mahmut Esat’ın bu sıralarda yazı yazdığı diğer bir basın organı ise İzmir’in yerel gazetelerinden olan *Ahenk*’tir. Bu gazetede tespit edebildiğimiz ve tamamı 1910 yılına ait olan yazıların<sup>87</sup> ortak özelliği, toplumsal ve siyasal düzene ait meselelerin Mahmut Esat tarafından sorgulayıcı bir üslupla kaleme alınmış olmasıdır. Örneğin bu yazılarından biri olan “Nikah-ı Ma’lekeraha Sahih mi Değil mi?” başlıklı yazısında, bugün bile hala kamuoyunda tartışılmakta olan bir konuyu (tecavüze edenin tecavüz ettiği kişi ile evlenmeyi kabul etmesi durumunda cezalandırılmayacağı) ele almış ve konuyu çeşitli açılardan tartışmıştır. Mahmut Esat, bir genç kızın böyle bir durumda zorla evlendirilmesinin, sadece genç kızın geleceği ve özellikle nesep açısından savunulabileceğini, aksi taktirde bunun son derece haksız bir hüküm olduğunu dini delillere dayanarak şöyle ifade etmektedir: “Esasen nikâh-ı maalekerah (zorunlu) sahih olunca kitab-ı fıkhiyedeki keffâef (bir şeyin dengi, eşi olma) bahsine ne lüzum vardı? Bir kız diğer bir erkeğin kefi olmadığı halde onun cebren bokrini izale ve kerhen nikahı akdeder ve onu taht-ı izdivacına alırdı. Fakat asıl madde öyle değil, nikâh-ı maalekerahın sahih olması ve rıza-yi tarafeyn olmaksızın zevce ile zevcenin zorla birleşmesi bir hayat-ı aile teşkil etmesi için değil ancak sübût-ı neseb (soyun

<sup>85</sup> Kuşadalı Mahmut Esat, “İttihadın İüzümü”, *İttihat*, 23 Nisan 1909.

<sup>86</sup> Bunun için bkz., Ejder Okumuş, *Meşrutiyet Ekseninde Din ve Devlet*, İstanbul, Pınar, 2003.

<sup>87</sup> Kuşadalı Mahmut Esat, “Fas”, *Ahenk*, 30 Ağustos 1910, s. 1; “Tekemmül”, *Ahenk*, 12 Eylül 1910, s. 1; *Nikah-ı Ma’lekerah Sahih mi Değil mi?*, *Ahenk*, 15 Teşrin-i sâni 1910, s. 1.

bilinmesi) içindir”<sup>88</sup>. Mahmut Esat, konuyu bu şekilde değerlendirdikten sonra, evlilik olması durumunda bile suçlu kişinin “bedenen” cezalandırılmasının, yani hapis yatmasının, kamu hukuku açısından gerekli olduğunu ifade ederek: “... kanunun hedefi şahıs değil, cürüm, daha doğrusu umum namına irtikab eden cürmü tazmindir”<sup>89</sup> demekte ve kamu davası anlayışının bu konuda da uygulanması gerektiğini belirterek, hem bilimsel ve hem de toplumsal alanda yenilikçi bakış açısını ortaya koymaktadır.

Mahmut Esat, 1908 yılında Hukuk Mektebi’nde başladığı hukuk eğitimini 1912 yılında başarı ile tamamlamıştır<sup>90</sup>. Mezun olduktan sonra Avrupa’ya gidecek olan Mahmut Esat, burada ikinci defa hukuk eğitimi alacaktır.

#### 1.4.2. Avrupa’da Tahsil Dönemi

Mahmut Esat, 1913 yılında babasının istememesine rağmen, o sıralarda Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda mebus olan dayısı Ubeydullah Efendi’nin<sup>91</sup> yardımıyla İsviçre’ye gitmiştir<sup>92</sup>. İsviçre’nin Lozan şehrinde bulunan Fribourg Üniversitesi Hukuk

<sup>88</sup> Kuşadağı Mahmut Esat, “Nikâh-ı Maalekerah”, s. 1.

<sup>89</sup> A.y.

<sup>90</sup> Devletler Hukuku hocası Cemil Bilsel, Mahmut Esat’ın 1908 yılında hukuk öğrenimine başladığını belirtmektedir (İşitman, Mahmut Esat, s. 10). 1909 yılında Darülfünun’a bağlanarak fakülte haline getirilen Hukuk Mektebinin eğitim süresi bu tarihten itibaren 4 yıldır (Arslan, Darülfünun’dan Üniversite’ye, s. 55-56, 60). Bu nedenle Mahmut Esat’ın fakülteyi bitiriş tarihi 1912 olarak ortaya çıkmaktadır. 1912 yılı Aralık ayında, Karadağ Savaşı münasebetiyle Darülfünun öğrencileri, protesto düzenlemişler ve bunun sonucunda bazı kimseler tutuklanmışlardır. Burada tutuklananlar arasında, Mahmut Esat’ın dayısı Ubeydullah Efendi’nin de ismi geçmektedir. Mahmut Esat’ın da bu protestoda bulunması muhtemeldir.

<sup>91</sup> Ubeydullah Efendi 17 Aralık 1908 tarihinden Meclisin feshedildiği 18 Ocak 1912 tarihine kadar Aydın mebusu ve 13 Nisan 1912’de açılan ve birkaç ay çalışan Meclis’te de İçel mebusu olarak bulunuyordu. Daha sonra 14 Mayıs 1919’da üçüncü defa Meclisi Mebusan’a seçilecektir (Alkan, Sıradışı Bir, s. 30-31).

<sup>92</sup> Kaynaklarda Mahmut Esat’ın yurt dışına gidiş tarihi ile ilgili net bir bilgiye rastlamadık. Genellikle İstanbul’daki Hukuk eğitimini bitirdikten sonra yurt dışına gittiği şeklinde yuvarlak ifadeler kullanılmaktadır. Fahri Çoker ise, Mahmut Esat’ın Darülfünun’u bitiriş tarihini 1911 ve Avrupa’ya gidiş tarihini ise 1912 olarak vermektedir (Fahri Çoker, Türk Parlamento Tarihi, Dönem I, C. III, Ankara, TBMM 1995, s. 522). Ancak Hukuk Fakültesi’nin eğitim süresi dört yıl olduğu için Mahmut Esat’ın 1911 yılında buradan mezun olması ihtimal dışıdır. Bir başka kaynak ise 1930 yılında Mahmut Esat’ı yazdığı üç açık mektupla Mustafa Kemal’e şikayet eden Avukat Haydar Rifat’dır. Bu mektupların Mustafa Kemal’e gönderilmiş olması ve basında yayınlanması, kişisel görüş ve yorumları içermekle birlikte, bizim ilgilendiğimiz konu olan Avrupa’ya gidiş tarihi ile ilgili bilgilere güvenebileceğimizi düşündürmüştür. Haydar Rifat, Mustafa Kemal’e yazdığı karalama mektubunda Mahmut Esat’ın Avrupa’ya gidiş tarihi ile ilgili olarak şu hakaret dolu sözleri sarfetmiştir: “... Çünkü nazarımda hala, harbin ikinci senesinde askerlikten kurtulmak için, polis komiser muavini olmak için el ayak öpen ve nihayet Maarif Nazırı maslûp Şükrü’nün verdiği tahsisat ile Avrupa’ya kapağı atan toy Mahmut Efendi’dir...”, Anadolu, 10 Nisan 1930. Haydar Rifat’ın burada bahsettiği, Maarif Nazırı Şükrü, Bab-ı Âli baskını sonrası 24 Ocak 1913’de kurulan Ahmet Muhtar Paşa kabinesinde görev almış koyu bir ittihatçıdır. Şükrü Bey, 1926 İzmir suikastı dolayısıyla yapılan yargılamadan sonra idam edilmiştir (Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, C. IX, s. 198-199; Tevfik Çavdar, Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-

Fakültesi'ne kaydolarak, **Hukuk ve İktisadîyat** şubesini bitiren Mahmut Esat, burada doktora yapmıştır<sup>93</sup>.

Doktora konusu, Osmanlı Devleti için son derece önemli bir sorun teşkil eden ve bu nedenle çok tartışılan kapitülasyonlardır. Uzun yıllar kapitülasyonlardan kurtulmanın yollarını arayan Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşının başlamasından biraz önce 1 Ekim 1914'de kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmıştı<sup>94</sup>. "**De Regime des Capitulations Ottomanes**" (**Osmanlı Kapitülasyonlar Rejimi**) adlı tezi başarı ile savunan Mahmut Esat, Osmanlı Devleti'nin tek taraflı olarak kapitülasyonları kaldırabileceğini, bunun tarihsel ve hukuksal açıdan bir hak olduğunu, bir Avrupa üniversitesinde, Avrupalı hukukçulara kabul ettirmiştir. **Muahedat Mecmuası**, Ahmet Rasim Bey'in, **Osmanlı Tarihi ve Yeni Mecmua**'da çıkan bazı makalelerin, kaynakları arasında bulunduğu bu tez, 1928 yılında Fransızca olarak ve 132 sayfalık bir kitap halinde **Du Régime des Capitulations Ottomnes Leur carsetere juridique d'après l'histoire et les textes** başlığı ile yayınlanmıştır<sup>95</sup>. Tezle ilgili olarak Zeki Arıkan şöyle demektedir: "**Mahmut Esat'ın kapitülasyonlar rejiminin doğuşu ve kökleşmesi konusunda verdiği bilgiler, günümüzdeki araştırmaların vardığı sonuçlarla tam bir uyum içindedir. Günümüzden 70 yıl önce hazırlanan bu tezdeki sonuçların çağdaş bilimsel araştırmalarla doğrulanması Mahmut Esat'ın araştırma gücü ve yeteneğinin boyutlarını ortaya koymaktadır**"<sup>96</sup>.

Mahmut Esat'ın öğrencilik yıllarında ele aldığı ve ulusal onurla bağdaşmadığına ve haksızlığına inandığı kapitülasyonlar konusunda göstermiş olduğu hassasiyet, daha sonraları, hükümetlerde bakan olarak yer aldığı yıllarda almış olduğu radikal kararlarda

---

1950, Ankara, İmge 1995, s. 129). Bu durumda 1913 yılından önce Mahmut Esat'ın Avrupa'ya gitmesi mümkün değildir. Sonuç olarak Mahmut Esat'ın, 1912 yılında okulunu bitirdikten sonra Balkan Harbinin II. Senesi olan 1913 yılında Avrupa'ya gittiğini söyleyebiliriz.

<sup>93</sup> Mahmut Esat'ın kısa bir özgeçmişi için bkz. **Türk Sesi**, 27 Haziran 1923. Mahmut Esat 1919 yılında yurda döndüğünde doktora mezuniyet belgesini yanında getirememiştir. Bu belgeyi daha sonra ki bir tarihte (tarihi belirsiz) alacaktır. Bu durumda, Fribourg Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanlığı tarafından verilen ve "**Cum laude**" taktir derecesi ile kabul edildiği bildirilen tezin üzerinde yer alan 19 Mayıs 1919 tarihinin sembolik bir tarih olduğunu belirtmemiz gerekmektedir (Gün Bozkurt Tekant ile Temmuz 2000'de yapılan görüşme).

<sup>94</sup> Ancak Sevr Anlaşması ile birlikte genişletilerek tekrar yürürlüğe giren bu imtiyazların, Lozan Anlaşması ile kesin olarak sona erdirilmesi kararlaştırılmıştır.

<sup>95</sup> Bu kitabın tanıtımı için bkz. Zeki Arıkan, "Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar", **Ç.T.A.D.**, İzmir, D.E.Ü., 1992, s. 224-229.

<sup>96</sup> A.e., s. 226.

etkili olmuştur<sup>97</sup>. Bu arada Bozkurt-Lotus hadisesinin, La Haye'e taşınması ve Türkiye adına büyük bir zaferle sonuçlanmasını sağlayan cesaret ve inanç buralara dayanmaktadır.

Mahmut Esat'ın İsviçre'deki öğrencilik yılları, tıpkı Türkiye'de iken olduğu gibi hareketli geçmiştir. "Ateşin yazıları ve değerli telifatı" ile seçkin bir öğrenci<sup>98</sup> olarak tanınan Mahmut Esat, buradaki faaliyetleri ile o kadar çok dikkatleri üzerine toplamıştır ki, İzmir'in işgali üzerine Şükrü Saraçoğlu (Cenevre Türk Yurdu başkanı) ile yurda dönmek istemeleri üzerine, Yunan Başbakanı Venizelos'un bunu engellemeye çalıştığı söylenmektedir. Aynı şekilde Cenevre'deki Türk Başkonsolosunun onunla ilgili olarak söylediği, "uysal bir talebe değil, ihtilalcidir"<sup>99</sup> şeklinde ki sözleri de, Mahmut Esat'ın bu yıllarda İsviçre'deki Türk Yurtları etrafında örgütlenen Türk öğrenciler arasındaki etkin konumunu ortaya koymaktadır. Mahmut Esat'ın Lozan Türk Yurdu ile olan ilgisi nedeniyle bu yurtlardan kısaca bahsetmek faydalı olacaktır.

1909 yılında Lozan'da bulunan ve aralarında Arap ve Arnavutların da bulunduğu 15 kadar Osmanlı öğrencisinin bir araya gelerek kurmuş oldukları **Lozan Osmanlı Kütüphanesi**<sup>100</sup> adlı birlik, Trablusgarp ve Balkan savaşlarında uğranılan yenilgiler neticesinde dağılmıştı. Türk olmayan öğrencilerin **Osmanlılık** fikri esası üzerine kurulmuş bu birlikten (Osmanlı Talebe Cemiyeti) birer birer ayrılmaları üzerine, "İsviçre'de tahsil hayatı yaşayan bir avuç Türk genci, diğer bütün soy kardeşlerinin de his itmeleri pek tabii bulunan ihtiyaca tabii olarak, hep aynı haricî tesirlerin sevkiyle Türklüğüne ihtida itdi. Millî şuuruna sahip oldu"<sup>101</sup>. Böylece **milli bir şuurla** hareket eden Türk öğrenciler 1911 yılında kendi aralarında bir araya gelerek İlyas Ragıp Nurettin başkanlığında **Lozan Türk Yurdu**'nu kurdular<sup>102</sup>.

<sup>97</sup> 1900'ün ilk yıllarında Darülfünunda hukuk talebesi olan Tengirşenk, Hakkı Paşa'nın Kapitülasyonlar ve Hasan Fehmi Paşa'nın da Hukuk-u Düvel derslerini okuttuğunu belirterek, Ankara'da kapitülasyonlara karşı çıkanların bunlardan etkilendiğini söylemektedir (Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, İstanbul, 1967, s. 89).

<sup>98</sup> Özbey, "Mahmut Esat Bozkurt'tan", s. 2.

<sup>99</sup> İşitman, *Mahmut Esat*, s. 10-12.

<sup>100</sup> Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, s. 37-38. Lozan Türk Yurdu'nun kurucu ve yöneticileri arasında bulunan Nail Morah, bu birlikten *Club Liberal Ottoman* şeklinde bahsetmektedir (Nail Morah, *Mütarekede İzmir Olayları*, Ankara, 1973, s. 62).

<sup>101</sup> *Yurtçular Yasası*, s. 19'dan aktaran; Mehmet Şahingöz, "Lozan Türk Yurdu", *A.A.M Dergisi*, C. XIII, Sa: 37, Mart 1997, s. 37.

<sup>102</sup> Türk öğrencilerden Numan Menemencioglu önderliğinde bir grup bu oluşuma (Lozan Türk Yurdu) katılmıştır (Morah, *Mütareke'de İzmir*, s. 62).

Başlangıçta bu girişim, Avrupa'daki gençler arasında çok fazla bir rağbet görmemekle beraber<sup>103</sup>, daha sonra Cenevre ve diğer Avrupa şehirlerinde de yurtlar açılmış ve Türk öğrenciler bu yurtlar etrafında toplanmaya başlamışlardı. Türkçülük cereyanının etkisi ile kurulan ve faaliyet gösteren bu yurtlara bir öğrencinin kabul edilebilmesi için Türk olduğunu kanıtlaması veya **“hissi ve fikri emelleri itibarıyla”** Türk'ten başka bir şey olmasına hiçbir suretle imkan tanınmayacak bir kimse olduğunu kanıtlaması gerekmektedir. Bu yurtlar “Orta” adı verilen bir merkeze bağlı idiler. 1913 yılında yapılan Yurtçular Derneği Kongresi'nde Cenevre “Orta” olarak belirlenmişti<sup>104</sup>.

I. Dünya Savaşı ile birlikte Fransa, Almanya ve Belçika'da bulunan Türk öğrencilerin de tarafsız kalan İsviçre'ye geçmesiyle birlikte İsviçre'de, bir kısmı Cenevre'de ve bir kısmı da Lozan'daki üniversitelerde öğrenim görmekte olan hatırı sayılır miktarda bir Türk öğrenci grubu oluşmuştu. Türk Yurtları etrafında örgütlenen bu öğrenciler, dışarıda ülkelerini destekleyici ve kamuoyunu aydınlatıcı bir çok faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu öğrencilerden biri olan Mahmut Esat'ın, Fribourg'da tahsiline başladığı 1913 yılından itibaren Lozan Türk Yurdu ile temasları da başlamış olmalıdır. Ancak yurt üyeliği ve yurtçuluğa kabul edilme tarihini bilmemekteyiz. Kurallara göre, yurda kabul edilebilmesi için iki asıl aza tarafından en az üç hafta önce umûmi heyete takdim edilmesi gerekmekte ve Yurtçu olabilmek için de üç Yurtçu tarafından 6 ay önceden Yurdun umûmi heyetine takdim edilmesi gerekmekteydi<sup>105</sup>.

#### 1.4.2.1. Mahmut Esat'ın Lozan Türk Yurdu'ndaki Faaliyetleri

Lozan Türk Yurdu etrafında toplanan öğrenciler pek çok önemli faaliyetlerde bulunmaktaydılar. Bunlar arasında; Lozan'daki Türk talebelerine karşı yapılan kötü muamelelere karşı tedbir alınması, Lozan şehrine gelecek olan yaralı Türk askerlerinin karşılanması, Rum ve Ermeniler tarafından İstanbul ile ilgili olarak hazırlanmış olan yanlış nüfus istatistiklerinin tespit edilerek, yerine gerçek istatistiklerin verilmesi gibi

<sup>103</sup> Nitekim, 1-6 Nisan 1912 tarihleri arasında, Lozan Türk Yurdu'nun girişimleriyle yapılan Kongre için önceden dağıtılan davetiyelere rağmen, katılımın son derece az olması (68 kişi), Türk Talebesi Birinci Derneği'nin beyannamesinde de özellikle belirtilmiş ve gençlerin bu ilgisiz tavrı eleştirilmiştir. Bkz. **1328-1912 Senesinde Lozan'da**, s. 3.

<sup>104</sup> İlhan Tekeli-Selim İlkin, “Kurtuluş Savaşı Sırasında, Avrupa'daki Bir Türk Genci'nin (A. Şerif Önay'ın) Kalkınma Sorunlarıyla İlgili Çalışmaları”, **Armağan: Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı**, Ankara, A.Ü.S.B.F. C. XX, 1978, s. 275-276.

<sup>105</sup> Şahingöz, “Lozan Türk Yurdu”, s. 45.

faaliyetler bulunmaktadır<sup>106</sup>. Ayrıca çeşitli kongre, konferans, telgraf, musahabe ve yayın faaliyetlerinde bulunularak Türklük ve Türk hakları savunulmakta, Avrupa kamuoyu ve Avrupa'da yaşayan Türkler bilgilendirilmeye çalışılmaktaydı<sup>107</sup>.

1917 yılında Lozan Türk Yurdu'nun başkanı olan Mahmut Esat'ın yanında; Cemal Hüsnü (Taray), Harun Aliçe, Kâzım Esat, Latif, Talat Hüseyin (Erlor), Namık Nusret (Uzgören), Süheyl Nizami (Derbil), Mustafa Besim (Akkoya), Saffet (Yalçın) gibi kişiler bulunmaktaydı. Lozan'da, farklı siyasi görüşlere sahip Türk gençlerini Türklük davası etrafında birleştirmek için yoğun çaba harcayan Mahmut Esat<sup>108</sup>, Türkiye'ye döndükten sonra da, Türk insanını bu dava etrafında birleştirmek için çalışmaya devam etmiştir. Mahmut Esat'ın İsviçre'deki faaliyetleri, sadece üyesi olduğu Lozan Türk Yurdu çevresi ile sınırlı kalmamıştır. Ahmet Bedevi Kuran, Mahmut Esat ve Cemal Hüsnü'nün, ara sıra Cenevre Türk Yurdu'na giderek, ilmi ve sosyal konular üzerine çeşitli konferanslar verdiklerini söylemektedir<sup>109</sup>.

Lozan Türk Yurdu'nun yapmış olduğu yayınlar arasında; **Dernek Müzakerat ve Mukarreratı**'nın kitap haline getirilmesi, Lozan'daki öğrencilere Lozan hakkında ayrıntılı bilgi veren **Lozan'da Tahsil** adlı rehberin hazırlanması bulunmaktadır. Ayrıca 22 Ocak 1917 tarihinde tutulan bir tutanakta Mahmut Esat'ın **Türk Tarihi** adlı bir kitabı tercüme ettiği bildirilmektedir<sup>110</sup>. Yine 1917 tarihli bir başka tutanakta belirtildiğine göre, Türkler aleyhinde yazılan kitaplara reddiye gönderilmesi kararlaştırılmış ve Murat Bey'in, Osmanlı Padişahlarından Fatih ve Yavuz hakkında yazdıkları şiddetle eleştirilmiştir<sup>111</sup>. Mahmut Esat'ın aktif olarak dernekte faaliyette olduğu yıllarda alınmış olan bu kararlar, onun tarafından daha sonraki yıllarda da aynı şiddetle savunulmuştur. Mahmut Esat, yazmış olduğu bir çok yazısında, "**Türk dahisi**" olarak nitelediği bu iki padişah hakkında büyük birer Türk devlet adamı olmalarından dolayı her zaman büyük bir saygı ve övgüyle bahsetmiştir. Öyle ki Fatih'in heykelinin dikilmesinin çok doğru bir davranış olacağını düşünmektedir<sup>112</sup>. Bunların dışında,

<sup>106</sup> A.e., s. 47.

<sup>107</sup> A.e., s. 48.

<sup>108</sup> Tekeli-İlkin, "Kurtuluş Savaşı Sırasında", s. 276-277.

<sup>109</sup> Ahmet Bedevi Kuran, **İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2.bs., İstanbul, Kaynak 2000, s. 438.

<sup>110</sup> Şahingöz, "Lozan Türk Yurdu", s. 54-55.

<sup>111</sup> A.e., s. 54.

<sup>112</sup> İstanbul'un fethinin 500. Yıldönümü dolayısıyla Fatih Sultan Mehmet'in heykelinin dikileceğini belirten Mahmut Esat, Atatürk'ün Fatih için, Rumelihisarı burçlarından Boğazkesen'e bir heykel

azınlıklar konusunda ilmi istatistiki çalışmalar, İzmir'in, nüfusu, iktisadî ve ticari durumu hakkında kitapçıklar yayınlanmış ve savaş sonucu Türk hükümetine düşmanları tarafından yapılan ve yapılmak istenen haksız davranışlar protesto edilmiştir<sup>113</sup>. Savaş döneminin sonlarına doğru, Cenevre ve Lozan'daki Türk Yurtları tarafından, Türkiye'nin sesini Avrupa kamuoyuna duyurmak üzere çıkarılan bu kitapçıkların çoğu, isimsiz olarak yayınlanmıştır. Hazırlanmasında Lozan Türk Yurdu başkanı olması nedeniyle Mahmut Esat'ın da önemli katkıları<sup>114</sup> olduğu muhakkak olan bu kitapçıklardan görebildiklerimizden bazıları şunlardır<sup>115</sup>:

- Smyrne, İzmir, Dr.A. Bovard-Giddey İmprimeur, Lausanne, 1919. İzmir'in etnik, ticari vs. durumu ile ilgili olarak hazırlanmıştır.
- **Le Regime d'Occupation Hellénique en Turquie**, 1921. Türkiye'de Hellenik İşgalin Rejimi, Reddedilemez Resmi Belgeler.
- **mémoire Sur Les Nationalités Etablies En Asie-Mineure**, Küçük Asya'ya Yerleşen Kavimler Hakkında Notlar, Geneve, Imprimerie du Commerce, Rue Bergalonne, 8, 1919.
- **La Civilisation Turque en Asie-mineure**, Lausanne, 1919. Küçük Asya'daki Türk Uygarlığı.
- **La Turquie Moderne, Réponse a nos calomnieux**, Modern Türkiye, Bizi Suçlayanlara Cevap.
- **L'Asie Mineure Et Ses Populations**, Küçük Asya ve Halkları
- **Atrocités Greques Dans Le Vilayet de Smyrne (Mai-Juin 1919)** İzmir Vilayetinde Yunan Mezalimi, Mayıs-Haziran 1919, Dr A. Bovard-Giddey İmprimeur, Lausanne, 1919.

---

dikilmesini istediğini Celal Bayar'dan duyduğunu söylemekteydi. Bu konuda kendisi bir adım daha ileri giderek heykelin denizin ortasına dikilmesi gerektiğini belirtiyor ve şöyle diyor: "Amerikalıların New York limanı ağzındaki meşhur hürriyet abidesi gibi Karadeniz'le Akdeniz'i bağlayan Boğaz suları üstünde, Türklerin yükseltecekleri Fatih anıtı, yerce, manaca şu hürriyet abidesine kat kat üstündür" (Mahmut Esat Bozkurt, "İnönü'nün ve Fatih'in Heykellerinin Dikilmesine Dair", *Yeni Sabah*, 5 Temmuz 1943, s. 3; Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, 3.bs., İstanbul, Kaynak 1995, s. 181-184).

<sup>113</sup> Şahingöz, "Lozan Türk Yurdu", s. 54.

<sup>114</sup> Ölümü vesilesiyle kaleme alınan bir yazıda, Mahmut Esat'ın, mütareke yapıldığı zaman öğrencileri kongre yaparak topladığı ve diğer arkadaşlarıyla birlikte türlü türlü neşriyat yaparak, Türk davasını bütün dünyaya duyurmaya çalıştığı bildirilmektedir (*Vatan*, 22 Kanunu sani 1944).

<sup>115</sup> Bu kitapçıkları istifademize sunan Sn. Prof. Dr. Zeki Arıkan'a teşekkür ederim.

Osmanlı Devleti'nin savaşta uğradığı mağlubiyeti takiben Mahmut Esat'ın Neuchatel'e geçtiğini ve Lozan Türk Yurdunun başında cemiyetin en yaşlı üyesi olan Diş Hekimi Kâzım Esat'ın bulunduğunu görmekteyiz. Ancak Mahmut Esat'ın Neuchatel'e neden ve tam olarak hangi tarihte geçtiği konusunda bir bilgimiz bulunmamaktadır. *Türk Sesi* gazetesi, İzmir'in işgalini müteakip Türkiye'ye dönerek milli mücadeleye katılan Mahmut Esat'ın bu sıralarda Lozan Türk Yurdu'nda istihbarat ile vazifeli olduğunu yazmaktadır<sup>116</sup>. Savaşın kaybedilmesi ve milli mücadelenin başlamasıyla beraber, Mahmut Esat gibi bir kısım öğrenci yurda dönerek milli mücadeleye katılmış ve bir kısmı da oradaki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Türkiye'ye dönen öğrencilerden bazıları savaş sonrası kurulan yeni devlette önemli görevlere getirilmişlerdir<sup>117</sup>.

Yurt mensuplarının büyük çoğunluğunun Anadolu'ya geçmiş olması, yurtları hem faaliyet gösterecek eleman ve hem de maddi açıdan büyük sıkıntıya düşürmüş ve yurtlar kapanma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Buna rağmen Kazım Esat, Saffet Bey ve Şakir Bekirof'un da katılımı ile faaliyetine devam kararı alan Lozan Türk Yurdu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne yurdun faaliyetleri ve içinde bulunduğu durumu anlatan bir rapor göndererek yardım istemiştir. Bundan başka bir mektup da o zamanlar İktisat Vekili olan Mahmut Esat'a gönderilmiş ve hem vekilliği tebrik edilmiş, hem de yardımı talep edilmiştir<sup>118</sup>. Anlaşıldığı gibi Mahmut Esat ve arkadaşları Türkiye'ye döndükten sonra, Lozan Türk yurdu ile olan bağlarını koparmamışlardır<sup>119</sup>. Bu tarihten önce Mahmut Esat'a, birincisi, Londra'ya giden murahhaslar arasında bulunarak Türkiye'yi temsil ettiği için ve diğeri de İzmir İktisat Kongresi'nin düzenlenmesinden duyulan memnuniyeti ifade etmek için iki adet tebrik telgrafı daha gönderilmişti<sup>120</sup>. Yine tutanaklardan anlaşıldığına göre, Mahmut Esat, derneğin

<sup>116</sup> *Türk Sesi*, 27 Haziran 1923, s. 3.

<sup>117</sup> Mahmut Esat, Saraçoğlu Şükrü, Kazım Nuri, Cemal Hüsnü bakanlık ve başbakanlık yapmışlardır. Diğer bir çok kişi de çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunmuşlardır.

<sup>118</sup> Şahingöz, "Lozan Türk Yurdu", s. 56-57.

<sup>119</sup> Nitekim, 1922 yılında yapılan Türk Ocağı toplantısına katılanları bildiren Hakimiyet-i Milliye gazetesinde diğer azalar mensup olduğu ocak veya mebus olduğu yer ile birlikte tanıtılırken, Mahmut Esat ise "Lozan Türk Yurdundan İktisat Vekili Mahmut Esat" şeklinde tanıtılmıştır (*Hakimiyet-i Milliye*, 31 Kanunu evvel 1922).

<sup>120</sup> Şahingöz, a.e., s. 53. Ancak bu telgrafları bildiren tutanak tarihi 26 şubat 1921'dir. İzmir İktisat Kongresi'nin 1922'de yapılmış olması ve diğer bazı tutanak tarihleri ile tarihsel olayların gerçekleştiği tarihler arasında gözlemlenen tutarsızlıklar bize, tutanakların sonradan tutulduğunu düşündürmektedir.



düzenlediği bir sohbet toplantısına katılarak, “Anadolu” başlıklı bir konferans vermiştir. Bu konuşmasında O, milli mücadeleden bahsederek, Millet Meclisi’nin, milletin ve Türklüğün kurtulmasını temin edecek bir kuvvetle teşekkül ettiğini ve Türklerin istila altında yaşayamayacaklarını vurgulamıştır<sup>121</sup>.

Lozan Türk Yurdu, Lozan’da kalan son üyelerin de yurda dönmesi ile birlikte 30 Temmuz 1923 yılında Dr. Kâzım Esat Bey’in evinde toplanarak faaliyetlerine son vermiştir<sup>122</sup>.

### 1.5. İTTİHATÇILIĞI

Mahmut Esat’ın gençlik yılları, Osmanlı Devleti’nde yenilikçi hareketlerin etkin olduğu bir dönemdir. Bu dönemde yetişen pek çok genç gibi Mahmut Esat da özellikle İttihatçı düşünceden etkilenmiştir<sup>123</sup>. Bu etkilenmede, Mahmut Esat’ın İttihat ve Terakki Fırkası mensuplarından biri olan ve II. Osmanlı Meclis-i Mebusanı’na Aydın mebusu olarak seçildikten sonra, İttihat ve Terakki Fırkası adına ve yararına bir çok faaliyetlerde bulunmuş olan dayısı Ubeydullah Efendi’nin de payı olduğu muhakkaktır<sup>124</sup>.

Mahmut Esat, henüz 17 yaşında bir hukuk öğrencisiyken (1908), İttihat ve Terakki Fırkası’nın yayın organı olan *İttihad* gazetesinde bir takım yazılar yazmaya başlamıştı. Bu yazılar incelendiğinde, döneminin hürriyet cereyanından ve II. Abdülhamit’e karşı yürütülen muhalefet hareketinden oldukça etkilenmiş olduğu görülmektedir.

Daha sonraki yıllarda İttihatçı olduğunu kendisi açık olarak dile getirecek olan Mahmut Esat, 15 Aralık 1920 yılında kendisine Heyet-i Vekile’de yer alması için yapılan teklifi reddederken, gerekçeleri arasında, İttihat ve Terakki Fırkası’nın “tabiri

---

Bu nedenle yazımızda belirttiğimiz diğer tutanak tarihlerinin değerlendirilmesinde bu durum göz önünde bulundurulmalıdır. Lozan Türk Yurdu Zabıtlarının, Berlin büyükelçiliğinde ortaya çıktığını söyleyen Morali’nin ifadelerinde de düşüncemizi teyit ettik (Morali, *İzmir’de Mütareke*, s. 63).

<sup>121</sup> Şahingöz, a.e., s. 51.

<sup>122</sup> Şahingöz, “Lozan Türk Yurdu”, s. 69.

<sup>123</sup> Özellikle yüksek öğrenim yapan gençler, aldıkları formasyon ve sahip oldukları imkanlar nedeniyle bilgiye daha kolay ulaşabilmekte ve çağın meselelerine daha kolay vakıf olmaktadır. Örneğin, Hukuk, Mülkiye ve Ticaret okullarında sosyal dersler vermiş olan İbrahim Hakkı Paşa gibi aydın ve yüksek görevlerde bulunmuş şahıslar, ifade ettikleri özgürlükçü düşüncelerle gençleri etkilemekteydiler (Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi*, s. 118-119).

<sup>124</sup> Ubeydullah Efendi’nin bu faaliyetlerine örnek olarak; 1909 yılında bir heyetle İngiltere’ye resmi bir ziyarette bulunması, Dahiliye Nazırı Talat Bey’in ayırdığı tahsisatla İttihatçı politikaları yaymak için kurulmuş olan *El Arab* adlı gazetenin Arapça olarak neşredilmesini sağlaması ve I. Dünya Harbi sırasında ilan edilen *Cihad* ilanı sonrasında, hükümet tarafından olağanüstü elçi olarak Afganistan’a gönderilmesi bunlar arasında sayılabilir. Ayrıntılı bilgi için (bkz., Alkan, *Sıradışı Bir*, s. 30-32).

caizse sol cenahına, kanaati tamme ile merbut” olmasını da gösterecekti<sup>125</sup>. 1920’li yılların başında Meclis’te faaliyet göstermekte olan bir çok gruptan<sup>126</sup> biri de, Yeşilordu’nun Büyük Millet Meclisi’ndeki uzantısı gibi faaliyet gösteren Halk Zümresi’dir<sup>127</sup>. Mahmut Esat’ın, Meclis’teki İttihatçıların önderlik ettiği bir grup olan Halk Zümresi’ne mensup olup olmadığını kesin olarak bilinmemekle birlikte<sup>128</sup>, Zümrenin yayınladığı ve hükümet çevrelerince desteklenen Halkçılık Programı<sup>129</sup> ve savundukları Meslekî Temsil gibi mevzuları göz önüne getirdiğimizde, Mahmut Esat’ın da bu zümrenin bir parçası olması büyük bir ihtimaldir. Ayrıca, Halkçılık Programı’nın yayımlandığı Yunus Nadi’ye ait Yeni Gün gazetesinde, Mahmut Esat’ın 1920-1923 yılları arasında bir çok yazısı yayınlanmıştır. Mahmut Esat’ın Meclis’teki İttihatçıları arasında olduğunu düşünenlerden biri de Erik Jan Zürcher’dir<sup>130</sup>.

İttihatçıların ve diğer grupların Meclis içerisinde etkinleşmesini önlemek için ilk hareket 1920 yılı sonlarına doğru gelmiştir. Mebuslar arasındaki düşünce ayrılıklarının, varolan sistemin<sup>131</sup> de etkisiyle, Meclis’te ortak karar alınmasını güçleştirmesi, Meclis başkanı Mustafa Kemal’in harekete geçmesine neden olmuştur. Bir taraftan İcra vekillerinin seçim usulü<sup>132</sup> değiştirilirken, diğer taraftan da İttihatçı düşünce kontrol altına alınmaya çalışılmış ve Enver Paşa gibi yurtdışında bulunan İttihatçı liderlerin

<sup>125</sup> Nursen Mazıcı, *Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)*, İstanbul, Dilmcn, 1986, s. 216. Mazıcı, bu mektupların kaynağını belirtmemiştir.

<sup>126</sup> Bu grupların genel bir değerlendirmesi için bkz. İhsan Güneş, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı, 1920-1923*, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür, 1997, s. 153-192.

<sup>127</sup> Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi*, s. 222-223.

<sup>128</sup> Halk Zümresinin Meclis’te 70 kadar mensubu olduğu söylenmekte ancak bunların kimler olduğu belirtilmemektedir. Zümrenin ileri gelenleri arasında Mahmut Esat’ın adı yoktur (Güneş, *Birinci TBMM’nin*, 1997, s. 153-157).

<sup>129</sup> Halk zümresinin yayınladığı siyasi programla, Atatürk’ün Meclise sunduğu Halkçılık Programı ve I. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu arasındaki ilişki için bkz., Ahmet Demirel, *I. Meclis’te Muhalefet, İkinci Grup*, İstanbul, İletişim, 1994, s. 184-192.

<sup>130</sup> Erik Jan Zürcher, *Milli Mücadelede İttihatçılık*, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, Bağlam, 1987, s. 228-233. Zürcher, Adnan, Eyüp Sabri, Yunus Nadi, Mahmut Esat, Hüseyin Avni ve Hafız Mehmet’in isimlerini zikrederek, bu kişilerin Halk Zümresi ya da II. Grupa alakalı kişiler olduğundan bahsetmektedir. Mahmut Esat’ın II. Grupa bir alakası olmadığını hatırlarsak, Halk Zümresi’ne mensup olduğu ortaya çıkmaktadır.

<sup>131</sup> 2 Mayıs 1920 tarihli *İcra Vekillerinin Sureti İntihabına Dair Kanun* gereğince Heyet-i Vekile üyelerinin seçimi, doğrudan ve tek tek Meclis tarafından yapılmaktaydı.

<sup>132</sup> Vekillerin, Heyet-i Vekile reisi tarafından gösterilecek adaylar arasından, Meclis tarafından seçilmesi usulü 4 Kasım 1920 tarihinde kabul edilmiştir. Mustafa Kemal, eski usulün sakıncalarını anlatırken, Meclis’te aykırı faaliyet ve prensiplere eğilim gösteren kişilerin Heyet-i Vekile’ye seçilebilmesinden bahsetmektedir (Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk: 1919-1920*, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, A.A.M. 1998, s. 341-342).

yurda girmesi engellenmiştir<sup>133</sup>. Böylece, memleketin kaderini belirleyen fikir merkezi yer değiştirmeye başlıyordu. Bu arada Mustafa Kemal, Meclis kararlarını yönlendirebilmek için önemli bir adım daha atarak, bir grup oluşturmaya karar vermiş ve Meclis'teki bütün grupları ve Meclis üyelerinin çoğunu bu gruba katılmaya davet etmiştir<sup>134</sup>. 10 Mayıs 1921 tarihinde **Hakimiyet-i Milliye** aracılığıyla, Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu'nun kurulduğu kamuoyuna duyurulmuş ve 10-11 Mayıs 1921'de Ankara Darülmüallimin Konferans salonunda yapılan toplantıda Mahmut Esat, 70 oy alarak, Müdafaa-i Hukuk Grubu Heyet-i İdare (Yönetim Kurulu) üyeliğine seçilmişti<sup>135</sup>. Bu tarihten sonra artık Mahmut Esat'ın İttihatçılıkla bir ilgisi kalmadığını kesin olarak söyleyebiliriz.

Nitekim, I. Gruba katıldıktan beş ay sonra kaleme aldığı bir yazısında, onun artık İttihatçılık da dahil olmak üzere bütün düşünce ayrılıklarının ve firkaların bir kenara bırakılması gerektiği fikrini savunduğunu ve herkesi Mustafa Kemal etrafında birlik olmaya çağırıldığını görmekteyiz. Bu yazısında Mahmut Esat: **“İstanbul'da Türk ve Müslüman adını taşıyan bir kısım insanlar da Hürriyet ve İtilaf ve daha bilmem ne firkaları adı altında büyük davamızı müşkülata uğratabilecek mezruhane hareketlerine devam etmektedirler...”**<sup>136</sup> diyerek, sürmekte olan milli dava dışında bir düşüncenin arkasında olmadığını ifade etmekteydi.

Halk Fırkası'nın kurulması münasebetiyle kaleme aldığı bir başka yazısında ise İttihat ve Terakki Fırkası'nı: **“-bize göre- muayyen ve yek diğerinden tamamen tefrik edilmiş kanaatlerden direktif alan bir fırka olmaktan ziyade bir vatan hizbi idi”** diye tanımlayan Mahmut Esat, bu Fırka'nın bir çok farklı düşüncüyü bir arada tutmaya çalışıldığını belirterek, bunun dönemin şartları gereği bir zaruret olduğunu ifade etmektedir. İttihat ve Terakki'nin gerçek bir parti olmadığını ve bu nedenle ilerleme

<sup>133</sup> Güneş, **Birinci TBMM'nin**, s. 162-165. İttihatçıların Meclis'te etkinleşme ve kontrolü ele geçirme çabaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için (Zürcher, **Milli Mücadelede**, s. 211-250).

<sup>134</sup> Nutuk, s. 404-405.

<sup>135</sup> **Türk Sesi**, 17 Haziran 1923, s. 1; Çoker, **Türk Parlamento**, D. 1, C. 1, s. 297; Rıdvan Akın, **Türkiye Büyük Millet Meclisi Devleti (1920-1923): Birinci Meclis Döneminde Devlet Erklere ve İdare**, İstanbul, İletişim, 2001, s. 60. Kitabının bir çok yerinde Mahmut Esat'tan ve faaliyetlerinden bahseden Rıdvan Akın, çalışmasının kimi bölümlerinde hatalı olarak Mahmut Esat'ı İzmir yerine Saruhan veya Menteşe mebusu olarak göstermektedir. Oysa Mahmut Esat mebus olduğu 1920 yılından öldüğü tarih olan 1943 yılına kadar İzmir milletvekili olarak kayıtlara geçmiştir.

<sup>136</sup> Mahmut Esat, “Yeni Türkiye'nin Davası II”, **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Teşrin evvel 1921, s. 1.

yollarında takılıp kaldığını belirten Mahmut Esat<sup>137</sup>, bunun sebebini, dönemin siyasi koşullarına ve partinin karışık yapısına bağlamakta ve şöyle demektedir: “ **O zamanki hadisi siyasiyenin cebr-i ikrahı olmasaydı, İttihat ve Terakki belki hakiki bir Fırka haline inkılap eder ve memlekette inkişafa başlayan terakki ve teceddüt cereyanlarının müstakil bir mümessili olurdu.... Sinesinde liberallerle, muhafazakarları; milliyetperverlerle, ittihad-ı anasır taraftarlarını yan yana ve aynı safta barındıran bir fırka için daha esaslı ve cezri bir inkılap yapmak imkanı olamazdı, olmadı. Ve tarihe mal olduğu dakikaya kadar bir vatan hizbi olmak mahiyetini muhafaza ettikten sonra, vazife-i tarihiyesini memlekete ve memleketçiliğe bırakarak, inhilal etti**”<sup>138</sup>. Biraz nostaljik bir üslupla kaleme alınmış bu sözler, İttihat ve Terakki adının ve bu adla özdeşleşmiş bir dönemin artık tarihin sayfalarına gömüldüğünü belirtirken, Lozan Antlaşması’nın imzalanmasından sonra iktidarı iyice pekişen Mustafa Kemal’in artık tek güç olduğunun da bir habercisi gibidir.

Bu arada, 1923 yılı sonbaharında, İttihatçılar ve İttihatçılıkla ilgili olarak İstanbul ve Ankara basını arasında başlayan tartışmalar, Meclise de yansımıştı. Yeni devletin yönetim şeklinin belirlenmesi arifesinde, Heyet-i Vekile üyeleri ile milletvekillerinden bir çoğunun İttihatçı olup olmadığı noktasında yapılan tartışmalara katılan İktisat Vekili Mahmut Esat, bir anlamda İttihatçılık açısından kendi konumunu da açıklayan şu sözleri söyleyecektir: “**Mazideki siyasi durumları ne olursa olsun, Halk Fırkası’nın programı etrafında toplanan zevatın içtihat ve kanaatleri İttihatçılıkla değil, halkçılıkla ifade olunabilir**”<sup>139</sup>. 1923’deki Meclis’te İttihat ve Terakki’nin herhangi bir siyasi faaliyetine rastlanmadığını belirten Mahmut Esat, eskiden İttihatçı olup da bugün Meclis’te bulunanlar için: “**Eski İttihat ve Terakki’nin vatanperver ameleleri son mücadelede aynı hiss-i fedakâri ile yeni gayelerine iman etmişlerdir. Hakiki ve samimi birer halkçılardır**” tanımlamasında bulunmakta ve bu kişilerin, istedikleri takdirde bir program çerçevesinde siyaset yapma haklarının bulunduğunu belirtmekteydi<sup>140</sup>.

<sup>137</sup> Çok sonraları dile getireceği bir değerlendirmede ise, İttihat ve Terakki Fırkası’nın yaptığı en radikal işin Balkan Savaşı sonrasında başlayan Türk milliyetçiliği olduğunu ifade edecektir (Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, İstanbul, Kaynak, 2003, s. 268).

<sup>138</sup> Mahmut Esat, “Halk Fırkası”, Türk sesi, 6 Ağustos 1923, s. 1.

<sup>139</sup> Mahmut Esat, “Bir Münakaşa Münasebetiyle”, Türk sesi, 18 Teşrin evvel 1923, s. 1.

<sup>140</sup> A.y.

Her ne kadar kendisi artık İttihatçı olmadığını anlatmaya çalışsa da, Mahmut Esat'ın ileride dile getireceği bir takım düşünce ve faaliyetlerinde, bu düşüncenin izlerine rastlanmak mümkündür.

## 1.6. MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE MAHMUT ESAT

1918 yılında Almanya ve Avusturya'nın barış istemesi üzerine Osmanlı Devleti de barış istemek zorunda kalmıştı. Çok ağır şartlar içeren Mondros Ateşkes Anlaşması ile aslında Osmanlı Devleti'nin parçalanmak istendiğinin anlaşılması, ülkede bir huzursuzluğa sebep olmuştu. Hemen Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuş ve işgallere karşı küçük çaplı direnişler yapılmaya başlanmıştı. Ancak, 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, adeta bardağı taşıran son damla olmuştur. Halkı galeyana getiren bu durum, savaşırlardan bıkmış usanmış bir milleti yeni ve çetin bir mücadeleye motive eden en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Yunanlıların İzmir'i işgal ederken Rumlarla birlikte yaptıkları azgınlıklar, Türk milletinde ki öfkeyi ve öç alma duygusunu kamçılıyordu. İzmir'in işgalini duyan Türk şehir ve kasabalarında halk harekete geçerek, İtilâf Devletleri temsilcilerine tehdit edici protesto yazıları gönderiyor, mitingler düzenliyordu.<sup>141</sup>

Bu yaşananlar, İsviçre'deki Türkleri de büyük bir üzüntü ve telaşa düşürmüştü. Burada yaşayan Türkler, derhal aralarındaki ayrılıkları bir kenara bırakarak, vatan davası etrafında birleşmişlerdi. Bu amaçla Cenevre, Lozan ve Paris'te kongreler düzenlemişler, kurdukları cemiyetler aracılığı ile yayınlar yaparak Türk davasını Avrupa kamuoyuna anlatmaya çalışmışlardır<sup>142</sup>.

Bu sırada İsviçre'de bulunan Mahmut Esat ise, İzmir'in işgalini haber alır almaz Şükrü Saracoğlu<sup>143</sup> ve Kazım Nuri ile<sup>144</sup> birlikte yurda dönerek, milli mücadeleye

<sup>141</sup> İzmir'in işgali ile ilgili ayrıntılar için bkz. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, C.I, İstanbul, M.E.B, 1991, s. 189-243.

<sup>142</sup> Bunlardan Cenevre'deki **Türk Kongresi**'nde alınan kararlar, İtilaf devletleri Başvekil ve Hariciye Nazırları ile Wilson'a ve bütün dünya gazete ve ajanslarına gönderilmiştir (Kuran, *Jön Türkler*, s. 445-446).

<sup>143</sup> 1909 yılında İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'den mezun olan Saracoğlu Şükrü, İzmir'de maiyyet memurluğu yaptıktan sonra 1915 yılında İzmir ili hesabına İsviçre'ye gitmiş ve Cenevre Sosyal Bilimler akademisinde okumuştur (İbrahim Alaettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, İstanbul, 1946, s. 371-372).

<sup>144</sup> Bazı eserlerde bu üçlü ile birlikte Harun Aliçe'nin de bulunduğu yazılmaktadır. (Bkz. Pelin Böke, "Mahmut Esat Bozkurt ve Hukuk Reformu", D.E.Ü A.İ.İ.T.E, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988, s. 30). Ancak Harun Aliçe'nin, İzmir'in işgalini müteakip İsviçre'de kurulan ve faaliyet gösteren

katılmıştır. Şükrü Saracoğlu ile birlikte Kuşadası'nda Kuva-yı Milliye'yi kurarak, öncelikle bir milli mukavemet cephesi oluşturmuşlardır<sup>145</sup>. Daha sonra Mahmut Esat, Temmuz 1919'da Demirci Mehmet Efe'nin katılımından sonra yenilenen Menderes Cephesi teşkilatı içerisinde, 120 kişilik müfrezesi ile yer almıştır<sup>146</sup>. Savaş sırasında bazı askeri kollar, dinlenmek için zaman zaman Mahmut Esat'ın çiftliği Eroğlu'nda da konaklamaktaydılar<sup>147</sup>. Aydın çevresindeki hareketi Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'nin yürüttüğünü belirten Mahmut Esat, bazı kimselerin bu iki efe arasına rekabet sokmaya çalıştıklarını belirterek, eleştirmektedir. Bu savaşta emeği geçen kimselerden büyük bir saygıyla bahseden Mahmut Esat'ın, Çerkes Ethem'den “**Bay Çerkes Ethem**” diye söz etmesi de ilgi çekicidir<sup>148</sup>.

Mahmut Esat, cephede göstermiş olduğu faaliyetlerden dolayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kendisine 24 Nisan 1924 tarihli Meclis kararıyla verilmiş, yeşil-kırmızı şeritli İstiklal Madalyası sahibidir<sup>149</sup>.

## 1.7. İKTİSAT VEKİLİ OLANA KADAR MECLİS'TEKİ FAALİYETLERİ

16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesi ile birlikte Meclis-i Mebusan'ın çalışamaz duruma gelmesi üzerine, Mustafa Kemal 19 Mart 1920'de **Valilere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlıklarına** başlığıyla yayınladığı bir genelge ile Ankara'da fevkalade yetkilere haiz bir Meclis açılması gerektiğini, bu nedenle seçimlere başlanmasını emreliyordu. Aynı zamanda seçimin hangi ilkelere göre yapılacağını da belirten bu genelgeye göre, gereken ekseriyetin sağlanabilmesi için

---

“*Türk Çıkarlarını Koruma Cemiyeti*”nin en aktif üyeleri arasında bulunduğu dikkat edilirse, bu sıralarda Avrupa'da faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır (Kuran, *İnkılap Tarihimiz*, s. 447).

<sup>145</sup> Dursun, *İzmir Hatıraları*, s. 103.

<sup>146</sup> Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara, TTK, 1990, s. 108-109.

<sup>147</sup> Savaş sırasında Kuşadası ve civarında mevzilenen Mahmut Esat'ın yanında Şükrü Saracoğlu da bulunmaktadır. Mahmut Esat bu sırada tanık olduğu bazı kahramanlık hikayelerinden bahsetmektedir (Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 295-297).

<sup>148</sup> Bozkurt, a.e., s. 294-300.

<sup>149</sup> 8 Mart 1924 tarihinde, birinci devre Meclis üyelerine yeşil renkli İstiklal Madalyası verilmesi kararlaştırılmıştır. Bkz., *Cumhuriyetin 75 Yılı, 1923-1953*, C.I, İstanbul, Yapı Kredi, 1999, s. 36; Fahri Çoker, *Türk Parlamento*, D. 3, C. 1, s. 524. Daha sonra alınan bir kararla, aynı zamanda cephede de savaşan milletvekillerine, 24 Ekim 1923 ve 21 Kasım 1923 tarihli TBMM kararlarıyla kırmızı-yeşil şeritli istiklal madalyası verilmesi kararlaştırılmıştır. Mahmut Esat'ın sahip olduğu yeşil şeritli istiklal madalyası, 24.04.1924 tarihinde kırmızı-yeşil şeritli madalya ile değiştirilmiştir (Çoker, a.e., s. 652-653). Mahmut Esat Bozkurt'un madalyası, bir hırsızlık vakası sonucu kızı Gün Bozkurt Tekant'ın evinden çalınmıştır.

nüfusuna bakılmaksızın her livadan beş kişi seçilecek ve seçimlerde sadece ikinci seçmenler değil, belediye ve idare Meclisleri ile müdafaa-i hukuk merkezleri de ikinci seçmen gibi oy kullanacaktı<sup>150</sup>. Kurulacak Meclise Osmanlı Meclis-i Mebusanı'ndan gelecek mebuslar da kabul edilecekti.

İşgaller ve bazen de yerel yöneticilerin engellemeleri nedeniyle kimi illerde seçimler hiç yapılamamış, kimi illerde ise ancak belli yörelerde yapılabilmmişti. Bu illerden biri olan İzmir'de de işgal nedeniyle her bölgede seçim yapılamamıştı<sup>151</sup>. Bu şartlar altında Mahmut Esat, İzmir livası adına Kuşadası'ndan mebus seçilmiş, ancak milletvekilliğinin onaylanması, birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından yaklaşık 20 gün sonra gerçekleşmiştir. Mahmut Esat'ın intihap mazbatası Mazbata Tetkik Encümeni tarafından incelenerek 13 Mayıs 1920'de Genel Kurula sevk edilmiş ve burada 15 Mayıs 1920 tarihli içtimada görüşüldükten sonra onaylanmıştır<sup>152</sup>.

Bununla birlikte Mahmut Esat'ın, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü olan 23 Nisan 1920'de, henüz resmi olarak milletvekili olmamakla birlikte, Ankara'da hazır bulunduğunu düşünmekteyiz. Nitekim Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açıldıktan hemen sonra Mustafa Kemal, yeni kurulacak hükümette kimlerin ne vazife alacağı konusunda arkadaşları ile bir toplantı yapmıştır. Mazhar Müfit'in belirttiğine göre, bu toplantıda Mahmut Esat da vardır. Mustafa Kemal Paşa bu toplantıda İsmet Paşa'nın Erkânı Umumiye Reisi olmasını teklif etmiştir<sup>153</sup>. İsmet Paşa'nın Erkânı Umumiye Reisliğine atanarak ilk icra heyetine katılma tarihi ise 25 Nisan 1920'dir<sup>154</sup>. Bu durumda Mahmut Esat'ın bu tarihten evvel Ankara'da olması gerekmektedir<sup>155</sup>. Bununla birlikte, Mahmut Esat'ın Meclise resmen katılma tarihi olarak 20 Ağustos 1920 gösterilmektedir<sup>156</sup>.

<sup>150</sup> Nutuk, s. 288-289.

<sup>151</sup> Güneş, Birinci Türkiye, s. 64.

<sup>152</sup> TBMM Z. C., D. 1, C. 1, s. 313-314.

<sup>153</sup> Mazhar Müfit Kansu, , Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber, C. II, Ankara, TTK, 1997, s. 575.

<sup>154</sup> Mustafa Kemal Atatürk, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, I, Ankara, A.A.M., 1997, s. 71.

<sup>155</sup> Mahmut Esat'ın Meclis'in açılışında hazır bulunduğunu belirten bilgi için bkz., Çoker, Türk Parlamento, D. 1, C. 3, s. 522.

<sup>156</sup> Türkiye Büyük Millet Meclisi İlk Meclis Azâ-yı Kirâmının Tasvirlerini Muhtevi Albüm, Ankara, Yenigün Matbaası, t.y., sayfa numarası yok. (İlimaye-i Etfal Cemiyeti Nam ve Hesabına tertib ve tab ettirildiği belirtilmektedir). Bununla birlikte Mahmut Esat'ın adına, 20 Eylül'e kadar gerek Meclis konuşmalarında, gerek yoklamalarda ve gerekse herhangi bir encümen ya da komisyonda rastlanmadığımızı belirtmemiz gerekmektedir. Bu durumda Mahmut Esat'ın Meclis'in açılışından önce

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapanlar arasında Mahmut Esat'tan başka -ikisi Osmanlı Mebusan Meclisi'nden olmak üzere- İzmir mebusu olarak 7 kişi daha yer almıştır<sup>157</sup>.

Mebus olduktan sonra Meclis'te yoğun bir çalışma ortamı içerisinde gördüğümüz Mahmut Esat, çok çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kendisini ilk olarak, Mustafa Kemal'in teşviki ile kurulan Türkiye Komünist Fırkası'nın üyeleri arasında görüyoruz. Ülkede dikkat çekici bir şekilde varlık gösteren Bolşevik fikir ve faaliyetleri kontrol altında tutmak için, 18 Ekim 1920 yılında kurulan ve Yeşil Ordu Teşkilatı'nın da "münkalip" olduğu belirtilen Türkiye Komünist Fırkası, 9 kişiden oluşan bir kurucu heyete ve 30 kişiden oluşan Merkez-i Umûmiye sahipti<sup>158</sup>. Üyeleri arasında Mahmut Esat'dan başka Tevfik Rüşdü, Yunus Nadi, Kılıç Ali, Hakkı Bchiç, Refik (Koralan) gibi kişiler bulunmaktaydı. Ayrıca Fevzi, Ali Fuat, Kazım Paşalar ile Refet ve İsmet Beyler de gizli olarak fırkaya dahil olmuşlardı. Güdümlü olarak kurulan fırkanın ömrü ancak üç ay sürmüştür<sup>159</sup>.

Bununla birlikte, İngiliz Haber Alma Örgütü İstanbul Şubesi'nin hazırlamış olduğu ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki çeşitli gruplaşma ve partileri bildiren 24 Mart 1922 tarihli bir rapora göre, Mahmut Esat, sözde Komünist Fırkası'nın başında bulunmaktadır. Bu grubun diğer üyeleri Tevfik Bey (Menteşe), Numan Usta (İstanbul) ve Albay Bekir Sami Bey'dir<sup>160</sup>.

---

Ankara'ya geldiğini ve daha sonra gittiğini düşünmemiz gerekmektedir. Mete Tunçay referans alınarak (Mete Tunçay, "Okuyuculara Mektup", *Tarih ve Toplum*, sa: 99, Mart 1992, s.5) verilen bir bilgi de, Mahmut Esat'ın fiili olarak savaşın içinde olması nedeniyle, 20 Ağustos'a kadar Meclise katılmadığı, dolayısıyla Meclis'in açılışında da hazır bulunmadığı şeklindedir (Hakkı Uyar, "Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-I", *Tarih ve Toplum*, Sa: 119, Kasım 1993, s. 9). Ancak bu tarihe kadar yapılan Meclis yoklamalarına baktığımızda, milletvekillerinin durumları, mevcut, namevcut, cephede, hasta gibi açıklamalarla belirtilmektedir. Mahmut Esat'ın bulunmadığı yoklamalarda cephede olduğuna ilişkin bir açıklama yer almamaktadır.

<sup>157</sup> Diğer İzmir mebuslarının adları şöyledir; Dr. Mustafa Bey (Bengisu), Enver Bey (Tekand), Hacı Süleyman Efendi (Bilgen), Refet Bey (Bele), Reşit Bey, Tahsin Bey (Uzer) ve Yunus Nadi Bey (Abaloğlu) (Mizyal Karaçam Şengil, *Birinci Dönem TBMM'nde Düşünce Akımları (1920)*, İstanbul, Cem Yayınları, 1996, s. 101-102). Bu kişilerden Reşid, Enver, Dr. Mustafa ve Hacı Süleyman Efendiler, tıpkı Mahmut Esat gibi İzmir livası adına Kuşadası'ndan seçilmişlerdir (TBMM Z. C., D. 1, C. 1, s. 313-314).

<sup>158</sup> Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, Vatan, 1953, s. 507.

<sup>159</sup> Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi* s. 225-226.

<sup>160</sup> Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, C. 4, Ekim 1921-Ekim 1922, Ankara, TTK, 1984, s. 227. Bu kişilerden Bekir Sami ve Numan Usta'nın tutuklu olduğu belirtiliyor. Bekir Sami Bey, 1921 yılı başlarından, 1923 yılı başlarına kadar Daday (Kastamonu'nun bir ilçesi)'da zorunlu ikamete tabi tutulmuştur (Muhittin Ünal, *Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları*,



Mahmut Esat, Meclise katılmasından bir süre sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı Mustafa Kemal tarafından, 14 Aralık 1336 (1920) tarihinde Maarif ve Adliye Vekaletleri için aday olarak gösterilmiştir<sup>161</sup>. Maarif Vekaleti için, Yunus Nadi (İzmir), Hamdullah Suphi (Antalya), Mehmet Vehbi (Bolak) ve Zekai Bey (Adana) ile birlikte ve Adliye Vekaleti vekilliği için ise Zekai (Adana) ve Mehmet Vehbi Bey (Karesi) ile birlikte aday olarak gösterilen Mahmut Esat<sup>162</sup>, serbest çalışmayı tercih ettiğini belirterek bu teklifi kabul etmemiştir<sup>163</sup>. 16 Aralık'ta yapılacak seçimlerden bir gün önce Mustafa Kemal'e gönderdiği ve bu teklifleri neden reddettiğini oldukça ayrıntılı bir şekilde anlattığı mektubunda Mahmut Esat, öncelikle Heyet-i Vekile'nin, yeniliğe şiddetle ihtiyaç duyan bu ülke için, nasıl bir programa sahip olduğunu bilmediğini belirterek şüphelerini dile getirmektedir. Ayrıca, İttihat ve Terakki Fırkası'nın "sol cenahına" bağlı olduğunu da gerekçeler arasında sayan Mahmut Esat, vatanın kurtulması için bir "programa ve meslek hayatının inkişafına" ihtiyaç olduğunu belirterek kendi görüşünü sunmuştur. Adliye Vekilliği adaylığını neden reddettiğini açıklarken Mahmut Esat, Türkiye ve Avrupa'da almış olduğu hukuk eğitimi sonucunda, mevcut adliye ve kanunların durumu hakkında çok "radikal" kanaatler edindiğini belirterek, şu anda bu konudaki düşüncelerinin uygulanması için müsait bir ortam olmadığını söylemiştir. Maarif Vekilliği adaylığı için ise, maarif işlerinin "mütehassıs" ve "müntesibi" olmamasını gerekçe göstermiş ve bu şekilde görev alanlar yüzünden memleketin eskiden beri pek çok zarara uğradığını ifade ederek, teklifi kabul etmemiştir<sup>164</sup>.

1921 yılında İngilizlerin daveti üzerine, İstanbul Hükümeti'nin temsilcileri ile birlikte Londra Konferansı'na katılıp katılmama noktasında, 5 Mart 1921'de Meclis'in gizli oturumunda söz alarak, meselenin bir şark meselesi olduğunu ve bu nedenle İngilizlerle uyuşmak imkanının mümkün olmadığını bildirmiş ve Avrupa'ya gidilmesi

---

İstanbul, Cem, 1994, s. 465-469). Ancak bu kitapta Bekir Sami'nin böyle bir Fırka ile bir ilişkisi olup olmadığından bahsedilmemektedir. Ayrıca Numan Usta'nın da ne böyle bir Fırka ile ve ne de Mahmut Esat ile bu konuda adı geçmemektedir. Karşılaştırma için bkz., Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara, Bilgi, 1978.

<sup>161</sup> Namzetlik usulünün kabul edilmesinden sonra yapılan ilk uygulama, Maarif Vekaleti seçimleridir.

<sup>162</sup> Demirel, *I. Meclis'te Muhalefet*, s. 303; Akın, *Türkiye Büyük Millet*, s. 124.

<sup>163</sup> Mehmet Vehbi ve Yunus Nadi de adaylık teklifini kabul etmemişlerdir. Bkz., Demirel, *I. Meclis'te Muhalefet*, s. 303.

<sup>164</sup> Mazıcı, *Belgelerle Atatürk*, s. 216-217.

halinde Anadolu Hükümeti'nin zaafa uğrayacağını belirterek, Konferans'a katılmamayı teklif etmiştir<sup>165</sup>. Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi Konferans'a katılmaya karar verince, Bekir Sami Bey başkanlığında oluşturulan heyette müşavir olarak yer almıştır<sup>166</sup>. Londra'da yapılan görüşmeler sonucunda, Bekir Sami Bey'in, beraberinde bulunduğu heyetten habersiz ve B.M.M' ne danışmadan Konferansa katılan devletlerle yapmış olduğu ikili anlaşmalar, Ankara'da büyük tepkilere neden olmuş ve bunların hiç biri Meclis tarafından tanınmamıştır. Mahmut Esat, Londra'da uğranılan başarısızlığı daha sonra şu şekilde açıklayacaktır: **"Reisimiz olan Çerkes Bekir Sami'nin işi gücü Kafkasya'da bir Çerkes devleti kurdurmak olmuştur. Halbuki biz Türk istiklalini kurmaya memur idik. Türk devleti işlerini Türk'ten başkasına vermeyelim. Türk devleti işlerinin başına öz Türkten başkası geçmemelidir "**<sup>167</sup>.

Meclis tarafından başka işlerde de görevlendirilen Mahmut Esat, Büyük Taarruzdan önce, orduya Meclis'in selam ve güvenini iletmek için seçilen ve cepheye gönderilen heyet içerisinde yer almış ve Ankara'ya dönüşünde Rıza Nur (Sinop) ve Mehmet Vehbi (Karesi) ile birlikte Meclise rapor vermiştir<sup>168</sup>. Anayasa ve Dışişleri komisyonları ile Dahiliye, Hariciye gibi çeşitli encümenlerde görev yapan Mahmut Esat, 13 Ağustos 1921'de ise Kastamonu İstiklal Mahkemesi'ne üye seçilmiş ama bu görevde durmayarak, iki gün sonra 15 Ağustos 1921'de istifa etmiştir<sup>169</sup>. 17 Kasım 1921'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Maarif Vekaleti için Mehmet Vehbi (Karesi), Zekai (Adana), Yunus Nadi (İzmir), Enver (İzmir), Sırrı (İzmit), Hamdi (Canik) ve Müfit (Kırşehir) Beylerle birlikte yeniden aday gösterilen Mahmut Esat, aynı gün yapılan seçimi, 5 oy alarak kaybetmiştir<sup>170</sup>.

<sup>165</sup> TBMM Gizli Celse Zabıtları, Ankara, İş Bankası, 1985, D. 1, C. 1, s. 388-389.

<sup>166</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 267. Londra Konferansı görüşmelerinin ayrıntıları için bkz., Cemil Bilsel, *Lozan*, İstanbul, 1933, s. 403. Ancak Mahmut Kemal İnal, Londra Konferansı'na katılan heyette; Cami, Yunus Nadi, Hüsrev ve Zekai Beyler'i sayarken, Mahmut Esat'ın adını anmamaktadır (İbnül Emin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, C. 11, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1950, s. 1734).

<sup>167</sup> Metindeki vurgu yazana aittir. Bkz., Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 267.

<sup>168</sup> Çoker, *Türk Parlamentosu*, D. 1, C. 1, s. 202-203.

<sup>169</sup> Ergün Aybars, *İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)*, C I-II, İzmir, D.E.Ü, A.İ.İ.T.E. 1988, s. 102. 24 Temmuz'da yapılan oylamada Mahmut Esat 115 oy almıştı. Mahkemenin diğer üyeleri ise; Mustafa Necati (başkan) ve Neşet Bey'dir (Çoker, a.e., *Dönem III*, C.I, s. 384-385).

<sup>170</sup> 175 mebusun katıldığı bu seçimlerde en çok oyu Vehbi Bey (76) alırken, 49 çekimser oy kullanılmıştır (Demirel, *I. Meclis'te Muhalefet*, s. 320-321).

Bu arada Mahmut Esat, 1922 yılında, Türkiye Muallimeler ve Muallimler Dernekleri Birliği'nin geçici idare heyeti üyeleri arasında yer almıştır. Heyetin diğer üyeleri ise, Muhiddin Baha (Bursa), Cevdet (Kütahya), İktisat müderrisi Vehbi, Maarif Vekaleti İlmî Mahsus Müdürü Vasıf, muallim Sadri ve muallime Leman'dır<sup>171</sup>. 1922'den önce dernekle herhangi bir bağlantısına rastlamadığımız Mahmut Esat'ın adı, derneğin 1920 yılındaki geçici idare heyeti üyeleri arasında da bulunmamaktadır<sup>172</sup>.

Mahmut Esat, henüz hükümette görev almadığı bu dönemde, Meclis içi çalışmalara da aktif olarak katılmış ve ülkenin geleceği ile ilgili önemli konularda söz alarak, gerek bilgisi ve gerekse güçlü hitabetiyle milletvekillerini etkilemeyi başarmıştır.

#### 1.7.1. Mahmut Esat'ın Vermiş Olduğu Takrir, Kanun Tasarıları

Mahmut Esat'ın bu dönemde Meclise sunmuş olduğu takrir ve kanun tasarıları içinde dikkat çekici ikisi aşağıda yer almaktadır. Bunlardan birincisi; Isparta mebusu Hacı Tahir Efendi ile birlikte 8 Eylül 1920 tarihinde: "**İstiklal Mahkemesi Heyeti'nin mülkî, adlî bilimüm devâir-i umûrunu teftiş ve icabında memurin-i mesulesini azl ve BMM nezdinde müteşekkil bir mahkeme-i fevkalâde huzuruna sevkleri lüzumuna dair**" İstiklal Mahkemeleri'nin görev alanının genişletilmesi ile ilgili hazırlanmış oldukları bir kanun tasarısıdır. İstiklal Mahkemeleri sadece vatana ihanetle ilgili ve askeri suçlara bakmaktayken, bu tasarıyla siyasî ve idarî tüm işlerin denetlenmesini ve gerektiğinde sorumluların görevlerinden alınarak, Meclis tarafından kurulacak bir başka olağanüstü mahkemede yargılanmaları istenmektedir. Ancak bu tasarı encümen tarafından incelenerek: "**...vatanın selamet ve ordunun zaferini temin için, sırf cerâim-i askeriye ve hıyanet-i vataniye ile işigal edecek olan İstiklal Mehakimi heyetinin idarî ve salahiyet-i kazaiyeleri ile alakadar olmayan bir takım umur ile işigalleri sıfatı kutsiye-i hakimiyetle kabili telif olamayacağı**" gerekçesi ile 6 Ekim 1920'de reddedilmiştir<sup>173</sup>.

<sup>171</sup> **Hakimiyet-i Milliye**, 26 Haziran 1922, s. 1.

<sup>172</sup> Türkiye Muallimeler ve Muallimler Birliği Derneği'nin geçici İdare Heyeti üyeleri şu isimlerden oluşmaktadır: Reis: Nafi Atuf, Katip: Mehmet Servet, Kasadar: Mehmet Vehbi, Azalar: Ahmet Hilmi ve Tevfik Beylerdir (**Hakimiyet-i Milliye**, 10 Mayıs 1920, s. 2). Burada kurucu üyelerin isimleri de sayılmakta ancak Mahmut Esat'ın adı bunlar arasında da yer almamaktadır.

<sup>173</sup> **TBMM Z.C.**, D. 1, C. 1, s. 513.

Diğeri ise Bursa mebusu Muhittin Baha ile birlikte I. İnönü Muharebesi'nde başarı gösteren askeri zevatın rütbe, para veya teşekkür ile ödüllendirilmesi konusunda hazırlanmış bir taktırdir. Bu taktirin birinci sırasında Garp Cephesi kumandanı ve Erkân-ı Harbiye Reisi İsmet Bey'in livalığa (tuğgeneralliğe) terfisi gelmekte, bunu sırasıyla diğeri yararlılık gösteren kumandan, subay ve askerlere verilecek ödüller takip etmektedir<sup>174</sup>. Bu teklif kabul edilmiş ve İsmet Paşa'ya I. İnönü Muharebesi'nden sonra Meclis tarafından mirliva (tuğgeneral) rütbesi verilmiştir.

### 1.7.2. Birinci Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Müzakereleri ve Mahmut Esat

İlk Teşkilat-ı Esasiye Kanunu layihası İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanarak 18 Eylül 1920 tarihinde Meclis Genel Kuruluna sunuldu. Halkçılık Programı adı ile de bilinen bu tasarı, Encümen-i Mahsus'ta görüşülerek bir rapor hazırlandı ve 18 Kasım 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde iki ay süren müzakerelere başlandı. Toplam 23 madde ve bir de **madde-i münferideden** oluşan TEK, Osmanlı Kanun-u Esasi'sinin bazı hükümleri hala yürürlükte olduğundan ve bir geçiş dönemi için hazırlandığından kısa bir çerçeve anayasa özelliğindedir<sup>175</sup>.

TEK ile yeni bir dönem başlıyordu. Döneme hakim olan halkçılık cereyanı, TEK'nun da temel felsefesi olmuştur. Bu kanunu hazırlayan encümende görev alan ve gerek Meclis'te, gerekse gazetelerde çıkan yazılarında ve her vesile ile kanunu ateşli bir şekilde savunan Mahmut Esat; **"... bu kanun büyük Meclis'in bu memlekete en kıymetli hizmetidir"** demektedir<sup>176</sup>. TEK'nun **halk idaresine** temel teşkil edecek ilk adım olduğunu vurgulayan Mahmut Esat, bu kanunla **"Türkiyeli müstahsilin (üreticilerin) mutlak hakimiyetine müstenit bir idare"** kurulması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre önemli olan bu kanunu, **"halkın ve müstahsillerin hakimiyetini temin edebilecek bir hale getirecek olan teferruat kanunlarının"** yapılmasıdır. Bu yapıldığı takdirde TEK'nu ile bir **"camia idaresi"** kurulabileceğini belirten Mahmut Esat, aksi takdirde II. Meşrutiyette olduğu gibi sadece millet hakimiyetine dayalı bir idare kurulabileceğini, ancak bir camia idaresi

<sup>174</sup> TBMM Z.C., D. 1, C.2, , s. 285.

<sup>175</sup> Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, DER, 1992, s. 204. Bu konuda ayrıca bkz., Rıdvan Akın, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Müzakeresi", **Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul, İstanbul Barosu, 1992, s. 343-357.

<sup>176</sup> Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Davası -1", **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

kurulamayacağını söylemekteydi. Mahmut Esat “camia idaresi” kavramıyla ne demek istiyordu? Yönetimde uygulanan klasik demokrasi usullerinin halkın gerçek ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz olduğunu düşünen Mahmut Esat; bu kavramla, yönetimde iktisadî kesimlerin yer almasını sağlayacak yeni bir idarî yapılanmaya yani Meslekî Temsile işaret etmekteydi.

Mahmut Esat’a göre, Osmanlı Kanun-u Esasi’sinin bir camia idaresi kuramamasının en büyük sebebi; “bu memleketin üç asırdan beri devam edip gelen halk ve müstahsil ihtilallerinin manasıyla ve bu memleketin içtimai ve siyasi, milli vaziyetiyle uygun düşmemesindedir”<sup>177</sup>. Çünkü manasını Avrupa Burjuva İhtilali’nden almaktadır. Oysa bizde “Burjuva namıyla iktisadî menfaatleri temin etmiş ve içtimai bir sınıf olarak ayrılmış halk ile zadegan arasında mütevasıt bir sınıf yoktu. Zadegan bile yoktu.” Olmadığı için bir burjuva sınıfı tesisine doğru gidildi ve “sınıf idaresi” esasına müstenit bir devlet kurulabildi. Ancak bu yanlış bir gidişti. Çünkü memleketin asıl ihtiyacı olan “camia siyaseti ve halk iktisadîyatı saltanatı” idi<sup>178</sup>.

Mahmut Esat’a göre yeni idarî yapılanma oluşturulurken dikkat edilmesi gereken nokta, “Türk’ün iktisadî ve içtimai menfaatlerinin” sağlanması ve memleketin idaresinin mutlaka “Türkler”de olmasıdır. Geçmişte bunlar yapılmadığı için çöküş yaşandığını belirten Mahmut Esat, belirtilen esaslara uygun bir idare oluşturulmadığı takdirde yeni dönemde de değişen bir şey olmayacağını söylemektedir<sup>179</sup>. Sonuç olarak Mahmut Esat, TEK’in başarılı olması için halkçı, milliyetçi ve aynı zamanda tüm toplum kesimlerini (Türkler veya her bakımdan kendini Türk gibi hissedip, Türk gibi düşünen ve öyle yaşayanlar) yönetimde söz sahibi kılacak niteliklere sahip olması gerektiğini belirtmektedir.

Memlekette zaten bir anayasa varken, neden yeni bir anayasa hazırlandığını ise ünlü İngiliz düşünürü John Locke’un ünlü sözleşme kuramından yola çıkarak açıklamaya çalışmaktadır. Locke’a göre; milletin yürütme ve yasama gücüne karşı ihtilal hakları vardır ve bu haklarını şu durumlarda kullanır; yürütme kuvveti kanunları tanımazsa, millet meclisinin toplanmasına engel olursa, seçmede etkili olursa ve son

<sup>177</sup> Mahmut Esat, “Yeni Türkiye’nin Manası -6”, *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Teşrin-i sâni 1921, s. 1.

<sup>178</sup> A.e.

olarak vatani düşmanlara teslim ederse yeni bir anayasa hazırlanabilir. Locke'un görüşleri ışığında bakıldığında 1918 sonrası Türkiye koşullarında halk için ihtilal şartları olgunlaşmıştır. Çünkü Saray, vatan düşmanları ile birleşmiş, meclis dağıtılmış, Türk halkının hukuku "Saray ve İngilizler" tarafından çiğnenmişti. Böylece milletle padişah arasında düzenlenmiş olan mukavelenin artık bir hükmü kalmıyordu<sup>180</sup>. Dolayısıyla Türkiye, "Yeni meşrutiyet misakını milli hukuk esasına, tarihinin manasına ve emel ve arzularına göre yazmakta tamamen serbest ..." bulunuyordu<sup>181</sup>.

20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilen TEK, Osmanlı Türk Anayasal tarihinde görülmedik bir biçimde yerinden yönetim ilkelerine ağırlık vermiştir. 24 maddelik anayasanın 14 maddesi yerinden yönetim ve yerel yönetim ilkelerine ayrılmış ve aşağıdan yukarıya bir idarî örgütlenme öngörülmüştür<sup>182</sup>.

TEK Meclis Genel Kurulu'nda görüşülürken üzerinde çok tartışılan ve Mahmut Esat'ın da etkin şekilde tartışmalara katıldığı konu; Meslekî Temsil ve seçimlerin tek dereceli olarak yapılması ile ilgili olan 4. maddedir.

### 1.7.3. Meslekî Temsil

Türkiye'de II. Meşrutiyetle birlikte ortaya çıkan meslekçilik, bu yıllarda yaşanan toplumsal çöküntüye bir çözüm arayışındır<sup>183</sup>. Küçük üreticiliğin korunmasından yana olan meslekçilik, ahlak sosyolojisinden etkilenir ve "içtimaf iktisat" düşüncesi ile Osmanlı loncalarına özgü mesleki dayanışmayı harmanlar<sup>184</sup>. Meslekî Temsil ise yine İttihatçılar tarafından Milli Mücadele'nin ilk yıllarında geliştirilmiştir<sup>185</sup>.

Ziya Gökalp, Emile Durkheim etkisiyle tesanütçü meslekçiliğin Türkiye'deki savunucularından biridir<sup>186</sup>. Meslekî Temsil ile ilgili olarak bir program yayınlayıp onu neşreden ilk isim ise İstanbul İttihat ve Terakki Merkez Heyeti üyelerinden Ali İhsan Bey'dir. Ali İhsan Bey ile Ziya Gökalp arasındaki dostluğun, her ikisi de meslekçi

<sup>179</sup> Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Manası-7", *Hakimiyet-i Milliye*, 15 Teşrin-i sâni 1921, s. 1.

<sup>180</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 122-123.

<sup>181</sup> Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Davası-1", *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

<sup>182</sup> Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal*, s. 214.

<sup>183</sup> Zafer Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü", *Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.2, s. 371.

<sup>184</sup> A.e., s. 372.

<sup>185</sup> A.e., s. 374.

<sup>186</sup> Taha Parla, Ziya Gökalp, *Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, İletişim, İstanbul*, 2001, s. 86.

Mebusan'nda onaylanmasının gecikmesi ve diğer nedenlerden dolayı bir sonuca ulaşamadı. Bu durum öteden beri Irak petrollerinden pay almak isteyen İngilizleri harekete geçirdi. 1913 yılında bölgeyi sömürmek için Almanlarla anlaşan İngilizler, dörtte üç sermayesi kendilerine ve dörtte bir sermayesi de Almanlara ait olan **The Turkish Petroleum Company** (Türk Petrol Şirketi)'yi kurdular ve Haziran 1914'de Irak petroleri ile ilgili ayrıcalığa sahip oldular<sup>80</sup>. Ancak savaş nedeni ile sürüncemede kalan proje, savaş sonrası değişen koşullarla birlikte yeni bir hal aldı. **The Turkish Petroleum Company'nin** Alman ortağı 1920 yılında yerini Fransızlara bıraktı. Bu aşamada, Irak petrollerinden pay alma mücadelesine Amerikan **Standart Oil** de katılarak, Temmuz 1922'de **The Turkish Petroleum**'la anlaştı. Böylece, Chester'in temsil ettiği ve bazı Amerikalı kapitalistlerin de desteklediği **The Ottoman-American Development Company** ile Amerika'nın tekeli **Standart Oil**'in desteklediği **The Turkish Petroleum Company** karşı karşıya geliyordu<sup>81</sup>.

Meclis tarafından 9 Nisan 1923 tarihinde onaylanan Chester Projesi gereğince, ortaklık, Türk hükümetinden hiçbir para talep etmeksizin Anadolu'da ve Musul-Kerkük-Süleymaniye bölgesinde 4400 kilometre civarında demiryolu ağı ile üç liman yapacak ve demiryollarının iki yanında kırk kilometrelik şeritler halinde belirlenen bölgede çıkacak bütün yer altı kaynakları ile birlikte, doksan dokuz yıl süre ile işletme ayrıcalığına sahip olacaktı<sup>82</sup>.

Chester grubunun Ankara hükümetinin temsilcisi Feyzi Bey ile yaptıkları görüşmeler neticesinde hazırlanan anlaşma taslağı, Mahmut Esat tarafından İktisat Vekaleti adına yazılı olarak olumlu görüş eklenerek, önce İcra Vekilleri Heyeti'ne, oradan Meclise sunulmuş ve İktisat, Maliye ve Nafia Encümenleri tarafından incelenerek Meclis Genel Kurulu'na onaylanmak üzere gönderilmiştir<sup>83</sup>. Heyet-i Vekile'ye gitmeden önce projeyi inceleyen İktisat Vekili, mukavele son haline gelirken bir katkıda bulunarak, madenleri alacak şirketin, madenlerin gayrisâfi milli hasılasının %30'unu devlete ödemesini Nafia Vekaleti'ne teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir.

<sup>80</sup> Yahya S. Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", **S.B.F Dergisi**, C.XXV, sa: IV, s. 289-292.

<sup>81</sup> **A.e.**, s. 293-294.

<sup>82</sup> **A.e.**, s. 294-295.

<sup>83</sup> Bülent Can Bilmez, **Demiryolu'ndan Petrol Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 2000, s. 254-255.

Böylece madenlerin %30'unun devlete ait olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bunu büyük bir kâr olarak kabul etmektedir<sup>84</sup>. Türkiye'nin kendi malî ve teknik olanakları ile böyle bir demiryolu projesini uygulama şansı olmadığını açıkça kabul eden hükümet adına projeyi Meclis'te savunan Rauf, Feyzi ve Mahmut Esat Beylerden başka, teknik açıklamaları da mühendis Muhtar Bey yapmıştır<sup>85</sup>.

Madenlerin şirkete imtiyaz olarak verilmesini değerlendiren Mahmut Esat, demiryolları döşenmedikçe buradaki madenlerin işletilmesinin zaten mümkün olmayacağını söyleyerek, verilen imtiyazı zararsız bulmuş, hatta, devletin madenler üzerinde %30 hakka sahip olmasını, hem bunlar tamamen şirkete verilmediği için, hem de sağlayacağı gelir açısından Türkiye için kârlı addetmiştir. Mahmut Esat, projenin sadece madenlerle ilgili kısmının İktisat Vekaleti'ni ilgilendirdiğini söylemekle beraber, projenin genel olarak, ülke için oldukça faydalı olduğuna inanmakta ve projeyi bir bütün olarak savunmaktadır. Ülkenin kalkınmasının ancak tarımsal kalkınmaya bağlı olduğunu düşünen Mahmut Esat, Chester planının özellikle bu konuda faydalı olacağını ileri sürmüştür. O'na göre, eğer bu proje Osmanlı hükümetine ilk teklif edildiği zaman kabul edilmiş olsaydı, bugün Doğu Anadolu'da daha yüksek bir refah düzeyine ulaşılmış olacaktı<sup>86</sup>.

Dönemin Türkiye'sinde, ekonomik kalkınmanın önemli bir unsuru olarak ele alınan Chester Projesi'nden, bir çok fayda umulmaktadır. Dış siyaset açısından umulan faydaların yanı sıra, iktisadî açıdan, Doğu illerinin üretime katkıda bulunarak, ülke iktisadıyla bütünleşmesi açısından ve geri kalmış bu illerin gelişmesini sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir<sup>87</sup>. Ayrıca, ülkeye yüklü bir para girişi olacak, istihdam yaratılacak, demiryolları için Türk eleman yetiştirilecek, şirketin işletme karından belli bir yüzde alınacak vs. gibi Türkiye açısından oldukça olumlu karşılanan şartlar içeren sözleşme, aynı zamanda ülke güvenliği açısından da gerekli görülmekteydi<sup>88</sup>. Chester Projesi ayrıca dış basında sık sık yer alan Türkiye'de yabancı sermaye düşmanlığı olduğuna ilişkin görüşleri çürütmek için de örnek gösterilmekteydi.

<sup>84</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 29, s. 510.

<sup>85</sup> A.e., s. 491; Bilmez, *Demiryolu'ndan Petrole*, s. 256-261.

<sup>86</sup> Bilmez, a.e., s. 369.

<sup>87</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 29, s. 510.

<sup>88</sup> Tezel, "Chester Ayrıcalığı", s. 304-309.



Demiryolları aracılığı ile ülkenin birbirinden uzak parçalarının bir birine bağlanması, iç ekonomik bütünleşme açısından olduğu kadar, siyasi ve kültürel birlik açısından da önemlidir. Sözleşmenin Türkiye için oldukça faydalı olacağına inanan Mahmut Esat, konunun bu yönüne Meclis'in dikkatini çeken kişidir. Ona göre demiryolları ile ülkenin farklı köşelerinin birbirine bağlanması, iktisadî kalkınma için olduğu kadar, "milli vahdet" için de son derece önemlidir. Mahmut Esat projenin kendisi açısından önemini şu sözlerle ifade etmektedir: "... vilâyatı şarkiyemizin terakkisi için bendenizce bu; harsen de, içtimaen de, siyaseten de bilhassa iktisaden de elzemdi. Bunlar vücut bulmadıkça vilâyat-ı şarkiyemizi günden güne hatta harsen, içtimaen, siyaseteni iktisaden tehlike karşısında bulundurabiliriz. Bu yolların temini iledir ki, Türkiye'de bir milli vahdet vücut bulabilir"<sup>89</sup>.

Politik ve uluslar arası boyutu Meclis tartışmalarında ele alınmayan projenin, sadece teknik düzeyde tartışıldığı görülmektedir<sup>90</sup>. Bu konuda tek endişe İzmit mebusu Sırrı Bey tarafından dile getirilmiştir. Madenlerin 99 yıllığına yabancı bir şirkete verilmesini eleştiren Sırrı Bey, devletin imtiyaz sahibinden belli bir miktar hak almasının ise, zaten olması gereken bir durum olduğunu belirtmiştir. Madenlerin ihtiva ettiği kıymetin demiryollarından fazla olduğunu belirten Sırrı Bey, madenlerin esas tutulup, demiryolu işinin ikinci derecede ele alınması halinde, daha büyük faydalar elde edilebileceğini belirtmiş ve Meclis'in dikkatini dünya devletlerinin petrol savaşlarına çekmiştir. Projenin bir bütün olarak ele alınmasını isteyen Mahmut Esat için ise, şirkete ne kadar imtiyaz verildiği önemli değildir. Asıl önemli olan, memleketin bu işten sağlayacağı faydanın, şirketinkinden fazla olmasıdır. Mahmut Esat, madenlerin esas alınması gerektiği konusunda Sırrı Bey'in görüşünü mantıksal bulmakla birlikte, orada

<sup>89</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 29 s. 510. Chester Projesi gerçekleşmeyince İsmet İnönü'nün hükümet olduğu yıllarda kendi öz kaynaklarına dayanarak Demiryolu yapma faaliyetine girişilmiştir. Muhalefet tarafından çok eleştirilen bu politikanın savunucularının başında yine aynı gerekçelerle Mahmut Esat gelmekteydi. Türkiye'nin bir "yol" problemi olduğunu söyleyen Mahmut Esat, "yolları olmayan bir millet her bakımdan yolsuzdur" diyerek, böyle bir yerde sadece bayrak ve erk birliği olabileceğini ama kültür ve fikir birliği olamayacağını söyleyerek, bunun "milli vahdet" açısından son derece hassas bir konu olduğunu vurgulamaya devam etmiştir (Mahmut Esat, "Yollarımız", Yeni Sabah, 19.07.1943, s. 1; "Demiryolu Politikamız", Yeni Sabah, 29.06.1943, s. 1).

<sup>90</sup> Tczcl, "Chester Ayrıcalığı", s. 304-313.

varlığı muhtemel petrol yatakları olduğunu ve bir ihtimale bakarak hayal peşinde yürüyemeyeceklerini belirtmiştir<sup>91</sup>.

Chester Projesi'nde takındığı tavrıdan da anlaşılacağı üzere Mahmut Esat, yabancı sermaye konusunda Meclis'in genel tavrından farklı bir tutum sergilememekte, ve bu çapta bir projenin bir an evvel gerçekleştirilmesini, imtiyaz olmasına rağmen, ülke açısından faydalı ve gerekli görmektedir.

#### 2.1.5. Hedef: Tarımsal Kalkınma

Osmanlı Devleti'ni, bir tarım ve hammadde ülkesi olarak dünya ekonomisi ile bütünleşmeye zorlayan iç ve dış şartların değiştirilmesi gerekliliğinin farkına varan Osmanlı-Türk aydını, II. Meşrutiyet döneminde bir takım çabalar içine girmiştir. Ancak sanayileşme üzerinde odaklanan bütün çabalara rağmen, Osmanlı iktisadının içinde bulunduğu ağır yapısal bozukluklar ve iktisadî bağımlılık dolayısıyla istenilen ilerleme sağlanamamıştır. Bu konuda I. Dünya Savaşı başlarında yaşanan hareketlenme ise, bir süre sonra (1915 yılında) baş gösteren hammadde ve işçi sıkıntısı nedeniyle kısa ömürlü olmuştur<sup>92</sup>.

Osmanlı Devleti'ndeki liberal ve himayeci akımların her zaman ağırlıklı tercihi olan, tarımsal kalkınmaya öncelik verilmesi konusu, mevcut koşullar sonucu olduğu kadar aynı zamanda bir mantalite sorunudur. Birinci Dünya savaşı yıllarında basın organlarında yoğun olarak tartışılan bu konu, bir anlamda, Osmanlı Devleti için tarım ülkesi olmanın kader olduğu anlayışını tartışmaya açmaktadır. Tarım, ticaret ve sanayi sektörlerinden hangisine öncelik verilmesi gerekir? sorusu etrafında yapılan bu tartışmalara bakıldığında, *Sanayi ve Ticaret-i Umûmiye* dergisi gibi bir iki dergi hariç, sanayileşmenin ürkek bir şekilde savunulduğu ve önceliğin tarıma verildiği görülmektedir. Milli İktisat anlayışının gündemde olduğu bu yıllarda, tarımsal kalkınmanın öncelikle ele alınmasının önemli bir sebebi de, alt yapısal olarak en az dış bağımlılık gerektirecek bir sektör oluşudur. Bu tartışmalarda ticaret ise, her zaman üçüncü sırada gelmiştir.

Kalkınmada tarıma öncelik vermek, Milli Mücadele dönemi hükümetleri zamanında da aynı şekilde savunulmaya devam edilmiştir. Bu bağlamda Mahmut Esat

<sup>91</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 29, s. 510-511.

da İktisat Vekili olduğu dönemde aynı çizgide hareket etmiş ve çiftçinin desteklenmesi yoluyla tarımsal üretimin artırılmasına büyük bir önem vermiştir. “Memleketimiz çiftçilikle geçindiği için en mühim işimizi çiftçilik teşkil ediyor”<sup>93</sup> diyen Mahmut Esat, İktisat Vekaleti’ndeki mesaisinin çoğunu bu işe harcamıştır denebilir. İktisat Vekaleti’nden ayrıldıktan sonra da bu konudaki düşünceleri değişmemiştir. İnkılabın en büyük umdelerinden birinin de köylünün efendiliği olduğunu söyleyen ve hatta bunun inkılabın esası olduğunu belirten Mahmut Esat, Türkiye için köylünün ve çiftçinin önemini şu sözlerle belirtmekteydi: “Türk için başka yolda hayat yoktur. İşte inkılabın amentüsü”<sup>94</sup>.

Kurtuluş Savaşı’nın henüz sona ermediği 1920’li yıllar, tarımsal üretimin en düşük seviyede seyrettiği senelerdi. 1920-1922 yılları arasında hububat üretiminde artan gerilemenin önemli bir sebebi, buğday üreticisi olan Eskişehir, Afyon gibi yörelerde savaşın yoğunlaşmasıdır<sup>95</sup>. Mevcut koşullar nedeniyle kimi zaman artan ve kimi zaman düşen tarımsal üretimin, kendi kendine yetecek bir düzeyde olmamasına rağmen, aslında bunu sağlayacak kapasiteye sahip olduğunu söyleyen Mahmut Esat, en başta sermaye olmak üzere pek çok tedbire ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Çiftçilere tohumluk dağıtılması, zirai alât ve edevat temini ve dağıtılması ile Ziraat Bankası şubelerinin işler hale getirilmeye çalışılması bu tedbirlerin başında gelmektedir. Zirai üretimi arttırmak için yapılması planlanan diğer işler arasında; Himaye-i Ziraat Kanunu teklif edilmesi, sekiz ziraat mıntikasına ayrılmış olan ülkede her mıntıkada Ziraat Mektebi, zirai araç ve gereç tamirhaneleri vs. açılarak çiftçilerin hizmetine sunulması, ziraat sergileri açılarak, dış ticari ilişkilerin geliştirilmesi, çiftçi sandıkları ve Köy Bankaları açılması ve Ticaret Bankası kurulması sayılmaktadır<sup>96</sup>. Ticaret Bankası açılması hariç diğer konularla ilgili olarak, Vekaleti sırasında bir takım faaliyetlerde bulunan Mahmut Esat, Köy Bankaları Kanunu ile Himaye-i Ziraat Kanunu taslakları hazırlamışsa da bir sonuç alınamamıştır. Himaye-i Ziraat Kanunu, mecburi tarımın

<sup>92</sup> Savaş nedeniyle dış rekabetten kurtulan işletmeler, daha rahat çalışmışlardır. Değirmencilik, dokuma sanayii gibi alanlarda bir süre ilerleme kaydedilmiştir (Eldem, Harp ve Mütareke, s. 75-76).

<sup>93</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 26, s. 109.

<sup>94</sup> Mahmut Esat, “Çiftçilerin Çektikleri”, s. 1.

<sup>95</sup> Eldem, Harp ve Mütareke, s. 161.

<sup>96</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 1, s. 425; “İktisat Vekaleti’nin Mühim Bir Teşebbüsü”, Türk Sesi, 14 Eylül 1923, s. 1.

teşvik edilmesi, tarımsal ürünlerin temini revacı ve denetlenmemesi gibi üç esas üzerine kuruludur<sup>97</sup>.

Bu dönemde, düşman işgalinden dolayı yakılıp yıkılmış, tahrip edilmiş yerlerin ihyasının, öncelikle halledilmeye çalışılan bir konu olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu bağlamda üretimin artırılması için alınan zirai tedbirlerin, tüm Anadolu'yu kapsadığı söylene de, esas olarak batı Anadolu'da, kurtarılmış bölgelerde uygulandığını görmekteyiz. Bunun bir diğer sebebi ise, Doğu ve Orta Anadolu'daki büyük çiftçilerin mevcut düzenin sürdürülmesinden yana bir tavır sergilemelerine karşın, Osmanlı döneminden beri daha iyi konumda olan Ege ve Akdeniz yöresi çiftçilerinin ise tarımda modernizasyonun gerçekleştirilmesi konusunda daha istekli olmalarıdır<sup>98</sup>.

#### 2.1.5.1. Tarımda Makineleşme

Üretimin azlığı, yıllarca süren savaşlar neticesinde azalmış olan nüfusun, tarımsal işgücünde yarattığı azalma ile de alakalıdır. Ayrıca, uzun yıllar süren hayvan hastalıkları ve savaşlar sonucu, önemli bir tarımsal iş gücü olan hayvan sayısında büyük miktarda azalmalar meydana gelmiştir. Bununla birlikte, ilkel tarımsal teknikler kullanılarak yapılan tarım yeterince verimli olamamaktadır.

İktisat Vekaletinin bir takım önlemler alarak tarımsal üretim açığını kapatmaya çalıştığını görmekteyiz. Bunun için alınması düşünülen tedbirlerden biri milli bankalar oluşturmak suretiyle kredi meselesinin halledilmesi ve diğeri de bir an evvel tarımda makineleşmeye geçilmesidir. Ancak, hükümetin mevcut kaynakları ve teşkilatıyla bunu başarabilmesi oldukça güçtür. Hükümetin elinde az miktarda bulunan zirai araç ve gereçlerin çoğu kullanıma elverişsizdir.

Nitekim, üretime katkısı olabileceği düşüncesiyle, kurtarılmış bölgelere gönderilen pullukların kullanım için gayrisalih oldukları Meclis'te dile getirilince, İktisat Vekili Mahmut Esat, bu pulluklar içinde kullanışsız olanların bulunabileceğini kabul etmekle birlikte : "Elde mevcut olanları serian getirtmekten ve onları serian tevzi etmekten başka bir çare bulamadık" diyerek, hükümetin içinde bulunduğu imkansızlıkları olanca açıklığı ile sergileyecektir. Vaktiyle Almanya'dan getirilmiş

<sup>97</sup> "İktisat Vekaleti'nin Teşebbüsü", Türk Sesi, 14 Eylül 1923.

<sup>98</sup> Avcıoğlu, Milli Kurtuluş, s. 1384.

olup, üç çift öküzle sürülen bu pulluklardan yedi bin tanesi, sağlam olup olmadıklarına bakılmaksızın bölgelere gönderilmiştir<sup>99</sup>.

Tarımda ihtiyaç duyulan makineleşme milletvekillerinin bir çoğu tarafından kabul edilmekle birlikte, bazı milletvekillerinin ise memleketin kıt kaynaklarının tohumluk gibi daha öncelikli konulara harcanmasını ve dışarıdan makine almak gibi fakir köylünün işine yaramayacak işlere yatırılmamasını istediklerini görmekteyiz<sup>100</sup>. Milletvekilleri arasında tartışılan diğer bir sorun ise, makineleşmenin hangi parayla ve ne şekilde gerçekleşeceği konusudur. Tarımsal araç ve gereçlerin alım satım veya dağıtım gibi işlemleri şimdiye kadar olduğu gibi Ziraat Bankası kanalıyla mı yapılsın, yoksa serbest mi bırakılsın? sorusu ekseninde ortaya atılan görüşler içerisinde, Mahmut Esat, İktisat Vekili olarak tercihini ikincisinden yana koymakta ve bu işin şirketler eliyle yürütülmesinin memlekete daha çok yarar sağlayacağına inanmaktadır. Ancak bu gerçekleşinceye kadar, Ziraat Bankası bu görevi yerine getirmeli ve memleket hizmetten büsbütün mahrum bırakılmamalı anlayışındadır.

Makineleşmeye geçilmesini bir zorunluluk olarak gören İktisat Vekili, bu işi her çiftçiye çift hayvanı dağıtmaktan daha kolay ve sonuçları açısından daha verimli bulmaktadır. Mahmut Esat, traktörlerden sadece büyük çiftçilerin değil, küçük çiftçilerin de yararlanacağını belirterek, belli mıntikalara ihtiyaca göre makinistleriyle birlikte gönderilecek traktörlerden, harman zamanı masrafını ödemek kaydıyla herkesin yararlanabileceğini belirtmiştir<sup>101</sup>. Tarımda makineleşmeyi teşvik etmek için, 1923 yılında çiftçilerin kullanacakları makine ve traktörlerine lazım olan petrol, benzin gibi çeşitli mevadın, Gümrük İstihlak Resminden muaf tutulması kabul edilmiştir. Ancak, bunun uygulanmasının petrol inhisarları yüzünden tehlikede olduğu konusunda İzmir'de, çeşitli şikayetler vaki olmuş ve İktisat Vekili'nden bu durumun tetkik edilerek serbest ticaretin uygulanmasının sağlanması istenmiştir<sup>102</sup>.

Bu koşullar altında, bir an evvel tarımda makineleşmeye geçebilmek için yabancı sermayeyle işbirliğine ihtiyaç duyulmuştur. Yurt dışından zirai araç ve gereç getirilmesi ile ilgili olarak Chester grubunun Türkiye temsilcilerinden olan Kenedy ile

<sup>99</sup> T.B.M.M Z.C., D. 1, C. 26, s. 114.

<sup>100</sup> Avcıoğlu, a.e., s. 1384-1386.

<sup>101</sup> T.B.M.M Z.C., D. 1, C. 26, s. 115.

<sup>102</sup> "İktisat Vekaleti'nin Tamimi", Türk Sesi, 19 Eylül 1923, s. 3.

yapılan anlaşma, en az Chester Grubu ile yapılan demiryolu-petrol anlaşması kadar büyük bir coşkuyla kamuoyuna müjdelenmişti<sup>103</sup>.

#### 2.1.5.2. Alât ve Edevat-ı Ziraiye Mukavelenâmesi

Tarımsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi için gerekli olan makineleşme sürecini hızlandırmak için atılan en önemli adımlardan biri de Chester grubu ile yapılan bu anlaşmadır. Arthur Chester ile demiryolu yapım projesi ile ilgili görüşmeler sürdüğü bir sırada, Chester grubunun temsilcilerinden Clayton-Kenedy ile İktisat Vekaleti arasında, zirai araç ve gereç getirilmesi konusunda müzakerelerde bulunuluyordu. Mahmut Esat, konu ile ilgili olarak Meclis'e bilgi verirken, tarımsal işgücü açığının kapatılması için mutlaka makineleşmeye geçilmesi gerektiğini belirterek, Kenedy'nin teklifinden bahsetmektedir<sup>104</sup>.

İktisat Vekaleti'ne başvuran Kenedy, Singer usulünde bir şirket açarak, yani yurdun çeşitli yerlerinde kuracağı bayiler aracılığı ile, halka taksitle zirai araç ve gereç satmayı teklif etmiştir. Buna mukabil İktisat Vekaleti, özellikle fiyat tarifelerinde kendilerinin de söz sahibi olmasını istemektedir<sup>105</sup>. Meclis içerisinde sadece Sırrı Bey (İzmit), mukavele yapılmadan önce diğer tekliflerin de değerlendirilmesini ve yapıldıktan sonra da mukavelenâmenin yerli ve yabancı basın yoluyla duyurularak, daha uygun şartlar sunabilecek başka şirketler olup olmadığını anlaşılmasını istemiştir<sup>106</sup>.

O ana kadar yurt dışından getirilen tarımsal araç ve gereçlerin satılması, tamiri vb. işleriyle Ziraat Bankası ilgilenmekteydi. Böyle olduğu halde neden yeni bir yola başvurulduğunu Meclis'te açıklayan Mahmut Esat, Meclis'teki genel düşünceye paralel olarak, esas vazifesi bankacılık olan elemanların bu işi gereğince idare edemediklerinden bahsediyordu. Bu nedenle bir çok zirai araç ve gereç satılamayarak, depolarda kalıyor ve ziyan olup gidiyordu. Ancak Mahmut Esat'ın başka bir gerekçesi daha vardır ki, dikkate değerdir. O, Ziraat Bankası'nın bu gibi işleri başarıyla yapamayacağını çünkü, devlet sistemi ve zihniyetinin buna uygun olmadığını, bunun ancak komünist veya devletleştirme usulünü kabul etmiş memleketlerde mümkün

<sup>103</sup> Bilmez, *Demiryolundan Petrole*, s. 263.

<sup>104</sup> T.B.M.M Z.C., D. 1, C. 26, s. 110.

<sup>105</sup> A.e., s. 118.

<sup>106</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 28, s. 146-147.

olabileceğini belirtmektedir<sup>107</sup>. Mahmut Esat, gelecekteki devletçi ve anti liberal fikirleriyle tezat teşkil eden bu liberal yaklaşımı: “doğrudan doğruya ben serbesti taraftarıyım. Ziraat Bankasıyla bu işin yapılacağına kaani değilim” şeklindeki sözleriyle açıkça dile getirmekteydi<sup>108</sup>. Zaten Meclis’in geneli de Ziraat Bankası’nın bu işi gereğince yerine getiremediği noktasında Mahmut Esat’la aynı fikirdeydiler. Nitekim I. Dünya savaşı sıralarında Almanya’dan getirtilen 750 bin lira değerindeki zirai araç ve gereç bu şekilde çürümeye bırakılmıştı. Bu gibi bir çok örnek, zirai araç ve gereçlerin alım satım ve dağıtımını ile tamir işlemlerinin, Ziraat Bankası eliyle yürütülemeyeceği düşüncesini doğurmuştu. Ya da yüksek miktarlarda para harcanarak bankada bu işle ilgilenen yeni bir teşkilat oluşturulması gerektiği savunuluyordu. Mahmut Esat ise, banka içerisinde yeni bir teşkilatlanma oluşturmak yerine, kurulacak şirket aracılığı ile bu işlerin halledilmesini, tarımda bir an evvel makineleşmeye geçilmesi ve sözleşmenin sağlayacağı diğer avantajları göz önünde bulundurarak daha faydalı bulmaktaydı. Çünkü, Ziraat Bankası’nın büyük makineler alabilmesi veya bir senede on iki atölye açabilmesi gibi işlerin yapılabilmesi, malî açıdan da mümkün görünmemekteydi. Bununla birlikte Ziraat Bankası tamamen devre dışı bırakılmamaktaydı. Yapılan sözleşmede bankaya malî garantörlük görevi yüklenmekte ve şirket gelirleri belirli bir miktarın altına düştüğü takdirde zararı karşılayacağı öngörülmekteydi. Bu sayede Mahmut Esat, kurulacak şirket aracılığı ile bankanın, gücünün fevkinde bir hizmete aracı olacağını belirtiyordu<sup>109</sup>.

12 Mart 1923 tarihinde, İktisat Vekil Vekili Feyzi Bey ile Kenedy arasında toplam 21 maddeden oluşan sözleşme imzalanmıştır<sup>110</sup>. Buna göre; **Ottoman-American Development Company** üç ay içinde bir şirket kuracaktı. Atölyelerde en az elli Türk çalışacak ve çalışanların çoğunluğu Türk veya Türkiyeli olacaktı. Türkiye’de makine veya makine parçaları imal edebilecek, toprak kiralayabilecek ve İktisat Vekaleti’nin izniyle model çiftlikler kurabilecekti. Hisselerinin yüzde yetmiş, altı aylık bir süre zarfında Türk girişimcilerine sunulacak olan şirketin hisselerinin yüzde kırkı Türk işadamları tarafından alındığı takdirde, bir Türk şirketi sayılacaktı. Aksi takdirde

<sup>107</sup> A.e., D. 1, C. 26, s. 492.

<sup>108</sup> A.y.

<sup>109</sup> A.e., s. 150-151.

<sup>110</sup> Anlaşmanın tam metni için bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Mart 1923.

kanun ve nizamlara uymak kaydıyla bir Amerikan şirketi olarak faaliyet gösterecektir. İktisat Vekaleti ile beraber tayin edilmiş bir kurul tarafından belirlenecek fiyatlara, makine yurt içinde üretiliyorsa yüzde on beş, dışarıdan getiriliyorsa yüzde yirmi kâr eklenecekti. Şirketin yıllık hasılatı dört yüz bin liradan aşağı olursa, Ziraat Bankası altı yıllık bir dönem boyunca açığı kapatmayı garanti etmiştir. Ancak, ilk üç yılda şirketin hasılatı üç milyon liraya ulaşırsa, Türkiye geriye kalan üç yılı garanti etmekten kurtulacaktır. Zirai makineler taksitle satılacak, taksit sürelerinin belirlenmesi ortak kurul aracılığı ile olacaktır. İlk yıl, ikisi seyyar olmak üzere toplam on iki atölye açılacak ve bunların yerleri İktisat Vekaleti tarafından belirlenecekti. Şirket söz konusu zirai araç ve gereçleri üç ay içerisinde İktisat Vekaleti'nin göstereceği limanlara getirmiş olacaktı<sup>111</sup>.

Mukavele şartları tartışılmak üzere Meclis gündemine getirilmemiştir. Bunun sebebi, yapılacak anlaşmanın bir imtiyaz niteliğinde olmamasıdır<sup>112</sup>. Ayrıca Mahmut Esat, Ziraat Bankası Kanunu'na göre bankanın, kendisi için basit bir ticari muamele niteliğinde olan bu tür bir işlemi, Meclis'in onayı olmadan yapabilme salahiyetine sahip olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle mukavelelerin Meclis gündemine getirilmesine gerek duyulmamıştır. Ancak Kayseri mebusu Osman Zeki Bey, 2 milyon 600 bin lira tutarındaki paraya, Ziraat Bankası'nın kefil gösterilerek mukavele yapılmasını eleştirmiş ve bir bakıma İktisat Vekaleti'nin bankayı bu tür bir işte kullanarak, salahiyetini aştığını ifade etmiştir. Buna karşılık Mahmut Esat, kanunlar dairesinde bankaya bir teklifte bulunulduğunu ve bankanın da Heyet-i Vekile ve İktisat Encümeni kararlarına bakıp, uzmanların fikirlerini de değerlendirdikten sonra, tamamen özgür bir şekilde konuyu görüştüğünü ve bir iki küçük değişiklikten sonra ilgili sözleşmeyi olduğu gibi kabul ettiğini belirtmiştir<sup>113</sup>.

Bu anlaşma, İttihat ve Terakki Hükümetleri zamanında doğan milli iktisat anlayışının, milli mücadele dönemi hükümetleri döneminde de devam ettiğini gösteren önemli bir delildir. Kalkınmanın, mümkün olduğu kadar kendi öz kaynaklarına dayanarak gerçekleşmesinden yana olan milli iktisat anlayışı, bunu hızlandırmak için gerekli olan yabancı sermayeyi de milli menfaatlere uygunluğu açısından

<sup>111</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 28, s. 148-151; Bilmez, *Demiryolundan Petrole*, s. 265-266;

<sup>112</sup> A.e., D. I, C. 26, s. 118; D. 1, C. 28, s. 146-147.



değerlendirmektedir. Mahmut Esat'ın İktisat Vekili olduğu bir sırada ve onun büyük gayretleri ile imzalanan bu anlaşmanın, milli iktisat anlayışı çerçevesinde yabancı sermaye ile yapılmış bir işbirliği modeli olarak, eşsiz bir örnek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak ne yazık ki, önemli faydalar umulan ve büyük umutlarla imzalanan bu sözleşme, demiryolu projesinin gerçekleşmemesi nedeniyle uygulanamamıştır.

### 2.1.5.3. Çiftçilere Tohumluk Dağıtılması

Tarımsal üretimin arttırılması için alınan önlemlerden bir diğeri de zor durumda olan çiftçilere tohumluk dağıtılmasıdır. Memleketin nakdi sermaye açısından yaşadığı yoksunluk, tohumluk dağıtımının öncelikle ele alınmasını gerektirmiştir.

Düşman işgalinden kurtarılmış bölgelerdeki yardıma muhtaç çiftçilere dağıtılmak üzere İktisat Vekaleti bütçesinde **İstilazadelere tavizan verilecek tohumluk, hayvanat ve alâtu ziraiye bedeli** adıyla bir bölüm açılmıştır. 13 Kasım 1922 tarihli ve 281 sayılı kanunla, bu fasla beş yüz bin lira verilmiştir. Muhtaç çiftçilere, tohumluk, çift hayvanatı ve zirai araç ve gereç bedeli olarak dağıtılacak olan bu paraların, üç sene zarfında ve üç eşit taksitle geri alınması kararlaştırılmıştır<sup>114</sup>.

İktisat Vekaleti ile Muaveneti İçtimaîye Vekaleti, muhtaç durumdaki çiftçilere tohumluk olarak dağıtılmak üzere iki buçuk milyon lira tahsis etmişlerdir. Dağıtımın, bir bölgeden diğerine yapılmaması, bunun yerine her bölge için o yerin mahalli aşar ambarlarının kullanılması kararlaştırılmıştır. Ancak, daha önceki yıllarda olduğu gibi tohumlukların dağıtımı sırasında bir takım sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlardan en önemlisi, ordunun ihtiyacı nedeniyle dağıtımın aksaması ve bazen de durmasıdır. Mahmut Esat, bunu engellemek için çok çalıştıklarını ve tohumlukların bir kısmını ordunun elinden almayı başardıklarını söylemektedir. Bunun gibi, en çok ihtiyacı olanlara dağıtmaya çalışılan tohumluklar, bir bölgedeki bütün muhtaç çiftçileri kapsayamaya bilmektedir. Ancak tüm bu aksaklıklara rağmen Mahmut Esat, 1922 senesinde yapılan dağıtımın bir önceki seneye göre çok daha iyi durumda olduğunu belirtmektedir<sup>115</sup>.

17 Eylül 1923 yılında çıkarılan bir kanunla (Muhtaç Çiftçilerin Tohumluk ve Vesaiti Ziraiye Kanunu), muhtaç çiftçilere tavizan (karşılık alınmak suretiyle)

<sup>113</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 28, s. 150.

<sup>114</sup> **Düstur**, III. Tertip, C. 3, s. 109.

düşünceyi savunan bu kişiler arasında düşünsel bir etkileşim yaratmış olması muhtemeldir. Ancak, Gökalp'in mistik ve idealist, Ali İhsan Bey'in ise materyalist olan düşünce yapıları esasında birbiriyle çatışmaktadır<sup>187</sup>. Türkiye'de meslekçilik akımını ya da Meslekî Temsili savunan kimseler, iktisadın diğer toplumsal olguların üstünde ve onları belirleyici olduğunu ileri süren materyalist anlayıştan az ya da çok etkilenmekle beraber, sınıf fark ve çatışmalarını önlemek için, toplumsal olguların karşılıklı etkileşiminden ve işbölümünden bahseden Durkheimci dayanışmayı benimsemişlerdir. Böylece, Marksist ve kapitalist sistemler arasında bir orta yol arayışı olan Meslekî Temsil taraftar bulmuştur.

Mahmut Esat da, Ziya Gökalp'in korporatizm ile ilgili görüşlerinden etkilenmiş olmakla birlikte, arada felsefi farklar bulunmaktadır. Ali İhsan Bey'in hazırlamış olduğu ve Mahmut Esat'ın da şiddetle savunduğu Meslekî Temsil programına bakıldığında, daha çok iktisadın hakim ve belirleyici olduğu bir idarî yapılanmanın hedeflendiği görülmektedir<sup>188</sup>. Sonuç olarak mesleki temsili savunanların istediği şey, meslek gruplarının dayanışması ve çatışmanın önlenmesi, yani sınıfsız bir toplumdur. Bu da iktisadi grupların yönetimde etkin ve belirleyici olacağı korporatist bir sistemle mümkün görülmektedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde, Mesleki temsil neden gereklidir? sorusuna verilen cevaplarda da bu materyalist düşünce üzerine inşa edilen dayanışmacı halkçılık anlayışı belirginleşmektedir.

Türk toplumunu camia toplum türüne<sup>189</sup> dahil eden ve zaman içerisinde meslek temsilcilerinin idare ettiği korporatif toplum türüne geçileceğini savunan, hatta bunu bir zorunluluk olarak gören Gökalp'e göre, ekonomik gelişimin son evresi milli iktisat dönemidir. Bu dönemde ulusal düzeyde örgütlenmiş olan esnaf korporasyonları yönetimde bulunacaklar ve halkçılık fiilen gerçekleşmiş olacaktır<sup>190</sup>. Benzer görüşlere Mahmut Esat'ta da rastlamaktayız. Ancak, az önce bahsettiğimiz Ali İhsan Bey ile Gökalp arasında ki yaklaşım ve yöntem farkı, Mahmut Esat ile Gökalp arasında da

<sup>187</sup> Tunçay, *Türkiye'de Sol*, s. 160(n).

<sup>188</sup> Bu yaklaşım, programın 17. Maddesinde açıkça dile getirilmiştir. Buna göre: " Tertip olunan program, halk hükümetini tesis maksadıyla tanzim edildi. Halk hükümeti demek, bünye-i iktisadiyeyi hakim kılmak demektir. İki bir şeydir..." (Tunçay, *Türkiye'de Sol*, s. 427).

<sup>189</sup> Dinsel ve etnik açıdan türdeş olmayan imparatorluk gibi sistemler (Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s. 122).

<sup>190</sup> Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Korporatif", s. 372.

bulunmaktadır. Nitekim, Gökalp'in savunduğu korporasyonların oluşmasının devlet müdahalesi dışında belli bir ekonomik gelişme sonucunda kendiliğinden gerçekleşmesi<sup>191</sup> fikrinin tam tersine Mahmut Esat ise, korporatif düzene geçişin dışarıdan müdahale edilerek sağlanabileceğini savunmakta ve bunun için öncelikle lonca teşkilatlarının yahut "sendikaların" biran evvel oluşturulmasını istemektedir.

Meclis komisyonunda kabul edilerek<sup>192</sup>, birinci TEK'nu layihasında tek dereceli seçimle birlikte, aynı maddede (4. md.) yer alan Meslekî Temsil, Meclis'te halkçılık ilkesinin bir gereği olarak savunulmuştur. Bu maddeye göre; "**Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir**"<sup>193</sup>. Bu seçim sistemine göre, meslekler 9 grup olarak sınıflandırılmış ve her meslek grubunun kendi mebuslarını seçeceği öngörülmüştü<sup>194</sup>.

Ancak, Mahmut Esat'ın da içinde bulunduğu bir grup mebus tarafından şiddetle savunulmasına rağmen, Mustafa Kemal tarafından benimsenmemiş ve az bir oy farkıyla reddedilmiştir. Mustafa Kemal 1929 yılında ders kitabı olarak okutulmaya başlanan **Medeni Bilgiler** kitabında **Demokrasiye Muhalif Cereyanlar** başlığı altında **Menfaatlerin Temsili Nazariyesi** adı altında Meslekî Temsili eleştirmekte ve şöyle demektedir: "**muhtelif meslek ve san'at ve iş adamları, cemiyet içinde ayrı ayrı birer zümre, birer küçük cemiyet halinde düşünülürse, her bir zümrenin birbirinden farklı menfaatleri vardır. Binaenaleyh diyorlar ki; her hususi menfaat sahibi gruplar, ayrı ayrı Meclis'te kendilerini temsil etmelidirler. Bu taktirde intihap, millet efradı tarafından değil, gruplar tarafından ve grupların haiz olduğu menfaat derecesinde vuku bulacaktır. Meclis'te, bu gruplardan bir kaç birleşip, iktidar mevkiine geçince, yalnız kendi menfaatleri lehine çalışacaklardır. Buna kim manî olacaktır?**"<sup>195</sup>. Meslekî Temsili savunan mebuslar arasında Mahmut Esat'tan başka, Yunus Nadi (İzmir), Soysallı İsmail Suphi (Burdur), Ragıp Bey (Kütahya),

<sup>191</sup> Parla, **Ziya Gökalp**, s. 202.

<sup>192</sup> Ali İhsan Bey, Mesleki Temsil programını İstanbul'dan Ankara'ya gelmeden evvel, oradaki arkadaşlarıyla hazırladıklarını ve bu programın, biri meslek temsilcilerinden ve diğeri de demokratik usulle oluşmuş iki Meclisli bir yapı öngörüldüğünü, ancak bunun TEK layihasında tek Meclise indirildiğini belirtmiştir. Ali İhsan Bey, kendi adıyla anılmasını doğru bulmadığı bu Programın, İstanbul İttihat ve Terakki Heyet-i Merkeziyesine ait olduğunu ifade etmektedir. Bu programın ilk hali 11 Ekim 1920 tarihinde Anadolu'da Yenigün gazetesinde yayınlanmıştır (Tunçay, **Türkiye'de Sol**, s. 130).

<sup>193</sup> Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal**, 1992, s. 202.

<sup>194</sup> Mesleki Temsil programının tam metni için bkz., Tunçay, **Türkiye'de Sol**, (ekler), s. 424-430.

Muhiddin Baha (Bursa) bulunmaktadır. Meslekî Temsil'in en şiddetli savunucularından biri olarak görülen Mahmut Esat, bu konu ile ilgili olarak Meclis'te ileri sürülen bütün olumsuz düşünceleri reddetmiş ve bu sistemi herhangi bir hatibin değil "ilmin ve Osmanlı tarihinin" Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne teklif ettiğini ileri sürerek<sup>196</sup>, aslında bu kanunun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin önüne gelmesini bir tür tarihsel gereklilik olarak değerlendirmiştir.

Bu mebuslardan İsmail Suphi (Burdur), Meslekî Temsil sisteminin tatbikinin zor olacağını, çünkü bir takım yeni kanunlara gereksinim olacağını ve mesleki teşkilatlanmalara gidilmesi gerekeceğini, ancak gerçek bir halk idaresi kurulabilmesi için bundan başka bir yol olmadığını savunurken<sup>197</sup>, Ragıp Bey ise memlekette meşrutiyetten sonra Bakkallar Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti gibi bir çok cemiyetin oluştuğunu söyleyerek, "...şu halde memleketimizde meslekleri temsil usulü eskiden beri tevarüs ve an'ane suretiyle gelmektedir." diyerek tatbikin İsmail Suphi'nin dediği kadar zor olmayacağını belirtmekte<sup>198</sup> ve Mahmut Esat gibi görüşlerini tarihi temellere dayandırmaktadır.

Meclis'te, Meslekî Temsile karşı yapılan eleştirilerin odak noktası, bu usulle Meclise kimlerin gireceği sorunudur. Kuşkular üç noktada toplanmaktadır. Birincisi; Meslekî Temsil bazı ülkelerde azınlıkların Meclise girmesi için uygulanmaktadır. Bizde de buna sebep olabilir mi? İkincisi; bu temsille Hıristiyanlar Meclisi dolduracaklardır. Çünkü sanat erbabı içerisinde çoğunluk onlardır, bir çok alanda ustalar, en büyük üstatlar onlardır. Üçüncü olarak da münevverler Meclise girebilecek midir? Yoksa hep cahillerden mi oluşacaktır? Ayrıca, meslekler arasında tesanütün ve teşkilatlanmanın olmadığı söylenmiş ve bu durumda Meslekî Temsil'in uygulanmasının nasıl mümkün olacağı sorulmuştur.

Meslekî Temsili savunanlar, bu sorulara cevap verirken hareket noktası olarak öncelikle halkçılığı almışlardır. Ancak bu halkçılık, sınıflara dayanan ve daha çok teoride kalan siyasal halkçılık değil, pratikte halkın egemenliğe sahip olmasıdır. Bu noktada Meslekî Temsili savunanlar batı demokrasisini egemenliği halka vermeyerek

<sup>195</sup> Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara, TTK, 1998, s. 41.

<sup>196</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 16, s. 308.

<sup>197</sup> A.e., D. 1, C. 5, s. 433.

<sup>198</sup> A.e., s. 435.

belli bir sınıfın (burjuvazinin) elinde toplanmasına sebep olduğu gerekçesiyle eleştirmektedirler. Mahmut Esat bu konuda şöyle demektedir: “parlamento usulü, bir milleti doğrudan doğruya iş başına getirecek yollardan değildir. Fakat yalnız parlamento usulünü kabul etmekle ve her hangi bir intihap usulünü kabul etmekle, millete hürriyetini bahşetmiş olmuyoruz. Millet efendiliğe malik olmuyor. Belki parlamento usulü bu yollardan biridir. Fakat hepsi değildir...”

... Çünkü parlamentoların kabulüne ve Kanun-ı Esasi'nin alkışlarla tasdikine rağmen bir tabaka vardır ki o, daima esaret altında inlemiştir, efendiliğine nail olmamıştır ve o sefalet içinde inlerken (Burjuva) tabakası onun önüne çıkmış, elindeki Kanun-ı Esasi ile o zavalı tabakanın önünde istihza etmişti. **Bizim memleketimizde de böyle olmuştur**<sup>199</sup>. Parlamento usulüyle egemenliğe sahip olan burjuva sınıfı olarak, Osmanlı'da memur tabakası kastedilmektedir. Meslekî Temsil sistemiyle birlikte, bu tabaka Meclise giremeyecektir. Memur tabakasına karşı duyulan tepki, Ragıp Bey'in konuşmasında da karşımıza çıkmaktadır. O: “... temsil-i meslekîyi kabul etmezsek, bu memleket siyasi fırkaların ve bir takım diplomatların bazice-i hevesatı olacaktır” diyerek, “memleketin hakiki anasını mı Meclisi teşkil etmeli? Yoksa diplomatlardan mürekkep bir Meclis mi istiyoruz?”<sup>200</sup> diye sormaktadır. Mahmut Esat, memleketin yalnız sırtından geçinen belli başlı burjuva olarak nitelendirdiği memurların, Meslekî Temsil usulünde Meclise girememelerini bir eksiklik olarak kabul etmekle beraber: “mademki onlar girmemekle memleket kurtulacaktır, onlar girmesinler ve onların fedakarları da bunu memnuniyetle kabul edeceklerdir. **Maksat; bu memleketi yaşatmaktır**”<sup>201</sup>. demektedir. Ancak ona göre, bunların Meclise gelemeyecek olması, münevverlerin Meclis'in dışında kalacağı anlamına gelmemelidir. Çünkü, avukatlar, doktorlar, birer meslek mensubu oldukları için temsil edileceklerdir. Yani Meclise münevverler de girecektir. Ancak, Mahmut Esat'a göre memleket, siyaset, edebiyat ve münevverlerden ibaret değildir. Bir memlekette çok çeşitli meslekler vardır ve memleketi kuran, ayakta tutan onlardır. Fakat onların memleketi yönetmesi söz konusu olunca, bir takım kimseler onları cahil olarak nitelemektedirler. Oysa bu temelsiz bir düşüncedir. Çünkü

<sup>199</sup> A.y.

<sup>200</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 7, s. 309.

“... ilim demek; yalnız okumak yazmak demek değildir... kanaati acizaneme göre meslek erbabı olup da dünya da cahil denebilecek bir kimse yoktur. O adam kendi mesleğini okuma yazma bilmeseyse bile okuyup yazandan daha iyi müdafaa edebilir”<sup>202</sup> diyerek, halkı cahil diye nitelendirerek, ülke yönetiminde söz sahibi olması durumuna kuşkuyla bakanları eleştirmiştir. Mahmut Esat’ın bu yıllarda ki bir çok konuşma ve yazısında bu duruma değindiğini ve halkın yönetimde yer alması düşüncesine karşı duyulan bu kuşkucu ve güvensiz tavırla mücadele ettiğini görmekteyiz.

Mahmut Esat’ın üzerinde sürekli olarak durduğu konulardan biri olan, ülkenin mutlaka memleketin öz sahipleri tarafından idare edilmesi gerektiği meselesi, meslekler erbabının iktidara gelmesi ile manasını bulacaktır. Bu konudaki düşüncelerini, Murat Bey, Mahmut Şevket Paşa ve Ebulfaruk gibi “tarihşinasların” fikirleriyle desteklediğini söyleyen Mahmut Esat, “memleketin öz sahipleri” deyiimiyle, “Türk” (veya Türk gibi hissedip Türk gibi yaşayan) ve müstahsil olanları kastetmektedir. Bu bağlamda, Meslekî Temsil usulü kabul edildiği taktirde, pek çok meslekte usta durumunda olan Hıristiyanların, Meclis’te çoğunluk olacağı yolunda ki şüphelere de değinen Mahmut Esat, birbiri ile ilişkili pek çok meslek olduğunu ve bunlar bir araya geldiği taktirde çoğunluğun yine “İslamlarda” kalacağını söylemektedir. Hıristiyanları “Osmanlı tarihinin nankör çocukları” olarak nitelendiren Mahmut Esat’a göre, Hıristiyanların pek çok meslekte usta olmaları, Meslekî Temsil sisteminde zannedilen tehlikeyi yaratmayacaktır. Hatta, bu nedenle ayrı bir kanun yapmaya bile gerek yoktur. Çünkü fırkalar bu meseleyi halletmek için ustaca düşünülmüş “ince yollar” bulacaklardır<sup>203</sup>.

Mahmut Esat, milli iktisat açısından da Meslekî Temsili savunmaktadır. Ona göre, Avrupalı devletler iktisadî açıdan memlekete hükmetmeye başladığı andan itibaren çöküntü başlamıştır. İktisadî başarısızlığı bir anlamda meslek sahiplerinin kendi mukadderatlarını belirleyememesine bağlayan Mahmut Esat’a göre bir meslek mensubu mesleği ile ilgili sorunları, ihtiyaçları ve çözüm önerilerini en iyi kendisi bileceğinden,

<sup>201</sup> A.e., D. 1, C. 5, s. 437.

<sup>202</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 7, s. 306.

<sup>203</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 5, s. 437.

meslek sahiplerinin Meclise girerek mesleklerini himaye ettirmeleri gerekmektedir<sup>204</sup>. Oysa yürürlükteki sistemle bu yapılamamaktadır. Bunun için, her şeyden önce teşkilatlanmanın olması gerektiğini savunan Mahmut Esat, bu noktada Osmanlı Devleti'nin himayeci iktisat anlayışını ve Lonca teşkilatlanmasını örnek vermektedir<sup>205</sup>. Ona göre, Lonca teşkilatının yıkılmasıyla birlikte bir çöküntü başlamış ve bunun sonucunda ise yabancı sermayenin hücumuna uğrayan memleket, iktisadî hakimiyetini kaybetmiştir. Oysa memleket demek, **“o memleketin iktisadîyatı”** demektir. Meslekî Temsil işte bu nedenle, yani memleketi yapan iktisadîyatı Meclise sokmak için kabul edilmelidir<sup>206</sup>. Lonca teşkilatlarının artık Anadolu'da mevcut olmamasını çok önemli bir sorun olarak görmeyen Mahmut Esat: **“Loncalarımız yoktur fakat loncacılık ruhu vardır. Bugün Anadolu'nun her hangi bir memleketine giderseniz esnaf kahyalarına, şunlara bunlara tesadüf edersiniz ki, bunlar lonca teşkilatının yani lonca teşkilat-ı kadimesinin izleridir. Bunları yeniden canlandırmak imkanı da mevcuttur”** demektedir<sup>207</sup>.

Memleketin hayat membaı olarak gördüğü Lonca teşkilatlanmasının, Meslekî Temsil'in uygulanabilmesi için bir an evvel oluşturulması gerektiğini düşünen Mahmut Esat, şu öneride bulunmaktadır: **“Malûmuâliniz bu Meclis, memleketin istiklalini elde edinceye kadar devam edecektir. Ve binaenaleyh esnaf tabakası, çiftçiler falan hep onlar buraya gelmeyeceklerdir. Bu müddet zarfında teşkilatlanmamıza başlayabiliriz ve mütehassıslar göndeririz. Çiftçileri, demircileri, ayakkabıcıları bir araya toplayacak sendikaları, daha güzel bir tabirle, Loncaları vücuda getirirler ve bu suretle ikinci içtimaa kadar az ve çok bir teşkilat vücuda getirmiş oluruz”**<sup>208</sup>. Meclis tarafından kabul edilmiş olan Amele Kanunu'nda sendikalaşmanın zorunlu tutulmuş olmasını, bu süreci hızlandırıcı bir aşama olarak gören Mahmut Esat, bu sayede lonca örgütlerinin İktisat Vekaleti'ne kendilerini resmi olarak tescil ettirerek, teşkilatlanmanın yapılacağını belirtmektedir<sup>209</sup>.

<sup>204</sup> A.e., D. I, C. 7, s. 306-307.

<sup>205</sup> A.e., s. 306.

<sup>206</sup> TBMM Z.C., D. 1, C.5, s. 436.

<sup>207</sup> Metin içindeki vurgu bana aittir. TBMM Z.C., D. 1, C. 7, s. 308.

<sup>208</sup> TBMM Z.C., D. 1, C.5, s. 437.

<sup>209</sup> A.y.

Yürürlükteki seçim sistemini siyasal açıdan da eleştiren Mahmut Esat, bu sistemle sadece siyaseti iş haline getirmiş kişilerin yönetime geçtiğini, halkın gerçek anlamda iktidar olamadığını söylemekte ve bir anlamda hakimiyet milletindir prensibinin zedelendiğini ima etmektedir. Mahmut Esat: “...şimdiye kadar kabul ettiğimiz intihap usulüne gelince; ... bu günkü emellerimizi mevkii fiile koyamaz, yani bu memleketi kurtaramaz, bu memleketin halkını efendi yapamaz ve bu memleketin halkı bu usul ile yine asırlarca yalnız politikacılığı, sersem politikacılığı kendisine sanat ittihaz etmiş tabakanın elinde inler”<sup>210</sup>. “...İntihapta gaye memleketi temsil etmektir. Bu tarz-ı intihap ile kim iddia edebilir ki, memleketimiz temsil edilir? Doğrudan doğruya halk bu sistemle –buradaki Meclis-i âliyi tenkit etmek değil, sistemi tenkit ediyorum- bu sistemle halk hangi surette menafiini şimdiye kadar bu Meclis’te, bu sistemde müdafaa edebilmiş ve hükümete sözünü dinletebilmiştir? Çok rica ederim, halkın idaresinde, halkın menafi-i umûmiyesinde ne gibi tahavvüller görebildik?”<sup>211</sup> şeklindeki sözleriyle hazırdaki seçim usulünü sert bir şekilde eleştirmektedir.

Meslekî Temsil’in içerdiği diğer bir özellik de, seçimlerin tek dereceli olarak yapılmasını öngörmesidir. Mahmut Esat, yürürlükteki seçim sistemini iki dereceli olduğu ve halkı gereğince temsil etmediği için eleştirmektedir. Bu noktada görüşlerini Léon Duguit’in ve Jean Jacques Rousseau’nun fikirleriyle destekleyen Mahmut Esat, halkın bizzat iş başına geçmediği müddetçe hakkına malik olamayacağını söylemekte ve şöyle demektedir: “bu (Jean Jacques Rousseau)’nun bize telkin ettiği usulü, yani umuru hükümeti halka vermek usulünü yapabilmek için bir takım işler vardır. Evvela iki dereceli intihaptan çıkarız, rey-i âm usulüyle Meslekî Temsili kabul ederiz...”<sup>212</sup>. Ancak iki dereceli seçimle ilgili olarak Meclis’teki olumsuz tavır üzerine, bu konuda ısrar etmeyerek, Meslekî Temsili savunan diğer mebuslar gibi, bir veya iki dereceli seçimin bu sistemin uygulanması bakımından bir öneminin olmadığını, her ikisi ile de olabileceğini belirtmektedir. Ancak, Meclis’te Meslekî Temsil kabul edilmeyince, daha sonraki yıllarda, hiç olmazsa tek dereceli seçimi kabul ettirebilmek için çabaladığını görmekteyiz. Bu konuda 1924 yılı Ekim ayında, CHF grup toplantısında

<sup>210</sup> TBMM Z.C., D. 1, C.5, s. 436.

<sup>211</sup> A.c., D. 1, C. 7, s. 307.



yapılan toplantı sonucunda, Afyon mebusu Ali, Menteşe mebusu Yunus Nadi, Siirt mebusu Mahmut Bey'le birlikte Mahmut Esat'ın tek dereceli seçim için Meclise bir takrir verdiği gazetelerde yer almıştır. Habere göre tek dereceli seçim mevzuu TCF programında yer aldığı için bir an evvel Meclis'te kabul edilmesine çalışılmaktadır<sup>213</sup>. Ancak bu teklifin görüşülmesi, yine tek dereceli seçimin TCF'nin programında olduğu gerekçesiyle, Meclis tarafından reddedilmiştir<sup>214</sup>.

Mahmut Esat, Meslekî Temsil'in faydalarına o kadar inanmaktadır ki, eğer bu sistem kabul edilmezse, memleketin, onu tüm varlığı ile hissedemeyen kişilerin idaresinde kalacağını ve Meclis'in halkçılığının bir aldatmaca olacağını şu sözlerle dile getirmektedir: **“Memleketimizde şayet mesleki intihabı kabul etmezsek, emperyalist memleketlerde meşrutiyetperver geçinen tabakanın halkı aldatarak Kanun-ı Esasiden hürriyetten bahsetmesine benzeriz. Halk buraya gelmedikçe, halk burada mukadderatını idare etmedikçe, hiçbir zaman hakkına nail olması imkanı yoktur ve biz elimizdeki bu kanunlarla, bu kanun-ı esasilerle, onlarla feci bir surette istihza ediyoruz demektir”**<sup>215</sup>.

Mahmut Esat ve arkadaşlarının bütün çabalarına rağmen Meslekî Temsil Meclis'te kabul görmemiştir. Bu konudaki Meclis tartışmaları bittikten sonra dahi Meslekî Temsili savunmaya devam eden Mahmut Esat, İzmir İktisat Kongresi'nin sonuçlarını değerlendirdiği bir mülakatında, bu kongrenin sağladığı en önemli faydalardan biri olarak, Meslekî Temsil sisteminin uygulanabilirliğinin ispat edilmesi olduğunu belirtmiştir<sup>216</sup>. Ayrıca, Meslekî Temsil sistemi Muhittin Bey (Birgen) tarafından kurulan Meslek dergisi<sup>217</sup> etrafında da bir süre savunulmuştur.

Görüşlerini daha sonraki yıllarda bir süre daha savunan Mahmut Esat'ın, Meslekî Temsil'in o günkü demokratik anlayış içerisinde, Teşkilat-ı Esasiye'de yer alacağına ilişkin inancının biraz sarsıldığı görülmektedir. 1924 yılında kaleme aldığı bir yazısında: **“Asr-ı hazır demokrasi prensipleri, telakkiyatı değişinceye kadar, bu**

<sup>212</sup> A.e., D. 1, C. 5, s. 436.

<sup>213</sup> “Bir Dereceli Mebusan İntihabına Doğru”, *Sadâ-yı Hak*, 20 Teşrin-i sâni 1340, s. 1.

<sup>214</sup> A.e.

<sup>215</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 5, s. 437-438.

<sup>216</sup> Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi*, Ankara, 1968, s. 332.

<sup>217</sup> 15 Aralık 1924-1 Eylül 1925 tarihleri arasında 38 sayı çıkabilmiştir.

teklif belki bir madde-i mahsusa halinde Teşkilatı Esasilerde yer tutamaz...<sup>218</sup>  
demekte ve bunu, halk hükümeti veya milli devletin tam manasıyla kurulabilmesi için,  
ulaşılması gereken bir hedef olarak ortaya koymaktadır.

#### 1.7.4. İdare-i Nevâhi Kanunu Müzakereleri

Mahmut Esat'ın henüz hükümette yer almadığı bir dönemde, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hakim olan halkçılık ve demokrasi anlayışı temelinde gündeme gelen konulardan biri de **İdare-i Nevâhi Kanunu** dur.

Birinci Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Türk anayasaları içerisinde yerinden yönetim ilkelerine en fazla yer veren bir anayasa olduğunu daha önce belirtmiştik. Büyük Millet Meclisi'ndeki halkçılık anlayışına bağlı olarak oluşturulmak istenen ademi merkezîyetçi (yerinden yönetim) idarî yapının temel birimi olarak düşünülen nahiyeler, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile düzenlenmiştir. Yerel demokrasi ve yerinden yönetim ilkeleri doğrultusunda tasarlanan nahiye yönetiminin, seçimle oluşturulması kararlaştırılmış, iktisadî, malî ve yargısal yetkilerle donatılarak özerkliği hedeflenmişti. Ancak bu yetkilerin derecesinin tespitinin özel yasalarla yapılacağı belirtilmişti<sup>219</sup>. 24 Eylül 1337 (1921) tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda müzakerelerine başlanan İdare-i Nevâhi Kanunu ile bunun ayrıntıları düzenlenmek istenmiştir.

İdarenin doğrudan doğruya halka verilmesi açısından, İdare-i Nevâhi Kanunu'na milletvekillerinin büyük önem verdiği anlaşılmaktadır. Meclis'te bu konu ile ilgili olarak yapılan müzakerelerde milletvekillerinin büyük çoğunluğu, yerel işlerin, yöre halkı tarafından yürütülmesi ve merkezi otorite ve denetimin en az düzeyde tutulması noktasında görüş bildirmişlerdir. Kanununun 1. maddesi: “Nahiye bir cüz-ü tamm-ı idaredir. Nahiye menfaat ve zararı kendine ait olan umûru işbu kanun ahkâmına tevfiқан bizzat idare ve temşiyet etmek salahiyetini haiz ve idare-i umûmiyeye mûtaallik kavanin ve nizamâtını tevdi eylediği vazâifi ifa ile mükelleftir” şeklinde<sup>220</sup>. Bu madde ile ilgili olarak söz alan Mahmut Esat, halkın kendi mukadderatını tayin etme hakkının bu madde ile fiiliyata döküldüğünü belirterek, bunu asri devletin gerekleri arasında saymaktadır. Çünkü ona göre devlet, ilk ortaya çıktığı

<sup>218</sup> Mahmut Esat, “Türk İhtilali'nin Düsturları-5”, *Sadâ-yı Hak*, 29 Mayıs 1924, s. 1.

<sup>219</sup> Tanör, *Osmanlı-Türk*, s. 213. Cevdet Atay, *Karşılaştırmalı Türk Anayasaları: Değişme ve Gelişme*, Bursa, Ekin, s. 258.

<sup>220</sup> TBMM Z.C., D. 1, C.13, s. 15.

zamanlarda olduğu gibi sadece Ahmet'in hakkını Mehmet'e karşı koruyan bir jandarma devlet olmaktan çok uzaktır. Asri devletin vazifeleri artık çok fazladır ve bunlar arasında halkın her türlü maddi ve manevi ihtiyacını temin etmek vazifesi de dahil olmuştur. Böylece her işin merkez tarafından yerine getirilmesi mümkün olmadığından, işleri devletin elinden alarak halka vermek gerekliliğinin ortaya çıktığını belirten Mahmut Esat<sup>221</sup>, bu sözleri ile süregelen liberal devlet anlayışının değişmesi gerektiği yolunda bir mesaj vermekte ve yönetimde halka daha çok ağırlık veren, ademi merkezîyetçi bir idarî yapıyı savunmaktadır. Ancak daha sonraki yıllarda Mahmut Esat'ın, düşüncelerinde merkezîyetçi yaklaşımının ağır bastığı görülecektir.

Gerekçesinde İngiltere ve Almanya sistemlerinden yararlandığı bildirilen kanunun maddelerine bakıldığında, nahiyenin iktisadî ve içtimai işlerinde bir çeşit sınırlı adem-i merkezîyet getirilmek istendiğini söyleyen Mahmut Esat, bu yasa için ademi merkezîyet kelimesini kullanmanın doğru olmayacağını belirtmiştir. Çünkü, yasanın bu haliyle halka gerçek manada bir salahiyet vermediğini ve sıkı bağlarla kazaya ve vilayet encümenine bağlı tutularak, ademi merkezîyetten çok tevsii mezuniyet (yetki genişliği) getirdiğini belirtmektedir. Ancak yine de idarenin şeklinin ne olduğunun belli olması için, hala eski kanunlarla idare edilmekte olan vilayetin merkeze karşı durumunun tespit edilmesi gerektiğini söyleyen Mahmut Esat<sup>222</sup>, tevsii mezuniyet karşısında ise her hangi bir tavır almamıştır.

İdare-i Nevâhi Kanunu'nu, “memleketin idarî, içtimai, iktisadî mukadderatında” meydana gelmekte olan en büyük yeniliklerden biri ve Türk idare tarihinin bir dönüm noktası olarak değerlendiren ve idareyi halka vermesi noktasında şiddetle savunan Mahmut Esat, 1. Madde ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin “köylüye doğru koştuğunu” söylemekte ve bu sayede gerçek anlamda bir “millet devrinin” başlayacağını düşünmektedir. İdare-i Nevâhi Kanunu'nu, halkçılığın fiiliyata geçirilmesi noktasında önemli bulan Mahmut Esat'a göre, Türk köylüsünün devlet idaresinden uzaklaştırılmış olması ve milli iktisadın himaye edilmemesi, “çöküş

---

<sup>221</sup> A.e., s.16.

<sup>222</sup> Mahmut Esat, “Türkiyeli Köylüler”, *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1921, s. 1.

**tarihimizin iki önemli aktörüdür”<sup>223</sup>**. Bu kanunla birlikte halk, yerel düzeyde kendini idare etme becerisi kazanacak ve iktisadî durumunu geliştirip koruyabilecektir.

Kanunun uygulama sahasına geçiş şekli konusunda da anlaşmazlık çıkmıştır. Bu konu ile ilgili olarak tartışılan iki görüş vardır. Mahmut Esat’ın da katıldığı encümen görüşü, kanunun derhal tüm Türkiye’de uygulanmasını savunurken, hükümetin görüşü ise, kademeli olarak uygulama yapılması şeklindedir<sup>224</sup>.

Mahmut Esat, İdare-i Nevâhi Kanunu görüşülürken, kanunun 42. Maddesine eklenmek üzere bir öneride bulunmuştur. Buna göre, Heyet-i İntihabiye vazifesi başında bulunmazsa ceza verilmesi öngörülmüştür. Ancak, bundan daha dikkat çekici olanı, seçimlere katılmayan halka ceza öngörülmesidir. İlgili maddeye göre (42. Maddenin 1. Fıkrası) seçim hakkına sahip olup da meşru bir mazeret göstermeksizin şura intihabına katılmayanlara, 1 liradan 5 liraya kadar para cezası verilmesi teklif ediliyordu<sup>225</sup>. Siyasi katılımın sağlanması konusunda hem fikir olan milletvekilleri, bunu sağlayacak yöntem konusunda tartışmışlardır. Ceza yöntemine karşı çıkan Hoca Müfit Efendi (Kırşehir), zorlamayla olacak bir hak kullandırımının bir anlamı olmayacağını ve caiz de olmadığını belirterek, halkın siyasi terbiyesini ceza ile yükseltmeden önce ahlakını yükseltmek gerektiğini savunmuş ve ilköğrenimin mecburi tutularak para cezası konulmasına rağmen, halkın ilgisinin çekilemediğini örnek göstermiştir. Buna karşın Tunalı Hilmi Bey ise, öneriyi desteklemekle birlikte, verilecek ceza miktarının artırılmasını ve hapis cezasının da eklenmesini teklif etmiştir<sup>226</sup>.

İdare-i Nevâhi Kanunu tartışmaları, Meclis’in halka bakışıyla ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin, bu tartışmalar sırasında, bazı mebuslar halka aceleyle tüm yetkilerin devredilmesini sakıncalı bulmuşlar, halkın henüz buna hazır olmadığını ileri sürmüşlerdir. Mahmut Esat ve diğer bazı mebuslar ise bu düşünceye şiddetle karşı çıkarak, halka duyulan bu güvensizliğin sağlam temellere dayanmadığını belirtmişler ve halkın kendisi için neyin en iyi olduğunu herkesten iyi bildiğini savunmuşlardır<sup>227</sup>.

Ancak, İdare-i Nevâhi Kanunu ile ilgili olarak yapılan uzun görüşmeler neticesinde, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda öngörülen vilayet ve nahiye şuraları ile

<sup>223</sup> A.y.

<sup>224</sup> A.y.

<sup>225</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 14, s. 297.

<sup>226</sup> A.e., s. 298.

diğer organları oluşmamış, yerel yöneticilerin halk tarafından seçilmesi ve bu birimlerin merkezden bağımsız birer özerk yapı olarak oluşturulmaları düşünceleri hoş karşılanmamıştır. Sonuç olarak, merkeziyetçi yönetim yapısının yumuşatılmış şeklinden başka bir şey olmayan tevsii mezuniyet<sup>228</sup> ilkesinin uygulanması ile merkeziyetçi ve ademi merkeziyetçi çizgi arasında ama Mustafa Kemal'in de benimsediği merkeziyetçi anlayışa daha yakın bir yerde durmak tercih edilmiştir. İdare-i Nevâhi Kanunu ile ilgili tartışmalar 1923 ortalarına doğru kapanmıştır.

#### 1.7.5. Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun

2 Mayıs 1920 yılında kabul edilen bir kanunla İcra Vekilleri Heyetinin tek tek Meclis içerisinde seçilerek oluşturulacağı kararlaştırılmışken, 4 Kasım 1920'de yapılan bir düzenlemeyle bu konuda bir değişiklik yapılarak, aday gösterme usulü kabul edilmiştir. Bu düzenlemeye göre, İcra Vekilleri Heyeti, Meclis başkanı tarafından her vekalet için gösterilecek adaylar arasından Meclis tarafından seçilerek oluşturulacaktı. Bir süre devam eden bu uygulama, özellikle muhalif milletvekilleri tarafından eleştirilmekte ve bu konuda Mustafa Kemal Paşa'nın yetkileri kısıtlanmak istenmekteydi.

İcra Vekilleri Heyeti'nin vazife ve mesuliyetinin nasıl olması gerektiğini belirlemek üzere, Birinci Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edilmesinden hemen sonra, bir komisyon (Encümen-i Mahsus) oluşturularak, **Heyet-i Vekile'nin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun** üzerinde çalışmalara başlanmıştır. Bu komisyonun kuruluşunda muhalif milletvekillerinden Hüseyin Avni'nin tavrı etkili olmuştur. Konu ile ilgili Meclis görüşmeleri ise komisyonun hazırladığı 18 maddelik mazbatanın sunulduğu 24 Kasım'da başlamıştır. Osmanlı Kanun-ı Esasisinin 1. ve 7. Maddeleri arasında ki saltanat haklarına atıfta bulunan, kabine sistemine benzer bir yapıyı savunarak, Meclis başkanlığının fonksiyonlarını icrai olmaktan çıkaran bu mazbata, Meclis'te tepkiyle karşılanmıştı. Meclis başkanını siyaseten sorumsuz bir mevkiye getirerek, başbakan ihtiyacını gündeme getiren ve kuvvetler ayrılığı sistemini öneren

<sup>227</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 13, s. 15.

<sup>228</sup> Yetki genişliğinde merkez, taşradaki kuruluşlarına belli konularda kendiliğinden karar alma yetkisi tanımakta, merkezi kararları taşradaki görevlisi tarafından onun adına yerine getirilmektedir (Şeref Gözübüyük, *Yönetim Hukuku*, Ankara, "S" 1991, s. 35).

mazbata, parlamenter sisteme ya da kabine sistemine doğru bir arzuyu işaret etmekteydi<sup>229</sup>.

Kanun tasarısı ile ilgili uzun bir konuşma yapan ve bunu, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu iptal ederek, Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koymak için atılmış bir ilk adım olarak nitelendiren Mustafa Kemal, bu özelliklerinden dolayı tasarımı ve hazırlayıcılarını sert bir şekilde eleştirmiştir<sup>230</sup>.

İcra vekillerinin nasıl seçileceği, görev ve sorumluluklarının neler olacağı ya da nasıl belirleneceği gibi konular etrafında devam eden tartışmalarda Mahmut Esat söz alarak, kuvvetler ayrılığı ve parlamenter sistemlerin zararlarından bahsetmiş ve mevcut sistem içerisinde yapılacak bir takım düzenlemelerle mesuliyet esasının sağlanabileceğini ifade etmiştir. Mahmut Esat, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu uyarınca devletin genel siyasetini belirlemekle görevli olan Meclis'in, her vekalet için ayrı ayrı oluşturacağı komisyonlar aracılığıyla, takip edeceği siyasetin belirlenebileceğini ve buna uyulup uyulmadığının ilgili vekilin her ay Meclis huzurunda yapacağı açıklamalarla denetlenebileceğini ifade etmiştir<sup>231</sup>. Ancak Mahmut Esat'ın bu önerisi Meclis'te kabul görmemiştir. Tasarı, üzerinde anlaşma sağlanamayınca tekrar görüşülmek üzere komisyona iade edilmiştir.

Kanun tasarısı ile ilgili görüşlerini, tasarının reddinden yaklaşık bir hafta sonra, **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinde kaleme aldığı yazı dizisiyle dile getiren Mahmut Esat<sup>232</sup>, ilgili layihanın her şeyden evvel bir vazife ve mesuliyet kanunu olmadığını ifade etmiş ve esas olarak, "**Vekiller Heyetinin Sûret-i Teşkiline Dair**" bağımsız bir kararname olduğunu ileri sürmüştü. Teşkilat-ı Esasiye ve İcra Vekilleri Kanunu'na tamamen hilaf bir şekilde tertip edilmiş olduğunu ifade ettiği bu kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin görüşmeye dahi layık görmediğini ve iade ettiğini belirten Mahmut Esat, vazife ve mesuliyet kavramlarına değinerek, ilk çağlardan itibaren az ya da çok, müdür ya da kral tüm idarecilerde bir vazife ve mesuliyet kavramı olduğunu ifade ediyordu<sup>233</sup>. Vazifeden doğan mesuliyetin ne olacağı veya kime ait olacağının tespit

<sup>229</sup> Akın, *Türkiye Büyük Millet*, s. 107-109.

<sup>230</sup> Mustafa Kemal'in konuyla ilgili konuşması için bkz., Atatürk, *Söylev ve Demeçler I-III*, I, s. 202-236.

<sup>231</sup> *TBMM Z.C.*, D. 1, C. 14, s. 380.

<sup>232</sup> Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri, I-V", *Hakimiyet-i Milliye*, 5-9 Aralık 1921.

<sup>233</sup> Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri, I", *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Aralık 1921, s.1.

edilebilmesi için, her şeyden evvel hükümet sisteminin kuvvetler birliği esasına dayanması gerektiğini belirten Mahmut Esat, layihada önerilen kuvvetler ayrılığı ilkesiyle bunun sağlanmasının çok güç olacağını belirtirken, Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson'un, kuvvetler ayrılığını eleştirdiği şu sözlerine yer vermektedir: **“bizim Kanun-ı Esasimizin gayesini, umumi salahiyetin bir takım küçük kısımlara ve parçalara ayrılarak idaresi teşkil ediyor. Hükümetin her kısmı, küçük bir mesuliyet taşımaktadır. Fakat bu mahdut mesuliyetin tatbiki lüzumu belirince, salahiyet sahibi kısımlar bir çok kaçamak yollara sapıyorlar. O rutba ki, bunlardan mesul edilmek istenenler, kabahati derhal komşusuna yükletmekte müşkülata müsadif olmuyor ... inkarı gayri kabildir ki, bu (tefrik-i kuva) ve bunun neticesi olarak umumi mesuliyetin dağılarak gizlenmesi, buhranlı anlarda devletin idare ve hareketini pek felaketli ve mefluc bir vaziyete koymaktadır. Bizaenaleyh, kuvve-i umûmiyeyi tefrik ve mesuliyetleri tahdid etmek, bizim federal sistemimizin pek mühim bir noksanıdır”**<sup>234</sup>. Mahmut Esat, kuvvetler ayrılığının sakıncalarından, değişik ülke ve kişileri örnek vererek bahsettikten sonra, mazbata muharriri Selahattin Bey'in layihayı sunuş konuşmasında, kuvvetler ayrılığını vazife ve mesuliyeti temin için istiyorlarmış gibi göründüklerini ve bu durumun, yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı, kendilerini büyük bir endişeye sevk ettiğini söylemiştir. Ancak, layihayı inceledikten sonra önerilen şeyin **“bir nevi garip parlamentarizm usulü”** olduğunu söyleyen Mahmut Esat, tasarımı hazırlayanları, kuvvetler ayrılığı sistemi ile parlamentarizm usulünü birbirine karıştırmakla eleştirmiştir<sup>235</sup>.

Mevcut tasarımı çeşitli açılardan eleştirdikten sonra Mahmut Esat, kendi önerisini dile getirmiştir. Meclis Hükümeti sistemi ve kuvvetler birliği ilkesi çerçevesinde tasarladığı bu öneriye göre, Meclis, her vekaletin özel siyasetinin hatlarını çizmeli ve sonra da bütün vekaletlerin uyması gereken bir genel siyaset programı oluşturmalıdır. Bu iki program etrafında vekillerin de tek tek seçilmesi gerektiğini söyleyen Mahmut Esat, ancak bu şekilde vazife ve mesuliyetin sağlanabileceğini söylemiştir. Ayrıca her vekil, her ay encümen huzurunda veya Meclis önünde yaptıklarını açıklamak durumunda kalacak ve eğer bu açıklamalar yeterli görülmezse,

<sup>234</sup> Mahmut Esat, “Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri, II”, *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Aralık 1921, s. 1; benzer eleştirileri için bkz., *TBMM Z.C.*, D. 1, C. 14, s. 377-381.

Meclis tarafından görevinden alınarak, gerekirse Divân-ı Âli'ye sevk edilecek ve yerine yeni bir vekil tayin edilecekti. Aynı şekilde, devletin genel siyaseti hakkında, Heyet-i Vekile'nin belirli zamanlarda Meclis huzurunda izahat vermesi gerektiğini belirten Mahmut Esat, yeterli görülmedikleri takdirde, vaziyetlerine uygun bir mesuliyet karşısında bırakılacaklarını söylemekteydi. Bunun dışında milletvekillerinin her zaman vekillerden veya Heyet-i Vekile'den açıklama isteme hakkı olacaktı<sup>236</sup>. Tasarıya göre ise, Meclis sadece İcra Vekilleri Heyeti başkanını seçecek ve o da yine Meclis içinden bütün vekilleri belirleyerek, Meclisin onayına sunacaktı. Mahmut Esat, yukarıda teklif ettiği vazife ve mesuliyet anlayışının ne parlamenter sistemlerde ve ne de bunu taklit ederek hazırlanmış olan kanun layihasıyla sağlanamayacağını söylemekteydi<sup>237</sup>.

Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti konusunda 1921 yılının sonuna kadar herhangi bir usul belirlenememiş, bir sonuca varılamamıştır. Bu arada Mustafa Kemal ve aralarında Mahmut Esat'ın da bulunduğu 35 milletvekilinin imzasıyla 3 Aralık 1921'de bir önerge verilerek, tasarıda bakanlar hakkında aday gösterme (namzetlik) usulü konusunda daha iyi bir çözüm bulunması ve diğer bir takım hususların daha göz önünde bulundurulması istenmiştir. Bu istek doğrultusunda Kanun-ı Esasi Encümeni ve Encümen-i Mahsus (Karma Özel Komisyon) tarafından iki tasarı hazırlanmıştır. Bunlardan İcra Vekillerinin seçim usulünün nasıl olacağına ilişkin olan tasarı daha önce görüşülmüştür.

Mahmut Esat'ın mazbata muharriri olarak görev yaptığı komisyonun hazırladığı tasarı, aday gösterme usulünü kaldırmamakta, sadece değiştirmekteydi. Bununla birlikte milletvekillerinin çoğunluğu Meclise ait yetkilerin kısıtlanarak milli egemenlik ilkesinin zedelendiği gerekçesiyle, aday gösterme usulünün tamamen kaldırılmasından yanaydılar. Özellikle muhalif milletvekilleri tarafından karşı çıkılan bu usul, aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın etkinliğini azaltılmayı amaçlıyordu. Meclis başkanı olması nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'ya ait olan aday belirleme hakkı, yeni tasarıda ondan alınarak bir heyete devrediliyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı üyeleri, encümen başkanları ve İcra Vekilleri Heyeti başkanından oluşacak olan bu heyet, her vekalet için en az üç aday belirleyecekti (1. Md.). Yine bu tasarıya göre,

<sup>235</sup> Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri, II", *Hakimiyet-i Milliye*, 6 Aralık 1921, s. 1.

<sup>236</sup> Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri, V", *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Aralık 1921, s. 1.



aday gösteren heyete mevcut vekillerin da katılımıyla, Heyet-i Vekile reisliği için, Heyet-i Vekile üyeleri ya da Meclis içinden iki kişi aday gösterilecekti (2. Md.)<sup>238</sup>.

Ancak aday gösterme usulünde yapılan bu değişiklik, muhalif milletvekillerini ikna etmemiş ve bu konuda hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Hüseyin Avni, Salahattin, Ali Şükrü, Ziya Hurşit gibi milletvekilleri, aday gösterme usulünün sakıncalarından bahsederek kaldırılmasını istemişler, buna karşın Karma Komisyonun başkanı Yunus Nadi, Mahmut Esat ve Tevfik Rüşdü gibi kişiler ise, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerine paralel bir şekilde, bu usulün gerekliliğini savunmuşlar, ancak etkili olamamışlardır. Mahmut Esat namzetlik usulünün gerekliliğini savunurken, aynı zamanda mazbata gerekçesinde de dile getirilen endişelerden bahsetmektedir. Mahmut Esat, aday gösterme usulü uygulandığı takdirde, oylamada yaşanan karmaşaların engellenebileceğini, bu şekilde oluşturulacak Heyet-i Vekile arasında ihtiyaç duyulan dayanışmanın sağlanabileceğini ve hükümetin denetlenebileceğini öne sürmüştür. Bununla birlikte, gösterilen adayların mutlaka seçilmesi gerektiği konusunda ısrarcı olmadığını da söyleyen Mahmut Esat, Meclis'in istemediği takdirde bu adayları seçmeyeceğini de belirtmektedir<sup>239</sup>.

Mehmet Şükrü'nün (Karahisar-ı sahib) yaptığı teklifle aday gösterme (namzetlik) usulünün kaldırılmasına ve gerek Heyet-i Vekile'nin ve gerekse Heyet-i Vekile reisinin aday gösterilmeksizin Meclis tarafından tek tek seçilmesine karar verilmiştir<sup>240</sup>. 8 Temmuz 1922'de kabul edilen **İcra Vekillerinin Sureti İntihabatına Dair Kanun**, meclis başkanını devre dışı tutarak, meclisi ön plana alan saf Meclis Hükümeti Sistemi'ne dönüşü ifade eden bir düzenlemedir<sup>241</sup>.

Karma özel komisyon tarafından hazırlanan ikinci tasarı ise **İcra Vekillerinin Vazife ve Mesuliyetine** ilişkindir. Mahmut Esat'ın İcra Vekilleri Heyeti'nin vazife ve

<sup>237</sup> A.y.

<sup>238</sup> Bu tasarının tam metni için bkz., Yavuz Aslan, **TBMM Hükümetinin Kuruluşu Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)**, Ankara, Yeni Türkiye, 2001, s. 85-86.

<sup>239</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 21, s. 322-323.

<sup>240</sup> Arslan, **TBMM Hükümetinin**, s. 87-89. Konunun Meclis'te geçirdiği aşamalar için (bkz., Çoker, **Türk Parlamento**, D. 4, C. 1, s. 200-201); Meclis tartışmaları için (bkz., TBMM Z.C., D.I, C.21, s. 282-308).

<sup>241</sup> Burada kabul edilen usul, 2 Mayıs 1920 tarihli kanunla kabul edilen şekle çok yakındır. (Bu usul, 4 Kasım 1920 tarihinde değiştirilerek, vekillerin, Meclis başkanı tarafından göstereceği adaylar arasından salt çoğunlukla seçilmesi sistemini getirmişti). Aradaki fark ise yeni kanunla İcra Vekilleri Heyeti

mesuliyetinin nasıl sağlanabileceğine ilişkin, daha önce gazetelerde yer alan görüşlerinden etkilenmiş olduğu görülen tasarı, 8 aylık bir aradan sonra, 15 Temmuz 1922 tarihinde tekrar Meclis gündemine gelmiştir. Tasarı ile ilgili Meclis görüşmeleri, 17 Temmuzda kesintiye uğramış ve bu dönemin sonuna kadar bir daha ele alınmamıştır<sup>242</sup>.

Sonuç olarak, I. Meclis'te doğrudan demokrasi anlayışının bir temayülü olarak ortaya çıkan ve muhalif mebuslar tarafından, Meclis'in üstünlüğü ilkesine dayanılarak şiddetle savunulan, vekillerin Meclis tarafından doğrudan seçilmesi düşüncesi, mebuslar tarafından kabul edilmiştir. Bununla birlikte, İcra Vekilleri'nin seçimi ve uyumu açılarından kolaylık sağlayacak namzetlik usulüne, muhalefetin karşı çıkmasının arka planda duran sebebi ise, Mustafa Kemal Paşa'nın kişisel idare oluşturmaya yönelik endişelerdir.

---

Reisinin de doğrudan doğruya Meclis tarafından seçilmesidir (Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal*, s. 191, 221).

<sup>242</sup> Çoker, *Türk Parlamento ...*, D. IV, C. I, s. 201.

## BÖLÜM II

### MAHMUT ESAT BOZKURT'UN ÇALIŞTIĞI VEKALETLER

#### 2.1. İKTİSAT VEKALETİ

Mahmut Esat'tan önce İktisat Vekili olan Hasan Saka Bey, 29 Nisan 1922 tarihli Meclis oturumunda 57 oy alarak Sırrı Bey'in yerine seçilmiş, bir süre sonra istifa ettiği halde 11 Mayıs 1922'de tarihinde tekrarlanan seçimlerde 106 oy alarak yeniden İktisat Vekili seçilmiştir<sup>1</sup>. Ancak Hasan Saka Bey bu görevinde de ancak 2 ay durabilmiş ve yenilenen seçimlerde İktisat Vekilliğine Mahmut Esat Bey seçilmiştir.

Mahmut Esat, Rauf Bey başkanlığında kurulan IV. İcra Vekilleri Heyeti'nde İktisat Vekili olarak görev almıştır. 12 Temmuz 1338(1922)'de yapılan seçime 195 aza iştirak etmiş ve Mahmut Esat bunların 107'sinin oyunu alarak İktisat Vekili olmuştur<sup>2</sup>. 4 Ağustos 1923'de Rauf Bey hükümetinin düşmesiyle kurulan Fethi Bey hükümetinde 14 Ağustos 1923 tarihinde yeniden aynı vekaletle getirilmiş, ancak hükümetteki görevine fazla devam etmeyerek, 22 Eylül 1923 tarihinde istifa etmiştir.

Mahmut Esat İktisat Vekili olduğu zaman ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumu anlayabilmek için bu duruma sebep olan yapısal bozuklukların nedenlerine kısaca göz gezdirmemiz gerekmektedir.

##### 2.1.1. Osmanlı'dan Kalan Ekonomik Miras

Osmanlı Devleti'nden BMM Hükümeti'ne kalan ekonomik miras, gerek kapitülasyonların yarattığı yarı sömürge durumu ve gerekse uzun süren savaşlar nedeniyle bir enkazla eşdeğeri. Ekonomideki bütün sektörler başta sanayi olmak üzere yok denecek noktadadır. Ekonomiyi yeniden inşa etmek için gereken nitelikli (hatta savaşlar nedeniyle niteliksiz) insan gücü, sermaye ve yerli girişimci yoktur. Ekonomiyi bu noktaya getiren nedenler, Ankara Hükümeti'nin uygulayacağı yeni ekonomik politikaları belirleyecektir. Dolayısıyla Osmanlı ekonomisini çöküntüye götüren nedenlere kısaca göz atmamız gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nin 1535 yılında Fransa'ya bağışladığı ayrıcalıklar, ilk önemli kapitülasyonlardır. Mütekabiliyet esası üzerine yapılan bu anlaşma ile François I, ilk

<sup>1</sup> Akın, *Türkiye Büyük Millet*, s. 132.

defa olarak Osmanlı sultanı (Kanuni) ile eşit bir taraf muamelesi görmüştür. Geçici olan ve her hükümdar değiştiğinde yenilenmesi gereken bu anlaşmalar, 1740 yılında Fransa kralı XV. Louis ile I. Mahmut arasında yapılan bir anlaşma ile sürekli hale getirilmiş ve zamanla bir çok Avrupa ülkesi, kendi lehlerine gittikçe genişleyen bu kapitülasyonlardan yararlandırılmıştır. Anlaşmalara konulan “en ziyade müsaadeye mazhar devlet” ibaresi ile bütün devletler aynı ayrıcalıklardan (ekonomik, malî ve yargısal) yararlanabilmişlerdir<sup>3</sup>. Osmanlı Devleti'nin güçlü zamanlarında ve birer lütuf olarak verilen bu ayrıcalıklar, bir süre sonra devletin bağımsızlığını sınırlayan önemli birer sorun olmuşlardır.

18. yy'ın sonlarından itibaren Batı'daki sanayi devrimi ile birlikte başlayan makineleşme ve beraberinde ortaya çıkan ekonomik gelişme, Osmanlı Devleti'nde bir karşılık bulamamıştır. Avrupa'daki makineleşme sonucu artan üretim karşısında talebin yetersiz kalması ve hammadde ihtiyacı, yeni pazar arayışlarına sebep olurken, diğer Avrupa ülkeleri bir taraftan gümrük duvarları ile geleneksel sanayilerini korumaya ve diğer taraftan da yeni teknolojileri biran evvel uygulamaya çalışıyorlardı. Bu gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti, diğer batılı devletler gibi ne yeni teknolojileri almakta acele etmiş, ne de, yerli sanayiini korumak için himayeci politikalar uygulayabilmiştir<sup>4</sup>. Tam tersine ticari anlaşmalar yoluyla Avrupalı devletlere tanıdığı ayrıcalıkları arttırma yoluna gitmiştir. 1840'lardan sonra İngiltere başta olmak üzere, Batı Avrupa ülkeleri etrafında globalleşen dünya ekonomisi içinde, yoksul ülkeler birer sömürge alanı olarak belirleniyordu<sup>5</sup>. Bu arada Osmanlı Devleti de, kapitalist dünya ekonomisinin bir hammadde ve pazar alanı olarak 17. yy'ın sonları ve 18. yy'ın başlarında çoktan bu devletlerin tahakkümü altına girmiş bulunuyordu<sup>6</sup>.

İngiltere ile yapılan 1838 ticaret anlaşması ve peşinden diğer Avrupa ülkeleri ile yapılan anlaşmalarla, gümrükler üzerindeki denetimin yitirilmesi ve Osmanlı

<sup>2</sup> TBMM Z.C., D. I, C.21, s. 361.

<sup>3</sup> Necdet Kurdağ, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, Döler, 1981, s. 41-48; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları*, Ankara, M.B 50. Yıl, 1974, s. 52.

<sup>4</sup> Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu*, Bursa, U.Ü, 1993, s. 2.

<sup>5</sup> Paul Kennedy, *Büyük Güçlerin Yükseliş Ve Çöküşleri, (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)*, Ankara, Türkiye İş Bankası, 1998, s.169 vd.

<sup>6</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Reşad Kasaba, *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi (19. y.y)*, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge, 1993, s. 23-35, 37-38.

topraklarında yabancı tüccarlar lehine koşulların yeniden düzenlenmesi ile başta pamuklu ve ipekli dokuma sanayi olmak üzere diğer sanayi dalları kısa sürede çökmeye noktasına gelmişti<sup>7</sup>.

Avrupalı devletler arasında bir ortak sömürge durumuna gelen Osmanlı Devleti, toplumsal açıdan da haksız bir şekilde yerli gayrimüslimlerin, Müslüman-Türk unsurlar karşısında, özellikle ekonomik açıdan ayrıcalıklı ve güçlü bir konuma gelmesine sahne olmaktaydı. Avrupa burjuvazisinin Anadolu'daki uzantısı niteliğine dönüşen yerli gayrimüslimler, Osmanlı Devleti üzerindeki emperyalist baskı nispetinde güçlenmekteydi. Avrupalı tacirlerle bunların Osmanlı Devleti'ndeki müşterileri arasında aracılık yapmak, 18. yy'dan itibaren yerli gayrimüslim tacir-tefecilerin birinci vazifesi olmuştu. Bunların çoğu ikinci bir ülkenin vatandaşığını da aldıkları için, o ülkelere tanınan bütün ayrıcalıklardan yararlanmaktaydılar<sup>8</sup>.

Dış ticaret kanallarının gayrimüslimlerin elinde olması ve Müslüman-Türk unsurların tecrübesizliği, Kurtuluş Savaşı sırasında dış ticarete bir takım sıkıntıların yaşanmasına sebep olmuştur<sup>9</sup>. Mahmut Esat, İktisat Vekili bulunduğu 1922 yılı Aralık ayında, Meclis'te yaptığı bir konuşmasında bu durumu tespit ediyor ve memleketin nakdi sermayesini temsil eden yabancıların ve gayrimüslimlerin ülkeyi terk etmesi ile birlikte, iktisadî faaliyetlerin durduğunu belirtiyordu<sup>10</sup>. Ancak sadece nakdi sermaye alanında değil, diğer ekonomik sektörlerde de vaziyet pek farklı değildi. Nitekim 1913-1915 sanayi sayımı sonuçlarına bakıldığında, gerçek kişilere ait 214 sanayi kuruluşunun 42 tanesi Müslüman-Türk unsurlara aitken, geri kalan 172 tanesinin ise gayrimüslimlere

<sup>7</sup> Şahin, *Türkiye*, s.3. Halil İncelik, Osmanlı ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisinin tam bir uydusu durumuna düşmesini, dışarıya ham pamuk satarak bunu işlenmiş şekilde geri alması tarihiyle ilişkilendirmektedir (Halil İncelik, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren, 1996, s. 317).

<sup>8</sup> Önceleri bir yabancı devletin himayesi altında *Berathlı Tüccar* statüsünde bulunan yerli gayrimüslimlerin bu konumu III. Selim zamanında sona erdirilmiş ve *Avrupalı Tüccar* sıfatıyla bu kişilerin dış ticaret yapmasına izin verilmişti. Bu durum bir süre sonra Müslüman tüccarların şikayetine neden olunca II. Mahmut zamanında *Hayriye Tüccarı* adıyla Müslüman tüccarlar da Avrupa tüccarı statüsüne kavuşturulmuşlardı. Bu sayede ticaretin yavaş yavaş Müslüman tüccarların eline geçeceği düşünülüyse de sonuç istenildiği gibi olmayacaktır (Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler, Kapitülasyonlar, Berathlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1800)*, Ankara, Turhan, 1983, s. 52-59, 96-100; Tezel, *Cumhuriyet Döneminin*, s. 58-89).

<sup>9</sup> Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının*, s. 81. Bununla birlikte, savaş koşullarının yarattığı zorunlulukların da -bu dönem için- özeldi dış ticareti ve genelde tüm iktisadî sektörleri olumsuz yönde etkileyen önemli bir bileşen olduğu unutulmamalıdır.

<sup>10</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 26, s. 106.

ait olduğu görülmektedir<sup>11</sup>. Ekonomik kaynakların haksız bir şekilde yabancıların ve yerli gayrimüslimlerin çıkarları doğrultusunda kullanılmış olması ve bunun yarattığı sonuçlar, kurulmakta olan devletin iktisadî ilkeleri belirlenirken ele alınacak önemli konulardan biri olacaktır.

Dış ticaret açısından bakıldığında ise, sınai mal üretimi Avrupalı mallarla rekabet edemeyerek düşerken, tarım ve hammadde ihracatı artmış, karşılığında mamul mallar ithal edilmeye başlanmıştır. Ancak, ihracat gelirlerindeki artış, tüketim malları ithalatını bile karşılayamaz duruma gelmiştir<sup>12</sup>. İthalat artışının dış ticaret dengesinde sebep olduğu açıkları kapatmakta zorlanan Osmanlı Devleti, 1854'den başlayarak dış borçlanmaya yönelmiş ve diğer bağımlılıklarına bir de malî bağımlılık eklenmiştir. Bir süre sonra borçlarını ödeyemez duruma gelen Osmanlı Devleti, 1875 yılında borçların anapara ve faiz ödemelerini durdurarak iflasını açıklamıştır. Avrupalı devletlerin baskısı sonucu borçların ödenmesi için 1881 yılında kurulan Duyûn-ı Umumiye İdaresi ise, Osmanlı Devleti üzerinde sadece ekonomik ve malî değil, aynı zamanda siyasi nüfuz sağlamanın da bir aracı oluyordu<sup>13</sup>.

Osmanlı Devleti, ekonomisi tarıma dayalı bir ülke olmasına rağmen, tarımda makineleşmeye geçilememesi, iç piyasaları bütünleştirecek ulaşım olanaklarından yoksun olunması gibi sebeplerle bu alanda yeteri kadar bir gelişme sağlayamamıştır. Bu nedenle, yeni Türkiye devletinin ilk ekonomi politikaları tarımsal kalkınmayı sağlamaya yönelik olacaktı.

Ulaşım olanaklarının yoksunluğu, pazar için üretimi mümkün kılmamakta ve ürünler üretildikleri çevrelerde tüketilmektedirler. Osmanlı Devleti ile yaptığı ticareti kolaylaştırması açısından ulaşım, bankacılık ticaret gibi sektörlerle yatırım yapmayı tercih eden yabancı sermayedarlar için demiryolu yapımı ve işletmesi, içerdiği geniş imtiyazlar nedeniyle oldukça cazip bir alandı<sup>14</sup>. Ancak demiryolları yapımı imparatorluğun birbirinden kopuk bölgelerini birbirine bağlamaktan çok, kapitalist

<sup>11</sup> Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, İstanbul, Yurt, 1982, s. 191; Kepenek, *Türkiye Ekonomisi*, s. 15-16.

<sup>12</sup> Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950*, 3.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 1994, s. 70.

<sup>13</sup> A.e., s. 83; Bu dönemin ayrıntılı bir incelemesi için bkz., Faruk Yılmaz, *Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar: Duyûn-u Umûmiye*, İstanbul, Birleşik, 1996, s. 33-56.

<sup>14</sup> Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi*, Ankara, Yurt, 1984, s. 64.

devletlerin çıkarlarına hizmet eden güzergahlarda gerçekleşmekteydi. Örneğin Cumhuriyet Türkiye'si sınırları içinde kalan demiryolları içerisinde, Anadolu'yu baştan başa çaprazlamasına kesen demiryolu dışındakiler, ürün ve hammadde ticaretinin, ülkenin ana ihraç limanı olan İzmir aracılığı ile kolaylıkla yapılabilmesi için Ege bölgesine inşa edilmiştir<sup>15</sup>. Ulaşım olanaklarının Anadolu'nun diğer bölgelerinde oldukça yetersiz olması, dış ticaretin yapıldığı büyük kentlerle, tarımsal üretimin yapıldığı taşra kentleri arasında kopukluğa ve dış ticaretlerinde birbirinden bağımsız bir şekilde davranmalarına sebep olmuştur. Örneğin ülkenin bir bölgesinden buğday ve arpa ihraç edilirken, diğer bir bölgesinde ise ithal edilmektedir<sup>16</sup>.

Bu şekilde iç bütünlükten yoksunluk, ülke ekonomisini baltalayan diğer bir önemli sorun olarak Ankara Hükümeti'nin karşısına dikilecektir. Bu konuda da bir takım çabalar içine girecek olan yeni hükümetler, ülkenin her tarafını saran demiryolları yapmayı hedeflemişler ve bunun hızla yapılabilmesi için ilk önce yabancı sermayeye dayanmayı düşünmüşlerdi. Ancak bu düşünce başarılı olamayınca, bu defa biraz vakit alacak olmasına ve ağır bir ekonomik bedel içerecek olmasına rağmen, kendi öz kaynaklarına dayanarak ulaşım sorunu çözülmeye çalışılmıştır.

Yabancılarla tanınan kapitülasyonlar sonucu ülkenin içine düştüğü durumu fark eden Osmanlı devlet adamları, 19. yy boyunca bunlardan kurtulmanın yollarını aramışlardır. İttihat ve Terakki hükümetleri zamanında özellikle Maliye Nazırı M. Cavid Bey tarafından savunulan ve ülkenin iç ve dış siyasi vaziyeti ile ekonomik durumu göz önünde bulundurulmadan uygulanmaya çalışılan liberal ekonomik politikalar ise bu duruma gerçekçi bir çözüm getirememişlerdir. İktisadî gelişme için tarım ve ticaretten başka, sanayileşmenin de gerekliliği üzerinde durulan ve bu konuda önemli adımlar atılan II. meşrutiyet döneminde, 1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının yürürlüğe konulduğunu görmekteyiz<sup>17</sup>. Ancak, bir takım eksiklikleri olan bu kanunun amaca uygun bir hale getirilmesi, I. Dünya savaşına girildikten sonra ve

<sup>15</sup> Tezel, *Cumhuriyet Döneminin*, s. 106.

<sup>16</sup> A.e., s. 71; Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının*, s. 77.

<sup>17</sup> Ancak bu kanunun iki önemli tarihsel eksiği vardı. İlk olarak; O dönemde elverişli şartlarda kredi açacak kuruluşlar yoktu ve buna ilişkin tedbirlerden bahsedilmiyordu. İkinci olarak; bu kapsamda kurulacak ulusal sınıai kuruluşlarını dış rekabete karşı koruyacak tedbirlerden bahsedilmiyordu (Vedat Eldem *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara, TTK, 1994, s. 11).

özellikle kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılmasıyla mümkün olabilmiştir. Böylece başlangıçta şiddetle savunulan liberal politikaların, yavaş yavaş etkinliğini yitirmeye başladığı görülmektedir. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, himayeci ekonomik sistemi öngören ve Ziya Gökalp ve arkadaşları tarafından savunulan milli iktisat anlayışı seslendirilmeye başlanmıştır. Gökalp, milli iktisat politikası ile sanayileşmenin ve köklü bir siyasal yapı değişikliğinin olacağını düşünüyordu. Gökalp'in bu konudaki düşüncelerini detaylandırarak bir öğreti şekline sokmaya çalışan kişi ise Tekin Alp'tir. Tekin Alp, milli iktisat anlayışını tesanütçülükle ilişkilendirerek savunmuştur. 1860'lardan beri varolan ve Namık Kemal, Sakızlı Ohannes, Rıza Tevfik ve Mehmet Cavit gibi kişilerce savunulmuş olan "serbesti" akım ve Ahmet Mithat, Akyığıtoğlu Musa Bey gibi kişilerce savunulmuş olan "himayeci" akıma, savaş yıllarında bir de meslekçi akım dahil olmuştur. Meslekçi akım Türk ve Müslüman tüccarları geleneksel meslek örgütleri içinde toparlamayı hedeflemekteydi ve akımın başını İaşe Nazırı Kara Kemal ve yardımcısı Mahmut Şevket (Esental) çekmekteydi<sup>18</sup>. Ancak bu akım, diğer ikisi karşısında pek etkili olamamıştır.

Yeni devletin kuruluş döneminde hepsi de varlığını sürdüren bu üç iktisadî düşünce akımından, çeşitli oranlardan faydalanılmış ama esas olarak himayeci politika üzerinde durulmuştur. Bu görüşlere Mahmut Esat da katılmakta ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik çöküş tarihini çeşitli vesilelerle değerlendirirken, iktisadî çözümlüğün en önemli sebebini, iktisadın himaye edilmemiş olmasında bulduğunu belirtmektedir<sup>19</sup>. Bu açıdan, mesleki örgütlenmelere de büyük bir önem veren Mahmut Esat, gerek İktisat Vekili olduğu yıllarda ve gerekse sonrasında bunu şiddetle savunmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan ve yeni Türk devletine de yansıyan milli iktisat düşüncesi, bütün iktisadî sektörleri kapsamaktaydı. Birinci Dünya Savaşı, Müslüman-Türk unsurun, ticaretin yanı sıra sanayi alanında da ilerlemesine olanak sağlamıştı.

### 2.1.2. İktisadî Politikaların Belirmeye Başlaması ve Mahmut Esat

II. Meşrutiyet döneminde artan sanayileşmemiz gerektiğine ilişkin fikirler, I. Dünya Savaşı yıllarında iktisadî politikalarda belirleyici unsurun tarım mı, yoksa sanayi

<sup>18</sup> Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1890)*, Ankara, İmge, 1992, s. 163-175.

<sup>19</sup> Mahmut Esat, "Türkiyeli Köylüler", *Hakimiyet-i Milliye*, 27 Eylül 1921, s. 1.



mi olacağı konusunda yoğunlaşan tartışmalarla devam etmiştir. Maliye Nazırı Cavit Bey'in liderliğinde İttihat ve Terakki hükümetinin uyguladığı liberal iktisat politikaları, **Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası** tarafından savunulmaktaydı<sup>20</sup>. Bu derginin 1908 yılı Aralık ayında çıkan ilk sayısında, "**Mukaddeme ve Program**" başlığı ile yayınlanan giriş yazısında, tarım mı-sanayi mi? Sorusu cevaplandırılırken, tarıma öncelik verilmekte, bununla birlikte, sanayinin de ihmal edilmemesi gerektiği savunulmaktaydı. Dergi, hammaddesi ve ara malları yurt içinde kolaylıkla üretilebilecek alanlarda olacak sanayi yatırımlarını (tarıma dayalı tüketim sanayii) onaylamakta, bunun dışında yapılacak sanayi yatırımlarının (yatırım malları sanayii) ise gereksiz olduğunu, bu nedenle de engellenmesi gerektiği düşüncesini ileri sürmekteydi<sup>21</sup>.

Bu görüş, milli iktisat anlayışının ortaya çıktığı daha sonraki dönemlerde, farklı iktisadi düşünceye sahip kişiler tarafından da üç aşağı beş yukarı aynı şekilde savunulmuştur. Örneğin, liberal bir anlayışa sahip olan **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, 1914 yılında sanayinin himaye edilmesine gerek olmadığını savunarak, bir tarım ülkesi olan Osmanlı Devleti'nde, tarımsal üretimin artırılmasıyla herhangi bir müdahaleye gerek kalmaksızın, ticaret ve sanayide de bir gelişim olacağını savunurken<sup>22</sup>, milli ticaret düşüncesini benimseyen **Ticaret-i Umûmiye Mecmuası** ise, 1917 yılında sanayileşme sürecinde seçici bir politika izlenmesi gerektiği konusunda liberal düşünce ile aynı görüşleri savunuyordu. Dergi, Osmanlı topraklarında sanayi birimleri kurulurken, öncelikle hammaddelerinin yine bu topraklardan karşılanabileceği (yerli iplik ve dokuma fabrikaları, halıcılık, kağıtçılık ve şekerlik gibi) alanların seçilmesi gerektiğinin altını çizmekte, böyle yapılmadığı takdirde üretimin dışa bağımlı olacağını ve sanayinin gelişemeyeceğini belirtmekteydi. Böylece hem sanayi ve hem de tarım himaye edilmiş olacaktı<sup>23</sup>. Milli sanayi düşüncesinin yayın organı olan **Sanayi dergisi**, sanayiden bağımsız bir tarım veya ticaret sektörünün gelişemeyeceğini ileri sürerken, İttihat ve Terakki'nin yarı resmi yayın organı olan **İktisadiyyat Mecmuası** ise

<sup>20</sup> M. Cavit Bey, Ahmet Şuayıp ve Rıza Tefik tarafından kurulan bu derginin ilk sayısı Aralık 1908 tarihinde çıkmış ve Mart 1911 tarihine kadar 27 sayı -1 sayı hariç- eksiksiz olarak her ay yayınlanmıştır. Dergi ile ilgili ayrıntılı bilgi için (bkz., Çavdar, **Türkiye'de Liberalizm**, s. 141-152).

<sup>21</sup> A.e., s. 143-144.

<sup>22</sup> Toprak, **Milli İktisat**, s. 197-198.

<sup>23</sup> A.e., 196-197.

uzlaşmacı bir tavır sergilemekle birlikte, son tahlilde yine de tarıma öncelik vermekteydi.

II. Meşrutiyetin ilanından beri her ne kadar sanayileşmek gerektiğini düşünseler de, İttihatçılar, tarımın önemini de görmezden gelmiyorlardı. **İktisadiyyat Mecmuası**'nda yazdığı yazılarda benzer doğrultuda görüşler öne süren Tekin Alp, tarımsal üretim artışının önemi üzerinde durmakta, ancak bunun sanayinin geri bırakılması anlamına gelmediğini de belirtmekteydi. Ancak ikisi arasında bir tercih yapılması gereken durumda tarım tercih edilmeliydi<sup>24</sup>. Bu görüşlerin uzantıları yeni devletin ilk yıllarında da görülmekte ve ülkenin gerçekleri de göz önünde bulundurularak iktisadî politikalar oluşturulmaya çalışılmaktaydı.

Ülkenin o sıralarda içinde bulunduğu durumu şu şekilde özetlememiz mümkündür: II. Meşrutiyet yıllarında başlayan yerli sanayi yaratma özlemi ve girişimleri başarılı olamamış, varolan sanayi kuruluşları ise yabancıların ve azınlıkların elinde olduğundan, özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında bunlardan yararlanılamamıştır. Yerli fabrikaların iç tüketimi karşılama olanakları oldukça sınırlıdır. Altyapı sermaye stoku yetersizdir. Demiryolu ve karayolu ağı ihtiyacı karşılayamazken, deniz taşımacılığı oldukça cılızdı. Eğitim ve sağlık hizmetleri yetersizdi. Elektrik, su, havagazı gibi belediye hizmetleri bir iki liman şehri dışında yoktu<sup>25</sup>. Kömür madenlerinin bir çoğu ve diğer maden yataklarının ise hemen hemen tamamı yabancıların ve yerli gayrimüslimlerin elindeydi. Bu açıdan madencilik sektörü içerisinde sadece Zonguldak-Ereğli kömür havzası dikkate değerdi<sup>26</sup>.

Verimliliği sınırlı olmasına rağmen, ülkenin elinde kalan en güçlü ekonomik kaynak tarımdır. Ancak orada da bir takım sorunlar vardır. Herşeyden önce savaşlar nedeniyle tarımda çalışacak insan gücü sınırlıdır. Yine savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle tarımsal işgücü olarak yararlanılan hayvan (at, eşek, katır vb) sayısı azalmıştır. Ulaşım imkanlarının yetersizliği nedeniyle piyasa için üretim yapılamamakta, ürünler üretildikleri yerde tüketilmektedirler. Zaten köylülerin ekecek tohumları da yoktur. Bütün bunlar tarımsal üretimde 1913 yılından itibaren ve özellikle

<sup>24</sup> A.e., s. 198-199.

<sup>25</sup> Tezel, **Cumhuriyet Döneminin**, s. 106-107.

<sup>26</sup> A.e., s. 105.

1920-1922 arasında, önemli bir azalmaya sebep olmuştur<sup>27</sup>. Bütün bunlara bir de düşman işgalinden kurtulan bölgelerin harap ve yardıma muhtaç durumları eklenmelidir.

1920'lerin başlarında, ülkenin bütün kaynakları Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması için seferber edildiğinden, takip edilen belli bir iktisat politikasından bahsetmek mümkün değildir. Devlet yetersiz malî olanaklarını, aciliyet durumuna göre çeşitli sahalar arasında bölüştürmeye çalışmaktaydı. Ayrıca, iktisadî politikaların belirlenmesini zorlaştıran çok önemli bir sebep vardır: Kapitülasyonlar. Ekonomik bağımsızlık kazanılmadan, kapitülasyonlar, dış borçlar, gümrükler gibi bir çok ekonomik mesele hakkında politika üretmek mümkün olamamaktaydı. Yine de ekonomisi tarıma dayanan ve tarım dışı iktisadî kaynakları daha önce de belirttiğimiz gibi, yabancıların ya da yerli gayrimüslimlerin elinde olan ve nüfusunun büyük kısmının köylü olduğu belirtilen bir ülkede, -hükümetin genel siyaseti henüz belli olmasa da- uygulanacak ekonomik politikaların, esas olarak bu kesimi hedef alacağı ortadadır.

Ülkenin temel ekonomik politikalarının belirlenmeye çalışıldığı bir dönemde İktisat Vekaleti'ne getirilen Mahmut Esat, 21 Eylül 1922'de: **"Küçük çiftçiye ve Türk köylüsüne lazım gelen muaveneti iktisat programımızın en başına koyduk"** şeklindeki sözleriyle<sup>28</sup>, önceliği köylüye ve tarımsal kalkınmaya verdiğini belirtmekteydi. İktisadî politikaların belirlenmeye çalışıldığı İktisat Kongresi'nde çiftçilerin kalkınmasının ülke için taşıdığı öneme değinen Mahmut Esat, Türkiye'nin iktisadî siyasetinde en büyük ağırlığı çiftçiye vermesi gerektiğini belirtmekte ve ancak bu şekilde Türkiye'yi **"tarihin naklettiği fecii sergüzeşt siyasetinden"** kurtarmanın mümkün olabileceğini söylemektedir<sup>29</sup>. Mahmut Esat'ın İktisat Vekili olduğu dönemde yapılan faaliyetler de tarımsal kalkınmaya yönelik olarak gerçekleşmiştir. Ancak, bu

<sup>27</sup> Eldem, **Harp ve Mütareke**, s. 161.

<sup>28</sup> **TBMM Z.C.**, D. I, C.22, s. 139.

<sup>29</sup> İktisat Vekaletinden ayrıldıktan sonra kaleme aldığı yazısında Mahmut Esat, inkılabın en büyük umdelerinden birinin de köylünün efendiliği olduğunu söylemekte ve hatta bunun inkılabın esası olduğunu belirtmekteydi. Türkiye için köylünün ve çiftçinin önemini belirten şu sözleri ile yazısını bitirmekteydi: **"Türk için başka yolda hayat yoktur. işte inkılabın amentüsü"** (Mahmut Esat, **"Çiftçilerin Çektikleri"**, **Sadâ-yı Hak**, 15 Teşrin-i evvel 1340, s. 1; Ayrıca bkz., **"Adliye Vekilimizin Ocaklar ve Çiftçiler Hakkında ki Sözleri"**, **Sadâ-yı Hak**, 28 Kanun-ı sâni 1341, s. 2).

politika kısa sürecek ve sanayiye yönelik kalkınma politikaları tarımsal kalkınmaya tercih edilecektir.

İktisat Vekili olarak Mahmut Esat'ın Meclis'te ilk karşılaştığı sorun **memâlik-i müstahlasa** (düşman işgalinden kurtarılmış bölgeler) meselesidir. Kurtarılmış bölgeler hakkında İktisat Vekaleti'nin düşündüğü, -ve hükümetin genel siyasetinin henüz belli olmamasından dolayı kati olmadığını belirttiği- tedbirleri açıklayan Mahmut Esat, bir projeden bahsetmektedir. Biraz aceleyle hazırlanmış gibi görünen ve iktisadî, malî ve siyasi koşulların belirsizliği nedeniyle ayrıntılara değinmeyen proje, bu özelliğinden dolayı eleştirilmiştir<sup>30</sup>. İncelenmek üzere İktisat Encümenine verilmiş olan proje iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım, derhal uygulanması gereken acil tedbirlerden bahsederken, ikinci kısımda ise peyder pey uygulanacak olan konular ele alınmıştır<sup>31</sup>.

Uygulanması düşünülen acil tedbirler şunlardır: İktisat Vekaleti'nin elinde bir önceki yıldan kalan 350 bin lira para vardır. Bu para, çiftçi, tüccar ve sanayi erbabından oluşan ve başlarında bir mütehassis bulunan komisyonlar ve idare meclislerinin yardımı ile zarar görmüş kimselere dağıtılacaktır. İkinci olarak; Ziraat Bankası'nın olanaklarından yararlanılması düşünülmektedir. Banka, zararı yüksek olan vatandaşlara yeterli miktarda alât ve edevat dağıtmaktan başka, nakdî yardımda da bulunacaktır. Ziraat Bankası'nın Avrupa'dan getireceği alât ve edevatın bankaya ucuza mal edilebilmesi için, gümrükten istisnasını öngören bir kanun hazırlanmıştır. Böylece banka, bunları uzun taksitlerle köylülere dağıtabilecektir. Üçüncü olarak; Moratoryum Kanunu çıkarılarak, uzun süre istila altında kalıp ekonomik açıdan büyük zararlara uğrayan ve borçlarını ödeyemeyen kimselerin borçlarının ertelenmesi düşünülmektedir. Ancak bu konu ile ilgili olarak Maliye Bakanlığı ile yapılan görüşmeler henüz sonuçlanmamıştır. Dördüncü olarak ise, haneleri harap edilenlere kereste verilmesi ile ilgili olarak daha önceden kabul edilen kanunun uygulanması, acil olarak düşünülen tedbirlerdendir.

Uzun dönemde uygulanması düşünülen tedbirler arasında ise, Emvali Metruke Kanunu, küçük çiftçilere yardım etmek üzere İktisat Vekaleti tarafından hazırlanan ve

<sup>30</sup> Bu eleştirileri yapan Gaziantep mebusu Yasin Bey'in görüşleri için bk. T.B.M.M Z.C., D. I, C.23, s. 139-140.

<sup>31</sup> T.B.M.M Z.C., D. I, C. 23, s. 138-139.

Meclise sunulmak üzere olan, Köy Bankaları Kanunu bulunmaktadır. Ancak alınacak tedbirlerin bir netlik kazanabilmesi için herşeyden önce, kurtarılmış olan bölgelerdeki çiftçilerin durumu, sanayi kuruluşları, şirketler, orman ve maden imtiyazları gibi konularda iktisadî durumun ne olduğunun ortaya çıkarılması gerekmektedir. Ancak, hükümetin elinde memleketin iktisadî durumunu tespit etmek için 1915 istatistiklerinden başka bir veri bulunmamakta ve bu da değişen koşullar nedeniyle yetersiz kalmaktadır.

Bu nedenle, kurtarılmış bölgelerde ki son durumun belirlenmesi için tedkikat ve tahkikatta bulduklarını söyleyen İktisat Vekili, bir süre sonra yaklaşık iki ay sürecek olan ve Batı Anadolu'yu kapsayan bir yurt gezisine çıkarak, durumu yerinde inceleyecektir<sup>32</sup>. Yurt gezisinden dönen Mahmut Esat, Aralık 1922 tarihinde Meclis'te, yapmış olduğu gezi ile ilgili bilgi verirken, memleketin acil ekonomik sorunları ve çözüm önerilerinin daha bir netlik kazandığı görülmektedir. Buna bağlı olarak, yeni devletin ekonomi politikasında göz önünde bulunduracağı temel özellikler de belirlemeye başlamıştır. İktisadî kalkınma için, Osmanlı ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisi ile eklemlenirken üstlendiği işlevin değiştirilmesi gereği, İttihat ve Terakki hükümetleri döneminden beri fark edilmekle beraber<sup>33</sup>, ekonomik, hukuksal ve siyasi bağımlılıklar nedeniyle bir şey yapılamamaktaydı. Bu konuya değinen Mahmut Esat, memleket ekonomisini kendi kendine yeter bir hale getirmek için, idarî, siyasi ve iktisadî bir takım tedbirlerin alınması gerektiğini düşünmekte<sup>34</sup>, ancak bunların neler olduğundan henüz bahsetmemektedir. Ayrıca, Mahmut Esat ilk defa olarak bu gezi sırasında, ülkedeki tüm iktisadî unsurları kapsayan bir İktisat Kongresi düzenleme fikrine sahip olmuştur<sup>35</sup>.

Memleketin iktisadî açıdan çözülmesi gereken en önemli sorununun üretimin arttırılması olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bunu memleketin kendi kendine yeter olması ve dış ticaret dengesinin sağlanması için istemektedir. Çünkü: **"Bu suretle ithalatımız ile ihracatımız arasında tevazün hasıl olmadıkça mütemadiyen Avrupa'dan ithalat yapacağız ve mütemadiyen harice karşı borçlu kalacak bir**

<sup>32</sup> İktisat Vekili Mahmut Esat, Eskişehir, Karahisar, Manisa, İzmir, Aydın ve Kütahya'nın bir kısmının da dahil olduğu on livayı gezmiştir ( a.e., D. I, C. 26, s. 107,111).

<sup>33</sup> Tezel, *Cumhuriyet Döneminin*, s. 458.

<sup>34</sup> T.B.M.M Z.C., D. I, C. 26, s. 110.

<sup>35</sup> Mahmut Esat, a.e., D. I, C. 27, s. 171.

tarzda devam edip gideceğiz"<sup>36</sup> diyen Mahmut Esat, Osmanlı Devletini dışa bağımlı hale getiren sebeplerden biri olarak görülen dış ticaret açıklarını ve borçlanmaları, iktisadî bağımsızlık anlayışına uygun düşmeyeceği gerekçesi ile istememektedir. Yani İktisat Vekaleti bundan sonra dış ticarete denge politikası izlemeye çalışacaktır. Mahmut Esat'ın İktisat Vekili olduğu yıl içerisinde (1922-1923) dış ticaret açığı 1919/23 yılları arasındaki en düşük seviyeye gelmiştir. Bu dönemde ithalat hacmi 68.88 milyon liraya, ihracat hacmi 23.41 milyon liraya ve dış ticaret açığı ise 44.47 milyon liraya gerilemiştir<sup>37</sup>.

Bununla birlikte, üretimin artırılması meselesinin halledilebilmesi için aşılması gereken oldukça önemli bir engel bulunmaktadır: Nakdi sermaye sorunu. Mahmut Esat, para sorununun çözümü için, bankalardan ve özellikle Ziraat Bankası'ndan ve yurt dışından da, yerli ortaklar bulmuş yabancı sermayeden yararlanmayı düşünmektedir. Ancak ülkede milli bankaların kurulması tarihi oldukça yeni olduğundan, mevcut bankalar küçük ve zayıf kuruluşlardır. Ülkede varlık gösteren bankaların çoğunluğu yabancı sermayeli yerli şirketler şeklindedir. II. Meşrutiyet'ten sonra hızla artan milli bankalar, I. Dünya Savaşı yıllarında da kurulmaya devam etmiştir. İktisadî milliyetçilik anlayışının gündeme geldiği yıllarda, bu şekilde faaliyet gösteren bankaların idare meclislerine Türkler getirilmiş, yerli sermaye ile kurulmuş olan milli bankalar, devlet tarafından himaye edilmiştir. Büyük çoğunluğu 1911 yılından sonra kurulan bu bankalardan bazıları 1918-1922 döneminde faaliyetlerine devam etmişlerdir<sup>38</sup>. Tespit edilebildiği kadarıyla 1911-1923 tarihleri arasında 19 adet milli sermayeli banka kurulmuştur. Bu bankaların büyük bölümü bölgesel ihtiyaçları karşılamak üzere

<sup>36</sup> A.e., D. I, C. 26, s. 109. Savaş yıllarında bu denge daha çok bozulmuştu. İstanbul hükümetleri, tükenen stokları yenilemek ve halkın ihtiyaçlarını karşılamak için ihracatı sınırlayan ve ithalatı teşvik eden politikalar uygulamışlar, bu ise memleketin altın stoklarının tükenmesine neden olmuştur (27 Mayıs 1919 tarihli İhracat Nizamnamesi). Buna mukabil Ankara Hükümetleri ise tam tersi bir politikayla, ihracatın serbest bırakılmasından yana hareket etmişlerdir. 1 Mayıs 1920 tarihinde alınan bir kararla, ihracatın kayıtsız şartsız serbest olması ve bu serbestliği icra heyetinden başka kimsenin ihlal edemeyeceği kararlaştırılmıştı (Eldem, Harp ve Mütareke, s. 138, 140).

<sup>37</sup> Bununla birlikte, 1920/21 malî yılında yapılan 169.40 milyon liralık ithalatla (bir önceki yıl bu rakam 92.76 milyon liradır) bir patlama yaşandığını ve dış ticaret açığının 121.77 milyon liraya yükseldiğini görmekteyiz. 1921/22 senesinde ise ithalat 121.33, ihracat 30.38 ve dış ticaret açığı ise 90.95 milyon lira olarak gerçekleşmiştir ( a.e., s. 139).

<sup>38</sup> Hazım Atıf, "On Senelik Bankacılık", Yeni Türk Mecmuası, C.I, No: 11-14, Teşrin-i evvel 1933, s. 990-991; Toprak, Türkiye'de Milli, s. 137-142.

kurulmuş tek şubeli bankalardı<sup>39</sup>. Ülkenin ihtiyaç hissettiği sermayeyi karşılamaktan uzak olan bu bankaların çoğaltılması gerektiğini savunan Mahmut Esat, İttihat ve Terakki zamanında başlayan bu politikayı sürdürerek, ihtiyaç duyulduğu taktirde –önce kendisi güçlenmek kaydıyla- Ziraat Bankası'nın kurulacak milli bankaları destekleyebileceğini söylemekteydi<sup>40</sup>. Bu politika daha sonraları da savunulmaya devam edilmiş ve cumhuriyetin ilk on yılında 27 mahalli banka daha kurulmuştur<sup>41</sup>.

İktisadî açıdan halledilmesi gereken diğer bir sorun ise, üretim artışının önünde büyük bir engel oluşturan ulaşım imkanlarının yetersizliğidir. Memlekette ulaşım büyük ölçüde kağıt arabaları ile yapılmakta, ancak hayvanlar arasında yayılan salgın hastalıklar, bu ilkel ulaşım şeklini olumsuz şekilde etkilemektedir. Ulaşım açısından Yeni Türkiye'nin esas hedefi demiryollarıdır. Ancak, büyük sermaye gerektiren demiryolu yapımı için mutlaka yabancı sermayeye ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle, nispeten daha ucuza mal olacak ve Türk sermayesinin de daha çok iştirak edebileceği 'şose' yapımı düşünülmekte ve demiryolları yapılıncaya kadar karayollarından yararlanılması düşünülmektedir. Bu nedenle Mahmut Esat, otomobiller hakkında bir kanun layihası hazırlamış ve Meclise sunmuştur<sup>42</sup>. Ancak Mahmut Esat'ın İktisat Vekilliği sırasında bu konuyla ilgili herhangi bir kanun Meclis'te tartışılmamıştır.

Tespit edilen iktisadî hedeflere ulaşabilmek için bir taraftan faaliyetlere başlayan İktisat Vekili, bir süre sonra, genel hatlarıyla belirlenmiş olan iktisadî meseleleri tartışmak ve memleketin iktisadî vaziyetini ve hükümetten beklentilerini öğrenmek için İzmir'de bir İktisat Kongresi düzenlenmesine ön ayak oluyordu. Mahmut Esat'ın, ilk defa bu kongre sırasında, yeni Türkiye'nin uygulayacağı iktisadî sistem ve politikalar hakkında bilgi verdiğini görmekteyiz. Olumlu ve olumsuz bir çok eleştiriler arasında gerçekleştirilen Kongre sonucunda alınan kararlar, uzun vadede, Cumhuriyet hükümetlerinin iktisadî politikalarını etkilemiştir.

<sup>39</sup> 1923 yılı sonu itibarıyla ülkede faaliyet gösteren toplam 31 bankanın 13'ü yabancıydı. Bkz., Namık Aydemir, "Dünden Bugüne Bankacılık", **Yüksek Denetleme Kurulu Dergisi**, sa: 3, (Çevrimiçi) [http://www.ydk.gov.tr/sayi\\_3\\_2.htm](http://www.ydk.gov.tr/sayi_3_2.htm), s. 6, 8.

<sup>40</sup> **T.B.M.M Z.C.**, D. I, C. 26, s. 114.

<sup>41</sup> Bu bankaların isimleri için bkz., Aydemir, "Dünden Bugüne Bankacılık", s. 8-9.

<sup>42</sup> **TBMM Z.C.**, D. I, C. 26, s. 110.

### 2.1.3. İzmir İktisat Kongresi

Yeni devletin uygulayacağı iktisadî politikaların belirlenmesi açısından İktisat Kongresi, düzenlendiği dönemde yurt içinde ve dışında dikkatle izlenmiştir. Türkiye iktisat tarihinde daha önce bir örneği olmayan kongre, Mustafa Kemal tarafından Erzurum Kongresi'ne benzetilmiş ve bu kongrenin iktisadî sahada kalkınmaya giden yolun temel taşlarını belirleyeceği ilan edilmiştir<sup>43</sup>. Yurtta büyük bir heyecanla takip edilen kongre, yurt dışında ise yeni devletin yabancı sermayeye karşı alacağı tavrın ne olacağı noktasında merak ve endişeyle karşılanmıştır. Ancak, gerek İktisat Vekili Mahmut Esat ve gerekse hükümetin diğer üyeleri tarafından yapılan açıklamalarda, bu tarz bir endişeye gerek olmadığı vurgulanmış ve Chester grubu ile yapılan iki anlaşma buna delil olarak gösterilmiştir. Aynı şekilde, kongreye katılan grupların yapmış oldukları görüşmelerde yabancı sermaye aleyhinde bir tutumla karşılaşılmamış, aksine, Türkiye için bunun gerekli olduğu yolunda görüşler bildirilmiştir.

İlk defa olarak 1922 yılında İktisat Vekili olduktan kısa bir süre sonra çıktığı yurt gezisinde, bütün Türkiye'yi kapsayan bir İktisat Kongresi düzenlemeyi düşünen Mahmut Esat, 12 Kasım 1922'de Mustafa Kemal'e telgraf çekerek bu fikrinden bahsetmiş ve kongrenin fahri başkanlığını teklif etmiştir. Mustafa Kemal tarafından olumlu karşılanan teklif üzerine hazırlıklarına başlanan kongre, tamamen İktisat Vekaleti'nin inisiyatifinde gerçekleştirilmiştir<sup>44</sup>.

Mahmut Esat, İktisat Kongresi düzenleme sebebini, ülkenin değişik yerlerinde aynı işle iştigal edenlerin, kongre aracılığıyla bir araya gelerek tanışmaları, sorunlarını ve ihtiyaçlarını tartışarak, güçleri dahilinde olanları çözmelerini ve güçlerini aşanları da muhtıralar halinde 'TBMM' ne ve hükümetine bildirmeleri şeklinde açıklamıştır<sup>45</sup>. Kongre aynı zamanda, yönetici kadronun, iktisadî kalkınmada dayanak noktası olması planlanan iktisadî seçkinler ile tanışarak, iletişimde bulunmaları açısından da iyi bir zemin olarak düşünülmekteydi<sup>46</sup>. Bununla birlikte, kongreden bir süre evvel İktisat Vekaleti tarafından İstanbul'a gönderilen ve kongreye katılacak iktisat amillerinin

<sup>43</sup> Ökçün, *Türkiye İktisat*, s. 256.

<sup>44</sup> T.B.M.M Z.C., D. I, C. 27, s. 171.

<sup>45</sup> A.y.

<sup>46</sup> Tezel, *Cumhuriyet Döneminin*, s. 148-149; Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980)", *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Yön. Sina Akşin, C. IV, İstanbul, Cem, 1989, s. 283.



seçim şekilleri ve adetini bildiren ve gazetelerde yayınlanan bir telgrafta, kongreye aza olarak gönderilecek kişilerin, memleketin iktisadîyatını emek, zeka, yetenek ve üretim açısından en fazla temsil eden kişilerden seçileceği belirtilmekte, ancak, çiftçi temsilcilerinin bilhassa köylüler arasından seçilmesinin, şayanı tercih olduğu ifade edilmektedir<sup>47</sup>.

Bununla İktisat Vekili, kongreye sadece seçkinlerin katılmasını istemediğini belirtmiş oluyor ve alınacak iktisadî kararlarda ülkenin en geniş üretici sınıfı olan köylülerin de söz sahibi olmasını tercih ettiğini gösteriyordu. Hatta, henüz İktisat Kongresi hazırlıklarının yapıldığı bir sırada, bir gazeteye vermiş olduğu demecinde Mahmut Esat, kongrenin, Türkiye'de yeniden tesis eden idarenin bir iktisat idaresi olduğunu göstereceğini ve bu nedenle çiftçi ve işçilerin hükümete yardımcı olması gerektiğini belirten bir beyanname yayınlayacağını belirtmekteydi. Bunun dışında bir beyanname de, Avrupa "amelesi ve zürraina" yazılacak ve Türkiye'nin kendini müdafaa için savaştığı belirtildikten sonra, hükümetleri tarafından sürüklenmekte oldukları maceralara muhalefet etmeleri istenecekti<sup>48</sup>. Görüldüğü gibi Mahmut Esat'ın iktisadî sınıflar arasında en fazla dikkate aldığı kesimi çiftçiler ve işçiler<sup>49</sup> oluşturmaktaydı. İktisat Vekaleti, kongreden iki gün önce, tartışılması istenen önemli meseleleri içeren bir kitapçık bastırarak, mümessillere dağıtmış ve önemli gördüğü iktisadî meselelere dikkat çekmiştir. İzmir İktisat Kongresi adını alan bu kitapçık beş

<sup>47</sup> "İktisat Kongresi", *Hakimiyet-i Milliye*, 4 Kanun-ı sâni 1923, s. 1.

<sup>48</sup> "İzmir'de İktisat Kongresi", *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Kanun-ı sâni 1923, s. 1.

<sup>49</sup> Bu konuda bir Mesai Kanunu hazırladığından bahseden Mahmut Esat, bu konuyla ilgili tasarımı kendi vekaleti döneminde Meclis Genel Kurulu'na taşıyamamıştır. Daha sonraları İş Kanunu olarak adlandırılacak tasarımı Meclis'in gündemine taşımamanın pek de kolay olmadığı görülecektir. Cumhuriyet döneminin 120 maddeden oluşan ilk İş Kanunu tasarısı, Şubat 1924'de Meclise sunulmuştu. Bu tasarı, Genel Kurulda 19 maddesi görüşüldükten sonra çeşitli encümenlere havale edilmesine karar verilmiş ve 3 Mayıs 1926'da yeniden Genel Kurula sevk edilmiş, ancak bir sonuca varılamamıştır. Uzun yıllar bir yerden başka yere gönderilen, encümenlerde bekleyen İş Kanunu tasarısının bu durumu ile ilgili olarak, 29 Kasım 1931 tarihinde İktisat Vekaleti'ne bir soru önergesi veren Mahmut Esat, İş Kanunu'nun esaslarını ve Meclis Genel Kurulu'na ne zaman sevk edileceğini sormuş, İktisat Vekili Mahmut Şeref 7 Aralık 1931'de verdiği cevabında tasarının tamamlanmış olduğunu ve Meclis'e sunulmak üzere Bakanlar Kurulu'nda son tetkiklerin yapıldığını söylemişti. Ancak, 14 Mart 1932 tarihinde, İktisat, Sıhhat ve İçtimai Muavenet, Adliye, Dahiliye, Maarif, Milli Müdafaa ve Nafia Encümenlerine havale edildiği bildirilen tasarı, aradan uzun bir zaman geçtiği halde bir sonuca ulaşamamıştı. Bunun üzerine Mahmut Esat tarafından yeni bir önerge verilmiş ve 1 Haziran 1932 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda okunmuştu. Aradan bir yıldan biraz fazla süre geçtikten sonra, 27 Kasım 1933 tarihinde yedi encümene havale edilmiş olan tasarı için, her encümeninden üçer üyenin katılacağı bir karma encümen oluşturulmuştu. 14 Haziran 1934'de hükümete geri verilmiş ve yeni bir Kanun tasarısı hazırlanarak 8 Haziran 1936 günü kabul edilmiştir (Çoker, *Türk Parlamento*, D. IV, C.I, s. 673-674).

başlıktan oluşmaktadır: Türkiye'de Kredi Meselesi, İstihsalin Tanzim ve Tezyidi, Gümrük Meseleleri, Vergiler ve Vesait-i Nakliye<sup>50</sup>.

İktisat Vekaleti'nin girişimiyle düzenlenen kongre hakkında Meclis'te yapılan tartışmalarda Mahmut Esat, İktisat Vekili olarak programsızlıkla eleştirilmiştir. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, memleketin iktisadî siyaseti hakkındaki genel esaslar tespit edilmeden, böyle bir kongre düzenlenmesini eleştirmiş ve İktisat Vekili'nin bu davranışıyla, kendisine ait olan vazifeyi halka yükleyerek, adeta vazifesini yapmadığını ilan ettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde İktisat Vekaleti'nin İktisat Kongresi düzenlenmesinde ön ayak olmasını da eleştiren Ali Şükrü, bu tarz kongrelerin şahsi teşebbüsle olması gerektiğini belirterek, buna benzer tek örneğin kısa bir süre evvel İtalya'da Mussolini tarafından yapılmak istendiğini ama başarısız olduğunu belirtmiştir. Ali Şükrü, Mahmut Esat'ı acil ve kabili icra şeyler yapmak yerine, Avrupa'da ses getirecek, ama lükse kaçan ve sonucu sıfır olacak bir işle ilgilendiği gerekçesiyle sert bir şekilde eleştirmiştir<sup>51</sup>. Ali Şükrü'nün bu düşüncelerine karşı Mahmut Esat, bu tarz kongrelerin dünya da bir çok yerde yapıldığını belirtmiş ve örnek olarak Macaristan'ı ve İsviçre'yi göstermiştir<sup>52</sup>. Mahmut Esat'ın, kongrenin yapılması gereken acil işler arasında olduğunu söylemesine rağmen, meselenin imaj boyutunu da düşündüğü anlaşılmaktadır. Nitekim, bir gazete beyanatında kongreyi, Türklerin tecavüzlerden biraz nefes alabildiği takdirde, savaşmanın dışında, memleketin inkişafı için medeni mahiyette işlerle iştigal edebileceğini göstermesi açısından da faydalı bulunduğunu söylemiştir<sup>53</sup>.

Kongre açılmadan bir süre evvel Meclis'te kendisine yöneltilen, belli bir programı olmadığı şeklindeki ağır eleştiri sonrasında Mahmut Esat'ın, İzmir İktisat Kongresi'nin açış konuşmasında vekaletinin izleyeceği iktisadî politikayı açık bir şekilde ifade etme gereği hissettiğini görmekteyiz. Buradaki konuşmasında Mahmut Esat, yeni Türkiye'nin, dünya da mevcut iktisadî sistem ve siyasetlerin hiç birine mensup olmadığını, ancak "Yeni Türkiye İktisat Mektebi"ne bağlı olduğunu

<sup>50</sup> Bu kitapçığın tam nüshası için bkz., Ökçün, Türkiye İktisat, s. 67-84.

<sup>51</sup> T.B.M.M Z.C., D. I, C. 27, s. 175-178

<sup>52</sup> A.e., s. 178, 182.

<sup>53</sup> Akşam, 25 Mart 1923, s. 1; Anadolu'da Yenigün, 20 Mart 1923, s. 1.

belirtmiştir<sup>54</sup>. Bu sözleri ile Mahmut Esat, Türkiye’de şimdiye kadar tartışılan ve uygulanan (genel olarak, liberal ve himayeci olarak adlandırılabilir) iktisadî akımlardan veya mekteplerden hiç birisini benimsemediğini ifade etmekteydi. Bu tarihten sonra Türkiye, kendi ihtiyaçlarına ve iktisadî ruhuna uygun olarak diğer bütün iktisadî sistemlerden yararlanacak ve “muhtelit” (karma) bir iktisadî sistem takip edecektir. İktisadî teşebbüslerde özel sektöre öncelik verilecek, ancak özel sektörün gücünün yetmediği sahalarda, devlet devreye girecektir<sup>55</sup>. Buradan da anlaşılacağı gibi esas olan özel sektördür. Ancak daha hızlı bir kalkınma hamlesi yapabilmek için devletin girişimciliğine ihtiyaç vardır. Bunun yanında, özel sektörün güçlenmesi ile birlikte devletin ekonomik sahadaki rolünün kendiliğinden azalacağı beklenmektedir. Önemli olan iktisadî kalkınmanın bir an evvel sağlanmasıdır.

Çeşitli söylemlerde, iktisadî faaliyetlerde özel girişime öncelik verildiği belirtilmekle birlikte, pratikte bu sadece arzulan bir durumu ifade etmekte ve hemen her sektörde (kredi, sanayi, ziraat, ticaret gibi) devletin himaye veya müdahalesinin zaruri olduğunu Mahmut Esat da kabul etmekteydi<sup>56</sup>. Bu durumu Türk devlet geleneği ile ilişkilendiren Mahmut Esat, Türk ve İslam tarihinde şahsi teşebbüsün batılı anlamda bir karşılığının olmadığını söylemektedir. Bu bağlamda Ali Şükrü’nün sözlerini cevaplandıran Mahmut Esat, ekonomik faaliyetlerde devletin öncü rolü oynadığı bir gelenekte, bu çapta bir kongrenin düzenlenmesinin hükümetin çabasıyla olmasını doğal ve zorunlu görmektedir<sup>57</sup>. Özel sektörün güçlenmesi ve bir Türk girişimciler sınıfı olması gerektiğine inanmakla beraber Mahmut Esat, bu konuda İttihat ve Terakki döneminde yapılan bir takım uygulamaları yanlış bulmaktadır<sup>58</sup>.

Kongreden ne gibi faydalar temin edildiğini bir gazete mülakatında açıklayan Mahmut Esat’a göre bu kongre, memlekette bir iktisat meselesi olduğunu ortaya koymuş ve Türkiyelileri bunun etrafında düşündürmüştür. Ayrıca, her sene yapılması planlanan kongreler bir “milli iktisat kontrolörü” mahiyetinde olacak, bütün iktisadî

<sup>54</sup> Ökçün, *Türkiye İktisat*, s. 262-263.

<sup>55</sup> A.y.

<sup>56</sup> A.e., s. 335.

<sup>57</sup> T.B.M.M Z.C., D. I, C. 27, s. 182.

<sup>58</sup> Millî girişimci sınıfı yaratmak için, devlet eliyle adam zengin etme vb. politikaların ülkeye her hangi bir fayda getirmediğini ve başarısız olduğunu söyleyen Mahmut Esat’ın bu konudaki görüşleri, millî iktisat düşüncesinin önemli savunucularından biri olan Tekin Alp tarafından, aynı şekilde daha önceleri dile getirilmiştir (Çavdar, *Türkiye’de Liberalizm*, s. 176-178).

unsurlar, her sene haklarını medeni bir şekilde Meclis ve hükümete bildirme olanağına kavuşacaktır. Ayrıca Mahmut Esat'ın, bu kongrenin **Meslekî Temsilin** ne dereceye kadar uygulanma olanağına sahip olduğunu ve faydalı olabileceğini gösterdiğini belirtmesi dikkate değerdir. Bunun dışında, memleketin farklı yerlerindeki iktisadî unsurların bir araya gelerek tanışmaları ve birlik teşkilatları oluşturmalarını da kongreden sağlanan faydalar içerisinde saymıştır<sup>59</sup>.

17 Şubat 1923 Cumartesi günü açılan kongreye 1135 delege<sup>60</sup> katılmış ve kongrenin başkanlığına Kazım Karabekir seçilmişti. Kongrenin açış konuşmalarının ilki, Mustafa Kemal tarafından yapıldıktan sonra, diğer konuşmayı İktisat Vekili Mahmut Esat yapmıştır. Kongre sonucunda öncelikle **Misak-ı İktisadî**<sup>61</sup> adıyla bir belge yayınlanmıştır. Ancak toplam 12 maddeden oluşan bu belge, geleceğe yönelik bir iktisadî program olmaktan çok, iktisadî sahada hissedilen manevi boşluğu gidermeye ve milli motivasyon sağlamaya yönelik olarak hazırlanmış gibi görünmektedir. Bu anlamda, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkan milli iktisat ve meslekçi akımların temel kaygısı olan ahlaki çöküntü sorununun, hala halledilmesi gereken önemli bir sorun olarak ortada durduğu anlaşılmaktadır.

Kimi basın organları tarafından iktisadî olmaktan çok, ahlaki veya dini bir metin olduğu ileri sürülerek eleştirilen Misak-ı İktisadî, kimileri tarafından da gerek iktisadî ve gerekse diğer alanlarda ilerlemenin temel dayanaklarından birinin düzgün bir ahlaki anlayış olduğu söylenerek olumlu karşılanmıştır<sup>62</sup>. Kongrenin bitişinden sonra **İktisat Esaslarımız** adıyla bir başka yayın daha yapılmıştır ki esasında kongre çalışmalarını ve kongreye katılan grupların iktisadî görüşlerini bu kitapçık içermektedir. Bu kitapçık aynı zamanda hükümete sunulmak üzere hazırlanmış bir layiha olarak nitelenmektedir<sup>63</sup>.

İktisat Kongresi'nde alınan kararların, Mahmut Esat'ın İktisat Vekili olduğu dönemde uygulanmasına fırsat bulunamasa da, daha sonraki hükümetlerin iktisadî

<sup>59</sup> **Akşam**, 25 Mart 1923, s. 1; **Anadolu'da Yenigün**, 20 Mart 1923, s. 1.

<sup>60</sup> Kongre'deki delegeler arasında kadın çalışanlar da bulunmaktadır. Örneğin, İzmir'den Kongre'ye Hayriye, Elif, Emine, Şefika, Münire ve Nigar Hanımlar delege olarak gönderilmişlerdir. Çiftçilerin seçtiği kadın delege, mücahide Fatma Hanım adında bir kişidir (**Akşam**, 15 Şubat 1923, s.2).

<sup>61</sup> Misak-ı İktisadî metni için bkz., Ökçün, **Türkiye İktisat**, s. 387-389.

<sup>62</sup> Bu konudaki yazılar için bkz., a.e., s. 366-373.

<sup>63</sup> A.e., s. 374. Çiftçi, Tüccar, Sanayi ve İşçi Gruplarının iktisadî esasları için bkz., a.e., s. 390-434.

politikaları belirlenirken daima dikkate alındığı görülmektedir. Zaman içerisinde uygulanan bu kararlar içerisinde; aşarın kaldırılması, asayişin sağlanması<sup>64</sup>, Ticaret ve Sanayi Odaları kurulması, Merkez Bankası kurulması, Mesai Kanunu çıkarılması gibi işler sayılabilir.

#### 2.1.4. İktisadî Kalkınma İçin Yabancı Sermaye

Batı Anadolu'nun iktisadî vaziyetini değerlendirirken, bunu Yunan işgalinden önce, işgal sırasında ve işgalden sonra olarak üç kısma ayıran Mahmut Esat, üretimin artırılması için gerekli olan paranın Türk-Müslüman ahalide değil de, yabancılarda veya yerli gayrimüslimlerde bulunduğunu biliyordu. Bu konuda hissedilen gereklilik, geçmişte yaşanan tüm acı tecrübelerle rağmen, yabancı sermayenin Milli Mücadele'nin o en yüksek duygusal ortamında dahi Meclis tarafından reddolunmamasına sebep olmuştur.

Osmanlı toplumundaki ekonomik işbölümünde, emek ve üretimin Türkler ve Müslümanlar tarafından, nakdi sermayenin ise yabancılar ve kısmen de gayrimüslimler tarafından temsil edildiğini belirten Mahmut Esat, Türklerin iktisadî sahadaki rolünün, sanılanın aksine, memleketin iktisadî hareket ve faaliyetlerini belirleyici bir konumda olduğunu, biraz iyimser bir yorumla ileri sürüyordu: “işgal zamanında yine memleketin servet-i sabitesi, menabi-i tabîyesi, sâyi ve istihsali Türkler tarafından temsil ediliyordu. Fakat Yunan işgalinin zulüm ve tahakkümü, Türk müstahsillerini ve Türk sâyi erbabını mefluç bir hale getirmiştir. Fakat ortada büyük bir hakikat tezahür etmişti. Türk olan sâyi ve istihsal erbabı mefluç bir hale getirilince, memlekette hareketi iktisadîye ve faaliyeti iktisadîye durmuştur. Binaenaleyh memleketin hukuken ve tarihen, siyaseten sahibi Türkler olduğu gibi, iktisaden de bu memleketin hakiki sahibi olduklarını göstermişlerdir”<sup>65</sup>. Bu sözleriyle, moralleri yükseltmeye çalışan Mahmut Esat: “Avrupa sermayesi ne kadar çok olursa olsun memleketimizin menabi-i tabiiye ve servet-i tabiiyesinden ve Türk müstahsilinin sâyiinden hiçbir vakit müstağni kalabilecek bir halde değildir”<sup>66</sup>. diyerek yabancı sermayeden korkulmaması gerektiği mesajını vermek istemiştir.

<sup>64</sup> Özellikle savaş sırasında ve sonrasında yaşanan asayişsizliğin, serbest hareket ve faaliyeti engellediği gerekçesiyle, meselenin tamamen halledilmesi çiftçi grubu tarafından teklif edilmiştir.

<sup>65</sup> T.B.M.M Z.C., D. I, C. 26, s. 108.

<sup>66</sup> A.y.

Çünkü, Türkiye'nin iktisadî kalkınması için ferdi girişim ve sermaye yetersizdir ve bu bakımdan yabancı sermaye ile işbirliği yapmak gerekmektedir<sup>67</sup>. Bu nedenle yabancı sermayeyi isteyip istememe gibi bir durum söz konusu değildir. Sadece yabancı sermayenin Türkiye'deki çalışma koşulları, geçmişte yaşanan acı tecrübelerin tekrar etmemesi için, değiştirilerek şartlara bağlanmıştır. Ancak bu şartlar önemli kısıtlamalar içermemektedir. Mahmut Esat, yabancı sermayeye karşı yeni devletin takınmış olduğu olumlu tavrı ifade ederken bir taraftan; **“diğer mütemeddin milletler hakkında tatbik edilen muamelenin”** Türkiye'de de uygulanmasını istiyor<sup>68</sup>, öte taraftan da bir adım daha ileri giderek; **“hatta mütemeddin memleketlerde ecnebi sermayesinin, yerli sermayesi kadar hakkı ve imtiyazı yoktur. Biz o derecesini istemiyoruz...”** diyerek, Müslüman-Türk sermayesinin uyması gereken kanun ve nizamnamelerin, hiçbir ayrıcalık gözetilmeden, yabancı sermayeye de uygulanmasını yeterli görüyordu. Mahmut Esat: **“Büyük Millet Meclisi'nin kanun ve nizamlarına tâbi olmak ve Türkiye tebaasından daha fazla ve daha müsait şerait dahilinde çalışmaktan sarfınazar etmek şartıyla; memleketimizde her türlü teslihâta mâruz olabilirler”**<sup>69</sup> diyerek, yabancı sermayenin her hususta memlekette çalışabileceğini ifade etmektedir.

Hükümet tarafından yabancı sermaye belirli şartlar dahilinde ama olumlu söylemlerle ülkeye davet edilirken, diğer taraftan Mahmut Esat, yabancı sermayeye karşı duyulan bağımlılıktan kurtulmak için, ülkenin kredi olanaklarının geliştirilmesi ve iktisadî kesimler arasında birlikler oluşturulması gerektiği üzerinde durmaktaydı. Esasında iktisadî birlikler oluşturulması Mahmut Esat'ın temel iktisadî görüşlerinden biridir. İktisadî birliklerin içlerinde ve çeşitli birlikler arasında meydana gelecek dayanışma, haksızlıklara karşı gelmede, istenmeyen unsurların bertaraf edilmesinde ve pazarlık gücünde kolaylık sağlayarak, milli iktisadın gelişmesine katkıda bulunacaktır. Güçlü ve milli bir iktisat ise yabancı sermayenin tahakkümüne olanak vermeyecektir.

İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye düşmanlık hissetmediklerini belirten Mahmut Esat, bununla birlikte sürekli olarak yabancı sermayeye ve yabancıların kredisine ellerini açan memleketlerin, milli iktisatlarının gelişemeyeceğini

<sup>67</sup> Mahmut Esat, “Harap Köylerimizin İmarı Hakkında İktisat Vekilimizin Mühim Beyanatı”, *Akşam*, 18 Teşrin-i sâni 1922, s. 3.

<sup>68</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 26, s. 108-109.

<sup>69</sup> A.e., s. 112.

ve yabancılar için çalışan “esirler ülkesi” olmaktan ileriye geçemeyeceklerini belirtmiştir<sup>70</sup>. Bu amaçla Ziraat Bankası’nın, çağdaş bankacılık ilkeleri doğrultusunda çalışan verimli bir yapıya kavuşturulması üzerinde önemle durmuş olan Mahmut Esat,

hazırlamış olduğu Köy Bankaları Kanunu tasarısını Meclise sevk etmiş, ayrıca Ticaret ve Sanayi Bankaları kurulması ile ilgili kanun tasarıları hazırlamıştır. Bu doğrultuda, Mahmut Esat’ın İktisat Vekilliği döneminde değil ama bir yıl sonra, 1924 yılında, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk büyük sermayeli yerli bankası olan Türkiye İş Bankası’nın kurulduğunu görmekteyiz.

Mahmut Esat’ın yabancı sermayenin Türkiye’de çalışması ile ilgili olarak özellikle istediği bir şey de; Türkiye’ye gelecek olan yabancı girişimcilerin, hemen olmasa bile daha sonra Türk sermayesi ile ortaklık yaparak çalışmalarınıdır. Yunan işgalinden sonra harap duruma düşmüş beldelerin yeniden imarı hakkında Mahmut Esat, şöyle demektedir: “...Fakat ben arzu ediyorum ki, bu gibi imarat şirketlerine bizim yerli sermayedarlarımız da iştirak etsin. Binaenaleyh hem memleketimiz, hem de memleketimizin sermayesi büyük teşebbüsatta rol oynasın ve istifade etsin”<sup>71</sup>. Böylece hem milli sermayenin geliştirilmesi, hem de yabancı sermayenin kurulacak ortaklıklar aracılığı ile millileştirilmesi amaçlanmaktaydı.

İttihat ve Terakki döneminden beri görülen ve Cumhuriyette de sürekliliğini koruyan milli burjuvazi yaratma hedefine ulaşmak için, öncelikle önemli iktisadî noktalarda yabancıların yerini milli unsurların almasını sağlamak gerekmekteydi. Dönemin İktisat Bakanı Mahmut Esat’ın iktisadî düşüncelerinde de bu milliyetçi iktisat anlayışı önemli bir yer tutmaktadır. Aslında bu düşünce Meclis’in geneline hakimdir. Nitekim, Büyük Taarruz öncesinde Türk ticaret hayatına hakim olacak milli sermayeli bir şirket kurulması için Mahmut Esat’ın başkanlığında yapılan toplantılardan sonra kurulmuş olan ve amacını, Türk ticaret hayatında Rum ve Ermenilerin yerine geçmek olarak açıklayan, **Türkiye Milli İthalat ve İhracat Anonim Şirketi**’nin kurucu üyeleri

<sup>70</sup> Ökçün, **Türkiye İktisat**, s. 335.

<sup>71</sup> Mahmut Esat, “Harap Köylerimiz”, s. 3.

arasında bulunan milletvekillerinin sayısı 100'ü geçerken, ortakların da yarısından fazlası askerdi<sup>72</sup>.

Bir taraftan ekonomik unsurlar millileştirilmeye çalışılırken diğer taraftan, iktisadî gereklilikler sonucu yabancı sermayeye karşı gösterilen olumlu tutum, bir süre sonra meyvelerini verecektir. 1920-1922 yılları arasında belirgin bir düşüş gösteren yabancı sermayeli Türk Anonim Şirketleri oranı, özellikle 1923-1926 yılları arasında yoğun bir şekilde artmıştır. Bu dönemde, sadece yerli sermayenin şirketleşme oranı, yabancı sermayeli Türk Anonim Şirketlerinden daha fazla olmuştur<sup>73</sup>.

Yabancı sermaye ve ona vasıta olan yerli gayrimüslimlerin, geçmişte Türkiye'yi Avrupa'nın "bir esirler ülkesi" haline getirdiklerini, ancak bugün koşulların değiştiğini belirten Mahmut Esat, iktisadî bağımsızlığın kazanılması önünde bir engel olarak gördüğü yerli gayrimüslimlerin aradan çekilmesi ile birlikte, Avrupa sermayesinin doğrudan doğruya Türklerle temasa geçmesi zorunluluğunun ortaya çıktığını söyler. Meclis'teki diğer bir çok milletvekili gibi, Türkiye'nin bir esirler ülkesi haline gelmesinde sorumlu gördüğü halde, yabancı sermayeye karşı olumlu bir tavır takınan Mahmut Esat, yerli gayrimüslimlerin iktisadî faaliyetlerine ise aynı hoş görü ile yaklaşmamıştır. Bu kişilerin aracılık faaliyetlerinin son bulması gerektiğine kesinlikle inanan Mahmut Esat, bunların yerini Müslüman-Türk unsurların almasını istemekteydi. Aynı görüş, İzmir İktisat Kongresi'nde de dile getirilmiş ve kongre sonucu yayınlanan Misak-ı İktisadî de yumuşak bir dille (9. Madde) ifade edilmişti<sup>74</sup>. Buna göre, kendi kanununa, diline uyan yabancı sermaye kabul edilmekle beraber, yerli gayrimüslimlerin yabancı sermaye ile ilişkilerinde aracı olmaları istenmemekteydi.

Ancak, bu sıralarda Mahmut Esat, gayrimüslim araçılara karşı, yanlış anlaşılmalara müsaade edebilecek pek çok yazı yazmaktaydı. Özellikle, Museviler

<sup>72</sup> Şirketin devlet desteğine dayanan bu konumu, bir süre sonra gerek dışarıda ve gerekse içeride eleştiri konusu olunca, Mahmut Esat bir açıklama yaparak, şirketin hükümetin koruması altında olduğuna dair yapılan açıklamaların doğru olmadığını ifade etmişti. Bununla birlikte şirket, başında bulunan nüfuzlu kimselerle fiiliyatta aynı imtiyazlı konumunu sürdürmeye devam etmiştir. Geniş bilgi için (bkz., Doğan Avcioğlu, *Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e*, C. 4, İstanbul, Tekin, 1994, s. 1370-1378).

<sup>73</sup> A. Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, yy., Ankara, 1971, s. 160-161.

<sup>74</sup> Bu madde tam olarak şöyledir: "Türk, dininc, milliyetinc, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim



hakkında kaleme aldığı bu yazılar, kamuoyunda dikkatle takip edilmekte ve çeşitli polemiklere neden olmaktadır. Mahmut Esat bir yazısında, Museviliğin “... en mühim ekseriyetiyle Türkiye için izalesi lazım gelen bir tehlike” olduğundan söz etmiş<sup>75</sup> ve gelen tepkiler üzerine, bunun iktisadî açıdan söylenmiş bir söz olduğunu ifade etmişti. Ona göre Musevilerin iktisat sahasında mağlup edilmesi gerekiyordu ve bu, sadece bir teşkilat meselesiydi<sup>76</sup>. İktisat Vekili'nin meseleyi bu derece sert bir üslupla sunması, bu kritik dönemde yabancı sermayedarlar arasında çeşitli kuşklar doğurmuş olmalıdır. Nitekim bu konuya değinen Mahmut Esat, Museviler hakkında yapmış olduğu bu neşriyatın, Musevi gençler tarafından ecnebilere farklı şekilde aksettirildiğini duyduğunu ve bunun bir ölçüde etkili olduğunu kabul ederek, “...maalesef iktisadî hayatımızın bu telakkilerden mutazarrır olduğunu da görüyorum” demek ve şöyle devam etmekteydi: “... Yeni Türkiye’de gören ve düşünen hiçbir fert tasavvur edemiyoruz ki, mutaassıp bir milliyetperverliğe saplanarak ecnebi sermayesinin mutlak bir düşmanı kesilsin...”<sup>77</sup>. Türk kanunlarına ve Türk menfaatlerine uygun olmak kaydıyla gelecek olan yabancı sermayeye düşman olmadıklarını tekrar, tekrar ve çeşitli şekillerde ifade eden Mahmut Esat, ancak, yurda gelecek yabancı şirket ve müesseselerden bazı beklentileri olduğunu vurgulamakta ve bunlardan, Türklerle daha çok yakınlaşmalarını ve Türklerle iş yaparken ara yerden Musevi simsarları çıkartmalarını istemekteydi. Hatta bunun, basit bir istek olmaktan öte olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, bu konuda söylemiş olduğu; “Türk köylüsü ile iş gören, Türk müstahsilleri ile muamele yapan şirketlerin, ara yerde kendi ırkımızdan olmayanları müteveasıt olarak istihdam etmeleri –itiraf edelim- bizi şüphelere ve endişelere düşürür...Musevi simsar kullanan, Musevi komisyoncularla iş yapan müessesat her şeyden evvel kendilerini mutazarrır etmektedirler. Çünkü Türk rençperi dolandırılı dolandırılı, bu müesseselere karşı itimadını kaybetmektedir. Bundan kim mutazarrır oluyor? Bu sorunun cevabını da ecnebi dostlarımız kendi zararlarına verebilirler” şeklindeki sözleriyle bunu adeta bir koşul olarak dayatmakta

---

ve san’at yeniliklerini nerede olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez” (Okçün, Türkiye İktisat, s. 389).

<sup>75</sup> Mahmut Esat, “Arif Oruç Bey’e”, Türk Sesi, 10 Temmuz 1923, s. 1.

<sup>76</sup> Mahmut Esat, “Arif Oruç Bey’e”, Türk Sesi, 12 Temmuz 1923, s. 1.

<sup>77</sup> Mahmut Esat, “Ecnebilere Museviler”, Türk Sesi, 5 Ağustos 1923, s. 1.

ve Musevi simsar çalıştırmayacakları konusunda kendilerine sözle destek veren yabancıların, bu sözlerini fiiliyat sahasında kanıtlamalarını istemekteydi<sup>78</sup>.

Mahmut Esat'ın, Musevi aracılığı, egemen oldukları ticaret dünyasından silip yerine Türkleri getirme çabalarını içeren demeçlerine daha sonraki yıllarda da rastlamaktayız. Örneğin 1924 senesinde incir üreticilerinin içine düştükleri ekonomik bunalım vesilesiyle kaleme aldığı bir yazısında, buna sebep olarak: **“Evvela- Harici istihlak menbaları ile temas eden ihracatçıların pek mahdut, hatta kamilen denecek derecede ecnebi olması, saniyen- Müstahsillere vaktinde kredi açan bankalarımızın bulunmaması ve salisen- Müstahsillerin dahili teşkilattan mahrumiyetleri”**ni göstermekteydi<sup>79</sup>. Ona göre bu sorunun biricik ve en önemli çözümü teşkilatlanmadan geçmektedir. Gerek İktisat Vekilliği döneminde ve gerekse sonrasında çeşitli meslek grupları arasında birlikler kurulması ve bunların ülke yönetiminde söz sahibi olabileceği bir siyasi yapılanmayı öngören korporatist görüşleri savunmaya devam etmektedir.

Mahmut Esat'ın İktisat Vekilliği döneminde, yabancı sermaye ile ilgili iki konu Meclis gündemine gelmiştir. Her ikisi de Amerikan Chester grubu ile yapılan bu anlaşmalardan biri, demiryolları ile ilgili olan Chester projesi ve diğeri de grubun Türkiye temsilcilerinden biri olan Clayton-Kenedy ile zirai alât ve edevat getirilmesi üzerine yapılan anlaşmadır. Her iki anlaşma daha sonra, Türkiye’de yabancı sermayeye karşı düşmanlık yapıldığı konusunda dış basında çıkan haberleri çürütmek için Mahmut Esat ve diğer yöneticiler tarafından gerektiğince örnek olarak gösterilecektir.

#### 2.1.4.1. Chester Projesi

Türkiye Chester Grubu ile ilk olarak 1908 yılında tanışmıştır. Doğu Anadolu ve Musul-Kerkük bölgesinin demiryolu imtiyazlarını almak için Osmanlı Hükümeti’ne başvuran Amiral Colby M. Chester, Amerikan hükümetinin de desteğini arkasına alarak, 1909 yılında Osmanlı yetkilileriyle bol imtiyaz içeren bir ön anlaşma imzaladı. Aynı yıl 600.000 \$ sermayeli **The Ottoman-American Development Company** (Osmanlı-Amerikan Kalkınma Şirketi)’yi kuran Chester, anlaşmanın Osmanlı Meclis-i

<sup>78</sup> A.e., Ülkenin iktisadî durumu ve yabancı sermaye ile ilgili olarak, Meclis’teki havayı yansıtan ve Mahmut Esat ile aynı paralelde ki görüşler için (Bkz., Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar, Büyük Zaferden Lozan’a**, C. I, Temel, İstanbul, 2002, s. 233-235).

<sup>79</sup> “İncir Müstahsillerimiz Hakkında”, **Sadâ-yı Hak**, 4 Eylül 1924., s. 1

Mebusanı'nda onaylanmasının gecikmesi ve diğer nedenlerden dolayı bir sonuca ulaşamadı. Bu durum öteden beri Irak petrollerinden pay almak isteyen İngilizleri harekete geçirdi. 1913 yılında bölgeyi sömürmek için Almanlarla anlaşan İngilizler, dörtte üç sermayesi kendilerine ve dörtte bir sermayesi de Almanlara ait olan **The Turkish Petroleum Company** (Türk Petrol Şirketi)'yi kurdular ve Haziran 1914'de Irak petroleri ile ilgili ayrıcalığa sahip oldular<sup>80</sup>. Ancak savaş nedeni ile sürüncemede kalan proje, savaş sonrası değişen koşullarla birlikte yeni bir hal aldı. **The Turkish Petroleum Company'nin** Alman ortağı 1920 yılında yerini Fransızlara bıraktı. Bu aşamada, Irak petrollerinden pay alma mücadelesine Amerikan **Standart Oil** de katılarak, Temmuz 1922'de **The Turkish Petroleum**'la anlaştı. Böylece, Chester'in temsil ettiği ve bazı Amerikalı kapitalistlerin de desteklediği **The Ottoman-American Development Company** ile Amerika'nın tekeli **Standart Oil**'in desteklediği **The Turkish Petroleum Company** karşı karşıya geliyordu<sup>81</sup>.

Meclis tarafından 9 Nisan 1923 tarihinde onaylanan Chester Projesi gereğince, ortaklık, Türk hükümetinden hiçbir para talep etmeksizin Anadolu'da ve Musul-Kerkük-Süleymaniye bölgesinde 4400 kilometre civarında demiryolu ağı ile üç liman yapacak ve demiryollarının iki yanında kırk kilometrelik şeritler halinde belirlenen bölgede çıkacak bütün yer altı kaynakları ile birlikte, doksan dokuz yıl süre ile işletme ayrıcalığına sahip olacaktı<sup>82</sup>.

Chester grubunun Ankara hükümetinin temsilcisi Feyzi Bey ile yaptıkları görüşmeler neticesinde hazırlanan anlaşma taslağı, Mahmut Esat tarafından İktisat Vekaleti adına yazılı olarak olumlu görüş eklenerek, önce İcra Vekilleri Heyeti'ne, oradan Meclise sunulmuş ve İktisat, Maliye ve Nafia Encümenleri tarafından incelenerek Meclis Genel Kurulu'na onaylanmak üzere gönderilmiştir<sup>83</sup>. Heyet-i Vekile'ye gitmeden önce projeyi inceleyen İktisat Vekili, mukavele son haline gelirken bir katkıda bulunarak, madenleri alacak şirketin, madenlerin gayrisâfi milli hasılasının %30'unu devlete ödemesini Nafia Vekaleti'ne teklif etmiş ve bu teklif kabul edilmiştir.

<sup>80</sup> Yahya S. Tezel, "Birinci Büyük Millet Meclisi Anti Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", **S.B.F Dergisi**, C.XXV, sa: IV, s. 289-292.

<sup>81</sup> A.e., s. 293-294.

<sup>82</sup> A.e., s. 294-295.

<sup>83</sup> Bülent Can Bilmez, **Demiryolu'ndan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 2000, s. 254-255.

Böylece madenlerin %30'unun devlete ait olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bunu büyük bir kâr olarak kabul etmektedir<sup>84</sup>. Türkiye'nin kendi malî ve teknik olanakları ile böyle bir demiryolu projesini uygulama şansı olmadığını açıkça kabul eden hükümet adına projeyi Meclis'te savunan Rauf, Feyzi ve Mahmut Esat Beylerden başka, teknik açıklamaları da mühendis Muhtar Bey yapmıştır<sup>85</sup>.

Madenlerin şirkete imtiyaz olarak verilmesini değerlendiren Mahmut Esat, demiryolları döşenmedikçe buradaki madenlerin işletilmesinin zaten mümkün olmayacağını söyleyerek, verilen imtiyazı zararsız bulmuş, hatta, devletin madenler üzerinde %30 hakka sahip olmasını, hem bunlar tamamen şirkete verilmediği için, hem de sağlayacağı gelir açısından Türkiye için kârlı addetmiştir. Mahmut Esat, projenin sadece madenlerle ilgili kısmının İktisat Vekaleti'ni ilgilendirdiğini söylemekle beraber, projenin genel olarak, ülke için oldukça faydalı olduğuna inanmakta ve projeyi bir bütün olarak savunmaktadır. Ülkenin kalkınmasının ancak tarımsal kalkınmaya bağlı olduğunu düşünen Mahmut Esat, Chester planının özellikle bu konuda faydalı olacağını ileri sürmüştür. O'na göre, eğer bu proje Osmanlı hükümetine ilk teklif edildiği zaman kabul edilmiş olsaydı, bugün Doğu Anadolu'da daha yüksek bir refah düzeyine ulaşılmış olacaktı<sup>86</sup>.

Dönemin Türkiye'sinde, ekonomik kalkınmanın önemli bir unsuru olarak ele alınan Chester Projesi'nden, bir çok fayda umulmaktadır. Dış siyaset açısından umulan faydaların yanı sıra, iktisadî açıdan, Doğu illerinin üretime katkıda bulunarak, ülke iktisadıyla bütünleşmesi açısından ve geri kalmış bu illerin gelişmesini sağlaması açısından önemli olduğu düşünülmektedir<sup>87</sup>. Ayrıca, ülkeye yüklü bir para girişi olacak, istihdam yaratılacak, demiryolları için Türk eleman yetiştirilecek, şirketin işletme karından belli bir yüzde alınacak vs. gibi Türkiye açısından oldukça olumlu karşılanan şartlar içeren sözleşme, aynı zamanda ülke güvenliği açısından da gerekli görülmekteydi<sup>88</sup>. Chester Projesi ayrıca dış basında sık sık yer alan Türkiye'de yabancı sermaye düşmanlığı olduğuna ilişkin görüşleri çürütmek için de örnek gösterilmekteydi.

<sup>84</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 29, s. 510.

<sup>85</sup> A.e., s. 491; Bilmez, *Demiryolu'ndan Petrole*, s. 256-261.

<sup>86</sup> Bilmez, a.e., s. 369.

<sup>87</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 29, s. 510.

<sup>88</sup> Tezel, "Chester Ayrıcalığı", s. 304-309.

Demiryolları aracılığı ile ülkenin birbirinden uzak parçalarının bir birine bağlanması, iç ekonomik bütünleşme açısından olduğu kadar, siyasi ve kültürel birlik açısından da önemlidir. Sözleşmenin Türkiye için oldukça faydalı olacağına inanan Mahmut Esat, konunun bu yönüne Meclis'in dikkatini çeken kişidir. Ona göre demiryolları ile ülkenin farklı köşelerinin birbirine bağlanması, iktisadî kalkınma için olduğu kadar, "milli vahdet" için de son derece önemlidir. Mahmut Esat projenin kendisi açısından önemini şu sözlerle ifade etmektedir: "... vilâyatı şarkiyemizin terakkisi için bendenizce bu; harsen de, içtimaen de, siyaseten de bilhassa iktisaden de elzemdi. Bunlar vücut bulmadıkça vilâyat-ı şarkiyemizi günden güne hatta harsen, içtimaen, siyaseteni iktisaden tehlike karşısında bulundurabiliriz. Bu yolların temini iledir ki, Türkiye'de bir milli vahdet vücut bulabilir"<sup>89</sup>.

Politik ve uluslar arası boyutu Meclis tartışmalarında ele alınmayan projenin, sadece teknik düzeyde tartışıldığı görülmektedir<sup>90</sup>. Bu konuda tek endişe İzmit mebusu Sırrı Bey tarafından dile getirilmiştir. Madenlerin 99 yıllığına yabancı bir şirkete verilmesini eleştiren Sırrı Bey, devletin imtiyaz sahibinden belli bir miktar hak almasının ise, zaten olması gereken bir durum olduğunu belirtmiştir. Madenlerin ihtiva ettiği kıymetin demiryollarından fazla olduğunu belirten Sırrı Bey, madenlerin esas tutulup, demiryolu işinin ikinci derecede ele alınması halinde, daha büyük faydalar elde edilebileceğini belirtmiş ve Meclis'in dikkatini dünya devletlerinin petrol savaşlarına çekmiştir. Projenin bir bütün olarak ele alınmasını isteyen Mahmut Esat için ise, şirkete ne kadar imtiyaz verildiği önemli değildir. Asıl önemli olan, memleketin bu işten sağlayacağı faydanın, şirketinkinden fazla olmasıdır. Mahmut Esat, madenlerin esas alınması gerektiği konusunda Sırrı Bey'in görüşünü mantıksal bulmakla birlikte, orada

<sup>89</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 29 s. 510. Chester Projesi gerçekleşmeyince İsmet İnönü'nün hükümet olduğu yıllarda kendi öz kaynaklarına dayanarak Demiryolu yapma faaliyetine girişilmiştir. Muhalefet tarafından çok eleştirilen bu politikanın savunucularının başında yine aynı gerekçelerle Mahmut Esat gelmekteydi. Türkiye'nin bir "yol" problemi olduğunu söyleyen Mahmut Esat, "yolları olmayan bir millet her bakımdan yolsuzdur" diyerek, böyle bir yerde sadece bayrak ve erk birliği olabileceğini ama kültür ve fikir birliği olamayacağını söyleyerek, bunun "milli vahdet" açısından son derece hassas bir konu olduğunu vurgulamaya devam etmiştir (Mahmut Esat, "Yollarımız", *Yeni Sabah*, 19.07.1943, s. 1; "Demiryolu Politikamız", *Yeni Sabah*, 29.06.1943, s. 1).

<sup>90</sup> Tczel, "Chester Ayrıcalığı", s. 304-313.

varlığı muhtemel petrol yatakları olduğunu ve bir ihtimale bakarak hayal peşinde yürüyemeyeceklerini belirtmiştir<sup>91</sup>.

Chester Projesi'nde takındığı tavırdan da anlaşılacağı üzere Mahmut Esat, yabancı sermaye konusunda Meclis'in genel tavrından farklı bir tutum sergilememekte, ve bu çapta bir projenin bir an evvel gerçekleştirilmesini, imtiyaz olmasına rağmen, ülke açısından faydalı ve gerekli görmektedir.

### 2.1.5. Hedef: Tarımsal Kalkınma

Osmanlı Devleti'ni, bir tarım ve hammadde ülkesi olarak dünya ekonomisi ile bütünleşmeye zorlayan iç ve dış şartların değiştirilmesi gerekliliğinin farkına varan Osmanlı-Türk aydını, II. Meşrutiyet döneminde bir takım çabalar içine girmiştir. Ancak sanayileşme üzerinde odaklanan bütün çabalara rağmen, Osmanlı iktisadının içinde bulunduğu ağır yapısal bozukluklar ve iktisadî bağımlılık dolayısıyla istenilen ilerleme sağlanamamıştır. Bu konuda I. Dünya Savaşı başlarında yaşanan hareketlenme ise, bir süre sonra (1915 yılında) baş gösteren hammadde ve işçi sıkıntısı nedeniyle kısa ömürlü olmuştur<sup>92</sup>.

Osmanlı Devleti'ndeki liberal ve himayeci akımların her zaman ağırlıklı tercihi olan, tarımsal kalkınmaya öncelik verilmesi konusu, mevcut koşullar sonucu olduğu kadar aynı zamanda bir mantalite sorunudur. Birinci Dünya savaşı yıllarında basın organlarında yoğun olarak tartışılan bu konu, bir anlamda, Osmanlı Devleti için tarım ülkesi olmanın kader olduğu anlayışını tartışmaya açmaktadır. Tarım, ticaret ve sanayi sektörlerinden hangisine öncelik verilmesi gerekir? sorusu etrafında yapılan bu tartışmalara bakıldığında, Sanayi ve Ticaret-i Umûmiye dergisi gibi bir iki dergi hariç, sanayileşmenin ürkek bir şekilde savunulduğu ve önceliğin tarıma verildiği görülmektedir. Milli İktisat anlayışının gündemde olduğu bu yıllarda, tarımsal kalkınmanın öncelikle ele alınmasının önemli bir sebebi de, alt yapısal olarak en az dış bağımlılık gerektirecek bir sektör oluşudur. Bu tartışmalarda ticaret ise, her zaman üçüncü sırada gelmiştir.

Kalkınmada tarıma öncelik vermek, Milli Mücadele dönemi hükümetleri zamanında da aynı şekilde savunulmaya devam edilmiştir. Bu bağlamda Mahmut Esat

<sup>91</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 29, s. 510-511.

da İktisat Vekili olduğu dönemde aynı çizgide hareket etmiş ve çiftçinin desteklenmesi yoluyla tarımsal üretimin artırılmasına büyük bir önem vermiştir. “Memleketimiz çiftçilikle geçindiği için en mühim işimizi çiftçilik teşkil ediyor”<sup>93</sup> diyen Mahmut Esat, İktisat Vekaleti’ndeki mesaisinin çoğunu bu işe harcamıştır denebilir. İktisat Vekaleti’nden ayrıldıktan sonra da bu konudaki düşünceleri değişmemiştir. İnkılabın en büyük umdelerinden birinin de köylünün efendiliği olduğunu söyleyen ve hatta bunun inkılabın esası olduğunu belirten Mahmut Esat, Türkiye için köylünün ve çiftçinin önemini şu sözlerle belirtmekteydi: “Türk için başka yolda hayat yoktur. İşte inkılabın amentüsü”<sup>94</sup>.

Kurtuluş Savaşı’nın henüz sona ermediği 1920’li yıllar, tarımsal üretimin en düşük seviyede seyrettiği senelerdi. 1920-1922 yılları arasında hububat üretiminde artan gerilemenin önemli bir sebebi, buğday üreticisi olan Eskişehir, Afyon gibi yörelerde savaşın yoğunlaşmasıdır<sup>95</sup>. Mevcut koşullar nedeniyle kimi zaman artan ve kimi zaman düşen tarımsal üretimin, kendi kendine yetecek bir düzeyde olmamasına rağmen, aslında bunu sağlayacak kapasiteye sahip olduğunu söyleyen Mahmut Esat, en başta sermaye olmak üzere pek çok tedbire ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Çiftçilere tohumluk dağıtılması, zirai alât ve edevat temini ve dağıtılması ile Ziraat Bankası şubelerinin işler hale getirilmeye çalışılması bu tedbirlerin başında gelmektedir. Zirai üretimi arttırmak için yapılması planlanan diğer işler arasında; Himaye-i Ziraat Kanunu teklif edilmesi, sekiz ziraat mıntikasına ayrılmış olan ülkede her mıntıkada Ziraat Mektebi, zirai araç ve gereç tamirhaneleri vs. açılarak çiftçilerin hizmetine sunulması, ziraat sergileri açılarak, dış ticari ilişkilerin geliştirilmesi, çiftçi sandıkları ve Köy Bankaları açılması ve Ticaret Bankası kurulması sayılmaktadır<sup>96</sup>. Ticaret Bankası açılması hariç diğer konularla ilgili olarak, Vekaleti sırasında bir takım faaliyetlerde bulunan Mahmut Esat, Köy Bankaları Kanunu ile Himaye-i Ziraat Kanunu taslakları hazırlamışsa da bir sonuç alınamamıştır. Himaye-i Ziraat Kanunu, mecburi tarımın

<sup>92</sup> Savaş nedeniyle dış rekabetten kurtulan işletmeler, daha rahat çalışmışlardır. Değirmencilik, dokuma sanayii gibi alanlarda bir süre ilerleme kaydedilmiştir (Eldem, Harp ve Mütareke, s. 75-76).

<sup>93</sup> TBMM Z.C., D. I, C. 26, s. 109.

<sup>94</sup> Mahmut Esat, “Çiftçilerin Çektikleri”, s. 1.

<sup>95</sup> Eldem, Harp ve Mütareke, s. 161.

<sup>96</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 1, s. 425; “İktisat Vekaleti’nin Mühim Bir Teşebbüsü”, Türk Sesi, 14 Eylül 1923, s. 1.

teşvik edilmesi, tarımsal ürünlerin temini revacı ve denetlenmemesi gibi üç esas üzerine kuruludur<sup>97</sup>.

Bu dönemde, düşman işgalinden dolayı yakılıp yıkılmış, tahrip edilmiş yerlerin ihyasının, öncelikle halledilmeye çalışılan bir konu olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu bağlamda üretimin arttırılması için alınan zirai tedbirlerin, tüm Anadolu'yu kapsadığı söylene de, esas olarak batı Anadolu'da, kurtarılmış bölgelerde uygulandığını görmekteyiz. Bunun bir diğer sebebi ise, Doğu ve Orta Anadolu'daki büyük çiftçilerin mevcut düzenin sürdürülmesinden yana bir tavır sergilemelerine karşın, Osmanlı döneminden beri daha iyi konumda olan Ege ve Akdeniz yöresi çiftçilerinin ise tarımda modernizasyonun gerçekleştirilmesi konusunda daha istekli olmalarıdır<sup>98</sup>.

#### 2.1.5.1. Tarımda Makineleşme

Üretimin azlığı, yıllarca süren savaşlar neticesinde azalmış olan nüfusun, tarımsal işgücünde yarattığı azalma ile de alakalıdır. Ayrıca, uzun yıllar süren hayvan hastalıkları ve savaşlar sonucu, önemli bir tarımsal iş gücü olan hayvan sayısında büyük miktarda azalmalar meydana gelmiştir. Bununla birlikte, ilkel tarımsal teknikler kullanılarak yapılan tarım yeterince verimli olamamaktadır.

İktisat Vekaletinin bir takım önlemler alarak tarımsal üretim açığını kapatmaya çalıştığını görmekteyiz. Bunun için alınması düşünülen tedbirlerden biri milli bankalar oluşturmak suretiyle kredi meselesinin halledilmesi ve diğeri de bir an evvel tarımda makineleşmeye geçilmesidir. Ancak, hükümetin mevcut kaynakları ve teşkilatıyla bunu başarabilmesi oldukça güçtür. Hükümetin elinde az miktarda bulunan zirai araç ve gereçlerin çoğu kullanıma elverişsizdir.

Nitekim, üretime katkısı olabileceği düşüncesiyle, kurtarılmış bölgelere gönderilen pullukların kullanım için gayrisalih oldukları Meclis'te dile getirilince, İktisat Vekili Mahmut Esat, bu pulluklar içinde kullanışsız olanların bulunabileceğini kabul etmekle birlikte : "Elde mevcut olanları serian getirtmekten ve onları serian tevzi etmekten başka bir çare bulamadık" diyerek, hükümetin içinde bulunduğu imkansızlıkları olanca açıklığı ile sergileyecektir. Vaktiyle Almanya'dan getirtilmiş

<sup>97</sup> "İktisat Vekaleti'nin Teşebbüsü", Türk Sesi, 14 Eylül 1923.

<sup>98</sup> Avcioğlu, Milli Kurtuluş, s. 1384.



olup, üç çift öküzle sürülen bu pulluklardan yedi bin tanesi, sağlam olup olmadıklarına bakılmaksızın bölgelere gönderilmiştir<sup>99</sup>.

Tarımda ihtiyaç duyulan makineleşme milletvekillerinin bir çoğu tarafından kabul edilmekle birlikte, bazı milletvekillerinin ise memleketin kıt kaynaklarının tohumluk gibi daha öncelikli konulara harcanmasını ve dışarıdan makine almak gibi fakir köylünün işine yaramayacak işlere yatırılmamasını istediklerini görmekteyiz<sup>100</sup>. Milletvekilleri arasında tartışılan diğer bir sorun ise, makineleşmenin hangi parayla ve ne şekilde gerçekleşeceği konusudur. Tarımsal araç ve gereçlerin alım satım veya dağıtım gibi işlemleri şimdiye kadar olduğu gibi Ziraat Bankası kanalıyla mı yapılsın, yoksa serbest mi bırakılsın? sorusu ekseninde ortaya atılan görüşler içerisinde, Mahmut Esat, İktisat Vekili olarak tercihini ikincisinden yana koymakta ve bu işin şirketler eliyle yürütülmesinin memlekete daha çok yarar sağlayacağına inanmaktadır. Ancak bu gerçekleşinceye kadar, Ziraat Bankası bu görevi yerine getirmeli ve memleket hizmetten büsbütün mahrum bırakılmamalı anlayışındadır.

Makineleşmeye geçilmesini bir zorunluluk olarak gören İktisat Vekili, bu işi her çiftçiye çift hayvanı dağıtmaktan daha kolay ve sonuçları açısından daha verimli bulmaktadır. Mahmut Esat, traktörlerden sadece büyük çiftçilerin değil, küçük çiftçilerin de yararlanacağını belirterek, belli mıntikalara ihtiyaca göre makinistleriyle birlikte gönderilecek traktörlerden, harman zamanı masrafını ödemek kaydıyla herkesin yararlanabileceğini belirtmiştir<sup>101</sup>. Tarımda makineleşmeyi teşvik etmek için, 1923 yılında çiftçilerin kullanacakları makine ve traktörlerine lazım olan petrol, benzin gibi çeşitli mevadın, Gümrük İstihlak Resminden muaf tutulması kabul edilmiştir. Ancak, bunun uygulanmasının petrol inhisarları yüzünden tehlikede olduğu konusunda İzmir'de, çeşitli şikayetler vaki olmuş ve İktisat Vekili'nden bu durumun tetkik edilerek serbest ticaretin uygulanmasının sağlanması istenmiştir<sup>102</sup>.

Bu koşullar altında, bir an evvel tarımda makineleşmeye geçebilmek için yabancı sermayeyle işbirliğine ihtiyaç duyulmuştur. Yurt dışından zirai araç ve gereç getirilmesi ile ilgili olarak Chester grubunun Türkiye temsilcilerinden olan Kenedy ile

<sup>99</sup> T.B.M.M Z.C., D. I, C. 26, s. 114.

<sup>100</sup> Avcioğlu, a.e., s. 1384-1386.

<sup>101</sup> T.B.M.M Z.C., D. I, C. 26, s. 115.

<sup>102</sup> "İktisat Vekaleti'nin Tamimi", Türk Sesi, 19 Eylül 1923, s. 3.

yapılan anlaşma, en az Chester Grubu ile yapılan demiryolu-petrol anlaşması kadar büyük bir coşkuyla kamuoyuna müjdelenmişti<sup>103</sup>.

#### 2.1.5.2. Alât ve Edevat-ı Ziraiye Mukavelenâmesi

Tarımsal kalkınmanın gerçekleştirilmesi için gerekli olan makineleşme sürecini hızlandırmak için atılan en önemli adımlardan biri de Chester grubu ile yapılan bu anlaşmadır. Arthur Chester ile demiryolu yapım projesi ile ilgili görüşmeler sürdüğü bir sırada, Chester grubunun temsilcilerinden Clayton-Kenedy ile İktisat Vekaleti arasında, zirai araç ve gereç getirilmesi konusunda müzakerelerde bulunuluyordu. Mahmut Esat, konu ile ilgili olarak Meclis'e bilgi verirken, tarımsal işgücü açığının kapatılması için mutlaka makineleşmeye geçilmesi gerektiğini belirterek, Kenedy'nin teklifinden bahsetmektedir<sup>104</sup>.

İktisat Vekaleti'ne başvuran Kenedy, Singer usulünde bir şirket açarak, yani yurdun çeşitli yerlerinde kuracağı bayiler aracılığı ile, halka taksitle zirai araç ve gereç satmayı teklif etmiştir. Buna mukabil İktisat Vekaleti, özellikle fiyat tarifelerinde kendilerinin de söz sahibi olmasını istemektedir<sup>105</sup>. Meclis içerisinde sadece Sırrı Bey (İzmit), mukavele yapılmadan önce diğer tekliflerin de değerlendirilmesini ve yapıldıktan sonra da mukavelenâmenin yerli ve yabancı basın yoluyla duyurularak, daha uygun şartlar sunabilecek başka şirketler olup olmadığını anlaşılmasını istemiştir<sup>106</sup>.

O ana kadar yurt dışından getirilen tarımsal araç ve gereçlerin satılması, tamiri vb. işleriyle Ziraat Bankası ilgilenmekteydi. Böyle olduğu halde neden yeni bir yola başvurulduğunu Meclis'te açıklayan Mahmut Esat, Meclis'teki genel düşünceye paralel olarak, esas vazifesi bankacılık olan elemanların bu işi gereğince idare edemediklerinden bahsediyordu. Bu nedenle bir çok zirai araç ve gereç satılamayarak, depolarda kalıyor ve ziyan olup gidiyordu. Ancak Mahmut Esat'ın başka bir gerekçesi daha vardır ki, dikkate değerdir. O, Ziraat Bankası'nın bu gibi işleri başarıyla yapamayacağını çünkü, devlet sistemi ve zihniyetinin buna uygun olmadığını, bunun ancak komünist veya devletleştirme usulünü kabul etmiş memleketlerde mümkün

<sup>103</sup> Bilmez, *Demiryolundan Petrole*, s. 263.

<sup>104</sup> T.B.M.M Z.C., D. 1, C. 26, s. 110.

<sup>105</sup> A.e., s. 118.

<sup>106</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 28, s. 146-147.

olabileceğini belirtmektedir<sup>107</sup>. Mahmut Esat, gelecekteki devletçi ve anti liberal fikirleriyle tezat teşkil eden bu liberal yaklaşımı: “doğrudan doğruya ben serbesti taraftarıyım. Ziraat Bankasıyla bu işin yapılacağına kaani değilim” şeklindeki sözleriyle açıkça dile getirmekteydi<sup>108</sup>. Zaten Meclis’in geneli de Ziraat Bankası’nın bu işi gereğince yerine getiremediği noktasında Mahmut Esat’la aynı fikirdeydiler. Nitekim I. Dünya savaşı sıralarında Almanya’dan getirtilen 750 bin lira değerindeki zirai araç ve gereç bu şekilde çürümeye bırakılmıştı. Bu gibi bir çok örnek, zirai araç ve gereçlerin alım satım ve dağıtımını ile tamir işlemlerinin, Ziraat Bankası eliyle yürütülemeyeceği düşüncesini doğurmuştu. Ya da yüksek miktarlarda para harcanarak bankada bu işle ilgileyecek yeni bir teşkilat oluşturulması gerektiği savunuluyordu. Mahmut Esat ise, banka içerisinde yeni bir teşkilatlanma oluşturmak yerine, kurulacak şirket aracılığı ile bu işlerin halledilmesini, tarımda bir an evvel makineleşmeye geçilmesi ve sözleşmenin sağlayacağı diğer avantajları göz önünde bulundurarak daha faydalı bulmaktaydı. Çünkü, Ziraat Bankası’nın büyük makineler alabilmesi veya bir senede on iki atölye açabilmesi gibi işlerin yapılabilmesi, malî açıdan da mümkün görünmemekteydi. Bununla birlikte Ziraat Bankası tamamen devre dışı bırakılmamaktaydı. Yapılan sözleşmede bankaya malî garantörlük görevi yüklenmekte ve şirket gelirleri belirli bir miktarın altına düştüğü takdirde zararını karşılayacağı öngörülmekteydi. Bu sayede Mahmut Esat, kurulacak şirket aracılığı ile bankanın, gücünün fevkinde bir hizmete aracı olacağını belirtiyordu<sup>109</sup>.

12 Mart 1923 tarihinde, İktisat Vekil Vekili Feyzi Bey ile Kenedy arasında toplam 21 maddeden oluşan sözleşme imzalanmıştır<sup>110</sup>. Buna göre; **Ottoman-American Development Company** üç ay içinde bir şirket kuracaktı. Atölyelerde en az elli Türk çalışacak ve çalışanların çoğunluğu Türk veya Türkiyeli olacaktı. Türkiye’de makine veya makine parçaları imal edebilecek, toprak kiralayabilecek ve İktisat Vekaleti’nin izniyle model çiftlikler kurabilecekti. Hisselerinin yüzde yetmiş, altı aylık bir süre zarfında Türk girişimcilerine sunulacak olan şirketin hisselerinin yüzde kırkı Türk işadamları tarafından alındığı takdirde, bir Türk şirketi sayılacaktı. Aksi takdirde

<sup>107</sup> A.e., D. 1, C. 26, s. 492.

<sup>108</sup> A.y.

<sup>109</sup> A.e., s. 150-151.

<sup>110</sup> Anlaşmanın tam metni için bkz. **Hakimiyet-i Milliye**, 23 Mart 1923.

kanun ve nizamlara uymak kaydıyla bir Amerikan şirketi olarak faaliyet gösterecektir. İktisat Vekaleti ile beraber tayin edilmiş bir kurul tarafından belirlenecek fiyatlara, makine yurt içinde üretiliyorsa yüzde on beş, dışarıdan getiriliyorsa yüzde yirmi kâr eklenecekti. Şirketin yıllık hasılatı dört yüz bin liradan aşağı olursa, Ziraat Bankası altı yıllık bir dönem boyunca açığı kapatmayı garanti etmiştir. Ancak, ilk üç yılda şirketin hasılatı üç milyon liraya ulaşırsa, Türkiye geriye kalan üç yılı garanti etmekten kurtulacaktır. Zirai makineler taksitle satılacak, taksit sürelerinin belirlenmesi ortak kurul aracılığı ile olacaktır. İlk yıl, ikisi seyyar olmak üzere toplam on iki atölye açılacak ve bunların yerleri İktisat Vekaleti tarafından belirlenecekti. Şirket söz konusu zirai araç ve gereçleri üç ay içerisinde İktisat Vekaleti'nin göstereceği limanlara getirmiş olacaktı<sup>111</sup>.

Mukavele şartları tartışılmak üzere Meclis gündemine getirilmemiştir. Bunun sebebi, yapılacak anlaşmanın bir imtiyaz niteliğinde olmamasıdır<sup>112</sup>. Ayrıca Mahmut Esat, Ziraat Bankası Kanunu'na göre bankanın, kendisi için basit bir ticari muamele niteliğinde olan bu tür bir işlemi, Meclis'in onayı olmadan yapabilme salahiyetine sahip olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle mukavelelerin Meclis gündemine getirilmesine gerek duyulmamıştır. Ancak Kayseri mebusu Osman Zeki Bey, 2 milyon 600 bin lira tutarındaki paraya, Ziraat Bankası'nın kefil gösterilerek mukavele yapılmasını eleştirmiş ve bir bakıma İktisat Vekaleti'nin bankayı bu tür bir işte kullanarak, salahiyetini aştığını ifade etmiştir. Buna karşılık Mahmut Esat, kanunlar dairesinde bankaya bir teklifte bulunulduğunu ve bankanın da Heyet-i Vekile ve İktisat Encümeni kararlarına bakıp, uzmanların fikirlerini de değerlendirdikten sonra, tamamen özgür bir şekilde konuyu görüştüğünü ve bir iki küçük değişiklikten sonra ilgili sözleşmeyi olduğu gibi kabul ettiğini belirtmiştir<sup>113</sup>.

Bu anlaşma, İttihat ve Terakki Hükümetleri zamanında doğan milli iktisat anlayışının, milli mücadele dönemi hükümetleri döneminde de devam ettiğini gösteren önemli bir delildir. Kalkınmanın, mümkün olduğu kadar kendi öz kaynaklarına dayanarak gerçekleşmesinden yana olan milli iktisat anlayışı, bunu hızlandırmak için gerekli olan yabancı sermayeyi de milli menfaatlere uygunluğu açısından

<sup>111</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 28, s. 148-151; Bilmez, *Demiryolundan Petrole*, s. 265-266;

<sup>112</sup> A.e., D. 1, C. 26, s. 118; D. 1, C. 28, s. 146-147.

değerlendirmektedir. Mahmut Esat'ın İktisat Vekili olduğu bir sırada ve onun büyük gayretleri ile imzalanan bu anlaşmanın, milli iktisat anlayışı çerçevesinde yabancı sermaye ile yapılmış bir işbirliği modeli olarak, eşsiz bir örnek olduğunu söyleyebiliriz. Ancak ne yazık ki, önemli faydalar umulan ve büyük umutlarla imzalanan bu sözleşme, demiryolu projesinin gerçekleşmemesi nedeniyle uygulanamamıştır.

### 2.1.5.3. Çiftçilere Tohumluk Dağıtılması

Tarımsal üretimin artırılması için alınan önlemlerden bir diğeri de zor durumda olan çiftçilere tohumluk dağıtılmasıdır. Memleketin nakdi sermaye açısından yaşadığı yoksunluk, tohumluk dağıtımının öncelikle ele alınmasını gerektirmiştir.

Düşman işgalinden kurtarılmış bölgelerdeki yardıma muhtaç çiftçilere dağıtılmak üzere İktisat Vekaleti bütçesinde **İstilazadelere tavizan verilecek tohumluk, hayvanat ve alâti ziraiye bedeli** adıyla bir bölüm açılmıştır. 13 Kasım 1922 tarihli ve 281 sayılı kanunla, bu fasla beş yüz bin lira verilmiştir. Muhtaç çiftçilere, tohumluk, çift hayvanatı ve zirai araç ve gereç bedeli olarak dağıtılacak olan bu paraların, üç sene zarfında ve üç eşit taksitle geri alınması kararlaştırılmıştır<sup>114</sup>.

İktisat Vekaleti ile Muaveneti İçtimaiye Vekaleti, muhtaç durumdaki çiftçilere tohumluk olarak dağıtılmak üzere iki buçuk milyon lira tahsis etmişlerdir. Dağıtımın, bir bölgeden diğerine yapılmaması, bunun yerine her bölge için o yerin mahalli aşar ambarlarının kullanılması kararlaştırılmıştır. Ancak, daha önceki yıllarda olduğu gibi tohumlukların dağıtımı sırasında bir takım sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunlardan en önemlisi, ordunun ihtiyacı nedeniyle dağıtımın aksaması ve bazen de durmasıdır. Mahmut Esat, bunu engellemek için çok çalıştıklarını ve tohumlukların bir kısmını ordunun elinden almayı başardıklarını söylemektedir. Bunun gibi, en çok ihtiyacı olanlara dağıtmaya çalışılan tohumluklar, bir bölgedeki bütün muhtaç çiftçileri kapsayamaya bilmektedir. Ancak tüm bu aksaklıklara rağmen Mahmut Esat, 1922 senesinde yapılan dağıtımın bir önceki seneye göre çok daha iyi durumda olduğunu belirtmektedir<sup>115</sup>.

17 Eylül 1923 yılında çıkarılan bir kanunla (Muhtaç Çiftçilerin Tohumluk ve Vesaiti Ziraiye Kanunu), muhtaç çiftçilere tavizan (karşılık alınmak suretiyle)

<sup>113</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 28, s. 150.

<sup>114</sup> Düstur, III. Tertip, C. 3, s. 109.

tohumluk, çift hayvanatı ve zirai araç ve gereç verilmesi için Ziraat Bankası İstanbul avansına eklenmek üzere, dokuz yüz bin lira tahsisat ayrılması kararlaştırılmıştır. Bu paranın sekiz yüz bin lirası tohumluk ve yüz bin lirası ise çift hayvanatı ve zirai araç ve gereç için ayrılmıştır. Bunun dışında, bedava dağıtılacak tohumluk ve yemelik bedeli olarak, aynı isimli fasla iki yüz bin liralık bir tahsisat daha eklenmiştir<sup>116</sup>.

Sonuç olarak, savaşın bitmesi, Ziraat Bankası'nın ikrazatındaki artış ve alınan diğer tedbirler sayesinde, 1922-23 yıllarında ihracata yönelik tütün, incir pamuk gibi ürünlerde bir üretim artışı yaşanmıştır<sup>117</sup>. Bununla birlikte, çiftçilerin ekecek tohum bile bulamadığı konusundaki yakınmalar memleketin içinde bulunduğu genel iktisadî durumu göstermesi açısından çarpıcıdır. Bu durumda tarımsal iyileşme için daha çok büyük ve zengin çiftçiye hitabeden makineleşmenin ilk sıralarda düşünülmemeyeceği kesindir. Hatta, ayrılan ödeneklerde de görüldüğü üzere, tarımsal alet ve çift hayvanatı için de fazla bir miktar ayrılmamakta, kaynaklar ilk etapta, esas olarak büyük çoğunluğu oluşturan fakir çiftçinin tohumluk ihtiyacının karşılanması için kullanılmaktadır.

#### 2.1.5.4. Hayvan Hastalıkları

Mahmut Esat'ın İktisat Vekaleti sırasında karşılaştığı en önemli sorunlardan birinin de hayvanlar arasında yayılan salgın hastalıklar ve özellikle veba-yı bakarî (sığır cinsi hayvanlar arasında görülen veba) olduğunu görmekteyiz.

Köylülerin iktisadî hayatında son derece önemli bir yer tutan hayvanların durumunun, üretime olan katkılarından dolayı (taşımacılık, beslenme, tarım ve giyimde), dönemin koşullarında ülke için oldukça önemli olduğu ortadadır. Ancak söz konusu dönemde hayvanlar arasında yayılan salgın hastalıklar, üretimin bu ayağını etkileyecek boyuttadır. Bu nedenle İktisat Vekaleti'nin ele alması gereken konulardan birisi de salgın hastalıklarla mücadeledir.

Memlekette büyük tahribatlara sebep olan veba-yı bakarî, resmi istatistiklere göre 1922 yılına kadar elli altmış bin sığırın telef olmasına sebep olmuştur. Bu miktar, resmi kaynakların haber alamadıkları ile birlikte yüz bin civarında tahmin edilmektedir. Mahmut Esat, her biri otuz liradan toplam üç milyon lira edecek bir milli servetin bu suretle yok olduğunu ve bundan en fazla fakir köylünün etkilendiğini belirtmektedir.

<sup>115</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 26, s. 113.

<sup>116</sup> "İktisat Vekaleti Tamimi", Türk Sesi, 19 Eylül 1923; Düstur, III. Tertip, C. 4, s. 135-136.

“İktisat Vekaletine geldiğim günden beri her işi bırakarak yalnız veba-yı bakarî mücadelesiyle meşgul oldum” diyen Mahmut Esat, memleketin elli seneden beri mücadele ettiği bu hastalığın, kendisi zamanında on beş yıl önceki durumuna gerilediğini, ancak bu hastalığın mevcut teşkilat ve malî olanaklarla tamamen bitirilmesinin mümkün olmadığını ifade etmekteydi<sup>118</sup>.

Hükümetin, veba-yı bakarî ile mücadeleye on bir ay önce başladığını belirten Mahmut Esat, bu süre zarfında yüz binden fazla hayvana serum ve bir miktar da safra verildiğini belirtmiştir. Bu serumların ilk elli bini, önceki İktisat Vekilleri döneminde sekiz ay içerisinde, günde 208 sığıra zekredilmiştir. Mahmut Esat’ın İktisat Vekilliği zamanında ise hastalıkla mücadelenin hız kazandığı görülmektedir. Vekaletine geldiği Temmuz 1922 tarihinden itibaren geçen üç ay içerisinde günde 556 hayvan aşılanarak, elli bin serum daha kullanılmıştır. Böylece hastalığın verdiği telefata, yüzde yetmişlerden, yüzde ikilere kadar gerilemiş ve hastalığın en çok tahribatta bulunduğu Kastamonu, Ankara gibi yerlerde karantinalar kaldırılabilir noktaya gelmiştir<sup>119</sup>.

Hastalığın önlenmesi için alınması gereken tedbirlerden bahseden Mahmut Esat, hastalık ilk çıktığı zaman serum bulunamaması nedeniyle (ancak iki ay sonra temin edilebilmiş) zamanında müdahale edilemediğini ve bu nedenle hastalığın yayıldığını belirterek, bir daha böyle bir durumla karşılaşılmasını için kendilerinin şimdiden serum depolamaya başladıklarını ifade etmektedir. Ancak, hastalığın yayılmasında en önemli sebeplerden birinin hastalıklı askeri hayvanlar olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bunların hastalıktan temizlenmeleri için Müdafaa-i Milliye Vekaleti’nin de önlem alması gerektiğini belirtmekte, aksi takdirde, yapılan ve yapılacak çalışmaların, ordunun, hastalığı gittiği her yere bulaştırması nedeniyle işe yaramayacağını söylemektedir<sup>120</sup>. Mahmut Esat, ordunun elindeki on beş bin sığırın aşılanmasının on beş gün gibi bir zaman alacağını belirterek, Müdafaa-i Milliye Vekaleti’ne defalarca yapılan müracaatlara rağmen, neden bu meselenin halledilemediğini anlamadığını belirterek, durumu bir kere daha sözlü olarak ifade etmiştir<sup>121</sup>.

<sup>117</sup> Bu konudaki istatistikler için bkz., Eldem, *Harp ve Mütareke*, s. 163-164.

<sup>118</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 26, s. 119.

<sup>119</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 23, s. 367.

<sup>120</sup> A.e., s. 369.

<sup>121</sup> A.e., s. 368.

Hastalıkla mücadelede bir çok engel vardır. Bunlardan birincisi; baytar yokluğudur. Bütün baytarlar silah altındadır ve defalarca talep edilmesine rağmen zorlukla terhis edilmektedirler. Bu nedenle bütün Anadolu'da, salgın hastalıklarla mücadele etmek için sadece yüz yirmi baytar kullanılabilmiştir<sup>122</sup>. İkinci olarak bütçe yetersizliği bulunmaktadır. Hastalıkla mücadeleyi mümkün olduğunca etkin kılmak için 1922 senesi İktisat Vekaleti bütçesine, 26 Temmuz 1922 tarihli ve 247 sayılı ek bir Kanunla, otuz bin lira daha tahsis edilmiştir. Bu paranın yirmi bin lirası bulaşıcı hastalıklar maddesine ve on bin lirası da serum laboratuvarı maddesine eklenmiştir<sup>123</sup>. Mahmut Esat'ın İktisat Vekili olduğu ilk üç ay içerisinde bu paranın tamamının harcandığını görüyoruz. Hastalığı yok edebilmek için daha etkili bir yol olan, hastalıklı hayvanların öldürülmesi işinin iki yüz veya üç yüz bin liraya malolacağını belirten Mahmut Esat, bu parayı bulmak mümkün olmadığı için yukarıda bahsedilen tedbirleri almak zorunda kaldıklarını ifade etmiştir<sup>124</sup>.

Orta Anadolu'da veba-yı bakarfınin yok denecek bir düzeye geldiği halde, işgalden kurtarılmış bölgelerde yeniden hastalığın yayılmaya başladığını söyleyen Mahmut Esat, Meclis'ten gelen itirazlara rağmen, bu defa da, çekilmekte olan Yunan ordusunu bundan sorumlu tutmaktadır. Yeni salgını önlemek için bölgeye gerekli serumun gönderildiğini ve ayrıca baytar için orduya yapılan müracaat sonucunda otuz baytarın daha terhis edilerek görevlendirildiğini belirtmektedir<sup>125</sup>.

Mahmut Esat, veba-yı bakarf ile ilgili olarak yaptığı açıklamada 1922 yılında 700 köye yayılmış bulunan hastalığın 1923 senesinde 55 köye indiğini ve eldeki imkanlarla en iyisini yaptıklarını ifade etmiştir. Bu zamana kadar hastalıkla mücadele için toplam 70 bin lira harcanmıştır. Memleketteki hayvan sayısının oldukça azalmış olması, özellikle küçük çiftçiler için büyük sorun teşkil etmektedir. Hükümet elindeki hayvan sayısını arttırmak için bir taraftan salgın hastalıklarla mücadele ederken, diğer taraftan bunların tarımsal işgücünde yarattığı eksikliği, makineleşme oranını arttırmaya çalışarak ve dışarıdan hayvan ithal ederek gidermeye çalışmaktadır. 12 Nisan 1923 tarihinde çıkarılan bir kanunla dışarıdan ithal olunacak her çeşit binek ve yük hayvanları

<sup>122</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 26, s. 119.

<sup>123</sup> Düstur, III. Tertip, C. 3, s. 64.

<sup>124</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 23, s. 368.

<sup>125</sup> A.e., D. 1, C. 26, s. 111.



ile sığır cinsi hayvanların iki sene süresince gümrük resminden muaf tutulacağı ve bu hayvanlara memlekete giriş tarihinden itibaren üç sene zarfında hiçbir bahane ile el konulamayacağı kabul edilmiştir<sup>126</sup>.

Ancak, hastalığa karşı yapılan bütün mücadeleye rağmen istenilen sonuca ulaşılamadığı anlaşılmaktadır. Bu durumu Meclis'te dile getiren İzmit mebusu Mustafa Bey, hükümeti eleştirmiş ve hükümetin elindeki hayvanları ucuz fiyatla zenginlere satacağı yerde küçük çiftçiye dağıtmasını istemiştir. Ayrıca, daha çok zengin ve büyük çiftçilerin alıp kullanabileceği zirai araç, gereç ve traktör alımına para harcanmasını da eleştiren Mustafa Bey, bu parayla küçük çiftçilerin hayvan ihtiyacının karşılanmasının daha iyi sonuçlar vereceğini söylemiştir.<sup>127</sup> Ancak, çiftçilere dağıtılmak üzere yeter miktarda hayvan bulmakta zorlandığını ifade eden İktisat Vekili, bunun yerine hükümet adına belli mıntikalara makinistleriyle birlikte gönderilecek traktörlerin, masrafları karşılanmak kaydıyla hasat vakti çiftçiler tarafından kullanılmalarının daha faydalı olacağını düşünmektedir<sup>128</sup>. Kendisine karşı yapılan eleştirilere ve hastalığın tam olarak ortadan kaldırılamamasına rağmen Mahmut Esat, bu konuda ulaştığı neticeyi başarılı bulmakta ve vekilliği ile ilgili olarak kendisine yöneltilen eleştirileri yanıtlarken bu durumu açıkça dile getirmektedir<sup>129</sup>.

Bu konuda atılan olumlu adımlar, savaşın sona ermesinin de etkisiyle sonuçlarını vermeye başlamış ve 1923 yılı hayvancılıkta olumlu yönde değişikliklerin başladığı bir yıl olmuştur<sup>130</sup>. Sonuç olarak Mahmut Esat'ın öncelikle tarımsal işgücü niteliğine sahip olan ya da taşımacılıkta kullanılan hayvan ihtiyacının karşılanması yönünde yaptığı çalışmalar ürünlerini vermiştir.

#### 2.1.5.5. Ziraat Bankası ile İlgili Faaliyetleri

Bilindiği gibi Ziraat Bankası'nın temeli, 1863'te Niş'te Mithat Paşa'nın vali olduğu sırada kurulan **Memleket Sandıkları**'dır. 25 Mart 1916'da kabul edilen bir kanunla devlet bankası halini alan Ziraat Bankası, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet dönemine intikal eden en köklü milli bankadır<sup>131</sup>. Bu kanunla, tarımsal kredi

<sup>126</sup> **Düstur**, III. Tertip, C. 4, s. 62.

<sup>127</sup> **TBMM Z.C.**, D. 2, C. 2, s. 112-113.

<sup>128</sup> **A.y.**

<sup>129</sup> Örnek için bkz., **TBMM Z.C.**, D. 1, C. 27, s. 182.

<sup>130</sup> İstatistiki bilgi için bkz., Eldem, **Harp ve Mütareke**, s. 164.

<sup>131</sup> Geniş bilgi için bkz., Aydemir, "Dünden Bugüne Bankacılık", s. 1-22.

olanaklarının genişletilmesine yönelik tedbirler alınmış, tarıma dayalı sınaî girişimde bulunanlara da kredi açılması kabul edilmişti. Bunun dışında bankaya, hayvan, tohumluk ve tarımsal araç gereç sağlayarak, bunu çiftçilere peşin ya da taksitli olarak satma yetkisi verilmişti<sup>132</sup>.

Milli Mücadele başladığı zaman Ziraat Bankası teşkilatı üçe bölünmüş ve milli hükümetin kontrol bölgelerinde olan Ziraat Bankası şubeleri, İstanbul merkezi ile bağlantılarını keserek, Ankara'da oluşturulan genel müdürlüğe bağlanmışlardı. İstanbul ve Ankara dışındaki üçüncü merkez ise Yunan makamları tarafından İzmir'de oluşturulmuş ve Yunan işgali altında bulunan yerlerdeki Ziraat Bankası şubelerinin çalışmasına, buraya bağlanmak koşuluyla izin verilmiştir. Bu şubelerin her türlü işlemleri Yunanlılar tarafından hazırlanan bir talimatnameyle yeniden düzenlenmiştir. Buna göre banka, Yunan İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserliği tarafından seçilecek beş kişilik bir meclis tarafından yönetilecekti<sup>133</sup>.

Bankanın bu üç merkezli hali, Ankara hükümeti açısından, konu ile ilgili olarak ciddi saptama ve düzenlemeler yapılmasının önündeki birinci engeldir. Ancak, askeri ve politik zafer kazanılmadan aşılması oldukça güç olan bu duruma rağmen, Ankara hükümetinin bir çaba içine girdiğini ve kendisine bağlı olmadığı halde İstanbul Ziraat Bankası'nı da kontrol etmeye çalıştığını görmekteyiz. Nitekim, İstanbul Ziraat Bankası'nın usulsüz olarak İstanbul Maliye Nezareti'ne bir buçuk milyon ve bir İtalyan bankasına (Banko di İskonto) ise beş yüz bin lira verdiğini söyleyen Mahmut Esat, banka müdürüne telgraf çekerek, şahsen mesul edileceği konusunda uyarmıştır<sup>134</sup>.

Milli hükümetler, memleketin en kıymetli sermaye kuruluşu olan Ziraat Bankası'nı geliştirmek ve bankadan en yüksek verimi alabilmek için ellerinden geleni yapmışlardır. İlk olarak, 1920 yılında banka üzerinde murakıplık yapma yetkisi, Maliye Vekaleti'nden alınarak, İktisat Vekaleti'ne verilmiştir. Banka üzerinde İktisat Vekaleti'nin ağırlığını sağlayan bu değişikliğe göre, İktisat Vekili bankanın borç ve alacaklarının kanuna uygunluğunu denetleyecek, bankanın idare heyetine tavsiyelerde

<sup>132</sup> Toprak, *Milli İktisat*, s. 150.

<sup>133</sup> Eldem, *Harp ve Mütareke*, s. 207.

<sup>134</sup> TBMM Z.C., C.I, D. 1, C. 26, s. 113.

bulunabilecek ve genel müdürünü atayacaktı<sup>135</sup>. Mahmut Esat bu kanuna dayanarak, Ziraat Bankası ile ilgili bir takım düzenlemeler ve faaliyetlere girişmiştir.

İktisadî faaliyetlerin yürütülebilmesi için ihtiyaç duyulan nakdi sermayenin, Ziraat Bankası ve yabancı sermaye kullanılarak karşılanmaya çalışıldığını daha önce belirtmiştik. İktisadî ve malî kaynakların son derece kısıtlı olduğu bir dönemde, Ziraat Bankası meselesi, İktisat Vekaleti için oldukça önemli bir konudur. İşgal altındaki yerlerde düşman tarafından kasaları boşaltılan veya İstanbul'a nakledilerek buradaki hükümet tarafından paraları kullanılan banka çalışamaz hale gelmiştir. Bununla birlikte bankanın, idarî, malî ve iktisadî bir takım sorunları bulunmaktadır. Tekrar faaliyete geçtiği taktirde bankanın, çiftçileri destekleyerek üretimi ve dolayısıyla memleketin ihtiyacı olan nakdi sermaye miktarını arttırması beklenmektedir.

Mahmut Esat, her şeyden önce bankanın, çağdaş iktisadî ilkeler ışığında çalışan gerçek bir iktisat bankası haline getirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bankanın, verdiği borçların amacına uygun olarak harcanıp harcanmadığını kontrol etmediğini belirten Mahmut Esat, banka tarafından verilen paraların çoğu zaman düğün gibi üretim dışı işlere harcadığını söylemektedir. Ayrıca Mahmut Esat, bankayı, borç verme işlemlerinde gelişi güzel davrandığı ve şahsi itibar<sup>136</sup> muamelesi yapmadığı gerekçesiyle eleştirmektedir<sup>137</sup>. Ziraat Bankası'nın kanun ve nizamnamesinin, çağdaş iktisadî anlayışı kavrayamaması nedeniyle, kendisinden beklenen faydaları yerine getiremediğini ve tam anlamıyla bir müstahsil bankası olmadığını ifade eden Mahmut Esat, banka kanununun bazı maddelerini tadil ederek bu noksanları gidermeye çalışmıştır<sup>138</sup>. Eklenen maddeler arasında, bankanın itibar-ı şahsi muamelesi yapması ile borç verilen paraların üretimde kullanılmasını sağlayacak maddeler de bulunmaktadır<sup>139</sup>.

Yaptığı konuşmalarla, Ziraat Bankası'nın faydalarına ve gerekliliğine değinen Mahmut Esat, hizmetlerin devam etmesi için bankanın güçlendirilmesini sağlamaya

<sup>135</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 2, s. 112-113.

<sup>136</sup> Kişinin toplum içerisindeki ya da ticari saygınlığının dikkate alınması.

<sup>137</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 26, s. 117.

<sup>138</sup> Örneğin, II. Meşrutiyetten sonra faiz hadleri yeniden düzenlenerek, cari mevduata bile %2.5 faiz veren banka, mevduatı işletememesi nedeniyle, 1919 yılından itibaren hesaplara faiz yürütemeyeceğini açıklamıştır. Banka, Mahmut Esat'ın İktisat Vekili olduğu 1923 yılı başlarında, sadece vadeli mevduata uygulamak üzere, faiz usulünü yeniden uygulamaya başlamıştır (Eldem, Harp ve Mütareke, s. 207).

<sup>139</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 28, s. 158

çalışmıştır. Amaçlanan, bankayı yeniden borç verebilir sağlıklı bir yapıya kavuşturmaktır. Resmi istatistiklere göre, Ziraat Bankası kurulduğundan itibaren, yalnızca küçük çiftçilere on milyon ve büyük çiftçilere beş milyon lira civarında borç vermiştir. Esasında bankanın, memleketin bir çok yerinde faaliyette olduğunu söyleyen Mahmut Esat, yapılması gereken şeyin paraların nakli meselesi olduğunu söyler. Bankanın en çok müzdarip olduğu konu, devlet kuruluşlarına verdiği ama bir türlü geri alamadığı paralardır. Bankayı zayıf düşüren ve amacından uzaklaştıran bu durumdan kurtarmak için, 28 Şubat 1922 tarihinde alınan bir kararla, Büyük Millet Meclisi'nin onayı olmadan, Ziraat Bankası'nın gerek sermaye ve gerek mevcudundan, hiçbir sebeple devlet kuruluşlarına tavizan (karşılık alınmak koşuluyla) veya ikrazen para verilmemesi kararlaştırılmıştı<sup>140</sup>. Mahmut Esat, bankanın toparlanması için herşeyden evvel alacaklarının tahsil edilmesi gerektiğini belirterek, sadece nizamname tadiliyle bir yere varılamayacağını söylemiştir. Tahsilat açısından banka için asıl sorun, devlete verilen paraların geri alınmasında yaşanmaktadır.

Ziraat Bankası'nın 1922 senesi bütçe kanununa göre gelirlerinin bir milyon iki yüz bin lira olacağı tahmin edilmiş ve sabit giderleri için dört yüz on bir bin yüz yirmi üç lira ayrılmıştır<sup>141</sup>. Nakdi sıkıntı içinde bulunan bankanın, eski ve yeni hükümetlere verdiği ve dokuz seneden beri hükümetten alamadığı paranın miktarı, dokuz milyon altı yüz bin liradır. Mahmut Esat, devletin bankaya olan borçlarını ödemesi için büyük çaba harcamış ve bu paranın en azından iki milyon lirasının evrakı nakdiye ve altın olarak, devlet tarafından bankaya ödenmesini istemiştir<sup>142</sup>. Paranın neden tamamını istemediği konusundaki eleştiriler karşısında, devletin bunu ödemeye gücünün olmadığını ifade eden Mahmut Esat, istemiş olduğu iki milyon lira için de emvali metruke mallarını kaynak göstermeyi düşündüğünü belirtmiştir<sup>143</sup>. Bunun ödenmesi için görüştüğü Maliye Vekili, Mahmut Esat'a, Ziraat Bankası'nın iki milyon liralık borcuna karşılık, emvali metruke mallarının fiyat takdiri uygulanarak gösterilmesini teklif etmiş ve bu teklif Mahmut Esat tarafından kabul edilmemiştir. Mahmut Esat, Maliye Vekili'nin teklifini

<sup>140</sup> *Düstur*, III. Tertip, C. 3, s. 144.

<sup>141</sup> *A.e.*, s. 57. Ziraat Bankası bütçesine daha sonra 297 sayılı "İstihlas Edilen Mahallerdeki Ziraat Bankaları varidat ve Masarifatına Dair Kanun" la, 15 Ocak 1923 tarihinde 416.600 lira daha ilave edilmiş ve 143.450 liranın da sarfedilmesine izin verilmiştir (*a.e.*, s. 131).

<sup>142</sup> *TBMM Z.C.*, D. 1, C. 26, s. 109.

<sup>143</sup> *A.e.*, s. 112.

iki noktadan reddetmiştir. Birincisi, bankanın özel kanunu nedeniyle banka idare meclisinin onayının alınması gerektiğini ifade etmiştir. İkincisi ise, bankanın bir devlet bankası olması nedeniyle, bağlı olduğu kanunlar gereğince alım satım yapabileceğini belirterek, bu malların ancak ihale yoluyla satılabileceğini ve bankanın alacağını tahsil edeceğini belirtmiştir. Bu nedenle, banka için fiyat taktiri yoluyla işlem yapmanın, hukuken doğru olmamasının yanı sıra, bunu kabul ettiği takdirde İktisat Vekili olarak salahiyetini aşacağını belirtmiştir<sup>144</sup>. Bu arada Maliye Vekaleti bankaya borcunun altı yüz bin lirasını ödemiştir<sup>145</sup>.

‘Fiyat takdiri’ meselesinde ve diğer pek çok meselede bankanın hukukunu korumak noktasında hassas davranan Mahmut Esat, banka tarafından İstanbul hükümetine usulsüz olarak verilen paralardan dolayı, ilgili memurların mesul tutularak, haklarında tahkikat ve takibatta bulunulacağı hususunda gösterdiği hassasiyetini, Ankara hükümetine verilen paralar konusunda sürdürmemiş ve Ankara hükümetinin bu paraları memleketin menfaati için aldığını söylemiştir<sup>146</sup>. İktisat Vekaleti’ne bağlı bir kuruluş olan Ziraat Bankası’nın hukukunun, ülke menfaatleri sebep gösterilerek daha sonraki yıllarda da dikkate alınmadığı zamanlar olmuştur<sup>147</sup>.

Alınan tedbirler neticesinde, mevduat ve sermaye açısından çok büyük bir ilerleme sağlanamamakla birlikte, asıl halledilmesi düşünülen tarımsal kredi meselesinde önemli gelişmeler olmuştur. Nitekim, 1923 yılında 316 şubeye ulaşan banka tarafından dağıtılan kredi miktarı, bir önceki yılın iki katına ulaşmıştır<sup>148</sup>.

İktisadî kalkınmaya sağlayacağı katkı açısından önemini uzun yıllar devam ettirecek olan Ziraat Bankası’na, sermaye sağlama ve tarımsal üretimi geliştirme konusunda yükletilen görevler arasına, 1922 yılında çıkarılan bir kanunla Ziraat Mekteplerini idare etme görevi de eklenmiştir<sup>149</sup>. Mahmut Esat, banka memurlarının

<sup>144</sup> A.e., s. 113-114.

<sup>145</sup> A.e., s. 327-328.

<sup>146</sup> A.e., s. 328.

<sup>147</sup> Örneğin 1923 Eylülü’nde Çiftçilere tahsis edilen 550 bin lira paranın, Ziraat Bankası tarafından fevkalade usullerle dağıtılmasını isteyen İktisat Vekili Mahmut Esat, bu durumun “bankacılık usullerine aykırı” olduğunu kabul etmekle beraber, ülke menfaatlerinin bunu gerekli kıldığını belirtmiştir (TBMM Z.C., D. 2, C. 2, s. 88-90).

<sup>148</sup> 1923 yılına gelindiğinde 316 şubesi olan bankanın öz sermayesi 15.175.000 lira olmuş ve tarımsal kredileri ise 8.037.000 liraya ulaşmıştı (Aydemir, “Dünden Bugüne Bankacılık”, s. 6; Hazım Atıf, “On Senelik Bankacılık”, Yeni Türk Mecmuası, C.I, No:11-14, Teşrin-i evvel 1933, s. 1001).

<sup>149</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 1, s. 425.

çağdaş bankacılık ilkelerini öğrenmek üzere Avrupa bankalarına stajyer olarak gönderilmeleri ve Ziraat Bankası'nın bir Bankacılık Okulu açması gibi daha sonraki zamanlarda gerçekleştirilecek konular hakkında da planlamalar yapmıştır<sup>150</sup>.

#### 2.1.5.6. Ziraat ve Makinist Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde ilk Ziraat Mektebi, 24 Ocak 1847'de İstanbul yakınlarında açılmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında kısa bir süre kapanmak zorunda kalan Ziraat Mektebi'ne, yeniden açıldığında zirai aletlerin kullanımını öğretmek ve yaygınlaştırmak için "Çiftlik Makinisti" şubesi eklenmiştir. Ziraat Mektebi, Mondros Mütarekesi sırasında tekrar kapanmıştır<sup>151</sup>.

Ülkede büyük ölçüde eksikliği hissedilen ziraatçiler yetiştirmek amacıyla, Ziraat Mekteplerinin açılması gerektiği konusundaki görüşler, Mili Mücadele döneminden itibaren Meclis'te dile getirilmiştir. Ancak, kaynakların kıtlığı, bu meselenin, halledilmesi gereken diğer pek çok sorunun gerisinde kalmasına neden olmuştur. İktisat Vekili Mahmut Esat, üretimi arttırmak için gerekli olan tohumluk, zirai araç ve gereç temini ve bankaların düzenlenmesi gibi konuların daha önemli olduğunu ve Ziraat Mekteplerinin ancak bütçede para kaldığı ve fırsat düştüğü takdirde yapılabileceğini düşünmekteydi.

Aynı şekilde tarımsal üretimde, insan ve hayvan gücüne dayanan üretimden makinalaşmaya geçilmesi için II. Meşrutiyetten itibaren bir takım çabalar içine girilmiş ancak yeterli olmamıştır. Bu dönemlerde yurt dışından getirilen tarımsal araçlar, gerek bunları kullanabilecek kişilerin yokluğundan ve gerekse bozulan aletleri tamir edebilecek yeterli teknik adam olmadığı için kullanılamamıştır. Mahmut Esat'ın, İktisat Vekilliği döneminde el attığı konulardan biri de bu olmuş ve ilk defa olarak, biri Ankara'da ve diğeri de Adana'da olmak üzere iki adet "Makinist Mektebi", 1923 yılında açılmıştır<sup>152</sup>. Ancak bu iki mektep, ülkenin ihtiyaç duyduğu makinist ve tamirci ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktır. Ancak bu konuda, esas olarak Kenedy ile yapılacak tarım anlaşmasından büyük faydalar umulmaktaydı. Bu anlaşma hayata geçirildiği takdirde, şirketin açacağı atölyelerde bir çok makinist ve tamirci yetiştirilmesi ümit ediliyordu. Şirket tarafından kurulacak atölyelerde öğretmen de bulunacak ve

<sup>150</sup> A.y.

<sup>151</sup> Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, C. III-IV, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, s. 570.

başarılı bulunanlara sertifika verilerek, ihtiyaç duyulan yerlere gönderilecekti. Bu şekilde ilk üç yıl içinde iki üç bin tamirci yetiştirilmesi planlanıyordu<sup>153</sup>.

Ziraat Mektepleri açılırken genellikle tarımı fazla olan yerler tercih edilmektedir. İstanbul Halkalıdaki Ziraat Mektebi'nden başka, 1921 yılında Ankara'da bir mektep açılmıştır. Bunlara ek olarak Ziraat Mektebi açılan diğer yerler şunlardır: Bursa, İzmir, Karesi, Sivas, Kastamonu (Göl nahiyesi), Adana ve Erzincan. Bu mekteplerden Sivas ve Kastamonu'da bulunanlar, Özel İdare geliri ile idare edilmekteydiler<sup>154</sup>. 24 Ağustos 1922'de kabul edilen bir kanunla, Türkiye dahilinde açılmış ve açılacak bütün ziraat mekteplerinin Ziraat Bankası tarafından idare edilmesi kararlaştırılmıştı. Böylece, bu mekteplerde uygulanacak tedrisat programını düzenleme ve denetleme, talebe teavün (yardımlaşma) sandığının teşekkül ve idaresi, öğretmen maaşları ile öğrenci masrafları İktisat Vekaleti'nin idare ve denetiminde bulunmaya devam ederken, mekteplerin idarî ve malî işleri, İktisat Vekaleti tarafından ayrıca düzenlenecek olan bir talimatname uyarınca Ziraat Bankası'na devrediliyordu<sup>155</sup>.

#### 2.1.6. Ormanlarla İlgili Olarak Yapılan İşler

1920'lerin Türkiye'sinde orman mevzuunun her zamandakinden daha özel bir yeri bulunmaktaydı. Çünkü düşman çekilirken bir çok yerleşim birimini yakıp yıkarak, harap bir duruma getirmişti. Bu nedenle bir çok yerin yeniden inşası gerekmektedir. Meclis Zabıtları'ndan anladığımız kadarıyla, harap bölgelerin yeniden inşası için lazım olan kereste, yurt içinden karşılanamadığı için çoğunlukla yurt dışından getirilmekte ve bu durum Meclis'te hoşnutsuzluk yaratmaktaydı. Otuz kırk yıldır memleketin bu derde sahip olduğunu belirten Mahmut Esat, ihtiyaç duyulan kereste veya sütunların yurt dışından getirilmesinin bir sebebinin de, ülkede hızarhane ve fabrika bulunmaması olduğunu söylemekteydi. Küçük atölyelerde ve kol gücüyle işlenmeye çalışılan keresteler, ustaların silah altında olması nedeniyle verimli olamamaktaydı<sup>156</sup>.

Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra ormanlardan daha verimli bir şekilde yararlanmak için bir takım kanun ve düzenlemeler yapılması yoluna gidilmiştir. Öncelikle 22 Mart 1921 yılında, ormancılığı geliştirmek üzere fen memurları

<sup>152</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 28, s. 148.

<sup>153</sup> A.e., D. 1, C. 26, s. 118.

<sup>154</sup> A.e., s. 117; a.e., D. 1, C. 22, s. 321-332; a.e., D. 2, C. 7, s. 521.

<sup>155</sup> Düstur, III. Tertip, C.3, s. 73-74.

yetiştirilmesi amacıyla, İktisat Vekaleti'ne bağlı olarak bir Orman Mektebi açılması kararlaştırılmıştı<sup>157</sup>. Kereste ihtiyacının ülke ormanlarından karşılanmasını temin için, Büyük Millet Meclisi 11 Ekim 1336 (1920) tarihinde Baltalık Kanunu'nu kabul etmiştir. 7 Mart 1337 (1921) tarihinde yürürlüğe giren bu kanuna göre, odunculuk, kömürcülük ve kerestecilikle uğraşanlara ve büyük ormanlara 20 km mesafesi bulunan köylerde her haneye, eski dönüm itibarıyla (1 dönüm, 919.3 metre kareye tekabül etmektedir) 18 dönüm baltalık verilmesi ve mevcut baltalıkların da bu miktarda genişletilmesi kararlaştırılmıştı. Ayrıca, bu baltalıklara sahip olanlar, pazarda satacakları her nevi mahrukat (yanacak madde) ve kereste için vergi ödemeyeceklerdi<sup>158</sup>. Ülkede Baltalık Kanunu'ndan başka, ormanlarla ilgili olarak yürürlükte olan ve 18 Haziran 1338 (1922) tarihinde, "**Meccanen Kereste Kat'ına Müsaade İtasına Dair Kanun**" adıyla kabul edilmiş bir kanun daha bulunmaktaydı. Altı maddelik bu kanuna göre, yangın, sel, deprem, harp hali vb. sebeplerle tahrip olan yerlerin yeniden inşası veya tamiri için, mahalli Meclis veya nahiye idare heyeti tarafından tanzim edilecek mazbata üzerine, İktisat Vekaleti belli bir zaman tayin edecek ve bu zaman zarfında miri ormanlardan sigortalı olanlar hariç olmak üzere bedava olarak kesim yapılabilecekti<sup>159</sup>.

Ancak, 1923 yılına gelindiğinde, ülkenin her tarafında uygulanma olanağı bulunamayan bu kanunun, İktisat Vekili Mahmut Esat tarafından kaldırılması istenmiştir. Baltalık Kanunu'nun memleketin her tarafında uygulanmaması Meclis'te tartışma konusu olmuş, idarî yetersizlikten şikayet edilmiş ve Mahmut Esat, kanunu uygun görmediği için tatbikini ertelemekle itham edilmiştir. Bu konuda Gaziantep mebusu Yasin Bey'in kendisine yöneltmiş olduğu soruyu yanıtlayan Mahmut Esat, kanunun her tarafta tatbik edilememesine gerekçe olarak, fazla masraflı olmasını göstermektedir. Çünkü baltalıkların belirlenebilmesi için herşeyden önce Naffadan, kaza ve livaların mahalli memurlarından mürekkep bir heyetin yer tayini ve tefrikinde

---

<sup>156</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 27, s. 58-59.

<sup>157</sup> 22 Mart 1337 (1921) tarihinde kabul edilen "Orman Mektebi Nizamnamesi" gereğince, başlangıç olarak Kastamonu'nun münasip bir mahallinde açılacak olan mektebin eğitim süresi iki yıldır. Yatılı öğrenim verecek olan bu mektepte 20 kişi okutulacaktı. Orman mektebi öğrencilerine bir takım ayrıcalıklar da öngören nizamnameye göre, buradan mezun olan öğrenciler diğer yüksek mektep mezunlarının sahip olduğu tüm haklardan yararlanacaklar ve hem öğrencilik hem de memuriyet yıllarında askerlikleri tecil olunacaktı (Düstur, III. Tertip, C. 2, s. 9-15).

<sup>158</sup> Düstur, III. Tertip, C.1, s. 70-71.

<sup>159</sup> A.e., III. Tertip, C.3, s. 52-53.



bulunması gerekmekteydi. Böyle bir heyetin oluşturulması ise her yerde kolay olmamaktaydı. Ayrıca Mahmut Esat, bu kanunun uygulanması halinde, ormanların mahvına sebep olacağını söylemekte, ancak Meclis'in kabul ettiği başka bir kanun olmadığı için bunun uygulanmaya çalışıldığını belirtmekteydi<sup>160</sup>. Baltalık Kanunu'nun kaldırılması gerektiğine inanan Mahmut Esat, acil bir çözüm olarak, yine Baltalık Kanunu içinden seçilerek hazırlanmış, yedi maddelik bir kanunu Meclise sunmuştur. Bunun dışında, orman meselesini esaslı bir şekilde halledeceğine inandığı (daha önceden hazırlanmış) 250 maddelik bir kanunun daha, Meclise sevk edileceğini belirtmektedir<sup>161</sup>.

Ancak Mahmut Esat'ın İktisat Vekilliği zamanında, Meclis Genel Kurulu'nda ormanlarla ilgili yeni bir kanun tasarısı tartışılmamıştır.

## 2.2. MAHMUT ESAT'IN İKTİSAT VEKİLLİĞİ'NDEN İSTİFASI

Mahmut Esat, Fethi Bey kabinesinde göreve başladığı 14 Ağustos 1923 tarihinden kısa bir süre sonra, 22 Eylül 1923'de, istirahat ihtiyacını gerekçe göstererek İktisat Vekilliği görevinden istifa etmiştir<sup>162</sup>.

Mahmut Esat'ın istifa sebebi ile ilgili olarak basında çeşitli haberler yer almıştır. 24 Eylül 1923 tarihli Vatan gazetesinde, Halk Fırkası müzakeresinde Mahmut Esat hakkında itimatsızlık gösterildiği için istifa etmek istediği yer almış, ancak bu haber, Halk Fırkası Grup Riyaseti tarafından gazetelere verilen bir açıklamayla yalanlanmıştır. Grup Riyaseti'nin verdiği bilgiye göre, Mahmut Esat, fikren ve bedenen yorulduğu gerekçesi ile istifa etmek istemiş ve Grup bu isteği kabul etmek zorunda kalmıştı<sup>163</sup>. Mahmut Esat'ı istifaya sürüklediği ileri sürülen diğer bir sebep olarak da işçi ve özgür sendikalardan yana bir "Mesai Kanunu" hazırlaması gösterilmiştir<sup>164</sup>.

Ancak, bu istifanın arkasında yatan diğer bir sebep de muhtemelen Mahmut Esat ile Heyet-i Vekile reisi Fethi Bey arasında ki görüş ayrılıkları olmalıdır. Ayrıca, 1930 yılına gelindiğinde, Masonluk ile ilgili bir gazete ile girdiği polemikte, Mahmut Esat'ın

<sup>160</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 26, s. 493; A.e., D. 1, C. 27, s. 56-57.

<sup>161</sup> A.e., D. 1, C. 27, s. 56-57.

<sup>162</sup> A.e., s. 232.

<sup>163</sup> "Mahmut Esat Bey'in Esbab-ı İstifası", *Ahenk*, 27 Eylül 1339, s.1, *Vatan*, 27 Eylül 1339, s. 1.

<sup>164</sup> Kemal Sülker, *100 Soruda Türkiye İşçi Hareketleri*, İstanbul, Gerçek, 1978, s. 46-47.

şahsına yöneltilen eleştiriler arasında, İktisat Vekaleti'nde başarılı olamadığı için çekildiği şeklinde ithamlar da yer almıştır.

### **2.3. İKTİSAT VEKALETİNDEN AYRILDIKTAN SONRAKİ FAALİYETLERİ (22 Eylül 1923-22 Kasım 1924)**

Mahmut Esat yukarıda belirtildiği şekilde İktisat Vekaleti'nden ayrıldıktan sonra, gerek gazetelerdeki yazıları aracılığıyla ve gerekse Meclis'teki etkin varlığıyla Türkiye'nin önemli meseleleri üzerinde çalışmaya devam etmiştir. İktisat Vekaleti'nden ayrıldıktan sonraki ilk icraatı, 6 Kasım 1923 tarihinde yapılan İzmir Çiftçiler Birliği'nin olağanüstü toplantısına başkanlık etmesi olmuştur<sup>165</sup>. Bu arada Kuşadası'ndaki çiftliğinde daha çok vakit geçirme imkanı bulmuş<sup>166</sup> ve çeşitli gazetelerde Türkiye'nin iç ve dış siyaseti ile diğer konular hakkında da pek çok makale kaleme almıştır. Bu yazılarında daha önce de sık sık gündeme getirdiği, Museviler ve diğer yabancılarla ilgili konuları yoğun olarak ele almıştır.

Bu dönem çeşitli sosyal aktivitelere katılan Mahmut Esat'a, 10 Ağustos 1924 tarihinde Bornova İdman Ocağı'nın açılış merasiminde düzenlenen bir törenle Fahri Reis sıfatı verilmiştir<sup>167</sup>.

### **2.4. DÖNEMİN ÖNEMLİ SİYASAL OLAYLARI VE MAHMUT ESAT BOZKURT'UN TAVRI**

#### **2.4.1. 1923 Seçimleri ve Mahmut Esat**

Seçimlerin yapıldığı yıl, Mahmut Esat'ın da İktisat Vekili olarak yer aldığı Rauf Bey hükümeti (12 Temmuz 1922-4 Ağustos 1923) görev başındaydı. Seçimlere giden süreci genel anlamda bir gözden geçirirsek, kısaca şunları söylemek mümkündür: Meclis içerisinde ki muhalefetin dikkatinin, özellikle Mustafa Kemal'in tek adam olarak etkinleşmesini önlemeye yönelik olması ve Meclis'in sahip olduğu heterojen yapı, hızlı ve etkin bir şekilde karar alınmasının çok önemli olduğu bu dönemde, hükümetin işini oldukça zorlaştırıyordu<sup>168</sup>. Meclis'te Mustafa Kemal'e karşı oluşan bu muhalefet, onun tekrar milletvekili seçilmesini önleyecek bir tasarımı gündeme getirmekten bile

<sup>165</sup> Bu toplantı 6 Teşrin-i sâni 1923'de yani Mahmut Esat'ın vekaletten ayrılışından yaklaşık bir hafta sonra olmuştur. Bununla ilgili olarak bkz. *Türk Sesi*, 5-7 Teşrin-i sâni 1923.

<sup>166</sup> "Adliye Vekilimizin Şerefine Bornova'da Ziyafetler", *Sadâ-yı Hak*, 1 Şubat 1341, s.1.

<sup>167</sup> "Bornova İdman Ocağında", *Sadâ-yı Hak*, 10 Ağustos 1340, s. 3.

<sup>168</sup> Cemil Koçak, "Siyasal Tarih, 1923-1950", *Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye, 1908-1980*, C. 4, İstanbul, Cem, 1989, s. 88-89; Akın, *Türkiye Büyük Millet*, 2001, s. 60-61.

çekinmemiştir (Aralık 1922). Bu arada askeri zafer kazanılmış ve Lozan'da siyasi bir mücadele içine girilmişti. Ancak, Lozan görüşmeleri sırasında İsmet Paşa'nın, hükümeti ve Meclis'i dışlayan tutumu ve Misak-ı Milli'den verileceği düşünülen tavizler, Meclis'in bu görüşmelere karşı olumsuz bir tavır almasına neden olmuştur. Meclis'in bu haliyle görüşülen barış projesini kabul etmesi de pek mümkün görünmemekteydi<sup>169</sup>. Muhalefetle hükümet arasında ki gerginliğin iyice tırmandığı bu günlerde, II. Grubun önde gelen milletvekillerinden Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey, Mustafa Kemal'in Muhafız Alayı komutanı Topal Osman'ın adamları tarafından öldürülmüştü (26 Mart 1923). Bu olay büyük bir tepkiyle karşılanmış, bir süre sonra da, Topal Osman bir çatışma sonucunda ölü ele geçirilmişti<sup>170</sup>. Bu ve benzeri olaylar, seçimlerin yenilenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Mustafa Kemal'in bu konuda hükümet ve Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu yönetim kurulu ile yaptığı görüşmeler sonucunda alınan seçim kararı, Meclis'e 1 Nisan 1923'de öneri olarak sunuldu ve aynı gün kabul edildi. Zaten 1921 Anayasasının madde-i münferide olarak bilinen son maddesine göre Meclis, görevini tamamladıktan sonra, kendini feshedecek ve seçimlere gidilecekti.

Bu karardan bir süre sonra 9 Nisan 1923'de Mustafa Kemal, **Dokuz Umde Beyannamesi**'ni yayınlayarak, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin, Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini bildirmiştir<sup>171</sup>. Aynı gün bir de, Müdafaa-i Hukuk örgütüne bir çağrı yapmış ve seçim çalışmalarının nasıl yürütüleceğini genel olarak bildirmiştir. Mustafa Kemal bu çağrısında, halka, Müdafaa-i Hukuk örgütünün şimdiye kadar yaptıklarının gelecekte yapacaklarının teminatı olacağını ve bu adayların umdelerin takipçisi ve tamamlayıcısı olacaklarının anlatılmasını istiyordu<sup>172</sup>. Bu seçimlerde, yayınlanan ilkeleri kabul etmiş ve bizzat Mustafa Kemal tarafından seçilmiş adayların<sup>173</sup> kazanması için büyük çaba harcanmış ve seçim, Müdafaa-i Hukuk adaylarının kesin başarısıyla sonuçlanmıştır.

Mahmut Esat'ın seçim bölgesi olan İzmir'de de önemli bir propaganda faaliyetine girişildiği görülmektedir. Seçim kararının alınması ile birlikte İzmir'de, 8

<sup>169</sup> Nutuk, s. 487-489; Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, s. 224-232, 235-237.

<sup>170</sup> Topal Osman ile ilgili olarak bkz., Avcioğlu, *Milli Kurtuluş*, s. 1187-1196. Seçimlerle ilgili olarak bkz., Ateş, *Türkiye Cumhuriyetinin*, s. 59-61, 65-67.

<sup>171</sup> Mete Tunçay, *T.C'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması*, İstanbul, Cem, 1992, s. 52-54.

<sup>172</sup> Atatürk'ün *Tamim Telgraf ve Beyannameleri-IV*, Belge no:536, Ankara, A.A.M, 1991, s. 519-520.

<sup>173</sup> Nutuk, s. 492.

Haziran 1923 tarihinde **müntehib-i sâni** seçimleri başlamıştır<sup>174</sup>. Bu sıralarda İzmir’de, Mahalli İdare tarafından çıkartıldığı belirtilen **Türk Sesi** adlı gazete, yapmış olduğu yayımlarla seçmenleri etkilemeye çalışmaktaydı. Öyle ki, gazetenin en üst orta yerinde **“bu teminatları veren Müdafaa-i Hukuk namzedlerine rey veriniz”** yazmaktadır. Mahmut Esat’ın da, Mim Esad imzasıyla, baş yazar olarak düzenli bir şekilde yazılarının yayınlandığı bu gazete, seçmenleri Müdafaa-i Hukuk grubu adaylarına oy vermeye çağırıyordu.

Bu seçimlerde ayrı ayrı fırka programı veya maksatlarının söz konusu olmadığını belirten Mahmut Esat, memleket tarihinde örneği görülmedik bir birlik duygusu içinde, **“yek fikir ve yek emel”** olduğunu söyleyerek, bu durumun, seçimlerin en ayırıcı özelliği olduğunu ifade etmektedir. Müntehib-i sâni seçimlerinden önce kaleme aldığı yazılarında, **“umûmi intihabatın manivelası”** olarak gördüğü bu seçimleri çok önemli olarak değerlendiren Mahmut Esat, seçmenleri uyararak, adayların dikkatle incelenmesini ve başlanmış olan inkılapları sürdürecektir, düşünceleri ile gidilmekte olan yolu bulandırmayacak olan adayların seçilmesini istemekte ve: **“Türk milleti; saltanat-ı milliyeci, Teşkilat-ı Esasiyeci ve halkçidir. Bu üç esas milli inkılabın üç mihrabıdır. İnkılabın mevzuatı siyasiye ve hukukîyesini tespit edecek olan yeni Meclis’in, bu umdelere inanan zevattan tertip etmesi ise hayati bir zarurettir. Her vatandaş reyini verirken bu üç düsturu hatırlamalı ve bunlara sadakatla iman eden zevatı intihap etmelidir”**<sup>175</sup> demektedir.

Seçimlerin son günü yayınlanan bir yazısında ise konuya bir başka açıdan daha değinen Mahmut Esat, Lozan görüşmeleri, Fransa’nın tutumu ve harp tehlikesinden bahsetmiş ve bu sorunun da ancak **“inkılabın ruhunu anlamış zevat”**ın Meclis’e seçilmesi ile çözümlenebileceğini ifade etmişti<sup>176</sup>. Türk Sesi gazetesinin bildirdiğine göre, İzmir’de seçimlere 14 aday katılmıştır ve bunlar arasında en fazla oyu alan dokuz kişiden biri de, 812 oy ile Mahmut Esat olmuştur<sup>177</sup>.

<sup>174</sup> Mahmut Esat, “İntihabat Etrafında”, **Türk Sesi**, 11 Haziran 1923, s. 1; “İntihabat Etrafında III”, **Türk Sesi**, 7 Haziran 1923, s. 1.

<sup>175</sup> Mahmut Esat, “İntihabat Etrafında III”, s. 1.

<sup>176</sup> Mahmut Esat, “İntihap Sandığı Önünde”, **Türk Sesi**, 25 Haziran 1923, s. 1.

<sup>177</sup> **Türk Sesi**, 27 Haziran 1923, s. 1. Oyların dağılımı şöyledir: Gazi Paşa (826), Darülfünûn müderrislerinden Seyyid Bey (823), Saruhan mebus sabıki Celal (816), Fahrettin Paşa (811), Saracoğlu Şükrü, (808), Saruhan mebus sabıki Necati (806), Tevfik Rüşdü (797), Bergamalı Rahmi (794).

Bununla birlikte Mahmut Esat'ın, intihabın cereyan şeklini, **“neden itiraf etmeyelim? Bu günkü intihabatın cereyanı samimi arzu ve kanaatlerimizi tatmin edebilmekten çok uzaktır”** diyerek<sup>178</sup> eleştirmekten de geri kalmadığını görmekteyiz. Ancak, Mahmut Esat'ın bu sözleri, seçimlerin demokratik bir ortamda yapılıp yapılmadığını sorgulamak için değil, iki dereceli seçim sistemini protesto etmek amacıyla söylenmiştir. Mahmut Esat, eskiden beri muhalif olduğu iki dereceli seçim sistemini, halkın kendini yönetenleri doğrudan doğruya seçemediği gerekçesiyle eleştirmektedir. Nitekim, seçimlerin Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun (I. Grup) kesin başarısıyla sonuçlanmasından kısa bir süre sonra kaleme aldığı bir yazısında Mahmut Esat, seçimlerin sonucundan duyduğu memnuniyeti dile getiriyor ve halkın, inkılabın ruhunu muhtelif derecelerde kavramış olduğunu ve artık gereksiz yere değişik kuvvetlerin ve idare şekillerinin arkasından koşacak **“idraksiz bir sürü”** olmadığını belirtiyordu<sup>179</sup>.

Bunun dışında, Mahmut Esat'ın İktisat Vekilliğinden ayrılmış olduğu bir sırada, Şubat 1924 yılında İzmir'de yine bir seçim dönemi yaşanmıştır. Bu sıralarda yapılan seçimlerde kanunlara uyulmadığı noktasında **Sadâ-yı Hak** gazetesinden İsmail Hakkı yazılar yazmakta ve bir takım karıştırcılardan bahsederek, devletin bir an evvel bu duruma müdahale etmesi gerektiğini belirtmektedir. İsmail Hakkı, bu durum ile ilgili olarak gazete bürolarına pek çok şikayet geldiğini belirterek, oy pusulalarının masaların üstüne yığıldığı, sandık başında intihap encümeninin bulunmadığı, vatandaşların oylarını bizzat sandığa atmalarının engellendiği ve sandıkların mühürlenmediği gibi şikayetlerde bulunuyordu<sup>180</sup>. Bu yazıdan önce, Türk Sesi gazetesinde Mim Esat imzasıyla kendisine karşı nezaketsizliğe varan sertlikte bir yazı yayımlanıyor. Buna karşılık İsmail Hakkı, bu yazıyı yazanın başka bir imza arkasında gizlendiğini ve bu yazının gerçek sahibinin başkası olduğuna inandığını söylüyor. 11 Şubat'ta Mim Esat imzasıyla, İsmail Hakkı Bey'e karşı ancak bu defa ki daha nazik bir dille kaleme alınmış bir makale daha yazılıyor. Bu yazıya karşılık İsmail Hakkı: **“Bendenize hitaben yazdığımız makaleyi gazetenizde okudum. Cuma günkü nüshanızda ki makale ile bu makale arasında ki nezahat-ı kalemiye nokta-yı nazarından fark,**

<sup>178</sup> Mahmut Esat, “İntihabat Etrafında”, s. 1.

<sup>179</sup> Mahmut Esat, “Kurtuluş Yollarında”, Türk Sesi, 17 Ağustos 1923, s. 1.

bariz bir şekilde kendini göstermiş bulunduğundan, birinci makalenin kaleminizden çıkmış olduğuna, yakinen tanıdığımız terbiye ve nezaketiniz dolayısıyla ihtimal vermemiştım. Hala da bu kanım bakidir”<sup>181</sup> diyerek, daha önceki görüşlerinde ısrar etmiş, ancak makaleyi kimin yazdığını düşündüğünü belirtmemiştir. Ayrıca, yazısında bahsettiği kışkırtıcıların Türk Sesi ile bir alakası olmadığını belirten İsmail Hakkı, tanınmamaları için sarfettiği gayretten dolayı, Mahmut Esat’ın bu kişilerin kim olduğunu bildiğini ifade etmektedir.

Bu olayların yaşandığı sırada Mustafa Kemal Paşa da 15 Şubat-22 Şubat tarihleri arasında yapılacak olan harp oyunlarını izlemek üzere, 2 Ocak 1924’de İzmir’e gelmiş ve burada bir çok faaliyetlerde bulunmuştur. Mustafa Kemal’in 1 Şubat’ta yaptığı davet üzerine, İstanbul gazetecileri de İzmir’e gelmişlerdir<sup>182</sup>. Böylece tüm Türkiye’nin dikkatinin İzmir’e yoğunlaştığı bir döneme denk gelen bu seçimlerin, böyle gergin bir atmosferde gerçekleşmesi ve bu gerginliğin, seçim sonuçlarının meşruluğunu sorgulayacak bir düzeyde olması ise ilgi çekicidir.

İlk toplantısını 11 Ağustos 1923’te yapan Meclis’in ilk İcra Vekilleri heyeti, Ali Fethi Bey başkanlığında kuruldu. Mahmut Esat, bu kabinede yeniden İktisat Vekili olarak yer alıyordu. Ancak, kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılmak isteyecekti.

#### 2.4.2. İkinci Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Müzakereleri ve Mahmut Esat

İkinci Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, Nisan 1924 tarihinde tartışılmaya başlandı ve 20 Nisan 1924’de kabul edildi<sup>183</sup>. Anayasa, tıpkı birinci Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda olduğu gibi, kuvvetler birliği ve Meclis üstünlüğü ilkesine dayanmaktaydı. Layihanın Meclis’te tartışılması sırasında milletvekilleri, millet hakimiyetini inkılabın en önemli ilkesi saymakta ve buna uygun olarak milletin biricik temsilcisi olan Meclis’in üstünlüğü ilkesini savunmaktaydılar. Anayasa üzerinde yaşanan tartışmalar, bu üstünlüğü zedeleyebileceği düşünülen konular üzerinde gerçekleşmiştir. Aynı amaçla, taslakta yer alan cumhur reisi ve mebus yemin

<sup>180</sup> İsmail Hakkı, “İsrar Ediyoruz, Müdahale Talep Ediyoruz”, *Sadâ-yı Hak*, 10 Şubat 1340, s. 1.

<sup>181</sup> İsmail Hakkı, “Mim Esad Bey’e”, *Sadâ-yı Hak*, 12 Şubat 1340, s. 1.

<sup>182</sup> Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara, A.A.M, 1999, s. 348-349.

<sup>183</sup> Hukuki değerlendirme için bkz., Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal*, s. 235-266.

metinlerine “**kayıtsız-şartsız millet hakimiyetine bağlılık**” ibaresinin eklenmesi sağlanmıştır<sup>184</sup>.

Teşkilat-ı Esasiye Kanunu için “**Türk takallübünün (değişim, dönüşüm) en büyük bir mucizesidir. Türkiye’de halk devleti, milli devlet bu kanunla kaimdir**”<sup>185</sup> diyen Mahmut Esat, hakimiyet-i milliye ilkesine ve Meclis üstünlüğüne en fazla değer veren milletvekillerinden biri olarak, bunları zedeleyecek maddelerin reddedilmesi için faaliyet gösterenlerin başında yer almıştır.

Layihada cumhurbaşkanının güçlendirilmesine yönelik olarak hazırlanan, dışarıdan seçilebilmesine olanak tanınması, görev süresinin 7 yıl olması gibi hükümlerin tamamı eleştirilmekle birlikte en sert eleştiriler –ki bunlar Mahmut Esat tarafından yapılmıştır-, cumhurbaşkanına fesih ve veto yetkisi veren 25. ve 36. Maddelere ilişkin olmuştur. Konu ile ilgili Meclis oturumunda söz alan Mahmut Esat, tasarının bu haliyle çağdaş hukuk nazariyeleri içinde bir yere konulamayacağını, hangi tip bir anayasa olduğu konusunda bir isim bulunamayacağını söylemekteydi. Ona göre bu layiha her şeyden önce, hakimiyet bila kaydu şart milletindir, ilkesini zedelemektedir<sup>186</sup>. Kanun layihasında bunu zedeleyen en önemli maddenin, cumhurbaşkanına fesih hakkı veren 25. madde olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bu madde ile inkılabı bir darbe vurulduğunu ifade etmiştir. Dünyanın hiçbir yerindeki meşrutiyet idarelerinde yürütme ve yasama yetkilerine sahip bir Meclis’in, bu kadar basit bir şekilde feshine karar verilmediğini belirten Mahmut Esat: “...en mutlak meşrutiyetlerde bile kral, hükümdar, tacidar behemahal bir Ayan Meclisi’nin reyini almak mecburiyetindedir. Nerede kaldı ki biz; cumhuriyetimizin en asri bir şekilde olduğunu iddia ediyoruz ve ‘bila kaydu şart hakimiyet millete aittir’ diyoruz ve sonra bu kadar büyük bir kuvveti, içinden intihap ettiği reisi cumhuru intihap ettiği kabinenin reyini alarak feshedebilmektedir. Rica ederim, bundan büyük darbe, bütün teşkilat-ı esasiye, bütün hukuk-ı esasiye tarihi içinde ne vakit iltikabedilmiştir?” diye sormaktaydı. Maddenin bu şekliyle kabul edilmesi durumunda Meclis’in istizah (açıklama isteme, gensoru), bütçeyi tenkit gibi haklarının

<sup>184</sup> A.e., s. 236-237.

<sup>185</sup> “Mahmut Esat Bey’le İkinci Mülakat”, *Sadâ-yı Hak*, 15 Nisan 1924, s. 1.

kalmayacağını belirten Mahmut Esat, çünkü hükümetin, Meclis karşısında her sıkıştığı yerde cumhur reisine giderek Meclis'in feshini isteyebileceğini ifade ediyordu<sup>187</sup>.

**“... bir milletin mukadderatını ihtilalin, inkılabın başlangıcından dört beş sene geçmeden evvel, mutlak idarede bile olmayan bir sisteme terk ve tevdi edemeyiz...”** diyen Mahmut Esat, bu konuda söz alan diğer arkadaşları gibi bunun Mustafa Kemal'in şahsı ile ilgili olmadığını, makama yönelik olduğunu ve Türkiye'nin mukaddesatı ile ilgili olduğunu ifade etmiştir. Maddeye bütünüyle karşı çıkmayan bazı mebuslar da, Millet Meclisi'nin yanında ikinci bir Meclis oluşturmak suretiyle bu maddenin meşrulaştırılabileceği teklifinde bulunmuşlardı. Mahmut Esat, cumhurbaşkanına mutlaka bir fesih yetkisi verilmesi gerekiyorsa, bu teklifin, ayanın (ikinci meclisin) halk tarafından seçilmesi durumunda bazı faydaları olabileceğini belirterek: **“millet tarafından müntehip bir ayan olursa ve reiscumhur da onun reyini almak mecburiyetinde kalırsa o zaman az ve çok hakimiyet-i milliye mutasavver rahnelerden kurtarılmış olabilir”** demekte ve bunun diğer memleketlerde de böyle yapıldığını ifade etmekteydi. Ancak, ayanın onayını almadan, sadece icra heyetinin oyuna dayanarak bir meclisin feshedilmesinin ise hukuk alanında **“büyük bir ayıp”** olacağını söylemiştir<sup>188</sup>. Mahmut Esat'ın bu görüşleri Meclis'te büyük bir çoğunluk tarafından desteklenmiştir<sup>189</sup>.

Seçimlerin yenilenmesi için tek yolun İcra organına fesih yetkisi vermek olmadığını söyleyen Mahmut Esat, bunun referanduma gidilerek de yapılabileceğini ve bir çok medeni memlekette böyle yapıldığını belirttikten sonra, Türk Teşkilat-ı Esasiyesi'ne de en uygun yolun referandum olduğunu söylemekteydi. Ancak, bu yöntem de kabul edilmek istenmezse, hiç olmazsa, Meclis'in büyük çoğunluğunun kararıyla seçimlerin yenilenmesi gerektiğinin altını çizmişti<sup>190</sup>.

<sup>186</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 7, s. 239; Mahmut Esat'ın bu konudaki yazıları için bkz., “Mahmut Esat'ın Beyanatı”, *Sadâ-yı Hak*, 6 Nisan 1924; “Mahmut Esat Bey'le İkinci Mülakat”, s. 1; konu ile ilgili çıkan haberler için bkz., *Sadâ-yı Hak*, 10 Mart 1924, s. 2; *Ahenk*, 30 Mart 1924, s. 3.

<sup>187</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 7, s. 239.

<sup>188</sup> A.e., s. 241.

<sup>189</sup> Mahmut Esat'tan sonra söz alacak olan Süreyya Bey (Karesi), Mahmut Esat'ın sözlerinden sonra kendisine söyleyecek pek bir şey kalmadığını ve ona tamamen iştirak ettiğini belirterek konuşma hakkından vazgeçerken, ondan sonra söz alan Feridun Fikri Bey ise Meclis'te büyük bir ittifakla alkışlanan bu konuşmadan sonra kalkıp söz söylemenin büyük bir cesaret isteyeceğini söyleyerek, konuşmasına başlamıştı (a.e., s. 242).

<sup>190</sup> “Mahmut Esat Bey'le İkinci Mülakat”, s. 3.



Sonuç olarak, 25. madde, getirilen değişiklik önerileri de dahil olmak üzere milletvekillerinin büyük çoğunluğu tarafından reddedildi. Maddenin açık oylamaya sunulması sonucunda, oylamaya katılan 130 milletvekilinin 126'sı ret oyu verdi<sup>191</sup>. Bu sonuç karşısında hayal kırıklığına uğrayan ve 25. Maddenin kabul edilmesini savunanlardan biri olan Kanun-i Esasi Encümeni reisi Yunus Nadi, **Yenigün** gazetesindeki köşesinde bu maddenin reddinden sorumlu tuttuğu Mahmut Esat ve arkadaşlarını eleştirerek, başbakan İsmet Paşa'nın sözlerinin doğru dürüst bir şekilde Meclis'e sunulmamasıyla ve bütün dünyanın kabul ettiği bir usulün tersine hareket etmekle suçlamıştı<sup>192</sup>. Bu eleştiriye cevap verdiği makalesinde Mahmut Esat, öncelikle İsmet Paşa'nın maddeyi savunmak maksadıyla, hakimiyet-i milliyenin veya meclis hakimiyetinin bazıları tarafından bir tahakküm vasıtası olarak kullanılabileceğine ilişkin sözlerine değinmiş ve bunlara katılmadığını belirtmiştir. Mahmut Esat, İsmet Paşa'nın söz konusu sözlerinin aynen aşağıdaki gibi olduğunu ve bunların Fırka zabıtlarında görülebileceğini söylemiştir: **“İsmet Paşa: ... -Bilirsiniz ki, kurûn-u vustâda kahinler din mefhumunu şahsen tahakküm etmek için vesile ederlerdi. Şimdi hakimiyeti millie şunun bunun tahakkümüne vesile bulmak için, insanları engizisyona sevk etmek için vasıta mı olacak?...”** Söz konusu maddeyi reddedenleri ortaçağ kahinlerine benzeten bu sözlere karşı kendisinin de cevap olarak: **“Fesih maddesini kırmızı reyler ile imha edenler, inkılabın henüz mürekkebi kurumayan yüksek prensiplerine hürmet ve sadakat etmek istediler. Tarihinde taht-u taç hakkı olan bir salahiyyete, halk inkılabının harim-i ismetinde yer vermek istemediler...”** dediğini belirterek, bu sözlerin sadece bir maksadı müdafaa amacına yönelik, olduğunu söylemiştir.<sup>193</sup> Maddeyi kabul etmek isteyenlerin dayanak noktası olan İsmet Paşa'ya ait bu sözlere karşı, kendi tezini savunmasının gayet doğal olduğunu anlatmaya çalışan Mahmut Esat, dolayısıyla, Yunus Nadi'nin kendisini eleştirmesine de bir mana

<sup>191</sup> Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi**, s. 258. Mahmut Esat, kırk kadar kişinin 25. Maddenin tadil edilerek kabul edilmesini istediğini belirterek, Yunus Nadi'nin ise –maddenin aynen kabulünü istediği için- görüşlerinde tek kaldığını belirtmekteydi ( “Mahmut Esat Bey’le İkinci Mülakat”, s. 1). Vatan gazetesi, fesih ile ilgili maddenin kabulünü isteyenlerin, oylamaya katılmadıklarını haber vermektedir (Vatan, 25 Mart 1924).

<sup>192</sup> Yunus Nadi'nin yazısının içeriğini kısaca **Sadâ-yı Hak** gazetesi haber vermektedir. Bkz. “Mahmut Esat'ın Gazetede Beyanatı ve Yenigün”, **Sadâ-yı Hak**, 13 Nisan 1924, s. 1; Aynı şekilde Mahmut Esat'ın mülakatının içeriğini de kendisi aynı gazeteye verdiği ikinci mülakatında bahsetmektedir (“Mahmut Esat Bey’le İkinci Mülakat”, s. 1).

verememekte ve şöyle demektedir: “Teşekkür olunur ki, ben ve birkaç arkadaşım, doğruluğunu bildiğimiz ve bila fütür yürüdüğümüz bir yolda yalnız kalmadık... bundan dolayı niçin ithamlara layık görülemiz? Neden günah işlemiş olalım? Ve neden hattı hareketimiz kurûn-u evvel kahinlerinin maksat ve hedefine benzetilsin? Ve benzetildiği zaman buna cevap vermek için hakkımız olmasın? Ben 25. Madde etrafında ekalliyette kalan arkadaşların da efkar ve kanaatlerine, hatta fikrinde yapa yalnız kalan Yunus Nadi Bey’in bile içtihadına hürmetkar kaldım”<sup>194</sup>. Mahmut Esat, Meclis’in almış olduğu kararla hakimiyetin millete ait olduğunu bir kez daha ispatladığını söyleyerek, Yunus Nadi’nin 25. Madde ile ilgili görüş ve savunmalarının Halk Fırkası ile hiçbir resmi münasebeti ve alakası olmadığını belirtiyordu.

Yunus Nadi’nin, ikinci suçlamasına karşılık olarak ise, bütün dünyanın kabul ettiği bir şeyi mutlaka bizim de kabul etmemiz gerekmez diyen Mahmut Esat, ayrıca dünyayla aynı şekilde davranmadığımız tek konun da bu madde olmadığını söyleyerek, esasında bu usulün dünyanın her tarafında farklı şekillerde uygulandığını aşağıdaki şekilde ifade etmişti: “1- Fransa: Burada reisi cumhur tezdidi intihapta ayanın reyini almakla mükelleftir. 2- Almanya: Burada reisi cumhur doğrudan doğruya halk tarafından müntehiptir ve bir çok hususlarda Meclisi feshetmezden evvel halkın reyini sorar. 3- Amerika’da fesih yoktur. 4- İsviçre’de fesih yoktur ve bu son iki cumhuriyet dünyanın en halkçı en müterakki, en mütakamil cumhuriyetleridir”<sup>195</sup> Bu açıklamadan sonra, eğer birilerini taklit etmek gerekiyorsa bunlar arasında en halkçı ve gelişmiş birer cumhuriyet olan Amerika veya İsviçre’nin taklit edilmesi veya birinci veya ikinci şekillere doğru gidilmesi gerektiğini belirten Mahmut Esat, esasında maddenin kabul edilmesi halinde dünyaya ihanet edilmiş olunacağını, ayrıca inkılabın prensiplerinin irticâya sürükleneceğini ve hukuk-ı esasiye mefhumunun inkar edileceğini belirtmiştir<sup>196</sup>.

Başbakan İsmet Paşa’nın ve Yunus Nadi gibi bir iki kişinin savunmasına rağmen, 25. Maddeye, milletvekillerinin –kendisini baskı altında hissetmediği taktirde-

---

<sup>193</sup> A.y.

<sup>194</sup> A.y.

<sup>195</sup> A.y.

<sup>196</sup> A.y.

bu kadar açık bir şekilde karşı koymaları, ya da Meclis'in ve halkın hakimiyet haklarına bu kadar sıkı bir şekilde sahip çıkmaları, II. Meclis'in önemli demokrasi pratiklerindedir. Ancak, tartışmaların bu şekilde özgürce cereyanı, dönemin bir özelliği olarak algılanmamalıdır<sup>197</sup>. Her ne kadar Mahmut Esat: **"İnsan millet için, vatan için hak bellediği bir yola, bütün hor ve meşakkatlere rağmen, icabında yalnız dahi gidebilir"**<sup>198</sup> diyorsa da, yeniden yapılandırılan bir devlette veya bir inkılap hükümetinde, liderlerin, inkılapçıların savundukları görüşlerin tersini savunmak o kadar kolay olmasa gerektir. Mahmut Esat'ın Yunus Nadi'nin eleştirilerine cevap verirken söylediği: **"Zaten Teşkilat-ı Esasiye Lahiyasının müzakeresi Fırkaca tamamen serbest bırakılmış ve müzakerat mutlak bir hürriyet, bir serbesti-i efkâr dahilinde cereyan etmiş ve etmekte bulunmuştur"** şeklindeki sözleri de, bu özgürlüğün niteliğini, yani, Fırkaca izin verilmiş bir özgürlük olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci Teşkilatı Esasiye Kanunu 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edildi. İsteddiği ve kendisinin -en mühimi- dediği madde değişikliğinin yapılmasına rağmen, Mahmut Esat yeni anayasayı beğenmemiş ve ilkiyle kıyaslandığında bu anayasanın **"halk hakimiyeti esasları"** bakımından hala eksik olduğunu ve bu eksikliklerin yeniden düzenlenmesi gerektiğini söylemiştir. Mahmut Esat, bu konuda şöyle demektedir: **"yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu birinciyi ikmal etti. Türkiye Halk Cumhuriyeti'nin mahiyetini gösterdi. Fakat herhalde bu yeni Teşkilat-ı Esasiye, birincisinden bazı fedakarlıklar yaptı. İşleri hep sağdan gördü... Türk ihtilalinin en temiz en saf çehresi birinci Teşkilat-ı Esasiye'dir. Tıpkı Fransa ihtilali kebirinin en saf çehresi Hukuk-u Beşer Beyannamesi olduğu gibi. Bunun esasatından mana ve ruhundan yapılacak fedakarlıklar, inkılaba karşı daima bir irtica telakki edilmelidir. Yeni Teşkilat-ı Esasiye bundan maalesef bazı tadiller yaptı"**<sup>199</sup>.

<sup>197</sup> Nitekim, henüz I. Meclis döneminde "Yeni Gün" gazetesinde, 26 Kasım 1922 tarihinde Yunus Nadi tarafından kaleme alınan "Yeni Bir Cidal Devri" başlıklı makalede sarfettiği sözler, bu konuda aydınlatıcı olabilir. Meclis'teki muhalefeti hedef alan ve oldukça sert bir üslupla kaleme alınan bu yazıda, Yunus Nadi, milletvekillerine seslenerek, salahiyyet ve kudretlerinin kaynağını unutarak, tahakküm devresine geçmek için harekete geçme noktasında, hürriyet veya serbestinin söz konusu olmadığını, hatta bu kişiler Büyük Millet Meclisi üyesi olsalar dahi, bu konudaki fikirlerini serbestçe söyleyemeyeceklerini, bunu milletin böyle emrettiğini ve öyle olduğu taktirde ise bu kişilerin kafalarının kesileceği ve kanları içinde boğulacağına dair sözler sarfetmişti (Cebesoy, *Siyasi Hatıralar*, s. 224-226).

<sup>198</sup> "Mahmut Esat Bey'le İkinci Mülakat", s. 3.

<sup>199</sup> Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 12", *Sadâ-yı Hak*, 6 Haziran 1924, s. 1.

1921 Anayasası, egemenlik hakkının kullanılmasında, yerinden yönetim, yerel demokrasi gibi ilkelere dayanarak, halka önemli bir yer vermektedir. Bu açıdan bir değerlendirme yapan Mahmut Esat, milletin idaredeki egemenlik haklarına, ikinci Teşkilat-ı Esasiye’de yeteri kadar dikkat edilmediğini belirtirken şöyle demektedir: **“Birinci Teşkilat-ı Esasiye, -idare usulü bizzat ve bilfiil milletin mukadderatını idare etmesi esasına müstenittir- diyordu. Yenisi bu çok mühim umdeyi hafz (ortadan kaldırmıştır) etmiştir. Büyük bir hata, büyük bir noksanıdır. Halk Fırkası programına da muhaliftir”**. Mahmut Esat, er geç düzeltilmesi gerektiğini belirttiği bu eksikliği, **“inkılaba sadakat”**in bir kriteri olarak değerlendirmekteydi<sup>200</sup>. Konu ile ilgili Meclis görüşmeleri yapıldığı sırada Vehbi Bey (Karesi) yapılan bu değişikliğin nedenini sorduğunda, ülkenin icra vekilleri eliyle yönetileceğine ilişkin olarak aldığı cevap, 1921 Anayasası’nda olduğunun tersine, 1924 Anayasası ile idarede halkın aktif bir rol alması düşüncesinin arka plana itildiğini, temsilciler ve yönetenlerin ise yeniden ön plana çıkarıldığını göstermektedir<sup>201</sup>.

Mahmut Esat, Yeni Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nda cumhurbaşkanına verilen veto ve özellikle de fesih yetkisini eleştirmekle birlikte, mebuslar arasında eleştiri konusu olan cumhurbaşkanının meclis dışından da seçilebilmesine imkan tanınması, tekrar seçilebilmesi, meclisin yenilenme süresi, anayasanın tadili için üçte iki çoğunluğun şart koşulması gibi konularda söz almamıştır.

#### 2.4.3. İktidar, Muhalefet ve Mahmut Esat

Hükümetin icraatlarının yanında yer alarak savunan kişilerin “muvafık” ve eleştirerek, karşısında yer alanların da, “muhalif” olarak adlandırıldıkları 1920’li yılların başlarında, Meclis’te bir çok küçük grubun varlığıyla birlikte, esas olarak iki ana grup bulunuyordu. Bunlardan ilki, Mustafa Kemal’in kurdurduğu, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ya da Birinci grup, diğeri de İkinci grup olarak bilinen İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubuydu. Birinci grubun, 10-11 Mayıs 1921’de

<sup>200</sup> Mahmut Esat, Birinci ve ikinci TEK arasındaki farkları ve eksiklikleri anlatacağı ve **Türkiye Hukuk-ı İhtilal Esasiyesi** adlı bir kitap hazırlamayı da düşündüğünü belirtmektedir (a.y.). Ancak, bu konuda bir çalışmasına rastlanmamıştır.

<sup>201</sup> Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal**, s. 239.

yaptığı ilk toplantısında, seçtiği 12 kişilik İdare Heyeti üyeleri arasında Mahmut Esat da bulunmaktaydı<sup>202</sup>.

Bu grupların, her ne kadar bir parti disiplini içinde çalışması istense de, bugün anladığımız şekliyle homojenize olmuş, ortak hareket edip, ortak karar alan bir yapıya sahip değildiler. Halkın egemenlik haklarına ve meclis hakimiyetine adeta kutsal bir anlam vererek sahip çıkan milletvekilleri, bu anlayışa uygun olarak, Meclis'te yapılan tartışmalar ve alınan kararlarda çoğunlukla, dahil oldukları gruplardan bağımsız olarak ve tamamen kendi inanç ve vicdanlarına dayanarak, kişisel görüşlerini ileri sürmüşlerdir. Bu nedenle, zaman zaman, kimi tartışma ve kararlarda diğer grubun yanında yer alan milletvekilleri de olmuştur<sup>203</sup>. Birinci grubun varlığı Meclis'te karar alınmasını belli ölçüde kolaylaştırmakla birlikte, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız ayrılıklar, **Selamet-i Umûmiye Komitesi**'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Kurucuları arasında Mahmut Esat'ın da bulunduğu<sup>204</sup> bu komitenin amacı, Meclis gündemindeki konuları önceden görüşüp sonuca bağlamak ve önce Grup'taki diğer yakın kişilere tekin ettikten sonra, grup toplantısında çoğunluğu sağlayarak, sonuca ulaşmaktır. Mustafa Kemal'in örgüt başkanı kabul edildiği komiteye alınacak kişilerin, mutlaka tüm kurucuların onayını alması kararlaştırılmıştı<sup>205</sup>. Bu milletvekillerinden biri olarak karşımıza çıkan Mahmut Esat, Birinci Gruba dahil olmasına ve faaliyet ömrü kısa olan bu komitede bulunmasına rağmen, meclis hakimiyeti, bürokrasi anlayışına karşıtlık, Meslekî Temsil, seçimlerin tek dereceli olması ve son olarak da, cumhurbaşkanlığı yetkilerinin arttırılması gibi konularda aldığı tavırla, muhaliflerle aynı çizgide hareket etmiştir.

Bu iki gruptan ilk önce partileşen Birinci Grup olmuştur. 1 Nisan 1923'de seçimlerin yenilenmesine karar verilmeden önce, Mustafa Kemal, 6 Aralık 1922

<sup>202</sup> Bu seçimde topladığı 70 oyla Mahmut Esat, Canik mebusu Emin Bey'den sonra, ikinci en yüksek oyu almıştır (Akın, **Türkiye Büyük**, s. 60).

<sup>203</sup> Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi**, s. 216-217.

<sup>204</sup> Toplam 14 kişi olan kurucular, Mahmut Esat hariç şu kişilerden oluşmaktadır: Bursa mebusu Dr Emin (Erkul), İstanbul mebusu Dr. Adnan (Adıvar), Saruhan mebusu Celal (Bayar) Cebelibereket mebusu İhsan (Eryavuz), Gümüşhane mebusu Hasan Fehmi (Ataç), Saruhan mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit), Kozan mebusu Dr. Fikret (Onuralp), Gaziantep mebusu Kılıç Ali, Van mebusu Hakkı (Ungan), Van mebusu Haydar (Vaner), Karahisar-ı Sahip mebusu Ali (Çetinkaya), Kayseri mebusu Atıf (Tüzün) ve Bursa mebusu Muhittin Baha (Pars)'dir (Demirel, **I. Meclis'te Muhalefet**, s. 385-386).

tarihinde Halk Fırkası'nın kurulacağını açıkladı. I. Meclis'te yer alan muhalif milletvekillerinin bir çoğu, 1923 ortalarında yapılan seçimlerde Meclis'e giremediler. Seçimlerin tamamlanmasından sonra, 11 Eylül 1923'de Halk Fırkası kuruldu.

Bu sıralarda hükümet oluşturulurken uygulanan sistem, aday gösterilmeksizin, Meclis'in bakanları tek tek kendi içinden seçmesine dayanıyordu. Bu durum ise hükümetin oluşturulmasında ve sürekliliğinde bir takım sorunları beraberinde getiriyordu. Bu sorunun halledilmesi için, kabinenin kuruluşunun parlamenter sistemlerde olduğu gibi düzenlenmesi gerekmektedir. 14 Ağustos 1923'de Fethi Bey başkanlığında kurulan ve Mahmut Esat'ın tekrar İktisat Vekili olarak yer aldığı kabinenin, Mustafa Kemal'in isteği üzerine iki ay sonra istifa etmesi ve Meclis'in eski usule göre yeni kabineyi kuramaması sonucu yaşanan hükümet krizi, sistem değişikliği isteğinin gerçekleştirilmesi için aranan uygun zemini sunmuş ve gelişmeler sonucunda "Cumhuriyet" ilan edilmişti<sup>206</sup>.

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bir takım değişiklikler yapılması ve devlet başkanlığının cumhurbaşkanına verilmesi, kendiliğinden, "hilafet" sorununu gündeme taşıdı. Halifelik makamının boşlukta kalması ve akıbetinin yavaş yavaş belirmeye başlamasının, muhalefetle iktidar arasında yarattığı gerginlik, özellikle İstanbul basınının olumsuz yayınlarıyla iyice belirginleşmiştir<sup>207</sup>. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra kurulan ilk kabinenin başbakanlığına İsmet Paşa getirilmişti. Bu kabinede yer almayan Mahmut Esat, cumhuriyet ve hilafet meseleleri yüzünden gerginleşen ve kışkırtıcı nitelikte yazılara yer veren basını, 12 Kasım 1923 tarihinde yazdığı bir yazıyla, sakin ve anlayışlı olmaya davet ediyordu<sup>208</sup>.

Yeni Meclis, büyük ölçüde Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun adaylarından oluşmuş olmasına ve milletvekillerinin hepsinin Halk Fırkası'na bağlı olmasına rağmen, türdeş

<sup>205</sup> Ahmet Demirel, evlerde gizli oturumlar düzenleyen bu komitenin, 1922 baharında faaliyet gösterdiğini ifade etmektedir. Ayrıca ikinci grubun oluşumunda bu komitenin varlığının önemli bir etken olduğunu ileri sürmektedir (a.e., s. 386-389).

<sup>206</sup> Mustafa Kemal, hükümetin bu şekilde oluşturulmasının sakıncalarına değinerek, artık bu sistemin değişmesi gerektiğine kanaat getirdiğini ve yaşanan hükümet krizi ile aradığı fırsatı bulduğunu söylemektedir (Nutuk, s. 540-541).

<sup>207</sup> Bu gelişmelerin ayrıntılı bir anlatımı için bkz., a.e., 539-573.

bir özellik göstermiyordu. Birinci Meclis'te, Hüseyin Avni, Ali Şükrü, Abdülkadir Kemalî önderliğinde başlayan muhalefet hareketi, ikinci Meclis'te benzer siyasi görüşlere sahip olarak, farklı kişilerle ve bazı ordu mensuplarının da katılımıyla güçlenerek, partileşmeye doğru gidecekti<sup>209</sup>. Bu ortamda, ne maksatla olursa olsun hükümete yönelik eleştirilerin hoş karşılanmadığını ve böyle yapanların, gerek Meclis içinde ve gerekse dışında, hükümeti destekleyen çevreler tarafından eleştirildiklerini basından takip edebilmekteyiz. Bu sıralarda kaleme aldığı bir yazısında, dönemin bu özelliğini vurgulayan Mahmut Esat, insanların birbirlerini muhalefet olmakla suçlamasının günün modası olduğunu belirtiyor ve bunu yapanları eleştirerek, esasında ortada böyle bir şey olmadığını ifade ediyordu. Bütün bu huzursuzluğun, sadece birkaç kişinin vesvese ve vehminden kaynaklandığını belirten Mahmut Esat, muhalefet ve muvafakat ölçüsünün, inkılabın düsturlarında ve Halk Fırkası'nın umdelerinde aranması gerektiğini belirtmekteydi. Oysa, muhalefet suçlamaları yapılırken bunlara dikkat edilmediğini, sadece iktidarda bulunan kişilere ve bunların vaziyetine bakıldığını ve bunların taraftarlarına muvafık ve hepsinin değil de sadece bir kısmını eleştirenlere bile muhalif damgası vurulduğunu belirterek, bu tür bir siyasi anlayışı eleştirmekteydi. **“Her ne pahasına olursa olsun, herkesi reiskârın meddahı kılmak ve aksine hareket edenlere muhalefet damgasını yapıştırmak ... gülünç bir şeydir”** diyen Mahmut Esat, son derece demokratik ve cesur bir tavırla **“...hükümet ve reiskâridekiler her vakit tenkit ve müvaheze olunabilirler. Bunlar bila istisna ama bila istisna kim olurlarsa olsunlar”**<sup>210</sup> diyerek, hükümeti oluşturan kişilerin kimliğine ve işgal ettikleri konumlara bakılmaksızın mutlaka inkılabın düsturlarına ve Halk Fırkası'nın umdelerine uyması gerektiğini belirtmekteydi.

Bu sözlerine bakıldığında Mahmut Esat'ın da bu tarz ithamlara maruz kalmış olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle bir süre önce gerçekleşen anayasa görüşmeleri sırasında, cumhurbaşkanlığı yetkilerinin genişletilmesi isteğine karşı takınmış olduğu sert tavır, onun hakkında muhalefet söylentilerinin çıkmasına sebep olmuştu. Kişilere değil ilkelere bağlılık gösterilmesi gerektiğini belirten Mahmut Esat: **“Hükümet ve**

<sup>208</sup> Mahmut Esat, “İtidal”, *Türk Sesi*, 12 Teşrin-i sâni 1923, s. 1. İki gün önce İkdâm'da yer alan bir haberde, hükümetin İstanbul'daki muhalefete ve özellikle basına karşı şiddetli ve sert önlemler alacağı belirtiyordu (Ateş, *Türkiye Cumhuriyeti'nin*, s. 87).

<sup>209</sup> Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi*, s. 216-217; Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 97-98.

**hükümete, inkılaptan ve umdelerden ziyade merbut olanlar, menakıdlarına yaptıkları işlerle cevap vermelidirler. Bu kısa muhalefet ithamlarıyla değil”** diyerek, bazı kimseleri dalkavuklukla suçlamakta ve inkılaba aykırı davranılan konularda eleştiri yapanların, muhalefet olarak itham edilemeyeceğini belirtmekteydi<sup>211</sup>.

Hükümeti oluşturan şahıslarla, vatan, inkılap veya fırka mefhumlarının karıştırılmaması gerektiğini, aksi taktirde bunun manasının **“feci ve siyah bir günah”** olduğunu söyleyen Mahmut Esat, inkılaba ve Halk Fırkası'nın umdelerine bağlı olduğunu göstermek için, kimsenin hükümetin meddahı olmak zorunda olmadığını söylemektedir. Mahmut Esat'a göre, bu ithamlar bazen o kadar ileri gitmektedir ki, ihtilalin düsturlarının belirlenmesinde ve Halk Fırkası'nın esaslarının oluşturulmasında emeği geçenler bile muhalefetle itham edilerek, küçük düşürülmektedir<sup>212</sup>.

Mahmut Esat'ın, bu yazısından birkaç ay sonra Meclis'te yapılan ve hükümetin genel siyasetinin tartışıldığı görüşmeler sırasında da aynı doğrultuda görüş belirttiği görülmektedir. Ancak bu defa hükümeti tenkit edenleri, yani muhalefeti eleştirmektedir. Hükümete yapılan tenkitleri haksız bulan Mahmut Esat, eleştirileri, inkılapla veya hükümetin yapması gereken işlerle ilgili olmadığı gerekçesiyle yadırgamakta ve şöyle demektedir: **“Efendiler! Bendenizce kabinelerden bahsedildiği zaman, Büyük Millet Meclisi kabinesinden bahsedildiği zaman ne bir Rauf Bey kabinesi, ne Fethi Bey kabinesi ve ne de bir İsmet Paşa kabinesi vardır. İnkılap kabineleri vardır ve inkılapçı olmaya mecbur ve mükellef kabineler vardır ve onlardan bunu sormak benim hakkımdır”** diyerek eleştirilerin bu çerçevede olması gerektiğini belirtmektedir<sup>213</sup>. Günün şartlarında muhaliflerle muvafıklar arasında bir yere sıkışıp kalmış gibi görünen ve yukarıdaki sözleriyle bir anlamda kendini de savunmak durumunda kaldığı anlaşılan Mahmut Esat, Fethi Bey hükümetinde Adliye Vekilliği görevine getirildiği zaman, bu kimliği nedeni ile dikkat çekici bulunacaktır.

Bu arada örgütlenmeye doğru giden muhalefetle, buna karşı durmaya hazırlanan Halk Fırkası arasında ki mücadele de tüm hızıyla sürmekteydi. İlk olarak, yeni partinin alacağı isim ile ilgili bir merak başlamıştı. Bir gazete, bu partinin ismi içerisinde

---

<sup>210</sup> Mahmut Esat, “Muhalefet İthamları!”, *Sadâ-yı Hak*, 18 Temmuz 1924, s. 1.

<sup>211</sup> A.e.

<sup>212</sup> A.e.

<sup>213</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 10, s. 140.



Cumhuriyet kelimesinin olacağına ilişkin çıkan haberler üzerine, Halk Fırkası'nın bir hamle yaparak, kurulacak yeni partiden önce Cumhuriyet kelimesini almış olduğunu<sup>214</sup> ve adını **Cumhuriyet Halk Fırkası** olarak değiştirdiğini haber veriyordu. Yine aynı gazeteye göre, yeni kurulacak fırkanın adı, ya **Cezri Cumhuriyet Fırkası** veyahut da **Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası** olacaktı<sup>215</sup>.

Bu günlerde bu iki grubun üzerinde anlaştıkları ilk konu ise, kadınlara İstiklal Madalyası verilmesi ile ilgilidir. Konu ile ilgili gazete haberine göre, İstiklal Madalyası ile ilgili Meclis görüşmeleri sırasında muhafazakar mebuslar<sup>216</sup>, kadınlara İstiklal madalyası verilmesine karşı çıkmışlar, buna karşın muhalifler (yeni partiye mensup olanlar) ve muvafıklar (Cumhuriyet Halk Fırkası) kadınlara da İstiklal Madalyası verilmesini destekleyerek, ilk defa olmak üzere birleşmişlerdir<sup>217</sup>.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924 tarihinde kuruldu. Kurucular arasında Ali Fuat Paşa, Sabit Bey, Kazım Paşa, Adnan Bey ve Rauf Bey gibi kişiler bulunuyordu. Bu sıralarda II. İnönü Hükümeti (06.03.1924-22.11.1924) iktidarda bulunuyordu. TCF'nin kurulmasından birkaç gün sonra, İsmet Paşa'nın sıkıyönetim ilan edilmesine ilişkin teklifinin, CHF Grubu tarafından reddedilmesi üzerine istifa etme kararı alan İsmet Paşa hükümeti, yerini daha ılımlı ve liberal siyasi görüşlere sahip olarak algılanan Fethi Bey kabinesine bırakmıştı. Bu hükümetin uyguladığı ileri sürülen sert ve şüpheci politikalar, muhalefet ve basında huzursuzluklara sebep olmakta ve eleştirilmekteydi. Bundan sonra kurulan Fethi Bey kabinesine hitaben basında yer alan bir makalede, dönemin siyasi ortamı, Mahmut Esat'tan daha sert bir üslupla eleştirilmekte ve memlekette var olan hoşnutsuzluğa sebep olarak da, İsmet Paşa'nın muhalif görüşlere olan tahammülsüzlük ve onları ezme çabası gösterilmekteydi. İsmet Paşa'nın memleketteki eleştirileri gözünde büyüttüğü, adeta bir "**muhalefet heyulası**" tasvir ettiği belirtilen yazının sahibi olan İsmail Hakkı, İsmet Paşa'nın, fırkacılığın dar

<sup>214</sup> Halk Fırkası, Recep Bey'in önerisi üzerine 10 Kasım 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır.

<sup>215</sup> **Ahenk**, 18 Teşrin-i sâni 1340. Halk Fırkası, Recep Bey'in önerisi üzerine 10 Kasım 1924 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası adını almıştır.

<sup>216</sup> Meclis görüşmelerine bakıldığında kadınlara istiklal madalyası verilmesine gerek görmeyenlerin Müdafaa-i Milliye Encümeni üyeleri olduğu görülmektedir. Bunlar; Müdafaa-i Milliye Encümeni reisi Rüşdü (Erzurum), Mehmet Nuri (Kütahya), Cemil (Tekfurdağ), İbrahim (Ertuğrul), Ali Rıza (Kastamonu), Mahmut Nedim (Malatya), Hafız İbrahim Efendi (Isparta) olduğu görülmektedir. Hükümet teklifi ve Dahiliye Encümeni teklifleri ve görüşmeler için (bkz., **TBMM Z.C.**, D. 2, C. 10, s. 238-244).

çerçevesi içerisine girerek etrafını görmemeye başladığını ve “**efkâr-ı umûmiyeyi**” bile görmediğini söyleyerek, ağır bir eleştiride bulunmakta ve Fethi Bey kabinesinin ise, memlekette var olan hoşnutsuzluğun giderilmesi için, çok çaba göstermekte olduğunu ifade etmekteydi. Bu ağır eleştirilerin ardından, İsmet Paşa'nın böyle düşünüp, davranmasına sebep olarak çevresini gösteren İsmail Hakkı, Meclis'i, halkı temsil etmemekle itham ediyor ve Fethi Bey kabinesinin güven kazanması durumunda seçimlerin yeniden yapılması gerektiğini ifade ediyordu<sup>218</sup>. Fethi Bey kabinesi, 27 Kasım'daki güven oylamasında Terakkiperver Fırkaya mensup milletvekillerinden de oy almıştı<sup>219</sup>. Bu durumu hatırlatan İsmail Hakkı, Fethi Bey'e bir de tavsiyede bulunarak, “**memleketin bütün evlatlarına emniyet ve itimat**” göstermesini ve İsmet Paşa kabinesinin sergilediği tavırdan sakınmasını istemekteydi<sup>220</sup>.

Fethi Bey kabinesinde, Mahmut Esat da Adliye Vekili olarak yer alıyordu. Bu kabine, basın tarafından Mahmut Esat, Saracoğlu Şükrü (Maarif Vekili) ve Hasan Fehmi (Ziraat Vekili) nin varlığından dolayı, dikkat çekici bulunmuştur. Bu kişilerin ve özellikle de Mahmut Esat'ın cumhurbaşkanına veto yetkisi ve yeniden seçilme haklarının verilmesine karşı almış oldukları kati tutum, onların bazı kimselerce muhalif olarak görülmelerine (-ki, böyle düşünenler kısa bir süre sonra yanıldıklarını çok açık bir şekilde anlayacaklardı) ve bu nedenle hükümette yer almış olmalarının biraz garip karşılanmasına neden olmuştu<sup>221</sup>. Oysa, Mahmut Esat'ın zaman zaman muhalefetin savunduğu fikirlerle paralellik taşıyan çıkışlarının en önemli sebebi, onun muhalif olmasından çok inkılabın, kendi deyimiyle, “**ilke ve prensiplerine**” duyduğu sadakatten ileri gelmekteydi. Bununla birlikte Mahmut Esat'ı ve birlikte anıldığı arkadaşlarını “**Meclis'te hüsnü teveccüh celbetmiş**” zevat arasında gören ve bu nedenle kabinede yer almalarını son derece olumlu karşılayan yorumlar da mevcuttur.

<sup>217</sup> “Muhaliflerle Muvafıklar Muhafazakâran Aleyhinde”, *Sadâ-yı Hak*, 17 Teşrin-i sâni 1340, s. 2.

<sup>218</sup> İsmail Hakkı, “Ankara Mektupları Köşesi: İsmet Paşa ve Fethi Bey Kabineleri”, *Sadâ-yı Hak*, 25 Kanun-u evvel 1340, s. 3; İstanbul basının dönemin siyasi ortamı ve hükümetle ilgili eleştirileri ve bunların karşı bir değerlendirmesi için bkz., *Nutuk*, s. 584-601.

<sup>219</sup> Koçak, “Siyasal Tarih”, s. 99; Tunçay, *Tek Parti*, s. 107.

<sup>220</sup> İsmail Hakkı, “Ankara Mektupları Köşesi”, s. 3.

<sup>221</sup> *Vakit*, 24 Teşrin-i sâni 1340, s. 1; *Ahenk*, 25 Teşrin-i sâni 1340; Akşam gazetesindeki haberde yeni kabinede yer alan Nafia Vekili Feyzi, Ziraat Vekili Hasan Fehmi, Adliye Vekili Mahmut Esat ve Maarif Vekili Saracoğlu Şükrü Beylerin muarız oldukları belirtilerek; “**kabineyi bu gayrı memnunnardan mürekkep küçük zümrelere mensup olan mebuslardan teşkil etmek, calibi dikkattir**” denmiştir (*Akşam*, 24 Teşrin-i sâni 1340).

Anadolu gazetesindeki köşesinde, Mahmut Esat ve Saracoğlu Şükrü'nün kabinedeki varlığını, esaslı ıslahatlar yapılacağına bir göstergesi olduğunu söyleyen Haydar Rüştü<sup>222</sup>, “olsa olsa yeni kabine: ıslahatın tarz-ı tatbikinde daha mutedil bir yol tutabilir ki, bunun da esasa taalluk etmedikten sonra hiçbir zararı olmayacağı aşikardır” demektedir<sup>223</sup>. Fethi Bey'in kabinesine seçtiği kişilerin Meclis'te az çok güven duyulan kişiler olduklarını belirten Haydar Rüştü, bu sayede Meclis'in bir süreliğine durulup, sakinleşeceğini düşünmektedir<sup>224</sup>. Bununla birlikte Mahmut Esat ve kabinede yer alan diğer bazı bakanların, CHF'ndan ayrılmalarını ve muhalefet saflarına katılmalarını engellemek amacıyla yeni kabinede bakanlık verildiğini ileri süren görüşler de kamuoyunda yer almaktaydı<sup>225</sup>.

Yeni kabinenin yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da memnuniyetle karşılandığını görmekteyiz. Özellikle bu kabinede tahsillerini İsviçre ve Fransa'da yapmış kişilerin bulunması özel bir memnuniyet sebebi olarak görülmekteydi<sup>226</sup>. Sonuç olarak bu yeni kabine, özellikle muhalif kamuoyunda olumlu karşılanmış ve İsmet Paşa'nın otoriter yönetiminin yarattığı gerginliğin bu sayede geçeceği beklentileri oluşmuştu.

Ancak, bir süre sonra gelişen olaylarla birlikte, “aşırı” ya da “köktenci” olarak tanımlanan İsmet Paşa yanlısı bir grup, Meclis'te etkinlik kazanmaya başlayacaktı ve bu grubun önde gelenleri arasında Mahmut Esat da bulunuyordu.

## 2.5. ADLİYE VEKİLLİĞİ DÖNEMİ

Mahmut Esat'a Adliye Vekilliği, Namzetlik Kanunu gereğince Mustafa Kemal tarafından ilk olarak 1920 sonlarında teklif edilmişti. Ancak O, bu teklifi diğer bazı sebeplerle birlikte, Türk adliye ve kanunları ile ilgili olarak yapılması gereken değişikliklerin, mevcut Heyet-i Vekile ile mümkün olmadığını ileri sürerek

<sup>222</sup> Haydar Rüştü Öktem Cumhuriyet Halk Fırkası milletvekili. Anadolu gazetesindeki yazılarıyla Cumhuriyet Halk Fırkası'nı savunmuştur.

<sup>223</sup> Haydar Rüştü, “Fethi Bey Kabinesi”, *Anadolu*, 23 Teşrin-i sâni 1340, s. 1.

<sup>224</sup> A.y.

<sup>225</sup> Adı geçen diğer vekiller: Şükrü (Saracoğlu), Feyzi ve Hasan Fehmi Beylerdir. Bkz., “Muhalefetin Yeni Vekiller Hakkındaki Kanaatleri”, *Sadâ-yı Hak*, 25 Teşrin-i sâni 1340; *Akşam*, 24 Teşrin-i sâni 1340.

<sup>226</sup> Hatta, bir Fransız gazetesinin Fethi Bey kabinesinin Türk-Fransız ilişkileri açısından çok faydalı olacağına inandığı bildirilmektedir. Bkz., *Sadâ-yı Hak*, “Fransız Gazeteleri Yeni Kabinemizi Alkışlıyor”, 25 Teşrin-i sâni 1340.

reddetmişti<sup>227</sup>. Ülkenin içinde bulunduğu siyasal ortamın belirsizliği de Mahmut Esat'ın Heyet-i Vekile'de yer almasını engellemiştir. Bu açıdan yeni idarenin ne gibi bir programa sahip olduğu, ne yönde adımlar atacağı ya da nasıl bir siyasal düşünceye sahip olduğu da O'nun için önemlidir. İlk olarak 1922 yılında İktisat Vekili olarak hükümette yer alan Mahmut Esat, bu görevinden ayrıldıktan sonra Adliye Vekaleti için hazırlanmaya başlamıştır. Özellikle Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, gerek Meclis'te yaptığı konuşmalarında, gerek kaleme aldığı yazılarında ve gerekse basına verdiği demeçlerde memleketin adli vaziyeti, Adliye Vekaleti'nin durumu gibi konularla ilgili olarak görüşlerini sunmaya başladığını görmekteyiz.

Bu yazılarından birinde, adliyenin mevcut durumunun çok bozuk olduğunu ve bir an evvel düzenlenmesi gerektiğini söyleyen Mahmut Esat, mevcut şartlarda adliyenin geleceğinden bir şeyler beklemenin hata olduğunu düşünmekte ve bu durumu ülkenin iktisadî vaziyeti ile de ilişkilendirmektedir. Bu bağlamda hakimlerin ve mahkemelerin içinde bulunduğu ekonomik yoksunlukların giderilmesini, yeni oluşturulacak olan Adliye Vekaleti'nin birinci sırada halletmesi gereken bir vazifesi olarak belirlemektedir<sup>228</sup>. Diğer bir önemli meselenin ise, bir kanun devleti yaratmak olduğunu söyleyen Mahmut Esat, ancak bunun sürekli yeni kanunlar ve o kanunlara uygun yeni mahkemeler yapmak yoluyla olamayacağını belirterek, asıl yapılması gerekenin, kanuna hürmet ve itaat hissini anlaşılmaması ve anlatılması olduğunu söylemektedir. Kanun yapanların kendilerini bunlara bağlı hissetmemelerini, memleketin müzmin bir hastalığı olarak gören Mahmut Esat, kanun karşısında herkesin eşit olması gerektiği üzerinde durmakta ve: **“Büyük Millet Meclisi reisinden, vatanın aksâ-yı hududundaki jandarma neferine kadar herkes, vicdanında bu zarureti hissetmelidir”**<sup>229</sup> diyerek, oldukça önemli bir vurgu yapmaktadır.

İktisat Vekilliği görevinden ayrıldıktan sonra, gerek Meclis'te yaptığı konuşmalarda ve gerekse köşe yazılarında, memleketin idaresine hakim olan inkılapçı düşünceyi sonuna kadar desteklemeye devam eden Mahmut Esat, 1924 yılı Kasım

<sup>227</sup> Bu sıralarda Heyet-i Vekile üyeleri için bkz., Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, İstanbul, Ak, 1968, s. 11.

<sup>228</sup> Mahmut Esat, “Adliyemiz”, *Türk Sesi*, 2 Ağustos 1923; TBMM Z.C., D. 2, C. 10, s. 140.

<sup>229</sup> Mahmut Esat, “Her Kuvvetin Üstünde: Kanun”, *Türk Sesi*, 21 Ağustos 1923, s. 1.

ayında, CHF İdare Heyeti'ne seçilmiş<sup>230</sup> ve birkaç gün sonra, 22 Kasım 1924 tarihinde de İsmet Paşa kabinesi yerine kurulan Fethi Bey kabinesinde, Adliye Vekili olarak görev almıştır. Mahmut Esat'ın bu göreve getirilmesinde, onun hukuk alanındaki yetkinliğinden başka, cesur, zorluklardan yılmayan, azimkar kişiliği ile inkılapçı tavrı da önemli bir etken olmuştur.

Gazete haberlerinden anlaşıldığına göre, geçirdiği rahatsızlık yüzünden ancak 9 Aralık'ta görevine başlayabilen Mahmut Esat<sup>231</sup>, ilk iş olarak bir heyet oluşturmuş ve adliyedeki noksanların tespit edilmesini istemiştir<sup>232</sup>. Yine bu ilk günlerde basında yer alan ilginç bir habere göre, memleketin bütün hakim ve hukukçularının katılacağı ve Adliye Vekili'nin başkanlık edeceği bir Adliye Kongresi düzenlenmesi fikri söz konusuydu. Misak-ı Adli'nin tanzim edileceği belirtilen bu kongrenin, 20 gün sürmesi planlanıyordu<sup>233</sup>. Ancak yakın zamanda gerçekleşmesinin beklendiği söylenen Adliye Kongresi ile ilgili daha sonra herhangi bir habere veya açıklamaya rastlanmamıştır.

Mahmut Esat, Adliye Vekili olarak görev yaptığı 6 yıl boyunca Türk hukuk tarihi açısından son derece önemli olan ve temel dönüşümler sağlayan adli inkılapların gerçekleşmesinde çok önemli hizmetlerde bulunmuştur. Adli sistemin, Avrupalı normlara göre yeniden düzenlenmesini sağlamak üzere daha önceden bir takım çalışmalara başlanmıştı. Mahmut Esat zamanında bu konuda radikal adımlar atılarak, hukuk inkılabını oluşturan sekiz ana kanun, kabul edilmiş ve yürürlüğe konmuştur. Mahmut Esat'ın, Adliye Vekilliği sırasında Türkiye adına diğer bir önemli faaliyeti ise Fransa ile ilişkilerin gerilmesine sebep olan Bozkurt-Lotus meselesinde, Türkiye'yi bizzat savunarak, göstermiş olduğu başarı ile Türkiye'nin egemenlik haklarına ve bunu savunacak hukuksal yeterliliğe sahip olduğunu tüm dünyaya göstermiş olmasıdır.

### 2.5.1. Lozan Anlaşması'na Göre Adli Durumumuz

Yargısal birliğin olmaması, Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e sarkan hukuki meselelerin en önemlilerinden biridir. Tanzimat döneminden itibaren yargısal birliğin sağlanması gerektiği kabul edilmekle birlikte, devletin içinde bulunduğu iç ve dış şartlar nedeniyle bu konuda herhangi bir şey yapılamamıştı. Bununla birlikte, tüm batılılaşma

<sup>230</sup> **Tevhid-i Efkâr**, 19 Teşrin-i sâni 1924; **Ahenk**, 20 Teşrin-i sâni 1924.

<sup>231</sup> **Sadâ-yı Hak**, 9 Kanun-ı evvel 1340.

<sup>232</sup> **Sadâ-yı Hak**, 7 Kanun-ı evvel 1340, s. 1.

<sup>233</sup> **Sadâ-yı Hak**, 11 Kanun-ı evvel 1340, s. 1.

gayretlerine rağmen, daha çok dini kaynaklara dayanan hukuk kuralları, gayrimüslimlere tanınan adli ayrıcalıkların en önemli gerekçesini oluşturmaktaydı.

1856 Paris Kongresi'nde, kapitülasyonlar nedeniyle mahalli idarelerin yetkisizleştirilmesinin, yabancı uyrukluların da güvenlik ve ticaretini tehlikeye düşürdüğünü söyleyen Âli Paşa, kapitülasyonların kaldırılmasını teklif etmiş, ancak bu teklif Osmanlı Devleti'nin ıslahat ihtiyacı gerekçe gösterilerek, kabul edilmemişti. Bu tarihten sonra yeni kanunlar kabul edilmiş ve yeni bir adli teşkilat oluşturularak, Nizamiye Mahkemeleri kurulmuştur<sup>234</sup>. Kapitülasyonların kaldırılması ve yargısal birliğin sağlanması konusunda ilk adım, 1914 yılında atılmıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığında, Osmanlı Devleti kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırınca, Konsolosluk Mahkemeleri devre dışı kalmıştı. Bu konuda meydana gelen boşluğu doldurmak için 1915 tarihli "**Memâlik-i Osmaniyede Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat**" kabul edilmiştir. Bu kanun, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra, yabancı devletler kapitülasyonları yeniden geçerli hale getirinceye kadar uygulanmıştır. Ancak kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması üzerine yapılan bu kanun, hukuk ve ticaret davalarında Türk mahkemelerinin ve hukukunun mutlak yetkili olmasında ısrar ederken, yabancıların şahsi davalarına ve miras işlerine ise, istisnai bazı durumlar hariç Türk mahkemelerinin bakamayacağını, baktığı takdirde ise onların kendi kanunlarını uygulayacağını kabul etmekteydi<sup>235</sup>.

Yargısal birliği bozan diğer bir unsur da gayrimüslimlerin davalarına bakan Cemaat Mahkemeleri idi. Cemaat Mahkemeleri, 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnâmesi ile yargılama haklarını yitirmişlerse de bunu kabul etmek istememişler ve nihayet 1919 yılında Hukuk-ı Aile Kararnâmesi yürürlükten kaldırılmıştır<sup>236</sup>. Dış devletlerin kapitülasyonların devamı konusundaki baskıcı tutumları nedeniyle, kapitülasyonların kaldırıldığı tarih olan 24 Temmuz 1923 Lozan Anlaşması'na kadar, yeni Türkiye'nin adliye teşkilatı ve hukuk sisteminde özgürce ıslahat yapma imkanı mümkün olmamıştır.

<sup>234</sup> Ergin Nomer, "Yabancıların Ahkâm-ı Şahsiyesi (Statut Personnel) ve Terekesi ile İlgili İhtilaflarda Türk Kanunlar İhtilafı Sisteminin Gelişimi", *Cumhuriyet Döneminde Hukuk, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi* 50. Yıl Armağanı, İstanbul, İ.Ü, 1973, s. 497.

<sup>235</sup> A.e., s. 498-499.

<sup>236</sup> Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul, Marmara Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı, 1985, s. 210-212.

Lozan görüşmeleri sırasında da müttefik devletler temsilcileri, azınlıklara yargısal güvence tanınmasını, diğer bir deyişle adli ayrıcalıklarının devam etmesini istemişlerdir. Bununla birlikte, Türkiye’de yabancılara uygulanan eski yargı sisteminin artık ihtiyaçları karşılayamayacağını ileri süren temsilciler, Türk yasalarında büyük değişiklikler yapılması gerektiğini belirtmişlerdir. Buna karşılık Türk tarafı ise, Türkiye’nin sosyal hayatın gerekleri, ticari ve uluslar arası ilişkilerin zorunlulukları bakımından adli teşkilatta gerekli düzenlemelerin yapılmaya çalışılacağını ifade etmiştir<sup>237</sup>. Türk hakimlerine ve kanunların uygulanmasına duyulan güvensizlik, müttefik devletler temsilcilerinin, Türkiye’den, yabancılara yargılanmalarına ilişkin bir takım güvenceler istemesine neden olmuştur. Müttefik devletler temsilcilerinin Türk hukuk ve yargı sistemiyle ilgili eleştirilerinin odak noktasını, dinsel hukuk kaideleri oluşturmaktadır. Karma Mahkemelerde bile (1908’den sonra) Ticaret Kanunu’nun boşluklarının Mecelle’ye başvurularak çözümlenmeye çalışıldığı belirtilerek, eleştirilmiştir. Ayrıca, Batı’dan alınan kanunların da gerektiği gibi uygulanmadığı, Ceza Kanunu’nda olduğu gibi metne çok bağlı kalındığı belirtilmiştir. Türk hakimlerinin ise dürüstlüklerine söz söylememekle birlikte, hukuk eğitimlerinin yetersiz olduğu belirtilmiş ve bu zihniyet ortamında, Türk hakimlerinin kanunlarda, değişen yaşam koşullarına uygun değişimleri gerçekleştiremeyeceği belirtilmiştir<sup>238</sup>.

Tartışılan en çetin konulardan biri olan kapitülasyonlar meselesinde yabancı devletler, adli kapitülasyonların kaldırılmasını istememişler ve özellikle şahıs, aile ve miras davalarına Türk mahkemelerinin bakamayacağını ve kişilerin uyruğu oldukları devletler mahkemelerinde ve o ülke kanunlarına göre yargılanmalarını istemişlerdir. Türk tarafının bu konudaki tavrı çok net olmamıştır. Türk tarafı, bu tür davalarda yargılama hakkına sahip olmak konusunda yabancı mahkeme şartını kabul ederek, sadece tarafların tamamının yazılı olarak Türk mahkemesinin davaya bakmasını istemesi halinde Türk mahkemelerinin yetkili olabileceğini ve bu durumda da kişinin uyruğu olduğu ülke kanunlarının geçerli olacağını, yedi yıllık bir süre için kabul etmiştir. Yabancı devlet temsilcileri, Türk mahkemelerinin yabancı uyruklu kimselerin

<sup>237</sup> Seha L. Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler*, Takım I, C. 2, Ankara, Paris Devlet Basımevi, 1923, s. 103-110.

<sup>238</sup> A.e., s. 111.

davalarına bakmasını istememelerine en büyük gerekçe olarak, Türk hakim ve mahkemelerinin yabancıların bağlı olduğu ülke kanunlarını uygulayabilme konusunda yetersiz oldukları tezi üzerinde odaklanmıştır<sup>239</sup>. Türk tarafı bu ithama karşı çıkmakla birlikte, bu konuda ısrar edilememesinin en önemli sebeplerinden biri de dini esaslara göre düzenlenmiş hukuk sisteminin başka bir dine mensup kişiler üzerinde uygulanamayacağını kabul edilmiş olmasıdır.

Yabancı devletler temsilcilerinin adli konularda tartışma yaratan bir isteği, müttefik devletler uyruklarının davalarında işbirliği yapmak ve Türk yasalarının çağdaşlaştırılmasında görev almak üzere, La Haye Adalet Divanı gibi uluslar arası bir makam tarafından, Türk yargıçlar kadrosuna teklif edilecek yargıçlar hakkındadır. Yabancılarla ilgili, tutuklama, konutlarının aranması ve denetlenmelerinin, mutlaka İstanbul ve İzmir'de çalıştırılacak bu danışmanların onayı ile olmasını istemektedirler<sup>240</sup>. Türk tarafı başlangıçta, uzman kişiler çalıştırabileceklerini ancak bunların Türk görevlileri niteliğinde ve siyasal etkilere kapalı olmaları gerektiğini ifade etmişken, daha sonra, yargı erkinin kullanılmasının bir devletin egemenlik haklarından olduğunu ve Türk hakimleri arasına yabancı hakimlerin sokulmasının bu ilke ile bağdaşmayacağını belirterek, teklifin kabul edilemez olduğunu savunmuştur<sup>241</sup>. Bununla birlikte bir süre sonra, müttefik devletler temsilcilerinin teklifleri yumuşatılarak kabul edilmiş ve Türkiye hukuk danışmanlarının, Milletlerarası Daimi Adalet Divanı tarafından, Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış ülkelerin uyruğu hukukçular arasında düzenlenen bir çizelgeden seçilerek ve beş yıldan az olmamak kaydıyla, Türkiye tarafından uygun görülen bir süre için ve Türk memuru sıfatıyla

<sup>239</sup> Nomer, "Yabancıların Ahkâm-ı ...", s. 501-505.

<sup>240</sup> Müttefik devlet temsilcilerinin sunduğu tasarıya göre, hukuk danışmanlarının görevleri şunlar olacaktır: hukuk reformları komisyonlarının çalışmalarına katılacaklar, İstanbul ve İzmir istinaf mahkemelerinin yargı yetkisine giren bölgelerde, Türk hukuk, ticaret ve ceza mahkemelerinin işleyişini izleyecek ve hukuka uygun görmedikleri yargısal işlem ve kararlara karşı, savcılık makamınca, karar veren mahkemede, İstinaf mahkemesinde ya da Yargıtay'da davaya yeniden bakılmasını isteyebilecek, hukuk, ticaret ve ceza konularında mahkemelerin yönetimi, cezaların ya da kanunların uygulanmasından doğacak bütün yakınmalara bakacak ve Türk kanunlarının tam olarak uygulanmasını sağlamak için yetkili Türk makamlarına bilgi vermekle görevli olacaklardır. Ayrıca, suçüstü durumları hariç, belirtilen yargı çevresi içinde Türk makamlarınca yapılacak konutların aranması, araştırmalar ve tutuklamalarda söz konusu olan bir yabancıysa, bu danışmanların onayı gerekecekti. Suçüstü tutuklama durumu ile yargısal yetki çevresi dışında gerçekleşecek arama, tutuklama gibi işlemlerde de en geç 24 saat içinde en yakın hukuk danışmanı bilgilendirilecekti (Meray, a.e., Takım II, C. 1, Kitap I, s. 64-65).

<sup>241</sup> A.e., Takım I, C. 2, s. 103-110; A.e., Takım II, C. 1, Kitap I, s. 52.



çalıştırılması kabul edilmiştir. Bu müşavirlerin, yabancılara yapılacak tutuklama, konut aranması gibi durumlarda önceden onayının alınması şartını, yapılan tüm baskılara rağmen kabul etmeyen Türk heyeti, Lozan Anlaşması'nın yapıldığı gün yayınladıkları bildiride, hukuk danışmanlarının, sadece bu konulardan duyulacak rahatsızlıklara bakabileceğini belirtmiştir<sup>242</sup>. Daha sonra, Lozan Anlaşması gereğince, dört hukuk müşaviri Adliye Vekaletine bağlı olarak çalışmaya başlamıştır. Bu kişiler, daha sonra Türk hukukunda yaşanan değişimi büyük muvaffakiyetler olarak değerlendireceklerdir<sup>243</sup>.

Lozan Anlaşması'nda kabul edilen diğer bir husus Hakemlik Karma Mahkemeleridir. Bu mahkemeler, ikisi ilgili devletler tarafından atanmış üç üyeden oluşacaktır. Üçüncü üye, hükümetlerin göstereceği bir çok aday arasından seçilecektir. Dava sayısı fazla olursa ek daireler açılabilecektir<sup>244</sup>.

Lozan Anlaşması ile kabul edilen ve özellikle, Türk mahkemelerinin yabancılar ve azınlıklar<sup>245</sup> üzerindeki yargılama haklarını zedeleyen (42. Md.)<sup>246</sup>, Mahmut Esat tarafından da bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Lozan Anlaşması imzalandıktan kısa bir süre sonra kaleme aldığı bir yazısında, hukuki durumumuzun tamamen olmasa bile “mutlakiyete yakın bir şekilde” düzeldiğinden bahseden Mahmut Esat, şahsi davalarda, yargılama hakkına sahip istisnai nitelikte bazı teşekküllerin bulunmasını, giderilmesi gereken bir eksiklik olarak gördüğünü belirtmekteydi<sup>247</sup>. Cumhuriyet döneminde yargısal birliğin temini için ilk ve en önemli adımlardan biri, Mahmut Esat'ın selefi Mustafa Necati'nin Adliye Vekili olduğu dönemde atılmış ve halifelik kaldırılmasından sonra, 8 Nisan 1340 (1924) tarihinde çıkarılan 469 nolu Mehakim-i Şer'riyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilâtına ait Ahkâmı Muaddil Kanun'la Şer'îye

<sup>242</sup> A.e., Takım II, C. 2, s. 105-106. Görüşmeler esnasında bu konudaki Türk karşı teklifi için (bkz., a.e., Takım I, C.4, s. 19-21, 63-64).

<sup>243</sup> TBMM Z.C., D.2, C. 31, s. 81.

<sup>244</sup> Bu konudaki diğer şartlar için bkz., Meray, a.e., Takım II, C.2, s. 36-39.

<sup>245</sup> Burada azınlık olarak kastedilen sadece gayrimüslim unsurlardır. Azınlıkların durumunun Misak-ı Milli'de saptanan konumu ile Lozan Anlaşması'nda ki durumu hakkında bilgi için (bkz., Mustafa Budak, İdalden Gerçeğe, Misak-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika, İstanbul, Küre, 2002, s. 301-302).

<sup>246</sup> Lozan Anlaşması'nın 42. Maddesine göre: “Türk hükümeti, Müslüman olmayan azınlıkların aile durumlarıyla, kişisel durumları konusunda, bu sorunların söz konusu azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesine elverecek bütün tedbirleri almayı kabul eder. Bu tedbirler, Türk hükümetiyle ilgili azınlıklardan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulu özel komisyonlarca düzenlenecektir...” (Meray, a.e., Takım II, C.2, s. 13).

<sup>247</sup> Mahmut Esat, “Adliycimiz”, Türk Sesi, 2 Ağustos 1923, s. 1.

Mahkemeleri kaldırılarak, görevleri o zamanki tabirle, Nizamiye Mahkemelerine devredilmişti<sup>248</sup>.

Lozan görüşmeleri sırasında ele alınan ve Türk tarafını kendi tezleri doğrultusunda ya da kapitülasyonların sürdürülmesi için ikna etmek isteyen yabancı heyetin, Türk adliye ve hukuk sistemi ile ilgili ithamları, Türkiye tarafından dikkate alınmış ve daha sonra hukuk ve adliye alanında yapılan yenilikleri önemli ölçüde etkilemiştir. Bu bağlamda, batılı kanunların iktibas, batı hukuk zihniyeti ile yetişmiş ve batı hukukuna aşina hakimler yetiştirmek amacıyla Ankara'da bir Hukuk Fakültesi açılması, davaların hızlı görülmesini sağlamak amacıyla yapılan çalışmalar vb. aynı zamanda Lozan görüşmelerinde, yabancılar tarafından dile getirilen Türk hukuk ve adliye sistemine duyulan güvensizlik gerekçelerini ortadan kaldırmaya yöneliktir.

### 2.5.2. Hukuk İnkılabının Gerekçeleri

Türk hukukunda, batılılaşma isteği çok daha öncelere uzanmaktadır. Her ne kadar yeni devletin kuruluşu ile birlikte adli sistemimizde ve kanunlarımızda batılılaşma girişimlerine hız verildiyse de, başlangıçta inkılabın ruhuna uygun esaslı bir değişiklikten söz etmek son derece güçtür. Bu konuda Âli Paşa'dan sonra en önemli adım, Mahmut Esat zamanında atılmıştır<sup>249</sup>. Âli Paşa, Fransız Medeni Kanunu'nun Türkiye tarafından aynen kabul edilmesini teklif etmişse de, Cevdet Paşa'nın müdahalesi ile Sultan Abdülaziz tarafından reddedilmiş ve bunun yerine Mecelle hazırlanmıştı<sup>250</sup>.

Osmanlı Devleti adliyesi, dini esaslara dayanan Şer'îye Mahkemeleri, hem şeriat kurallarını hem de batı kanunlarını uygulayan Adliye Mahkemeleri ve kapitülasyonlar sonucu oluşturulmuş, kendi dindaşlarının şahsi davalarına bakan ve bu kişilerle davası olan Türkler üzerinde de yargılama hakkı olan imtiyazlı kilise ve havra mahkemeleri ile

<sup>248</sup> Bu kanunla aynı zamanda Sulh Mahkemeleri gezici olmaktan çıkarılarak, sabit hale getirilmiş, asliye mahkemeleri kurulmuş, cinayet mahkemelerinde de toplu hakim sistemi kabul edilmiş ve istinaf mahkemeleri kaldırılmıştı (Feridun Yenisey, "Ceza Yargılamasında ve Adli Teşkilatta Cumhuriyet Öncesi Durum ve Cumhuriyetten Sonraki Gelişmeler", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk Sempozyumu Atatürk İlkeleri ve Ceza Hukuku*, 15-18 Aralık 1981, İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fak., 1983, s. 53).

<sup>249</sup> "Hukuk devrimi Sırasında, Atatürk'ün Mahmut Esat Bozkurt'la Görüşmelerinden", (Çevrimiçi), <http://www.yargitay.gov.tr/ataturk/hukuk/mesat.html>, 15 Haziran 2002. Âli Paşa'nın faaliyetleri için (bkz., Roderic H. Davison, *Osmanlı Devleti'nde Reform, 1856-1876*, C. 2, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Papirus, 1963).

<sup>250</sup> Ergin, *Türkiye Maarif*, s. 1816-1817.

Konsolosluk Mahkemelerinin<sup>251</sup> faaliyet gösterdiği çoklu bir yapı sergilemekteydi. Yabancıların ahkâm-ı şahsiyesine ilişkin davalar Türk mahkemelerinin yetkisi dışındaydı. Yabancı tabiiyette bulunan kimselerle ilgili miras işlerinde Türk vatandaşı alacaklı olsa dahi, Konsolosluk Mahkemeleri yetkiliydi<sup>252</sup>. Bütün bu karmaşıklığın en önemli varlık ve düzenlenemeyiş sebebi, kapitülasyonlardı. Bu bağlamda Türkiye için en öncelikli konu, kazai vahdetin, yani yargısal birliğin sağlanması olarak ortaya çıkıyordu. Yargısal birliğin tam olarak sağlanabilmesi için aşılması gereken asıl güçlük, azınlıklara tanınmış olan adli ayrıcalıkların sona erdirilmesi meselesiydi. Bilhassa özel hukuk alanında verilen bu ayrıcalıkların, dini hukuk esaslarına dayanan bir hukuk sisteminde ortadan kaldırılması son derece güçtü. Bu eksiklik ancak, Medeni Kanun'un kabul edilmesinden sonra, gayrimüslimlerin Lozan Anlaşması ile kendilerine tanınan adli haklardan vazgeçerek, Türk mahkemelerine tabi olmaları ile tamamen giderilebilmiştir.

Hukuk sistemindeki eksikliklerin giderilerek, yenilenmesi için henüz I. Dünya Savaşı sıralarında İstanbul'da **İhzâr-ı Kavanin Komisyonları** adı ile bir dizi komisyon kurulmuştu<sup>253</sup>. Yeni Türk devletinin hukuk düzeninin yaratılmasında da yabancı kanunların iktibas edilmesi sistemi ilk sırada düşünülen bir şey değildi. Başlangıçta, daha evvelki dönemlerde yapıldığı gibi mevcut kanunların yenilenerek, modernleştirilmesi amacı güdülmekteydi. 1923 yılında Adliye Vekaleti tarafından yürürlükteki kanunların modernizasyonu amacıyla çeşitli komisyonlar kurulmuştu. Sözü geçen komisyonların çalışmalarının esas olarak, "**ahkâm-ı fıkhiyye ve hukukîye**"ye dayanması ve daha sonra da "**diğer uluslarca benimsenmiş hukukî çözüm ve uygulamalardan**" yararlanmaları istenmekteydi. Bu komisyonlara ayrıca "**hukuk kavram ve deyimlerini saptama ve belirleme**" görevi de verilmişti<sup>254</sup>. Bu amaçla çalışmalarına devam eden komisyonlar tarafından 1924 yılına gelindiğinde, 200 maddelik bir Borçlar Kanunu; 70-80 maddelik bir Ceza Kanunu hazırlanmış ve Medeni Kanun'dan ise miras, vesayet, evlenme ve boşanma ile ilgili kısımlar yeniden

<sup>251</sup> Böylece her ülkenin kanunları Osmanlı ülkesinde kendi vatandaşları için geçerlilik kazanıyordu.

<sup>252</sup> Nomer, "Yabancıların Ahkâm-ı" s. 496.

<sup>253</sup> Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?", **Medeni Kanunun 15. Yıldönümü İçin**, İstanbul, İ.Ü, 1944, s. 7-8.

<sup>254</sup> Cemil Bilsel, "Medeni Kanun ve Lozan", **Medeni kanunun 15. Yıldönümü İçin**, İstanbul, İ.Ü, 1944, s. 366.

düzenlenmişti. Kara Ticaret Kanunu ise henüz tamamlanmamıştı<sup>255</sup>. Komisyonların çalışmalarının bu kadar uzaması bir takım şikayetlere sebep olunca, dönemin Adliye Vekili Seyyid Bey, Meclis'te yaptığı bir konuşmasında, Batılı kanunların tercüme yoluyla iktibas edilmesi yoluyla bu meselenin kolayca halledilebileceğini, ama o zaman kendimize ait bir hukuk sistemine sahip olamayacağımızı belirterek, bu yönüme karşı çıkarken, Mustafa Necati de, milli değerlere bağlı, ancak, çağdaş değerleri de özümseyen yasalar çıkarılmasını ve bunun kopya ya da taklit usulüyle yapılmaması gerektiğini savunuyordu<sup>256</sup>.

Adliye sisteminin yeniden düzenlenmesi için Mahmut Esat'tan önce ki Adliye Vekilleri döneminde yapılan çalışmalar, hukuk sisteminde esaslı değişiklikler içermemekteydi. Mahmut Esat, Adliye Vekili olmadan kısa bir süre önce Meclis'te yapmış olduğu bir konuşmasında, Adliye Vekili Mustafa Necati'nin çalışmalarını inkılabın gerekleri açısından değerlendirmekte ve yetersiz bularak şöyle demektedir: **“Arkadaşlar!. Bir Adliye Vekili vardır, vekili çalışmıştır. Adliye Vekaleti’ni bir takım yeni şekillere koymuştur. Fakat unutmayınız ki içindeki kanunlar on üç asır evvel Bağdat çöllerinde yazılmış ve on üç asırdan beri Türk’ün mukadderatını idare eden kanunlardır hâlâ. Bunlardan bir kısmı yüz senelik veya yüz on senelik Fransız kanunlarıdır ki, onlar da Frenk kokmaktadır. Şu halde kanunlarımızın bir kısmı Arap, bir kısmı Frenk kokmaktadır”**<sup>257</sup>. Mahmut Esat, bu sözleriyle şimdiye kadar uygulanan bu kanunların eskiliğinden ve bugün için yetersizliğinden bahsederken, aynı zamanda bunların Türkiye açısından özgün olmadığına değinmekte ve hukuk alanında esaslı değişiklikler yapılması gerektiğinin işaretini vermekteydi. İlk bakışta, Mahmut Esat'ın milli bir hukuk yaratılmasından yana olduğu izlenimini veren bu sözler, bir süre sonra başlayacak uygulamalarla anlamını yitirecektir.

Ocak 1925'e gelindiğinde Mahmut Esat'ın komisyonların çalışmalarını Meclis'te savunduğunu görmekteyiz. Mahmut Esat, Hükâm (Hakimler) Kanunu ile Ceza, Aile Hukuku, Nafaka ve Mecelle tadilatına dair kanunların hazırlanarak Meclis'e

<sup>255</sup> Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu”, s. 366.

<sup>256</sup> Mustafa Eski, *Cumhuriyet Devrinde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati*, A.A.M, Ankara, 1999, s. 95.

<sup>257</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 10, s. 140.

sevk edildiğini ve bunun devamının geleceğini belirtmekteydi<sup>258</sup>. Ancak bu komisyonların oldukça ağır işleyen çalışmaları, inkılapçı çevrelerce yeterince tatmin edici veya radikal bulunmamış ve bir süre sonra (1925), Mahmut Esat tarafından bu komisyonların görevlerine son verilmişti<sup>259</sup>. Mahmut Esat, yeni Türkiye'ye uygun yeni kanunlar için artık daha farklı bir yol düşünmekteydi. İnkılapların asıl amacının geçmişle bağların kesilmesi olduğunu söyleyen Mahmut Esat, yeni Türk devletinin uygulayacağı kanunların ve bağlı olduğu hukuk düzeninin de geçmişle ilintili olmasını istemiyordu. Böylece “inkılabın mana ve mefhumlarını” belirleyen en iyi araç olarak, bu kanunların aynen alınmasında hiçbir sakınca görmediği gibi faydalı olacağını düşünmekteydi<sup>260</sup>. Komisyonların görevine son vermeden önce Mustafa Kemal'le görüşen Mahmut Esat, kanunların, batının ün kazanmış kanunlarından iktibas edilerek alınması zaruretinden bahsetmiştir. Bu yeni kanunları uygulayacak hukukçuların olup olmadığını soran Atatürk'e -yetiştireceğim cevabını veren Mahmut Esat, Atatürk'ün onayını aldıktan sonra çalışmalara başlamıştır<sup>261</sup>.

<sup>258</sup> “Adliye Vekili Mahmut Esat ile Mülakat”, *Sadâ-yı Hak*, 21 Kanun-ı sâni 1341, s. 1; Mahmut Esat, Meclis'te yaptığı bir konuşmasında bu kanunların, 1925 yılının sonuna kadar tamamlanacağını söylemektedir (TBMM Z.C., D. 2, C. 8, s. 245).

<sup>259</sup> Bu komisyonlar ve çalışmaları için bkz., Bilsel, “Medeni Kanun”, s. 366-370. Oysa başlangıçta, Mahmut Esat'ın komisyonlar hakkındaki fikirleri karamsar görünmemektedir. İhzâr-ı Kavanin Komisyonlarının henüz çalışmalarını sürdürdüğü 1925 yılı başlarında, bunların çalışmalarının son derece verimsiz ve maliyetli olduğunu söyleyen Bozok mebusu Ahmed Hamdi Bey karşısında Mahmut Esat, çalışmaların normal bir hızla ilerlediğini söyleyerek, komisyonları savunmuş ve şöyle demişti: “Heyet-i celilenizin malumudur ki, bir sene içinde bütün bunların (tüm kanunların) yapıvermesi imkanı yoktur. adliye Encümenine tevdi edilen, biraz evvel arz ettiğim dört kanunu (Kanun-ı Ceza, Hukuk-ı Aile Kanunu, Nafaka Kanunu ve Mecelle) Heyeti Celile çıkarırsa adliyemizde büyük bir tahavvül olacaktır ve ilzâr-ı kavanin komisyonlarının faaliyetlerinin bilhassa arz eylediğim kıymetleri görülecektir. Yoksa ondan evvel bu o kadar iyi görülemez, hissedilemez....iki senede nihayet üç sene zarfında muhtaç olduğumuz yeni kanunları itmam ve ikmal edebilirsek hiç bir memleketin mazhar olamadığı bir suretle işlerimizi ikmal etmiş olacağız” (TBMM Z.C., D. 2, C. 14, s. 265).

<sup>260</sup> Mahmut Esat, “inkılabın mana ve mefhumunu tespit eden bu kanunların intişarıyladır ki Türk halkı, inkılabın feyizlerinden istifade edecekler” demekleiydi. Bkz., TBMM Z.C., D. 2, C. 22, s. 230. Kanunları neden iktibas edildiğini Adliye Encümeni adına açıklayan Mazbata Muharriri Şükrü Kaya: “Nazari olarak denebilir ki, mevcut ahkâm-ı ihtiyacat-ı asra tevfiik ederek ayrıca bir kanun yapılabilirdi. Efendiler, ayrı ayrı esaslara ve unsurlara mensup desatiri birleştirmek, adeta muhtelifülçins esyayı cem etmeye benzer... muhtelif milletlerin desatir-i hukukîyesini telif etmek ihtimâli de vardı. Fakat tekniil usul nokta-i nazarından bu bir çok mehaziri haizdir. Evvel emirde maddeler ve ahkam arasında tezatlar bulunabilir. Yepyeni ve asri bir kanun yapmak ciheti de vardı. Evvela bu pek çok zamana tevakkuf eder” sözleri ile açıklamıştır (TBMM Z.C., D. 2, C. 22, s. 231-232).

<sup>261</sup> Şevket Memedali Bilgişin, “İnkılapçı Mahmut Esat Bozkurt ve Türk Hukukunda İnkılap”, C. I, AÜHFİD, s. 311. Mahmut Esat, Medeni Kanunu Meclise sunuş konuşmasında, “Bu kanunları inkılabın büyük liderinin ilhamından aldığım feyiz ile düşünerek teklif ettim” diyerek, bu fikrin kendisine ait

Türk adli inkılabının ilk yıllarında Ankara’da adli müşavir olarak bulunan İsviçreli Profesör Sauser Halle<sup>262</sup>, kanunlaştırmada böyle bir yolun takip edilmesinin gerekçelerini şu sözlerle ifade etmektedir: “Ankara hükümetinin tuttuğu yol belki de tutulacak tek yoldu. Gerçekten tarih öğretiyor ki, yeni bir kanun yapmak pek uzun bir iştir. Bir çeyrek asırdan evvel hazırlanmış tek bir büyük kanun misali yoktur... bu kadar uzun sürecek bir hukuki kararsızlık devri esnasında Türkiye’de adalet nasıl tatbik ve tevzi edilecektir? Bundan başka iyi yapılı bir kanun da kafi değildir. İyi ve sağlam nazari eserlerin de bulunması lazımdır. Türklerin ne bunun için gereken zamanı ne de bu eserleri hazırlamak için modern hukuka kafi derecede vakıf hukukçuları vardı”<sup>263</sup>. Kanunların iktibas açısından sık sık gündeme getirilen süre meselesi, daha çok, yabancılara ve gayrimüslim cemaatlere verilen adli ayrıcalıkların Lozan’da kaldırılmaması ve en kısa zamanda bu duruma bir çözüm bulunmadığı takdirde bunların kapitülasyonlara dönüşebileceği endişesidir.

Görüldüğü gibi bu kararın alınmasında, Mahmut Esat’ın Adliye Vekili olarak önemli bir rolü vardır. Esasında, batılı kanunların iktibas metodu ile alınması kararı, dönemin şartlarında hiç de şaşırtıcı değildir. Ayrıca, ne iktibas metodu ve ne de Batıya ait kanunların alınması, Türkiye için ilk defa gerçekleşen bir şey de değildir. Yeni olan, Tanzimat’tan itibaren başlayan batı hukukunun alınması sürecinin, aile ve şahıs hukuku dışındaki alanlarda gerçekleşmesi, Cumhuriyet döneminde Batı hukukuna dayanılarak yapılan kanunlaştırma hareketinin ise tüm alanları kapsamasıdır. Böylece, Batı medeniyetine dahil olma konusunda radikal bir tutum içine girilen Cumhuriyet döneminde, eski dönemde uygulanan ve iki hukuk sistemini (İslâm ve Batı) de kabul eden anlayışın tersine, İslâm hukuk sistemine dayanmak reddedilmiştir. Bu açıdan, komisyonların çalışmalarının sonuç vermemesi sadece süre ile ilgili bir sorun değildir. Aynı zamanda, ortaya çıkan kanun tasarılarının dayanakları da önemlidir. Batılılaşma ya da Avrupalılaşma doğrultusunda iradesini belli eden inkılapçı düşünce,

---

olduğunu söylemekteydi (TBMM Z.C., D. 2, C. 22, s. 230); İzmir’de yaptığı bir konuşmada da, bu kanunların büyük Gazi’nin asr-ı ilhamı olduğunu ve kendisinin ve arkadaşlarının, sadece bunları formüle ettiğini belirtmekteydi (Ahenk, 27 Şubat 1927).

<sup>262</sup> Lozan Anlaşması mucibince Adliye Vekaleti’nde görevlendirilmiş dört hukuk müşavirinden biri olan İsviçre uyruklu Sauser Hall, Mukayeseli Medeni Hukuk Profesörüdür. Türkiye’de görevli olduğu sırada Darülfünun’da hocalık yapmıştır (Cemil Bilsel, İstanbul Üniversitesi Tarihi, İstanbul, 1943, s. 92).

<sup>263</sup> Fikret Arık, “Profesör Mahmut Esat Bozkurt ve bir Yabancı Gözüyle Türk Hukuk İnkılabı”, Adliye Dergisi, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası, Ankara, Yeni Cezaevi Matbaası, 1944, s. 30-31.

komisyonların yaptığı kanun tasarılarını da bu doğrultuda yani, Batı'yla uyum ya da Batı hukuk sistemine uygunluk ölçüsüne göre değerlendirmektedir. Bir başka deyişle, yeni kanunlar, batılı manada yeniden dizayn edilmesi düşünülen devlet ve toplum modeline uygun olmalıydılar. Oysa eski usul ve zihniyete göre (kanunlar yapılırken hem İslâm ve hem de Batı hukukundan yararlanılması) devam eden komisyonların çalışmaları bu amaca yeterince uygun görülmemektedir. Buna mukabil Batının kanunlarının ise zaten Türk inkılabının istediği toplumsal ve ekonomik düzenlemeleri içerdiği düşünülmektedir. Bu açıdan, kanunları yavaş yavaş Batılı kanunlara benzetmek yerine, bir bütün olarak Batı'dan alınması, dönemin siyasal atmosferinde daha rasyonel bir çözüm olarak görülmüştür.

### 2.5.3. Hukuk İnkıpları

Osmanlı Devleti'nin hukuk sistemi, Şer'î hukuk, müslüman olmayanlara uygulanan hukuk, padişahların çıkardıkları düzenlemelerle yaratılan örfî hukuk ve kapitülasyonlara dayanarak, yabancılara uygulanan ayrıcalıklı hukuk kurallarından oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin güçlü dönemlerinde bir sakınca yaratmayan bu hukuk düzeni, kapitülasyonların da etkisiyle, zamanla devletin egemenlik haklarını zedeleyen bir hal almıştır. Kapitülasyonlardan kurtulmak isteyen Osmanlı devlet adamları, Osmanlı hukuk ve adalet sisteminde bir takım değişiklikler yapılması gerektiğini düşünmüşler ve Tanzimat döneminden sonra Osmanlı Devleti'nde Batı hukuk ve müesseselerinin etkileri görülmeye başlamıştır. Bu durum, İslâm hukuku mu, Batı hukuku mu? tartışmalarını da beraberinde getirmiş ve nihayetinde, özel hukuk alanında İslâm hukuku esasları uygulanmaya devam edilirken, ticaret ve kamu hukuku alanında ise Batı hukuk kuralları alınmaya başlanmıştır. Ancak, iki farklı hukuk kaynağına dayanan kural ve müesseselerin bir arada bulunduğu bu yapı, hukuki alanda yaşanan karmaşayı ve adli ayrıcalıkları sona erdirmeyi başaramamıştır. Bu durumun sona ermesi, ancak Lozan Anlaşması ile kapitülasyonların kaldırılmasından ve radikal bir kararla Roma hukuku temeline dayanan Batı hukukuna topyekün olarak geçilmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan, hukuk inkıpları Türkiye'nin hukuk ve adliye örgütü üzerindeki yabancı müdahalesini ve müdahale imkanlarını ortadan kaldırarak, egemenlik hakkını koruma amacına da hizmet etmiştir.

Mahmut Esat Şubat 1925’de İzmir Barosu’nun düzenlemiş olduğu bir ziyafette yaptığı konuşmasında, inkılabın adliye üzerindeki tesirlerinden bahsederken, ilk sırada yargısal birliğin sağlanmış olduğunu söyleyecekti. Bunun dışında kapitülasyonların fiilen ve hukuken kaldırılması ve melhuzlarda (alıntılarda veya kaynaklarda) serbestinin sağlanmasını da inkılabın adliyeye sağladığı diğer iki önemli fayda olarak sıralamaktaydı<sup>264</sup>. Son madde ile, dayanılacak hukuki kaynakların başka bir deyişle gidilecek yolun, geçmişin sınırlarına tabi olmayacağı ve hukuk alanında bir takım inkılapların yapılacağına işaret eden Mahmut Esat, bundan sonra Türkiye’nin iktisadî, içtimaî ve harsî menfaat ve ihtiyaçlarını karşılayacak kanunların yapılacağını belirterek, ne garbın ne de şarkın kanunlarına bağlı olmayacaklarını söylemekteydi. “Nuru ve fazileti nerede görürsek, nerede bulursak oraya koşacağız, oradan alacağız” diyen Mahmut Esat, bu sözlerinin hemen akabinde sarf ettiği, “...adli sistemlerimiz, demokratik, asri ve medeni milletlerin usulleri olacaktır”<sup>265</sup> sözleri ile gidilecek yolun batıya doğru olacağını da baştan belirtiyordu. Burada esas olarak, ister garbi ister şarki olsun, dinsel hukuk kaidelerine dayalı sistemlerin karşısında yer alan Mahmut Esat, teokratik devletlerin gelişen ihtiyaçlara cevap veremedikleri gibi, dini, bir tahakküm ve tegalüb (üstün gelme) aracı olarak kullandıklarını ve istibdatlara sebep olduklarını belirterek eleştirmektedir.

Hukuk inkılapları gerçekleştirilirken dinsel kaynaklı hukukun sürekli olarak eleştirilmesi, yeni Türk Devleti’nin hukukta dünyevileşme arzusunun bir sonucudur. Hukuk inkılapları, egemenliğin kaynağını halka vererek başlayan ve devletin yönetim şeklinin değişmesi, halifeliğin kaldırılması, eğitimin birleştirilmesi gibi aşamalardan geçen sekülerleşme sürecini tamamlayan oldukça önemli bir adımdır.

Bu temel hukuksal dönüşüm süreci, İsviçre Medeni Kanunu’nun alınması ile başlamıştır. Toplumsal hayatı derinlemesine etkileyen kurallar getirdiği için yurt içinde ve hem de adli kapitülasyonların son izlerinin silinmesine neden olduğu için yurt dışında en çok ses getiren Medeni Kanun’un iktibasıdır. Mahmut Esat yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı ve inkılabın gereklerini ve durumunu ifade etmesi

<sup>264</sup> “Adliye Vekilimizin Çok Parlak Bir Hitabesi”, *Sadâ-yı Hak*, 2 Şubat 1341, s. 1.

<sup>265</sup> A.y.



nedeniyle Medeni Kanun'un diğerlerinden daha önemli olduğunu vurgulamaktaydı<sup>266</sup>. Bu kanunu diğer temel kanunların alınması takip etmiştir.

İktibas yolu ile gerçekleştirilen bu kanunlaştırma hareketini, Tanzimat'tan beri süregelen, Avrupalı devletlere kendini kabul ettirme ve onlar safında yer alma istek ve mücadelesinin, yani batılılaşmanın en dikkate değer adımlarından biri olarak değerlendirebiliriz. Mahmut Esat'ın; **“Başta Medeni Kanunumuzla, diğer bütün yepyeni kanunlarımızın Türk milletine, Türk devletine büyük faydalarından birisi de Türkiye'mize modern devlet anlamını vermesi ve Hıristiyan batı ile aramızda asırlardır sürüp giden düşmanlığı ortadan kaldırmasıdır”**<sup>267</sup> şeklindeki sözleri, yukarıda bahsettiğimiz Batılılaşma çabalarının, farklı düzeylerde ve farklı ifadelerle yürütülmeye çalışılmasına rağmen, temelde bir İslâm-Hıristiyan mücadelesi şeklinde algılandığını göstermesi açısından ilgi çekicidir. Aynı şekilde, Batı'ya ait kanunların alınmasının, arada varolan uçurumu kapattığı ya da kapatacağı düşüncesi ise, Türk batılılaşma tarihinin her aşamasındaki yürütücülerde, sorunu algılama ve çözüm üretme bakımından karşımıza çıkan yüzeyselliğin, devam ettiğini göstermesi açısından da dikkate değerdir.

Son derece kısa sayılabilecek bir sürede, Cumhuriyetin temel kanunlarında meydana gelen bu değişiklikler elbette beraberinde pek çok sorunlar da getirmiştir. Her şeyden önce bu yeni kanunların hukuk adamları ve özellikle hakimlerce anlaşılması gerekmektedir. Ancak farklı bir hukuk anlayışı ile yetişmiş olan bu kişilerin, başka bir anlayışa sahip yeni hukuk kaidelerini anlama ve anlamlandırma da bir takım zorluklarla karşılaşacağı aşikardır. Bunun halledilmesi için 1925 yılında Ankara'da bir hukuk mektebi açılmış ve buradaki talebeler yeni hukuk sistemini kavrayacak modern bir anlayış ve donanıma sahip olarak yetiştirilmeye başlanmıştı. Ancak buradaki öğrencilerin eğitimlerini tamamlayarak göreve başlamaları için belli bir süreye ihtiyaç vardı. Bu arada, halen görevini sürdürmekte olan hakimler için her yeni kanunun şerhi hızla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Aşağıda hukuk inkılapları olarak adlandırılan Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Ceza Kanunu, Ticaret Kanunu, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Ceza

<sup>266</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 22, s. 230.

<sup>267</sup> Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu”, s. 17.

Muhakemeleri Usulü Kanunu, Deniz Ticareti Kanunu ve İcra ve İflas Kanunlarına kısaca göz gezdireceğiz.

### 2.5.3.1. Medeni Kanun

Medeni Kanun, uzun yıllardan beri süre gelen adli kapitülasyonların son kısıntılarının da ortadan kalkmasına ve tam bir hukuksal vahdet sağlanmasına vesile olduğu için özel bir öneme sahiptir. Mahmut Esat bu önemi şu sözlerle dile getirmektedir; **“Fatih İstanbul’u almıştı. Fakat Bizans bayrağını yarıya kadar indirebilmişti. Bu hal ise bir çeşit devlet içinde devlet demektir. Bunlar Lozan Muahedesi de kabul edilmiş olmalarına rağmen, Medeni Kanunumuzun çıkmasıyla beraber azlıklar haklarından vazgeçtiler..”**<sup>268</sup>.

1926’ya kadar yürürlükte kalan Mecelle, yalnız muamelata (borçlar, usul, eşya) dair hükümleri içermekte ve şahıs, aile ve miras hukuku, fıkıh hükümlerine bağlı olarak halledilmekteydi. Ayrıca kapitülasyon ve mezhepsel ayrıcalıkları devam ettiren özelliklere sahipti. Hiçbir vergi ödemeksizin her türlü ticareti ülkede yapabilen yabancılar, herhangi bir sorunla karşılaştıklarında Konsolosluk Mahkemelerine tabi oluyorlardı. Türklerle aralarında vuku bulan anlaşmazlıklar, yabancı aza ve tercümanın bulunduğu bir mahkemede görülürken, şahıs, miras ve aile hukukunu ilgilendiren konularda davalar, bağlı oldukları cemaatin ruhani reisleri tarafından kendi adet ve ananelerine göre idare ediliyordu.

Ülkedeki bu hukuki karmaşayı halletmek üzere Meşrutiyet döneminden itibaren çeşitli düzenlemeler yapılmaya çalışıldıysa da başarılı olunamamıştır. Bu konuda atılan en önemli adımlardan biri 25 Ekim 1917’de kabul edilen **Muvakkat Hukuk-ı Aile Kararnâmesi**’dir. Müslümanlardan başka, Osmanlı Devleti’nde yaşayan Hıristiyan ve Musevilere ait Aile Hukuku hükümlerini de düzenleyen Kararnâme’nin en önemli amaçlarından biri de Cemaat Mahkemelerinin ortadan kalkması ve tüm yargılamaların Şer’îye Mahkemeleri tarafından yapılmasını sağlamaktır. Bu kararnâmeye göre, mahkeme her üç dine mensup kişilerin davalarına bakabilecek, ancak bunların her birine kendi kanunları uygulanacaktır<sup>269</sup>. Kararnâmenin bu üçlü niteliği, gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıkları devam ettirmekle birlikte, yargılama hakkını Cemaat

<sup>268</sup> Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu”, s. 18.

<sup>269</sup> Kararnâme ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Aydın, **İslâm-Osmanlı Aile**, s. 150-227.

Mahkemelerinden alması bakımından bir sınırlama getirmekteydi. Kararnâme, 19 Haziran 1919 tarihinde yine geçici olarak kabul edilmiş bir kanun ile ilga edilerek, daha önceki ahkâmın tekrar yürürlüğe konduğu belirtilmiştir<sup>270</sup>. Bu arada Milli Mücadele döneminde, İtilaf Devletlerinin isteği ile “Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adli” adıyla yeni bir mahkeme sistemi oluşturulmuştu. İngiliz, İtalyan, Fransız ve Osmanlı uyruklu birer hakimin görev yapacağı bu mahkemeler, yabancı uyrukluların menfaatlerini gözetmek amacıyla kurulmuştur<sup>271</sup>.

1923 yılına gelindiğinde yeni Türk devletinin hukuksal düzenini kurmak için oluşturulan komisyonlardan biri de Medeni Kanun komisyonuydu. Ancak bu komisyonun çalışmalarından da istenen sonuç alınamamıştı. Ağır şekilde çalışan ve İslâm Hukuku esaslarının etkisinden kendisini kurtaramayan Medeni Kanun Komisyonu ile diğer komisyonların çalışma şekillerini hazin olarak değerlendiren Mahmut Esat, “kanunları bize göre yapmak düşüncesi ve endişesi” taşıyan komisyonların, kaynak ve anlam olarak birbirinden farklı hukuk kaidelerini bir araya getirmeye çabaladıklarını ve sonuçta gülünç durumların ortaya çıktığını alaycı bir dille belirtmekte ve şöyle demektedir: “...Mesela Medeni Kanun’un biraz önce kaydettiğimiz fasılları şöyle yazılmıştır. Bir hüküm Alman Kanunu’ndan, bir hüküm Hanbeli mezhebinden, bir hüküm Fransız Kanunu’ndan, bir hüküm Şafîiden, Hanefiden diğer bir hüküm İsviçre’den!.. diğer kanunlar da böyle... Kanun maddeleri arasında uygunluk hak vere... İşin asıl hazin olan yanı, birbirine anlam bakımından bu kadar zıt olan hükümleri bir araya getirmekle, fakat nasıl arz edeyim? Mesela İsviçre Medeni Kanunu şârihi redingotlu Curti’nin başına silindir şapka yerine yeşil sarık sararak kıyafetinin üst tarafı olduğu gibi bırakılmış, yine, İmam-ı Hanefi’nin yeşil sarığı çıkartılarak başına silindir şapka geçirildikten sonra elbisesinin üst yanı muhafaza edilmiş oluyordu! Fakat iş bu kadarla kalmamıştı. Medeni Kanun taslağının yukarıda bahsettiğimiz kısımları, Hıristiyanlar için ayrı, Yahudiler için yine ayrı bir takım kuralları kavriyordu! Şu hale göre, Türk hakimi karşısında Müslüman

<sup>270</sup> Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, Ankara, TTK, 1996, s. 174.

<sup>271</sup> Geniş bilgi için bkz., Ali Arslan, “Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adli: Bir İşgal Dönemi Mahkemesi (1921-1922)”, *İ.Ü. Edebiyat Fak. Dergisi*, sa: 15, 1997, s. 585-595.

**görünce molla, Hıristiyan görünce papaz, Yahudi görünce de haham olacaktı? Durum bu kadar komik idi!..”<sup>272</sup>**

Mukayeseli hukuk anlayışının ve tarihçi hukuk mektebinin doğuşunda (19. yy.) etkili olan Montesquieu, ilk defa hukuk kurallarının soyut olarak değerlendirilemeyeceğini, tarihi menşesine ve tatbik edileceği muhitin şartlarına bakılması gerektiğini söylemiştir<sup>273</sup>. Bunu kabul etmeyen Mahmut Esat, komisyonların bize göre kanun yapmak tezinin yanlış olduğunu vurgulamakta ve Montesquieu sosyolojisinin (her ulusun kendine göre kanunları olmalıdır tezi) artık geçerli olmadığını söylemekteydi. Milletlerin iş bölümü nedeniyle siyasi bağımsızlıklarına rağmen bir aile halinde yaşadıklarını belirten Mahmut Esat, Türk milletinin de medeni dünyanın bir üyesi olması nedeniyle, bu dünyanın hak sistemine bağlı kalması gerektiğini söylüyordu<sup>274</sup>. Diğer yönden, hazırlanan kanun taslaklarının da bize göre anlayışına uygun olmadığını, çünkü “Türk’ün milli ihtiyaçlarının İslâm esaslardan mülhem olan Malîkî, Hanbelî, Şafîî, Hanefî kurallarla” ifade edilemeyeceğini söylemekteydi<sup>275</sup>.

Türk milleti için yapılacak en doğru şeyin, üyesi olmayı istediği medeni milletlerin hak (=hukuk) sistemlerini benimsemek olduğunu düşünen Mahmut Esat; “tıpkı bir kulübe, bir partiye intisap edecek kimsenin, kulüp ve parti nizam ve usulünü aynen kabul etmesi, benimsemesi gibi, medeni kanuna girmek davasını güden bir devletin de, bu kanunun icaplarını kendine mal etmesi zorağı vardır”<sup>276</sup> diyerek, bu kanunun bir bütün olarak alınmasının, medeni milletler sırasına dahil olmanın olmazsa olmaz bir gereği olarak sunmuştur. Hatta bu konuda o kadar radikal bir tavır takınmıştır ki, bu benimseme O’na göre “kayıtsız şartsız” olmalıdır<sup>277</sup>. Esasında bu inkılapçı anlayışa, hukuk tarihlerinde yaşanan iktibaslarda pek sık rastlanmamaktadır. Bunun sebebi iktibasların daha çok aynı medeniyet ailesine mensup milletler arasında, zamanla ve mukayese ile gerçekleşmesidir<sup>278</sup>. Bunu kolaylaştırmak

<sup>272</sup> Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu”, s. 7-8,10.

<sup>273</sup> Bülent Davran, *Mukayeseli Medeni Hukuk Dersleri*, İstanbul, İ.Ü, 1968, s. 21.

<sup>274</sup> Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu”, s. 10.

<sup>275</sup> A.y.

<sup>276</sup> A.e., s. 11.

<sup>277</sup> A.y.

<sup>278</sup> Bu konuda bilgi için bkz., Ziya Umar, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, I. Cilt, İstanbul, Beta, 1987, s. 59.

için, mevcut hukuk sistemleri arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri tespit ederek, bunları birbirine yaklaştırma amacıyla olan Mukayeseli Hukuk dalı ortaya çıkmıştır. Avrupa'dan farklı bir medeniyet ailesine sahip olan Türkiye'de, iktibas yapılırken mukayese (tarihi menşe, kaynak, gelişim, şekil, üslup, teknik, tatbik usulü vb. açılardan) usulü uygulanmamıştır<sup>279</sup>. Türkiye, yapmış olduğu iktibasla dahil olduğu medeniyet ailesini değiştirmeyi amaçladığından, mukayese usulünü uygulamak yerine, **kayıtsız şartsız** bir benimsemeyi tercih etmek durumunda kalmıştır.

Mahmut Esat, Medeni Kanun'un hazırlanma sebeplerini üç noktada toplamaktadır. Buna göre ilk sebep, eski hak sisteminin geri olmasıdır. Çünkü bu sistem, her biri bin yıldan fazla yaşa sahip olan dinlerin esaslarına göre düzenlenmişti. İkinci olarak, bu sistem gereği uygulanmakta olan, ayrı dinlere mensup vatandaşların, ayrı kural ve mahkemelere tabi olmasının, modern devlet ve birlik anlayışına uygun olmamasıdır. Mahmut Esat'a göre üçüncü ve en önemli sebep ise, dinî kurallara dayalı bu sistemin, yabancılar tarafından geçmişte, adli kapitülasyonların gerekçelerinden biri olarak öne sürülmesi ve daha sonraları da kapitülasyonların kaldırılmasının önünde bir engel olmasıdır<sup>280</sup>. Bu sebeplerle ülkede yargısal birlikten söz etmek imkansızlaşmakta, hukuksal alanda bir keşmekeş yaşanmaktaydı.

Bütün bu sebeplerle iktibas edilmesine karar verilen Medeni Kanun'un seçilmesi için çeşitli ülkelerin kanunları incelendi ve bunlar arasından en uygunu olarak İsviçre Medeni Kanunu bulundu. 26 kişilik bir kurul tarafından<sup>281</sup> Fransızca aslından Türkçe'ye çevrilen **Medeni Kanun** tasarısı, 17 Şubat 1926 tarihinde Meclis tarafından tümü ile görüşülerek onaylanmış ve 4 Nisan 1926'da Resmi gazetede yayınlanarak, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir<sup>282</sup>.

<sup>279</sup> Medeni Kanun'un 1926'da kabulünden sonra, İstanbul Üniversitesi'nde okutulmakta olan Mukayeseli Hukuk dersleri (Mukayese-i Kavanin-i Medeniye ve Avrupa Hukuk-ı Medeniyesi) kaldırılmıştır. Mukayesede, İsviçre hukukunun dikkate alınmasına karşı çıkıldığı ve kanun bir defa iktibas edildikten sonra, kendi bünyesi içinde açıklanması gerektiğinin savunulduğunu belirten Davran, mehaza bakmak ve İsviçre literatüründen faydalanmaktan ise çekinildiğini belirtmektedir (Davran, **Mukayeseli Medeni**, s. 42). Hukuk Fakültesinde 1923-24 döneminde okutulan dersler ile 1932 yılındaki dersleri karşılaştırmak için (bkz., Arslan, **Darülfünun'dan Üniversite'ye**, s. 81-82, 129-131).

<sup>280</sup> Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu", s. 8-9.

<sup>281</sup> Bu kurulda bulunanların tam listesi için bkz., Cevdet Yavuz, **Türk Medeni Hukuku ve Borçlar Hukuku Mevzuatı, Medeni Kanun, Tatbikat Kanunu, Borçlar Kanunu**, 2. bs., İstanbul, Beta, 1990, s. 11.

<sup>282</sup> Mahmut Esat, Meclis'e sunulacak kanunların, -hem madde sayıları çok fazla olduğu için ve hem de, içlerinden bir iki maddenin değiştirilmesinin diğerlerini manasızlaştırabileceğini ileri sürerek- bir kül

İsviçre Medeni Kanunu'nun gelişigüzel bir şekilde seçilmediğini belirten Mahmut Esat, Fransız Medeni Kanunu'nun çok yaşlı ve Alman Medeni Kanunu'nun ise çok soyut ve karakteri bakımından fazla filozofik olduğunu ve pratik olmadığını söylemekteydi. **“İsviçre Medeni Kanunu, dünya medeni kanunları içerisinde en yenisi, anlaşılması en kolay, en demokrati ve en pratiği idi. Bütün bunlarla beraber medeni kanunların en yükseği olduğu da en büyük hakçılarca kabul edilmiştir. Be tahsis demokrat olması bu kanunu bize pek yaraştırıyordu. Çünkü Türk milletinin ruhu demokrat olduğu gibi, son Türk ihtilalinin ana karakteri de bu idi. Bütün bunlardan dolayı İsviçre Medeni Kanunu diğerlerinden üstün tutuldu ve alındı. Bununla Alman Medeni Kanunu da alınmış oluyordu. Çünkü İsviçre Medeni Kanunu, mana bakımından onun kopyası gibi bir şeydi”**<sup>283</sup>.

Medeni Kanun, şahıs, aile ve miras hukukundan başka, gayri menkul mülkiyeti, gayri ayni haklar, zilyetlik ve tapu siciline dair hükümler içerirken, farklı kanunlara tabi olan gayri menkul tasarrufu da çağdaş ihtiyaçlara uydurulmaya çalışılmıştır. Çok eşlilik yasaklanmış, kadınlar, miras konusunda erkeklerle eşit haklara sahip tutulmuşlardır. İctihat kapısı açık tutularak, hakimlere yeni olaylar karşısında gerekirse ihtiyaca uygun şekilde icthad yapabilme imkanı tanınmıştır. Eskiden iki şahidin dava hakkında mutabık olarak yapmış oldukları şahadetleri hüküm için kafi görülmekte ve hakim bu doğrultuda karar vermekte mecbur iken, Medeni Kanunla birlikte bu zorunluluk kaldırılmış ve hakimin dava konusunda edindiği kanaate göre serbestçe hüküm vermesi güvence altına alınmıştır<sup>284</sup>. Bununla birlikte, Türk hukuk inkılabı yapılırken sosyolojik bir tetkik ve mukayese yapılmadığından, Medeni Kanun'da bir takım müesseseler ve prensipler uygulama alanı bulamamışlardır. Örneğin, İsviçre Medeni Kanunu'na Kuzey Amerika'dan geçen “homestead” (aile yurdu) müessesesi, aynen müktesep Türk Medeni Kanunu'na da alınmış olmasına rağmen her iki ülkede de uygulanmamıştır<sup>285</sup>. Aynı

---

olarak kabul veya reddedilmesini istemiştir. Medeni Kanunun Meclise sunulması ve kabul edilmesi ile ilgili olarak (bkz. TBMM Z.C., D.2, C. 22, s. 151-152; a.e., s. 230).

<sup>283</sup> Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu”, s. 12.

<sup>284</sup> “Adli Şuun: Türkiye Cumhuriyetinin On Senelik Adliye Faaliyetleri”, Adliye Ceridesi, Teşrin-i evvel 1933, s. 53-54; Medeni Kanununla ilgili bir değerlendirme için bkz. Nuşin Ayiter, “Atatürk ve Özel Hukuk Reformu”, Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları; 2-6 Kasım 1981 Uluslararası Sempozyumundan Ayrı Basım, Ankara, TTK, 1983, s. 325-330.

<sup>285</sup> Davran, Mukayeseli Medeni, s. 100-101.

şekilde, Türkiye toplumunda o dönemlerde mevcut olan Besleme sistemine<sup>286</sup> ilişkin bir hukuki düzenleme doğal olarak İsviçre Medeni Kanunu'nda bulunmadığından, müktesep Türk Medeni Kanunu'nda da yer almamıştır<sup>287</sup>.

Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte gayrimüslim azınlıklara, şahıs, aile ve miras hukuku konularında tanınan ayrıcalıklar da ortadan kaldırılarak, vahdet sağlanmış olmaktadır. Çünkü, laik hukuk sistemine geçişle birlikte, yabancıların ve gayrimüslimlerin aile ve şahıs hakları ile ilgili davaların adliye mahkemelerinde görülmemesi için bir neden kalmıyordu. Lozan Anlaşması'nın azınlıkların şahıs ve aileye ilişkin hukuki durumlarını düzenleyen 42. Maddesinin birinci ve ikinci maddeleri, Medeni Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte azınlıkların mahzarlarla (bir çok kimse tarafından imzalı dilekçe) Adliye Vekaleti'ne müracaat ederek, aynı kanuna kendilerinin de tabi olma talebi ile birlikte sona ermekteydi<sup>288</sup>.

Bu kanun kabul edildikten sonra Evlenme Talimatnamesi, Tapu Sicili Nizamnamesi, Velâyet, Vesâyet ve Miras Hukukuna Mûteallik Hükümlerin Tatbikine Ait Nizamnameler çıkarılarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır<sup>289</sup>.

### 2.5.3.2. Borçlar Kanunu

Osmanlı Devleti'nde tasarruf muameleleri Mecelle hükümlerine göre halledilmekteydi. Ticari muameleler hariç ve medeni muameleleri içermek ve kısa bir süre önce kabul edilmiş olan Medeni Kanunu tamamlayıcı olmak üzere, İsviçre'nin (Kode des Obligasyonu) mehzaz kabul edilmiş ve Şükrü Kaya Bey riyasetinde bir heyet oluşturularak, Borçlar Kanunu layihası hazırlanmıştır. Kanun, Meclis Genel Kurulu'nda tümüyle görüşülerek, 22 Nisan 1926 tarihinde kabul edilmiş ve Medeni Kanunla birlikte 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Borçlar Kanunu'nun Mecelle'nin yerine geçtiğini söyleyen Mahmut Esat: **"Mecelle Türk milletinin iktisadî, içtimaî ve ticari itibarını zaafa duçar ediyordu, faaliyeti iktisadîyemiz felce uğruyordu. Borçlar Kanunu ile bu faaliyet yeniden**

<sup>286</sup> Okul yaşındaki çocukların bir aile yanına verilerek, boğaz tokluğuna çalıştırılması

<sup>287</sup> A.e., s. 103n. s

<sup>288</sup> Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi ve azınlık komisyonlarının Adliye Vekaleti'ne göndermiş oldukları mahzarların metinleri için bkz., Bilsel, "Medeni Kanun", s. 21-71; TBMM Z.C., D. 2, C. 24, s. 173-174.

<sup>289</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 53-54

**takviye ve tersin edilecektir”** diyerek, Borçlar Kanunu layihasının kabul edilmesini istemiştir<sup>290</sup>.

### 2.5.3.3. Ceza Kanunu

Osmanlı idaresi zamanında ilk Ceza Kanunu (42 maddelik) 1840 tarihinde yapılmıştır. 1851’de ikinci bir Ceza Kanunu yapılarak, birincisinde görülen eksiklikler giderilmeye çalışılmış ve kamu davası fikri ceza hukukumuzda girmiştir<sup>291</sup>. Her ikisi de İslâm hukuku esaslarına dayanılarak yapılan bu kanunlar, Osmanlı ceza hukukuna bir takım ilkleri getirmiş, ancak yeterli olmamıştır<sup>292</sup>. Cezalar daha çok din ve cinayet meselelerinde düzenlenirken, cezalandırma usulü modern ceza hukuku anlayışına uygun olmayan bir şekildedir. Buna göre suçlulara, aynı suça ilişkin olarak önce Şer’î hükümler, sonra da Ceza Kanunu’nda belirtilen hükümler uygulanmaktadır. Osmanlı döneminde son olarak, Ahmet Cevdet Paşa’nın başkanlığında oluşturulan bir komisyon tarafından, 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu’ndan hemen hemen aynen iktibas olunan 1858 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu kabul edilmiştir<sup>293</sup>. Zaman içerisinde çeşitli tadilatlarla uğramış ve orijinal niteliğini kaybetmiş olan bu Ceza Kanunu, içerdiği genel kaideler ile cezaların türü, taksimatı ve özellikle kabul ettiği mücazat (suça karşılık ceza) usulü açısından karışık bir yapı arz etmekteydi<sup>294</sup>. Ceza Kanunnâme-i Hümâyunu’nda, şahıs hukukuna ilişkin davalarda Şer’î hükümler saklı tutulmuş ve şahsi hak sayılan diyet ve kısas davalarının Şer’îye Mahkemelerinde görülmesi kabul edilmişti. Buna göre, öldürülen bir kişinin mirasçılarının istemeleri halinde dava Şer’îye Mahkemelerine havale edilecekti. Bu durumda, adam öldüren bir kişi Ceza Kanunu’na göre Nizamiye Mahkemelerinde yargılanıp serbest bırakılsa bile, maktulün mirasçılarının istemesi halinde, Şer’îye Mahkemelerinde ikinci kez yargılanıp ölüme mahkum edilebiliyordu<sup>295</sup>. Böylece ortaya çıkan bu ikilik, yargısal birliği de derinden

<sup>290</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 24, s. 173-174.

<sup>291</sup> Veresenin kısas hakkını doğuran hallerde suçluyu affetme yetkisi kaldırılarak, sanık affedilse bile davanın görülmesi sağlanmıştır. Bkz., Yenisey, “Ceza Yargılamasında”, s. 46.

<sup>292</sup> 1840 tarihli kanunla birlikte, Tanzimat’ın getirdiği eşitlik ilkesi kanunlaştırılmış, 1851 tarihli kanunla da bir suçun tekrarı ve suça iştirak eden kişilerle ilgili hükümler ile kamu davası anlayışı ilk defa ceza kanununda yer almıştır (G. Bozkurt, *Batı Hukukunun*, s. 97-100).

<sup>293</sup> A.e., s. 100.

<sup>294</sup> “Adli Şuun:Türkiye”, s. 42-43; TBMM Z.C., D. 2, C. 23, s. 6.

<sup>295</sup> G. Bozkurt, *Batı Hukukunun*, s. 101.



yaralamaktaydı. 1911 yılında büyük ölçüde 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'nda yararlanılarak, kanunun 70 maddesi değiştirildi<sup>296</sup>.

Zaman içerisinde değişen ihtiyaçlara göre Ceza Kanunu'nda yapılacak düzenlemeler için bir çok komisyon oluşturulmuştu. Bunların sonuncusu, 1925 yılına gelindiğinde halen İstanbul'da çalışmalarına devam etmekteydi. Ancak, bu komisyonun çalışmalarının tamamlanması için gereken zamana, inkılabın ve onun yürütücülerinin tahammülü yoktu. Bu nedenle, bir an evvel yeni bir Ceza Kanunu gerekiyordu<sup>297</sup>. Kanun layihası hazırlanırken, 1911 tarihli değişikliklerde de yararlanılan 1889 tarihli İtalya Ceza Kanunu esas alınmış ve memleketin ihtiyaç ve özellikleri de göz önünde bulundurulmuştur. Bu layihaya eski Ceza Kanunu'ndan da bir çok hükümler alınmıştır. 1 Mart 1926 tarihinde Meclis tarafından kabul edilen Ceza Kanunu, 1 Temmuz 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir<sup>298</sup>.

Mahmut Esat, Yeni Ceza Kanunu layihası Meclis'e sunulurken şöyle demektedir: **"Halihazırda meri Ceza Kanunumuz bundan takriben seksen sene evvel vücuda getirilmiştir. Saltanat devrinde ihzar olunmuştur. Tamamen maziye intikal eden saltanat devrinin, sırf şahsi menfaatlerini müdafaa etmek için ve kendi vaziyetini korumak için vücuda getirdiği bir kanunla Türk milletinin inkılap yolundaki iradesi sizin kararlarınız halinde tecelli etmektedir"**<sup>299</sup>. Eski Ceza Kanunu'nun mutlakiyet dönemine ait olması nedeniyle ancak o devrin ihtiyaçlarını karşılayabileceğini, inkılabın ve Cumhuriyetin manasına uymadığını, çünkü bu kanun Fransa'dan alınırken, sadece saltanat ve sultanların hakkının gözetildiğini söyleyen Mahmut Esat, buna karşılık halkın ahvali ile ilgili kısmın ise son derece eksik olduğunu belirtmekteydi. Bu eksiklikleri gidermek için yapılan tadillerin ise Ceza Kanunu'nun bütünlüğüne uymadığını ve havada kaldığını belirten Mahmut Esat, kanunun ilmi kıymetini kaybettiğini ifade etmiştir<sup>300</sup>. Mazbata muharriri Yusuf Kemal Bey ise, eski

<sup>296</sup> A.e., s. 102.

<sup>297</sup> Nurullah Kunter, "Ceza Mevzuatımız ve Mahmut Esat Bozkurt", *Adliye Dergisi*, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası, Ankara, Yeni Cezaevi Matbaası, 1944, s. 35; Bu komisyonun çalışmaları bir türlü sonuçlanmadığı için, eski kanun, gerekli görülen düzenlemeler Meclis'te yapılarak kullanılmaya devam ediliyordu (TBMM Z.C., D. 2, C. 18, s. 88 vd.; A.e., s. 373 vd).

<sup>298</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 42-43; Ceza Kanunu Layihası ile ilgili olarak, Adliye Vekili Mahmut Esat ve Adliye Encümeninin sunumu için bkz. TBMM Z.C., D. 2, C. 23, s. 4-8.

<sup>299</sup> A.e., s. 4.

<sup>300</sup> A.y.

kanunun ruhunun tamamen başka olduğunu ifade etmekte ve ceza mefhumunun yeterince kavranmadığını söylemektedir<sup>301</sup>. Bu durumda, Mahmut Esat ve arkadaşları eski Ceza Kanunu'nu yeni kanuna yaklaştıran 1911 değişikliklerinin tek başına bir anlamı olmadığını savunurken, esas olarak kanunun ruhunun yani bir bütün olarak neyi temsil ettiğinin önemli olduğu vurgusu ile ideolojik bir ayırmda bulunmaktadır.

Ceza hukuku bakımından görülen eksiklikleri tamamlamaya çalışan yeni Ceza Kanunu, toplum menfaatlerini birinci plana almaktaydı. Bu kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte Ceza davalarında artış görülmüştür. Mahmut Esat, bunun iki sebebi olduğunu söylemektedir. Buna göre; eski Ceza Kanunu madde sayısı bakımından, yenisine göre oldukça kısıtlıdır. Eski kanuna göre suç kabul edilmeyen bazı unsurlar, yeni kanunla suç sayılmışlar ve dava konusu yapılabilmişlerdir. İkinci sebep ise; inkılabın vatandaşlar arasında sağlamış olduğu hak eşitliğidir. Böylece vatandaş, kendisinden daha güçlü olduğu gerekçesiyle daha önceleri dava etmekten çekindiği kimseleri, artık daha rahat dava edebilmektedir<sup>302</sup>.

Bu proje hazırlandığı sırada 1902 tarihli Bulgar Ceza Kanunu ve 1905 tarihli Rus Ceza Kanunu ile birlikte, Türkiye'nin iktisap ettiği 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu, yürürlükte bulunan en yeni kanunlardı. En ileri kanunlardan biri olmasına rağmen İtalyan Ceza Kanunu, İtalya'da bir çok eleştirilere maruz kaldığı için İtalyanlar tarafından yenilenmeye çalışılmaktaydı<sup>303</sup>. Daha sonraki bir tarihte yapılmış olan Rus ve Bulgar Ceza Kanunları yerine, tartışmalara konu olan İtalyan Ceza Kanunu'nun Türk Ceza Kanunu için mehz kabul edilmesinin sebepleri arasında, sahip olduğu liberal nitelikli hükümler ile ait olduğu medeniyet önemliydi. Mahmut Esat, mehz kabul edilen İtalyan Ceza Kanunu ile ilgili olarak şöyle demektedir: **“Bu Ceza Kanunu'nun ihzarında, bilhassa memleketimizin vaziyeti ve Ceza ilminin son terakkiyatı nazarı itibara alınmış ve ona göre vücuda getirilmiştir. Denebilir ki layiha, kanun mahiyetini iktisap ettikten sonra dünyanın en güzel eserlerinden biri olacaktır. Gayet demokratiktir ve Türk memleketinin, Türk milletinin, Türk inkılabının ihtiyaçlarına göre vücuda getirilmiştir. Bu kanunun ihzarında bilhassa İtalya**

<sup>301</sup> A.e., s. 5-6.

<sup>302</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 31, s. 80.

<sup>303</sup> İtalya bu kanunu 1930 yılında değiştirmiştir. Bunun üzerine Türk Ceza Kanunu da 1936 yılında yeni İtalya Ceza Kanunu'na uyarlanmıştır (G. Bozkurt, *Batı Hukukunun*, s. 203).

cezaiyatı örnek ittihaz olunmuştur. Bu asrı hazır ceza ilmi arasında en mükemmil ve müterakki olanıdır”<sup>304</sup>.

Mahmut Esat, yeni Ceza Kanunu’nu “çok sert” olarak nitelemekteydi. Bununla birlikte kanunun bu sert karakterinin milletin menfaatlerine, hukukuna ve inkılabına karşı gelecekler için gerekli ve faydalı olacağını belirtmektedir. Ceza Kanunu’ndaki bu sertlik, devlete, rejime veya topluma karşı işlenen suçlarda belirginleşmekteydi. Örneğin kanunun 146. Maddesi şöyleydi: “... maddede gösterilen şekil ve suretlerle gerek yalnızca, gerek birkaç kişi ile birlikte kavli veya tahriri veya fiili fesat çıkararak veya meydan ve sokaklarda ve nasım toplandığı mahallerde nutuk irat ve yafta yapıştırarak ve neşriyat icra ederek bu cürümleri işlemeye teşvik edenler hakkında, yapılan fesat teşebbüs derecesinde kalsa dahi idam cezası hükmolunur”<sup>305</sup>. Bu maddeden de anlaşıldığı gibi hükümet, “idam cezası” ile ilgili oldukça rahat bir anlayışa sahipti. TBMM’de bu yaklaşıma tek karşı çıkan kişi, Dersim mebusu Feridun Fikri Bey’dir ve idam cezasının esasında tamamen kaldırılması gerektiğini düşünmektedir. O’nun haricinde Meclis’te idam cezasına büyük destek olduğu söylenebilir. Mehaz kabul edilen İtalya Ceza Kanunu’nda yer almadığı halde, Türk Ceza Kanunu’nda idam cezasının bulunması gerektiğini savunan Mahmut Esat, ünlü bir hukukçunun, idamı ilaca benzeten sözlerine atıfta bulunarak: “idamı kabul etmeyen milletler, zaruret halinde ilaçsız kalmış zavallı insanlara benzerler” diyerek, bu cezanın amacının tamamen millet ve memleketin menfaatlerini korumaya yönelik olduğunu ve ihtiyaten bir köşede bulunması gerektiğini söylemiştir. İnkılabı korumaya yönelik olarak yasaya konulmuş bu önlemin tam anlamıyla başarılı bir sonuç sağlayacağını düşünmemekle birlikte Mahmut Esat, idam cezasının caydırıcılığı en yüksek bir ceza olduğunu düşünmekte ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde alkışlarla karşılanan şu sözleri söylemekteydi: “Denebilir ki, idam cezasıyla inkılabı vaki olan taarruzların önüne tamamen geçilebilir mi? İtiraf ederim ki geçilmez. Fakat bilmek lazımdır ki, Türk milletinin ve inkılabının menfaatlerine kastedenler, bunu behemehal hayatları ile öderler. Başka türlü kurtulmanın imkanı yoktur ve olamaz. Nazariyatta ne denilirse denilsin, bir cürümün neticesini hayatıyla ödemek

<sup>304</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 23, s. 4.

<sup>305</sup> A.y.

ile ödememek arasında büyük farklar vardır. Bu cihet herkesin kulağına küpe olmalıdır ve küpe olmak lazım gelir ki, Türk milletinin büyük fedakarlığı ile vücut bulan inkılabı en ufak bir taarruz behemehal hayat ister”<sup>306</sup>. Ceza Kanunu layihasında idam cezası hususunda olduğu gibi diğer bazı hususlarda da Türkiye’nin ihtiyaçlarına ve koşullarına uygun bir takım farklı düzenlemelerde bulunulmuştur. Örneğin, aile içi şiddet, İtalya Ceza Kanunu’nda kesin olarak yasaklanmış olduğu halde, Türk Ceza Kanunu’nda bu husus yumuşatılarak “rahm-u şefkatla telif olmayan sui muamele” şeklinde ele alınmış, namus gerekçesiyle çocuk düşürme veya doğduktan sonra öldürme (5 gün içinde) ve çocukların terk edilmesi hakkındaki cezalar vb. tenzil edilmiştir<sup>307</sup>.

Ceza Kanunu’nun getirdiği yeniliklerden birisi, infaz sahasında kabul ettiği modern prensiplerdir. Bu kanunla suçluların sadece cezalandırılması değil, aynı zamanda eğitilerek yeniden topluma kazandırılması anlayışı getirilmek istenmişse de bu konuda en önemli engel olarak yeni sistemin oluşturulması için gerekli olan maddi kaynaktır<sup>308</sup>.

Bu kanuna daha sonra Lozan Anlaşması’nın 100. Maddesinin 5. Fıkrası gereğince taahhüt edilen Kadın ve Çocuk ticaretinin men’i hakkındaki, çeşitli tarihlerde kabul edilmiş uluslararası mukavelelerle, 20 Nisan 1926 tarihinde Cenevre’de kabul edilen sahte para imalinin men’ine dair anlaşma hükümleri göz önünde bulundurularak, kanunun bu suçlara dair hükümleri ve diğer bazı eksikliklerin tamamlanması için 48 maddelik bir kanun layihası hazırlanmış ve Meclis’te kabul edilerek yürürlüğe girmiştir<sup>309</sup>. 1936 yılında Ceza Kanunu’nun ikinci kitabının birinci babı değiştirilerek,

<sup>306</sup> A.e., s. 4-5, 10, 13; Ancak Mahmut Esat’ın ağır cezalar veya idam cezası konusundaki düşüncelerinin zaman içinde değiştiği görülmektedir. Nitekim 1930 yılına gelindiğinde, rüşvet, irtikap gibi suçlara karışmış devlet memurlarına verilecek cezaları belirleyen kanun layihasının Meclis’te tartışılması sırasında, bu suçlara karışmış kişilere verilmesi öngörülen cezaları hafif bulan mebuslara karşı Mahmut Esat şöyle diyecektir: “... ceza tatbikatında dünya da müşahede edilmiş bir hakikat vardır. Ağır ceza hatta idam cezası fenalıkların önüne geçemiyor. Eğer fenalıkların önüne geçmek ağır cezayı koyuvermekle mümkün olsaydı zannederim ki, dünya hukukçuları en ufak bir cürümün husulüne meydan vermek istemezler, ona da bir idam cezası vazedерlerdi. Çünkü tecrübe ile sabittir. Büyük cezalarda yalnız bizde değil, dünya hakimlerinde daima kaçamak yolu aramak ruhiyatı vardır. Yani mümkün merteye cezanın hafifine gitmek. Binaenaleyh ağır cezalar ekseriya mücrimin cezasız kalmasına mucip oluyor” (TBMM Z.C., 1.5.1930, s. 15).

<sup>307</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 23, s. 7-8, 12.

<sup>308</sup> Kunter, “Ceza Mevzuatımız”, s. 35; TBMM Z.C., D. 2, C. 23, s. 6.

<sup>309</sup> “Adli Şuun.Türkiye”, s. 43.

1930 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'nun bir bölümü hemen hemen aynen alınmıştır. Böylece devlet anlayışı ve devletin şahsiyetine karşı işlenen cürümler babında Faşist devlet anlayışı ve antidemokratik hükümler de ceza kanunumuza yansımıştır<sup>310</sup>.

Görüldüğü gibi diğer kanunlarda olduğu gibi Ceza Kanunu'nda da ülkenin koşul ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak bir takım düzenleme ve değişiklikler yapılmıştır. Örneğin kanunun bir özelliği olarak vurgulanan "sertliği", dönemin şartları gereği, tamamen rejimi korumaya yönelik olarak tasarlanmış olmasından kaynaklanmaktadır.

#### 2.5.3.6. Ticaret Kanunu

19. asra kadar Türkiye'de Batı Hukuku'na uygun formatta bir Ticaret Hukuku yoktu. İlk olarak 1850 tarihinde, Fransa'nın 1807 tarihli Ticaret Kanunu'nun birinci ve üçüncü kitapları tercüme edilerek, Kanunnâme-i Ticaret adıyla iktibas edilmiştir. Türk hukuk tarihi içerisinde iktibas edilen ilk yabancı kanundur<sup>311</sup>. 1276 (1860) yılında buna bir zeyl ile 1278 (1862) yılında Usulü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi ve 9 Ağustos 1321 (1905)'de iflas işlemlerine ve 12 Şubat 1322 (1906) tarihinde de sigorta işlemlerine dair birer zeyl daha yapılmıştır<sup>312</sup>. Yinede sürekli değişen ve gelişen ihtiyaçlara cevap veremeyen Ticaret Kanunu'nda, eksik olan noktaların Mecelle'ye dayanılarak çözülmeye çalışılması ise, farklı bir hukuk kaynağına sahip olması nedeniyle sıkıntılara neden olmaktaydı. Ticari işlemlerin Mecelle'den bağımsız olarak düzenlenmesi maksadıyla Meşrutiyet döneminde bir takım çalışmalar yapılarak, Ticaret Kanunu layihası hazırlama teşebbüsüne girişilmiş, ancak bir sonuç alınamamıştı<sup>313</sup>.

Mahmut Esat Adliye Vekili olduktan sonra başlatılan hukuk inkılapları içerisinde öncelikle ele alınan konulardan biri, yeni bir Ticaret Kanunu hazırlanmasına ilişkin olmuştur. Bu bağlamda 1926 yılında oluşturulan bir komisyon aracılığıyla çeşitli ülkelerin ve özellikle de Alman ve İtalyan Ticaret Kanunları incelenmiş ve emniyet ve sürat açısından en yeni ve müeyyidelerle donatılmış olan Ticaret Kanunu Layihası hazırlanmıştır. Bu kanun geniş ölçüde 1850 tarihli **Kanunnâme-i Ticaret'in**

<sup>310</sup> Faruk Erem, **Ceza Kanununda Ümanist Doktrin**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1980, s. 57-58.

<sup>311</sup> Reha Poroy, "Son Elli Yılda Türkiye'de Kara Ticareti Hukuku Alanında ki Kanunlaştırma Hareketlerinin Genel Teori Açısından Değerlendirilmesi", **Cumhuriyet Döneminde Hukuk, İ.Ü Hukuk Fakültesi 50. Yıl Armağanı**, İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fak. , 1973, s. 583.

<sup>312</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 56.

<sup>313</sup> A.e.

yenilenmesi amacıyla, 1916 yılında hazırlanmış bir projeden esinlenmiştir<sup>314</sup>. Layiha, 29 Mayıs 1926 yılında Meclis tarafından kabul edilerek, 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girmiştir<sup>315</sup>. Mahmut Esat, kanunu sunuş konuşmasında, mevcut kanunun Ticaret Mahkemelerinin ihtiyacını tam olarak karşılamadığını ve işlerin örf ve adetle halledilmeye çalışıldığını belirterek, yeni kanunun kabul edilmesini istemiştir<sup>316</sup>. Ticaret Kanunu, tam manasıyla iktibas edilmiş bir kanun olmayıp, Türk hukukçuları tarafından çeşitli ülke kanunları incelenerek hazırlanmış bir kanundur<sup>317</sup>.

Fransız Ticaret Kanunu'ndan iktibas edilen 1850 tarihli Kanunnâme-i Ticaret, zaten bir batı kanunu olduğu için, bu alanda yapılmış olan kanunlaştırma bir inkılap olmaktan çok, yeni kabul edilmiş olan Medeni Kanun ve Borçlar Kanunu'nu tamamlayıcı bir düzenleme çalışmasıdır. Sistem ve üslup açısından yetersiz bulunan Ticaret Kanunu, bazı hükümleri arasında ahenksizlik olduğu ve 19. yy.'a ait eski hükümler içerdiği gerekçesiyle eleştirilmekle birlikte, eski kanunla karşılaştırıldığında atılmış büyük bir adımdır<sup>318</sup>. Kara Ticareti alanını düzenleyen I. Kitap, 1015 maddeden oluşmaktadır. Kanunun 19. maddesi ticari ve sınai bir müessese kurmamak kaydıyla, toprak sahibi, çiftçi, madenci ve sanatkârı, makine ve işçi kullanarak, ürününü değiştirerek veya olduğu gibi satmasını ticari muamele olarak değerlendirmemekte ve ticari hükümler dışında bırakmaktadır. Ayrıca, 19. maddede Fransa'nın 1725 tarihli kararnameinde yer alan aynı anlamda bir ilkeye daha yer verilmişti<sup>319</sup>. Bu düzenleme, Mahmut Esat'ın her fırsatta, tüccar-tefeciler ve yabancı komisyoncular karşısında ezildiğini belirttiği Türk köylü ve üreticisini koruma amacına yönelik olmalıdır.

Batı hukukundan alınan diğer kanunlarla uyum ve ahenk sağlanarak, eksikliklerin tamamlanması ve ihtiyaçların karşılanması amacıyla yapılmış olan Türk Ticaret Kanunu, yürürlükte kaldığı 1957 yılına kadar, Medeni ve Borçlar Kanunu ile uyumsuz olduğu, değişik kaynaklardan yararlanıldığı ve bir sistemden yoksun olduğu

<sup>314</sup> Bilsel, "Medeni Kanun", s. 374.

<sup>315</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 57.

<sup>316</sup> T.B.M.M Z.C., D. II, C. 25, s. 587. Ticaret mahkemeleri ilk olarak 1840 yılında İstanbul'da kurulmuştur. 1846'da Ticaret Kanunu'nun kabul edilmesiyle bir yıl sonra taşrada da ticaret mahkemeleri açılmıştır (Yenisey, "Ceza Yargılamasında", s. 45).

<sup>317</sup> Alman elçisi Nadolny, Türk Ticaret Kanunu'nun iki yıllık bir çalışmanın ürünü olduğunu ve üzerinde çalışılarak yapılan ilk Türk yasası olduğunu belirtmiştir (G. Bozkurt, **Batı Hukukunun**, s. 205n.).

<sup>318</sup> Poroy, "Son Elli Yılda", s. 596-597.

<sup>319</sup> A.e., s. 600-601.

gibi konularda eleştirilmiştir. 1840 yılından itibaren ticari meselelerin hallinde büyük ölçüde –boşluklar İslâm hukukuna dayalı Mecelle ile doldurulmaya çalışılmakta ve faiz gibi meselelerde sorunlar yaşanmaktaydı- Avrupa ticaret teamülleri uygulandığı göz önünde bulundurulursa, yeni kanunun eskisine göre en ayırt edici özelliğinin, kaynak olarak tamamen Batı hukukuna dayanması olduğunu söyleyebiliriz.

#### 2.5.3.7. Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu

Tanzimat'tan sonra yavaş yavaş batı hukukuna dayanan yeni kanunların çıkarılmaya başlanması ve adli örgütte yapılan değişiklikler sonucunda, İslâm hukukuna dayanan eski yargılama usulünün değiştirilmesi gereği ortaya çıkmış ve 1807 tarihli Fransız Hukuk Usulü Muhakemesi'nden iktibas edilen ayrıca Mecelle'deki usul hükümlerini de içeren **Osmanlı Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiyesi** 21 Haziran 1879 tarihinde yürürlüğe konmuştur. Böylece ilk defa ceza ve hukuk usulü ayrımı Fransız hukukundan yapılan iktibasla Osmanlı hukukuna girmiştir<sup>320</sup>. Bu kanuna 26 Mart 1327 (1911) tarihinde bir zeyl yapılmıştır. Bu ve 21 Nisan 1925 tarihli Usulü Muhakematı Hukukiyeye ve Cezaiye Kanunları ile Sulh ve İcra Kanunlarının bazı maddelerini değiştiren kanunlar, 1926 yılında Medeni, Borçlar ve Ticaret Kanunlarının yürürlüğe girmesi ile birlikte ihtiyacı karşılayamaz bir duruma gelmiş ve yenilenmesi gereği duyulmuştur<sup>321</sup>.

Medeni, Borçlar ve Ticaret Kanunları İsviçre'den alındığı için bunlarla uyum içinde olması açısından, İsviçre'nin Neuchatel kantonuna ait 1925 tarihli kanun mehzaz ittihaz edilmiş ve bu kanunun eksik kalan yönleri ise Alman ve Fransız Muhakeme Usullerinden istifade edilerek tamamlanmıştır. 18 Haziran 1927 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen kanun, 4 Ekim 1927 tarihinde yürürlüğe girmiştir<sup>322</sup>.

Kanunun tatbik edilmeye başlanması ile birlikte bir takım eksiklikler görülmüş ve pek çok kez değişiklikler yapılmıştır. Nitekim, gerekli düzenlemeleri yapmak ve merasimi sadeleştirmek maksadıyla düzenlenen münferit hakim ve istinaf teşkilatına ilişkin bir kanun layihası hazırlanmış ve Meclis'e sevk edilmiştir<sup>323</sup>.

<sup>320</sup> G. Bozkurt, **Batı Hukukunun**, s. 103-104.

<sup>321</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 57.

<sup>322</sup> Bilsel, "Medeni Kanun", s. 375.

<sup>323</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 57-58.

Hukuk kurallarının uygulanabilmesi için takip edilecek yolları gösteren (dava açılması, tahkikatın nasıl yürütüleceği ve mahkemenin nasıl görüleceği gibi) usul kanunları, Batı hukuk sistemine geçişi tamamlayıcı niteliktedirler.

### 2.5.3.8. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu

1879 yılında 1808 tarihli Fransız Ceza Usulü Kanunu'ndan pek az bir değişiklikle iktibas edilmiş olan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda Şer'î hükümlere yer verilmemiştir. Kanunun en önemli özelliği savcılık kurumunun ayrıntılı bir şekilde düzenlenerek Batılı benzerlerine yaklaştırılmasıdır. Gerek eskiliği ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin dayandığı prensiplere uygun bulunmaması ve neşredilen adli kanunla ve özellikle de Ceza Kanunu ile ahenk içinde olmaması nedeniyle değiştirilmiştir<sup>324</sup>.

Ceza Kanunu İtalya'dan alınmış olduğu için, bu Kanun da İtalya'dan alınmak istenmişti. Ancak tahkikat komisyonunun yaptığı incelemeler sonucunda bu kanunun sahip olduğu bir çok olumsuz özellikten dolayı ihtiyaçları karşılayamayacağı anlaşılmıştı<sup>325</sup>. Bunun üzerine, Adliye Vekaletince verilen direktifler dahilinde önce İstanbul'da sekiz kişilik bir komisyon tarafından 1877 tarihli Alman Ceza Usulü'nden iktibas edilerek bir layiha hazırlandı. Daha sonra Ankara'da, Adliye Vekili Mahmut Esat başkanlığında oluşturulan yedi kişilik ikinci bir komisyon tarafından tetkik edilerek son şeklini alan layiha, Türkiye Büyük Millet Meclisi Adliye Encümeni'nde de incelendikten sonra, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilerek, 20 Ağustos 1929 tarihinde yürürlüğe girdi<sup>326</sup>. Kanunu Meclis'e sunuş konuşmasında Mahmut Esat, özellikle **“kurun-ı vustaî bir müessese”** olarak nitelediği Jüri ve İstinaf ile ilgili bir iki fasıl dışında, aynen Alman Ceza Usulü Kanunu'nun göz önünde tutularak hazırlandığını söylemiştir<sup>327</sup>. **“Daha ilmi ve daha yeni esaslara müstenit”** ve

<sup>324</sup> A.e., s. 44.

<sup>325</sup> Kunter, “Ceza Mevzuatımız”, s. 35.

<sup>326</sup> Mahmut Esat, “Adliye Vekaleti'nin Esbabı Mucibesi”, Adliye Ceridesi, sa: 81, Nisan 1929, s. 5-6; Kanun layihasının Meclis'te görüşülmesi hakkında bkz., TBMM Z.C., 4.4.1929, s. 14-23.

<sup>327</sup> Mahmut Esat, Türk Hukuk sistemi içerisinde Jüri usulünün yer almasına kesinlikle karşıdır. Hentüz 1925 yılında yapılan Meclis görüşmeleri sırasında bu konuda şöyle demektedir: “...hukuk ve alimlik bir ilim ve sanatsa –yüksek bir ilim ve sanatsa- o ilme ve o sanata aşına olmayanların o hususta reyleri dinlenmemek lazım gelir... denebilir ki Avrupa'da vardır. Efendiler; Avrupa'daki jüri teşkilatı ilmin ve sanatın neticesi değildir. İhtilallerin neticesidir. Halk ihtilalleri neticesinde yapılmış bir nevi teşkilattır ki; mehzalarını da İngiltere'den alıp ve bugün erbabı hukuk arasında mucibi münakaşa olmaktadır. Jüri aleyhtarları da günden güne çoğalmaktadır” (TBMM Z.C., D. 2, C. 14,



“yeni Ceza Kanunu ile şimdikinden daha çok hem ahenk” olduğu gerekçesiyle Meclis’e sunulan Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile amaçlanan şeyin, takip ve müdafaa hakkını mütevazin (eşit) bulundurmak ve davaların mümkün olduğu kadar süratli ve sade bir şekilde görülerek, hak otoritesinin takviye edilerek sağlanması olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde, eski hukuk üslup ve ıstılahları (ilmi terim) terk edilmeye çalışılmış ve bunun yerine Avrupaî üslup ve ıstılahlar kullanılmaya çalışılmıştır.

Uygulanmasında bir takım güçlüklerle karşılaşılan kanunun daha iyi tatbik edilmesini sağlamak için gerek görülen değişiklikleri içeren 50 maddelik bir kanun layihası hazırlanmış ve yürürlüğe girmiştir<sup>328</sup>.

Eski Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu, Fransa’dan hemen hemen aynen tercüme edildiği için ve şer’î hükümler içermediğinden yenisi ile hukuk mebdeleri açısından bir fark yoktur. Ancak, bu kanunun eskimiş olması ve yeni Ceza Kanunu’nun İtalya’dan alınmış olması nedeniyle kaldırılmıştır. Ancak onun yerine gelen Alman Usul Kanunu da uygulamada beklenen kolaylığı sağlamamıştır.

#### 2.5.3.9. Deniz Ticareti Kanunu

Osmanlı Devleti, Deniz Ticaret Kanunu’na duyulan ihtiyaç üzerine, 1863 yılında, esas olarak Fransızların 1807 tarihli Ticaret Kanunu’nun deniz ticaretine ilişkin ikinci cildinin tercümesine dayanan, ancak diğer denizci ülkelerin de kanunlarından faydalanılarak hazırlanmış olan Ticaret-i Bahriyye Kanunnâmesi’ni kabul etmişti. Bu kanunun yolcularla ilgili olan 9. Faslı ise Flemenk Ticaret Kanunu’ndan alınmıştır<sup>329</sup>.

Cumhuriyet döneminde yenilenmesi ihtiyacı hissedilen bu Kanun kaldırılarak, yerine devrinin en ileri düzenlemelerine sahip olduğu kabul edilen 1897 tarihli Alman Ticaret Kanunu mehzaz kabul edilerek, yeni bir Kanun hazırlanmış ve 20 Kasım 1929

---

s. 262). Mahmut Esat’ın bu konudaki düşünceleri sonraki yıllarda da değişmemiştir. Bu konuda (bkz., Mahmut Esat, “Jüri Meselesi”, *Hukuk Gazetesi*, No: 17, 1 Kanun-ı sâni 1936, s. 2-3; ve Mahmut Esat’ın bu konudaki görüşlerine cevap olarak bkz., Suphi Nuri İleri, “Jüri Meselesi”, *Hukuk Gazetesi*, No: 17-18, 11 Kanun-ı sâni 1937, s. 6-7; *TBMM Z.C.*, 4.4.1929, s.15). İstinaf Mahkemeleri ise 1924 yılında Mustafa Necati zamanında kaldırılmıştı. İstinafların, hukuk ve adalet mefhumunun ayrılmaz parçası olmadıklarını savunan Mahmut Esat, artık bir çok memlekette bu mahkemelere gerek duyulmadığını ve kendisinin de aynı fikirde olduğunu belirtmektedir.

<sup>328</sup> "Adli Şuun: Türkiye", s. 45.

<sup>329</sup> A.e., s. 58; Coşkun Üçok, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 5. bs., Ankara, A.Ü Hukuk Fak., 1972, s. 186.

tarihinde yürürlüğe girmiştir<sup>330</sup>. Mahmut Esat, neden Alman Deniz Ticareti Kanunu'nun alındığını açıklarken, bu kanunun “mütekamil, yeni ve pratik esasları ihtiva etmesi”nin yanı sıra, yürürlükte olan Ticaret Kanunu'nun, Kara Ticareti kısmının pek çok hükümlerinin Alman Ticaret Kanunu'ndan alınmış olmasını da saymaktadır<sup>331</sup>.

1926'da yürürlüğe girmiş bulunan Ticaret Kanunu'nun deniz ticaretine dair ikinci kitabını teşkil eden bu Kanun, asıl kanunun devamı niteliğinde olup, madde numaraları da buna göre verilmiştir. 470 maddeden oluşan Deniz Ticareti Kanunu'nun kabul edilmesi ile birlikte, Ticaret Kanunu, Kara ve Deniz ticareti işlerine dair toplam 1485 hükümle tamamlanmış olmaktadır<sup>332</sup>.

#### 2.5.3.10. İcra ve İflas Kanunu

28 Nisan 1330 (1914) tarihinden itibaren uygulanmakta olan İcra Kanunu ile, Fransız İcra usulüne göre işlem yapılmaktaydı. Buna göre, yalnız ilan ve özel kanunlar ile yürütülmesi icra dairelerine bırakılmış bulunan mukavelat ve mukarreratın icrası mümkündü. 15 Mart 1928 tarihinde Meclis'te görüşülerek kabul edilen ve Alman ve İsviçre İcra Usulü'nden alınan bir kanun ile ilamsız takip usulu tatbik edilmeye başlanmıştır<sup>333</sup>. Bu usule göre, alacaklı icra dairesine gelerek alacağı olduğunu söyleyecek ve bu ifade, icra memurları tarafından kontrol edildikten sonra borçlu, İcra Dairesi huzuruna gelerek borcunu kabul ederse, mesele orada halledilmiş olacak ve mahkemeye gidilmesine gerek kalmayacaktı. Ancak borçlu, borcunu kabul etmediği takdirde, olay mahkemeye intikal edecek ve haksız bulunduğu takdirde, %10'dan aşağı olmamak üzere bir tazminata mahkum olacaktır. Bu şekilde mahkemelerin iş yükünün önemli ölçüde azaltılması ve işlemlerin görülmesinin çabuklaştırılması düşünülmekteydi. Ancak bununla birlikte, bu kanunun bazı sakıncaları olduğunu düşünenler de vardır. Örneğin, Aksaray mebusu Besim Atalay, İsviçre ve Almanya'daki iktisadî şartların Türkiye'dekinden farklı olduğunu, bu Kanun ile köylünün ve küçük esnafın zarar edeceğini belirtmekteydi. Memleketin büyük çoğunluğunun borçlu

<sup>330</sup> "Adli Şuun:Türkiye",s. 58.

<sup>331</sup> Mahmut Esat, "Adliye Vekaletinin Esbabı", s. 5.

<sup>332</sup> "Adliye Encümeni Mazbatası", Adliye Ceridesi, sa: 81, Nisan 1929, s. 6.

<sup>333</sup> Almanya ve İsviçre İcra Kanunlarında ki ilamsız icra usulünün, Mevcut İcra Kanunu'na ilavesi hakkında ki Meclis görüşmeleri için bkz. TBMM Z.C., D. 3, C. 3, s. 50 vd; İcra ve İflas Kanununun Tatbiki Hakkında Kanun, 18 Nisan 1929'da kabul edilerek, 4 Mayıs 1929'da yürürlüğe girmiştir (Düster, Tertip 3, C. 10, s. 839-841).

olduğundan yola çıkılarak yapılan bu ve benzer eleştirilere karşılık Mahmut Esat ve onun gibi düşünöenler, sadece borçlunun değil, alacaklının da himaye edilmesi gerektiğini, borçların ödenmemesinin gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında kredibilitöyü azaltacağını söyleyerek karşılık vermekteydiler<sup>334</sup>.

Ancak, Medeni, Borçlar ve Ticaret Kanunlarının kabul edilmesi ile birlikte, hem 1330 (1914) tarihli İcra Kanunu ve hem de 18 Ramazan 1286 (1870) tarihli Kara Ticareti Kanunu'nun ikinci kısmındaki iflas hükümleri arasında ahenksizlik ortaya çıkmıştı. Bundan doğan sorunları ortadan kaldırmak için İsviçre'den İcra ve İflas Kanunu iktibas edilerek, 4 Eylül 1929 tarihinde yürürlüğe girmiştir<sup>335</sup>. Bir yıldan beri uygulanmakta olan İlamsız İcra Usulü, yeni kanunun içinde de yer almıştır. Mahmut Esat, Meclis'te yapmış olduğu konuşmasında bu usulü savunmuş ve Meclis'e sunulan layihanın ruhunu bu usulün oluşturduğunu söylemiştir. Bu usulün uygulanmaya başlaması ile birlikte alacak ve borç meselelerinin mahkemelere gitmeden icra dairelerinde çözümlenebildiğini ve bu sayede işlerin hem süratle halledildiğini hem de mahkemelerin iş yükünün önemli ölçüde azaldığını vurgulayan Mahmut Esat, zamanla İcra Dairelerinin de aradan çekileceğini ve sorunların, alacaklı ve borçlular arasında kendiliğinden çözümlenebileceğini düşünmektedir. O bu konuda Türk milletinin ahlaki değerlerine güvenmekte ve Türklerde var olduğuna inandığı **"borca karşı gösterilen yüksek sadakat"** duygusuna dayanmaktadır<sup>336</sup>.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kanunu sunuş konuşmasında Mahmut Esat, neden İsviçre İcra ve İflas Kanunu'nun alındığını şu sözlerle anlatmaktaydı: **"Elimizde mevcut kanunu neden bir tarafa bıraktık ve bunun yerine İsviçre Federal Kanunu'nu aldık? Ve niçin İsviçre Federal Kanunlarını diğerlerine tercih ettik?... Bu günkü İcra Kanunumuz dünkü mülga kanunlarımızın müeyyidesidir. Bu günkü kanunlarımız, başta Kanun-u Medeni olmak üzere elimizdeki İcra Kanunu ile müeyyidesiz kalmak tehlikesine maruzdur. İsviçre'nin Federal Kanunu'nu diğer memleketlerin kanunlarına tercih etmeliğimize sebep de bu kanunu**

<sup>334</sup> Örneğin, Hasan Fehmi, Besim Atalay gibi mebuslar kanun hakkında bir takım şüphelerini dile getirirlerken, Hüseyin Hüsni (İsparta), Mahmut Celal (İzmir) gibi mebuslar da kanunun lehinde söz söylemişlerdir (TBMM Z.C., D. 3, C. 3, s. 51-55).

<sup>335</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 59; TBMM Z.C., 4.4.1929, s. 67.

<sup>336</sup> TBMM Z.C., 18.4.1929, s. 68; "Adli Şuun:İcra ve İflas ve Tatbikâtı kanunları Büyük Millet Meclisi'nde", Ceride-i Adliye, sa: 81, 1929, s. 20.

onlardan daha pratik, daha yüksek buluşumuzla beraber, Türk Cumhuriyeti için İsviçre Kanun-u Medenisi'ni ve Borçlar Kanunu'nu evvelce almış olmağımız, bu kanunlar arasında insicamı muhafaza içindir ki İsviçre İflas Kanunu'nu diğer memleketlerin kanunlarına tercih ettik<sup>337</sup>.

Yeni kanunun getirdiği diğer bir önemli yenilik de, şahsi borçtan dolayı hapis cezasının kaldırılmış olmasıdır. Roma Hukuku'ndan beri varlığını devam ettiren bu sistemin, memlekette mütegalibeliğin (zorbalık) belli başlı ve son silahlarından biri olduğunu düşünen Mahmut Esat, yeni Kanun sayesinde bunun son bulacağını müjdelemekte ve şöyle demektedir: “...zannedilmemelidir ki alacaklar müeyyidesiz ve bütün borçlular başı boş kalacaktır. Yeni sisteme göre alacağın ilk müeyyidesi, borçlunun bilinen ve meydanda bulunan malıdır. Sonra kazançlardır. Bunlar da yoksa son müeyyide borçlunun icra dairesi huzurunda ki beyanatıdır. Efendiler, borçlu bu resmi daire önünde başka bir şeyi olmadığına ve kazancı bulunmadığına dair yalan beyanatta bulunmuş ve resmi daireyi iğfal etmiş ise hakkında Türk Ceza Kanununun 443. Maddesi mucibince üç aydan iki seneye kadar Hukuk-u Amme namına hapis cezası verilir”<sup>338</sup>. Getirilen bu yenilik, yani ceza hakkının şahıs (alacaklı) elinden alınarak, devlete verilmesi ve kanunların çevirisinde mümkün olduğu derecede Türkçe kelimeler kullanılması, Meclis'teki bazı mebuslar tarafından taktirle karşılanmıştır. Akçoraoğlu Yusuf, Besim Atalay, Enver Bey, Ağaoğlu Ahmet bu konuda söz alarak Adliye Vekili Mahmut Esat'ı tebrik etmişlerdir<sup>339</sup>.

Kanun uygulamaya girdikten sonra, beklenildiği gibi mahkemelerin bu konudaki iş yükü azalmakla birlikte, bir takım sorunlarla da karşılaşmıştı. Bunun üzerine, hakimler, Hukuk Fakülteleri, Baro ve Malî müesseselerin de görüşleri alınarak, İsviçre'nin 1889 tarihli para borcu için takip ve iflasa dair mütedair Federal Kanunu esaslarından ayrılmayarak, yalnız tatbikatın gerektirdiği tadiller ve ihtiyaca uygun yeni

<sup>337</sup> TBMM Z.C., 18.4.1929, s. 67; “Adli Şuun:İcra ve İflas”, s. 19.

<sup>338</sup> Eski usule göre, şahıslar icra memuru veya reisine başvurarak, borçlunun hapsini talep etmek suretiyle sıkıştırmaktaydılar. TBMM Z.C., 18.4.1929, s. 68; “Adli Şuun:İcra ve İflas”, s. 21; “Adliye Vekili Diyor ki; Borç İçin Hapis Cezası Asla İade Edilmeyecektir”, *İnkılap*, 1 Teşrin-i evvel 1930. Kanunun kabul edilmesinden sonra 4 Eylül 1929 tarihinde borçlarından dolayı hapis yatanlar serbest bırakılmıştır (Cumhuriyetin 75 Yılı, 1923-1953, C. 1, s. 88).

<sup>339</sup> TBMM Z.C., 18.4.1929, s. 68-70; “Adli Şuun:İcra ve İflas”, s. 22-27.

hükümler konulmak suretiyle yeni bir Kanun yapılmış ve 4 Eylül 1932’de yürürlüğe girmiştir<sup>340</sup>.

#### 2.5.4. Hukuk İnkılabı Hakkında Tartışmalar

Kanunlaştırmalarda iki büyük akım vardır. Bunlardan biri **Tabii Hukuk Mektebi** ve diğeri de **Tarihçi Hukuk Mektebi**’dir. Tabii Hukuk eski Yunan’da hukukun tanrısal olduğuna karşı çıkan Sofistlerle başlamıştır. Evrensel bir hukuk düzeni fikrinden hareket eden Tabii Hukuk, bireyi esas alır ve hukukun akıl yolu ile bulunabileceğini savunur. Akıl yolu ile evrensel düzenin bulunarak, buna uygun kanunlaştırmaların yapılması gerektiğini savunan Tabii Hukuk Kuramı, 19. yy kanunlaştırmalarında etkili olmuştur<sup>341</sup>. Tarihçi Mektebi ise, Alman hukukçusu Karl Friedrich Von Savigny (1779-1840) temsil etmektedir. Bu mektebe göre, hukuk halkın içinde kendi kendine ve yavaş yavaş oluşur. Kanun koyucu sadece bunu tespit eder ve kanunlaştırır. Hukukun başlıca kaynağı halkın hukuki kanılarını yansıtan örf ve adet hukuku yani **ulusal ruhtur**. Bu düşünceye karşı çıkan Alman hukukçusu Rudolf Von Jhering (1818-1892), hiçbir ulusun hukukunun ulusal ruhun ürünü olmadığını, bir çok ulusun birbirlerinin hukuk sistemlerini tarihte çoğu kez aynen aldıklarını ve hiçbir hukuk sisteminin dış etkilerden bağımsız gelişmediğini söylemiştir. Jhering, hukuku ortaya çıkaran şeyin, toplumsal zümrelerin savaşları, sosyal ve ekonomik etkenler olduğunu belirtmiştir<sup>342</sup>. Bu açıdan, Batı hukuk sistemi alınarak yapılan Türk hukuk inkılabına bakıldığında, tabii hukuk kuramlarına dayandığı görülmektedir.

Bir bütün olarak, temel kanunlarda gerçekleştirilen bu inkılaplar, gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında büyük bir dikkat ve şaşkınlıkla izlenmiştir. Üst yapı kurumlarında yapılması düşünülen inkılapların, toplumsal düzeni değiştirme amacına yönelik olduğuna inanmak istemeyen batılılar, özellikle Medeni Kanun ve hukuk inkılapları ile ilgili değişimleri, tek bir açıdan, yani, azınlıkların haklarının korunması ve Lozan’da kapitülasyonlardan vazgeçilmesinin bir karşılığı olarak değerlendiriyorlardı<sup>343</sup>. Oysa, bunun gönüllü olarak yapıldığı, Medeni ve Borçlar

<sup>340</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 59-60.

<sup>341</sup> Ayiter, "Atatürk ve Özel Hukuk", s. 327-328. Avrupa’da hukuk kuramlarının gelişimi ile ilgili bilgi için (bkz., Üçok, **Türk Hukuk**, s. 160-168).

<sup>342</sup> Üçok, **Türk Hukuk**, s. 166-167.

<sup>343</sup> Orhan Koloğlu, "Medeni Kanununun Yurt Dışındaki Yankıları", Ç.T.A.D, İzmir, D.E.Ü, 1992, s. 212.

Kanunu kabul edildikten bir süre sonra, Mahmut Esat'ın Fribourg Hukuk Fakültesi'ne yolladığı ve basında yer alan mektubunda söylediği, **“muhakkak surette umarım ki, Türk halkının garp medeniyetini pürüzsüz bir tarzda almak hususunda sarf etmekte olduğu necip mesaiyi İsviçre halkı bütün sempatisiyle yad edecektir...”**<sup>344</sup> şeklindeki sözlerinden de anlaşılacağı üzere Türkiye için bu bir medeniyet meselesiydi. Hukuk inkılapları içerisinde, özellikle Medeni Kanun'un kabulünden sonra dış basında yapılan yorumlarda azınlıklar ve kapitülasyonlar teması daha çok işlenmiştir<sup>345</sup>. Bu olumsuz tutumun en fazla görüldüğü İngilizler, geleneksel İslâmi kültürel değerleri ön plana çıkararak yaptıkları eleştirilerde, farklı bir kültür kaynağına sahip toplumlar içerisinde evrimleşerek ortaya çıkmış yasaların, birden bire yeni Türkiye'de uygulanmaya çalışılmasını traji-komik olarak nitilemekte ve güdümleri altındaki Müslümanların bu ihtilalci hareketten etkilenmesini engellemeye çalışmaktaydılar. Batılılar içerisinde ki olumlu görüşler ise kağıt üzerinde çok iyi hukuksal değişikliklerin yapıldığını ifade etmekle beraber, bunların uygulamaya geçirilmesi noktasında ki şüpheleri ihtiva etmekteydi<sup>346</sup>.

Türkiye'de ise, yapılan hukuk inkılapları ve özellikle de Medeni Kanun'la birlikte toplumsal düzenin değiştirilmek istenmesine karşı olumlu ve olumsuz çeşitli fikirler öne sürülmüş, polemikler yaşanmıştır<sup>347</sup>.

Mahmut Esat, Medeni Kanun'un hazırlanış aşamalarını anlattığı kitapçığında, kendilerine yöneltilen bu eleştirilere de değinmiş, ancak bunları ilmi ve ciddi birer eleştiri olmaktan ziyade **“dedikodu”** olarak nitelendirmiştir. Mahmut Esat'ın üç şıkta topladığı ve cevapladığı bu eleştiriler şunlardır; İslâm dini kurallarının bir kenara bırakılarak, Katolik kuralların benimsendiği, Batı medeniyetinin iyi taraflarının alınıp kötülerin bırakılması gerektiği oysa buna dikkat edilmediği ve son olarak, çok eşliliğin

<sup>344</sup> “Adliye Vekilimizin Fribourg Fakültesi'ne Mektubu”, *Ahenk*, 22 Ağustos 1926.

<sup>345</sup> Koloğlu, “Medeni Kanunun Yurt Dışındaki”, s. 212.

<sup>346</sup> A.y.; Hukuk İnkılapları konusunda Times gazetesinde çıkan ve Türkiye'deki gazetelerde de aynen yayınlanan olumlu nitelikte bir değerlendirme yazısı için bkz., “Türk Adliye Islahatı ve İngilizler”, *Ahenk*, 13 Kanunı sâni 1926, s. 3; “Adli Kanunlarımız Hakkında Prof. Hudson'un Beyanâtı, Harvard Üniversitesi Devletler Hukuku Profesörü”, *Ahenk*, 24 Teşrin-i sâni 1926, s. 3.

<sup>347</sup> Uzun süre Adliye Encümeni Mazbata Muharrirliği yapan ve bir ara da Adliye Vekili olan Refik Şevket İnce'nin, Medeni Kanun ile ilgili olarak sarf ettiği sözler için (bkz., Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 85).

terk edilmesinin ve boşanmada ki zorluğun Türk toplumuna uymadığı<sup>348</sup>. Birinci eleştiriyi cahilce bulan Mahmut Esat, bu eleştiriyi yapanların, yeni kanunlar karşısında “kursak derdine düşenler” tarafından, bilerek çıkartıldığını ve “bazı cahillerin” de bunu bir nakarat gibi tekrarladığını söylemektedir. İkinci eleştiri ise, batılılaşma karşısında alınan bir tavır ve görüş farklılığından kaynaklanmaktaydı. Mahmut Esat ve onun gibi düşünen inkılapçı kadro, Batı medeniyetinin bir kül olarak alınmasından yanayken, diğer bir görüş de bu medeniyetin kısmen alınmasını savunmaktaydı. Mahmut Esat kendi duruşunu belirttiikten sonra bir başka konuya değiniyor ve karşıt görüşü savunanları, İslâm medeniyeti enstitüsyonlarının mevcut haliyle, Batı medeniyetinin iyi veya kötü yanları hakkında kritik yapabilecek nitelikte olmadığını belirten sert bir yanıt veriyordu.

En fazla üzerinde durduğu konu ise çok eşliliğin kaldırılmasına karşı olanların söyledikleri üzerinedir. Çok eşliliğin nüfus artışı sağladığı, ahlaksızlık yapan kadınları boşamak için mahkemeye gitmeye lüzum olmadığı şeklindeki eleştirileri yanıtlarken, Mahmut Esat’ın biraz da mesleki yeteneğini kullandığını görmekteyiz. O, Batı ile Türkiye’yi kıyaslarken, Batıda çok eşlilik olmadığı halde, nüfusun Türkiye’den fazla arttığını söylemekte ve bunu söylerken de Türkiye’nin yıllarca içinde bulunduğu savaşlardan ve bunların nüfus üzerindeki etkilerinden bahsetmemektedir. Bu arada çok eşliliğin terk edilmesinin Türk toplumuna uymadığı yolundaki görüşleri reddederek, Türk adetlerinde çok eşlilik olmadığını vurgulamaktaydı. Çok eşliliğin medeni milletler tarafından ahlaksızlık olarak görüldüğünü belirten Mahmut Esat, “insan haraları” açmanın nüfus artışı sağlamak için çare olmadığını, esas olanın, doğanların yaşatılması ve temelleri sağlam ailenin kurulması olduğunu söylüyordu.

Mahmut Esat, Medeni Kanun’un getirdiği bazı mevzuların, bizim ihtiyaçlarımıza ve toplumumuza uymadığı yolundaki eleştiriler karşısında, kanunların bir bütün olarak alınması görüşünü siyasal bir tercih olarak ortaya koymakta ve bu anlamda kanunların, milli karakterimiz itibarıyla, ihtiyaçlarımıza uygun olup olmamasının bir önemi olmadığını vurgulamaktadır. Mahmut Esat şöyle demektedir: **“Asıl mesele şudur: Zamanımızda şu veya bu milletin ihtiyaçları bahse mevzu değildir. Medeni camiaya dahil milletlerin ihtiyaçları arasında fark yoktur.**

<sup>348</sup> Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu”, s. 7-20.

**Medeniyetin ana hatları bütün milletler için birdir. Medeni camiaya dahil milletler bir aileye benzerler. Bir ailenin ihtiyaçları değil, ihtiyacı vardır. Pek ufak tefek ihtiyaç farkı olsa bile, bu bir teferruattır ki kardeşler arasında ki huy farkına benzer...**

**Milletlerin ihtiyaçlarına göre kanun bugün iflas etmiş bir davadır. Bunu vaktiyle Montesquieu ileri sürüyordu. Fakat Montesquieu sosyolojisi bugün yerini yeni prensiplere bıraktı. Bu prensiplere göre modern medeniyet camiasına dahil insanların ihtiyaçları arasında ana hatları bakımından fark yoktur. Binaenaleyh, Türk ulusunun da arsiulusal camia içinde yaşama şartları medeni kaidelerden başka bir şey olamaz<sup>349</sup>. Bu durumda, medeniyet ailesine dahil olan (ya da olmak arzusunda bulunan) bir millet için yapılması gereken, medeni dünya da kabul görmüş hak ve vazifeleri kendine göre şekillendirmek yerine, onları olduğu gibi kabul etmektir. Ancak, kanunların iktibası sürecinde bu şekilde bir açıklama ya da başka bir deyişle savunma yapan Mahmut Esat, 1921 yılında Meclis'te yaptığı bir konuşmada farklı şeyler söylemekteydi. Burada, eski Maarif Kanunu'ndan bahseden Mahmut Esat, bu Kanun'un başarısız olma sebebinin, topluma hiçbir bakımdan uymayan bir sistemin getirilmesi olduğunu şu sözlerle ifade etmekteydi: "Fakat Maarif Kanunu muvaffak olamadı. Acaba zanneder misiniz ki; bu ceza tertibinden neşet etti. Hayır efendiler, bu, memleketin terbiye-i siyasiye, milliye ve içtimafyesiyle kabili telif olmayan bir sistemin getirilip memleketin ortasına oturtulmasından neşet etmiştir"<sup>350</sup>. Mahmut Esat'ın 1921 yılında dile getirdiği ve yeni bir sistemin bir toplumda başarılı olması için siyasi milli ve toplumsal kültürü ile uyumlu olması gerektiği düşüncesinin, toplumsal değişimin inkılaplar yapılması suretiyle sağlanacağı bir döneme girildiğinde değiştiği ve jakoben bir nitelik kazandığı görülmektedir.**

**Hukuk inkılabının yapıldığı sıralarda Türkiye'de adli müşavir olarak bulunan İsviçreli profesör Sauser Hall *Reception des codes curopiens cu Enguni* adlı eserinde, Türkiye'de gerçekleştirilen hukuk inkılabını hayret verici bulmakta ve bu inkılabın jakoben niteliğine değinerek, şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "İslâm devletlerinin en kuvvetlisi, bin yıldan çok süren İslâm geleneklerini altı ay içinde**

<sup>349</sup> Mahmut Esat, "Türk Kanunu Medenisi Hakkında: Kritikler", *Hukuk Gazetesi*, No: 25-26, 21 Teşrin-i evvel 1939, s. 4.



yıkıyor; filhakika bu tahavvülün esası, yeni Medeni Kanunla yeni Ceza Kanunu ve yeni Borçlar Kanunu'nun yürürlüğe girdiği 4 İlk Teşrin 1926'dan itibaren gerçekleşmiştir. Hazırlanmamış bir muhitte Müslüman hukuku, bu kadar az bir zamanda nasıl oldu da müthiş bir şekilde çöktü? Bu toptan değişmeyi anlamak için, hukukunun yeni fikirlere, halkın yeni ahlak ve adete intibakı bahis mevzuu olmayıp, doğrudan doğruya bir inkılap, yani, fikirler ve adetlerin bundan böyle kendisine uymak zorunda kalacağı bir takım yeni müesseselerin zorla ithali keyfiyetinin bahis mevzuu olduğunu unutmamalıdır. Tarih hiçbir milletin hayatında bu kadar seri ve bu kadar köklü bir tahavvül kaydetmemiştir<sup>351</sup>. Hall'in bu sözlerinden de anlaşılacağı gibi, Türkiye'de 1926'dan sonra yapılan kanunlaştırma hareketi ile toplum, iradesi dışında, hukuk yolu ile şekillendirilmeye çalışılmıştır ki, bu da yapılanların neden inkılap olarak adlandırıldığını açıklamaktadır.

Medeni Kanun hakkında ki tartışmaların, komisyonda bu kanunun hazırlanma aşamasından başlayarak, kabul edilmesinden yıllar sonrasına kadar devam ettiğini görmekteyiz<sup>352</sup>. Serbest boşanma meselesine büyük önem veren Mahmut Esat, Medeni Kanunla birlikte boşanmanın kayıt ve şart altına alınmış olduğunu belirterek, bunun kanunun ana prensibi "hatta bundan daha fazla bir şey" olduğunu söylemektedir<sup>353</sup>. 1930'ların sonlarına doğru, Medeni Kanun'un boşanmayı kayıt altına alan hükümlerinin tadili tartışmaya açıldığında Mahmut Esat, şiddetle bunun karşısında olduğunu belirterek, eski görüşlerini savunmaya deva etmiştir. Boşanmanın kolaylaştırılmasının (her iki kişinin rızasına bağlı olmasının), modern ahlak ve adaba sığmadığı gibi evlilikten doğan çocukların haklarını da hiçe saydığını belirten Mahmut Esat, bunun şahsi bir mesele olmasının yanı sıra bir kamu meselesi olduğunu belirterek, bu işin sadece tarafların rızasına bırakılamayacağını savunmaktaydı. Ona göre bu durum metres hayatının kanuni bir kılıfa büründürülmesinden başka bir şey değildi<sup>354</sup>. Serbest boşanma ile ilgili olarak düzenlenen bu tadil, Bakanlar Kurulu'na kadar gelmesine rağmen, Adliye Vekili Fethi Bey tarafından Meclis'e sevk edilmeden geri alınmıştır<sup>355</sup>.

<sup>350</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 147, s. 302.

<sup>351</sup> Arık, "Profesör Mahmut Esat", s. 32.

<sup>352</sup> Mahmut Esat Bozkurt, "Kanunu Medeni İçin", *Hukuk Gazetesi*, No: 23-24, 16 Eylül 1937, s. 2-5.

<sup>353</sup> Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu", s. 12-16.

<sup>354</sup> Mahmut Esat, "Serbest Boşanma Hakkında", *Hukuk Gazetesi*, No: 43-44, 17 Haziran 1940, s. 1-2.

<sup>355</sup> A.y.

Hukuk inkılabının getirmek istediği, sadece dışarıdan bir takım kanunların iktibas edilerek alınması değil, aynı zamanda Batı hukuk zihniyetinin de kavranmasıydı. Bu amaçla Ankara Hukuk Mektebi kurulmuş ve burada tamamen Batı hukuk anlayışıyla eğitilmiş hukukçular yetiştirilmek istendiği ifade edilmişti. Hatta, Ankara Hukuk Mektebi kurucuları, bu mektebin tıpkı bir Lausanne Mektebi veya Bordeaux Mektebi gibi bir ekol olmasını arzu etmişler, buradan çıkan hukukçuların sadece hukuk kurallarını ezberleyen ve uygulayan tatbikçiler olmaktan ziyade, hukukun kaidelerini kavrayan ve üretebilen hukukçular olmalarını temenni etmişlerdi. Ancak geçen zamanla birlikte, yukarıda ifade edilen isteğin ileri bir istek olduğunu, yeni mektebin ve getirdiği eğitim sisteminin hukuki yaratıcılığı arttırmadığını, değişen tek şeyin tatbik edilen kanunlar olduğunu gösteren eleştirilerle karşılaşmaktayız. Hukuk inkılablarını bu açıdan eleştiren çok sert bir yazı 1936 senesinde *İş Mecmuası*'nda<sup>356</sup> A. Toksöz imzası ile her üç ayda bir konuşma sütununda yayınlanmıştır. Bir diyalog şeklinde tasarlanan yazıda Türkiye'de hukuki yaratıcılığın olmaması eleştirilmekte ve süregelen taklitçilikten şikayet edilmekteydi. **“İslâmî hukuk iskolastiğinin altında ezilen 1917 Aile Kanunumuz, son İsviçre taklidi... hep başkalarının peşinden koşan adamın eseridir. Türklerin en kültürlü kolu olan biz Türkiye Türklüğü, hiçbir hukuki eser yaratamadık. Bu yaratma yolunda bal paralı müsabakalar bile cevapsız kaldı”** diyen Toksöz, İsviçre kodunun taklidinin eleştirilmesine gerek olmadığını, onun zaten alınacağını söylediği ikinci kişiye, **“üzerinden on yıl geçmesine rağmen henüz taklitten doğması gereken ibdacı hukukçuluğa ait bir eser”** olmadığı<sup>357</sup> cevabını vererek, İsviçre Medeni Kanunu'nun taklidinin, Batıya doğru dönen yolun bir sonucu olduğunu kabul etmekle birlikte, buna bir katkıda bulunamayışımıza ve kuru taklitçiliğe karşı duyulan içerlemeyi ifade etmekteydi. Toksöz, bu duruma sebep olarak, alınan hukuki müesseselerin, içtimaî yapısı tamamen farklı olan bir topluma ait olmasını gösterirken, yukarıda ifade etmiş olduğumuz ve Medeni Kanun karşısında yer alanların en sık ileri sürdükleri eleştiriyi tekrarlanmaktadır.

Toksöz, üretimden yoksun hukuki kafaların, esasında hukukçu olmadığını, onların birer **“kanunları tatbik memuru”** olduğunu ifade ederken, Hukuk

<sup>356</sup> *İş Mecmuası* ilk defa 1934 yılında Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Ahlak ve İçtimaîyat Mecmuası alt başlığı ile çıkan dergi üç ayda bir yayınlanmaktaydı.

Fakültelerini de eleştirmekte ve buraların hukukçu kafası yerine, kurnaz madde ezbercileri ve sadık kapıkulları yetiştiren bir yapıya sahip olduklarını belirtiyordu<sup>358</sup>.

Hukuk inkılabını oluşturan diğer kanunlarla ilgili olarak da çeşitli tenkitlerde bulunulmuşsa da, bunlar çok fazla bir etki yapmamıştır. Örneğin Ceza Kanunu ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ile ilgili olarak yapılan tenkitler için Mahmut Esat şöyle demektedir: “diyorlar ki; dünyanın en iyi, en yeni kanunu diye İtalya Ceza Kanunu’nu almışız.. Fakat biz bunu aldıktan biraz sonra İtalyanlar yenisini yapmışlar.. ve bizim en yeni diye aldığımız kanunu çürüğe çıkarmışlar!” böyle diyenlerin ilmi bir tenkitte bulunmadığını çünkü, eski İtalya Ceza Kanunu’nun, modern ceza ilmine en uygun bir kanun olduğu konusunda ceza alimlerinin hemfikir olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu Ceza Kanunu’nun demokratik bir devletin kanunu olduğunu, oysa yeni Ceza Kanunu’nun faşist İtalya’yı temsil ettiğini belirten Mahmut Esat, kanunun sadece en yeni olmasının önemli olmadığını, eğer öyle olsaydı, Komünist Ceza Kanunu’nun en yeni olduğunu ifade ederken, kanunun ideolojik açıdan neyi temsil ettiğinin de önemine değinmektedir<sup>359</sup>.

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu ise Ceza Kanunu İtalya’dan alındığı halde, onun neden Almanya’dan alındığı noktasında eleştirilmiş, iki kanun arasında uyumsuzluk olabileceği üzerinde durulmuştur. Mahmut Esat ise buna karşın, bu iki kanunun birbirinin tamamlayıcısı olması gerekmediğini belirterek, İtalya Ceza Muhakemeleri Kanunu’nu örnek vererek, bu tarz temelsiz eleştirilerin bir kenara bırakılmasını ve bunun yerine, kanunların anlaşılmaya çalışılması gerektiğini belirtmektedir<sup>360</sup>.

Hukuk inkılablarını savunurken Mahmut Esat’ın, Türk devlet ve toplumunun Batı ile entegrasyonunun sağlanması noktasından hareket ettiği görülmektedir. Eski kanunları eleştirirken ileri sürdüğü, onların Arap ve Frenk olması ve kendi gerçeklerimize uymadığı tezi, kendi zamanında yapılan uygulamalar ve bunları savunurken ifade ettiği sözlerle karşılaştırıldığında, derin bir çelişki arz etmektedir. Bu çelişkiyi yaratan en önemli sebep ise, biraz önce de belirttiğimiz gibi, en kısa yoldan

<sup>357</sup> A. Toksöz, “Bizde Hukuk”, *İş Mecmuası*, sa: 2-4, İstanbul, Nisan 1936, s. 1.

<sup>358</sup> A.y.

<sup>359</sup> Mahmut Esat Bozkurt, “Türk Ceza Kanunu; Türk Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu”, *Hukuk Gazetesi*, No: 14, 10 Haziran 1936, s. 2-3.

Batı medeniyetine dahil olma ya da Batılı olma düşüncesidir ve hukuk inkılaplarının gerçekleşme sürecinde ve sonrasında Mahmut Esat bu durumu oldukça açık bir şekilde ifade etmekten çekinmemiştir.

Sonuç olarak hukuk inkılaplarının yapılması süreci, doğal olarak, hiç de sancısız olmamıştır. Aynı medeniyete sahip toplumlar arasında yapılan iktibaslarda, Roma Hukukunun Avrupalı devletler tarafından iktibasında olduğu gibi, bir kanunun alınması genellikle zamanla olur ve kanunlar aynen alınmazlar. Kaldı ki, aynen alınsalar bile<sup>361</sup>, iki toplum arasında esaslı farklar olmadığından birbirlerinin kanunlarını rahatlıkla uygulayabilirler ya da kendilerine uyarlayabilirler. Farklı medeniyetlere ya da hukuk sistemlerine sahip milletler arasında gerçekleşen iktibaslar ise bu farklılıklarından dolayı, daha sorunludurlar. İki farklı hukuk kaynağından çıkan kurallar arasında uyum ve ahengin sağlanması ve bunların toplum tarafından benimsenerek uygulanması zaman alır. Türkiye’de 1926’da başlayan iktibaslar ise ani ve top yekun olduğu için inkılap niteliğindedirler ve hepsinde de uyum sorunları yaşanmıştır. Bu nedenle kısa bir süre sonra kanunların çoğunda bir takım değişiklik ve düzenlemelere gidilerek, milli bünyeye uyumları sağlanmaya çalışılmıştır. Toplum ve hukukun karşılıklı etkileşimleri, zaman içerisinde, iktibas edilmiş bu kanunların yabancı olmaktan çıkarak kabul edilmelerini sağlamıştır. Topluma uymadığı gerekçesiyle en fazla eleştiriye maruz kaldığı halde, bu dönemde Medeni Kanun’da herhangi bir değişiklik yapılmaması dikkate değerdir. Bunun sebebi, bu kanunun tam olarak benimsenmesi ya da toplumsal ve düşünsel altyapıyla büyük bir uyum sağlaması değil, bir kanun olmaktan çok, bir medeniyet projesi olarak değerlendirilmesi ve bir anlamda Cumhuriyet’ten sonra başlayan yeni düzeni sembolize etmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, eski hukuk sisteminden kalan çok evlilik, imam nikahı gibi bazı unsurlar, Medeni Kanun kabul edildikten sonra, gayri resmi de olsa, toplumun bazı kesimlerinde meşruiyetlerini koruyarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

#### 2.5.5. Adliye Teşkilatı

Osmanlı Devleti’nin teokratik niteliği, Şer’iye Mahkemeleri yanında Cemaat Mahkemeleri’nin de muhafazasını gerektirirken, kapitülasyonların kaldırılmayışı ise

---

<sup>360</sup> A.y.

<sup>361</sup> Örneğin, 1865’de İtalya, Fransa Medeni Kanunu’nu aynen almıştır.

Konsolosluk Mahkemeleri'ni sürekli kılmıştır. Bu durumun sona ermesi için Tanzimat'tan itibaren Osmanlı hukukunda bir takım düzenlemelere gidilerek, Batı'dan kanunlar iktibas edilmiş, buna uygun yeni mahkemeler kurulmuştur. Ancak bu durum hukuksal ve yargısal alanda yaşanan karmaşayı azaltmamış, tersine arttırmıştır. Mevcut mahkemelere, yabancılarla Osmanlı vatandaşları arasındaki ticaret ve ceza davalarına bakmak üzere kurulan Karma Mahkemeler<sup>362</sup> ve Nizamiye Mahkemeleri eklendi. Bu mahkemeler daha sonra (1871) Bidayet ve İstinaf olmak üzere ikiye ayrılarak, nahiye, kaza, liva ve vilayetlerde örgütlendiler. Ayrıca bu mahkemeler içerisinde sadece Nizamiye ve Ticaret Mahkemeleri Adliye Vekaleti'ne bağlıydı<sup>363</sup>. Cumhuriyetten sonra ise Şer'îye ve İstinaf Mahkemeleri kaldırılmış ve yargı örgütü yeniden düzenlenerek, mahkemeler; basit suçlarla kıymet değeri, 200 liranın altında olan hukuk davalarına bakmak üzere Sulh Mahkemeleri, Sulh Mahkemeleri'nin yetkisi dışında kalan davalara bakan ve İstinaf Mahkemelerinin yerine kurulmuş olan Asliye Mahkemeleri, Cinayet Mahkemeleri, (bu mahkemelerin olmadığı yerlerde Asliye Mahkemeleri cinayet davalarını görebileceklerdir) ve Temyiz Mahkemeleri olmak üzere dörde ayrılmıştır<sup>364</sup>.

Mahmut Esat, Adliye Vekaleti'nin ilk yıllarında daha çok hukuksal düzenlemelerle ilgilenmiş ve ancak Hukuk İnkılapları yapıldıktan sonra adli teşkilata zaman ayırabilmiştir. Bunu kendisi de itiraf eden Mahmut Esat, 1929'da verdiği bir konferansta, önlerinde henüz yapılacak çok iş bulunduğunu, bundan sonraki mesailerinin ilk hedefinin adli teşkilatın inkişafı, takviyesi ve bu teşkilat içinde sıkışan

<sup>362</sup> 1848 yılında kurulan Karma Ticaret Mahkemelerinin, yedi üyesi Osmanlı tebaasından ve yedisi de Osmanlı Devleti'nde yerleşik yabancılardan oluşuyordu. Ceza davalarına bakan Karma Mahkemelerde ise üyelerin yarısı konsolosluklarca ve diğer yarısı da Osmanlı hükümeti tarafından seçilmekteydi (G. Bozkurt, *Batı Hukukunun*, s. 116, 156).

<sup>363</sup> A.e., s. 115-125; Mehmet Akif Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa" *Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk Sempozyumu Atatürk İlkeleri ve Ceza Hukuku, 15-18 Aralık 1981*, İstanbul, İ.Ü. Hukuk Fak., 1983, s. 21. Osmanlı Dönemi Adliye Teşkilatı hakkında, ayrıntılı bilgi için (bkz., Hulusi Yavuz, *Osmanlı Devleti ve İslâmîyet*, İstanbul, İz, 1991, s. 27-47; Abdülaziz Bayındır, *İslâm Mahkeme Hukuku, Osmanlı Devri Uygulaması*, İstanbul, İslâm İlimler Araştırma Vakfı, 1986). 1879 yılında yapılan bir düzenlemeyle Fransa'daki adli teşkilat Nizamiye mahkemelerinde uygulanmaya başlanmış ve mahkemeler, sulh, bidayet, istinaf ve temyiz derecelerine ayrılmıştır. Aynı yıl Fransız usul kanunları alınarak, Nizamiye mahkemelerinde ceza ve hukuk ayrımı gerçekleştirilmiştir (Ahmet Akgündüz, "II. Abdülhamit Devrinde Yapılan Hukuki Düzenlemeler ve Hukuk Devleti Anlayışı", *Sultan II. Abdülhamit Dönemi Paneli*, İstanbul, Bilge, 2000, s. 39-42).

<sup>364</sup> "Mahakiminin Teşkilâtına Mütedair Ahkâmı Muaddil Kanun" için bkz., *TBMM Z.C.*, D. 2, C. 8, s. 432-433.

şahsiyetlerin sorunları olacağını belirterek, avukatların ve baroların durumunun da gözden geçirileceğini belirtmektedir<sup>365</sup>.

Bununla birlikte, henüz Hukuk İnkıpları yapılmadan, çağdaş hukuk nazariyelerine ve batı hukuk kurallarına aşina hakimler yetiştirebilmek amacıyla Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılmıştır. Böylece getirilecek yeni kanunlar için bir ön hazırlık yapılmış ve bunları kolaylıkla anlayabilecek ve uygulayabilecek hakimler yetiştirilmeye başlanmıştır. Bundan daha önce ise müstantık, zabıt katibi gibi memurların yetiştirileceği bir meslek mektebi kurulmuştur. Böylece adliyede her sahada mektepli memurların yer aldığı çağdaş Türk adliyesini oluşturmak amaçlanmıştır.

Hukuk inkıpları yapıldıktan sonra ise, vatandaş hak aramaya teşvik edilmiş ve bunun sonucunda artışından gurur duyulan dava sayısına<sup>366</sup> paralel bir şekilde, hakim ve mahkeme sayıları arttırılmaya çalışılmıştır. Hakimler Kanunu çıkarılarak, hakimlerin özlük hakları güvence altına alınmış, görevleri ile ilgili çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Avukatlık Kanunu'nda eksik kalmış olan hususlarda yeni düzenlemelere gidilerek çeşitli tadilatta bulunulmuştur. Bunun dışında, çağdaş ülkelere yaraşır bir biçimde yargı bağımsızlığı ilkesinin yerine getirilmesine büyük özen gösterilmiştir. Ayrıca, Hapishanelerin Adliye Vekaleti'ne bağlanmasıyla birlikte, buraların, sadece cezalandırma yeri değil aynı zamanda birer eğitim alanı olabilmesi için gerekli adımlar, imkanlar elverdiğince atılmaya çalışılmıştır.

1928 yılında Türkiye Cumhuriyeti adliyesinin merkez teşkilatı, şu birimlerden oluşmaktaydı: Vekil, müsteşar, teftiş heyeti reisliği, zat, hukuk, ceza, istatistik ve neşriyat, eytam, evrak ve vekalet özel kalem müdürlükleri ile Ankara Hukuk Mektebi müdürlüğü, levazım memurluğu ve vekalet mutemetliğinden; merkez daireden olup, esas kanunlarına göre geçici olarak Eskişehir'de bulunan Temyiz Mahkemesi ile İstanbul'da bulunan adli tıp genel müdürlüğü. Toplam 132 kişinin çalıştığı merkezde, vekil, müsteşar ve teftiş heyeti başkanından başka, 8 müdür, 5 müdür yardımcısı, 30 adliye müfettişi, 2 eytam müfettişi, 18 daire mümeyyizi, 56 katip, 1 özel kalem şifre memuru, 1 levazım memuru, 1 mutemet, 1 hukuk mektebi hesap memuru, 1 hukuk

<sup>365</sup> Mahmut Esat Bozkurt, "Belvü Palas Nutku", Adliye Ceridesi, sa: 87, Teşrin-i evvel 1929, s. 46.

<sup>366</sup> Mahmut Esat bu konuda şöyle demektedir: "... Cumhuriyet devrinde makul esbap tahtında davaların artmasından müteessir değil, memnun olmalıyız. Demek ki vatandaş hakkını

mektebi ambar memuru, 2 hukuk mektebi mubassırı (öğrencileri denetleyen), 3 evrak düzenleyici bulunmaktaydı<sup>367</sup>. Bu rakam, İstanbul ve Eskişehir’de merkez teşkilata bağlı çalışanlarla birlikte 337 olmaktadır<sup>368</sup>.

Lozan Anlaşması’ndan sonra adliyede yapılmış olan düzenlemelere bakıldığında, Lozan görüşmeleri sırasında Türk hakim ve mahkemelerine yönelik hakaret ve ithamlara birer cevap niteliği taşıdığı görülmektedir. Bu görüşmeler sırasında azınlıkların adli ayrıcalıklarının devam etmesini savunan ve Türk hukuk ve adliye sistemini eleştiren Lord Curson buna gerekçe olarak, İstanbul hakimlerinin çağdaş hukuk ilkelerine göre yetişmediklerini, bu hakimlerin dış baskılardan etkilenebildiklerini, maaşlarının yetersiz olduğunu ve mahkemelerin son derece yavaş işlediğini gösteriyordu<sup>369</sup>. Mahmut Esat’ın adliye teşkilatında yaptığı düzenlemelere bakıldığında, Lozan’da dile getirilen bu konulara öncelik verdiği görülmektedir. Bu bakımdan, kendisinden önce atılmış olan adımları devam ettirmiş ve eksik gördüğü yönleri tamamlamaya çalışmıştır.

#### 2.5.5.1. Hakimlerle İlgili Düzenlemeler

Cumhuriyet döneminde yeni kanunlar ve yeni bir zihniyetle donatılmaya çalışılan Adliye sistemi içerisinde, hakimler için de bir çok düzenleme yapılması öngörülmüştür. Mahmut Esat, henüz Adliye Vekili olmadan yaklaşık bir yıl önce kaleme aldığı bir yazısında, adliyenin sorunlarından bahsetmekte ve hakimlerin ve mahkemelerin içinde bulunduğu ekonomik yoksunlukların giderilmesini, yeni oluşturulacak olan Adliye Vekaleti’nin ilk sırada halletmesi gereken bir vazifesi olarak belirlemekteydi<sup>370</sup>. Kendisi Adliye Vekili olduktan sonra bu konu üzerinde önemle durmuş ve hakimlerin maaşlarında, bütçenin elverdiği tüm olanakları zorlayarak, en iyi düzenlemeleri yapmaya çalışmıştır. 3 Mart 1926 tarihinde çıkarılan kanunla, daha önce maaş almayan ve görev yerlerinin geliri ile geçinen hakimlere maaş bağlatılmıştır<sup>371</sup>. Örneğin 1926 yılında Temyiz Mahkemesi hakimlerinin maaşlarına yüzde 50’den yüzde

---

arayabilecek bir devlet müessesesi karşısındadır. Ona itimadı vardır” (TBMM Z.C., D. 3, C. 3, s. 227).

<sup>367</sup> Türk Yılı, Toplayan: Akçuraoğlu Yusuf, İstanbul, Yeni Matbaa, (Türk Ocakları Merkez Heyeti tarafından neşrolunmuştur), 1928, s. 91-92.

<sup>368</sup> A.e., s. 94.

<sup>369</sup> Meray, Lozan Barış, Takım 1, C. 2, s. 33-34.

<sup>370</sup> Mahmut Esat, “Adliyemiz”, s.2.

95'e varan zamlar yapılmıştır. 1925 yılında 190 lira alan bir temyiz üyesinin maaşı 1926 yılında 300 liraya, 260 lira alan mahkeme birinci başkanının maaşı da 500 liraya çıkarılmıştır. İmkanların yetersizliği nedeniyle, aynı yıl içinde bu zamlardan tüm hakimler yararlanamamış, bunlara da bir sonraki yıl bütçesinden yüzde 20 ile yüzde 90'a kadar zam yapılması kararlaştırılmıştır<sup>372</sup>. Hakim ve müddeiumumi (savcı) maaşlarına makam zammı şeklinde bir para verilmesini sağlayan Mahmut Esat, bu mesleğin diğer meslekler karşısında ki özellik ve istisnailiğini, Barem Kanunu kabul edilinceye kadar devam etmesini sağlamıştır<sup>373</sup>.

Ayrıca, 20 Mart 1926 yılında kabul edilen Hakimler Kanunu ile hakimlerin tayin, terfi, seçilme tarihi gibi işleri daha çağdaş bir şekilde düzenlenirken, hakim bağımsızlığı ilkesi kuvvetlendirilmeye çalışıldı. Hakimlerin ve diğer adliye görevlilerinin özlük haklarında bir takım iyileştirmelere gidildi<sup>374</sup>.

Mahmut Esat Adliye Vekili olduğu zaman hakimlerle ilgili olarak görülen önemli eksikliklerden biri, doğru düzgün bir sicil teşkilatının olmamasıydı. Bu durum, hakimlerin sahip oldukları niteliklerin hakkıyla bilinmesini engellemekte ve gerek vazifelendirilirken, gerek terfilerde sorunlara ve adaletsizliğe yol açmaktaydı. Bu konu ile ilgili olarak İstanbul hükümeti zamanında 1329 (1913)'da bir çalışma başlatılmış olmasına rağmen yaşanan siyasi meseleler nedeniyle tamamlanamamıştı. Üzerinde isim yazılı bir zarf içine konulan, bir kaç bilgi fişinden oluşan siciller çoğu zaman karışıklığa neden olmaktaydılar. Cumhuriyet döneminde bu konu ile ilgili olarak ilk çalışmalar Mustafa Necati zamanında yapılmış ve bu dönemde eski usulle tutulmuş sicillere bakılarak, hakimler hakkında kısa bilgiler içeren bir kitap hazırlanmıştır<sup>375</sup>. Ancak bu konudaki esas çalışma Mahmut Esat tarafından yaptırılmıştır. Mahmut Esat, bu meseleyi halletmek için eskiden sicil işlerinde çalışmış ve bu işten anlayan kişileri, zamanın baş müfettişi Halil Özyörük'ün başkanlığında bir araya getirerek, şahsi dosya

<sup>371</sup> Yenisey, "Ceza Yargılamasında", s. 53.

<sup>372</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 31, s. 78-79.

<sup>373</sup> Fahrettin Karaoğlan, "Mahmut Esat Bozkurt", Adliye Dergisi, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası, Ankara, Yeni Cezaevi Matbaası, 1944, s. 5.

<sup>374</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 37; Hakimler Kanunu ile ilgili tartışmalar için bkz., TBMM Z.C., D. 2 C. 22, s. 275 vd.

<sup>375</sup> Eski, Mustafa Necati, s. 104-106.



esası üzerine kurulu bir sicil teşkilatı oluşturmuştur. Böylece her hakimin mesleki durumunu bir bakışta anlamak mümkün olabilmıştır<sup>376</sup>.

Bu arada, kendi Adliye Vekilliğinden önceki dönemde kurulmuş olan ve bir reis ve otuz müfettişten oluşması gereken Teftiş teşkilatını yenileyerek, sağlıklı bir şekilde çalışmaları için gerekli önlemleri aldı. Böylece, memleketin her yerine gruplar halinde giden bu heyetlerin çalışmaları sonucunda hakimlerin mesleki yeterlilikleri ve niteliklerinin tespiti daha kolay olmaktadır. Mahmut Esat, bazen bu teftiş gezilerine kendisi de katılıyordu. Bu gezilerde elde edilen vesika ve bilgilere göre, Ankara'da her altı ayda bir yenilenen dört temyiz üyesi (bir reis ve üç aza), müsteşar, hukuk, ceza ve zat işleri müdürlerinden oluşmuş bir heyet tarafından, hakimlerin terfileri düzenlenmekteydi. Ayrıca, her hakimin bir sene içinde verdiği hükümlerin kanun ve usul bakımından isabet dereceleri Temyiz daireleri tarafından tespit edilerek, buna ilişkin dosyaları da bu heyete gönderiliyordu. Böylece, hakimlerin mesleki mukadderatını belirlemede tek başına teftiş sonuçlarına dayanılmamış olmaktadır<sup>377</sup>. Aynı zamanda Mahmut Esat'ın, Temyizin hakim hakkındaki kararının tek başına hakimin terfisini belirlemesine karşı çıktığını görmekteyiz<sup>378</sup>.

Adliye teşkilatında, 1927 yılı itibarıyla 742 reis ve hakim bulunmaktadır<sup>379</sup>. Ayrıca Medeni Kanun'un kabul edilmesi ile birlikte adliyede kadın hakimler de görev almaya başlamıştır. 1933 yılına gelindiğinde ceza, hukuk, ticaret ve Sulh Mahkemeleriyle savcılıklarda 13 bayan, hakim olarak çalışmaktadır. Ayrıca bu tarihte 62'si Ankara ve 54'ü de İstanbul Hukuk Fakültesi'nde öğrenim görmekte olan 116 bayan öğrenci mevcuttur<sup>380</sup>.

Bu tarihe kadar hakimlerin özlük hakları ile ilgili olarak esaslı bir değişiklik yapılmamışken, Mahmut Esat zamanında, Hakimler Kanunu'nun çıkarılması, sicil

<sup>376</sup> Karaoğlu, "Mahmut Esat Bozkurt", s. 3-4; TBMM Z.C.,D. 2, C. 14, s. 252.

<sup>377</sup> Karaoğlu, a.e., s. 4.

<sup>378</sup> Hakimler kanununun 38. ve 45. Maddelerine göre hakimlerin terfi hakkı, Temyizce tasdik edilen kararlarının adedine bağlı kılınarak, hakimlerin mutlaka Temyiz kararlarına uymak mecburiyetinde bırakıldıklarını söyleyen Mahmut Esat, bunun, hakimi muhakeme etmemeye, düşünmemeye sevk edeceğini söyleyerek eleştirmektedir (Mahmut Esat Bozkurt, "Hakimler Kanunu ve Hakimlerimiz Hakkında Düşünceler", *Hukuk Gazetesi*, 25 Teşrin-i evvel 1939, s. 2-3; Ayrıca, Mahmut Esat'a cevap mahiyetinde Cevdet Ferit Basman, "Hakimler Kanunu ve Hakimlerimiz Hakkında Düşünceler", *Hukuk Gazetesi*, No: 47-48, 1 Mart 1940, s. 7-8).

<sup>379</sup> *Türk Yılı*, s. 96.

<sup>380</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 41.

işlerinin çağdaş usullere göre düzenlenmesi gibi mesleğe saygınlık ve ciddiyet kazandıran önemli adımlar atılmıştır. Hukuk Fakültelerindeki bayan öğrencilerin sayısı ise, inkılaplar yoluyla girilen yeni döneme intibak açısından olumlu bir gösterge olarak değerlendirilebilir.

#### 2.5.5.2. Mahkemeler

Memleketin mahkeme teşkilatı oldukça karmaşık bir yapı sergilemekteydi. Mahmut Esat Adliye Vekili olduğu sırada memlekette Sulh, Asliye, Cinayet (müstakil ve mürettep olmak üzere iki çeşit) ve Temyiz Mahkemeleri bulunmaktaydı. Boş kalan hakim mevkilerini doldurabilmek için İstinaf Mahkemeleri kaldırılmış, ama hakim-i müctemilik (üç hakimden oluşan mahkeme) esası getirilmiştir. Bunun dışında hakim-i münferitler ve Sulh hakimleri vardır. Mahmut Esat, Adliye Vekaleti için hakim-i müctemilik usulüne doğru gitmenin bir gaye olduğunu söylemiş ve bir çok yerde buna doğru gidilmeye başlanmışsa da, gerek bütçe yetersizliğinden ve gerekse de hakim sayısının yetersiz olmasından dolayı bu usul pek fazla uygulanamamıştır<sup>381</sup>. Mahmut Esat, müctemi hakim usulünün faydalarını şu şekilde sıralamaktadır: **“1- halk için bir teminattır. Bir hakimin kararı ile üç hakimin kararı arasında büyük fark vardır. 2- müctemi hakim usulünde hakimler birbiriyle istişare imkanını elde etmiş bulunurlar ki hüküm ve kararlar daha isabetli olur”**. Ancak, 1930 yılında halen bu usulün uygulanmasının zor olduğunu söyleyen Mahmut Esat, münferit hakim usulünün şartlar gereği bir zaruret olduğunu belirtmektedir<sup>382</sup>. Münferit hakim bulunan kazalarda, muavin teşkilatının olmaması da davaların görülmesinde aksamaya sebep olan önemli bir eksiklik olarak görülmektedir<sup>383</sup>.

Türkiye'nin batı illerinde yeterli derecede bir adliye teşkilatı oluşturulmuşken, 1925 yılına gelindiğinde doğu illerinde henüz doğru düzgün bir teşkilatlanma mevcut değildi. Mahmut Esat bu seneden itibaren bu vilayetlerde adliye teşkilatının kurulması için çalışacaklarını belirtmektedir. Hakimler maaşlarının yetersizliğinden dolayı doğuda çalışmak istememektedirler. Bu nedenle bütçeye, doğuda çalışacak hakimlere tazminat olarak verilmek üzere 20 bin lira eklenmiştir<sup>384</sup>.

<sup>381</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 14, s. 250, 273, 278.

<sup>382</sup> Bozkurt, “Hakimler Kanunu”, s. 3.

<sup>383</sup> TBMM Z.C., D. 3, C. 3, s. 230.

<sup>384</sup> A.e., D. 2, C. 14, s. 251-252.

Cinayet Mahkemesi azaları, beşten üçe indirilerek, az sayıdaki hakimin daha verimli kılınması sağlanmak istenmiştir. İstinaf Mahkemelerinin kaldırılmış olmasından dolayı, Temyiz mahkemelerinin iş yükü artmıştır<sup>385</sup>. 1924 yılında kabul edilen kanunla, Asliye ve Cinayet Mahkemeleri için ayrı ayrı müdde-i umûmilik (savcılık) teşkilatı yapılmışken, bu daha sonra birleştirilecektir. Sulh Mahkemeleri teşkilatı yetersizdi. Nahiyelere tayin edilen Sulh hakimlerine yardımcı olmak üzere katip verilememektedir. 1924 yılında sadece 15 müstakil adli katip bulunmaktaydı. Bu durum hakimlerin işini oldukça zorlaştırmaktaydı. Ancak imkanlar el verdikçe Sulh Mahkemesi teşkilatı yaygınlaştırılmaya çalışılıyordu<sup>386</sup>. 1924 senesinde, toplam 99 Sulh Mahkemesi varken, bu sayı 1925'te 142, 1926'da 195 ve 1927'de 235'e ulaşmıştır. Mahmut Esat, Sulh Mahkemeleri teşkilatına özel bir önem vermektedir. Ona göre: **“Türk adliyesinin muzaaf muvaffakiyetlere mazhariyeti, sulh teşkilatının inkişaf ve tevessüündedir”**. Çünkü, ancak Sulh Mahkemeleri aracılığıyla, memleketin uzak ve ücra köşelerinde yaşayan vatandaşlara adalet götürme imkanı hasıl olabilecektir<sup>387</sup>. Bunların dışında, hiçbir mahkemede adli tabip olmadığından, bu ihtiyacı karşılamak için belediye ve hükümet tabiplerinden faydalanılmaktaydı. 1926 bütçesine Adli Tabip ihtiyacının karşılanması için ayrıca bir fasıl konulmuştur.

Yeni kanunların çıkması ve yeni adli sisteme geçilmesiyle birlikte mahkemelere gelen ve görülen dava sayısının her geçen yıl daha da artması ve diğer sebeplerle, adli hataların sayısı da çoğalmıştır. Sadece 1926 senesinde mahkemeler de verilen hüküm sayısı bir milyon yüz bini geçmiştir. Mahmut Esat bu konuda hakimleri savunurken, aynı zamanda kendilerinin bir bakışını da ortaya koymakta ve **“biz cumhuriyetin şiarını hataları saklamamakta buluruz”** demekteydi. Mahkemelerin verdiği ve Temyiz Mahkemesinin de onayladığı bir karar, daha sonra incelenerek, adli bir hata yapıldığı tespit edildiğinde bu durum Meclis'in gündemine getirilerek, af suretiyle halledilmesi istenmekteydi. Bu konuyu çözümlene mercii olarak TBMM'nin seçilmesinin bilinçli bir tercih sonucu olduğunu vurgulayan Mahmut Esat: **“başka bir**

<sup>385</sup> A.e., s. 252.

<sup>386</sup> TBMM Z.C., D. 3, C. 3, s. 80-81.

<sup>387</sup> A.e., D. 2, C. 14, s. 267, 269; Örneğin, 1925 yılında köylerdeki Sulh hakimlerinin miktarı 30 civarındayken, 1926 yılında yüzü geçmiştir (TBMM Z.C., D. 2, C. 24, s. 80-81). İstatistiklere göre ise 1927 yılında, 93'ü vilayetlerde, 30'u kazalarda ve 99'u da nahiyelerde olmak üzere toplam 222 Sulh hakimi bulunmaktadır (Türk Yılı, s. 95).

yol da bulabilirdik. Bu hataları başka bir teşkilata da tashih ettirebilirdik. Fakat bunu tehlikeli bulduk. Bir mahkemenin verdiği karar eğer hatalı ise, onu ancak millet tashih edebilir”<sup>388</sup> şeklinde açıklamıştır. 1927 yılına gelindiğinde, Türkiye’nin adli teşkilatı içerisinde 742 mahkeme, 1877 hakim, 1971 kâtip ve 1091 mübaşir bulunmaktaydı. Aynı yıl mahkemelere gelen dava sayısı 1 milyon 250 bindir. Bu rakam 1924 yılındakinden 750 bin, 1925’dekenden 450 bin ve 1926’dakinden 230 bin daha fazladır<sup>389</sup>.

Mahkemeler malî imkanların yetersizliği nedeniyle yeterli personel çalıştıramamaktaydı. Mahkemelerde katip, odacı, tebligat memuru gibi zevâtın eksikliği büyük ölçüde hissedilmekteydi. Bu durum ise, Cumhuriyet adliyesinin en önemli hedeflerinden biri olan davaların süratle görülmesi arzusunun önündeki en büyük engeldi. Örneğin, tebligat memurunun (mübaşir) olmaması nedeniyle, bu işi çoğu zaman jandarmalar yapmakta, onlar da bunu pek fazla becerememektedirler. Aynı şekilde, sonuca bağlanmış bir dava, katip yoksunluğundan dolayı kalemden çıkmadığı ve ilam edilmediği için resmiyet kazanması gecikiyordu. Bu konulara dikkat çeken Konya mebusu Musa Kazım Bey, bir an evvel ve özellikle adli tebligat işlerinin düzenlenmesi gerektiğini söylemiş ve süvari mübaşirler alınması önerisinde bulunmuştur<sup>390</sup>.

1926 Temmuzundan sonra, memleketteki mahkeme teşkilatı şu şekildedir: 1- Sulh Mahkemeleri, (vilayet, kaza ve nahiyeye merkezlerinde), 2- Asliye Mahkemeleri, (bir reis ile iki azadan oluşan ve buldukları kazanın adıyla anılan mahkemeler ve bir hakim, bir müdde-i umûmi, bir müstantık ve gerektiğinde bir de hakim muavininden oluşan mahkemeler), vilayetlerde ve bazı kazalarda bulunmaktadırlar. Ancak, bazı büyük vilayetlerde bu mahkemeler, bir birinci başkana bağlı ve ikinci başkanla yönetilen çeşitli dairelere (ağır ceza, ceza, hukuk ve ticaret) ayrılmaktadırlar. 1927 yılında, ağır ceza davalarına bakmakla mükellef 40 Asliye mahkemesi vilayetlerde ve

<sup>388</sup> TBMM Z.C., D. 3, C. 1, s. 51.

<sup>389</sup> TBMM Z.C., D. 3, C. 3, s. 227.

<sup>390</sup> A.e., s. 229. 1927 yılı itibarıyla mahkemelerde toplam 343 aza ve mülazım ve 358 müstantık bulunmaktaydı. Bununla birlikte tebligat müdür ve memurları ile İcra mehasib-i mesulleri, mahkeme başkatipleri, zabıt katipleri, katip sınıfından olan memurlar ile mübaşir ve müstahdemlerin tayinleri Adliye Vekaleti tarafından yapılmamakta, bunlar her Asliye Mahkemesi nezdinde mevcut olan bir reis ve üç ya da dört azadan oluşan Adliye Encümeni tarafından yapılmaktadır. Bunlara ait terfi gibi işlemler ise Memurun Kanunu’na göre yapılmakta ve Vali tarafından onaylanmaktadır (Türk Yılı, s. 96-97).

26 tane de kazalarda bulunmaktaydı. Bununla birlikte, vilayetlerde, 22 Asliye mahkemesi nezdinde müstakil ağır ceza dairesi, 13 hukuk dairesi, 6 ceza dairesi ve 3 adet de ticaret dairesi bulunmaktaydı. 3- Temyiz Mahkemesi<sup>391</sup>.

Mahmut Esat zamanında mahkemelerle ilgili esaslı bir değişiklik yapılmamış, daha çok kısıtlı imkanlar dahilinde mevcut teşkilat geliştirilmeye ve eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır. Adliye bütçesinin önemli bir kısmı hakimlerin maddi durumlarını düzeltmeye yönelik olarak kullanılmıştır. Daha önceki zamanlardan beri halledilmesi gerekli önemli bir sorun olarak ortaya konan, davaların yıllarca sürüncemede kalmadan görülmesi meselesi, Mahmut Esat'ın da öncelikle üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Bunun sağlanması için öncelikle Sulh Mahkemelerinden yararlanmayı hedefleyen Mahmut Esat, Sulh Mahkemelerinin yaygınlaşmasına çalışmıştır. Hakim-i müctemi usulünün sağlıklı bir sistem olduğu genel olarak kabul edilmekle birlikte, hakim azlığı ve diğer maddi yetersizliklerden dolayı uygulanamamış, bunun yerine, çoğu yerde tek hakimli mahkeme sayısı artırılarak daha çok dava görülmeye çalışılmıştır. Mahkemelerin memleketin her köşesine kadar yaygınlaştırılmaya çalışılması ve değişen hukuk sistemi nedeniyle, dava sayısında görülen önemli artışlar, bazı açılardan olumlu olarak değerlendirilmekle birlikte, mahkemelerin iş yükünü arttırdığından, tüm çabalara rağmen davaların birikmesinin önüne geçilememiştir. Bununla birlikte, gelen dava ve sonuçlandırılan dava sayısı geçmiş dönemlerle kıyaslandığında, bu konuda önemli bir ilerleme kaydedildiği görülmektedir.

Mahkemelerin yaptığı hataların Meclis gündemine getirilerek halledilmeye çalışılması ise, demokrasi ya da halkçılık açısından savunulmaya çalışılsa da rasyonel bir çözüm olarak görünmemektedir.

Ancak adli vesaitin eksikliği, hakim sayısının yetersizliği ve adliyenin her alanında hissedilen maddi yetersizlikler hala çözüm bekleyen konular olarak durmaktadırlar.

### 2.5.5.3. Avukatlık

Osmanlı Devleti'nde ilk defa 16 Zilhicce 1292 (1875) tarihinde çıkarılan Dava Vekilleri Nizamnamesi ile dava vekilliği bir meslek haline getirilmiş olmasına rağmen,

<sup>391</sup> Türk Yılı, s. 94-95.

daha sonra çıkan irade-i seniyelerle bu nizamnamenin esasları baltalanmış ve ayrıca dava vekilliği yapacak olan kimselerin donanımsızlığı nedeniyle bundan gerektiği gibi istifade edilememiştir. Dolayısıyla, Cinayet Mahkemeleri hariç, herkes mahkemelerde başkalarına vekalet edebilme hakkına sahipti. 26 Nisan 1340 (1924) yılında bu konuda bir düzenleme ihtiyacı hissedilerek Muhamat Kanunu neşredilmiş, burada belirtilen kriterlere uygun olmayan kişilerin avukat olarak çalışması engellenmiştir. Ancak Muhamat Kanunu'nun kabulünden hemen sonra başlayan şikayetler giderek fazlaşmış<sup>392</sup> ve Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliği zamanında, bir takım düzenlemelerde bulunulmuştur. Bunlardan biri, görevinden istifa ederek ayrılan hakim ve bu sınıftan adliye memurlarının çalıştıkları yerde 2 sene müddetle avukatlık yapamayacağı kabul edilmiştir<sup>393</sup>. Mevcut kanun üzerinde tadilat içeren yeni bir layiha hazırlanmıştır. Meclis, bir buçuk sene önce yaptığı kanun üzerindeki değişiklikleri görüşerek, 6 Ocak 1926 tarihinde kabul etmiştir.

Bu zamana kadar bu işi yapan kişilere, dava vekili, muhami gibi isimler verilmekteydi. İlk defa bu tadiller sırasında Tunalı Hilmi ve Mazhar Müfit Bey'in ayrı ayrı verdikleri teklifler üzerine kanunda geçen Muhami kelimesi yerine Avukat ve Muhamilik yerine de Avukatlık kelimelerinin konulmasına karar verilmiş ve bu tarihten sonra Kanun, Avukatlık Kanunu olarak anılmıştır<sup>394</sup>. Muaddil Kanunla Avukatlık yapma şartları yeniden düzenlenerek, mülazemet (staj) süresi 3 yıldan 2 yıla indirilmiş, Mülkiye Mektebi mezunlarının da Hukuk Fakültesi ya da mektebindeki fark derslerden imtihan edilerek, staj süresini de tamamladıktan sonra avukatlık yapabilecekleri kabul edilmiştir. Baro oluşturabilmek için bir yerde bulunması gerekli avukat sayısı 10'dan 7'ye düşürülmüştür<sup>395</sup>. Kanunun neşri ile birlikte bir çok yerlerde barolar açılmaya başlanmış bunların sayısı, 1924'de sadece 9 iken, 1927'de 56'ya ulaşmıştır. Baro olmayan yerlerde dava vekaleti yani avukatlık yapma yetkisi, adliye mesleğinde hizmeti geçenlerle, imtihanla ehliyeti sabit olanlara verilmiştir. Bu kanunun kabul edilmesi ile

<sup>392</sup> Her yerde dava vekili bulunmamasının ya da yetersiz olmasının yarattığı haksızlıklar, Avukat olma koşullarının adilane bulunmaması vs. için bkz., *TBMM Z.C.*, D. 2, C. 14, s. 248, 274, 276; D. 2, C. 21, s. 55-65; D. 2, C. 28, s. 112-117.

<sup>393</sup> *Düstur*, 3. Tertip, C. 8, s. 55.

<sup>394</sup> *TBMM Z.C.*, D. 2, C. 21, s. 62-63. Avukat kelimesinin kullanılması ile ilgili ilk teklif, Hasan Fehmi Efendi (Kastamonu) tarafından Muhamat Kanunu tartışmaları (1924) sırasında teklif edildiyse de kabul edilmemiştir (Eski, *Mustafa Necati*, s. 108).

<sup>395</sup> "3 Nisan 1340 Tarihli Muhamat Kanununu Muaddil Kanun" için bkz., *Düstur*, 3. Tertip, C. 7, s. 333.

birlikte, mektep mezunlarının mesleğe rağbeti artmaya başlamış ve giderek ekseriyeti mektep mezunları oluşturmuştur<sup>396</sup>. Bununla birlikte, 1928 yılında kabul edilen Muaddel Avukatlık Kanunu ile Barolarla ilgili yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu yıl mevcut Baro sayısı 35'e düşmüştür<sup>397</sup>.

Yapılan düzenlemelerle, Adliye teşkilatına bağlı diğer çalışanlarda olduğu gibi avukatların da mesleki eğitim alması şartı getirilmiş ve avukatlık mesleği belli kurallara bağlanarak, ciddi ve saygın bir hale getirilmeye çalışılmıştır.

#### 2.5.5.4. Emlak ve Eytam Bankası Kanunu

Uzun süren savaşların da etkisiyle yetimler meselesi önemli bir konudur. Eytam işlerinin düzenlenmesi yeni hükümetin programında Adliye Vekaleti'nin halledeceği işler arasında gösterilmişti. Mahmut Esat, 23 Şubat 1925 yılında Meclis'te yaptığı konuşmasında bu konu ile ilgilenmek ve bir kanun tasarısı hazırlamak üzere özel bir komisyon oluşturduğundan bahsetmiş ve bir ay içinde Kanun'un tamamlanacağını belirtmiştir<sup>398</sup>.

1925 yılı ortalarında Eytam sandıklarının süregelen hesapları teftiş edildikten sonra tasfiyesine başlanmıştır. Bu sıralarda sandıklarda mevcut olan paranın miktarı 350 bin lira civarında tespit edilmiştir. 22 Mayıs 1926 tarihli kanunla Emlak ve Eytam Bankası'nın kurulması kabul edilerek, bu paralar öksüzler yararına işletmek amacıyla %7 faizle Emlak ve Eytam Bankası'na yatırılmıştır<sup>399</sup>. 1928 yılına gelindiğinde, tasfiye henüz tamamlanamadığı halde, bu paranın miktarı 6.5 milyon liraya ulaşmıştır. Mahmut Esat, bu zamana kadar ancak paraların toplanmasıyla meşgul olduklarını, bu nedenle öksüzlerin ihtiyaçlarını karşılayacak dağıtımın, gereken düzen ve süratle yapılamadığını belirtmiştir. Bununla birlikte yapılan ödemelerin yine de eskisiyle kıyaslanamayacak derecede iyi olduğunu söyleyen Mahmut Esat, 1929 yılında dağıtımın daha iyi olması için gereken tedbirlerin alınması hususunda bankaya uyarıda bulduklarını

<sup>396</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 61-62; Kanunun tadilat müzakereleri için bkz., TBMM Z.C., D. 2, C. 21, s. 1-26.

<sup>397</sup> TBMM Z.C., D. 3, C. 3, s. 228.

<sup>398</sup> A.e., D. 2, C. 14, s. 251.

<sup>399</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 55.

belirtmiştir<sup>400</sup>. Bankanın kurulmasında ki diğer bir amaç da, Eytam sandıklarından bankaya devredilen tasarruflardan ülkenin imarı konusunda faydalanmaktı<sup>401</sup>.

#### 2.5.5.5. Hapishane İşleri

Meclis'te, ilk olarak 1925 yılı Adliye Bütçesi görüşmeleri yapıldığı sırada, Dersim mebusu Feridun Fikri Bey, Adliye Vekili Mahmut Esat'ın dikkatini çekmeye çalışarak, hapishanelerin içinde bulunduğu olumsuz koşullardan ve ıslah edilmesi gerektiğinden bahsetmiştir. Ancak o yıllarda henüz hapishane idaresi Dahiliye Vekaleti'ne ait olduğu için, Adliye Vekaleti sadece buraların teftiş işlerine bakmaktadır ve hapishanelere ilişkin herhangi bir ıslahat projesi yoktur<sup>402</sup>. Mahmut Esat, hapishanelerin sayıyı memnuniyet bir halde olmadığını kabul etmekle birlikte, buraların düzeltilmesi için gerekli olan çok miktardaki paranın, daha evvel Adliyedeki eksikliklerin halledilmesi için kullanılması gerektiğini söylemekte, ancak ileride gerçekleştirilecek bir amaç olarak, hapishanelerin yeniden düzenlenmesi, birer eğitim yeri olması ve mahkumların topluma kazandırılması gerektiğini de belirtmekteydi<sup>403</sup>.

Nitekim 1929 yılına gelindiğinde, hapishane işleri Dahiliye Vekaleti'nin elinden alınarak, Adliye Vekaleti'ne verilmiştir. Mahmut Esat'ın hapishanelerle ilgili çalışmaları da bu tarihten sonra başlamıştır. Hapishaneleri birer çağdaş ıslah yerleri haline getirebilmek için yine Avrupa devletlerinin hapishane teşkilatları ve nizamnamelerini tetkik ettirerek, en son ve en ilmi usulleri tatbik ettikleri düşünülen İtalyan Hapishaneler Nizamnamesi'nin esas alındığı bir nizamname layihası hazırlatmıştır. Ancak bu layihanın Mahmut Esat zamanında henüz kabul edilmediğini görmekteyiz. Layihada amaçlanan, suçluları çalıştırmak, bir sanat öğretmek ve iyi ahlak sahibi yapmaya çalışmaktır. Hapishanelerde iş yurtları tesisi için verilmiş olan belli bir miktar sermaye ile bazı hapishanelerde imalathaneler oluşturularak, mahkumlar çalıştırılmaktadır. Bunun gibi 20 yaşın altındaki gençlerin hapishanelerde sıhhat ve ahlaklarının bozulmasını önlemek için İktisat Vekaleti nezdinde girişimlerde bulunularak, onların fabrikalarda çalıştırılması planlanmıştır.

<sup>400</sup> TBMM Z.C., D. 3, C. 3, s. 228.

<sup>401</sup> Aydemir, "Dünden Bugüne Bankacılık", s. 11.

<sup>402</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 14, s. 250.

<sup>403</sup> A.e., s. 250-251.



Hapishanelerle ilgili olarak yapılan diğer çalışmalar şunlardır; 26 Haziran 1930 yılında hapishane ve tevkifhanelerin idare şeklini belirleyen bir kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla hapishane müdür ve memurlarının tayin yetkisi Adliye Vekaleti'ne verilmiştir.

Hasta ve veremli mahkumları kapalı ve rutubetli yerlerden kurtarmak amacıyla, onlar için uygun görülen bir odada kalmaları kararlaştırılmış ve bunun için Marmara havzasında boş durumda bulunan Emirali Adasının hapishaneler idaresine verilmesi için teşebbüslerde bulunulmuştur. Ayrıca mahkumların zirai işlerde çalıştırılması ve koloni agrikoller oluşturulması düşünülmektedir. Hapishanelerdeki yığılmanın önlenmesi için yeni hapishaneler yapılması gündeme gelmiş, bu iş için bir milyon lira tahsisat ayrılarak, İtalya'dan hapishane planları getirtilmiştir. Ayrıca, Nevşehir, Ürgüp, Arapsun ve havalisindeki bazı binaların, Edirne'deki yanık kışlanın ve Tokat'ta bulunan ve Evkaf'a ait olan taş hanın hapishaneye çevrilmesi kararlaştırılmış ve gerekli girişimlerde bulunulmuştur. Ayrıca, Ankara Cebeci'de yeni bir hapishane inşa edilerek, burada bir matbaa, bir mürettephane ve bir de mücellithane için yer ayrılmıştır<sup>404</sup>.

Ancak, hapishane işlerinin Adliye Vekaleti'ne verilmesi, Mahmut Esat'ın vekilliğinin son zamanlarına denk geldiği için bu konularda esaslı bir çalışma yapılamamıştır.

#### 2.5.5.6. Ticaret Sicil Daireleri

Ticaret Kanunu hükümlerine göre doğrudan doğruya veya salahiyetli makamı bildirmesi veya alakadarların müracaatı üzerine ticaret sicillerine kanunen kayıt ve tescili gerektiren işleri görmek üzere, Ticaret mahkemelerine bağlı olarak biri İstanbul ve diğeri de İzmir'de olmak üzere iki adet Ticaret Sicil Dairesi kurulmuştur. Malî imkanlar elverdiği taktirde diğer önemli ticaret merkezlerinde de ticaret sicil daireleri açılması planlanmaktadır. Bu daireler ticaretle uğraşan kişi ve kuruluşlar hakkında ayrıntılı kayıtlar tutacağından, memlekete yatırım yapmak isteyen yerli ve yabancı kredi müesseselerinin bilgi edinmesini kolaylaştırarak emniyet ve güveni arttıracaktır<sup>405</sup>.

#### 2.5.5.7. Noter İşleri

Noterlik kurumu, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında (1878) kabul edilen **mukâvelat muharrirliği** adlı bir kanunla, Bidayet Mahkemeleri nezdinde yer

<sup>404</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 49-50.

<sup>405</sup> A.e., s. 59.

almaktaydı. Bu memuriyetler merkezler dışında, genellikle mektepten mezun olmayan mahkeme baş katipleri tarafından ikinci bir iş olarak yerine getirilmekteydi. Bu durum Cumhuriyet devrinde de bir süre bu şekilde devam ettikten sonra, 15 Ekim 1929 tarihinde çıkarılan bir kanunla ilk olarak mukâvelat muharrirliği adı **kâtib-i adil** olarak değiştirilmiş ve bu işi yapacaklara belirli şartlar getirilmiştir. Daha sonraları ise kâtib-i adil unvanı Avrupalı devletlerin kullanmakta olduğu **noter** ile değiştirilmiş ve noterlik yapacak kişiler için, Hukuk Fakültesi'nden mezun olmak ve beş sene hakimlik veya avukatlık yapmış olmak şartı getirilmişti. Ayrıca 12 Mart 1929 tarihli kanunla **vallahi** şeklindeki yemin cümlesinin, "**namusum üzerine söz veririm**" şeklinde değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. 17 Mart 1930 tarihinde çıkarılan 1568 sayılı kanunla da noterliğe liyakatli olanlar arasında hakimlikte en çok hizmeti geçmiş olanlar tercih edilmiş ve böylece mektepsiz noterlerin yerine mektepli noterlerin getirilmesine çalışılmıştır<sup>406</sup>.

#### 2.5.6. Adliye Meslek Mektebi

Adliye Meslek Mektebi, 1924 yılında Adliye Vekili Mustafa Necati zamanında, adliyelerin memur ve müstantık (sorgu hakimi) ihtiyacının karşılanması amacıyla kurulmuştu. Mektebe girebilmek için, lise mezunu olmak gerekiyordu. Müstantık, İcra ve Zabıt Katipliği şubeleri bulunan ve eğitim süresi 1 yıl olarak belirlenen ilk Adliye Meslek Mektebi, 2 Eylül 1924 tarihinde Ankara'da açılmıştır<sup>407</sup>. Müstantık ve İcra şubeleri 4 ve Zabıt Katipliği şubesi ise 2 yıl eğitime devam etmiş ve 1929'da, Mahmut Esat'ın Adliye vekilliği zamanında kapatılmıştır<sup>408</sup>.

Adliye Meslek Mektebi, Millet Meclisi'nde pek çok eleştiri ile karşılaşmıştır. Bu eleştiriler, özellikle bir senede müstantık (sorgu yargıcı) yetiştirilmesi noktasında odaklanmaktaydı. Mebuslardan bir çoğu Adliye Vekili Mahmut Esat da dahil olmak üzere, bu sürenin müstantık yetiştirmek için çok kısa bir süre olduğunu kabul etmekteydiler<sup>409</sup>. Ancak bu mektepleri, selefî tarafından yapılmış en iyi işlerden biri

<sup>406</sup> A.e., s. 60-61; *Katib-i Adil Kanununun ve Muaddel Bazı Maddelerinin Tadili Hakkında Kanun maddeleri için bkz., Düstur, Tertip III, C. 10, s. 490-491.*

<sup>407</sup> Konu ile ilgili bilgi için bkz., Eski, *Mustafa Necati*, s. 112-114.

<sup>408</sup> Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, s. 2126. Bu kitapta yanlış olarak bu mektebin Mahmut Esat zamanında kurulduğu belirtilmektedir.

<sup>409</sup> Eski sistemin daha faydalı olacağına inanarak, mektebin boş yere kurulduğunu belirtenler arasında, Konya mebusu Mustafa Feyzî Efendi, Dersim mebusu Feridun Fikri, eski duruma nazaran daha iyi olacağına inananlar arasında, Karesi mebusu Ahmed Süreyya Bey ve faydalı olacağına inananlar arasında Antalya mebusu Ahmet Sâki Bey bulunmaktaydı (TBMM Z.C., D. 2, C. 14, s. 249, 256, 274-275).

olarak değerlendiren Mahmut Esat, Adliye teşkilatının mekteplilerden oluşmasını hedeflediklerini belirtmekteydi. 1927 yılına gelindiğinde, görev yapan müstantıkların yüzde 80'inin mektepli olduğunu söyleyen Adliye Vekili, mektepten yetişen müstantıkların başarılı olduğunu ve bu konuda gelen şikayetlerin önemli ölçüde azaldığını ifade ediyordu<sup>410</sup>. Daha önceleri ise müstantık olabilmek için ilkokul mezunu olmak ve mahkemelerde iki sene Zabıt Katipliği yapmak yeterli görülmekteydi.

Tüm bu eleştirilere rağmen, dönemin gerek ekonomik şartları ve gerekse eğitim olanakları açısından bir tür zorunluluk olarak ortaya çıkan bu mekteplerin, ancak, 1929 yılına kadar varlıklarını devam ettirdiklerini görmekteyiz.

#### 2.5.7. Ankara Hukuk Fakültesi

Yeni bir hukuk düzenine geçilmesi düşüncesi iyice belirginleştikten sonra buna uygun olarak, çağdaş hukuk sistemlerine göre eğitim almış hukukçular yetiştirmek gerekiyordu. Çünkü mevcut hakimlerin önemli bir kısmı mektepsizdi ve batılı çağdaş hukuk kaidelerine yabancıydı. Mahmut Esat, kaleme aldığı bir yazısında adli sahada yapılması gereken en önemli işlerden birinin de hakim yetiştirilmesi olduğunu söylemekteydi<sup>411</sup>.

1927 yılı başlarında, çalışan hakimlerin beşte üçü hala mektepsizdi. İstanbul'da mevcut Hukuk Fakültesi ise ihtiyaca cevap verememekteydi. Bu amaçla, Adliye Vekili Mahmut Esat 1925 yılında Bütçe Kanunu Tasarısına, Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılması için tahsisat koydurdu. Ancak Bütçe Komisyonu, bu tahsisatın yerini değiştirerek, Ankara'da bir Hukuk Mektebi açmak yerine, İstanbul Hukuk Fakültesi'ne yatılı bir yurt yaptırmayı daha ucuz ve maksada uygun olarak değerlendirince, Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılmasının gerekliliğine ve önemine inanan Mahmut Esat, bunu gerçekleştirebilmek için Meclis'in onayını almak zorunda kalmıştı<sup>412</sup>. Meclis'te yapılan görüşmeler neticesinde az bir oy farkı ile Ankara'da bir Leyli Hukuk Mektebi'nin açılması kararlaştırılmıştır<sup>413</sup>.

<sup>410</sup> A.e., D. 2, C. 31, s. 79. Ayrıca konu ile ilgili olarak bkz., a.e., D. 2, C. 14, s. 279.

<sup>411</sup> "Adliye Vekili Mahmut Esat ile Mülakat", *Sadâ-yı Hak*, 21 Kanun-ı sâni 1341.

<sup>412</sup> O zamanlar bütçede yer ayırmak kaydıyla teşkilat kurulabiliyordu (Ahmet Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975)*, Ankara Hukuk Fakültesi'nin Yarım Yüzyıllık Tarihi, Ankara, A.Ü.H.F., Sevinç Matbaası, 1977, s. 34).

<sup>413</sup> Mebuslar, Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılması düşüncesine çok kararlılıkla yaklaşmamışlar ve genellikle Encümenin kararı çizgisinde durmuşlardır. Ancak Mahmut Esat ve Hükümetin bu konuda etkili

Ankara Hukuk Mektebi, 5 Kasım 1925'de açılmış ve başına İstanbul Darülfünunu Hukuk müderrisi ve aynı zamanda Mahmut Esat'ın ders aldığı hocalardan biri olan Cemil Bilsel getirilmiştir. Mektebin Profesörler Meclisi Başkanı Adliye Vekili Mahmut Esat, Profesörler Meclisi Onursal Başkanı Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Hukuk Tarihi fahri profesörü de Başbakan İsmet İnönü'dür<sup>414</sup>.

Mektebin kuruluş hazırlıklarını yapmak üzere toplanan Kurucular Meclisi'nde yer alan kişiler, çoğunlukla yurt dışında eğitim görmüş ve buralardaki (Cenevre ve Lozan) Türk yurtlarında faaliyet göstermiş inkılapçı ruha sahip kimselerdi. Bu kişiler, Süheyp Nizami Derbil'in belirttiğine göre kendisinden başka, Ahmet (Ağaoğlu), Yusuf (Akçura), Şevket Memedali (Bilgişin), Cemil (Bilsel), Tevfik Kamil (Koperler) ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) dir. Bu komisyonun ilk toplantısı Adliye Vekili Mahmut Esat'ın başkanlığında gerçekleşmiştir<sup>415</sup>. Cemil Bilsel, bu ilk toplantıda belirtilen şahısların dışında Maliye Vekili Hasan (Saka), Sıhhiye Vekili Refik (Saydam), Sadri Maksudi (Arsal) ve Şükrü (Kaya) nın da bulunduğunu söylemektedir<sup>416</sup>. Ders verecekler arasında Mahmut Esat'ın İsviçre'deki öğrencilik yıllarında Lozan Türk Yurdu ile Cenevre Türk Yurdu'ndan arkadaşları olan Şükrü Saracoğlu ile Cemal Hüsnü Taray da bulunmaktaydı<sup>417</sup>.

Bu mektep, İstanbul Hukuk Fakültesi gibi bir kuruluş olmayacak, tamamen yeni zihniyete, inkılaba ve Batı hukuk standartlarına uygun bir eğitim verecekti. Bu bağlamda, Ankara Hukuk Mektebi'nde uygulanacak eğitim sisteminin, şimdiye kadar uygulanandan farklı olması düşünülmekteydi. Bu konuda Süheyp Nizami Derbil şunları söylemektedir: **“Memleketimizde o zamana kadar yetişen hukukçuların çoğu muhafazakar oluyorlardı. Bir fikre saplanıp kalıyor, taassup gösteriyorlardı. Eski hukukçularımız içinde taassup çenberinden kendilerini sıyrıp kurtaranlar küçük bir azınlık halinde idi. Biz yetiştireceğimiz hukukçuların geniş düşünceli ve uyanık**

---

bir şekilde görüş bildirmeleri neticesinde 4 oy farkı ile kanun Meclis'te kabul edilmiştir (Mumcu, a.e., s. 40-58). Ancak bu konudaki tartışmalar –ki mebuslar, zaten hukuk eğitimi veren bir Darülfünun varken ve burada bile yeterince talebe yokken yeni bir masrafla başka bir okul açılmasını gereksiz buluyorlardı- Meclis'in Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılmasını kabul etmesinden sonra da devam etmiştir. Bu konuda (bkz., TBMM Z.C., D. 2, C. 16, s. 243-250).

<sup>414</sup> Mumcu, *Ankara Adliye Hukuk*, s. 69-70.

<sup>415</sup> Süheyp Derbil'in ilk toplantıda kaleme aldığı görüşmeler için bkz., a.e., s. 59-60.

<sup>416</sup> Cemil Bilsel, *Yıllık*, 1942, s. 66.

<sup>417</sup> A.e., s. 64.

olmalarını istiyorduk. Hedefimiz bu idi. İnkılapçı hukukçular yetiştirecek bir çığır açmak istiyorduk. Eğer hedefimize ulaşırsak –ki buna inanıyorduk- ve tuttuğumuz yolda başarı gösterirsek müessesemizin ‘Ankara Mektebi’ diye anılmasını istiyorduk”<sup>418</sup>. Bu okulda, ezberci eğitim metodu terk edilecek ve yerine mukayese ve muhakemeye dayanan bir eğitim sistemi getirilecekti. Bunun sonucunda hukukun temelini kavramış, bir fikre saplanıp kalmayan, muhakeme etme kabiliyetine sahip hukukçular yetiştirilecekti<sup>419</sup>. Bu amaçla Ankara Hukuk Mektebi’nde bir takım yeni derslerin de müfredata dahil edilmesine karar verilmiştir. Mektepte okutulacak bu dersler şunlardır: Türk Hukuk Tarihi, Roma Hukuku, Mısır Hukuku, İran Hukuku, Yunan Hukuku, Çin Hukuku, İslâm Hukuku, İslav Hukuku, Macar Hukuku, Germen Hukuku ve Feodal Hukuk<sup>420</sup>. Tamamen batılı bir zihniyetle kurulan Ankara Hukuk Mektebi’nde buna uygun olarak, ders vereceklerin unvanları da değiştirilmiş ve bu güne kadar Darülfünunda ders veren hocalara verilen müderris unvanı yerine ilk defa profesör unvanı kullanılmıştır<sup>421</sup>.

Mahmut Esat’ın ismi, mektebin öğretim üyeleri arasında İhtilaller Tarihi Profesörü olarak geçmektedir<sup>422</sup>. Mahmut Esat, Adliye Vekillikinden ayrıldığı gün, Ankara Hukuk Fakültesi’nin dekanı Cemil Bilsel tarafından kendisine Hukuk-ı Düvel derslerini kendisiyle birlikte vermesi teklif edilmiş ama Mahmut Esat, bu teklifi -hocasına duyduğu saygı gereği- kabul etmeyerek, Mukayeseli Teşkilat-ı Esasiye derslerini vermeyi tercih etmiştir<sup>423</sup>.

Bu fakülteden başarı ile mezun olanlar, mevcut bütçe nispetinde, Avrupa’ya bilgi ve görgülerini genişletmek maksadıyla gönderilmişlerdir. Mahmut Esat’ın Adliye

<sup>418</sup> A.e., s. 61.

<sup>419</sup> A.e., s. 61-62.

<sup>420</sup> Mahmut Esat, bu derslerden başka İhtilaller Tarihi ve Siyasal Tarih’in de ders programına dahil olmasını Cemil Bilsel’den istemiştir. Bilsel, Hukuk Fakültesi programı içinde bu nevi derslere nasıl yer bulacağını ve nasıl bir izahat yapacağını düşünmek zorunda kaldığını belirtmektedir (Bilsel, Yıllık, s. 65-66). Bu derslere daha sonra İktisadî Mezhepler Tarihi de eklenmiştir (Mumcu, Ankara Adliye Hukuk, s. 62-63). 1923-24 yıllarında Darülfünun Hukuk Fakültesi’nde okutulan dersler için (bkz., Arslan, Darülfünun’dan Üniversiteye, s. 81-82).

<sup>421</sup> Bunun isim babası olarak Yusuf Akçora gösterilmiştir (Mumcu, Ankara Adliye Hukuk, s. 65-66).

<sup>422</sup> A.e., s. 123.

<sup>423</sup> Mahmut Esat ancak Cemil Bilsel’in İstanbul Üniversitesi’ne rektör olarak tayin edilmesinden sonra yani altı buçuk yıl sonra Hukuku Düvel kürsüsünde görev almıştı (Cemil Bilsel, “Devletler Hukuku mu? Devletler Arası Hak mı?”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.VI, Sa: 4, 1940, s. 633).

Vekilliğinden ayrıldığı yıl olan 1930'a kadar Ankara Hukuk Fakültesi'nden 366 kişi mezun olmuştur<sup>424</sup>.

Mahmut Esat, neden Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılması istediğini şu sözlerle belirtmekteydi : **“İstedik ki Ankara'da bir Hukuk Mektebi daha açalım. Cumhuriyetin, Türkiye'nin merkezi olmak itibarıyla burada bir hukuk mektebini çok lazımlı görüyorum. Bir kere yeni ve güzel fikre, kuvvetli esaslara vesile olacaktır. Muhit istifade edecektir. İkinci bir mekteb-i hukuk açmakla fazla hakim yetiştirmek imkanını hasıl etmiş olacağız”**<sup>425</sup>. Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, Ankara'da bir Hukuk Mektebi açılmak istenmesinin sebepleri arasında, bu şehrin inkılap ve Cumhuriyetle özdeşleştirilmiş olmasının yani, yeni düzeni temsil ediyor olmasının önemi büyüktür. Bu açıdan yüklendiği sembolik anlam önemsenmektedir. Aksi takdirde, yeni bir hukuk mektebi açılmasına gerekçe olarak gösterilen, Darülfünun Hukuk Fakültesi'nin mezun sayısının ihtiyacı karşılayamaması, Bütçe Komisyonu'nun da belirttiği gibi, yapılacak başka düzenlemelerle de halledilebilirdi.

Kendisi de Darülfünun Hukuk Fakültesi mezunu olan Mahmut Esat'ın, fakültenin eğitim açısından mükemmel olduğunu belirtmesi ve yeni açılacak mektebin de zamanla bu seviyeye geleceğini söylemesi<sup>426</sup> dikkate değerdir. Böylece, kimi zaman yeni bir hukuk mektebi açılmak istenmesinin sebepleri arasında gösterilen, Darülfünun Hukuk Fakültesi'nin çağdaş ihtiyaçları karşılayamayacağı görüşü, her iki fakültede okutulan dersler de göz önüne getirildiğinde geçerliliğini yitirmektedir.

#### 2.5.8. Adliye Vekaleti Tarafından Tab Ettirilen Eserler

Ankara'da, Adliye Vekaleti'nin ilk yıllarında kitap tabettirilmesi konusunda herhangi bir çalışma yoktur. Mevcut kitaplar ise yetersiz olmalarının yanı sıra resmi sıfatı olmayan kitapçılar tarafından neşredildikleri ve Adliye Vekaleti tarafından kontrol edilmedikleri için güvenilirlikleri kuşkuludur. Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliği zamanında bu konu üzerinde durularak, kanun kitaplarının sağlıklı bir şekilde tabettirilmesi için gerekli önlemler alınmıştır<sup>427</sup>.

<sup>424</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 62-63.

<sup>425</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 14, s. 279.

<sup>426</sup> A.e., s. 263.

<sup>427</sup> A.e., s. 270-271.

Adliyede yeni kanun ve teşkilat yapısının oluşturulması ile birlikte, bu yapıya uygun olarak yaratılmak istenen yeni mantalite doğrultusunda çeşitli faaliyetlerde bulunan Adliye Vekaleti, zaman zaman **Karar Heyetleri** toplamak suretiyle hukuk adamlarının görüş alışverişinde bulunmasını sağlamakta, çeşitli konferanslar düzenlemekteydi. Bunların dışında yapılan önemli bir faaliyet de çeşitli batı hukuk eserlerinin ve şerhlerin tercüme edilmesidir. Böylece özel ve kamu hukukuna ait bir çok eser, Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliği sırasında Türkçe'ye tercüme edilerek, mahkemelere dağıtılmıştır<sup>428</sup>.

Bu eserler arasında önemlileri şunlardır: Türk Ceza Kanunu, Majno'nun Ceza Kanunu Şerhi (4 cilt), Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu Talimatnamesi, Kanun-ı Medeni, Kanun-ı Medeni Şerhi (2 cilt, Curti), Kanun-ı Medeni Şerhi (3 cilt, Rossel), Borçlar Kanunu, Borçlar Kanunu Şerhi, (1 cilt, Rossel), Borçlar Kanunu şerhi (2 cilt, Marten), Borçlar Kanunu Nazariyeleri, Ticaret Kanunu, Deniz Ticareti Kanunu, Bozkurt-Lotus Davası Hakkında Mukayeseli Tetkikler, Vekaletçe Yapılan Tamimler Mecmuası, Kanunlar Mecmuası (2 cilt), İcra ve İflas Kanunu, Yeni İcra ve İflas Kanunu, İcra ve İflas kanunu Şerhi (V. Overbeck), İcra ve İflas Kanunu Talimatnamesi, Kararlar Heyeti Mütalâaları, Hukuk-ı Düvel (Karl Sitrüp), Hukuk-ı Hususiye-i Düvel (De Bustamente), Temyiz Kararları Mecmuası, Hakimler Kanunu, Memurin Kanunu<sup>429</sup>.

Batı hukuk sisteminin ani bir şekilde kabul edilmesi, daha önce farklı bir sisteme ve kanunlara göre yorum ve uygulamalarda bulunan hakimler için zorluk yaratacağından, aynı zamanda bu kanunların şerhlerinin de tercüme edilmesi bir gereklilik olarak görülmüştü. Avrupa hukukunun anlaşılmasını ve uygulanmasını kolaylaştıracak bu tercüme, bir çok yerdeki mahkemelere gönderilerek, hakimlerin istifadesine sunulmuştur.

#### 2.5.9. Hukuksal Egemenliği Gösterir Bir Dava: Bozkurt-Lotus

Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra başlayan inkılaplarla, Türkiye, batılılaşma sürecine hız vermiştir. Özellikle üstyapı kuruluşlarında gerçekleşen bu inkılapların amacı, üstün olan Batı ile aradaki farkları kapatmak ve onlarla eşit bir duruma

<sup>428</sup> "Adli Şuun:Türkiye", s. 42.

<sup>429</sup> A.y.

gelmeştir. Bunun için bir örümcek ağı gibi devletin her yanını sarmış olan kapitülasyonlardan kurtulmak, hayati bir öneme sahiptir. Her konuda verilen kapitülasyonlar içinde adli olanlar, Batı'nın kendisini Türkiye ile eşit görmediğinin ya da onu geri kabul etmesinin bir göstergesidir. Bu nedenle, Türkiye kapitülasyonlar konusunda Lozan'da çok hassas davranmış ve sonuç olarak kapitülasyonlar, azınlıklara tanınan bazı adli ayrıcalıklar hariç kaldırılmıştır. Medeni Kanun'un kabul edilmesinden sonra ise tamamen sona ermiştir. Bununla birlikte, 1926 yılı ortalarında meydana gelen Bozkurt-Lotus<sup>430</sup> hadisesi, kağıt üzerinde kapitülasyonların kalkmış olmasına rağmen, Batılı devletlerin hala bunu kabul edemediklerini ve Türkiye'yi hala kendileriyle eşit statüde algılamadıklarını göstermiştir.

Biz burada, Bozkurt-Lotus davasını hukuksal açıdan bir incelemeye tabi tutacak değiliz. Zaten hukukçuların bu olayı yeterince incelediğinden bahsetmiştik. Burada bizim için önemli olan, Türkiye'nin egemenlik haklarının hiçe sayılmak istendiği bir durumda Mahmut Esat'ın, iç ve dış baskılara göğüs gererek, davanın La Haye Adalet Divanı'na götürülmesi suretiyle göstermiş olduğu kendine güvenli, onurlu, ve azimkar tavrı ile, Türkiye'nin, medeni devletler safında ve onlarla eşit olarak yer alması konusunda yaptığı hizmettir.

Olay kısaca şu şekilde cereyan etmiştir: Türk bandıralı Bozkurt vapuru ile Fransızlara ait Lotus vapurunun, 2 Ağustos 1926 gecesi Ege Denizi'ndeki Sığrı açıklarında çarpışmaları sonucunda Bozkurt vapuru battı ve sekiz Türk denizcisi öldü. Olaydan sonra, kurtarabildiği bir kaç gemici<sup>431</sup> ve Bozkurt'un kaptanı ile İstanbul'a gelen Lotus vapurunun nöbetçi kaptanı Desmons ile Bozkurt'un kaptanı Hasan Bey, ölenlerin yakınlarının şikayeti üzerine tutuklandılar. Yapılan tahkikat sonucunda her iki kaptan da kusurlu bulunarak, Desmons 80 gün hapis ve 22 bin lira para cezasına çarptırılırken, Hasan Bey ise 4 ay hapis cezasına çarptırıldı.

---

<sup>430</sup> Bu konu ile ilgili pek çok çalışmadan bazıları için bkz., **Bozkurt-Lotus Davasında Türk-Fransız Müdafaaları**, Türk Ocakları Matbaası, 1927; Davanın seyri ve yorumlar için bkz., Gad Franco, "Lotus Zaferi", **Hukuki Bilgiler Mecmuası**, Kanun-ı evvel 1927 sene: 2; J.H.V Verençil, "Lotus Meselesi", **Adliye Ceridesi**, sa: 78-79, Şubat 1929, s. 85-99; Verençil, "Lotus Meselesi", **Adliye Ceridesi**, sa: 80, Mart 1929, s. 32-40; Verençil, "Lotus Meselesi", **Adliye Ceridesi**, sa: 81, Nisan 1929, s. 29-37; "Adliye Vekilimiz La Haye'e Gidiyor", **Ahenk**, 11 Temmuz 1927; "Lotus Kararını Kabul Ediyorlar", **Ahenk**, 12 Eylül 1927.

<sup>431</sup> Bir Fransız gazetesi bu sayının 19 olduğunu yazmıştır ("L'AFFAIRE DU LOTUS" **Neptune**, 9.9.1927, s. 2). Bu yazının tercümesi için Arş. Gör. Sevim Hacıoğlu'na teşekkür ederim.



Fransız kaptanın Türk mahkemelerinde yargılanarak cezalandırılması Fransa tarafından tepkiyle karşılandı. Fransız Hükümeti, Türkiye'nin devletlerarası hukuka aykırı davrandığını ileri sürerek, Türk mahkemelerinin açık denizde meydana gelen bu olayda, yabancı bayraklı gemi kaptanını yargılama konusunda, Lozan Anlaşması'nın İkâmet ve Adli Salâhiyet Sözleşmesi'nin 15. Maddesine gereğince, millet itibarıyla yetkisiz olduğunu belirten bir açıklama yaptı<sup>432</sup>. Bunun üzerine harekete geçerek, Türkiye'den kaptanın serbest bırakılmasını isteyen Fransız Büyükelçiliğinin talebi, Türk hükümeti tarafından, adliyenin işlerine karışılmayacağı gerekçesiyle geri çevrildi. Bu arada Fransız basınında Türkiye aleyhinde yer alan sert üsluplu yazılar ortamı iyice gerginleştirdi. Yapılan baskı öyle bir noktaya gelmişti ki, Türkiye'den bile bazı kimseler Türkiye'nin tavrından şüphe duymaya ve Fransızları haklı görmeye başlamışlardı<sup>433</sup>. yapılan yoğun baskıların da etkisiyle, 39 gün hapis yattıktan sonra, 13 Eylül'de 6000 Türk lirası kefalet karşılığında, serbest bırakılmıştı<sup>434</sup>.

Bu ortamda Adliye Vekili Mahmut Esat, var gücüyle herkesi Türkiye'nin haklılığına inandırmaya çalışmakta ve geri adım atılması halinde, hem Türkiye'nin milletlerarası itibarının sarsılacağını, hem de adli kapitülasyonlar konusunda Lozan'da sağlanan başarının gölgeleneceğini düşünüyordu. Mahmut Esat, Türkiye'nin haklılığına o kadar çok inanmaktaydı ki, bu konuda kendisinden izahat isteyen Atatürk'e ve İsmet İnönü'ye durumu anlattıktan sonra, çözüm olarak, meselenin La Haye Adalet Divanı'na götürülmesini ve orada Türkiye'yi bizzat savunmayı teklif etmiştir. Davanın kaybedilmesi durumunda bir daha ülkeye geri dönmeyeceğini söyleyen Mahmut Esat'a göre, dava La Haye'e götürüldüğü takdirde, hem Fransızların tehditlerine boyun

<sup>432</sup> Nihat Erim, "Hatırasını Anarken, Mahmut Esat Bozkurt", *Adliye Dergisi, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası*, Ankara, Yeni Cezaevi Matbaası 1944, s. 58-60. 15. Madde şu hükmü içermektedir: "16. Madde hükmü mahfuz kalmak şartıyla, Türkiye ve diğer düvel-i akide arasında ki münâsebat, salâhiyet-i adliye mesâili hukuk-ı beyneddüvel esasatına tevfikân hallolunacaktır" (Durmuş Tezcan, "Bozkurt-Lotus Davasının Uluslar arası Hukuktaki Önemi ve Yeri", *Ç.T.A.D.*, İzmir, D.E.Ü, 1992, s. 268).

<sup>433</sup> Bu sıralarda Paris sefiri (elçi) olan Fethi (Okyar) Bey de Fransa'nın baskısı altında kalarak, Türk hükümetine bir telgraf çekmiş ve ilgili hakime emir verilerek kaptanın tahliye ettirilmesini istemiştir ("Mahmut Esat'ın Ödemiş Hükümet Dairesindeki Nutku", *Anadolu*, 18 Eylül 1930); Ayrıca Fransız yetkililerin belirttiğine göre, Dışişleri Bakanı Tüfeyk Tüfeyk Bey de Fransız Dışişleri'nin talebi üzerine, 13 Ağustos'ta Fransız büyükelçisine Desmons'un derhal tahliyesi için Adliye Vekaleti nezdinde girişimde bulunacağını belirtmiştir. Aynı şekilde, Adliye Vekaleti de Desmons'un tahliyesi fikrinde olduğunu belirtmesine rağmen, 23 Ağustos'ta Fransız kaptanı Türk kaptanla birlikte mahkemeye sevk etmiştir (İşılman, *Mahmut Esat*, s. 25-26).

<sup>434</sup> İşılman, a.e., s. 28, 30. "L'AFFAIRE DU LOTUS", s. 2.

eğilmemiş olunacak ve hem de dava kaybedilse bile bir uluslar arası mahkemenin dediğini yerine getirmekte hiçbir sıkıntı hissedilmeyecekti<sup>435</sup>. Her şekilde Türkiye hem başı dik bir şekilde hakkını savunmuş olacak ve hem de uluslar arası kurallara saygısını ve bağlılığını göstermiş olacaktı. Mahmut Esat, henüz La Haye'e gitmeden evvel gazetecilere verdiği bir beyanatında davayı kazanacağına olan inancını şu sözlerle belirtiyordu: **"Davamızda çok haklıyız. Böyle katı ve samimi bir kanaatle hakkımızı müdafaaya gidiyoruz... Türk adliyesinin Bozkurt-Lotus hadisesinde istimal ettiği salahiyet-i memasil ve kaide bütün mütemeddin milletlerce kabul ve tatbik edilen usulün aynıdır. Fransızlar da bizzat böyle hareket etmişlerdir. Türk milleti de aynı hakkı istimalden başka bir şey yapmış değildir..."**<sup>436</sup>.

Mahmut Esat'ın mesleki yeterliliği davanın kazanılmasında önemli bir etken olmuştur. Örneğin, Fransızların hazırladığı **"Türkiye kaptan Demons'u tevkif etmekle devletlerarası hukuka uygun hareket etmiş midir?"** şeklindeki soruyu kabul etmeyen Mahmut Esat, sorunun; **"Türkiye kaptan Demons'u tevkif etmekle uluslar arası hukuka aykırı hareket etmiş midir?"** şekline çevrilmesini sağlamış ve davayı ispat yükünü Fransızlara yüklemiştir. Böylece Fransızları savunan, tanınmış Fransız hukuk profesörlerinden ve Hariciye Vekaleti hukuk müşaviri Basdevant, yaptığı bütün çalışmalara rağmen Türkiye'nin uluslar arası hukuka aykırı hareket ettiğini ispatlayamamıştı<sup>437</sup>. Diğer bir önemli nokta ise, tutuklanan kaptana, o sırada henüz yürürlükte olan ve 1879 tarihli Fransız Ceza Kanunu esas alınarak hazırlanan, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu hükümlerinin uygulanmış olmasıydı. Bu husus, davanın uluslar arası mahkemenin huzurunda savunulması sırasında belli bir rahatlığa sebep olmuştur. Mahmut Esat bu durumdan faydalanarak, mahkeme sırasında şu şekilde dile getirmişti: **"...halbuki Türkiye Lotus kaptanı hakkında inzibati bir ceza tatbik etmemiştir. Sadece kendi Ceza Kanunu'nu tatbik etmiştir. O halde muhterem Fransız hükümetinin ajanı doğrudan doğruya kendi memleketinin adli usulü tarafından tatbik edilen bir hukuka neden itiraz etmek istiyor?"**<sup>438</sup>. Türkiye, İtalya

<sup>435</sup> Işırtman, a.e., s. 20; Erim, "Hatırasını Anarken, Mahmut Esat", s. 58-60.

<sup>436</sup> "Lotus Meselesi Etrafında Mahmut Esat Bey'in Beyanati", Ahenk, 22 Eylül 1926.

<sup>437</sup> Işırtman, a.e., s. 20-21.

<sup>438</sup> A.e., s. 37.

Ceza Kanunu'ndan alınmış bir kural olan mağdura göre şahsilik ilkesine (6. Madde) dayanarak tutuklamayı ve savunmasını yapmıştır.

Dava, La Haye Adalet Divanı tarafından 7 Eylül 1927 tarihinde karara bağlanmıştır. Divan kararında, Lozan Barış Anlaşması'nın 28. ve İkâmet ve Adli Salahiyet Sözleşmesi'nin 15. maddelerine göre, kapitülasyonlar rejiminin tamamen kalkmış olduğu belirtilerek, bu durumda Türk adliyesinin yargılama hakkını sınırlayan herhangi bir kuralın Devletler Hukukunda mevcut olmadığı, oy çokluğuyla kabul edilmiştir<sup>439</sup>. Bununla birlikte, Türkiye'nin hukuk alanında kazanmış olduğu bu dava Fransızlar tarafından büyük bir politik ve siyasi zafer olarak nitelendirilmiştir. Mahmut Esat, bu konuda kendisine yöneltilen bir soruyu cevaplarken, Türkiye'nin davayı hakkıyla kazandığını ve bunun daha çok, hukukun ve bilimin zaferi olduğunu ifade etmiştir<sup>440</sup>.

Görüldüğü gibi, Mahmut Esat'ın mesleki yeterliliği ve davasına olan inancı, öncelikle bu sorunun uluslar arası mahkemeye götürülmesinde ve sonra da büyük bir başarıyla sonuçlanmasında oldukça etkili olmuştur. Mahmut Esat'ı, Türkiye'yi böyle bir davaya girmeye yüreklendirmesinde psikolojik etkenler de mevcut olmalıdır. Nitekim, diğer pek çok sahada olduğu gibi, uluslar arası hukuk alanında da Türkiye'yi kendileriyle eşit olarak görmeyen batılılara kendini ispat etme fırsatıdır. Mahmut Esat bu duygusunu Devletler arası hak kitabının İnönü'ye ithaf ettiği kısmında şöyle dile getirmiştir: **“1923 yılından önce Devletler Arası Hak'kı yazan bahtsız Türk müellifleri bize bu ilmin iki türünden bahsederlerdi: Medeni milletlere has, (Devletler Arası Hak), geri milletlere has (Devletler Arası Hak)!.. İstanbul ve Avrupa Üniversitelerinin Hukuk Fakülteleri rahlelerinde, bütün talebelik hayatımız, birincinin hasretini çekmekle, ikincisine diş bilemekle geçti. Tıpkı mazlum Anibal'in Roma'ya beslediği öç gibi...”** diyor ve İnönü'ye ithafen **“bu ulusal öcü Lozan'da siz aldınız”** diyordu<sup>441</sup>. Bozkurt-Lotus başarısı ile de kendisi buna önemli bir katkı sağlamış oluyordu.

<sup>439</sup> Tezcan, “Bozkurt-Lotus”, s. 271. Oy çokluğu başkanın oyunu Türkiye lehine kullanmasıyla sağlanabilmektedir.

<sup>440</sup> “L’AFFAIRE DU LOTUS”, s. 2.

<sup>441</sup> Bilsel, “Devletler Hukuku mu?”, s. 631-632.

Bu davada sağlanan başarının anısına Mahmut Esat'a Atatürk tarafından 1934 yılında "Bozkurt" soyadı verilmiştir<sup>442</sup>.

Bozkurt-Lotus davasında takınmış olduğu tavır ile Türkiye, Lozan'da kaldırılmış olan kapitülasyonlar konusunda ne kadar hassas olduğunu bütün dünyaya bir kere daha göstermiştir. Bu dava ile Türk devleti, yabancıların, yalnız Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde işledikleri suçlardan dolayı değil, hatta açık denizlerde meydana gelen problemlerde de mağdurun Türk olması durumunda, Türk mahkemelerince yargılanabileceğini dünya devletlerine kabul ettirerek, uluslar arası hukukta bir kural oluşmasına neden olmuştur<sup>443</sup>. Bununla birlikte, daha sonraki yıllarda gerçekleşen açık deniz çatmalarında, Fransa'nın da etkisiyle, gemi personelinin, bayrağını taşıdığı ülkede yargılanacağını belirten kurallar konulmaya başlamıştır<sup>444</sup>.

Kapitülasyonlar döneminde, Osmanlı Devleti'nin kendi topraklarında işlenen suçlarda bile bir yabancıyı yargılama hakkının ne kadar sınırlı olduğu hatırlanırsa, bu dava sonucu elde edilen başarının Türkiye için ne anlam ifade ettiği, daha iyi anlaşılır. Bozkurt-Lotus davası, yeni kurulan Türk devletinin uluslar arası hukuk arenasındaki değişen yerini göstermesi açısından önemli olduğu kadar, yüzyıllar boyu süren kapitülasyonların etkisi ile yitirilen kendine güvenin kazanılması açısından da son derece yararlı olmuştur. Dava, Türkiye'nin adli boyun eğilmişliklerinden kurtulduğunu ve hukuksal yeterliliğe ve egemenlik haklarına sahip olarak, diğer medeni devletlerle eşit bir hukuki statüde yeniden doğuşunu göstermektedir.

#### 2.5.10. Haydar Rifat Bey Davası Ve Adliye Vekaleti'nden Ayrılması

Mahmut Esat'ın Adliye Vekaleti'nde göstermiş olduğu icraatları alkışlayanların yanı sıra, bunlardan memnuniyetsizlik duyanlar ve Mahmut Esat'a karşı şahsi bir öfke besleyen kişiler de olmuştur. Ona karşı duyulan bu olumsuzluk, Mahmut Esat'ın Adliye Vekaleti'nden ayrılmasından kısa bir süre önce yüksek sesle ve ısrarla dile getirilmiştir.

Öteden beri Mahmut Esat'a muhalefet eden İstanbul barosuna bağlı tanınmış avukatlardan Haydar Rifat (Yılmaz), Cumhurbaşkanına üç mektup göndererek, Adliye

<sup>442</sup> Çoker, *Türk Parlamentosu*, D. I, C. III, s. 523. Bununla birlikte, Atatürk, Mahmut Esat'a *Ateşten Adam* soyadını vermek istemiş, ancak Mahmut Esat, La Haye'deki başarısı nedeniyle *Bozkurt* soyadını almak için Atatürk'ten izin istediği belirtilmektedir (Mustafa Ekmekçi, "148'in Şeriat Mahkemesi", *Cumhuriyet*, 27 Şubat 1997, s. 3).

<sup>443</sup> Tezcan, "Bozkurt-Lotus", s. 267.

<sup>444</sup> A.e, s. 272.

Vekili Mahmut Esat'ı hakaret dolu ağır bir dille şikayet etmiştir<sup>445</sup>. Bunun üzerine Mahmut Esat, Haydar Rıfat aleyhine, hakaret, iftira ve tehditten dava açmış ve dava 24 Nisan 1930 tarihinde görülmeye başlanmıştır<sup>446</sup>.

Haydar Rıfat, kaleme aldığı birinci mektubunda, Mahmut Esat'ı Adiyeli Vekili olarak ağır bir dille başarısızlıkla ve mahkemelere ve davalara müdahale etmekle suçlayarak, feda edilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Bu mektubunda Mahmut Esat'ı, irtişa (rüşvet) davasının basına yansımaları üzerine ilgili gazeteleri dava ettiğini söyleyerek eleştirmiştir. İkinci mektubunda Mahmut Esat'ın diğer yaptığı işleri eleştiren Haydar Rıfat, Mahmut Esat'ın İcra ve İflas Kanunu ile borcundan dolayı kimsenin hapis yatmayacağını söylediğini, ama hükümetin aldığı bir tedbirle devlete olan borçlarından dolayı sadece Edirne'de 500 kişinin hapis yattığını söylemekteydi. İkinci olarak, Tahsil-i Emval Kanunu'na değinerek, bu şekilde tatbikinin yanlış olduğunu söyleyen Haydar Rıfat, İsviçre'de öyle yapıyor diye İcra ve İflas Kanunu'ndan borçların tazyiki usulünün kaldırılmasını yanlış bulduğunu belirtmekteydi. Üçüncü mektubunda da suçlamalarına devam eden Haydar Rıfat, Mahmut Esat'ın kapitülasyon günlerindeki gibi mahkemeyi etkilediğini ileri sürmekte ve mektubunu şu ağır söz ve ithamlarla bitirmekteydi: **"... Adliyemizin hali harap türap.. Adliyenin feci hallerini hükümete ve daha evvel sana göstermek üzere, İstanbul barosundan üç beş avukat ve İstanbul'un en iyi tanınmış iki üç hakiminden mürekkep heyeti, iki gün içinde vazifesini ikmal etmek üzere bir heyetle temas ettirirsin. Umum hükümeti bilmem, Adliye işleri pek bir pis haldedir. Adliye kin, cehil, zeka zannedilen rezil bir kurnazlık hüneleri içinde boğulmakta ve kör topal, meflûç kangren bir halde bulunmaktadır. Haydi bu millet herhangi bir bahaya seni hesap harici tutsun. Fakat kendi eserine sen kendin acıamaz mısın? Bu da kendine acımamak olmaz mı?"**<sup>447</sup>.

8 Mayıs 1930'da görülen davada Haydar Rıfat'ın gösterdiği bir çok şahit ifade vermişti<sup>448</sup>. 15 Mayıs'ta görülen davada bir çok ilden, aralarında baro reislerinin de

<sup>445</sup> Bu mektupların tam metni için bkz., *Anadolu*, 27 Nisan 1930, s. 1; *Cumhuriyet*, 26 Nisan 1930, s. 1.

<sup>446</sup> *Anadolu*, 10 Nisan 1930, s. 1. Mahkemedeki savunma ve suçlamalar için bkz., *Anadolu*, 27 Nisan 1930, s. 1; *Cumhuriyet*, 26-28 Nisan 1930, s. 1.

<sup>447</sup> *Anadolu*, 27 Nisan 1930, s. 1.

<sup>448</sup> *Anadolu*, 8 Mayıs 1930, s. 1.

olduğu başka şahitler gösterilmiştir. Bu arada hakkında görülen bu davadan dolayı Mahmut Esat'ın dokunulmazlığının kaldırılması için Meclis'e bir başbakanlık tezkeresi sunulmuş ve bu tezkere ilgili encüme iletilmiştir<sup>449</sup>. Mahmut Esat'a yönelik bu suçlamaları Yunus Nadi, Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde destekleyen bir yazı kaleme almıştı<sup>450</sup>. Bunun üzerine Mahmut Esat, Meclis'te yaptığı bir konuşmayla Yunus Nadi'yi çok sert bir şekilde eleştirmiş ve şöyle demişti: **“Kendisinde samimi bir vazife duygusu varsa, işte ben karşındayım. Yalnız sual değil, istizah değil, anket parlamenter değil, beni isterse Divân-ı Âli'ye kadar sevk etsin, hesaplaşalım. Türk milleti de hakikatin nerede olduğunu görsün...”**<sup>451</sup>. 7 Haziranda görülen davada şahitler dinlenerek Haydar Rıfat'ın dilekçesi okunmuş ve taleplerinin reddine karar verilmiştir. Mahmut Esat, 8 Haziranda görülen davada, Haydar Rıfat'ın, kendisine çeşitli zamanlarda ve çeşitli vesilelerle göndermiş olduğu ve özel istekler, rüşvet teklifi ve bakana yapılmış iltifatları da içeren 25 mektubu mahkemeye vermiştir<sup>452</sup>. Bunların taklit olduğunu iddia etmesi Haydar Rıfat'ı ceza almaktan kurtaramamıştır<sup>453</sup>. Haydar Rıfat'ın iddialarına büyük bir önem vererek, sütunlarında geniş yer ayıran **Son Posta**<sup>454</sup> gazetesi, Ankara Asliye Mahkemesi'nin davayı sadece bir hakaret davası olarak gördüğünü ve sonuç kararında **“Adliye Vekilinin vazife-i memuriyetini suistimal ettiği hakkında vaki olan ithamlarını tetkik ve tahkik, mahkememizin salahiyeti haricindedir”** dediğini belirterek, Adliye Vekili'ne yöneltilen ve adliyeyi ilgilendiren suçlamaların cevapsız kaldığını söylemekteydi. Bütün dünyanın gözü önünde Türk Adliyesinin zan altında bırakıldığını söyleyen gazete, bu suçlamalarını ispatlaması için

<sup>449</sup> **Anadolu**, 16 Mayıs 1930, s. 1.

<sup>450</sup> Bu yazıda Yunus Nadi, gazeteciler davasının, kanunlara aykırı bir şekilde Bursa'ya nakledilmesinin mahkemelerin bağımsızlığına zarar verdiğini, bunun adliye ve hakimlerin saygınlığını rencide ettiğini ileri sürmektedir (Yunus Nadi, “Kimden Kime Şekva Edeyim”, **Cumhuriyet**, 3 Haziran 1930, s. 1).

<sup>451</sup> Yunus Nadi'nin yazısı münasebetiyle Meclis'te Mardin Mebusu İrfan Ferit tarafından dile getirilen soruyu yanıtlamıştır (Çoker, **Türk Parlamento**, Dönem III, C. I, s. 231-237).

<sup>452</sup> **Anadolu**, 8-9 Haziran 1930. Bundan daha önce bir gazetede bunlardan bahsedilmiş ve yayınlıyalım mı? diye Haydar Rıfat'a soru yöneltilmiştir (**Politika**, 14 Nisan 1930; ayrıca bunları özet olarak veren **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1930, s. 1).

<sup>453</sup> 12 Haziran 1930'da görülen son davada, iki sene hapis ve 370 lira ağır para cezasına çarptırılmıştır. (**Anadolu**, 13 Haziran 1930, s. 1. Ancak bu ceza daha sonra 9 aya indirilmiştir. **Son Posta**, 27 Temmuz 1930, s. 1).

<sup>454</sup> Bu gazete, muhalefeti destekleyen bir yayın organıdır. Gazete, Haydar Rıfat'ın yönelttiği suçlamaları 9 madde halinde tek tek yazarak, Haydar Rıfat'ın bunları ispatlamaya yönelik açıklamalarını yayınlamaya başlamıştır. Ancak, bu ispat açıklamaları 4. Maddeye kadar gazetede yer almıştır. tamamlanmamıştır (**Son Posta**, 28-30 Temmuz 1930). Burada yayınlanan iddialarda adı geçen şahıslardan bazıları gazetelere iddiaları yayımlayan açıklamalarda bulunmuşlardır.

Haydar Rıfat'ın ayrıca mahkeme edilmesini ve Mahmut Esat'ın da Divan-ı Âliye verilmesini istemiştir<sup>455</sup>. Bir süre sonra Haydar Rıfat'ın hapisten Başbakan İsmet Paşa'ya açık mektubu yayınlanmıştır. Bu mektubunda Haydar Rıfat, eski suçlamalarına devam etmekte ve Adliye Vekili'nin mahkemelere etkide bulunduğunu ve mahkemelerin bağımsızlığı ilkesine aykırı davrandığını çeşitli örnekler vererek ispatlamaya çalışmaktaydı<sup>456</sup>.

İster doğru olsun ister yanlış bütün bu suçlamalar, Mahmut Esat hakkında kamuoyunda olumsuz bir imaj oluşmasını sağlamıştır. Haydar Rıfat'ın bu konuda göstermiş olduğu ilgi çekici ısrar, adeta bir kampanyaya dönüşmüş ve Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliğinden düşürülmesi için muhalefetin kuvvetle sarıldığı bir vasıta haline gelmiştir. Nitekim, Mahmut Esat'ın görevinden alınabileceğine ilişkin haberlerin kamuoyunda yer almasıyla birlikte Haydar Rıfat ve suçlamaları ile ilgili haberlerin birden bire kesildiği görülmektedir. Mahmut Esat da, bir süreden beri hakkında yapılan bu suçlama kampanyasından duyduğu üzüntüyü Meclis kürsüsünde şu sözlerle dile getirecektir: **“... İki aydan beri şahsıma vaki tecavüzlerden kalbim delik deşik oldu. Fakat bunlar bana koymaz. İdeal yolunda çekilen ızdırap, hele Türk milletinin ideali yolunda olursa, bu ızdıraplar olsa olsa benim başıma çelenk olur”**<sup>457</sup>.

Bu arada Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İzmir gezisinde yaşanan olaylar ve bu sırada tesadüfen orada bulunmakta olan Mahmut Esat'ın, diğer Cumhuriyet Halk Fırkası üyeleri ile birlikte düştüğü zor durum, Adliye Vekilliği ile ilgili eleştirilerle birlikte muhalif basın tarafından sürekli gündeme getirilmiştir<sup>458</sup>. Hatta Son Posta gazetesi tarafından halkın, Mahmut Esat'ın görevinden alınması veya ayrılması hakkındaki düşüncelerini öğrenmek üzere bir anket bile düzenlenmiştir. Bu konuda fikri sorulan 6 kişi, Adliye Vekiline yöneltilen eleştirilerin doğru olup olmamasının bir önemi olmadığını, bu kadar ağır ithamlardan sonra vekilin, çekilmesi ve yargı yoluna başvurulması gerektiği üzerinde durmuşlardır<sup>459</sup>.

Mahmut Esat'ı son zamanlarda zor duruma düşüren olaylardan biri de,

<sup>455</sup> Son Posta, 27 Temmuz 1930, s. 1.

<sup>456</sup> Son Posta, 1-2 Ağustos 1930, s. 1.

<sup>457</sup> Çoker, Türk Parlamento, D. 3, C. 1, s. 236.

<sup>458</sup> “Adliye Vekili Beyefendinin Teftiş Seyahatleri”, Son Posta, 6, 14 Eylül 1930.

<sup>459</sup> Son Posta, 6 Eylül 1930.

Ödemiş'te söylemiş olduğu nutuktur. Ağrı Ayaklanması'nın bastırılmasından hemen sonra: **"Benim fikrim, kanaatim şudur ki, bu memleketin kendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır"**<sup>460</sup> şeklindeki sözleriyle takınmış olduğu ırkçı tutum, Mahmut Esat'ın çeşitli kesimler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmasına neden olmuş ve Mahmut Esat'ın bu konuşmasını tekzip etmesi<sup>461</sup> de bir işe yaramamıştır.

Bu tarihten sonra gazetelerde Mahmut Esat'ın görevinden alınarak bir büyükelçiliğe tayin edileceğine ilişkin farklı haberler yer almaya başlamıştır<sup>462</sup>.

22 Eylül 1930 tarihinde Anadolu gazetesinde Mahmut Esat'ın Adliye vekilliğinden istifa ettiğine dair bir haber yayınlanmıştır. Bu haberde istifa gerekçesi olarak şöyle denmektedir: **"Mahmut Esat Bey'le Serbest Cumhuriyet Fırkası lideri Fethi Bey arasında fırkacılık nokta-i nazarından hayli açıklık vardır. Mahmut Esat Bey, Fethi Bey'le Meclis kürsüsünde fikir mücadelesi etmek arzusundadır. Fakat kendisi vekil olduğu için bunu istediği gibi yapamayacağını anlamış ve Adliye vekilliğinden istifa etmiştir"**. Ancak muhalifler, Mahmut Esat'ın kendi isteğiyle istifa etmediğini, istifa etmek mecburiyetinde kaldığını ve istifa gerekçelerinin daha farklı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Son Posta gazetesinde Mahmut Esat'ı istifaya sürükleyen sebepler şöyle açıklanmıştır: **"Mahmut Esat Bey'in istifasında, son seneler zarfında mütemadiyen muaheze (eleştiri) edilmiş olmasının biriktirdiği memnuniyetsizlik haricinde iki sebep vardır. Bu sebeplerden birincisi, Ödemiş'te söylediği nutkun yaptığı çok fena tesirdir. İkinci sebep de, Umur-u Hukukiye müdür muavininin istifasına sebep olan hadisenin, mebuslar arasında şüyu (duyulmuş) bulmuş olmasıdır"**. Aynı yerde yer alan diğer bir yorum ise şöyledir: **"... Mahmut Esat Bey, Fırka'nın son içtimasında hakim olan faşizm ve kuvvetli etatizm cereyanlarına vakıf olmadığından İzmir'den istifasını göndermek zaruretinde**

<sup>460</sup> "Adliye Vekilimizin Mühim Bir Nutku", *Anadolu*, 18 Eylül 1930, s. 1; M. Zekeriya, "Gafçı Bir Vekil", *Son Posta*, 21 Eylül 1930.

<sup>461</sup> *Son Posta*, 22 Eylül 1930, s. 1

<sup>462</sup> 10 Eylülde çıkan bir habere göre, Mahmut Esat'ın Varşova Büyükelçiliğine tayin edildiğine ilişkin bir duyum alındığı bildirilmiş, 12 Eylül'de bu haber yalanlanmıştır (*Anadolu*, 10 Eylül 1930; *Son Posta*, 10, 12, 13, 14, 18 Eylül 1930); Bir başka haberde ise, İzmir Müfettişliğine atanabileceği bildirilmiştir (*Son Posta*, 25 Eylül 1930).



**kalmıştır**<sup>463</sup>. Bununla birlikte bu istifanın Halk Fırkası mahafilinde acele edilmiş bir hareket olarak görüldüğü de iletilen haberler arasındadır<sup>464</sup>.

Bir inkılap hükümetinde bakanlıklarda bulunmuş ve önemli inkılapların altına imza atmış bir kişi olan Mahmut Esat'ın, bu olaylar neticesinde istifa etmeye karar vermiş olması dikkate değerdir.

Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliği görevinden ayrılmasının (27.19.1930), gerek Meclis içinde ve gerekse dışında muhalifler tarafından coşkuyla karşılandığı görülmektedir. Hatta bu istifanın hükümet taraftarlarını da rahatlattığını, çünkü Mahmut Esat'ın İsmet Paşa kabinesini zaafa uğrattığını ve kabinenin onsuz daha güçlü olacağı ileri sürülüyordu<sup>465</sup>. Mahmut Esat'ın istifası karşısında duyduğu memnuniyeti Meclis'te ifade eden Fethi Bey'e cevaben söz alan Mahmut Esat, kendisine karşı gösterilen bu tavır üzerine şöyle demiştir: **"...Fethi Bey, bütün dünya da kabul edilmiş muhalefet nezaketini de tecavüz ederek istifa etmiş vekiller etrafında fazla tevakkuf etti ve bunların istifasından mütevellit memnuniyetlerini izhar ettiler. Şunu söylemek isterim ki, muhalefet liderinin ve muhalefet partisinin benim istifamdan memnun olması, benim için belli başlı bir kuvvettir. Eğer muhalefet partisi istifamdan müteessir olsaydı bunu kendim için bir zaaf telakki ederdim. Şunu da kaydedeyim ki; eğer Fethi Bey niçin istifa ettiğimi çok merak ediyorsa, istifam gazetelerde çıktı ve İsmet Paşa Hazretleri bir mektup yazdılar. Okurlarsa tenevvür ederler"**<sup>466</sup>. İsmet Paşa'nın Mahmut Esat Bey'e yazdığı ve gazetelerde çıkan mektup ise şöyledir:

**"Mahmut Esat Beyefendiye:**

**İzmir Mebusu**

**Fırkada serbest çalışmak ve kıymetli yardımlarımızdan daha geniş sahalarda istifade temin arzusu, yeni hükümete iştirakinizden bizi mahrum etti. Hükümetle beraber çalıştığınız günlerin hatıratını muhabbetle ve teşekkürle muhafaza edeceğim. Vekaletiniz esnasındaki güzide hizmetinizi yat ve atide memleketimize**

<sup>463</sup> Son Posta, 23 Eylül 1930.

<sup>464</sup> A.y.

<sup>465</sup> A.y.; Cumhuriyet, 22 Eylül 1930, s. 1.

<sup>466</sup> TBMM Z.C., 2.10.1930, s. 63.

**yeni ve yüksek hizmette muvaffak olacağımız itimadı beni bilhassa mütihassis ve mutmain etmektedir. Aziz arkadaşım efendim. Başvekil İsmet”<sup>467</sup>.**

Ancak Mahmut Esat’ın istifası, bazıları için yeterli görülmemiş olmalıdır ki, onun bir daha mebusluğa aday gösterilmeyeceği, İzmir dışında bir yerde mebusluğa aday gösterileceği veya kendisine elçilik verileceğine ilişkin söylentiler yayılmıştır. Bu söylentiler karşısında her hangi bir açıklama yapmayan Mahmut Esat, hakkındaki kararın CHF’na ait olduğunu söylemekle yetinmiştir<sup>468</sup>. Mahmut Esat Adliye Vekaleti’nden ayrıldıktan kısa bir süre sonra, **Yılmaz** gazetesinde yazı yazan Celal Nuri’nin ithamlarıyla karşılaşmış ve **Halk Dostu**’ndan bunlara cevap vermiştir. Mahmut Esat, çeşitli gazetelere gönderdiği bir telgrafla, Celal Nuri ve hakkında bu tip neşriyatta bulunan kimselerle münakaşa edemeyeceğini bildirmiştir<sup>469</sup>.

1920-24 yılları arasında muhalefetin de ılımlı gördüğü ve desteklediği Mahmut Esat, zaman ilerledikçe muhalefetin neredeyse birinci hedefi haline gelmiştir. Onun bu değişen konumunda, radikal inkılapçılığı ve yapılan inkılapların korunması noktasında duyduğu hassasiyeti, sert ve tavizsiz bir üslupla sunmasının da önemli payı olmalıdır. İlk defa Şeyh Sait İsyanı sırasında İsmet Paşa’nın yanında yer alarak sergilediği bu tutumu, hükümette kaldığı yıllar boyunca sürdürmüş ve inkılapçı düşüncenin uzlaşmaz yüzünü temsil eden karakteri, onu adeta bir günah keçisi durumuna getirmiştir. Ölümü münasebetiyle kaleme aldığı bir yazısında Falih Rıfki Atay, Mahmut Esat’ın bu durumunu çok güzel açıklayan şu sözleri söylemiştir: “... Doğrudan doğruya rejime ve şeflere yönelmek cüretini göstermeyen kinler, hınçlar ve garazlar, bir zamanlar Mahmut Esat’ın üstüne yığıldı. O bütün hücumları, açık ve içinde bir arslan yüreği çarpan göğsü ile kabul etti...”<sup>470</sup>.

<sup>467</sup> **Anadolu**, 29 Eylül 1930, s. 1.

<sup>468</sup> **Yeniğün**, 25-26 Mart 1931.

<sup>469</sup> Mahmut Esat bu telgrafında, **Yılmaz** gazetesini ve yaptığı neşriyatı şöyle eleştirmekteydi: “Yunan Parası ile Gümülcine’de Çerkes Ethem ve Hoca Sabriler tarafından çıkarılan bir gazete dahi benim için böyle söylüyordu. Hafız İsmail’in Mısır’da, Casus Lawrens’in idaresinde çıkarttığı gazete de beni aynı şekilde ithama çalışıyor. Bu gazeteler alakadar resmi makamlarda mahfuzdur..” (İnkılap, 5 Aralık 1932, s. 1).

<sup>470</sup> Falih Rıfki Atay, “Bir İnkılapçının Ölümü”, **Ulus**, 23 Kanun-ı evvel 1943; aynı yazı için ayrıca bkz., **Aydın Tarihi**, sa: 121, 1-31 Kanun-u evvel 1943, Ankara, s. 29-30.

### 2.5.11. Adliye Vekilliğinden Ayrıldıktan Sonraki Faaliyetleri

IV. Dönemde Meclis'te, Hariciye, Maliye ve İktisat Vekaletlerine toplam 7 soru önergesi vermiş olan Mahmut Esat, Adliye Vekaleti'nden ayrıldıktan sonra, Teşkilat-ı Esasiye Encümeni gibi çeşitli encümenlerde görev almaya devam etmiştir<sup>471</sup>. Çeşitli fakülte ve okullarda ders vermeye başlamış olan Mahmut Esat'ın İçişleri ve 1934'de kurulması düşünülen Propaganda Bakanlığı görevlerine getirilebileceğine ilişkin gazetelerde haberler çıkmasına rağmen, bunlar gerçekleşmemiştir. Bu sıralarda yaptığı diğer bir iş ise avukatlıktır. Çeşitli davalarda devlet adına herhangi bir karşılık talep etmeden avukatlık yapmıştır.

#### 2.5.11.1. Öğretim Üyeliği

Adliye Vekilliği görevinden ayrıldıktan sonra Mahmut Esat'ı gündemde tutan en önemli konu hocalığıdır. Bu konuda ilk teklif, Ankara Hukuk Fakültesi Dekanı ve kendisinin eski hocası Cemil Bilsel'den gelmiştir. Cemil Bilsel, Adliye Vekilliğinden ayrıldığı gün, Mahmut Esat'a Devletler Hukuku dersini okutmasını nasıl teklif ettiğini şöyle anlatmaktadır: "... Adliye vekilliğinden ayrıldığı gün kendisine bunu teklif ettim. Dersimi paylaşmak suretiyle kendisini *Devletler Hukuku* kürsüsüne getirmeği vazife saydım. Bunda ısrar da ettim. Fakat, hocasına hürmet duygusu ile kabul etmedi ve *Mukayeseli Teşkilat-ı Esasiye*'yi tercih etti. Benim İstanbul'a gelişimledir ki, altı buçuk yıl önce Devletler Hukuku kürsüsüne geçti..."<sup>472</sup>.

Ankara Hukuk Fakültesi'nden başka, 1933 yılından itibaren tüm fakülte, akademi ve yüksekokulların son iki yarıyılında okutulmaya başlanan **İnkılap Tarihi** dersleri İnkılap Enstitüsü tarafından verilmekteydi. Alınan bir karar gereğince, İnkılap Enstitüsü'nden sertifika alınmadıkça mezun olunamıyordu. Yeni ideolojinin iç ve dış tarihsel olaylarla birlikte incelenerek, benimsetilmeye çalışıldığı bu dersleri anlatan üç kişiden biri de Mahmut Esat Bozkurt'tu. Mahmut Esat'ın burada verdiği dersler radyoda yayınlanarak, lise son sınıflarda ve ulaşabildiği her yerde heyecanla dinlenmekteydi<sup>473</sup>. Mustafa Kemal'in teklifi üzerine İnkılap Tarihi Enstitüsünde 1934 senesi Mart ayının

<sup>471</sup> Çoker, *Türk Parlamento*, D. 4, C. 1, s. 66.

<sup>472</sup> Bilsel, "Devletler Hukuku mu?", s. 633.

<sup>473</sup> Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk, *İlk İnkılap Tarihi Ders Notları*, Haz. Oktay Aslanapa, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997, s. 9.

başlarından (8'i veya 9'u) itibaren **Hukuk ve Adliye Tarihi** dersini de vermeye başlayan<sup>474</sup> Mahmut Esat'ın hocalığı, esasında bu tarihlerden çok daha öncelere uzanmaktadır. 1921 yılı başlarında Matbuat Umum Müdürlüğü tarafından düzenlenmeye başlanan **Memlekette İntişarı Lazım Gelen Fikirlerin Tamimi İçin Halk Dersleri** programında memleketin çeşitli aydınlarından hoca olarak faydalanılıyordu. Anakara Darülmuallimininde verilen bu derslerde, Mahmut Esat da yer almış ve **Hukuk-ı Esasiye ve Hukuk-ı İdare** derslerini anlatmıştı. Aynı yerde ders verenlerden biri olan Yunus Nadi ise, **Tarih-i Siyasi Meseleleri** adlı dersi anlatmaktaydı<sup>475</sup>.

6 Kasım 1936'da Ankara'ya taşınmasından itibaren Siyasal Bilgiler Okulu'nda Anayasa Hukuku okutan Mahmut Esat'ın hocalıkları, 30 Eylül 1941 tarihinde alınan bir karar gereğince son buldu<sup>476</sup>. Profesörlükten çekildikten sonra İstanbul'da Yeni Sabah gazetesinde yazmaya başladı.

#### 2.5.11.2. Köşe Yazarlığı

Mahmut Esat, öğrencilik yıllarından başlayarak çeşitli gazetelerde kaleme almış olduğu yazılarında sürekli olarak ülke ve millet sorunları ile ilgilenmiş, kendi bilgi birikimini de katarak çözümler geliştirmeye çalışmıştır. Gerek Osmanlı Devleti döneminde ve gerekse Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemlerinde, hep batıcı fikir ve hareketlerden yana olmuş ve ırki hassasiyeti güçlü Türkçü bir çizgiyi takip etmiştir. Milli Mücadele'den önce **İttihat, Ahenk** gibi gazetelerde yazıları çıkmış olan Mahmut Esat, Milli Mücadele döneminde ise **Hakimiyet-i Milliye, Anadolu'da Yenigün** ve **Türk Sesi** gazetelerinde başyazarlık yapmıştır. Bu gazetelerdeki köşeleri aracılığıyla

<sup>474</sup> **Hakimiyet-i Milliye**, 9.3.1934.

<sup>475</sup> Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Ankara, TTK, 1996, s. 56.

<sup>476</sup> Fahri Çoker, **Türk Parlamento**, D. I, C. III, s. 523. Maarif Vekaleti tarafından alınan karara göre, hem mebus hem de profesörlük yapanların, bu ikisinden birini tercih etmesi istenmişti. Önce İstanbul Üniversitesi için uygulanan kararın, daha sonra Ankara'da ki yüksek okul ve kürsülerde ders veren mebus hocalar için de uygulanması öngörülmüştür. Mahmut Esat, tercihini mebusluktan yana kullanmıştır. Bu karar kapsamına giren kişiler arasında Ankara Hukuk Fakültesi'nde görev yapan Yusuf Kemal Tengirşenk, Hasan Saka ve Yusuf Ziya Özek ile Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden Fuat Köprülü de bulunmaktadır. Habere göre, Mahmut Esat'tan boşalacak hukuk-u düvel ve devletlerarası hukuk dersine Nihat Erim'in atanması söz konusudur (**Cumhuriyet**, 27 Eylül 1941). 21 Kasım 1941 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından alınan bir karar gereğince **İnkılap Tarihi** derslerinin adı değiştirildi ve **İnkılap Tarihi ve Türkiye Cumhuriyeti Rejimi** haline getirildi. Bu tarihten sonra ilgili dersin her yüksek öğrenim kurumunun kendi bünyesinde, kendi atayacağı hocalar tarafından, haftada iki saat okutulması karara bağlandı (**Cumhuriyetin 75 Yılı**, s. 235).

Milli Mücadele'yi ve inkılabı savunmuş, halkın ve özellikle de köylülerin sorunlarına değinmiştir. Bu yazılarının diğer bir önemli özelliği de inkılabın gideceği istikamet ve yolun ne olması gerektiği üzerine belirttiği düşünceleridir. Mahmut Esat, gazetelerde yayınlanan yazılarında değişik mahlaslar kullanmıştır. Gazetelerde ilk yazı yazmaya başladığı yıllarda, **Kuşadalı Mahmut Esat** imzasını kullanan Mahmut Esat, özellikle Milli Mücadele döneminden sonraki yazılarında artık bu mahlası kullanmayı bırakmış ve yazılarında **Mahmut Esat** veya **Mim Esat** imzalarını kullanmaya başlamıştır. Bununla birlikte, kimi zaman **Mim Elif** şeklinde mahlas kullandığı da olmuştur. Bazen aynı gazetede devam eden yazılarında, iki ayrı mahlası da kullandığı (Türk Sesi'nde Mim Esat ve Mim Elif, Hakimiyet-i Milliye'de Mahmut Esat ve Mim Esat gibi) gözlenen Mahmut Esat, kimi yazılarında açıklayıcı bilgi vermek üzere dipnotlardan yararlanmıştı.

İktisat ve özellikle Adalet Bakanlığı yaptığı yıllarda düşüncelerini hayata geçirme fırsatını bulan Mahmut Esat, yeni devletin yapı taşlarından biri olan laik hukuk sisteminin alınmasında çok önemli bir role sahiptir. Bakanlık görevi sona erdikten sonra, yüksek okullarda verdiği dersler ve çeşitli gazetelerde ki yazıları aracılığıyla inkılabı biçimlendirme ya da sistemleştirmeye çalışarak, halka anlatmaya devam etmiştir. Bu yazıları kontrol edildiğinde, oldukça geniş bir referansa sahip olduğu görülmektedir. En çok atıfta bulunduğu düşünür ve yazarlar arasında; Karl Marks, Leon Duguit<sup>477</sup>, Charles Gide<sup>478</sup> ve Cevdet Paşa<sup>479</sup> gelmektedir. Bunlardan başka bir çok önemli düşünürün eserlerini de takip etmiştir. Bunlar arasında; Jan Jak Rousseau, Henry Bonefis, Nesmen, İbni Haldun, İmam Maverdi, Ziya Gökalp vb. sayılabilir.

İktisat Vekilliği döneminde devam eden köşe yazarlığına Adliye Vekili olduktan sonra ara vermiş olan Mahmut Esat, bu vekaletten ayrıldıktan sonra yeniden çeşitli gazetelerde yazmaya başlamıştır. Adliye Vekaletinden ayrıldıktan sonra, Mahmut Esat'ın 27 Kasım 1930'dan itibaren Sol isimli bir gazete çıkaracağı haberleri çıkmışsa da bu gerçekleşmemiş<sup>480</sup>, ancak daha sonra Nebizâde Hamdi ile birlikte **Halk Dostu**

<sup>477</sup> İsviçreli Hukuk sosyologu.

<sup>478</sup> Liberal anlayışa sahip bir iktisatçı.

<sup>479</sup> tarihçi

<sup>480</sup> Anadolu, 23 Teşrin-i sâni 1930.

adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır<sup>481</sup>. Bir süre sonra gazetenin başyazıları Mehmet Ziyaettin tarafından yazılmaya başlanmıştır. 1931 yılından itibaren Anadolu gazetesinde yazmaya başlayan Mahmut Esat, son olarak Yeni Sabah gazetesi başyazarları arasına katılmıştır<sup>482</sup>.

Bu gazetelerde yazdığı yazılar daha çok, inkılabın sosyal ve siyasal sorunlarına yöneliktir. Örneğin demokrasilerde parti meselesinin ya da muhalefetin yeri, çiftçi ve köylülerin sorunları, Masonluk meselesi, liberalizm mi, devletçilik mi? Gibi değişik konular hakkında yazılar yazmıştır. Bununla birlikte dış politika sorunlarına ilişkin yazıları da mevcuttur<sup>483</sup>. Rejime yönelik kuşbakışı değerlendirmelerinin yer aldığı bir takım yazılarında, onun deyişiyle “inkılabın eksiklikleri” ve bir an evvel halledilmesi gereken sorunları irdelemiştir. Bunlar arasında, 1935 yılında kaleme aldığı devletin sırtından menfaat temin etmeye çalışan bir takım kişileri hedef alan yazıları ise geçerliliğini bu gün bile sürdürmekte olan bir sosyal yarayı işaret etmektedir. Bu yazılarında, yolsuzluk yapan “yakalıklı, kravatlı, kalıp-kıyafetleri yerinde” bir takım kişilerden bahsederek, milyonlarca insanın emeğinden ve malından çalan bu kişilerin, karnını doyurmak için hırsızlık yapan şahıslardan çok daha fazla hırsız damgasını hak ettiklerini vurgulayan Mahmut Esat, bu kişilere Parti’nin müdahale etmesini istemektedir<sup>484</sup>. İnkılabın bir türlü halledemediği işler arasında gösterdiği köylüye ve köylülüğe ait sorunlar içerisinde, özellikle köylünün tefecinin elinden kurtarılması meselesinin halledilemediğinden bahseden Mahmut Esat, var olan kanunlara rağmen bu kişilerin umursamaz bir tavırda faaliyetlerine devam etmelerini ise, kanunların özenli bir şekilde uygulanmamasına bağlamakta ve bunu sağlayacak tedbirlerin alınmasını istemekteydi<sup>485</sup>.

<sup>481</sup> Halk Dostu, 3 Aralık 1930-28 Ocak 1931 tarihleri arasında 54 sayı yayınlanmıştır (Uyar, Mahmut Esat, s. 57).

<sup>482</sup> 6 Mayıs 1938 yılında çıkmaya başlayan Yeni Sabah gazetesinin sahibi A. Cemaleddin Saraçoğlu’dur. Hüseyin Cahit Yalçın (daha sonra Tanin’e geçiyor), Nizamettin Nazif gibi kişiler başyazarlar arasındadır.

<sup>483</sup> Mahmut Esat, “Türk-Yunan Dostluğu”, Anadolu, 11 Ekim 1931, s. 1; “Savaşın Amacı”, Anadolu, 2 Eylül 1940, s. 1; “Fransa’nın Yıkılışı”, Anadolu, 17 Eylül 1940, s. 1; “İngiltere Mutlaka Yenecektir”, Anadolu, 19 Eylül 1940, s. 1; “Üçler Anlaşması”, Anadolu, 6 Ekim 1940, s. 1; “Jiro-Döğol Anlaşmazlığı”, Anadolu, 13 Mayıs 1943, s. 1; “Moskof Politikası”, Anadolu, 1 Haziran 1943, s. 1, vb.

<sup>484</sup> Mahmut Esat, “Haydutlar Kovalanıyor 1-3”, Anadolu, 19-21 Eylül 1935.

<sup>485</sup> Bu konuda bkz., Mahmut Esat, “Yarı Açlar 1-3”, Anadolu, 18-20 Ekim 1932, s. 1; “Yine Bizim Türk Köylüleri”, Anadolu, 10 Haziran 1943, s. 1; “Her Şey Türk Köylüsü İçin”, Anadolu, 17 Haziran 1943, s. 1, vb.

## 2.5.12. Dönemin Bazı Önemli Siyasi Olayları

### 2.5.12.1. Şeyh Sait İsyanı

Cumhuriyet tarihinin ilk yıllarında Kürtlükle ilintili olarak yaşanan isyanların ilki 1920 yılı sonunda gerçekleşen ve sert bir şekilde bastırılan Koçgiri İsyanıdır. Diğer bazı küçük çaplı isyan hareketlerinin yaşandığı Doğu Anadolu'da Ankara'ya karşı en önemli isyan, 1925 yılı başlarında patlak veren Şeyh Sait İsyanıdır<sup>486</sup>. Halifeliğin kaldırılıp, batılılaşmanın hızlandığı bu dönemde, İslami argümanlar kullanılarak başlatılan bu isyan, niteliği ve yayıldığı alan açısından son derece dikkat çekicidir. İsyan, 13 Şubat 1925 günü Genç<sup>487</sup> de başlamış ve büyüyerek, Cumhuriyet için bir tehdit unsuru olarak algılanacak hale gelmiştir.

Fethi Bey hükümeti isyanın niteliğini zamanında kavrayamadığından, gerekli önlemleri almakta gecikmiş ve bu durum Cumhuriyet Halk Fırkası grubunda hoşnutsuzluklara neden olmuştu. Fethi Bey ve bazı arkadaşlarının isyan olayına karşı takınmış oldukları sakin tutuma rağmen, Mahmut Esat başta olmak üzere hükümetteki bazı bakanlar bu durumdan rahatsızlık duyarak, bir an evvel ciddi ve sert önlemler alınmasını istemekteydiler. Fethi Bey kabinesinde Adliye Vekili olarak yer alan Mahmut Esat, Şeyh Sait İsyanı'na karşı içinde bulunduğu hükümetin takip ettiği ılımlı politikaları tasvip etmemekte ve İsmet Paşa ve arkadaşlarının savunduğu gibi, meselenin daha ciddiyetle ele alınması gerektiğini belirtmekteydi<sup>488</sup>. Fethi Bey ve bazı hükümet mensuplarının bir örfi idare teşkiline dahi lüzum görmemesine rağmen, hükümetin diğer bazı üyeleriyle birlikte Mahmut Esat, hükümete ters düşerek, bunun bir gereklilik olduğunu savunmuştur. İsyanın genişlemesi üzerine Fethi Bey hükümeti bölgede sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmış ve onaylanması için 23 Şubat 1925'de Meclis'e getirmişti. Aynı gün yapılan Halk Fırkası grup toplantısında, söz alan Adliye Vekili Mahmut Esat: **“dini alet ittihaz edenler ve bu suretle zihinleri karıştıranlar, en azı iki sene kürek olmak, en ağırı idam olmak üzere cezalandırılır”** şeklinde bir

<sup>486</sup> Bu konuda, Metin Toker, *Şeyh Sait ve İsyanı*, Ankara, Akis, 1968; Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar, 1924-1938*, Ankara, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1972, Hüseyin Koca, *Yakın Tarihten Günümüze Hükümetlerin Doğu-Güneydoğu Politikaları*, Konya, Mikro, 1988 vb. kaynaklara bakılabilir.

<sup>487</sup> Şimdiki Bingöl'ün bir ilçesi.

<sup>488</sup> Toker, *Şeyh Sait*, s. 61.

kanun çıkarılmasını teklif etmiştir<sup>489</sup>. Oybirliği ile kabul edilen bu kanunun ardından, yine Mahmut Esat'ın teklifi ile Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na eklenmek üzere bir madde daha görüşmeye açıldı. Bu madde, kısaca, dini siyasete alet edecek her türlü fiil ve vasıtayı yasaklıyordu. Ancak alınan bu tedbirler, CHF grup toplantısında yeterli görülmemeyerek, şiddetle eleştirildi<sup>490</sup>. CHF içinde bulunan sertlik yanlısı milletvekilleri, isyan hakkında hükümetin Meclis'i yeteri kadar bilgilendirmediğini de öne sürdüler<sup>491</sup>.

Hükümet içerisindeki görüş ayrılıkları, resmi olarak açıklanmamakla birlikte duyulmuş ve 2 Mart 1925 tarihinde yapılan CHF Grup toplantısında dile getirilerek, bir açıklama istenmişti. Bunun üzerine söz alan Bahriye Vekili İhsan Bey, hükümet içerisinde bir ihtilaf olduğunu kabul ederek, bunun sebebinin, daha önce Bakanlar Kurulu tarafından görüşülerek kabul edilmiş ve Meclis'in de onayına sunulmuş olan İdare-i Örfiye Mıntıkasına dair kararın, dört muhalif reye karşı çoğunlukla değiştirilmek istenmesi olduğunu açıklamıştı<sup>492</sup>.

Gerekli tedbirlerin alınmadığı noktasında oluşan güvensizlik sonucunda, hükümet değişikliği olmuş ve yaklaşık üç buçuk ay süren Fethi Bey kabinesi yerine, 3 Mart 1925'de yapılan oylamayla, İsmet Paşa kabinesi getirilmişti<sup>493</sup>. Fethi Bey kabinesinde muhalif olarak hareket eden dört kişiden biri olan Mahmut Esat Bey, diğer üç bakan arkadaşıyla birlikte, yeni kurulan İsmet Paşa kabinesinde yer almıştır. İsyanın niteliği, kapsamı ve genişleme imkanları ile hedefleri konusunda, Mustafa Kemal'in görüşleriyle, Fethi Bey'in görüşleri arasında da çok önemli farklar olduğu daha sonraları anlaşılacaktı.

<sup>489</sup> Behçet Cemal, *Şeyh Sait İsyanı*, İstanbul, Sel, 1955, s. 42-43.

<sup>490</sup> Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi*, s. 269-272. İdare-i Örfiye Kararı ile ilgili görüşmeler için (bkz., Ahmet Süreyya Örguevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi*, Temel, İstanbul, 2002, s. 291-296).

<sup>491</sup> Meseleden yeterince haberdar olamayan hükümet ilk olarak, Dahiliye Velili Cemil Bey aracılığıyla 16 Şubat 1925'de olaydan basit bir zabıta vakası gibi kısaca bahsederek, Meclis'i haberdar etmiştir. Fethi Bey'in konu ile ilgili ilk kapsamlı açıklaması ise, 24 Şubat 1341 günü olmuştur (Örguevren, *Şeyh Sait*, s. 49. Bu konuşmanın tam metni için bkz., a.e, s. 285-291).

<sup>492</sup> A.e., s. 57-59; Bu bakanlar; Adliye Vekili Mahmut Esat, Bahriye Vekili İhsan, Ticaret Vekili Ali Cenani ve Dahiliye Vekili Cemil Bey'lerdir (Cemal, *Şeyh Sait*, s. 113; Toker, *Şeyh Sait*, s. 61-65). Toker, "radikal takuma mensup" diye nitelendirdiği bu bakanların, kendilerini fiilen İsmet Paşa'nın bakanları saydıklarını belirtmektedir.

<sup>493</sup> İsmet Paşa kabincisi için yapılan oylamada, 154 olumlu, 23 ret ve 2 çekimser oy kullanılmıştır.



### 2.5.12.2. Takrir-i Sükun Kanunu

Şeyh Sait İsyanı üzerine düşen Ali Fethi Bey kabinesi yerine, 3 Mart 1925 tarihinde kurulan İsmet Paşa kabinesi, iktidara gelir gelmez ilk iş olarak, Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkartmış ve iki de İstiklal Mahkemesi (Şark -İsyan Mıntıkası- İstiklal Mahkemesi ve Ankara İstiklal Mahkemesi) kurdurmuştu<sup>494</sup>. Böylece, Meclis içerisinde giderek belirginleşen bu iki grup ya da anlayış arasındaki mücadele, sertlik yanlısı grubun ipleri tamamen ele almasıyla sonuçlanmıştı.

Gerek, Takrir-i Sükun Kanunu ve gerekse kurulması kararlaştırılan İstiklal Mahkemelerine, muhalefet saflarından büyük tepki gösterilmişti<sup>495</sup>. Takrir-i Sükun Kanunu ile irtica ve isyana sebep olacak her türlü teşkilat, teşebbüs, tahrik, teşvik ve neşriyatın hükümet tarafından "idareten" ve Cumhurbaşkanının onayı ile men edilebileceği ve ayrıca, böyle yapanların hükümet tarafından İstiklal Mahkemesi'ne verilebileceği belirtilmekteydi<sup>496</sup>. Kanun'un bu haliyle suiistimallere sebep olacağını düşünen muhalefete mensup milletvekilleri, suç olarak sayılan, sınırları belirlenmemiş ifadelerin, hükümet tarafından istenildiği gibi kullanılabilceğini, bunun ise farklı siyasi görüş, düşünce ve faaliyetlere önemli bir darbe vuracağını düşünmekteydiler. Bu nedenle kanunun, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na tamamen zıt olduğunu söyleyen bazı milletvekilleri<sup>497</sup>, Teşkilat-ı Esasiye'nin 70. Maddesinde belirtilen şahsi masuniyet hakkının ve buna bağlı olarak diğer bir çok hürriyetin hükümetin taktirine bırakıldığını, belirterek, kanuna karşı çıkmışlardır.

Ayrıca İstiklal Mahkemeleri'nin kurulmasını da Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na aykırı bulan ve eleştiren bu milletvekillerinden ve TCF lideri Kazım Karabekir, bunların birer ıslahat aleti olarak kullanılmak istenmesinin yanlış bir düşünce olduğunu söylemiştir<sup>498</sup>. Diğer taraftan, İstiklal Mahkemeleri'nin Meclis'in onayına ihtiyaç

<sup>494</sup> Tunçay, *Tek Parti*, s. 138-139, 140-142. Takrir-i Sükun Kanunu ile ilgili olarak Meclis'te yaşanan tüm gelişmeler için bkz., Örguevren, *Şeyh Sait*, s. 297-336; Alternatif bir bakış için bkz., İsmail Gölbaş, *Takrir-i Sükun Görüşmeleri, 1923 Seçimleri, Atama Meclis ve Sonrası*, İstanbul, Belge, 1997.

<sup>495</sup> TCF'na mensup milletvekilleri, Anayasaya aykırılık gerekçesiyle İstiklal Mahkemeleri üye seçimlerine katılmamışlardı. CHF'na mensup milletvekillerinin de bir kısmının gelmediği oylamada toplanti yeter sayısı ancak sağlanmış ve 15'e yakın çekimsiz oy kullanılmıştır (Tunçay, *Tek Parti*, s. 141-142).

<sup>496</sup> Örguevren, *Şeyh Sait*, s. 297-298.

<sup>497</sup> Bunların başında Feridun Fikri (Dersim) gelmekteydi. Diğerleri onu desteklemişlerdir: Refik Bey (Konya), Kazım Karabekir Paşa (İstanbul), Halis Turgut Bey (Sivas), Rauf Bey (İstanbul).

<sup>498</sup> Örguevren, *a.e.*, s. 306.

hissetmeden, idam cezalarını infaz yetkisine sahip kılınmaları da eleştirilen diğer bir husus olmuştur. Bu eleştirilere cevap vermek üzere hükümet adına söz alanlardan biri olan Mahmut Esat, İstiklal Mahkemeleri'nin kuruluşunun, Meclis'in onayı ile olduğu için, tamamen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na uygun olduğunu belirtmiştir. Bu kanunun hürriyetlere getireceği kısıtlamalar nedeniyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun sayfalarını kapatacağını söyleyerek, kanunu, İhtilal Fransa'sının Şüpheliler Kanunu'na<sup>499</sup> benzeten Feridun Fikri Bey'e (Dersim) de cevap veren Mahmut Esat, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile bahsedilen hürriyetlerin sınırsız olmadığını, burada mutlak hürriyetten veya anarşiden bahsedilmediğini ifade ederek, kanunun sadece hükümetin polis vazifesini genişlettiğini söylemiş ve bu kanunun, Fransa'nın Şüpheliler Kanunu'ndan mahiyet itibarıyla ayrı olduğunu belirtmiştir<sup>500</sup>.

Takrir-i Sükun Kanunu, 4 Mart 1925 tarihinde yapılan oylama sonucunda, 22 muhalif oya karşı, 122 oyla kabul edilmiştir. Kanunun kabul edilmesi ile birlikte, gazete ve dergiler kapatılmış, yargılamalar başlamış ve bu arada TCF da ayaklanma ile

<sup>499</sup> Robespierre, Birinci Cumhuriyet döneminde azınlıklara ve muhalefete ve sadece şüphe edilenlere dahi uygulanan baskının ve giyotinlerin açıklamasını yaparken, istibdada karşı hürriyetin despotizminden bahsederek, bunların demokrasi adına yapıldığını söylemektedir (Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, A.Ü, Hukuk Fak., Ankara, 1981, s. 170-171).

<sup>500</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 15, s. 142; Örgüevren, *Şeyh Sait*, s. 322-323. Ancak 1928 yılına gelindiğinde, olağan üstü hal koşullarının ortadan kalkmasıyla birlikte, hükümetin yaklaşımı yumuşamıştı. Mahmut Esat, bir zamanlar, muhalefetin tüm uyarılarına rağmen kendisinin de hararetle savunduğu İstiklal Mahkemeleri'nin almış olduğu kararların artık incelenmesi gerektiğini düşünmeye başlamıştır. Hükümet tarafından Meclis'e sunulan ve Müdafaa-i Milliye, Dahiliye ve Adliye Encümenleri tarafından hazırlanan kanun layihasına göre, Milli Mücadele döneminde, Kuva-yı Milliye'nin aleyhinde faaliyette bulunmuş olmaktan ccza alanlar veya hıyanetçi görülenler, istemci halinde, kurulacak Âli Karar Heyeti tarafından yeniden yargılanacaklardı. Bu konuda, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, Adliye Vekili Mahmut Esat, Maarif Vekili Mustafa Necati, Müdafaa-i Milliye Vekili Recep, Muğla mebusu Ali Nazmi, Kanun'un kabul edilmesini isteyerek, gerekçelerini sunmuşlar ve bunlara karşılık, Rize mebusu Atif, Yozgat mebusu Süleyman Sırı ise kanunun kabul edilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir. Mahmut Esat, ilgili kanunu şöyle savunmuştu: "Efendilerim mahkemelerin kararları temyize tabi tutulurken, hatta askeri divanı harplerin kararları bile temyiz edilip dururken ve hatta mahkeme-i temyizin kararları dahi hatayı adli diye heyet-i celileniz tarafından tetkik edilirken, beş-altı kişilik bir heyetin verdiği karara isabeti mahs var demek ne dereceye kadar doğru olur?... Cumhuriyetin, demokrasilerin en büyük kuvvetti hataları görmek ve onları tashih etmektir. İnkılaplar oradan kuvvet alırlar. Yoksa hatada ısrar, inkılap şimesidir (huy) demek, bendenizce inkılabın manasıyla tetabuk etmeyen bir iddiadır. İnkılap behemehal haksızlığa yol vermek mi demektir, yoksa haksızlığı yıkmak mı demektir?... hata olabilir efendiler. Yüzüne hain damgası vurduğunuz bir vatandaşa ve hatta onun evladına ve ahfalına intikal edecek bu damgayı vurduğunuz vatandaşa, bir merhale-i iltica vermek de zannederim ki inkılabı muhalif bir şey değildir" (TBMM Z.C., D. 3, C. 4, s. 197-198). Hükümetin zaman içerisinde değişen yaklaşımı ve Mahmut Esat'ın sarf ettiği bu sözler, şartlar olgunlaştığı takdirde demokrasiyi arzu eden bir idarî anlayışı işaret etmesi bakımından önemlidir.

ilişkilendirilerek, 3 Haziran 1925 tarihinde kapatılmıştır<sup>501</sup>. Bu kanun gerekçe gösterilerek, muhalefetin önemli ölçüde sindirildiğini ve tek sesli bir döneme geçildiğini görüyoruz. Bu tarihten sonra inkılaplar da hız kazanmıştır. Aynı yıl gerçekleşen Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasına ilişkin kanun ile ilgili olarak savcı ve müfettişlere bir bildiri yollayan Adalet Vekili Mahmut Esat, inkılaba en ufak bir zarar verecek olanların dahi yılmadan aranmasını ve bulunmasını istemekteydi. **“Türk milletinin her yenilik hareketiyle hayatta tagallübe, şerefe, muvaffakiyete doğru yürüyüşünün bütün bir tarihimizde bi aman hasmı olan irticaa, muhalefet perdesi altındaki entrikaları, bilhassa dinin vasıta-i siyaset ve fesat edilmesine asla nefes aldırılmamasını”** isteyen Mahmut Esat, **“genel hukukun, devlet ve hükümet kudretinin kesinlikle sağlanması ve korunmasıyla”** mümkün olabileceğini belirtmekte<sup>502</sup> ve baştan beri kendisinin ve arkadaşlarının takınmış olduğu sert tavrın ana gerekçesini de açıklamış olmaktadır.

Şeyh Sait İsyanı, sonuçları bakımından önemli bir olaydır. İlk defa bu isyandan sonra, inkılabı korumak açısından, genele yayılan sert önlemler alınmış ve bu suretle sağlanan sessizlik ortamında, arzu edilen inkılapların yapılması daha kolay olmuştur. Diğer bazı inkılaplarla birlikte, bu dönemde gerçekleşen hukuk inkılaplarına ve özellikle Medeni Kanun’a karşı yüksek sesle fazla itiraz edilmemiş olmasında dönemin bu tek sesli yapısının önemli bir payı olmalıdır.

### 2.5.12.3. Serbest Cumhuriyet Fırkası

Terakkiper Cumhuriyet Fırkası’nın kapatılmasıyla başlayan, uzun süreli sessizlik ortamından sonra, Mustafa Kemal tarafından bir muhalefet partisine olan ihtiyaç hissettirilmeye başlanmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kurulma gerekçeleri arasında iç ve dış bir çok sebep sayılmaktadır<sup>503</sup>. İleri sürülen bütün bu sebepler içinde, devlet-parti bütünleşmesinin olduğu tek sesli bir ortamdan çoğulcu bir ortama geçerek, devletin ve dolayısıyla Cumhuriyet Halk Fırkası’nın ve uygulanan politikaların

<sup>501</sup> Tunçay, **Tek Parti**, s. 146-149;

<sup>502</sup> Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, s. 397-398.

<sup>503</sup> Bunlar için bkz., Tunçay, **Tek Parti**, s. 1245-1249.; Meseleyi sadece ülkedeki diktatörlük havasını yıkmak ve çok partili hayata geçme isteği olarak yorumlayan düşünceler için bkz., Osman Okyar-Mehmet Seyitdanhoğlu, **Fethi Okyar’ın Anıları**, Ankara, Türkiye İş Bankası, 1999, s. 63-64; Ahmet Ağaoğlu, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, İletişim, 1994, s. 25-30; Cezmi Eraslan, “Türk Siyasi Hayatında Serbest Fırka Deneyimi Üzerine Düşünceler”, **İlmi Araştırmalar**, sa: 9, 2000, s. 89, 91-92.

eksikliklerinin görülmesi ve ayrıca rejimin tutunma derecesinin anlaşılması biraz daha öne çıkmaktadır. Kurulacak muhalefet partisinden bu açılardan faydalar beklenmekle beraber, bu partinin iktidar koltuğunu zorlayabileceği ise akıllara gelmiyordu.

SCF, 12 Ağustos 1930 yılında resmen kurulmuştur. Atatürk'ün isteği ile kurulan bu partiyi, Cumhuriyet Halk Fırkası içinden bazı kimseler hoş karşılamamıştır. Bu kişiler arasında Mahmut Esat'ın da bulunduğu anlaşılmaktadır. Muhalefet partisi hakkında hiç de olumlu fikirlere sahip olmayan Mahmut Esat, ilk günlerden itibaren Fethi Bey'le bir çok polemige girmiştir. Mahmut Esat'ın SCF'na karşı almış olduğu tavrın kişisel bir niteliği yoktur. Onun düşüncesinde inkılapların yapıldığı ve tutunmaya çalıştığı bir ortamda, özellikle organize olmuş muhalefet hareketleri son derece zararlıdır ve olmaması gerekir<sup>504</sup>. Mahmut Esat, yazılarında ağırlığı SCF'nı eleştirmekten çok, neden CHF'lı olmak gerektiği noktasında toplayarak, aynı zamanda CHF'nın propagandasını yapmıştır. Yeni partinin kuruluşundan yaklaşık on gün sonra Kayseri'de bir nutuk veren Mahmut Esat, bir muhalefet fırkasının kurulduğuna sevindiğini, bu Fırka'nın, kendilerinin daha sık hesap vermelerine vesile olacağını belirterek, CHF'nın "kuru bir hükümet sevdası ile" iktidarda bulunmadığını, Türk milletinin gerçek dileklerini yerine getirmek için çalıştığını belirtiyordu<sup>505</sup>.

Fethi Bey'in 4-8 Eylül 1930 tarihleri arasında yapmış olduğu İzmir, Aydın Manisa, Balıkesir ve Akhisar'ı da kapsayacak olan Ege gezisi, İzmir'de büyük olaylara sebep olmuş ve partinin kapanma sürecini hızlandırmıştır. Fethi Bey ve arkadaşları İzmir'e gelmeden bir gün önce Mahmut Esat bir konuşma yapmak üzere şehre gelmiş ve Cumhurbaşkanı'na gönderdiği bir telgrafla, halkın Fethi Bey heyetini aleyhte bir havayla karşılayabileceğini, gelmemesinin daha uygun olabileceğini belirtmişti. Kendisi de başlangıçta bu düşüncede olan ve bu kaygısını Cumhurbaşkanıyla paylaşan Fethi Bey, İzmir'e vardığında, durumun hiç de sanıldığı gibi olmadığını, kendisini karşılayan coşkulu kalabalığı görünce anlayacaktı<sup>506</sup>. Fethi Bey'in miting vereceği gün, İzmir CHF ileri gelenleri de halka konferanslar vermeyi planlamışlardı. Konferans verecek kişiler arasında Mahmut Esat da bulunmaktaydı. Ancak CHF ileri gelenlerinin program

<sup>504</sup> Bunun için Muhalefet başlığı altındaki kısma bakılabilir.

<sup>505</sup> Anadolu, 25 Ağustos 1930.

yapmalarının halk tarafından engellendiği<sup>507</sup> bu günden bir süre sonra, **Anadolu** gazetesinde bir tekzip yazısı yayınlanarak bu yazıda, muhalif gazetelerde Mahmut Esat'ın Bahribaba Parkı'nda konuşmasının engellendiği ile ilgili çıkmış haberlerin yalan oldukları bildiriliyordu<sup>508</sup>. Bu sırada yaşanan olaylarla ilgili olarak her iki fırkanın yandaşı basın organları birbirlerini suçlayıcı yayınlar yapıyorlardı. Fethi Bey'in düzenleyeceği miting öncesi çıkan olayları bastırmak için havaya ateş açılmış ve bir çocuk ölmüştü. Halk Fırkası binası taşlanmış, Anadolu gazetesine saldırı olmuştu. Bu arada her iki tarafın, yaşanan olayları Mustafa Kemal Paşa'ya farklı şekilde aksettirmeleri üzerine, durumun tespiti için, Kazım Özalp bölgeye gönderilmiştir. Kazım Paşa başkanlığında, Mahmut Esat, Vali Kazım, müstahkem mevki kumandanı Hüseyin Emir Paşa ve CHF müfettişi Zühdü ile SCF lideri Fethi Bey ve azasından katibi umumisi Nuri ve Tahsin Beylerin sekiz buçuk saat süren (9:30- 18:00 arasında) bir toplantı yaptıkları ve bu toplantıda Mahmut Esat Bey'le Fethi Bey arasında samimi ve çok şiddetli münakaşalar yapıldığı basında yer alan haberler arasındadır. Bu toplantıdan sonra hep beraber şehitliğe gidilerek el sıkışıldığı da ilgili haberde yer almaktadır<sup>509</sup>.

SCF'nın İzmir'de bu kadar beklenmeyen bir coşkuyla karşılanmış olması CHF mensuplarını şaşkına uğratmıştı. Bu arada İzmir gazetelerinin de Anadolu hariç, SCF saflarına geçtikleri basında yer alan haberler arasındaydı<sup>510</sup>.

CHF mensuplarının yapmaya çalıştıkları bütün engellemelere karşı, onları da şaşırtan bir şekilde, halkın SCF'na olan büyük ilgisinin önüne geçilememiş ve elli bin kişinin toplandığı bir miting gerçekleştirilmişti<sup>511</sup>. SCF bir çok yerde hızla örgütlenmeye başlamıştı. Bu arada Mahmut Esat'ın memleketi olan Kuşadası da büyük

<sup>506</sup> Okyar-Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın**, s. 72-73; Ağaoğlu, **Serbest Fırka**, s. 57; Mahmut Esat'ın şehre geliş sebebi, İzmir adliyesinin teftişi ve 12 Eylülde yapılacak olan Adliye Müfettişleri Kongresi'ne başkanlık edecek olmasıdır (**Anadolu**, 10 Eylül 1930; **Son Posta**, 4 Eylül 1930).

<sup>507</sup> Ağaoğlu'nun belirttiğine göre, öğleden sonra saat ikiye doğru, Fethi Bey konferans verecek diye bir şayia çıkartılınca bir kısım halk konferans mahalline doğru yönelmiş, ancak kürsüde Mahmut Esat'ı görünce dağılmışlardır. Bunun üzerine Mahmut Esat da otomobiline binerek, alanı terk etmek durumunda kalmıştır (Ağaoğlu, a.e., s. 62).

<sup>508</sup> Gazetenin bildirdiğine göre, Mahmut Esat Anadolu matbaasına giderken, o civarda bulunan bazı kişilerin teşvikiyle, kanunlara aykırı hareket etmekte bulunan bir gruba dağılmalarını söylemiş, buna rağmen dağılmayan grubu jandarma dağıtmıştır (**Anadolu**, 10 Eylül 1930, s. 1).

<sup>509</sup> A.e., İzmir olayları ile ilgili olarak muhalefetin yorumları için bkz., **Son Posta**, 7-11 Eylül 1930, s. 1.

<sup>510</sup> Son olarak **Hizmet** gazetesi **Halk Fırkası**'ndan ayrıldığını açıklamıştı (**Son Posta**, 4 Eylül 1930, s. 1).

<sup>511</sup> Okyar-Seyitdanlıoğlu, **Fethi Okyar'ın**, s. 74-75.

ölçüde SCF tarafına geçmiş ve üye sayısı 6 bini bulmuştu<sup>512</sup>. Bir süre sonra yapılan belediye seçimlerine Mustafa Kemal'in onayını alarak katılan SCF, bu seçimlerde yapılan bir çok baskı ve usulsüzlüklere rağmen, önemli bir başarı göstermiş ve 502 seçim bölgesinin 31'inde seçimleri kazanmıştı. SCF'nın belediye seçimlerini kazandığı yerlerden biri de Kuşadası idi<sup>513</sup>.

Mahmut Esat, İzmir olaylarından kısa bir süre sonra yaptığı değerlendirmede tehdit ve suçlama kokan bir şekilde şöyle demektedir: **"... Muhalefet Fırkası'nın İzmir'de kuruluşu günlerinde Fırkamızın uğradığı hakaret faizi ile iade edilebilirdi. İade edilmedi ise, Cumhuriyet Halk Fırkası hasımlarından değil, tarihten korktu. Aldatılmış temiz yürekli vatandaşların kanından korktu. Vatandaş kanı ile resmi küşat yapmaktan korktu. Onun için öcünü tarihe ve Cumhuriyet kanunlarına bıraktı"**<sup>514</sup>.

SCF kurulduktan sonra, neredeyse bütün zamanını bu parti ile mücadele ederek geçiren Mahmut Esat'ın Adliye Vekilliğinden istifa gerekçesinde de, bu parti ile daha rahat fikri mücadele etmek esas neden olarak yer almıştı.

Mahmut Esat'ın SCF ile mücadelesinde kalkış noktası, iki parti arasındaki farklılıkları da dile getirecek bir şekilde, CHF'nın politikalarını savunmaktır. Bir yazısında neden CHF'lı olduğunu açıklarken şunları saymıştır; mebus olurken CHF adına oy istediğini, bu nedenle bugün firkasını değiştirdiği takdirde seçmenlerini aldatmış olacağını, (bu arada SCF'na geçmiş olan milletvekillerini de hedef almaktadır), Cumhuriyet Halk Fırkası'nın **"en büyük Türk olan"** Gazinin idaresi altında olmasını, CHF'nın vatanı kurtaran firka olması ve vatanın iktisadîyatını yabancıların elinden kurtarıp Türklere veren parti olmasını ve Şimendifer siyasetinin takip edilmesini saymaktaydı<sup>515</sup>. Görüldüğü gibi bu gerekçeler, CHF propagandası yapmasının yanı sıra, aynı zamanda SCF ve politikalarına karşı bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Fethi Bey'in ve yandaşlarının, hükümetin takip ettiği demiryolu politikasını, pahalı bulan ve özellikle de gelecek nesillerle paylaşılması gereken bir yükün tek bir nesle yüklendiği noktasındaki eleştirilerini yersiz bulan Mahmut Esat, bu konuda şöyle demektedir:

<sup>512</sup> **Son Posta**, 22 Eylül 1930, s. 1.

<sup>513</sup> **Okyar-Seyitdanlıoğlu, a.e.**, s. 76.

<sup>514</sup> **Anadolu**, 18 Eylül 1930, s. 1.

<sup>515</sup> **A.y.**

**“Ben CHF’ndanım. Bunun sebeplerinden birisi de şimendifer siyasetidir. Türk vatanının belli başlı kurtarıcı saiklerinden birini de büyük İsmet Paşa’nın şimendifer siyasetinde görüyorum.... eski idare gibi milleti borca sokmadan, kendi parası ile eski idarenin yedi asırda yapamadığını yedi yılda başardı. Vatanın yarısından fazlasını demir çemberle ördü. Şimendifer lazımdır. Rus çarları geçmişte Osmanlı hükümetini silahla tehdit etmiştir, şimendifer yapmasın diye ve bütün düşmanları da öyle...”<sup>516</sup>. Demiryolunun güvenlik ve ekonomi açısından çok gerekli bir şey olduğunu savunan Mahmut Esat, muhalefet partisinin gelecek nesillerin işini bu nesle yükletmeyiniz, yaklaşımını da eleştirerek; “Cetleriniz Viyana kapıları önünde kılıçlarını sallarken, kan dökerken, yalnız kendilerini değil, bugünü de düşünüyorlardı” diye cevap vermekte ve bunun ertelenemeyecek nispette acil bir iş olduğunu söylemekteydi<sup>517</sup>.**

CHF’nın çiftçi ve köylüleri koruyucu önlemler aldığını (aşarın kaldırılması, kredi olanaklarından bahsediyor), askerliği 1.5 seneye indirdiğini, yolları yaptığını vs. anlatan Mahmut Esat, SCF’nın politikalarına da değinerek, bu Parti’nin inhisarlara karşı olmasını eleştirmekteydi. İnhisarların olmaması halinde bütün vergi yükünün, tıpkı eskiden olduğu gibi, çiftçi ve köylünün sırtına yükleneceğini belirten Mahmut Esat, aynı şekilde vergiler olmadan da hiçbir şey yapılamayacağını söylemekte ve SCF’nın vergileri indirme vaadini de garip bulduğunu belirtmekteydi<sup>518</sup>. Bu arada CHF’nın sıkıntılılarına da değinen Mahmut Esat, bazı kişilerin CHF kendi tapularında imiş gibi davrandıklarını, oysa bu partinin bütün Türk toplumunun malı olduğunu belirtmekte ve **“Türk ihtilalinde”** şahıs değil, ideal olduğunu söylemekteydi<sup>519</sup>.

Fethi Bey’in Türk adliyesi ile ilgili olarak yaptığı eleştirilere kızan Mahmut Esat, İcra Kanunu’nda borçlu için hapis cezası olmamasını eleştiren Fethi Bey’e dünyanın hiçbir yerinde borçlu için hapis cezası olmadığını, Fransa’nın bunu 63 yıl evvel kaldırdığını söyleyerek: **“millet faizcilerin, mütegalibenin, tefecilerin elinde hapis oyuncuğu değildir”** diyerek, Fethi Bey ve arkadaşlarından, şahsi endişelere

---

<sup>516</sup> A.y.

<sup>517</sup> A.y.

<sup>518</sup> A.y.

<sup>519</sup> Mahmut Esat, “Birlik Olacaktır”, *Anadolu*, 19 Ağustos 1931, s. 1.

dayanan, gayri samimi bir hareket yerine, daha ciddi bir muhalefet yapmalarını istiyordu<sup>520</sup>.

SCF'na halkın gösterdiği büyük destek, onun iktidar için kuvvetli bir aday olduğunu açığa çıkartmış ve bu konuda istekli davranan Parti'nin, üç ay içerisinde ömrünü tüketmesinin en önemli nedeni olmuştur. SCF, 17 Kasım 1930 tarihinde Fethi Bey'in Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği bir yazıyla kapanmıştır.

Parti kapandıktan sonra da Mahmut Esat'ın çeşitli vesilelerle eleştirilerine devam ettiğini görmekteyiz. 1931 yılında SCF ile ilgili olarak söylediği aşağıdaki sert sözler, onun bu muhalefet partisine ve zamanla Fethi Bey'e yönelen öfkesini yansıtmaktadır: “ Serbest Fırka niçin ortaya atıldı? Her neye mal olursa olsun hükümeti ele geçirmek, yer kapmak!.. Fethi Bey'in hırsı ve gururu yeni bir şey değildir. Menemen sokaklarında dökülen kan, tarihte bu fırkanın izi olarak kalacaktır”<sup>521</sup>.

İnkılapların henüz başladığı bir devrede kurulan TCF, kısa sürede batılılaşma yolunda yapılan veya yapılacağı hissedilen değişikliklere karşı tepki duyanların toplandığı bir çatı haline gelmişti. Çocukluk çağında olan rejim, çok partili demokratik bir ortamda kendisini koruyabilecek güce sahip değildi. Bu açıdan bir muhalefet partisi oldukça tehlikeliydi. Bunun farkında olan inkılapçılar için Takrir-i Sükûn Kanunu ile açılan dönem bir fırsat olmuştur. Bu dönemde istenilen inkılaplar fazla bir dirençle karşılaşmadan yapılmıştır. Devlet-parti-inkılap özdeşliğinden çıkan tek ses, kendisini, herkesin partili ve inkılapçı olduğunu düşündüğü bir dünyanın merkezinde görmekte ve başka bir ses duymak istememekteydi. Bunun sonucu, halktan kopukluk olmuştur. SCF'nın Ege gezisinde ve özellikle de İzmir'de sahip olduğu desteğin miktarı konusunda her iki tarafın da içine düştüğü yanılgı, bu kopukluğun en güzel örneğidir. Bununla birlikte, Mahmut Esat'ın telgrafının, İzmir'deki durumun CHF açısından endişe verici olduğunu anladıktan sonra, Fethi Bey'in İzmir'e gelmesini engellemek için yapılmış bir manipülasyon hamlesi olması ihtimali de az değildir. Sadece meselenin boyutları tahmin edilenden fazla çıkmıştır. İnkılapların ve yeni rejimin, toplum tarafından henüz hazmedilmediğini gösteren SCF deneyimi, CHF'nın ve liderlerinin

<sup>520</sup> Anadolu, 18 Eylül 1930, s. 1.

<sup>521</sup> Mahmut Esat, “Muhalefetin Armağanları”, Anadolu, 7 Ağustos 1931.



silkinmesini sağlamış, bu olaydan sonra Mustafa Kemal, bütün yurdu kapsayan bir geziye çıkma gereğini hissetmiştir.

Bu boyutta bir rahatsızlığın varlığı, diğer inkılapçıları olduğu gibi Mahmut Esat'ı da üzmüştür. Mahmut Esat, ortaya çıkan tablo karşısında, SCF'nı kuranlara yüklenmiş ve bir muhalefet partisinin gereksizliğinden ve tehlikesinden bahsetmiştir ki, bu tavrıyla, çoğulcu demokratik hayata geçiş için fırsatlar yaratmaya çalışan Mustafa Kemal'e yakın durmamıştır<sup>522</sup>. Rejime karşı memnuniyetsizliğin biriktiği 1925-1930 yılları arasında yapılan hukuk inkılaplarının altında, Mahmut Esat'ın büyük emeği ve imzasının olması, meselenin bir başka boyutudur. Yapılan inkılapların niteliğini en iyi bilenlerden biri olarak Mahmut Esat'ın, bu kadar sürede bu çapta değişikliklerin, doğal olarak, bir takım rahatsızlıkları da beraberinde getireceğini bilmesi de, SCF ya da başka herhangi bir muhalefet hareketinin bu denli karşısında yer almasına neden olmuştur. Bununla birlikte, SCF liderinin adliye işleri ile ilgili yaptığı eleştiriler, Mahmut Esat'ın bu partiye karşı mücadele isteğini kamçılamıştır.

Sonuç olarak, Mahmut Esat, Şeyh Sait İsyanı sırasında, rejime muhalif güçlere karşı gösterdiği ve gösterilmesi gerektiğini savunduğu sert tavrı, aradan geçen zamana rağmen değiştirmemiş ve liderlerin onayını aldığı halde, bir muhalefet partisi olması nedeniyle inkılaplar açısından tehlikeli olacağına inandığı SCF'nın kuruluşunu tasvip etmemiştir.

---

<sup>522</sup> Mustafa Kemal'in SCF'ye karşı tavrı için bkz., Eraslan, "Serbest Fırka Deneyimi", s. 79-92.

### BÖLÜM III

#### MAHMUT ESAT'IN FİKİRLERİ

Muhacir bir aileden gelen Mahmut Esat'ın, bu durumu ve büyüklerinden dinlediği vatan öyküleri, onun fikri yapısının oluşumunda ki ilk temel etkindir. Okur yazar bir aile çevresine sahip olması, onun da küçüklüğünden itibaren çeşitli ülke meseleleri ile alakadar olmasını sağlamıştır. Özellikle, devrin tanınmış simalarından biri olan dayısı Ubeydullah Efendi'nin, ittihatçı ve yenilikçi görüşleri, Mahmut Esat üzerinde tesirli olmuştur. İstanbul'daki lise yıllarında birlikte okuduğu arkadaşlarından Turgut Türkoğlu, onun dayısı Ubeydullah Efendi'den ne kadar etkilendiğini şu sözlerle anlatmaktadır: **“Hürriyet mücahidi bir zattı. Dayısı Mahmut Esat'ı babası kadar severdi. Mahmut Esat dayısından çok mülhem olmuştur”**<sup>1</sup>.

Bununla birlikte Darülfünundaki Hukuk eğitiminin, onun bilgi ve görgüsünü arttırdığı ve ülke meselelerine aşinalığını sağladığını, bu dönemde kaleme aldığı yazılardan anlamak mümkündür. İsviçre'de geçirdiği yıllarda edindiği bilgi ve deneyimler ise, onun fikir dünyasında önemli etkiler yapacaktır. Burada bir çok Avrupalı bilim ve düşünce adamlarının eserlerini okuyarak, batılı fikirleri yakından tanıyan Mahmut Esat, aynı zamanda, Avrupa'yı da her yönüyle yaşamak ve anlamak fırsatını bulmuştur.

Yurda döndükten sonra, çeşitli basın organları aracılığıyla, düşüncelerini yoğun bir şekilde açıklamaya başlayan Mahmut Esat, yeni devletin inşasında etkili olmak istemiştir. Bilgi birikimini inkılap yolunda kullanan Mahmut Esat, hem Doğu'lu ve hem de Batı'lı kaynaklara yaptığı atıflarla, düşüncelerini ispatlamaya çalışmıştır. Sahip olduğu heyecanlı karakter, onun düşüncelerinin zaman zaman uçlarda dolaşmasına neden olmuştur. Hükümette yer aldığı yıllarda, mümkün olduğunca, düşündüklerini uygulama çalışan Mahmut Esat'ın bazı fikirleri, zaman içerisinde önemli değişiklikler göstermiştir.

Bu bölümde Mahmut Esat'ın yazılarında ve konuşmalarında dile getirdiği çok çeşitli konulardaki fikirleri, sınıflandırılarak açıklanmaya çalışılmıştır.

---

<sup>1</sup> Işırtman , Mahmut Esat, s. 9-10.

### 3.1. İHTİLAL

Sözlüklerde genel olarak, bozulma, karmaşa, düzensizlik olarak tanımlanan ihtilal (Rebellion, Revolution) ile ilgili değişik tanımlamalar mevcuttur. Sosyolojik anlamda İhtilal; **“toplum içerisindeki çatışmalardan doğan ve sosyal değişmeyi de içine alan bir olgudur”**<sup>2</sup>. Değişim isteği konusunda toplumdaki gruplar ya da sınıflar arasında uzlaşma sağlanamaması, değişimi isteyenlerle, istemeyenler arasında bir mücadele başlatır. Bu mücadelenin şiddet unsurlarını içeren bir biçimde yoğunlaşarak, bir ayaklanma ya da savaş haline dönüşmesi ise **ihtilal** olarak tanımlanır. İhtilalin başarılı olması durumunda, değişime yönelik olarak başlayan yeniliklere ise **inkılap** denir. Bu durumda ihtilal, inkılabın (onu başlatan) bir evresi olarak ortaya çıkmaktadır. Arapça bir kelime olan inkılap ise, zorlayarak biçim değiştirme olarak tanımlanmaktadır. Ama bir değişimin inkılap olarak tanımlanması için ani ve hızlı olması ve sonuçları açısından geniş alanları etkilemesi gerekmektedir. Bununla birlikte inkılap, bir ihtilal olmadan da gerçekleştirilebilir<sup>3</sup>.

Mahmut Esat’ın fikir dünyasının temelindeki kavram ihtilalciliktir. O, bir çok konuyla ilgili düşüncelerini açıklarken hep bu noktadan hareket etmektedir. Belki de bu düşünce tarzı ve fikirlerini sonuna kadar savunmaktan vazgeçmeyen karakteri nedeniyle, pek çok kimse tarafından itici bulunmaktan kurtulamamıştır.

İhtilalcilik Mahmut Esat’ın kafasında ilk gençlik yıllarından itibaren mevcut bir anlayıştır. Nitekim İsviçre’de öğrenci olduğu sıralarda, Cenevre’deki Türk Baş Konsolosu’nun onunla ilgili olarak söylediği: **“uysal bir talebe değil, ihtilalcidir”**<sup>4</sup> şeklinde ki sözleri, Mahmut Esat’ın bu yönünü Lozan Türk Talebe Birliği başkanı olduğu o yıllarda, pratikte de sergilediğini göstermektedir. Hayatın sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde bulunduğunu ve bu dönüşümün hayata dair her şeyi kendisiyle birlikte dönüştürmesi gerektiğine inanan Mahmut Esat: **“Ebedi olduklarını iddia eden gök kitapları bile yerlerini zamanın icaplarına bırakıyorlar... işte Tevrat,, işte İncil, işte Kur’an. Hatta bunları gönderen “Allah” bile anlamını değiştiriyor.**

<sup>2</sup> Sezgin Kılıççelik, Yaşar Erjem, Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Konya, Göksu Matbaası, 1992, s. 214.

<sup>3</sup> Ahmet Mumcu, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ed. Ömer Zühtü Altan, Osman Nedim Zillioğlu, Fasikül I, İstanbul, Anadolu Üniv. Açıköğretim, 1986, s. 2-3.

<sup>4</sup> Işırtman, Mahmut Esat, s. 12.

**Bazen büsbütün yitiriyor. Rus Komünist İhtilalinde duvarlara yapıştırılan levhalarda: -Allah tarihe karıştı!- ibareleri görülüyordu. Voltaire, Pareto gibi filozof ve sosyologlar: -Allah insanları değil, insanlar Allah'ı yarattı- diyorlar”<sup>5</sup> şeklindeki sözleri ile Mahmut Esat, ihtilalci anlayışını net bir şekilde ifade etmektedir. Bir başka zaman, cumhuriyet savcılarına hitaben yapmış olduğu bir konuşmada ise şöyle demektedir: “Arkadaşlar, iktisadî, siyasi, içtimai hayat icabatından tabii tekâmüllerin hüküm ferma olduğuna inananlardan değilim. Tabii tekamül, fizik meselelerinde hükmünü yürütebilir. Fakat, siyasi, içtimai hayatta bunun yerini, ihtilaller, inkılaplar alır”<sup>6</sup>. Yani ilerleme için mutlaka değişim gerektiğine inanan Mahmut Esat, eskiyi muhafaza etmenin ilerlemeyi durduracağını düşünmekte ve kendisini hiç bir eski değerle bağlı hissetmemektedir.**

Mahmut Esat, çeşitli ansiklopedilerde yer alan ihtilal tanımlamalarının, ihtilali kuvvetle başarılan, sosyal ve siyasal alanlarda köklü değişiklikler yapan bir hareket olarak gösterdiğini belirttikten sonra kendisi şöyle bir tanım yapmaktadır: “**Bence tam ve olgun anlamıyla ihtilal; siyasal, sosyal ve ekonomik bakımlardan mevcut bir nizamın yerine; yine siyasal, sosyal ve bilhassa ekonomik bakımdan zorla ve çoğunlukla silah gücüyle başarılan yeni ve ileri bir nizam kuran harekettir. İhtilal sadece siyasi ise, tam ve olgun anlamıyla bir ihtilalden bahsolunamaz**”<sup>7</sup>. Bu tanımında Lenin’den etkilenmiş olan Mahmut Esat<sup>8</sup> siyasal ihtilali de şöyle tanımlamaktadır: “**Anayasanın; kanuni, nizami usullerle vücuda getirilen değişiklikler yerine, birden bire ortadan kaldırılması, yıkılmasıdır**”<sup>9</sup>. Siyasal ihtilalin amacı ise, egemenliğin mümkün olduğu kadar halka verilmesidir. 1905 Rus İhtilali ile 1908 Osmanlı İhtilali’ni buna örnek olarak gösteren Mahmut Esat, bu ihtilallerin sosyal ve ekonomik düzene ilişmedikleri için, millete pek fazla bir şey kazandırmadıklarını ileri sürmektedir. 1789 Fransız İhtilali, 1917 Rus İhtilali ve 1919’da başlayan Atatürk İhtilali’nin tam ve olgun ihtilaller olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bunların ileri bir rejim kurarak **siyasal, sosyal ve özellikle de ekonomik**

<sup>5</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 116.

<sup>6</sup> “Adliye Vekili Mahmut Esat Bey’in İstanbul’da Söylediği Mühim Bir Nutuk”, *Aynı Tarihi*, sa: 63-67, C. 21, 1929, s. 4982-4987.

<sup>7</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 58.

<sup>8</sup> A.e., s. 146.

<sup>9</sup> A.e., s. 33.

### 3.1. İHTİLAL

Sözlüklerde genel olarak, bozulma, karmaşa, düzensizlik olarak tanımlanan ihtilal (Rebellion, Revolution) ile ilgili değişik tanımlamalar mevcuttur. Sosyolojik anlamda İhtilal; **“toplum içerisindeki çatışmalardan doğan ve sosyal değişmeyi de içine alan bir olgudur”**<sup>2</sup>. Değişim isteği konusunda toplumdaki gruplar ya da sınıflar arasında uzlaşma sağlanamaması, değişimi isteyenlerle, istemeyenler arasında bir mücadele başlatır. Bu mücadelenin şiddet unsurlarını içeren bir biçimde yoğunlaşarak, bir ayaklanma ya da savaş haline dönüşmesi ise **ihtilal** olarak tanımlanır. İhtilalin başarılı olması durumunda, değişime yönelik olarak başlayan yeniliklere ise **inkılap** denir. Bu durumda ihtilal, inkılabın (onu başlatan) bir evresi olarak ortaya çıkmaktadır. Arapça bir kelime olan inkılap ise, zorlayarak biçim değiştirme olarak tanımlanmaktadır. Ama bir değişimin inkılap olarak tanımlanması için ani ve hızlı olması ve sonuçları açısından geniş alanları etkilemesi gerekmektedir. Bununla birlikte inkılap, bir ihtilal olmadan da gerçekleştirilebilir<sup>3</sup>.

Mahmut Esat'ın fikir dünyasının temelindeki kavram ihtilalciliktir. O, bir çok konuyla ilgili düşüncelerini açıklarken hep bu noktadan hareket etmektedir. Belki de bu düşünce tarzı ve fikirlerini sonuna kadar savunmaktan vazgeçmeyen karakteri nedeniyle, pek çok kimse tarafından itici bulunmaktan kurtulamamıştır.

İhtilalcilik Mahmut Esat'ın kafasında ilk gençlik yıllarından itibaren mevcut bir anlayıştır. Nitekim İsviçre'de öğrenci olduğu sıralarda, Cenevre'deki Türk Baş Konsolosu'nun onunla ilgili olarak söylediği: **“uyusal bir talebe değil, ihtilalcidir”**<sup>4</sup> şeklinde ki sözleri, Mahmut Esat'ın bu yönünü Lozan Türk Talebe Birliği başkanı olduğu o yıllarda, pratikte de sergilediğini göstermektedir. Hayatın sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde bulunduğunu ve bu dönüşümün hayata dair her şeyi kendisiyle birlikte dönüştürmesi gerektiğine inanan Mahmut Esat: **“Ebedi olduklarını iddia eden gök kitapları bile yerlerini zamanın icaplarına bırakıyorlar... işte Tevrat,, işte İncil, işte Kur'an. Hatta bunları gönderen “Allah” bile anlamını değiştiriyor.**

<sup>2</sup> Sezgin Kılıççelik, Yaşar Erjem, Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü, Konya, Gökso Matbaası, 1992, s. 214.

<sup>3</sup> Ahmet Mumcu, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi, Ed. Ömer Zühtü Altan, Osman Nedim Zılhoğlu, Fasikül I, İstanbul, Anadolu Üniv. Açıköğretim, 1986, s. 2-3.

<sup>4</sup> Işıman, Mahmut Esat, s. 12.

açılardan eskiyi yıkarak yerine yepyeni bir düzen getirdiklerini ifade etmektedir. Sadece zorla ve silah gücüyle başarılan bir harekete, bu unsurlarda bir değişme yaratmadıkça ihtilal denilemeyeceğini belirten Mahmut Esat, silah gücünün, ihtilalin bir unsuru olmadığını sadece başarılması için kullanılan önemli bir araç olduğunu, bununla birlikte, böyle bir araca başvurmaksızın da ihtilalin gerçekleşebileceğini belirtmektedir<sup>10</sup>. Mahmut Esat'ın yaptığı bu ihtilal tanımlamalarına bakıldığında, onun, ihtilali inkılapla eş anlamlı olarak kullandığı açıkça görülmektedir.

İhtilali, ileriye doğru bir hareket olarak tanımlayan Mahmut Esat, zor kullanarak ya da kullanmayarak, geriliği ve eskiliği getirip, düzeni değiştiren bir hareketin ihtilal olmadığını belirtmekte, bunun sadece bir “kaytıklık” ya da “irtica” olarak adlandırılabileceğini söylemektedir. Eskilik ve yeniliğin ayırt edilebilme ölçüsü olarak ise çağın sağduyusunu –çağın yüksek anlayışlarını- göstermektedir.

Mahmut Esat'ın ihtilal konusundaki görüşlerinden büyük ölçüde etkilendiği İngiliz düşünür John Locke, (Sivil Hükümet ) ihtilalin milletler için son başvurulacak çare olduğunu kabul etmekte ve onu şu durumlarda meşrulaştırmaktadır: Yürütme gücü 1- kanunları tanımazsa, 2- millet meclisinin toplanmasına mani olursa, 3- seçimleri etkilerse ve 4- vatani düşman eline teslim ederse, yürütmeye karşı ve meclis, milletle devlet arasında aktedilmiş mukavelenin dışına çıkarsa, yasamaya karşı ihtilal hakkı doğar. Buna göre Türkiye’de 1908 ve 1919 İhtilallerinin meşru olduğunu belirten Mahmut Esat, yine Locke’u destekleyerek, halka ihtilal hakkının tanınmasının tehlikeli bir şey olmadığını, çünkü halkın, ihtilal çıkarmak bir yana mevcut idareye elinden geldiğince sahip çıkan bir eğilimi olduğunu, Osmanlı ve Fransız tarihlerinden örnekler vererek açıklamaktadır<sup>11</sup>. Ancak Mahmut Esat, ihtilal ile ilgili görüşlerini çok doğru bulmakla birlikte Locke’u, bu hakkı halka sınırlı (belli şartlar dahilinde) bir şekilde tanıdığı için eleştirmektedir. Ona göre, ihtilal hakkı, halka sınırsız olarak tanınmalıdır<sup>12</sup>. Bu hakkın sık sık kullanılması durumunda fenalık getireceğini kabul eden Mahmut Esat, halkın bu hakkını suiistimal etmeyeceğine güvenmektedir<sup>13</sup>. Locke’dan başka, “ihtilal ve sebepleri hakkında en esaslı görüşleri ihtiva ettiğini” söylediği, Karl

<sup>10</sup> A.e., s. 59.

<sup>11</sup> A.e., s. 101-107.

<sup>12</sup> A.e., s. 107.

<sup>13</sup> A.e., s. 108.

Marks ve Frederic Engels'den etkilenmiştir. Üretim sistemindeki radikal değişimin diğer alanları da etkileyeceğini<sup>14</sup> bu nedenle, bir ihtilalin mutlaka ekonomik düzenlemelerle tamamlanması gerektiğini belirten Mahmut Esat, Marks'ın, **Ekonomi Politik Kritiklerine Yardım** adlı kitabından, ekonomik yapının önemini ifade eden şu sözlerine yer vermektedir. **“Kamunun ekonomik bünyesi; üzerinde yükselen siyasal, moral, hukuki binanın maddi temelidir. Esasıdır. Sosyal vicdanın zaman zaman aldığı şekiller, anlayışlar kamunun bünyesini yapan ekonomik sistemle ilgilidir. Maddi hayatta ki üretim usulü, sosyal, siyasal, psikolojik ve moral hayatın durumlarını tayin eder”**<sup>15</sup>. İşte bu, Mahmut Esat'ın genelde ihtilaller ve özelde de Türk ihtilali için önemli bularak sürekli olarak savunduğu bir görüştür.

Görüldüğü gibi Mahmut Esat, ihtilalin toplumlar için bir hak olduğunu savunmaktadır. Bununla birlikte ihtilal tanımını sadece kuvvet zoruyla başarılmış bir hareket olarak değil, bu hareketin sonunda yapılan köklü değişiklikleri yani, inkılapları da kapsayan bir anlamda kullanmaktadır. Mahmut Esat'ın ihtilal tanımının diğer bir belirleyici özelliği ya da farkı ise, zorla yapılırsa ve devlet ve toplum hayatının her yönünü kapsayıcı köklü değişiklikler getirmiş olsa bile, eğer bu değişim yeniyi, ileriye temsil etmiyorsa, onun ihtilal sayılmayacağıdır. İleri ya da yeni olanın belirlenmesinde ise, üstün ve hakim olan anlayış, fikir ve değerler kıstas olarak alınmalıdır. Bu bakımından ihtilal kavramına sübjektif sınırlamalar getirdiği söylenebilir. Ayrıca, statükoya bağlı geleneksel ya da dinsel düşünce ve tavırları dışlayan materyalist anlayışı ile ihtilalci yaklaşımları uyum içindedir.

### 3.1.1. İhtilallerin Başarısı İçin Önemli Bir Unsur: Şef

Mahmut Esat'a göre, Türk İhtilali **hürriyet aşkı** ile başlamış ve Mustafa Kemal ve diğer önder kadroyla birlikte başarıyla yürütülmüştür<sup>16</sup>. Carlyl'in **“Tarih büyük adamların hayat hikayesidir”** şeklindeki sözlerine katıldığını belirten Mahmut Esat, milletlerin büyük işleri başarması için mutlaka iyi bir öndere sahip olması gerektiğine inanmaktadır<sup>17</sup>. **“Zeka ve bilgi, feragat, ölümden korkmamak, bir ihtilalin unsurlarından olmamakla beraber, onu başarılı kılan belli başlı, hatta biricik**

<sup>14</sup> A.e., s. 117, 144-145.

<sup>15</sup> A.e., s. 117.

<sup>16</sup> Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 2”, *Sadâ-yı Hak*, 26 Mayıs 1924.

<sup>17</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 150.

etkenlerdir” diyen Mahmut Esat, bu hasletleri taşıyan liderlerin başarılı ihtilallere imza atacağını ileri sürerek, ihtilallerin genişliği ve kavrayışı ile ihtilali yürütenlerin zihni yapı ve faaliyetlerinin niteliği arasında bir bağ kurmaktadır. Bu bağlamda, “**Son Türk İhtilali, Atatürk’ün kafasının bir fotoğrafisinden başka bir şey değildir**” diyen Mahmut Esat<sup>18</sup>, ancak Atatürk’ün bu işi tek başına değil, Türk aydınları ve milletle birlikte başardığını söylemektedir<sup>19</sup>. İyi bir şefin, iyi bir devlet adamı da olması gerektiğini belirten Mahmut Esat; kindar olmayan, uyanık olan, dedikodulara kulak asmayan ve kendini sevdiren bir kişinin ancak iyi bir şef olacağını ve davasını başarıya ulaştıracağını düşünmektedir<sup>20</sup>.

Fransa’nın II. Dünya Savaşı’nda bir hafta gibi kısa bir sürede işgal edilmesini, büyük bir şefe sahip olmamasına bağlayacak kadar düşüncesinde ısrarlı olan Mahmut Esat, bu konuda şöyle demektedir: “**Bir millet büyük şeflerden mahrum olup da moralini kaybederse, o millet, dünya savaşından sonra, hatta Fransa gibi dridnotlarıyla, büyük ordularıyla, toplarıyla, silahlarıyla, kılıçlarıyla dünyanın en güçlü devleti olsa bile bir içim sudur**”<sup>21</sup>.

Şeflerin varlığını milletin maneviyatını yükselten çok önemli bir faktör olarak gören Mahmut Esat’ın, büyük bir önem vererek savunduğu şeflik sistemi, Nasyonal Sosyalist ideolojinin temel karakteristiklerinden biridir. Halk tarafından seçilmeyen “şef” ya da “önder”, kendiliğinden onun bağrından doğar. Topluluk adına bütün kararları veren şef, devlet iktidarlarının tekeline sahiptir. Halka düşen, sadece şefine inanmak ve onun peşinden gitmektir. Önder ve onun peşinden gidenler, siyasal kuruluşun temel iki ögesini oluştururlar<sup>22</sup>. Hitler, şefin önemini şu sözlerle anlatmaktadır: “**İrkçı devlet anlayışı, şefi ve elitleri gerektirir. Heyet ve mesul şef. Devlet otoritesinin tarihi esası**”<sup>23</sup>.

Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyetin ilk yıllarında böyle bir düşünceye sahip olmayan Mahmut Esat ve onun gibi düşünen diğerleri, egemenlik haklarını zedeleyeceği gerekçesiyle, devletin başında bir çok yetkiyle donatılmış bir

<sup>18</sup> A.e., s. 62.

<sup>19</sup> A.e., s. 150.

<sup>20</sup> A.e., s. 99.

<sup>21</sup> Mahmut Esat, “Fransa’nın Yıkılışı”, *Anadolu*, 17 Eylül 1940.

<sup>22</sup> Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 153.

<sup>23</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 51.



cumhurbaşkanı bile görmek istememişlerdi. 1924 yılında Meclis'te Mustafa Kemal'in huzurunda Rauf Bey'in Cumhuriyet ile ilgili sözlerine cevap verdiği konuşmasında sarfettiği şu sözler bu açıdan önemlidir: **“Hakimiyet-i milliye bir reisin lütuf ve ihsanı veya onun elden alvermesi ile ortadan merfu olacak bir şey midir? Bunu kabul ettiğimiz taktirde Türk inkılabının ve Türk milletinin hiçbir manası yoktur. Yalnız bir şahsın manası vardır demektir. Bunu kabul edemem”**<sup>24</sup>. Buradan da anlaşıldığı üzere 1924 yılında henüz bir şeflik anlayışı söz konusu değildir. Ancak, anayasa ile belirlenen siyasal sistemin kurallara göre işlemesi, fiili olarak yaşananları aynen aksettirmemektedir. Bu farklılık, tek partili bir dönemde, parti tüzüğü'nün genel başkana verdiği yetkiler ve parti devlet bütünleşmesinin yarattığı bir sonuçtur<sup>25</sup>. Buna rağmen, kimi zaman şefin isteklerinin tersine görüşleri de savunmuş olan Mahmut Esat, bunu yaparken, Türk inkılabında şahısların değil, **idealin** önemli olduğu ilkesinin geçerli olduğunu belirtmiştir<sup>26</sup>.

Ancak, geçen zaman içerisinde yaşanan iç ve dış siyasal gelişmeler, Mahmut Esat'ın bazı düşüncelerinde değişmelere neden olmuştur. Örneğin Nasyonal Sosyalist ideolojideki şef kavramı ortaya çıkana kadar, bu kelime Mahmut Esat'ın ve diğer inkılapçıların literatüründe başlangıçta yer almamaktaydı. 1930'dan sonra, şef veya şeflik kavramının Türk siyasal hayatına bir Nasyonal Sosyalist etki olarak uyarlandığını ve bir süre sonra, (1938 CHP Olağanüstü Kurultayı'nda) Mustafa Kemal'in **Ebedi Şef** ve İsmet İnönü'nün de **Milli Şef** olarak adlandırıldığını görmekteyiz. 1933 yılında CHF tarafından çıkarılmış bir rehberde şöyle denmektedir: **“şefin rolü her yerde ve bilhassa fırka hayatı henüz inkişaf etmemiş memleketlerde mühimdir. Çünkü bu siyasi kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve bu prensipleri fikirlere aşılacak ve mütemadiyen besleyecek, memleket siyasetine**

<sup>24</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 10, s. 140-141.

<sup>25</sup> Hükümeti kuran tek partinin lideri aynı zamanda değişmez genel başkanıdır ve genel başkan vekili ve parti sekreteri ile birlikte milletvekillerini seçmektedir. Bu şekilde oluşan parlamento kendi içerisinde aynı zamanda kendilerini seçen bir kişiyi Cumhurbaşkanı yapmaktadırlar. Hükümetlerin kararları lider çevresindeki bir kadro tarafından alınmakta ve önce parti grubunda görüşülüp onaylandıktan sonra Meclis'te kabul edilmektedir. Bu durumda yasama organının işlevi gerçekte sadece alınan kararlara yasal bir meşruiyet kazandırarak hükümete yardımcı olmadığı belirlenen bir görüşe göre bu durum, resmen adı konmamış bir şeflik sisteminin varlığına işaret etmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için (bkz., Cemil Koçak, “Tek Parti Yönetimi Kemalizm ve Şeflik Sistemi:Ebedi Şef/Milli Şef”, **Kemalizm**, C. 2, İstanbul, İletişim, 2002, s. 119-137).

<sup>26</sup> Mahmut Esat, “Birlik Olacaktır”, **Anadolu**, 19 Ağustos 1931.

**istikamet verecek ve millet efradının siyasi terbiyesini tamamlayacak olan şeftir**<sup>27</sup>. Mustafa Kemal'in yaratıcı şef olarak tarif edildiği bu rehberde, şefin bir milletin hayatında ne kadar önemli bir unsur olduğu ifade edilmiştir.

Türkiye'de ortaya çıkan şef anlayışı, Nasyonal Sosyalist sistemdekine benzemekle birlikte, aralarında bir takım farklar da mevcuttur. Recep Peker, zamanın şef telakkisi ile ilgili olarak yanlış olan bir takım hususlardan bahsetmektedir ki, bunlar aynı zamanda Türkiye'deki şef anlayışının ne olması gerektiğini ifade etmektedir. Şefin değerini düşüren anarşik düşüncelerle, ona haddinden fazla değer vererek, bilgili ve değerli diğer bir takım kimseleri hiçe sayan görüşleri eleştiren Peker, kendilerinin şefe verdiği anlamı şöyle ifade etmekteydi: **"Şef, dediğim gibi, bütün ısıtıcı, besleyici, alıp götürücü vasıflarla baştadır. Fakat onunla birlikte giden ve beraber inanan varlıkların yekûnunu, bir sürü telakki etmek hatadır"**<sup>28</sup>. Oysa Nasyonal Sosyalist sistemde halk, sadece takip eden olarak algılanmaktadır. Şefin: **"Bir siyasal partinin bütün ana düşüncelerini, iradesini, yapış kuvvetini ve şerefini ..."** temsil ettiğini söyleyen Peker<sup>29</sup>, bu kelimeyi siyasi kimliğinden sıyrarak manevi alana çekmekte, ulusal birliğin simgesi yapmakta ve daha çok lider anlamında kullanmaktadır. Bununla birlikte Mahmut Esat, bir tek şeften değil şeflerden bahsetmekte ve ihtilali yürüten kimseleri, baş veya şef olarak nitelemektedir. Mahmut Esat'ın bu düşüncesi dikkate değerdir. Nitekim Türk inkılabı ile ilgili olarak geçmişte ve günümüzde yapılmış değerlendirmelerde, genellikle bir tek önderden bahsedilmektedir. Mahmut Esat'ın ise şeften değil şeflerden bahsediyor olması, onun şeflik kavramını Nasyonal Sosyalist düşünceden ayıran önemli bir unsurdur. Mahmut Esat'ın bu yaklaşımı, büyük bir ihtilal olarak gördüğü Türk İnkılabını, bir tek önder değil, önderler tarafından gerçekleştirilen 1789 Fransa ve 1917 Rus İhtilalleri ile aynı kategoride değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır.

Şeflerin en çok dikkat etmeleri gereken konuların başında arkadaş seçiminin geldiğini söyleyen Mahmut Esat, bu arkadaşların, kanaatçe, azimce ve karakterce

<sup>27</sup> Rehber, s. 7. Cumhuriyetin 10. Yılı münasebetiyle hazırlanmış olan bu rehber toplam 21 sayfadan oluşmaktadır.

<sup>28</sup> Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk, **İlk İnkılap Tarihi Ders Notları**, Haz. Oktay Aslanapa, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997, s. 253.

<sup>29</sup> Bozkurt, Peker, Tengirşenk, **İlk İnkılap Tarihi**, s. 252-253.

sarsılmaz kişiler olmaları gerektiğini ifade etmekteydi<sup>30</sup>. Şefler arasında anlaşmazlık olmasının, ihtilal açısından çok tehlikeli sonuçlar yaratabileceğini belirten Mahmut Esat, Fransız ihtilalini örnek vererek, Robespierre ve Danton arasındaki anlaşmazlığın ihtilale büyük darbe vurduğunu söylemekte ve bu konuda şeflere dikkatli davranmalarını tavsiye etmektedir. Mahmut Esat'ın şeflerle ilgili diğer tavsiyeleri ise sefahate itibar etmemeleri, kin, kıskançlık gibi hislerle ihtilale faydası olacak kimseleri etkisizleştirmemeleri şeklindedir. Ayrıca şeflerin her türlü tehlikeye karşı dikkatle korunması gerektiğinin de altını çizmektedir<sup>31</sup>.

Sonuç olarak, 1930'lara kadar Türk inkılabında şahısların bir önemi olmadığını belirterek, bir bakıma şeflik anlayışının karşısında yer alan Mahmut Esat, bu tarihten sonra iç ve dış gelişmelerin de etkisiyle şeflik sistemini, ama kendi bakış açısıyla, benimsemiştir.

### 3.1.2. Türk İhtilali

Burada belirtilmesi gereken nokta, Mahmut Esat'ın Türkiye'deki değişim hareketini bir inkılap olarak değil de, ihtilal (Türk İhtilali, 1919 İhtilali gibi terimlerle ifade etmektedir) olarak tanımlamasıdır. Neden ihtilal olduğunu ise şöyle açıklamaktadır: **“İhtilal bir şeyin esasından değişerek, yerine yepyenisinin geçmesidir. İnkılap ise bu değildir. İnkılap, bir şeyin aslını muhafaza ederek başka bir kalıba girmesi, başka bir hale dönüşmesidir”**<sup>32</sup>. Oysa Türkiye'de yaşananlar sonucunda bin yıllık müesseseler, arkalarında duran düşüncelerle birlikte yıkılmıştır. İnkılap kelimesinde **psikolojik bir sıkıntı** da olduğunu söyleyen Mahmut Esat, buna sebep olarak II. Abdülhamit'in inkılap terimini kullanmayı tercih etmesini göstermektedir<sup>33</sup>.

Bununla birlikte, Mahmut Esat'ın, hem ihtilal ve hem de inkılap terimlerini kullandığını, ancak bunların ikisine de aynı anlamsal içeriği (ihtilal anlamını)

<sup>30</sup> Atatürk, Lenin, Hitler ve Mussolini'nin böyle arkadaşlar bulduklarını belirten Mahmut Esat, bunun onların başarılarının sırrı olduğunu söylemektedir (Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 99).

<sup>31</sup> A.e., s. 152, 183-186.

<sup>32</sup> A.e., s. 137, 138.

<sup>33</sup> Abdülhamit'in Mithat Efendi'ye yazdırdığı kitabın adı “Üssü İnkılap”tır diyen Mahmut Esat, Abdülhamit gibi bir müstebitin kullandığı bir terimle yeni müesseselerimizin ifade edilemeyeceğini belirterek, Atatürk'ün ihtilal terimini sevdiğini söylemektedir (a.e., s. 138).

yüklediğini görmekteyiz<sup>34</sup>. Yukarıda yaptığı tanımlamada da görüldüğü gibi Mahmut Esat bir kavram kargaşası yaşamamakta, ihtilal terimini bilinçli olarak kullanmaktadır. Bununla birlikte İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde onunla birlikte ve Mustafa Kemal'in denetiminde, İlk İnkılap Tarihi derslerini anlatan diğer kişiler olan Yusuf Hikmet (Bayur), Recep Peker ve Yusuf Kemal (Tengirşenk) de Fransızca **Révolution** kelimesine dayanmakla birlikte, Mahmut Esat'ın tersine inkılap terimini kullanmayı tercih etmişlerdir. Ancak burada dikkati çeken nokta, bu kişilerin inkılap tanımlamalarının da ihtilale özgü nitelikler içermesi ve bu durumun zaman zaman anlam kaymaları yaratarak, bir kavram kargaşasına neden olmasıdır<sup>35</sup>. Daha sonraları Yavuz Abadan'ın da bu iki kavramı birbiriyle özdeşleştirerek kullandığı görülecektir<sup>36</sup>. Bugünlerden başlayan “inkılap mı?-ihtilal mi?” tartışması zamanımıza kadar uzanmaktadır. Mahmut Esat'a göre inkılapların (yani ihtilallerin) en esaslı hedefi “maziyle hesapları kesmek, maziyi yıkmaktır” ve yerine daha yeni ve güzel olanı getirmektir. Türk inkılabının da bunu yapmak için uğraştığını belirten Mahmut Esat, ancak bu doğrultuda belirtilen irade ve yapılan faaliyetlere rağmen, bazı zihniyetlerin kendilerini geçmişin etkilerinden kurtaramadığını belirterek, örnek olarak hukuk

<sup>34</sup> Yaşananların aslında ihtilal olduğunu, ya da öyle olması gerektiğini düşünen Mahmut Esat, -dönemin şartları gereği ve Mustafa Kemal'in bu terimi kullanmaması nedeniyle olabilir- İhtilal kelimesi ile birlikte inkılap kelimesini de genellikle ihtilalin sahip olduğu anlamı yükleterek, yani ihtilal yerine kullanarak, bir çok yazı ve konuşmasında kullanmıştır. “Bunun için Türk ihtilalini yapan büyük parti, inkılapçidir. Yani ihtilalcidir. Çünkü yenilik yapmak hususunda tekamülü reddeder... bugün Türkiye baştan başa inkılapçidir, yani ihtilalcidir”. Kitabında inkılapçı olduğunu söyleyen Mahmut Esat: “Zira hayat devamlı bir değişikliklerdir. Durmak ölümdür. Yaşamak ve yaşatmak istediğimiz için inkılapçiyiz” demektedir (a.e., s. 157, 230).

<sup>35</sup> Recep Peker, İnkılap Tarihi kürsüsünden verdiği derslerinde inkılabı şöyle tarif etmekteydi: “inkılâb; bir sosyal bünyeden geri, eğri, fena eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları *birden yerinden sökülüp*, onların yerine ileriye doğruyu, iyiyi, yeniyi ve faydalıyı koymaktır” Bununla birlikte inkılabın kökleştirilmesi için gerekli önlemlerin alındığı yeni bir sistemi kurulması gerektiğini belirten Peker, inkılapların *çoğunlukla zor kullanmayı* gerektirdiğini ifade etmekteydi. Yusuf Kemal ise kendisinin inkılap kelimesinden ne anladığını şöyle ifade etmekteydi: “Fransızca'da Révolution kelimesi, bir şeyin mahiyeti, şekli itibarıyla, değişmesi manasında da kullanılır. Mesela buğday tanesi toprakta bildiğimiz intaşla değişir, sap olursa bu da bir inkılaptır. İnkılapta asıl bu mana ehemmiyetlidir... Evolusiyondan da ayrıdır. Mesela 100:150 sene içinde olmuş bazı değişmeler için Fransızca (Révolution Industrielle) sanayide inkılap, (Révolution dans les transports) taşımada inkılap ... tabirleri kullanılır Bunlar hep kökten değişme ve az zamanda değişmelerdir” Tengirşenk kökten değişmelerde zor kullanılıp kullanılmamasının bir önemi olmadığını ifade ederek, asıl olanın değişme olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte devrim kelimesini de kullanmaktadır (Bozkurt, Peker, Tengirşenk, İlk İnkılap Tarihi,, s. 211, 293).

<sup>36</sup> Konu içerisinde belirtilen şahısların inkılap tanımlarındaki benzerliği vurgulayan bir anlatım için bkz., Ergin, Türkiye Maarif, C.5, s. 1612.

inkılaplarının gerçekleşme aşamasında, hoca mebuslar tarafından yapılan ve ancak İnönü'nün desteğiyle aşıldığını söylediği muhalefeti göstermektedir<sup>37</sup>.

Mahmut Esat, Türk İhtilalini CHF ile bir tutmaktadır. Yani, devlet-parti özdeşliğinden başka ihtilal-parti özdeşliği kurduğunu görmekteyiz. Bu bakımdan Mahmut Esat, CİİF'nın başardıkları, artıları ve eksilerini değerlendirirken, ihtilalin artı ve eksilerini değerlendirmiş olmakta ve bu ikisini birbirine mal etmekteydi. Türk ihtilalinin, siyasal, sosyal ve ekonomik yönleri ile tam bir ihtilal ve amacının ise batılılaşmak olduğunu savunan Mahmut Esat, ihtilalin (ya da Partinin) sosyal ve ekonomik açıdan gerçekleştirdiği radikal değişimleri şöyle sıralamaktadır: “1- Askerliğin bir buçuk seneye inmesi, 2- Aşarın kalkması, 3- Köylerin mekteplerle donatılması, 4- Bataklıkların kurutulması, 5- Yollar, 6- Asayiş, 7- Esenlik (sihhat işleri), 8- Hükümet memurlarının tahakkümünün kalkması, 9- Borç için hapsin ilgası, 10- Köy Kanunu, 11- İş Kanunu”. Basit görünmekle birlikte bu maddelerin her birinin bir sosyal ve ekonomik yarayı işaret ettiğini belirten Mahmut Esat, bununla birlikte henüz işin başında olduğunu da ifade etmektedir<sup>38</sup>.

Türk ulusunun ayaklanmasını iki sebebe dayandıran Mahmut Esat, bunlardan birincisinin, dış tehlike (düşman işgali) ve ikincisinin de iç tasfiye zarureti yani, hilafet ve saltanatın tasfiye edilmesi ve yerine asri, bir başka deyişle, Avrupaî ya da batılı bir Türk Cumhuriyeti kurulması olduğunu belirtmektedir<sup>39</sup>.

Türkiye’de inkılaplar yapılırken her aşamasında bir takım muhalefet ve dirençle karşılaşmıştır. Ancak bu direnç çok güçlü –en azından bir karşı devrim tehlikesine dönüşecek boyutta- değildir. Bunun en önemli sebebi ise kanımızca, iktidarın ele geçirilmesi döneminin ya da ayaklanma döneminin halkın da desteğini alan bir ulusal bağımsızlık savaşı yapılarak geçirilmesidir. Bir kere iktidar ele geçirildikten sonra ise alınan bir takım önlemlerle, yapılan inkılapların çok büyük bir dirençle karşılaşması önlenmiştir. Sonuç olarak Mahmut Esat, zaman zaman inkılap kelimesini de

<sup>37</sup> Müslüman bir kadının başka dinden bir erkekle evlenmesi ile ilgili maddenin iki gün tartışıldığını, aynı şekilde, kişilerin kendi dinlerini seçme hakkına sahip olduğunu belirten (266. md.) maddenin de kabulü sırasında bir çok zorluk çıkartıldığını ve bu durumların ancak İsmet Paşa'nın müdahalesiyle atlatılabildiğini belirtmiştir “Adliye Vekilimizin Bir Alman Gazetesine Beyanatı”, *Ahenk*, 15 Eylül 1927.

<sup>38</sup> Mahmut Esat Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları*, İzmir, İzmir Ticaret Basımevi, 1939, s. 14; Ayrıca bkz., Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 147.

<sup>39</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 245.

kullanmakla beraber, Türkiye’de yaşanan değişim hareketini, maziyi yıkarak Avrupaî tarzda bir devlet kuran bir ihtilal olarak değerlendirmektedir.

### 3.1.3. İhtilalin Millileştirilmesi

Mahmut Esat’ın sık sık değindiği ihtilalin mutlaka **millileştirilmesi** gerektiği sözleri ile esasında ne demek istediğini açıklarken, İhtilal neden millileştirilmek istenir? Ya da ihtilalin millileştirilmesi ile ne kastedilmektedir? soruları üzerinde duracağız. Bu soruları daha iyi cevaplayabilmek için Türkiye’de inkılapları başlatan ve yürüten gücün kaynağına bakmak gerekmektedir. Recep Peker bunu şöyle açıklamaktaydı: **“Türk inkılabı halktan gelerek, otoritelere karşı yapılmıştır. Fakat inkılâp iktidar mevkiini alınca, otoriteden halka doğru devam etmiştir. Bu devam esnasında halkın hakikatlere uzak kalmış tabakalarından mukavemetler ve zorluklar görmüştür”**<sup>40</sup>. Yani halktan gelen inkılap el değiştirerek, otoritelerden gelen inkılap haline dönüşmüş ve bu haliyle **halka rağmen** niteliğini almıştır. Mahmut Esat ise ihtilali yapan esas unsurun aydınlar olduğunu düşünmekte ve: **“ihtilali aydınlar yapar, milletle beraber...”** diyerek<sup>41</sup>, milletin de harekete katıldığının altını çizmekte ve söylem olarak halka rağmen anlayışını reddetmekteydi. Bununla birlikte bu reddediş biraz sonra ifade edeceğimiz gibi sadece söylem düzeyindedir. Her iki görüşte de dikkati çeken özellik inkılapların tepeden inmece ya da jakoben niteliğinin ifade edilmiş olmasıdır. İşte bu özelliğinden dolayı ihtilalin ya da inkılabın millileştirilmesi, diğer bir deyişle **benimsetilmesi** gerekmektedir.

Bir milletin hepsinin ihtilalci olmasının zor olduğunu söyleyen Mahmut Esat, çeşitli ihtilallerden örnekler vermekte ve bir ihtilalde halkı harekete geçirenlerin sayısının 100’ü geçmeyeceğini belirtmektedir. Bu bakımdan Türk ihtilalini diğer ihtilallerle karşılaştıran Mahmut Esat, milletçe yapılmış ihtilallerin en başında Türk ihtilalinin geldiğini söylemektedir<sup>42</sup>.

Halkın katılım derecesi, ihtilalin gerektirdiği köklü değişimlerin tutunması açısından önemli olduğundan, yönetici seçkinler tarafından manipüle edilen değişimler karşısındaki en önemli sorun, onu halkın malı yapmaktır. Bu sorunu sık sık dile getiren Mahmut Esat, Haziran 1924 tarihinde kaleme aldığı bir yazısında, Türk ihtilalinin siyasi

<sup>40</sup> Bozkurt, Peker, Tengirşenk, **İlk İnkılap Tarihi**, s. 213.

<sup>41</sup> Bozkurt, **Atatürk İhtilali I-II**, s. 122.

düsturlarını, siyasi ve içtimaî müessesatını tamamladığını<sup>43</sup>, ancak, henüz bunları halkın malı yapabilecek teminatın oluşturulmadığını söylemekteydi. Bu meseleyi halletmeyi Türk ihtilalinin üçüncü safhası olarak değerlendiren Mahmut Esat: **“Türkiye’de Halk Cumhuriyetinin tesisi, halk hakimiyetine müstenit bir idarenin, milli hükümetin taktir ve tespiti ancak ve ancak iktisat ve maarif teşkilatının kurulmasına mütevakkıftır”** demektedir ve o zamana kadar yapılan işlerin bunun için gerekli zemini hazırladığını belirtmektedir<sup>44</sup>. Bu zemin üzerinde gerekli müessesat ve teşkilatın oluşturulması gerektiğini belirten Mahmut Esat, inkılapları millileştirmenin püf noktasının iktisadî olduğunun altını çizmekte ve: **“bunu millileştirmenin ve halka maletmenin bize göre en kısa yolu, yine halka doğru iktisadî teşekküller, iktisadî birliklerdir. Bir asırlık tecdüt tarihimizin kapatamadığı yaranın bizce ilk ve seri tedavisi budur”**<sup>45</sup> demektedir. Böylece, Mahmut Esat, millileştirme, halkın malı yapma gibi tabirlerle ifade ettiği benimsetmenin araçlarını da açıklamaktaydı. Yani halkı memnun edecek, iktisadî düzenlemeler yapılır, buna uygun tedbirler alınırsa, halk inkılabın faydalarını görmüş olacak ve onu daha çok savunacaktır. Eğitim ise zihinleri hazırlayacak ve bu kabullenışı kolaylaştırıcı diğer bir unsur olacaktır. Daha sonraki yıllarda bunlara bir de sosyal tedbirleri ekleyen Mahmut Esat’a göre, **propaganda** ise asla terk edilmemesi gereken yüksek işlevselliğe sahip bir araçtır.

1931 yılına gelindiğinde, inkılapların çoğu tamamlanmış olmasına rağmen, bunların millileştirilmesi yani benimsetilmesi hususunda yeterli tedbirlerin alınmadığını düşünen Mahmut Esat, bu konudaki uyarılarına devam etmektedir<sup>46</sup>. İhtilali ve devleti temsil eden ve dolayısıyla milleti de temsil ettiği söylenen CHF’nın karşısında, daha

<sup>42</sup> A.e., s. 128.

<sup>43</sup> Bu sözlerinden sadece birkaç ay sonra Mahmut Esat, Meclis’te Adliye Vekili olmadan birkaç gün evvel yaptığı bir konuşmasında, inkılabın henüz tamamlanmadığını ifade eden şu sözleri söyleyecektir: **“Arkadaşlar! biliyoruz ki, inkılabımız memleketin muhtaç olduğu bütün noktalara parmağını basmamıştır. Bence büyük işler yapmıştır. Beş asırlık bir tarihin alamayacağı vakayı beş senenin içine sokmuştur. Bunda şüphe yok. Bununla birlikte inkılabın her noktasına parmak basması değildir. Yalnız siyasi sistemlerini değiştirmiştir. Yalnız unutmamak lazımdır ki yüz seneden beri, Tanzimat’tan beri tanzim edile edile nihayet şu son şekli, şu güzel sistemi almıştır. Yüz sene sarf etmişizdir. Bunun için pek çok zaman sarf etmişizdir. Daha ne iktisadî sistemimize ne içtimaî sistemimize inkılap parmağını basmamıştır”** (TBMM Z.C., D. 2, C. 10, s. 140).

<sup>44</sup> Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 12”, *Sadâ-yı Hak*, 6 Haziran 1924.

<sup>45</sup> Mahmut Esat, “Türk Müstahsilleri Birleşiniz.”, *Sadâ-yı Hak*, 19 Eylül 1340.

<sup>46</sup> SCF olayı inkılabın henüz halk tarafından benimsenmediğinin en önemli kanıtı olarak herkesin gözleri önüne serilmişti. Bu olaydan sonra Mustafa Kemal kalabalık bir heyetle birlikte bir yurt gezisine çıkmış ve bunun nedenlerini öğrenmeye çalışmıştı.

yeni kurulmuş bir muhalefet fırkasının halktan aldığı yüksek destek, yapılanların ve yapılması gerekenlerin yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur. Mahmut Esat'a göre bunun en önemli sebebi, yapılan yeniliklere temel olacak ve bunları besleyecek yeni zihniyetin henüz oluşturulamamış olmasıdır. Bu bağlamda, halka yeni rejimin sevdirmesi için yapılması gereken işlerin başında, halkı devletten uzaklaştıran bozuk bürokrasi ve kırtasiyeciliğin yeniden düzenlenmesi ve ikinci olarak da hatır-gönül, nüfuz, rüşvet vb. yollar kullanılarak iş yaptırılmasının önüne geçilmesini saymaktadır. Bunların dışında, gençliğin ve işçilerin, inkılabın icraatına göre organize edilerek, kafaları gönülleri bu doğrultuda teçhiz edilerek, Cumhuriyeti müdafaaaya hazır gönüllüler haline getirilmesi gerektiğini belirten Mahmut Esat, ekonomik krizin halk üzerindeki yükünün hafifletilmesini de alınacak önlemler içinde saymaktadır<sup>47</sup>.

İnkılapların başarısı açısından çok önemli bir unsur olan, inkılabın kabul edilmesi ya da benimsenmesi meselesi, Mahmut Esat'ın da sık sık vurguladığı bir konudur. Bunu ifade ederken kullanmış olduğu millileştirme kelimesi ise tamamen bilinçli olarak yapılmış bir seçimdir. Ancak, görüldüğü gibi Mahmut Esat'ın millileştirme tabiri ile kastettiği, inkılapların milli değer ya da niteliklerle yoğrulması, ya da onlara göre yeniden inşası değil, eğitim, propaganda, ekonomi vs. yöntemler kullanılarak halka kabul ettirilmesi, yani benimsetilmesidir. Bu bakımdan 1924 yılında öncelikle ele aldığı ekonomi ve eğitim, daha sonraki yıllarda da yerlerini korumakla beraber, halkın yeni sistemle ilgili rahatsızlıklarının da çözülmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu bağlamda inkılaplara uygun yeni bir zihniyet oluşturmak için propaganda yöntemleri üzerinde daha fazla durduğu gözlenen Mahmut Esat'ın, gençliğin ve işçilerin “inkılapların icraatları doğrultusunda organize edilerek”, bilinçlendirilmeleri gerektiği düşüncesi ise, aynı yıllarda İtalya'da Faşist Parti tarafından uygulanan gençlik ve işçi örgütleri uygulamasından esinlenmiş gibidir.

#### 3.1.4. Türk İhtilalinin Önemli Bir Eksikliği: Propaganda

İhtilali kuvvetlendiren ve ihmal edilmemesi gereken bir unsurun da propaganda<sup>48</sup> olduğunu söyleyen Mahmut Esat'a göre, propagandanın iki önemli işlevi

<sup>47</sup> Mahmut Esat, “İnkılabın Eksikleri”, *Anadolu*, 26 Ağustos 1931, s. 1.

<sup>48</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 132.



vardır. Birincisi, rejimi millete sevdirtmesi ve ikincisi de karşı propagandayı ezerek öldürmesi<sup>49</sup>, yani rejimi korumasıdır.

Bu konuda Hitler'den etkilenen Mahmut Esat, Hitler'in propaganda ile ilgili şu görüşlerine kitabında yer vermiştir: **“propaganda bir sanattır. Daima kitlelere yöneltilmelidir. Propaganda psikolojisi. Daima küçük ölçekte fikirleri söylemek, tekrarlamak, yazıdan üstün bir propaganda vasıtasıdır. İhtilaller sözle patlak verirler...”**<sup>50</sup>. Mahmut Esat, bütün hayatı boyunca inandığı değerlerin propagandasını yapmaktan vazgeçmemiştir. Mahmut Esat'ın bu durumunu yine kendisinin verdiği ve yukarıdaki sözlerle aynı paraleldeki bir örnek çok güzel açıklamaktadır: **“Kont Kavur, yerli yersiz, boyuna İtalyan birliğinden bahseder dururmuş! Bir gün kendisine bunun artık yavan bir şey olduğu anlatılınca gülmüş ve -yanlış düşünüyorsunuz, bu birliği o kadar çok söylemek lazım ki, daha olmadan herkese olmuş kanaatini vermek ve günün birinde zorluksuz olduruvermek lazımdır- demiş”**<sup>51</sup>. Hatırlanacak olursa bu propaganda yöntemi, bütün milli mücadele ve sonrasında ki rejimi oluşturma ve oturtma çalışmaları sırasında başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, beraberindeki önder kadro tarafından sürekli olarak uygulanmıştır.

İhtilal yapmış her ülkede, ihtilali yapmış önder kadronun, bunu topluma anlatan sayısız esere imza attığını belirten Mahmut Esat, Türkiye'de bunun yapılmamasının ise büyük bir eksiklik olduğuna işaret etmektedir. Kendisinin bu konudaki çabaları ise çok öncelere dayanmaktadır. Henüz 1924 yılında kaleme aldığı **“Türk İhtilalinin Düsturları”**<sup>52</sup> adlı 12 parçalık yazı dizisi ile Türk ihtilalini ilk defa olarak sistemleştirmeye çalışmıştır.

Komünist, Nazi ve Faşist ihtilalleri hakkında sayısız eser yazıldığını ve bunların kitapçılarda kolaylıkla bulunabildiğini söyleyen Mahmut Esat, Türk ihtilali hakkında, salahiyetsiz ellerce yazılmış bir iki kitap dışında başka eser bulunmadığını belirtmekteydi. İhtilal-CHF özdeşliği noktasından hareket eden Mahmut Esat, İhtilalin

<sup>49</sup> A.e., s. 133.

<sup>50</sup> A.e., s. 50.

<sup>51</sup> A.e., s. 133.

<sup>52</sup> Sadâ-yı Hak gazetesinde yayınlanan bu yazı dizisinin 25 Mayıs 1924 tarihli ilk makalesinin dipnotunda, bu yazıların daha sonra kitap halinde yayınlanacağı bilgisi yer almaktadır. Bu makalelerin tamamı Hakkı Uyar tarafından yeni harflere çevrilerek yayınlanmıştır (Hakkı Uyar, “Türk İhtilali'nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt I-II”, *Tarih ve Toplum*, Sa: 99-100, Mart-Nisan 1992).

propagandasının yapılmasını isterken, CHF'nin prensipleri, başarıları ve şefleri hakkında yazılması gerektiğini belirtmekteydi. Bu konuda Tekin Alp, Edirne mebusu Mehmet Şeref ve Celal Nuri gibi “salahiyetsiz daha birkaç kişi” tarafından eser verildiğini belirten Mahmut Esat'ın, salahiyyetli olarak nitelediği ve eksikliğini vurguladığı eller, Türk İhtilalini yürüten şeflerdir. Stalin, Molotof gibi ihtilal yapan şeflerin ciltler tutan **Rus İhtilali Tarihi**'ni yazdıklarını, aynı şekilde Hitler'in **Kavgam** kitabının Türkçe'ye tercüme edildiğini, Mussolini'nin Faşistlik hakkında durmadan yazıp söylediğini belirten Mahmut Esat: “kendimiz yazamıyorsak bile yabancı dillerde ihtilalimizle ilgili yazılan eserlerden işe yarayanlarını dilimize çevirmeliyiz” diyerek, bu konuda yurt dışında 560 eser yazıldığını belirtmektedir<sup>53</sup>.

Mahmut Esat, Atatürk'ün yazmaktan değil, yapmaktan hoşlandığını belirterek, Büyük Nutuk ve Vesikalar kitabını, işler bittikten sonra yazdığını<sup>54</sup> söylemekte, ancak, **yap ve söyle** düşüncesi benimsendiği takdirde daha kazançlı çıkılacağını ifade etmektedir<sup>55</sup>. Yani Mahmut Esat'a göre işler daha yapılırken, bunlarla ilgili olarak konuşmak, yazmak yani propaganda yapılmak gerekmektedir.

Mahmut Esat'ın propaganda mevzuuna ağırlık verilmesine ilişkin düşünceleri 1930'lu yıllarda belirginleşmiştir. Bunda Serbest Fırka deneyimi ile inkılabın henüz çok sağlam temeller üzerine oturmadığının anlaşılması yanında, dış dünya da yükselen diktatörlüklerin Türkiye'ye etkileri önemlidir. 1934 yılında, Türkiye'de bir Propaganda Bakanlığı kurulacağına ve başına Mahmut Esat'ın getirileceğine ilişkin çıkan haberler bunu açıklayıcıdır. Mahmut Esat'ın gençlerin ve işçilerin organize edilerek, kafalarının ve duygularının Cumhuriyeti muhafaza edecek gönüllüler haline getirilmesi önerisi de aynı şekilde Nazi ve İtalya örneklerinden esinlenmiş gibidir. Ancak, yeni sistemin yapısı, tarzı ya da arzusu, bahsettiğimiz diktatörlüklerden farklı olduğu için, benzer uygulamalarda bulunulmamıştır. Bununla birlikte, 1943'te hala **Büyük Parti'nin eksikliklerinden** biri olarak, inkılabın yeterince anlatılamamış olmasından bahseden Mahmut Esat, aynı zamanda rejimin tutunması noktasında duymuş olduğu kuşkuları da yansıtmış olmaktadır.

<sup>53</sup> Mahmut Esat, “Büyük Partinin Eksikleri”, *Yeni Sabah*, 18.11.1943, s. 1.

<sup>54</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 119.

<sup>55</sup> Mahmut Esat, “Büyük Partinin”, s. 1.

### 3.1.5. Türk İhtilali ile bir Karşılaştırma: Fransız İhtilali

Mahmut Esat, bir çok defalar Türk ve Fransız İhtilalleri arasında karşılaştırmalar yapmıştır. Bu durumu Faruk Nafiz Çamlıbel şöyle ifade etmekteydi: **“büyük hadiselerin içinden ansızın fıskıran Mahmut Esat Bozkurt’la birkaç benzeri, Türk İnkılabına az çok Fransız İhtilali manzarasını vermişti”**<sup>56</sup>. Türk ihtilalinin sadece siyasi olmadığı, iktisadî ve içtimaî niteliklerinin de bulunması gerektiğini söylerken, İngiliz ve Fransız ihtilallerini örnek veren Mahmut Esat<sup>57</sup>, Jakobenlerin prensip ve uygulamalarından etkilenmiştir. Gerek demokrasi ve hürriyet anlayışı, gerek ihtilalin dayanakları, yönelmesi gereken konular ve bunları gerçekleştirirken alınacak tavır konusunda bunun izleri görünmektedir.

Bir ihtilalin başarılı olması için onu hazırlayan bir fikri sürece sahip olması gerektiğini belirten Mahmut Esat, tıpkı Fransız İhtilalinde olduğu gibi son Türk İhtilali’nin de bu tür bir sürecin ürünü olduğunu ifade etmektedir. 1789 İhtilali’ne Voltaire, Racine ve Corneille’nin piyesleri, felsefe yazıları, Rousseau ve Montesquieu gibi düşünürlerin eserlerinin zemin hazırladığını söyleyen Mahmut Esat, Türkiye’de ise modernleşme sürecini hazırlayan ve bunu yürüten zihniyet ve fikirlerden bahsetmektedir<sup>58</sup>.

Fransız ve Türk İhtilalleri arasındaki farklardan da bahseden Mahmut Esat, bir kere bu iki ihtilali başlatan sebeplerin farklı olduğunu belirtmekte ve Fransızların **ekmek için**, Türklerin ise **cumhuriyet için harekete** geçtiklerini şu sözlerle ileri sürmekteydi: **“Fransız İhtilali ekmekle başladı. Fransız Cumhuriyeti de bunun verimi oldu. Türk İhtilali ve Türk Cumhuriyeti, baylık davasının verimidir. Türk önce, ekmeği değil, baylığı istedi ve aldı”**<sup>59</sup>. Hatta Türk inkılabının şartlarının, bu milletin sahip olduğu coğrafi ve kültürel kökler nedeniyle, Fransız İhtilali’nden daha büyük zorluklarla karşılaştığını söyleyen Mahmut Esat: **“Fransız İhtilali, garpte, garp esasları ile garbı yenileştirmek davasını müdafaa etti. Türk inkılabı, şarkı garba naklediyor”**<sup>60</sup> demekteydi. Bu sözleriyle, Mahmut Esat, Türk inkılabının farklı bir

<sup>56</sup> Faruk Nafiz Çamlıbel, “Mahmut Esat Bozkurt”, *Yeni Sabah*, 23.12.1943.

<sup>57</sup> Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirapları”, *Ayun Tarihi*, C.21, sa: 68-71, 1930, s. 5556-5558.

<sup>58</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 241-242.

<sup>59</sup> *A.e.*, s. 126-127.

<sup>60</sup> Mahmut Esat, “Birlik Bayrağı Altında”, *Anadolu*, 13 Ağustos 1931.

kültür ve medeniyet köklerine sahip sistemler arasında bir değişim gerçekleştirilmesi açısından büyük zorluklarla karşılaştığını haklı olarak ifade etmekteydi. Bununla birlikte, inkılabın yürütülmesi sırasında Fransa'da olduğu gibi güçlü bir karşı-devrimci unsur ya da inkılabı yürütenler arasında bir iktidar mücadelesi yaşanmaması, belirtilen zorlukların daha kolay aşılmasını sağlamıştır. Bu açıdan Mahmut Esat'ın iddiası, romantik ihtilalci duygularının bir eseri gibi görünmektedir. Ayrıca, Türk İnkılabı'nın Fransız İhtilali'nden daha çok halk desteği aldığı ileri süren<sup>61</sup> Mahmut Esat, kanımızca, Türkiye'de yapılmış bağımsızlık savaşına verilen desteği, inkılabı destek olarak yorumlamaktadır.

### 3.2. SİYASAL SİSTEMLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Bilindiği üzere iki ana siyasal sistem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi demokratik sistemler ve ikincisi de klasik demokrasiyi reddeden, toplum ve devlet hayatının tümünü etkileme isteğinde, bütüncül bir rejim olan totaliter sistemlerdir. Totaliter sistemler arasındaki benzerlik, siyasal yapı ve yöntem bakımından kendini gösterir. Bu anlamda ideolojilerin ve bunların dayandıkları toplumsal tabanın farklı olmasının bir önemi yoktur<sup>62</sup>. Totaliter sistemleri Faşizm, Nasyonal Sosyalizm ve Komünizm olarak sınıflandıran, demokratik sistemleri ise çoğulcu ve çoğulçukçu demokratik sistemler olarak ikiye ayırmamız mümkündür.

Bu bakımdan, Mahmut Esat'ın kendine özgü yönetim sistemi anlayışına baktığımız zaman ise, son tahlilde ismi demokrasi olan ancak totaliter yaklaşımı ağır basan bir siyasal sistemden bahsettiğini görmekteyiz.

I. Dünya Savaşı sonunda üstünlükleri bütün dünya tarafından kabul edilmiş gibi görünen demokrasiler, II. Dünya Savaşı'na doğru zayıflamaya ve buna karşın totaliter sistemler ise güçlenmeye başlamışlardı. Bu dönemde (1931 yılında) kaleme aldığı bir yazısında bir nevi bu yeni durumun nedenlerini sorgulayan Mahmut Esat, sonuç olarak mevcut demokrasi anlayışının veya sisteminin kendini yenilemek zorunda olduğu noktasına gelmiştir. Mahmut Esat demokrasi ile ilgili olarak şöyle demektedir: “bana öyle geliyor ki dünyanın bugünkü devlet sistemlerini ifade eden rejim, fazla yorgundur. Muhakkak ki demokrasi hastadır. Ağır hastadır. Bugünkü medeniyeti

<sup>61</sup> Bu konuda bkz., Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin*, s. 26-30.

<sup>62</sup> Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 147-148.

ve onun icaplarını kaldıramayacak kadar"<sup>63</sup>. Demokrasinin bu duruma gelmesine sebep olan en önemli unsurun iktisadî sistemler olduğunu söyleyen Mahmut Esat, radikal bir surette tadil edilmediği takdirde bu sorunun onu yok edecek kadar vahim olduğuna değinmekteydi. Sermaye, zeka ve işe haklarının verilmesi gerektiğini belirten Mahmut Esat, mevcut vaziyette ise, sermayenin tek hakim olduğunu ve zeka ve çalışmanın, hatta milletlerin bile sermayenin emrinde olduğunu ifade etmektedir. Kapitalist ekonomik sistemleri eieştirmeye devam eden Mahmut Esat, bu durum değışmediği takdirde, Komünizm, Sosyalizm, Faşizm gibi sistemlerin kendilerini demokrasinin alternatifi olarak ortaya koymalarının ve etkili olmalarının önüne geçilemeyeceğini ifade ederek, çözüm için, milletlerin, asrın iktisadî ve milli gereklerine göre anlaşmaları gerektiğini belirlemektedir. Demokrasilerin, yaşayabilmek için bu değışiklikleri mutlaka yapmak zorunda kalacağını belirten Mahmut Esat, bunun bir ihtilalle olacağına inanmaktadır<sup>64</sup>. Bunun dışında çağdaş devletler hukuku prensiplerinin de değışeceğini savunan Mahmut Esat, demokrasilerin dış siyasetlerine hakim olan unsur ve amaçların ise yeni ihtilaller yaratabileceğini söylemektedir<sup>65</sup>.

Komünizm, Sosyalizm ve Faşizm'den bahisle: "Yakın ihtilallerin kuracağı yeni demokrasiye teslim olacaklardır" diyen Mahmut Esat, demokrasilere hakim olan liberal sistemlerin, emperyalist siyaseti terk ederek, milliyetleri tanıyacağını<sup>66</sup> iddia etmektedir. Mahmut Esat'ın henüz 1931 yılında totaliter sistemlerin revaçta olduğu bir dönemde dile getirdiği bu görüşler, geleceğe yönelik isabetli tahminler içermektedir. Ancak, iktisadi ve siyasi sistemlerdeki değışimler, normal bir gelişim seyri takip etmişler, Mahmut Esat'ın belirttiği gibi ihtilaller sonucu olmamışlardır.

Biz bu bölümde Mahmut Esat'ın siyasal sistemler hakkında almış olduğu düşünsel tavrı ifade ettikten sonra yapmış olduklarına bakarak, onun ne söylediğini ve aslında ne demek istediğini tespit etmeye çalışacağız. Bu anlamda, onun kişiliğinde dönemin aydınlarından bir kısmının hareketi ve düşünce tarzlarının da görünülenmiş olacağını düşünmekteyiz.

<sup>63</sup> Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 1", *Anadolu*, 6 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

<sup>64</sup> A.e., s. 1; Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 3", *Anadolu*, 8 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

<sup>65</sup> Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 1", s. 1.

<sup>66</sup> Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 3", s. 1.

### 3.2.1. Faşizm

Faşizmi sürekli bir sıkıyönetim olarak tanımlayan Mahmut Esat, **“Milletlerin mukadderatı daimi idare-i örfiye ile ne zamana kadar yürüeyebilir? Bunu da akıl erbabının taktirine bırakırız”** diyerek, bu rejimin sağlıksız bir yapıya sahip olduğuna değinmektedir<sup>67</sup>. Bu sağlıksızlık ise rejimin diktatörlük içeren siyasi yönünden kaynaklanmaktadır. Bu açıdan Faşizmi şiddetle eleştiren Mahmut Esat, İtalya'nın iç siyasi durumunu yakından takip etmekte ve zaman zaman bunu yazılarına konu etmekteydi.

İtalyan sosyalist liderlerinden Matteoti'nin öldürülmesi ile ilgili olarak kaleme aldığı yazısında, Faşist zihniyeti eleştirmekte ve şöyle demektedir: **“Mata Oti (Matteoti), Meclis-i Mebusan'a İtalya'nın malî siyaseti hakkında mühim beyanatta bulunmaya geliyordu... tarihinin fikir kurbanları arasına karışan mebusun, kanlı bahtı etrafında gazetelerin verdikleri haberlere bakılırsa, faşistler (Faşistler) şüphe altında kahyorlar... ”**<sup>68</sup>. Bu sıralarda İtalya'da Faşist ve Sosyalist Partilerine mensup mebuslar veya kişiler ardu ardına öldürülmeye devam ediyordu. Mahmut Esat, son olarak öldürülen Faşist Parti'nin İkinci Başkanı Kazali'nin katillerinin hemen bulunduğunu, ama üç ay önce öldürüldüğü halde Sosyalist mebus Matteoti'nin katil veya katillerinin ise bulunamadığını belirterek: **“Ölen Kazali düşen bir Faşist burcudur. Arkası gelecektir”** demektedir<sup>69</sup> ve Faşizm karşısındaki tavrını sergilemektedir.

Mussolini'nin bir diktatörlük idaresi kurmuş olduğundan bahseden Mahmut Esat, şöyle bir değerlendirme yapmaktaydı: **“İtalya'yı asr-ı hazır milletlerinin ve asr-ı hazır müşterek zihniyetinin ülfet ve itiyat edindiği usullerden bambaşka bir şekilde idareye ve yürütmeye karar veren faşistlik esasen tabii bir siyaset olarak kabul edilemez. Zamanın fikir cereyanlarına, iktisadî, içtimai ihtiyacatına beynelmilel siyasi temayüllerine ayak uydurmak, muvaffak olmak azminde bulunan milletler için bir zarurettir. Bu nokta-i nazardan faşistlik, bize göre tarihe intikali artık kısa zamanlara tevekkuf eden bir icraattir ki, bunu bizzat İtalya**

<sup>67</sup> A.y.

<sup>68</sup> Mahmut Esat, “Diktatörler İdaresi”, *Sadâ-yı Hak*, 20 Haziran 1924, s. 1.

<sup>69</sup> Mahmut Esat, “Kan Siyaseti”, *Sadâ-yı Hak*, 17 Eylül 1924, s. 1.

yapacaktır”<sup>70</sup>. Bütün bu hadiselerden Türkiye'nin alması gereken çok faydalı dersler olduğunu belirten Mahmut Esat, Faşistliğin en büyük zaafının, diktatörlük idaresi içermesi olduğunu belirtiyordu.

Bu zaafın giderek büyüyeceğini ve bir gün kaçınılmaz bir şekilde Faşistlerin kendi kendilerini devirmek durumunda kalacaklarını ileri süren Mahmut Esat, 20. asır siyasetinin diktatörlüğü kabul edemeyeceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte, Mahmut Esat'ın diktatörlük ile ilgili düşüncelerinde toptancı bir yaklaşıma sahip olmadığını görmekteyiz. Diktatörlüğün tabii bir idare şekli olmadığını ve bu nedenle normal zamanlarda uygulanmaması gerektiğini düşünen Mahmut Esat, olağanüstü zamanlarda ise tıpkı eski Roma'da olduğu gibi, geçici olmak kaydıyla, diktatörlük idaresinin kurulabileceğini belirtmekteydi. **“Eski, Romalılarda bir adet vardı: Vatanları büyük tehlikeler karşısında kaldıkça, geniş salâhiyetli diktatörler intihap ederlerdi. Hali tabii avdet edince, zamana göre doğru dürüst bir devlet idaresine avdet olunurdu. Fevkalade günlerin tahmil edebileceği bu siyaset tabii zamanlarda şüphe yok ki bir felakettir”** diyen Mahmut Esat, Faşistlerin belki de bundan etkilenmiş olabileceklerini söylerken, İtalyanların bunu 20. asırda normal bir idare şekli olarak benimsemelerini büyük bir yanlış olarak nitelemekte ve yalnız İtalyanlar için değil, bütün dünya için bir tehlike olarak gördüğü Faşizm için şöyle demektedir: **“Milletlerin hakimiyetini, bir zümrenin ve nihayet bir şahsın görüşlerine, idaresine kurban etmek davasıdır. Bütün halk hakimiyeti prensiplerinin başına vurulmuş bir tokmaktır. Dikkate pek ziyade şayandır ki, diktatörler yalnız buldukları memleketlerde değil, beynelmilel vaziyet için de tehlikelidirler”**<sup>71</sup>.

İktisadî, sosyal ve siyasi açılardan milletlerin menfaatlerinin birbirleriyle bağlantılı olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bu nedenle bir devletin takip ettiği siyasetin, doğal olarak diğerlerini de etkileyeceğini ifade etmektedir. Diktatörlüklerin ne tür inceliklere sahip olurlarsa olsunlar, 20. asırda yaşayamayacaklarını belirten Mahmut Esat, **“zulüm ve ceberrut”** idarelerinin akıbetlerinin eminde sonunda sükut olacağını, dünya tarihinin de gösterdiğini söylemekteydi. Leon Duguit'e atıfla bulunarak, iktisadî ve içtimaî olaylar nedeniyle bütün dünyanın yavaş yavaş bir aile haline geldiğini

<sup>70</sup> Mahmut Esat, “Diktatörler İdaresi”, s. 1.

<sup>71</sup> A.y.

belirten Mahmut Esat, bu nedenle, bu tür uygunsuz idarelerin sadece ait oldukları millet veya milletleri değil bütün dünyayı etkileyebileceği tehlikesine işaret ediyordu<sup>72</sup>. Bu nedenle, 20 asır için genel kabul gören, demokrasi prensiplerinin sınırı dışına çıkan siyasetlerin, medeniyet camiasının dışında bırakılması gerektiğini belirten Mahmut Esat, bu arada sözü Türk inkılabına getirerek, yeni Türk idaresinin asrın gerektirdiği demokratik prensiplere uygun bir Cumhuriyet olduğunu vurgulamaktaydı<sup>73</sup>.

Türkiye’de sistem konusunda yaşanan tartışmalarda, zaman, zaman, (Münevverler Diktatörlüğü, Adil İstibdad gibi) diktatörlük usullerinin de ortaya atıldığını belirten Mahmut Esat, bu görüşleri “modası geçmiş” ya da “gayri tabii” olarak nitelermekte ve diktatörlüğün, her ne şekilde olursa olsun kesinlikle zararlı bir tahakküm ve zulüm yöntemi olduğunu ve akıbetinin de mutlaka kanlı bir ihtilal olduğunu belirttikten sonra şöyle demektedir: “Türkiye tarih-i siyasisi, hunun en canlı misalleriyle, tecrübeleriyle yüklüdür. Tarihin seyriinde, adil istibdadın, münevver bir zümre diktatörlüğünün bir memleket, bir millet için faydeli olduğu görüldü. Fakat bunlar o istisnalardır ki, milletlerin umumi hayatında nazım olamazlar. Örnek diye kabul edilemezler”<sup>74</sup>.

Mahmut Esat’ın 1924 yılında Faşizm ile ilgili olarak söylediği bu sözler, zaman içerisinde değişmiştir. Mussolini’nin İtalya’da yaptığı işlerden dolayı büyük beğeni topladığı ve diktatörlüğünü iyice sağlamlaştırdığı 1930’ların başında Mahmut Esat’ın onu “20. Asrın büyük adamlarından biri” olarak nitelendiğini ve “İtalya’yı anarşiden koruyarak, yeni bir güç ve hız verdiğini” söyleyerek övdüğünü görmekteyiz. Faşistlerin iktisadî programlarının, ana hatlarıyla Türkiye’deki sistemle aynı olduğunu ileri süren Mahmut Esat, özellikle İş Yasalarının önemli birer eser olduğunu belirtmekteydi. Bu şekilde Faşizmin iktisadî yanını öven Mahmut Esat, eskiden olduğu gibi sistemin en zayıf yönünün siyasi cephesi olduğunu söylemeye devam ediyordu<sup>75</sup>.

Bu konuda İtalya’nın eski Dışişleri bakanı Kont Sforza’nın “Asri Avrupa’nın Yapıcıları” ve “Diktatörler ve Diktatörlükler” adlı kitaplarıyla, Paris Üniversitesi, Hukuku Esasiye hocalarından Jozhef Barthelémy’nin “Muasır Demokrasi’nin

<sup>72</sup> A.y.; Mahmut Esat, “Kan Siyaseti”, *Sadâ-yı Hak*, 17 Eylül 1340.

<sup>73</sup> Mahmut Esat, “Diktatörler İdaresi”, s. 1.

<sup>74</sup> A.y.

<sup>75</sup> Mahmut Esat, “Kemalizm 2”, *Anadolu*, 4 Kasım 1932.



**Buhran**" adlı eserlerini okuduğunu, Mussolini'nin nutuklarını dinlediğini ve buralarda da Faşizmin siyasi yönünün zayıflığından bahsedildiğini, ekonomik açıdan ise dünden daha iyi durumda olduklarının ifade edildiğini belirtmekte ve bir parantez açarak, bunun yeterli olmadığını çünkü, milletlerin bütün derdinin Komünistlerin dediği gibi "**mide meselesi**" olmadığını, manevi ve moral cihetlerin de önemli olduğunu vurgulamakta ve şöyle demektedir: "**İnsan meselesini yalnız mide meselesi görmek, onu hayvanla bir tutmak olur ki hakikat bu değildir. Bunun için Façizm, siyasi hürriyetler bahsinde daha çok müsamahakar davranmak mecburiyetinde kalacaktır. Façist sistemin bence en büyük zaaflarından birisi Papa'ya, Kral'a, Orduya fazla dayanmasıdır. Bu üç kuvvetin el birliği ile iş başına geçmesidir. İtalya'da siyasi hürriyetlerin fazlaca tahdidî sebeplerini az çok bunda görebiliriz. Halbuki bu kuvvetlerden ilk ikisi tarihin cereyanına muhaliftir...**"<sup>76</sup>.

Mahmut Esat'ın, Faşistlerin iktisadî programlarının Türkiye'deki uygulamalarla ana hatlarıyla aynı olduğu konusundaki düşüncelerinin, Türkiye'deki sistemin belirginleşmesi ile değiştiğini ve daha sonraki yıllarda Faşizm ile Kemalizm arasında hiçbir benzerlik olmadığını söylediğini görmekteyiz<sup>77</sup>. Faşizmin ayırıcı özelliğinin, ekonomik açıdan bir Korporasyon devleti olmasında gören Mahmut Esat<sup>78</sup>, Faşizmde milleti bu kurumların temsil ettiğini, oysa Türk rejiminde milletin kendi kendini temsil ettiğini belirtir<sup>79</sup>. Bununla birlikte 1920'lerin başında kendisinin de büyük bir destek verdiği Meslekî Temsil sistemi, korporatif bir sistemi öngörmekteydi. Eğer kabul edilmiş olsaydı, milleti, meslek örgütlerinin kendi aralarında belirlediği kişiler temsil edecekti.

Faşizmin, emperyalist nitelikli olması ve hükümdarlığı kabul etmesini de Kemalizm'den ayırıcı diğer özellikleri olarak vurgulayan Mahmut Esat, Faşist devlet sistemi için: "**... diktatörlüktür, Korporasyonlar devletidir, Emperyalisttir ve hükümdarlığa inanır**" demekte ve Faşizmin geri bir ortaçağ rejimi olduğunu

<sup>76</sup> A.y.

<sup>77</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 194.

<sup>78</sup> A.e., s. 192.

<sup>79</sup> A.y.

söyleyerek, bu rejimle Kemalizm arasında hiçbir benzerlik olmadığını ifade etmektedir<sup>80</sup>.

Mahmut Esat'ın Faşizm'e yaklaşımı, zaman içerisinde kısmen de olsa değişiklik göstermiştir. Bunun hem iç ve hem de dış gelişmelerle ilgisi vardır. 1924 yılına kadar hakimiyet-i milliye, halk idaresi ve halkçılık fikirlerini şiddetle savunduğunu gördüğümüz Mahmut Esat, bu yıllarda Faşizmi değerlendirirken, bir diktatörlük sistemi öngörmesinden dolayı şiddetle eleştirmişti. Ancak, Türkiye'de tek parti dönemine girilmesiyle birlikte, halktan uzaklaşan, ya da bir halk idaresi oima iddiasını kaybeden yönetimin bir parçası olan Mahmut Esat, 1930'larda İtalya'da güçlenen diktatörü övmeye başlamıştır. Bu dönem aynı zamanda Türkiye'de şefflerden bahsedilmeye başlandığı bir dönemdir. Bu yıllarda da Faşist sistemin zayıf yönünün siyasi olduğunu belirlemekle birlikte, bu zayıflığın nedenini açıklarken diktatörlükten değil, sistemin papaya (dine) ve kırala (hükümdara) dayanmasından bahsetmesi de yine Türkiye'deki gelişmelere paraleldir. Bu arada, henüz resmi bir şekilde tanımlanmamış olan Kemalizm ile Faşizm arasında benzerlikler tespit etmesi ilginçtir. Ancak Kemalizm'in sistemleşmesinden sonra haklı olarak arada hiçbir benzerlik olmadığını söyleyecektir. Düşüncelerinde zaman içerisinde ortaya çıkan bu farklılıklara ve ondan kimi zaman etkilenmesine rağmen, Mahmut Esat'ın, Faşist sistemin karşısında yer aldığını söyleyebiliriz.

### 3.2.2. Nasyonal Sosyalizm

Bir çok açıdan benzemelerine rağmen, ana eksenini devlet in oluşturduğu Faşizmden farklı olarak Nasyonal Sosyalizm, **halk topluluğu-Volksgemeinschaft**na dayanmakta ve devleti, en üstün siyasal değer olan **halk** ya da **milletin** hizmetinde bir mekanizma, bir vasıta olarak kabul etmektedir. Ancak burada halk ya da millet tanımlaması yapılırken, bir devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olan kimseler değil, aynı ırktan olan kimseler esas alınmaktadır. Böylece Alman halkının **üstün ırk** ve değerlerinin, özellikle de Yahudilerin **aşağı ırk** oldukları kabul edilmiştir. Nasyonal Sosyalist sistemin diğer temel kavramları ise **topluluk** ve **önder-Führung** dir. Fertler tek başına bir değer olarak tanınmaz. Ancak, topluluk ile kaynaşmış, hatta onun içinde

---

<sup>80</sup> A.e., s. 194.

erimiş birer üye olarak görülürler<sup>81</sup>. Devlet iktidarlarının tekeline sahip olan önder, topluluk adına bütün kararları verir. Kişilerin siyasal hayattaki rolleri sadece onu takip etmekten ibarettir. Kişi hürriyetleri olmayan bu sistem, bu bakımdan Faşizm ile tam olarak uyuşmaktadır. Bütünleşmiş olan devlet-parti mekanizması kişilerin her türlü faaliyetini gözetlemek ve denetlemek hakkına sahiptir<sup>82</sup>.

Bu terimi Milli Sosyalizm olarak da kullanan Mahmut Esat, iki rejim arasında ki en esaslı farkın, Nasyonal sosyalizmin emperyalist karakterli olmasında ve diktatörlük idaresi öngörmesinde bulur. Bunun dışında, Kemalizm ile Nasyonal Sosyalizm arasında bir takım benzerlikler olduğunu söyleyen Mahmut Esat, her iki rejimin de hem ferdi ve hem de kamuyu tanıdığını ve ekonomik yaklaşımlarının (devlet sosyalizmi), esasta farklı olmadığını ileri sürer. Bunun dışında her iki rejimin de milliyetçi olduğunu söyleyen Mahmut Esat, aradaki farkın, Alman rejiminin ırkçı ve Türk rejiminin ise kan yerine, dil ve kültüre önem veren bir yapıya sahip olduğunu belirtir. Bununla birlikte, Mustafa Kemal'in: "Kanını taşıyandan başkasına inanma" şeklindeki ırkı ön plana çıkaran sözlerinden bahsetme gereği hisseden Mahmut Esat, ancak bu sözün uygulamada dil ve kültür birliği şeklinde tecelli ettiğini ifade etmektedir<sup>83</sup>.

Mahmut Esat, Faşizm'de olduğu gibi Nasyonal Sosyalizm'e karşı olumsuz bir tavır sergilememekte, daha sempati ile karşılamaktadır. Nasyonal Sosyalizm'in kişiyi, bağımsız bir fert değil de, toplumun bir parçası olarak gören anlayışını, hem ferdi ve hem de toplumu tanımak şeklinde yorumlayan Mahmut Esat, Türkiye'de de böyle olduğunu ifade etmektedir. Sonuç olarak, Mahmut Esat'a göre Kemalizm, bir iki farklılık dışında en çok Nasyonal Sosyalizm ile benzeşmektedir.

### 3.2.3. Komünizm

Mahmut Esat, bir takım faaliyet ve düşüncülerinden dolayı bazıları tarafından Komünist olarak algılansa da esasında sadece Komünizmin topluma vadettiği halkçı, eşitlikçi sosyal yaklaşımlarını beğendiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte, 1920 yılında kendisini siyasetin solunda tanımlayan Mahmut Esat, Resmi TKF'nin de üyeleri arasındadır. Ancak, memleketteki Bolşevik fikir ve cereyanları tespit ve kontrol etmek için kurulduğu belirtilen ve biraz da bu nedenle ömrü çok kısa olan TKF'na üye

<sup>81</sup> Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 151-153.

<sup>82</sup> A.e., s. 153-154.

olmasının, onun Komünistliğinin değerlendirilmesi açısından bir kıymete haiz olmadığını düşünmekteyiz.

Ancak, bir Komünist olmamakla birlikte, Mahmut Esat'ın, Karl Frederich Marks'ın görüşlerinden önemli ölçüde etkilendiği inkar edilemez bir gerçektir. En çok da Marks'ın iktisadın her şeyi belirlediği görüşüne katılmaktadır. Bu düşünce, fikir yapısında önemli bir yere sahiptir, hatta belirleyicidir. Türkiye'de o yıllarda dikkate değer bir işçi sınıfı olmadığı halde, işçi hakları üzerinde Mahmut Esat'ın bu kadar durmasının temelinde bu etki yatmaktadır. Marks hakkında şöyle demektedir: **“Ortaya koyduğu büyük tezin eksiklikleri ne olursa olsun (K. Marks) gibi bir iktisat dahisi buhranların belli başlı sebeplerini amele ücretlerinde ki düşüklük, müstahsil kazançlarında ki sükutla izah ediyor. Çünkü bu hal, büyük amele ve müstahsil kitlelerinin alışveriş kabiliyetini kaybettiriyor”**<sup>84</sup>.

Marks'ın düşüncelerini çok beğenmekle birlikte, Komünist olmadığını da sürekli olarak vurgulama gereği hisseden Mahmut Esat, Marks'ın görüşlerinden, ilmi analiz ve metotlarından yararlanılacak pek çok şey olduğunu belirterek: **“Bir hakikat kaybolmamalıdır. Gizli kalmamalıdır. Hatta, bu hakikat hasım tarafından gelse bile”**<sup>85</sup> diyerek, bu durumu açıklamaya çalışmaktaydı. Bununla birlikte yaşadığı dönemde Mahmut Esat'ı Komünist, hiç olmazsa sosyalist olarak değerlendirenler de mevcuttu<sup>86</sup>.

Gerek İktisat Vekili olduğu yıllarda ve gerek sonrasında çiftçi, köylü ve işçilerin sorunlarına eğilmeye çalışan Mahmut Esat, bu konularla ilgili sık sık yazılar yazmış, konuşmalar yapmıştır. Bir Mesai Kanunu, Köy Bankaları projesi gibi çözüm önerileri için ön ayak olmuş olan Mahmut Esat, İşçi ve köylülerin haklarını savunmanın **“modern milliyetçiliğin”** bir gereği olduğunu söyleyerek, bunu Sosyalizme ya da Komünizme bağlamak isteyenleri eleştirmekte ve şöyle demektedir: **“İşçinin ve köylünün haklarını bağırarlara Komünist yahut Sosyalist damgasını yapıştırma**

---

<sup>83</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 193.

<sup>84</sup> Mahmut Esat, “Ne Yapmalı?”, Anadolu, 14 Eylül 1932; Mahmut Esat, “Karl Marks ve Türklük”, Tan, 26 Temmuz 1935.

<sup>85</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 118.

<sup>86</sup> Bunun için bkz., Hasan İzzettin Dinamo, İkinci Dünya Savaşından Edebiyat Anıları, İstanbul, De, 1984, s. 40.

gayretini güdenler, şahsi menfaatlerini çalışan kitlelerin zararlarında arayanlardır”<sup>87</sup>.

Bununla birlikte Mahmut Esat bir sistem olarak Komünizmi uygulanamayacak kadar mükemmel tasarlandığı gerekçesiyle benimsememektedir. 1931 yılında, henüz çıkmamış olan İş Kanunu tasarısı hakkında İktisat Vekili’nden izahat isteyen Mahmut Esat’ın, bu kanunun gecikmesinin yarattığı sakıncalar içerisinde ilk sırada işçiler üzerindeki yabancı propagandayı göstermesi ise ilginçtir. Mahmut Esat şöyle demektedir: **“bendeniz öyle zannediyorum ki bu yabancı cereyanların önüne geçebilmek için amele üzerinde milli cereyan ne kadar müessirse, zabıta kuvvetleri ne kadar müessirse bunların hepsinden evvel müessir olacak şey, amelenin korunmuş hakları ve menfaatleridir”**<sup>88</sup>. Yani, Türk işçilerinin bir takım hakları verildiği takdirde, bunlara kurmuş oldukları sistemle daha rahat bir yaşam vadeden cereyanların önü kesilebilecektir. Elbette bu cereyanların başında Komünizm gelmektedir.

Sermaye ile emek arasında bir ahenk olması gerektiğini belirten Mahmut Esat, amacın sermayeyi yok etmek değil, işçiyi sermayedar yapacak yolları açmak olduğunu söyleyerek<sup>89</sup>, kapitalist bir anlayış sergilemektedir. Ancak Mahmut Esat’ın bu anlayışı içinde sosyal unsurlar belirgindir. Şöyle ki; Mahmut Esat, sermayeyi tek hakim kılan ve onun dışında emek, zeka gibi unsurları görmezden gelen ve bunları ve hatta milletleri bile sermayeye esir kıldığını söylediği, emperyalist nitelikli vahşi kapitalizme karşıdır. Bu durumun demokratik sistemlerin en önemli yararı olduğunu düşünen Mahmut Esat: **“Medeniyet, sermayeye hakkını ve çok faydalı mevkiini tanıyacak ancak, zekanın, çalışmanın da paylarını mutlaka alacaktır. Bu hem sermayenin selameti, hem de muasır demokrasilerin Komünizm, Sosyalizm ve Faşizm cereyanlarına karşı koruyabilmeleri için lazımdır”** demektedir<sup>90</sup>. Kendilerini bu anlamda mutlaka ve bir ihtilalle yenilemek zorunda kalacak demokrasilerin, totaliter rejimler önünde güçlü bir set oluşturmağını ileri sürmekteydi<sup>91</sup>. Komünizmin, dünyanın en önemli sorunu haline gelen emek-sermaye çelişkisini çözüme vaadiyle ortaya çıkmasına rağmen, bunda

<sup>87</sup> Mahmut Esat Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin*, s. 6-7.

<sup>88</sup> Çoker, *Türk Parlamento*, D. IV, C. I, s. 678.

<sup>89</sup> Mahmut Esat, “Türk İşçilerinin Hakları”, *Anadolu*, 20 Ağustos 1931, s. 1.

<sup>90</sup> Mahmut Esat, “Yakın İhtilaller 3”, s. 1.

başarılı olamadığını ve gerilediğini ifade eden Mahmut Esat, son tahlilde bu soruna en iyi çözümün iyi ve samimi uygulanmak şartıyla, Kemalizm tarafından sağlanacağını ileri sürmekteydi<sup>92</sup>. Komünizmin gittikçe gerileyeceğini ileri süren Mahmut Esat, bu sonuca Troçki'nin 1917 İhtilali'nden nasıl uzaklaşıldığını ilmi ve vakıfane bir şekilde ele aldığı “**Ve Şimdi Stalin Bürokrasisi ve Alman İhtilali**” adlı eseri ile Stalin'in yazdığı “**Nazari ve Ameli Lenincilik**” adlı kitaba hakim olan zihniyetten ulaştığını belirtmekteydi<sup>93</sup>.

Komünizmin esaslarını: 1- değer, 2- artık değer, 3- merkezleşme kanunu, 4- tarihi materyalizm, 5- serbest rekabet, 6- sınıf kavgaları olarak sayan Mahmut Esat, Kemalizm'in çeşitli açılardan Komünizm'den ayrıldığını belirtmektedir. Bunlardan birincisinin milliyetçilik olduğunu söyleyen Mahmut Esat'a göre: “**Her şey ve her şey önce Türk milleti içindir. İslamlık, insanlık, bundan sonra gelir**”<sup>94</sup>. Oysa, Komünizm'in teorisinde milliyet yok uluslar arasılık vardır. Komünizm'in, bütün insanlığı kendi çatısı altında birleştirmek gibi bir hedefi olduğunu ve bu haliyle, emperyalizmin şekil değiştirmiş halinden başka bir şey olmadığını söyleyen Mahmut Esat, buna karşın Türk İhtilali'nin emperyalist özelliklerinin olmadığını, her millete bağımsızlık hakkını tanıdığını ikinci önemli fark olarak belirtmiştir. Üçüncü fark olarak, Komünizmin proleter diktatörlüğüne dayandığını, oysa Türk rejiminin ne suretle olursa olsun diktatörlüğü reddettiğini ifade eder. Son olarak, Komünizm'in, ferde mülkiyet hakkını ve ekonomik alanda girişimcilik yetkisini tanımadığını söyleyen Mahmut Esat, buna karşın Türk rejiminin devletçiliği (ya da devlet sosyalizmini) kabul ettiğini ancak bununla birlikte, ferde ekonomik alanda hareket etme ve mülkiyet edinme hakkını tanıdığını belirtmekte ve bu açıdan, Kemalist sistemde ferde de kamunun da bulunduğunu belirtmektedir<sup>95</sup>.

Ferde teşebbüsü tanımamasını Komünizmin sakat yönü olarak tanımlayan Mahmut Esat, bu konuda şöyle demektedir: “**Komünizm fert tanımaz. Her şeyi organizasyonda ve kamuda bulur. Charles Gide, organizasyon hayatın yarısıdır der. Bu az çok hakikati ifade etmekle birlikte, bize göre fert, şahıs her şeyden önce**

<sup>91</sup> A.y.

<sup>92</sup> Mahmut Esat, “Kemalizm 2”, Anadolu, 4 Kasım 1932, s. 1.

<sup>93</sup> A.y.

<sup>94</sup> Mahmut Esat Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 191-192.

gelir”<sup>96</sup>. Ancak Mahmut Esat’ın bu sözlerine bakarak onun ferdiyetçi ya da liberal bir yaklaşımı olduğunu veya ferdi gerçekten her şeyin önünde gördüğü sonucunu çıkarmamak gerekmektedir. Çünkü O, birey her şeyden önce gelir derken, sadece bireyin yaşamı yönlendiren ve yapan özelliğini vurgulamakta ve bireysel hak ve özgürlüklerden bahsetmemektedir. Nitekim, daha önce de vurgulamaya çalıştığımız gibi, CHF, ihtilali ve her ikisi birden milleti ve devleti temsil etmekteydiler. Birey ise ancak, bunlardan herhangi birinin ya da hepsinin birden çerçevesini belirlediği ya da izin verdiği bir alan içinde özgürdür.

Mahmut Esat’ın Komünizm ile ilgili olarak tespit ettiği bir diğer eksiklik de, vaatlerinin çok ileri olmasıdır: **“Komünizm’in asıl aksayan yanı çok güzel olmasındadır! O kadar güzel ki, yer yüzü ile anlaşıyor!”** diyen Mahmut Esat, sistemin ütopyik özelliğine değinmekte ve moral ve maddi açılardan insanlığa eşitlik vadeden bu sistemin, insanın doğasıyla uyummadığını, bu nedenle de gerçekleşmeyeceğini söyleyerek: **“... gerçekleşmesi mümkün olmayan Komünizm de, ya medeniyetin ilerleyişini kurutacak, yahut da insanlığı yangınlar, yağmalar içinde iflas ettirecektir”**<sup>97</sup> demektedir.

TKF kurulduktan iki gün sonra bir gazetede yayınlanan yazısında Mahmut Esat’ın, Komünizmle ilgili olarak söylediği: **“Komünizm Türkler için bir ideal değil, bir vasıta. Türklerin ideali Türk milletinin birliğidir”**<sup>98</sup> şeklindeki sözleri, onun Komünizme bakışını ve kendisinin de üyesi olduğu TKF’nin niteliğini ifade eder niteliktedir. Mahmut Esat’ın halkçı, sosyal bir takım fikirlerine bakarak onu siyaset yelpazesinin solunda ancak milliyetçiliği de içinde barındıran milliyetçi sol şeklinde tanımlayan görüşlere hak vermekle birlikte, onun kimliğindeki ırka dayanan Türkçülük hususunun özellikle belli bir süreden sonra çok daha ağır bastığını ve solculukla özdeşleştirilen özelliklerini gölgede bıraktığını düşünmekteyiz. Zaten kendisi de her vesileyle işçi ve köylüleri ele alan düşünce ve tavırlarının, milliyetçiliğin bir gereği ve Komünizm, Faşizm gibi sistemlere karşı bir tür paratoner olarak gördüğünü belirtmektedir. Mahmut Esat’ın: **“Köylünün ve işçinin haklarını düşünürken ve**

---

<sup>95</sup> A.e., s. 192-193.

<sup>96</sup> A.e., s. 150; Mahmut Esat, “Kemalizm 2”, s. 1.

<sup>97</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 194.

<sup>98</sup> Mahmut Esat, “Yeşil Elma”, Anadolu’da Yenigün, 20 Ekim 1920.

onları yerine getirmeyi ulusal bir borç olarak kendimize benimserken, kökleri dışarıda olan Komünizm gibi Farmasonluk gibi beynelmilel cereyanlara şiddetle muhalif bulunmamız lazımı geldiğini söylemekten nefsimi menedemem. Hatta kökleri dışarıda olan Faşist cereyanlara dahi”<sup>99</sup> şeklindeki sözleri bu konuyu yeterince açıklayıcıdır. 1925’lerden sonra göstermeye başladığı ve 1930’lardan itibaren iyice belirginleşen bu Türkçü kimlik, onun kamuoyunda bu şekilde tanımlanmasına neden olmuştur. Ölümü münasebetiyle kaleme alınan bir yazıda onun bu özelliği şu şekilde ifade edilmekteydi: “... merhum bundan sonra (Adalet Bakanlığundan ayrıldıktan sonra), ilmi tetkiklerine ve hukuki neşriyatına devamla beraber, siyasi meselelerde gittikçe ifrata gidip ve muhtelif gazetelerde çıkan şiddetli ifadeli yazılarında daha ziyade müfrit sağ ideolojilerine taraftar bulunmuştur...”<sup>100</sup>.

Görüldüğü gibi Marks’ın tarihi materyalizm görüşünden etkilenen Mahmut Esat, bir Komünist olmamakla birlikte, özellikle işçi ve köylülerle ilgili konularda bir takım iyileştirici düzenlemeler yapılması gerektiğini savunmaktaydı. Bunu hem rejimini yerleştirmek ve hem de korumak için isteyen Mahmut Esat, bu şekilde, Komünizm ya da Faşizm gibi cereyanların halk içinde etkili olmasının da engelleneceğini düşünmekteydi. Mahmut Esat’ın açıkça ifade ettiği bu tavrın, 1920 yılındaki resmi TKF deneyimi ile olan uyumu da dikkat çekicidir.

### 3.2.5. Demokrasi

18. asırdan itibaren Türk siyasal düşüncesinde halk egemenliği olarak yer almaya başlayan demokrasi kavramının, Osmanlı yönetici seçkinleri tarafından sıcak karşılandığını söylemek güçtür. Yöneticiler, halkın hakimiyet hakkını tanımakla birlikte, onun yönetime gelmesine, henüz erken olduğu gerekçesiyle sıcak bakmamaktaydılar. Bununla birlikte, Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi gibi kişilerin fikri önderliğini yaptığı Yeni Osmanlılar, halk hakimiyeti kavramını tanımakla kalmayıp, bunun pratikte de uygulanabileceğini savunmaktaydılar<sup>101</sup>. II. Meşrutiyetten

<sup>99</sup> Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin*, s. 32.

<sup>100</sup> *Vatan*, 22 Kamun-ı sâni 1944.

<sup>101</sup> Cezmi Eraslan, *Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Atatürk ve Halkçılık*, İstanbul, Kumsaati, 2003, s. 51-52. Sarıay, *Yeni Osmanlıların, batıda buldukları yıllarda cumhuriyetçi ve milliyetçi fikirlerle tanıştıklarını, ancak bunları doğrudan uygulamayı Osmanlı toplumu için zararlı buldukları için, anayasalı meşrutiyet fikrini İslamî bir kimlikle savunduklarını belirtmektedir (Sarınay, *Türk Milliyetçiliğinin*, s. 36-37).*



sonra yoğun olarak tartışılmaya başlanan demokrasi ya da halk egemenliği kavramı, Bezmi Nusret, Prens Sabahattin, Abdullah Cevdet ve Mizancı Murat gibi kişiler tarafından üstü kapalı ya da açık şekilde savunularak gündeme getirilmiştir<sup>102</sup>. Bezmi Nusret (Kaygusuz), 15 Eylül 1910 tarihli **Hakimiyet-i Milliye**<sup>103</sup> gazetesinde **“Demokrasi”** adlı bir başyazı yazarak, konuyu geniş bir bakış açısıyla ele almıştı. Demokrasinin her tür idare şeklinde olabileceğini belirten Bezmi Nusret, şöyle bir tanımlama yapmaktaydı: **“Demokrasi, eski klasik manasını çoktan aşmıştır. Asri demokrasi yalnız halk idaresini istihdaf etmez (gözetmez). Sınai, içtimaî, terbiyevi hayata ve hayatın diğer bütün safhalarına karışmıştır. Demokrasi herkesi hukukta müsavi görür ve geniş bir hürriyeti tazammun eder (kapsar)”**<sup>104</sup>. Bugün de geçerli olan bu tanım, Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde Mahmut Esat gibi bir takım aydınlarca savunulmaya devam etmiştir.

Bununla birlikte gerek milli mücadele dönemi ve gerek sonrasında kendine özgü siyasal koşulları, demokrasinin, ülke yönetimine halkın katılımı ya da başka bir deyişle oy vermek olarak sınırlandırılmasına ve sadece siyasi olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Mahmut Esat, demokrasiyi şöyle tarif etmekteydi: **“Ulus egemenliği, kayıtsız ve şartsız halk egemenliğidir. Bu egemenlik, bu irade ancak Türk ulusunun, Türk halkının menfaatleri için tezahür ve tecelli eder. Türk demokrasisinin anlamı budur”**<sup>105</sup>. Mahmut Esat, bu demokrasi anlamının aynı zamanda halkçılığı ifade ettiğini söylemektedir. Kısaca halk hakimiyeti demek olan demokrasinin, özgürlük, eşitlik ve adalet prensiplerine dayandığını belirterek, devletin bunları sağlaması gerektiği üzerinde durur<sup>106</sup>. Mahmut Esat, yukarıdaki demokrasi tanımının hukuki açıklamasını ise şöyle yapmaktadır: **“hukuk ıstılahında demokrasi, bir milletin halidir ki bunda, hakimiyet kudreti kanun önünde bir birine müsavi fertlerin heyet-i umûmiyesine racidir”**<sup>107</sup>. Yani hakimiyet hakkını kullanmak tek tek bütün fertlerin hakkı olup, sadece belli bir sınıfa veya sınıflara ait değildir. Halkın doğrudan

<sup>102</sup> Şerafettin Turan, “Türkiye’de Cumhuriyet ve Demokrasi Kültürü”, **Cumhuriyet Ya da Demokrasi**, Haz. Özer Ozankaya, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 72-78.

<sup>103</sup> Milli Mücadele döneminde çıkan **Hakimiyet-i Milliye** değil.

<sup>104</sup> Turan, “Türkiye’de Cumhuriyet ve”, s. 75.

<sup>105</sup> Bozkurt, **Atatürk İhtilali I-II**, s. 230.

<sup>106</sup> Mahmut Esat, “Demokraside Fırkalar I”, **Anadolu**, 11 Ağustos 1931, s. 1.

<sup>107</sup> Mahmut Esat, “Muasır Demokrasinin İstirapları”, **Ayın Tarihi**, C. 21, sa: 68-71, 1930, s. 5555.

doğruya idareyi eline almasının esas olduğunu söylemekle birlikte Mahmut Esat, büyük siyasi teşekküllerde bunu gerçekleştirmek mümkün olmadığı için halkın bu hakkını kendi seçtiği vekiller aracılığıyla kullandığını belirtir. Mahmut Esat, siyasi demokrasinin hayata geçebilmesi için, bütün yetkileri bünyesinde toplamış bir Millet Meclisi'nin varlığını yeterli görmekteydi. O'na göre bu Meclis, halk adına neyin iyi neyin kötü olduğuna karar verip uygulayarak, halkın iradesini yerine getirir. Demokrasiyi, millet hakimiyetini tezahür ettiren bir sistem olarak değerlendiren Mahmut Esat, doğrudan demokrasi yöntemlerini savunurken, uygulanmasındaki güçlükler ya da zaruretler neticesinde bundan sapıldığını belirterek, iki dereceli hatta bir dereceli seçimlerin bile bu anlamda demokrasiyi zedelediğini ileri sürer<sup>108</sup>. Bununla birlikte Mahmut Esat, kendisinin de bir zamanlar en kuvvetli savunucuları arasında bulunduğu Meslek-i Temsil sisteminden bu bapta bahsetmemektedir. Meslek grupları temsilcilerinin yani halktan kişilerin, iktidara gelmesi açısından demokratik görünmekle beraber, mesleksiz olanların bu sistemde temsil edilemeyecek olması ve benzer nedenler göz önünde bulundurulduğunda, demokrasinin hayata geçirilmesi açısından ne dereceye kadar işlevsel olacağı tartışmalıdır.

Mahmut Esat, bir çok vesileyle Türk halkının seciyesinde zaten var olduğunu belirttiği demokrasi ve demokratlık kavramlarından bahsederken, özellikle, halk içinden kimselerin devlet idaresinde yer alabildiğinin vurgusunu yapmakta ve sosyal demokrasiden bahsetmekteydi<sup>109</sup>. **“Demokraside halkın siyasi hakimiyeti bir esas olduğu kadar bir vasıtaadır ki gayesi ferdi, ferdi hürriyetin, müsavataın, ruhi yükselmenin tekamül ile beraber, iktisadî, içtimaî varlıkların da inkişafıdır. Eğer demokrasi sadece siyasi bir hareket olsaydı, mutlakıyet ile arasında geniş bir fark, yüksek bir faikiyet kabul edilemezdi. Zira mutlakıyette dahi, halkın az da olsa biraz siyasi hakimiyeti vardır”**<sup>110</sup> diyerek demokrasinin sosyal ve iktisadî alanlarda da işlemesi gerektiği üzerinde durmaktaydı. Demokrasi yalnızca siyasi içerikli midir? Yoksa iktisadî ve sosyal yönleri de içerir mi? şeklindeki tartışmalardan bahseden Mahmut Esat, Josef Barthelémy ve Paul Duez gibi kişilerin, demokrasiyi sadece siyasi

<sup>108</sup> Mahmut Esat, “Demokraside Fırkalar I”, s. 1.

<sup>109</sup> Mahmut Esat, “Şükrü Saracoğlu İçin”, *Anadolu*, 14 Temmuz 1942, s. 1; Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 229.

<sup>110</sup> Mahmut Esat, “Muasır Demokrasinin”, s. 5561.

bir hakimiyet olarak gören, bireyci ve eşitlikçi olduğunu savunan görüşlerini eleştirerek, uzun bir süre hakim olan bu klasik fikre gerek teori ve gerekse uygulamalar açısından katılmadığını belirtiyordu<sup>111</sup>. Bu bakımdan, demokrasiyi yalnız siyasi içeriği atfederek tanımlayan Mustafa Kemal'in görüşlerinden de ayrılmaktaydı.

Özgürlüğü hedefleyen siyasal demokrasinin gerçekleşmesi için, yönetenlerin özgür ve demokratik seçimlerle iş başına gelmeleri ve belli şartların dikkatle sağlanması gerektiğini söyleyen günümüz siyaset bilimcileri, bu şartların temel özelliği olarak ise seçimler yapılmadan önce ve esnasında her türlü sivil toplum örgütü ile muhalefetin varolabileceği ve kendini ifade edebileceği bir özgürlükler ortamının sağlanmasını gösterirler. Ayrıca seçmenlerin tercihlerinde özgürce davranabilmeleri (kendi adaylarını kendilerinin belirlemeleri) ve her hangi bir baskıya maruz kalmadan seçimlerini yapmaları da önemli bir şart olarak öne sürülmektedir. Sosyal demokrasinin amacı ise, özgürlüğü sağlamaktan çok eşitliği sağlamaya yöneliktir<sup>112</sup>. Mahmut Esat'ın ekonomik alanda savunduğu, kooperatifler, birlikler oluşturulması ya da iktisadın millileştirilmesi düşüncesi, kapitalist üretim ilişkilerinin sebep olduğu sömürünün ortadan kaldırılması, hiç olmazsa azaltılması amacına yöneliktir. Böylece gerçekleştirilmeye çalışılan sosyal demokrasinin, siyasal demokrasiyi de destekleyeceği düşünülmektedir.

Siyasal demokrasi anlayışını benimseyen Mustafa Kemal, demokrasiyi, milletin kendi hakimiyetine sahip olması olarak tanımlamakta ve Josef Barthelémy ve Paul Duez ve diğerlerinin kısaca: **“Demokrasi içtimaî muavenet, iktisadî teşkilat işi değildir. Ekmek ve yağ düşünen mide meselesi değildir. Kısaca demokrasi siyasidir, ruhidir, ferdidir, müsavattır”**<sup>113</sup> anlayışıyla birebir örtüşen bir şekilde şöyle açıklamaktaydı: **“Bu noktayı birkaç kelime ile izah edelim: a) Demokrasi esas itibarıyla siyasi mahiyettedir. Demokrasi, bir içtimaî muavenet veya bir iktisadî teşkilat sistemi değildir. Demokrasi bir maddi refah meselesi de değildir. Böyle bir nazariye vatandaşların, siyasi hürriyet ihtiyacını uyutmayı istihdaf eder. Bizim bildiğimiz demokrasi, bilhassa siyasidir; onun hedefi, milletin idare edenler üzerindeki murakabesi sayesinde, siyasi hürriyeti temin etmektir. b) ... demokrasi, fikridir; bir kafa meselesidir... c) Demokrasi, esasında ferdidir; bu vasıf vatandaşın hakimiyete,**

<sup>111</sup> A.e., s. 5556-5557.

<sup>112</sup> Maurice Duverger, *Siyasal Rejimler*, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Sosyal, 1986, s. 19-20.

insan sıfatıyla iştirak eylemesiyledir. d) En nihayet demokrasi, *müsavatperverdir*; bu vasıf, demokrasinin ferdi olması vasfının zaruri bir neticesidir...”<sup>114</sup>. Buna mukabil Mahmut Esat ise Jak Ru’nun (Jan Jores’in Fransa İhtilali adlı kitabında yer alan) sözlerine atıfta bulunarak, sadece siyasi yönü içeren klasik demokrasi anlayışını eleştirmekte ve aç insana hürriyetin hiçbir mana ifade edemeyeceğini, zengin ve fakir arasında derin uçurumlar buldukça da eşitlik ilkesinin manasız kalacağını söyleyerek şöyle demektedir: **“Zaruret içinde çırpınan bir camiaya hürriyetin var, hakimsin demek, onu biraz da hayal peşinde koşturarak üzme demek olmaz mı? Şahsi hürriyeti temin ile mükellef olan demokrat devlet, onun mesnedi olan içtimaî, iktisadî tedbirleri de almak mecburiyetindedir”**<sup>115</sup>. Bu konuda Fransa Akademisi üyesi Milne, İngiliz tarihçi ve filozofu Carlyle, Orio ve Yelnek gibi düşünürlerin görüşlerinden örnekler veren Mahmut Esat, İngiltere, Fransa, Almanya ve Belçika gibi demokratik ülkelerin pek çoğunda bu tür “kısıtlı” bir demokrasi anlayışının artık olmadığını ve çağdaş devletlerin sadece siyasi değil, aynı zamanda sosyal demokrasiyi gerçekleştirmeye çalıştıklarını ifade etmekteydi. **“Demokrasiyi sade siyasi bir faaliyet olarak anlamak, onu mukayyet kabul etmek demek olur. Halbuki halk hakimiyeti mukayyet değildir; mutlaktır. Siyasi sahada mutlak, iktisadî sahada mutlak, içtimaî sahada mutlaktır. Demokrasiler, yalnız bir kayıt ile mukayyettirler. O da mutlak hakimiyetlerinden vazgeçmek hakkına malik olmamalarıdır”**<sup>116</sup> diyen Mahmut Esat, cumhuriyetçi çizgiler dahilinde demokrasiyi savunmakta ve demokrasinin sadece siyasi olarak gerçekleştirilmesinin halkçılık ilkesini zedeleyeceğini belirtmekteydi. Ayrıca, iktisadî ve sosyal önlemler alınmadığı, başka bir deyişle demokrasiye liberal ilkeler hakim olmaya devam ettiği takdirde, aynı zamanda bir ihtilal sebebi olan toplum içerisindeki ekonomik ve sosyal dengesizliklerin giderek artacağını ve bu durumun ise milletleri sağ veya sol kutuplara götürdüğünü ifade etmekteydi<sup>117</sup>.

Dünya da Komünizm, Faşizm ve Sosyalizm gibi rejimlerin ortaya çıkmasını, demokrasinin “hasta” olmasına ve medeniyetin gereklerini karşılayamıyor olmasına bağlayan Mahmut Esat, bunun yerine yerleştirilmek istenen yukarıda ki rejimlerin ise

<sup>113</sup> Mahmut Esat, “Muasır Demokrasinin”, s. 5556.

<sup>114</sup> Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara, TTK, 1998, s. 31.

<sup>115</sup> Mahmut Esat, “Muasır Demokrasinin”, s. 5561.

<sup>116</sup> A.e., s. 5562.

ancak “üstünkörü” tedbirler olacağını söylemekteydi. Demokrasiyi kurtarabilmek ve ona yeni bir anlam vermek için, dünya milletlerinin, çağın iktisadî ve milli gereklerine göre anlaşmak zorunda kalacaklarını düşünen Mahmut Esat, bu yolda Devletler Hukuku prensiplerinin tadile uğrayacağını ve demokrasilerin dış siyasetlerine hakim olan unsur ve amaçların değişeceğini belirtmektedir<sup>118</sup>. Demokrasilerin en önemli eksiğinin, iktisadî sistemleri olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bu sistemlerin sermayeye bir hakimiyet verdiğini ve onun karşısında zeka, emek gibi diğer unsurları hiçe saydığını belirtmekte ve demokrasilerin yaşayabilmesi için bu durumun mutlaka son bulacağını ve bunun bir ihtilalle olacağını ileri sürmekteydi<sup>119</sup>. Mahmut Esat, bu soruna çözüm olarak ise, müdahaleci devlet ve sosyal demokrasi anlayışını göstermektedir.

Görüldüğü gibi Mahmut Esat'ın savunduğu demokrasi anlayışı (klasik-sosyal), çağımızın temayüllerine son derece uygundur. Bununla birlikte Mahmut Esat, demokrasinin tezahürünü şarta-Türk halkının menfaatlerine- bağlamaktadır. Bu durumda, halkın menfaatlerinin kim tarafından ve neye göre tespit edileceği oldukça önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Türk halkının menfaatleri gerektirdiğinde, demokrasinin tezahür ettirilmeyebileceği gibi tehlikeli bir sonuç yaratan bu düşünce tarzı, farklı ellere ve ortamlarda farklı sonuçlar yaratabilecek bir potansiyele sahiptir. Bir başka açıdan ise, Mahmut Esat'ın dile getirdiği bu düşünce, batılılaşma hareketlerini yürüten Osmanlı-Türk aydınlarının klasikleşmiş vesayetçi tavrının bir sonucudur. Halk için neyin en iyi olduğunu bilen aydınlar veya yönetici seçkinler, onu bilinçlendirir ve yönlendirirler. Bununla birlikte Mahmut Esat, bu soruya Millet Meclisi diye cevap vererek, halkın menfaatlerini yine halkın kendisinin belirleyeceğini ifade etmektedir.

Mahmut Esat'ın demokrasi düşüncesinin tam olarak anlaşılabilmesi için, öngördüğü yönetim sistemi, siyasal partiler, muhalefet ve özgürlükler hakkındaki düşüncelerini de incelemek gerekmektedir.

### 3.2.5.1. Hürriyetler

Her ne kadar demokrasi ve hürriyet kavramları çoğunlukla aynı anlamda kullanılıyorsa da, demokrasi, hürriyet düzeninin sağlanması açısından olmazsa olmaz

---

<sup>117</sup> A.e., s. 5556-5568.

<sup>118</sup> Mahmut Esat, “Yakın İhtilaller 1”, s. 1.

bir şart değildir. Demokrasiler, hürriyeti içerme ya da algılama durumlarına göre mutlak (otoriter) demokrasi ya da klasik demokrasi olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar. Çoğulcu ya da klasik demokrasi anlayışında, toplumun yönetimi çoğunluğun elinde olmakla birlikte, çoğunluk iradesi her istediğini yapabilen mutlak veya sınırsız bir irade değildir. Azınlığın iradesine saygılı ve onun kendini ifade etme ve geliştirerek çoğunluğa geçme hakkını ve imkanlarını tanıyan çoğulcu demokrasi anlayışı, bu bakımdan hürriyetlere geniş yer vermektedir. Buna karşın düşünsel temellerini Jean Jack Rousseau'da bulan ve Fransız İhtilali'ni yapan Robespierre ve Saint-Just gibi kişilerce geliştirilen mutlak (otoriter) demokrasi anlayışında, halkın çoğunluğunun kayıtsız ve şartsız iradesi söz konusudur. Çoğunluğun iradesinin karşısında sınırlayıcı veya engelleyici hiçbir kuvvet kabul edilemez<sup>120</sup>. Rousseau'nun genel irade kavramına dayanarak, çoğunluğun iradesini halkın iradesi gibi sunan ve esasında azınlığın iradesini hiçe sayan otoriter demokrasi taraftarlarının dayandıkları diğer bir nokta ise çoğunluğun daima haklı olduğu tezidir. Bu durumda azınlıkta kalan görüşlere geniş hürriyetler tanınması, demokrasiyi yani çoğunluğun iradesinin gerçekleşmesini engelleyeceği için uygun görülmez. Mutlak demokrasi ve hürriyet anlayışının ilk ve en belirgin örneği, Fransa'da hürriyetlerin hiçe sayıldığı, azınlıkta kalanlara, muhalefete ve hatta rejim aleyhtarı olduğundan şüphe edilenlere dahi hiçbir hakkın tanınmadığı ve hatta yok edildikleri, Birinci Cumhuriyet döneminde görülmektedir<sup>121</sup>.

Rousseau'nun hürriyet konusundaki görüşlerinden önemli ölçüde etkilendiği gözlenen Mahmut Esat da, Rousseau gibi, devlet otoritesinin hürriyetler bahane gösterilerek zedelenmemesi gerektiğini, çünkü bu otoritenin hürriyetlerin teminatı olduğunu düşünmektedir. Hürriyet konusundaki düşüncelerine katıldığını belirttiği Anatole France'in sarfetmiş olduğu: **"Hürriyet şüphe yok ki beşeriyetin en güzel mallarından birisidir. Fakat bunun en çok tadına varıldığı yer hükümet kuvvetlerinin nafiz ve müessir olduğu mahaldir. Devlet otoritesini za'afa düşüren insanlar, hatipler, gazeteler, nazarımda müşterek bir cinayet işlemektedirler"**

<sup>119</sup> Mahmut Esat, "Yakın İhtilaller 3", s. 1.

<sup>120</sup> Münci Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 169.

<sup>121</sup> A.c., s. 170-171.

şeklindeki sözlerini nakleden Mahmut Esat, **“bu yüzü sert bir hakikattir”** diyerek<sup>122</sup>, sahip olduğu hürriyet anlayışını açıkça ifade etmektedir. Hürriyetin devlet otoritesi ya da kanunlar dışında olamayacağını ileri süren Mahmut Esat, tarihte **“hürriyet”** sloganını kullanarak nice zararlar verildiğini belirtmekte ve şöyle demektedir: **“hürriyet milletin varlığını ifade eden devlet otoritesine, vatandaşların hakkına karşı, şunun bunun elinde kullanılan bir terör aleti değildir. Hürriyet camianın bir mahdır ki, hudutları kanunların, hatta kamil insanlar için aklı selimin <dur> dediği yerde biter. Bu hududu geçenler hürriyet çapulcularıdır ki, bunların yok edilinceye kadar takiplerini, soluk vermeksizin koşturulmalarını cumhuriyet hukuku emrediyor”**<sup>123</sup> demektedir. Devlet otoritesinin sarsılmaması gereği, bu otoritenin milletin varlığını temsil ettiği gerekçesiyle savunulması ve kanunların buna göre düzenlenmesi isteği, Mahmut Esat’ın otoriter devlet ve demokrasi anlayışının bir sonucudur. **“Devlet nüfuzunu korurken, bileceğiz ki hürriyetleri müdafaa ediyoruz”** diyen Mahmut Esat, kamusal hürriyetlerin<sup>124</sup> sınırlandırılmasına devletin bekasını gerekçe gösterirken, Fransız İhtilali ile Türk İnkılabı arasında bu bakımdan benzerlikler olduğunu ileri sürmekte ve her ikisinde de hürriyetlerin yıkıcı amaçlarla kullanıldığını ifade etmektedir<sup>125</sup>.

Bütün bu sözlerin ardından, yanlış anlaşılmak istemeyen Mahmut Esat, Cumhuriyet rejiminin tenkitlerden, fikirlerden bir korkusu olduğunu sanılmamasını, tam tersine bunlar olmadan Cumhuriyetin yaşayamayacağını belirtmektedir. Bununla birlikte, yapılacak eleştirilerin **“samimi”** olması gerektiğini belirten Mahmut Esat, yapıcı eleştirilerin Cumhuriyete kuvvet vereceğini ifade etmektedir. **“Sükuttan yalnız zulüm ve istibdat hoşlanır”** diyen Mahmut Esat, **“kişisel emelleri tatmin için devlet otoritesini zaafa salacak kasti tenkitleri, propagandaları, hareketleri bu vatanın yüksek menfaatleriyle oynayan muzmarlı fikirleri her hangi bir sui kasti takip eder gibi yok edinceye kadar koşturmakta aciz göstereceğimizi umanlar, her an**

<sup>122</sup> Adli Şuun: Mahmut Esat Beyefendi Hazretlerinin Cumhuriyet Müdde-i umûmilerine Hitabeden Çok Mühim Nutukları”, *Adliye Dergisi*, (15 Ekim 1929, Belvü Palas Nutku), s. 5214; Aynı nutuk için bkz., *Aynı Tarihi*, sa: 63-67, C. 21, İstanbul, 1929, s. 4982-4987; *Milliyet*, 16 Ekim 1929.

<sup>123</sup> Mahmut Esat, “Belvü Palas Nutku”, s. 5214.

<sup>124</sup> Teorik olarak bütün insanlara tanınması gereken ideal haklar listesinin, devlet tarafından tanınmış ve pozitif hukuka girmiş kısmını ifade eder (Kapanı, *Kamu Hürriyetleri*, s. 13-14).

<sup>125</sup> Mahmut Esat, “Belvü Palas Nutku”, s. 5214.

**aldanacaklardır. Bunlar etrafında Türk adliyesinin bilgisine ve diriliğine güvendiğimiz kadar cumhuriyetimizin yeni ve güzide matbuatının, cumhuriyet matbuatı olmak hususundaki hassasiyet ve kabiliyetine inanıyoruz**<sup>126</sup> diyerek, yapılacak tenkit ve ileri sürülecek fikirlerin, inkılapçı çizgiye aykırı olmaması şartını getirmektedir. Mahmut Esat'ın: **“seveceğiz, söyleyeceğiz ve benimseyeceğiz”**<sup>127</sup>. şeklindeki sözleri yukarıda ifade etmeye çalıştığımız hürriyet anlayışının çarpıcı bir özeti gibidir.

Bu hürriyet anlayışı doğal olarak millet ve devlet menfaatleri söz konusu olduğunda ferdi hürriyetleri anlamsızlaştırmaktadır. Mahmut Esat, ferdi hürriyetin mutlak olması durumunun anarşiye yol açacağını belirtirken, tesanütçülüğü (solidarizm) savunmakta ve ferdi hürriyetlerin mutlak bir surette savunularak kullanılmasının toplumsal dayanışmayı ortadan kaldıracağını söylemektedir. **“şahsi hürriyeti anarşi derecesine kadar götürmek, memleketlerin bais-i felaketi olur. Şahsi hürriyetlerin yanında tesanüd-i içtimaî vardır. On milyon Türk'ten her biri yekdiğerine bir takım menfaatlerle bağlıdır ki, şahsi hürriyeti mutlak bir surette kabul ettiğimiz takdirde, bu tesanüd-i içtimaî kalmaz. Ve memleket hürriyet uğruna kurban gider. En büyük hürriyet memleketin tesanüdü ve memleketin ve Türklüğün büyük menfaatleridir. Ferdi hürriyet, büyük ve umumi hürriyetin yanında daima fedakarlık yapmak mecburiyetindedir. Medeni bir halde yaşamak isteyen milletler, bunu kabul etmek zaruretindedirler”**<sup>128</sup>. Mahmut Esat'ın bireyin, toplum ve devlet karşısındaki varlık alanını ifade eden bu sözleri, totaliter sistemlerle olan benzerliği açısından dikkat çekicidir.

Demokrasinin içerdiği hürriyet tanımının sınırsız olarak algılanmasının tehlikeli sonuçları olabileceğini değinen Mahmut Esat, özgürlük adına bir milletin geriye gitmeyi isteme hakkı olmadığını düşünmekte ve Rousseau ve Locke'u referans vererek: **“Hatırda kalmaya değer ki, modern demokratik anlayışa göre, ulus egemenliği bölünme kabul etmez, egemenliği kısmen veya tamamen kaybeden milletler hürriyetlerinden vazgeçmişler demektir. Halbuki modern anlayışlara göre**

<sup>126</sup> A.e., s. 49-50.

<sup>127</sup> “Adliye Vekilimizin Çok Mühim Bir Nutku”, *Milliyet*, 16 Teşrin-i evvel 1929, s. 1.

<sup>128</sup> *TBMM Z.C.*, D. 2, C. 21, s. 13; Mahmut Esat'ın benzer düşünceleri için bkz, *TBMM Z.C.*, D. 2, C. 28, s. 113-114.



insanlar hürriyetlerinden tamamen değil, kısmen bile vazgeçemezler"<sup>129</sup> diyerek, ulusal egemenlikle hürriyet arasında ki bağa işaret etmekte ve kişilerin sadece hür olmayı isteme hakları bulunduğunu, yani bunu zedeleyecek başka herhangi bir düşünceyi hürriyeti bahane ederek isteyemeyeceklerini belirtmekte ve kimsenin gelecek nesillerin hürriyeti üzerinde olumsuz tasarrufta bulunma hakkının olmadığını söylemektedir<sup>130</sup>.

Bu bağlamda basın hürriyeti üzerinde duran Mahmut Esat, basın hürriyetinin önemli bir şey olduğunu kabul etmekle birlikte, basının da kişileri ya da devlet otoritesini rencide etme hakkı bulunmadığını belirterek, şöyle demektedir: **“İnkıpların kan pahasına kurduğu matbuatın hürriyeti, nihayet bir vatandaşın hürriyetinden asla üstün değildir. İkisi de aynı çerçeve içindedir. Bunlar birbirinden ne fazla ne de eksiktir”**<sup>131</sup>. Böylece Mahmut Esat, kamusal hürriyetlere getirilen sınırlamanın, basın için de geçerli olduğunu altını çizmektedir.

Mahmut Esat'ın basın hürriyeti ile ilgili olarak sarfettiği sözlere baktığımız zaman, otoriter bir anlayış hemen kendini belli etmektedir. 1924 yılında, Adalet Vekili olduktan kısa bir süre sonra kaleme aldığı bir yazısında, Türk hukukçularının matbuatın hakkını büyük bir kıskançlıkla savunacağını belirten Mahmut Esat, matbuatın serbest olmasını savunmakla birlikte, bunu belirli şartlara bağlamaktadır. Buna göre: **“matbuatımızın ancak ve ancak milletin, inkılabın, Türk İnkılabı prensiplerinin âli menfaatleriyle mütehassıs olarak, daima yüksek, daima nezih kalmasını milli bir şeref telaki ederim. Öyle olacaktır da...”** diyen Mahmut Esat, bunun aksi yayınların hoş karşılanmayacağını da belirtmiş olmaktadır. Bunun devamında ise: **“Türk matbuatı, asrımızın demokratik, mütemeddin milletlerince kabul edilen esasatından başka bir zihinle idare edilemez..”**<sup>132</sup> şeklinde sofistike sözler sarf etmiştir. Bundan bir yıl sonra yapmış olduğu bir mülakatta da benzer bir davranış

<sup>129</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 61.

<sup>130</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 61-62; Mahmut Esat, “Demokraside Fırkalar 1”, Anadolu, 11 Ağustos 1931. Bununla birlikte Mahmut Esat'ın referans olarak verdiği iki düşünürün kişisel hürriyetle ilgili görüşleri arasında önemli farklılıklar vardır. Nitekim, Locke, devleti bireysel hak ve özgürlükler karşısında sınırlar, yani devletin mutlaka tanıması gereken bir takım şahsi hak ve hürriyetlerden bahsederken, Rousseau ise, bireye toplumun bir ferdi, bölünemez genel irade içinde erimiş bir varlık olarak bakmakta ve bu açıdan totaliter sistemlerin esin kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır (geniş bilgi için bkz., Kapani, Kamu Hürriyetleri, s. 31-38).

<sup>131</sup> Çoker, Türk Parlamento, D. 3, C. I, s. 235-236.

gösteren Mahmut Esat, “Türk gazete ve gazetecilerinin, medeni memleketler matbuat ve matbuat müntesiplerinin idare edilmekte olduğu kanun ve zihniyetten başka bir surette muamele görmesine asla taraftar olamam”<sup>133</sup> dedikten hemen sonra: “Türk matbuatı inkılabımızın prensiplerinin ve medeni cumhuriyetimizin müdafii oldukça, her vakit muhterem ve mübeccel bir mevakii ihraz etmiş olacaktır...”<sup>134</sup> diyerek, bu hürriyeti inkılapların ve cumhuriyetin savunucusu olma şartına bağlamaktadır.

Mahmut Esat, Meclis’te Şapka Kanunu görüşüldüğü sırada yaptığı bir konuşmasında, Türkiye’de hürriyetin sınırlarının nasıl veya neye göre belirleneceğini açıklamaya çalışırken şöyle demektedir: “Her hürriyetin kanunlarla, nizamlarla bir hududu vardır. Nihayet onun hudutları bu Türk’ün ve Türk milletinin yüksek menfaatleridir... Türk’ün ve Türk memleketlerinin yüksek menfaatleri neyi istilzam ederse o yapılır ve en muvafık tarzı hareket o olur. Aksi ise anarşi ifade eder, hürriyeti şunun bunun elinde oyuncak yapmaktan başka bir netice tevhit etmez... Türk milletinin ve Türk memleketinin menfaatleri manasız ve bisud (yararsız) eşkali kanuniyenin çok fevkindedir. En büyük kanun o dur. Yani Türk milletinin menfaatidir”<sup>135</sup>. Hürriyeti önce kanunlarla sınırlayan Mahmut Esat, bu kanunların Türk milletinin menfaatini sağlıyor olmasını şart koşmaktadır. Yani hürriyet, Türk milletinin menfaatini zedelediği yerde bitecektir. Mahmut Esat’a göre, millet menfaatleri, inkılabın ruhuna ya da bekasına uygun olma şeklinde ifade edilmekteydi. Bununla birlikte memleketin menfaatinin gerektirdiği şeylerin, hiçbir zaman Teşkilatı Esasiye Kanunu’na muhalif olamayacağını belirten Mahmut Esat, Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun 68. Maddesini örnek vererek, hürriyetlerin kanunlarla tayin ve tahdit edileceğini söylemektedir<sup>136</sup>. Biraz önce belirttiğimiz gibi, milletin menfaatlerini belirleyecek yerin Millet Meclisi olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bu defa da söz konusu menfaatler belirlenirken uygulanacak kıstasları, inkılabın ruhuna veya bekasına uygun olma şeklinde açıklamaktadır. Bu durumda millet menfaatleri

<sup>132</sup> Sadâ-yı Hak, 11 Kanun-ı evvel 1340; Ahenk, 12 Kanun-ı evvel 1340.

<sup>133</sup> Sadâ-yı Hak, 21 Kanun-ı sâni 1341.

<sup>134</sup> A.y.

<sup>135</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 19, s. 224.

<sup>136</sup> A.y.

kavramına, genel olarak hürriyetlerin kısıtlanmasını açıklamak üzere, bir meşrulaştırıcılık işlevi yüklediği görülmektedir.

Mahmut Esat'ın sahip olduğu bu otoriter demokrasi ya da hürriyet anlayışının, günün şartları gereği dönemin yaygın ya da egemen görüşü olduğunu söyleyebiliriz. Takrir-i Sükun Kanunu ile bu kapsama (inkılapçı düşünce çizgisine aykırı) giren neşriyat da yasaklanmıştı. Bu anlamda İstanbul basınına eleştiren Müdafaa-i Milliye Vekili Recep Bey, İstanbul basınına düşünce itibarıyla Terakkiperver Fırka ile aynı çizgide olduğunu ve memleket hesabına onun (Fırkanın) karşısında yer aldığını söyleyerek, bunu ifade etmekten dolayı mutlu olduğunu da ayrıca belirtmiştir<sup>137</sup>. İstanbul basınına karşı yapılan bu ve benzeri eleştirilerden sonra, Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanılarak, bir çok gazete ve dergi kapatılmıştır. İlk olarak, 6 Mart 1925 günü, Tevhid-i Efkâr, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç ve Sebilürreşat kapatılmış, 17 Nisanda ise bunlara Hüseyin Cahit'in Tanin'i katılmıştır<sup>138</sup>. İzmir'in muhalif gazetelerinden Sadâ-yı Hak da bu kapatılan gazeteler arasındadır. Mahmut Esat'ın basın hürriyetine yaklaşımı sonraki yıllarda da değişmemiştir.

Osmanlı Devleti'nin hürriyetlere gösterdiği saygının, diğer pek çok devletten daha fazla olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bunu saflık olarak değerlendiriyor ve gerek kapitülasyonlar<sup>139</sup> ve gerekse yıkılışı hızlandıran toprak ayrılımlarının, hürriyet düşüncesine hoşgörülü yaklaşmaktan kaynaklandığını söyleyerek, hürriyetlere karşı yaklaşımında bir takım teorilerden ziyade, ülke ve millet menfaatlerinin göz önünde tutulması gerektiğini ifade ediyordu<sup>140</sup>. Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki karışık durumu, bu yanlış hürriyet anlayışından beslendiğini belirten Mahmut Esat, o sıralarda Rum, Ermeni ve diğer yabancı gazetelerde çıkan ve Türklüğü tahkir eden bir çok

<sup>137</sup> Örgüven, Şeyh Sait, s. 330-334.

<sup>138</sup> Tunçay, Tek Parti, s. 142.

<sup>139</sup> Mahmut Esat'a göre daima siyasi ve dinsel müdahalelere maruz kalan Türkiye, "hürriyet mezhebine" en fazla uyanlardan olmuş ve hatta bu yüzden: "... beş asır evvel kabul ve tasdik ettiği imtiyazlara, iktisadî, içtimai ve siyasi vaziyet ve şartın tamamen değişmiş, devletin esas teşkilatı cezri tahavvüllere maruz kalmış olmasına rağmen yine tahammül edildi" (Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Davası III", Hakimiyyet-i Milliye, 10 Teşrin-i evvel 1921, s. 1).

<sup>140</sup> Hürriyetlerin denetimsiz kullanımının kötü sonuçlar doğurabileceğini tarihten örnekler vererek anlatan Mahmut Esat şöyle demektedir: "Arnavutluk isyanları, Rumeli faciaları hatırlarımızdadır. Asiler, hürriyet kalkını ardında çalıştılar. Zamañ oldu ki, Türk milletinin varlığını dayandırdığı büyük kuvvetler hürriyet namına anarşiye verildi ve nihayet koskocaman bir vatan parçası tarihin kazasına uğradı, hürriyet diye koptu" (Milliyet, 16 Teşrin-i evvel 1929).

yazının, başka bir ülkede yayınlanmış olması durumunda, Türkiye'ye protesto hakkı doğuracak kadar ağır olduğunu ileri sürmekteydi<sup>141</sup>.

Son olarak, Alman filozofu Kant'ın, millete –ihtilal yapmak erine- arzusuna ulaşabilmesi için basını kullanmasını tavsiye etmesini “gülünç” bulduğunu belirten Mahmut Esat: “... iş başında bulunan hükümet basını elde ederse ne olacak? ... Para ile zorla ve nihayet gazeteleri kapamak, gazetecileri; hem de kanuna uydurarak hapsedmek sureti ile hükümet basınının hakkında pekala gelebilir”<sup>142</sup> diyerek, basının siyasi iktidarlar tarafından amaçları doğrultusunda kolaylıkla kontrol altında tutulabileceğinin altını çizmektedir. Bu durumda milletin, basın yoluyla istediği değişiklikleri gerçekleştirmesinin zor olduğunu belirten Mahmut Esat, basın özgürlüğü kavramının otoriter yönetimler karşısında bir anlamı olmadığını, haklı olarak ifade etmiş olmaktadır. Bununla birlikte, II. Abdülhamit, Mussolini, Hitler ve Franko'nun basını susturma çabalarını örnek vererek, bu kişilerin gazetelere “ağız açtırmak” bir yana kendi rejimlerini alkışlattıklarını belirtip eleştiren Mahmut Esat<sup>143</sup>, Cumhuriyet döneminde Tahrir-i Sükun Kanunu ile sağlanan sessizliği ise değerlendirmemektedir. Bu açıdan Mahmut Esat'ın, yönetimin basın üzerindeki etkisini –bu baskı da olabilir- bir bakıma mutlak kabul ettiğini, ancak bu baskı iyi yönetimler –ki muğlak ve görecelidir- tarafından yapılırsa zaraarsız ve hatta yararlı, şer yönetimler tarafından yapılırsa son derece zararlı görülmektedir. Bu durumda Mahmut Esat'ın, özel koşullara göre düzenlenmiş bir basın özgürlüğü anlayışına sahip olduğu söylenebilir.

Her ne kadar dönemin kendine özgü koşullarının bir gerektirmesi olsa da, sadece Mahmut Esat da değil, kuruluş dönemi yönetici seçkinlerinin hemen hemen tamamında, az ya da çok görülen, hürriyetlere ve basına yönelik otoriter tavrın altında, yeni rejimi yerleştirme gayreti yatmaktadır. Bu nedenle, rejimi tehlikeye düşürebileceği gerekçesiyle, muhalif düşünce ve faaliyetlere hoşgörü ile yaklaşılmamıştır.

<sup>141</sup> A.y.; Mahmut Esat'ın aynı bakış açısı ile 23 Aralık 1932 yılında Anadolu gazetesinde yazmış olduğu bir yazıya ithafen, Hizmet gazetesi başyazarı Zeynel Besim, Osmanlı dönemi basını ile Cumhuriyet dönemi basınının karşılaştırılmasını, her iki dönemin siyasal düşünce ortamının birbirinden çok farklı olması nedeniyle, çok yanlış olduğunu belirtecek ve Başbakan İsmet İnönü'nün liberal ve olgun tavrının sağlanmış olduğu özgür ortamın, farklı düşüncede başka biri geldiğinde değişebileceği endişesinden bahsederek, basın özgürlüğünün şahıslara değil kanunlara bağlı olması gerektiğinin altını çizecekti. (Zeynel Besim, “Yanlış Bir Mukayese”, Hizmet, 24 Teşrin-i evvel 1932, s. 1).

<sup>142</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 109-110.

<sup>143</sup> A.y.

### 3.2.5.2. Muhalefet

Siyasi anlamda, iktidardaki görüşle aynı fikirde olmamak anlamına gelen muhalefetin çeşitleri bulunmaktadır. Organize olmuş muhalefet bir siyasi parti veya dernek vb. etrafında örgütlenmesine rağmen, toplum içerisinde iktidara karşı kendiliğinden ve dağınık olarak var olan memnuniyetsizlikler, potansiyel ya da organize olmamış muhalefet olarak tanımlanabilir. Belli bir ilke veya programa bağlı olmayan ve dağınık halde bulunan bu potansiyel, iktidar karşısında yer alan herhangi bir organizasyon ya da organizasyonlar tarafından kanalize edilebilirler ya da kendiliğinden oraya doğru akarlar. Ya da bir kitle hareketinin unsurları olabilirler. Aynı şekilde partileşmiş muhalefet, siyasal iktidarın kullanılmasını denetleyerek, iktidarın olabilecek keyfi hareketlerini, toplumu harekete geçirerek önlemeye çalışır. Yeni rejimin kuruluş ve yerleşme döneminde, yukarıda genel olarak tanımlamaya çalıştığımız muhalefetin, özellikle organize olmuş haline hoş görüyle yaklaşılmamış ve tehlikeli görülmüştür.

Clemanso, Lord Bryce (James), Leon Duguit ve Briyan'ın eserlerinden örnekler vererek<sup>144</sup>, demokrasilerde illa da muhalefet olmasına gerek olmadığını ispatlamaya çalışan Mahmut Esat, çağdaş düşüncelere olan vakıflığını gösterirken, muhalifleri destekleyen ve demokrasi için partilerin şart olduğunu söyleyen **Hizmet** gazetesi ile bir polemige de girmişti.

Mahmut Esat'ın muhalefete katkı bakışının sebeplerinden biri, bu tür hareketlerin genellikle yıkıcı sonuçlarının olduğuna inanmasıdır. Bu anlamda muhalefetin millete yarardan çok zarar getirdiğini ileri süren Mahmut Esat, Türk demokrasi tarihindeki muhalefet hareketlerini örnek vermekte ve şöyle demektedir: **“Meşrutiyette İttihad-ı Muhammedi, Halâskârlar, Hürriyet-ü İtilaf muhalefetleri türedi. Birincisi, 31 Mart irticamı verdi, ikincisi, orduyu bozdu. Üçüncüsü de Balkanları teslim etti... İstiklal Muharebesi sırasında II. Grup neredeyse kurtuluş davasını yarıda bıraktırıyordu. Cumhuriyette, Terakkiperver Şeyh Sait İsyanı ile Serbestçiler de Fethi Bey'in safdillliği yüzünden inkılaba sarsıntı geçirdiler”**<sup>145</sup>. SCF'nin muhalefetinin Menemen olayı ile neticelendiğini ve **“çala kaleme”** son İmtiahat Kanunu'nun hazırlanmasını sağladığını belirten Mahmut Esat, Türk demokrasi ve

<sup>144</sup> Mahmut Esat, “Birlik Bayrağı Altında”, **Anadolu**, 13 Ağustos 1931.

<sup>145</sup> Mahmut Esat, “Muhalefetin Armağanları I”, **Anadolu**, 6 Ağustos 1931.

siyaset tarihinin önemli bir parçası olan muhalefet hareketleri ile ilgili olarak: **“Gelecek nesiller bugüne kadar ki muhalefeti millet, vatan düşmanı, hürriyetin katili sayarlarsa pek de haksız sayılmazlar”**<sup>146</sup> şeklinde, oldukça olumsuz bir yargıda bulunmaktadır. Türkiye tarihindeki muhalefet hareketlerini ister partileşmiş olsun, ister olmasın ya da bir isyan şeklinde kendini göstermiş olsun hep aynı kefeye koyarak değerlendirdiği gözlenen Mahmut Esat, Patrona Halil, Kabakçı Mustafa, Derviş Vahdeti gibi isyan hareketleri ile Hürriyet ve İtilaf, Terakkiperver Cumhuriyet ve Serbest Fırka gibi demokrasilerde varlığı gayet normal olan ve hatta olması zorunlu olan siyasi partileri aynı sırada vermesi dikkat çekicidir.

Muhalefeti, memleketi değil, sadece **“postu”** düşünmekle itham eden Mahmut Esat: **“Siyasi tarihimiz, henüz idealist bir muhalefeti kaydedemedi. Her muhalefet bayrağı altında mürtecilerin, hırsızların, vatan hainlerinin, yabancı parası ile yabancı dilekleri yürütmek isteyen satılmışların hükmü yürütülmek istendi”**<sup>147</sup> demektedir. **“İdealist muhalefet”** deyimini ile ne demek istediğini açık bir şekilde ifade etmemekle birlikte bu deyim, demokratik fikir mücadelesi anlayışına pek de uygun olmayan bir anlamsal çağrışıma sahiptir.

Bununla birlikte, Mahmut Esat’ın muhalefet hareketlerine karşı bu sert eleştirilerinin temelinde, **inkılabı koçunmak dürtüsünün yattığını** söyleyebiliriz. Bu konudaki fikirlerini açık bir şekilde dile getiren Mahmut Esat: **“İhtilal yapmış, ihtilalin davasını yürütmekte olan bir memlekette, muhalefetin hayırlı işler göreceğine inanmıyoruz”** demektedir ve inkılap içinde muhalefet yapmanın neden zararlı olduğunu da şu sözlerle ifade etmektedir: **“inkılap, eskiliğin yeniliğe teslim olması, yerini onun hükümlerine bırakması demektir. İnkılabın ayakları altında çiğnenip kalmış bir sürü menfaat erkanı vardır”**<sup>148</sup>. Yani muhalefetin, bu menfaatleri çiğnenmiş zümrenin aleti olarak, inkılabı karşı bir harekete kolayca dönüşebileceğini haklı olarak düşünen Mahmut Esat, bunu açıklamak için İngiliz ve Fransız Cumhuriyetlerine karşı yapılan muhalefet hareketlerinin zararlarından bahsetmektedir. Mahmut Esat, Türk inkılabına muhalefet eden güçleri ise şöyle sıralamaktadır: 1- Yabancılar, 2- Halife sultanlar, 3- Saltanat, hanedan, 4- Şeriatçılar, 5- Bir kısım hukukçular, 6- Yeni kanunlar

<sup>146</sup> Mahmut Esat, “Muhalefetin Armağanları I”, *Anadolu*, 6 Ağustos 1931, s. 1.

<sup>147</sup> Mahmut Esat, “Muhalefetin Armağanları II”, *Anadolu*, 7 Ağustos 1931, s. 1.

yüzünden menfaatleri bozulan bir zümre, 7- Yüzellilikler, 8- Türk olmayan, Türklüğü benimsemeyenler, 9- Hırsızlar, 10- Yeni harfler yüzünden okuma yazmasını kaybedenler, şapka taassuplarını tahrik edenler, 11- Bütün bunlarla alakası olan milyonlarca insan<sup>149</sup>. Ancak bu sıralama dikkatle incelendiğinde, halkın azımsanamayacak bir kısmının, muhalif olarak değerlendirildiğini görmekteyiz. Bu durumda muhalefete karşı gösterilen hoşgörüsüz yaklaşımın anlaşılması da kolaylaşmaktadır.

Kültürü geri olan memleketlerde halkın uysal olduğunu ve muhafazakar yapılarına rağmen, olumlu ya da olumsuz fikirlere karşı fazla direnç gösteremeyeceklerini belirten Mahmut Esat, bunun için sadece “zaman, fırsat ve taktik” bakımdan “akıllı bir ihtilal şefine” ihtiyaç olduğunu belirtmekteydi. Mahmut Esat bu konuda şöyle demektedir: “... Geri halk kütleleri zannedildiği kadar ananelere bağlı değildir. Yalnız bu halk kütleleri içinde eskilikle midelerini şişirenler vardır. İşte bunlardır ki, halkı körüklerler, tahrik ederler. Ayaklandırırılar, kaytaklığı yaratırlar. Yapılacak iş, bu sınıfı imha etmek, yok eylemektir. Bir kere bunlar temizlendi mi, mesele bitmiş demektir. Yollar, ihtilalin yürüyüşüne açılmıştır”<sup>150</sup>. Görüldüğü gibi Mahmut Esat, halk üzerinde etkili olan ve potansiyel bir muhalefet tehlikesine işaret eden kesimler ortadan kaldırıldığı takdirde, halkı istenilen doğrultuda yönlendirecek eğitim, propaganda gibi faaliyetlerin daha başarılı olacağını ve inkılabın rahatlıkla yürütülebileceğini ifade etmektedir.

Nitekim O, inkılap içinde organize olmuş siyasi muhalefetin kolayca bir karşı devrim unsuru olabileceğini anlatmaya çalışırken, aynı zamanda inkılabı zedelemeyecek, hedef şaşırtmayacak, yapıcı nitelikte eleştirilerin ise taraftarı olduklarını belirtmekteydi. Bununla birlikte örgütlü ya da partileşmiş bir muhalefetin, ancak inkılap tutunduktan sonra hoş karşılanması gerektiğini belirten Mahmut Esat, şöyle demektedir: “İnkılap içinde muhalefet daima tehlikelidir. Bir nesil değişinceye kadar, yeni esaslara millet ve memleket ısınuncaya kadar tehlikelidir, tehlikelidir. Bununla birlikte tenkitlere hararetle taraftarız”<sup>151</sup>. Muhalefetin bir hak olduğunu

<sup>148</sup> Mahmut Esat, “Muhalefetin Armağanları III”, *Anadolu*, 9 Ağustos 1931, s. 1.

<sup>149</sup> A.y.

<sup>150</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 92.

<sup>151</sup> Mahmut Esat, “Muhalefetin Armağanları III”, s. 1.

kabul etmekle beraber, bunun o günün şartlarında tehlikeli olduğunu düşünen Mahmut Esat, ikna ediciliğini arttırmak için zamanın siyasi atmosferinin etkisinden faydalanmakta ve muhalefette olmanın siyasi görüşlerde Gazi'den ayrılmak anlamına geldiğini söyleyerek, Türk milletinin en büyük Türk'ten ayrılamayacağını belirtmekteydi<sup>152</sup>. Oysa aynı tarihlerde Türk inkılabının **bir şahıs değil ideal meselesi** olduğunu da savunmuş olan Mahmut Esat'ın, yukarıdaki sözleriyle, Mustafa Kemal'in manevi güç ve etkisinden faydalanmak istediği görülmektedir. Bununla birlikte Mahmut Esat, inkılaplar sırasında bir takım eksikliklerin veya **“idealist arzulara uymayan şeylerin”**, hataların olabileceğini kabul etmekte, ancak buna rağmen muhalif-muvafik herkesin CHF çatısı altında birlik olması gerektiği üzerinde durmaktaydı<sup>153</sup>. Mahmut Esat'ın TCF ve SCF hareketlerine ve bunların liderlerine duyduğu sert tepkinin nedeni de bu olsa gerektir.

Bu düşünceler doğrultusunda, inkılabı tehlikeye düşürecek gerici bir muhalefet hareketine meydan vermemek için, gerekli yasal önlemler de alınmaya çalışılıyordu. Son olarak, İtalyan Ceza Kanunu alınırken, orada bulunmadığı halde idam cezasının bir çok suça ve hatta sadece **fesada teşebbüs** söz konusu olsa dahi verilmesi ve bunun Meclis'te çok büyük bir çoğunlukla desteklenmesi, muhalefete karşı gösterilen olumsuz tavrın, sadece Mahmut Esat'a özgü olmadığını gösteren çarpıcı bir örnektir. Sonuç olarak denebilir ki, Mahmut Esat, muhalefetin bir hak olduğunu kabul etmekle birlikte, inkılap şartlarında bunu tehlikeli bulmaktadır. Sadece inkılaptan sapmalar yaratmayacak, onu daha ileriye götürecek, organize olmamış, yani bireysel muhalefeti ya da tenkitleri hoş gören Mahmut Esat, inkılapla özdeşleşmiş partinin, diğer bir deyişle inkılapların karşısına çıkacak, bir muhalefet partisine tamamen karşıdır.

### 3.2.5.3. Siyasi Partiler

Demokrasileri tamamlayıcı bir unsur olarak nitelenen partilerin ortaya çıkışı 19. Asır ortalarında gerçekleşmiştir. Ancak demokrasinin tarihi eski Yunan sivilizasyonlarına kadar uzanır. Bu nedenle bazı düşünürler, partileri demokrasinin olmazsa olmaz şartı saymanın gerçekçi olmadığını söylemektedirler. Ayrıca, partilerin siyaset sahasında etkinliklerinin artmasıyla birlikte, listeli nispi temsil yoluna geçilmiş ve yönetenlerin

<sup>152</sup> Mahmut Esat, “Birlik Bayrağı Altında”, *Anadolu*, 13 Ağustos 1931, s. 1; Mahmut Esat, “Birlik Olacaktır”, *Anadolu*, 19 Ağustos 1931.



seçilmesi işinin partilere devredilmiş olması da demokrasiyi zedeleyen bir etmen olarak değerlendirilmektedir<sup>154</sup>. Bununla birlikte, halk içerisindeki farklı görüşleri organize eden ve bunları parlamentoya yansıtan kurumlar olarak tanımlanabilecek partileri, temsili demokrasinin gerçekleşmesini kolaylaştıran yardımcı kuruluşlar olarak değerlendirebiliriz.

Çoğulcu ya da klasik demokrasi anlayışı içerisinde varolabilen çok partili sistemlerde, özellikle muhalefet partileri, siyasal iktidarın kullanılışını denetleyerek, hürriyetlerin korunması ve devlet iktidarının sınırlandırılması açısından önemli bir role sahiptirler. Bu açıdan, çok partili sistem, yeni bir rejimin yerleştirilmeye çalışıldığı olağanüstü dönemlerde kolayca tercih edilebilecek bir sistem değildir. Bu anlamda Mahmut Esat'ın da çok partili sistemlere sıcak bakmadığını görmekteyiz. TCF ve son olarak da SCF deneyiminden sonra bu konuda acele edilmemesi gerektiğini düşünen Mahmut Esat, muhalefetin aksine, çok partili hayatın demokrasi için bir gereklilik olmadığını savunmaktaydı. Mahmut Esat, bu görüşünü şu sözlerle ifade etmekteydi: **“Bir yerde herkesin dileği birse, halk iradesini münferiden serbestçe izhar ediyorsa, orada halkın devlet ve hükümet işlerinde mutlak bir hakimiyeti vardır. Hürriyete, adalete, müsavata hakkıyla riayet olunuyorsa, burada demokrasi yoktur illa fırka yapacaksınız denemez”**<sup>155</sup>. Daha sözlerinin başında demokrasinin işlediği bir yerde fazla parti olmaması için, **“herkesin dileğinin bir olması”** gibi realiteden uzak bir şart koşan Mahmut Esat, bu sözlerine destek olarak, çok özel bir idare şekline sahip olan (partilerin olmadığı ve doğrudan demokrasi ile idare edilen) bazı İsviçre kantonlarını göstermekteydi. Ayrıca, bir yerde birden fazla parti olmasını, o memleketin vaziyeti ile ilişkilendiren Mahmut Esat: **“Demokraside fırka meselesi, nihayet dinlerdeki sevap işlemek gibi bir şeydir. Bunu, vaziyeti, kudreti müsait olanlar yapar...”**<sup>156</sup> derken, aslında partilerin iyi bir şey olduğunu söylemiş olmakta, ancak bunun gerçekleşmesini şarta bağlamaktadır. Bu durumda bir yerde parti ya da

<sup>153</sup> Mahmut Esat, “Birlik Bayrağı”, s. 1.

<sup>154</sup> Duverger, **Siyasal Rejimler**, s. 14-15. Siyasal partilerin demokrasi için yapıcı olduğu kadar yıkıcı da olabileceğine ilişkin görüşler, yakın zamanlarda yazılmış bir çok eserde geniş bir şekilde tartışılmıştır. Bu görüşlere göre, partilerin olumsuz tavır ve tutumları halk arasında partilere ve sisteme karşı güvensizliğe yol açabilir ve böylece sistem ilk rüzgarda kolayca yıkılabilir (Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 274-275).

<sup>155</sup> Mahmut Esat, “Demokraside Fırkalar 1”, **Anadolu**, 11 Ağustos 1931, s. 1.

<sup>156</sup> A.y.

partiler olması için, o yerdeki muhalefetin (ya da siyasi partilerin) zarar veremeyeceği ölçüde yerleşik ve güçlü bir devlet sistemine ya da siyasal yapıya sahip olunması gerekmektedir. Ancak Mahmut Esat, partilere tahammül edecek bir yeterliliğe sahip olmayan memleketlerde, yukarıda demokrasinin şartları olarak belirtmiş olduğu, siyasal özgürlük, hak ve eşitliklerin de tam olarak sağlanamayacağı gerçeğini görmezlikten gelmektedir.

Mahmut Esat'ın siyasal partilerle ilgili sarfettiği sözler, adeta Türkiye'deki sistemin bir savunması gibidir. Birden fazla parti yoktur ama, bu memleketin şartları gereği, ancak sonradan düşünülecek bir iştir. Fakat partilerin yokluğu, ülkede demokrasi olmadığı anlamına gelmemelidir. Mahmut Esat şöyle demektedir: **“demokrasinin millet hakimiyeti gibi ağır bir iman şartı, zaruretler karşısında terk olunursa, fırka teşkili gibi halkın arzusuna bırakılmış onuncu dereceden bir iş, bir memleket tarihinin gösterdiği kati icabat önünde tehir dahi edilemez mi? Cebren mi yaptırılır? Tehir edilirse cumhuriyet ve demokrasi laf mı olur?”**<sup>157</sup>. Mahmut Esat'ın, ülkedeki mevcut durumu (tek partili) demokrasiyle özdeşleştirme ya da en azından demokrasiye aykırı olmadığını ispatlama çabası ilgi çekicidir. Burada önemli olan şey, onun bu tek partili yapıyı bir ara dönem olarak değerlendirmesidir. Bütün bu çabasıyla Mahmut Esat'ın yapmak istediği vurgu ya da vermek istediği mesaj, **şartlar gereği demokrasinin bütün kurumlarıyla uygulanamaması, demokrasi fikir ya da hedefinin bir kenara atılması anlamına gelmemelidir** şeklinde özetlenebilir. Rejimin yerleşmesi gerekçesi, siyasal partilere yaklaşımında benimsediği olumsuz tavrın meşrulaştırıcı dayanağıdır. Mahmut Esat: **“Belli şartlar altında fırkaları kapatmak, hatta açılmasına izin vermemek demokrasiye aykırı değildir. Bunlar her yerde olan şeylerdir”**<sup>158</sup> derken aynı meşruluk temeline dayanmaktadır.

Bununla birlikte Mahmut Esat'ın siyasal partilere farklı bir bakışını 1923 yılında yazmış olduğu bir yazıda yakalamaktayız. Bu yazısında Mahmut Esat, parlamentolu hayatın mekanizmasının şüphe götürmez bir şekilde partili hayata bağlı olduğunu söylemekteydi. Türkiye'nin, 1908 inkılabı ile birlikte siyasal partilerle tanıştığını belirten Mahmut Esat, ancak o zaman yaşanan tecrübelerin, partilere karşı halk arasında

<sup>157</sup> A.y.

<sup>158</sup> Mahmut Esat, “Demokraside Fırkalar 2”, *Anadolu*, 12 Ağustos 1931, s. 1.

olumsuz bir duygunun yerleşmesine neden olduğunu belirtmekte ve İttihat ve Terakki Fırkası'nın, her kanaati içinde birleştiren yapısını kastederek, şöyle demektedir: **“memleketin her türlü ihtilaflardan azade kalarak, aynı kalp ve aynı kanaatle bir gayeye doğru tevcih etmesi şüphesiz çok iyi bir şeydir. Fakat buna imkan tasvir edebilmek için, siyasi hayatın zaruretlerini inkar etmek lazım gelir. Ve meseleye bu cepheden bakılırsa, fırka hayatının zarureti münker olanların davası tabiatıyla ehemmiyetini kaybeder”**<sup>159</sup>. Bu sözleriyle memleketteki farklı düşünce ve görüşlerin tek bir parti içerisinde kaynaşması ya da bir tek partinin, memleketteki bütün kanaatleri tatmin etmesi şeklindeki bir yaklaşımın gerçekçi olmadığını ileri süren Mahmut Esat, bu anlamda siyasi partilere ihtiyaç olduğunu belirtmekteydi<sup>160</sup>. Halk Fırkası kurulmadan hemen önce kaleme alınmış bu yazıda, çok partili hayatın gerekliliğinden bahseden Mahmut Esat, tek partili sistemin yerleştiği bir dönemde ise bu düşüncesinin tam tersini savunmuştur. Şöyle ki, bu sözlerinden sekiz yıl sonra sarfettiği: **“Demokrasi fırkalar demekmiş!.. En aşağı iki fırka olmayan yerde cumhuriyetten, demokrasiden bahis açmak saçma olurmuş!.. Mademki bizde iki fırka yokmuş, o halde cumhuriyette, demokrasi de yokmuş!..”** şeklindeki sözleri, bu anlamda tam bir dönüşü işaret ediyor gibi görünmektedir. Ancak, 1923 yılında partili hayatın gerekleri üzerine sarf etmiş olduğu sözlerini, Halk Fırkası'nın kuruluşundan kısa bir süre önce ve İttihat ve Terakki Fırkası'nı değerlendirdiği bir yazısında kaleme aldığını göz önünde bulundurmanız gerekmektedir. Aynı şekilde, siyasal partilerin varlığının demokrasiler için gerekli olmadığını söylediği zaman ise, TCF'nin ve SCF'nin varlık gösterdiği ve kötü (inkılap açısından tehlikeli addedilen) tecrübelerin yaşandığı, diktatörlük suçlamalarının yapıldığı bir sürecin devamı olduğu hatırlanmalıdır.

1923'teki bu yazısında, üzerinde durulmaya değer diğer bir düşüncesi ise, bir partinin memleketteki bütün düşünceleri temsil etmesinin mümkün olamayacağıdır. Bu bakımdan, genç ve inkılapçı aydınları kurulacak partiye (Halk Fırkası) davet eden Mahmut Esat, bir süre sonra fiili olarak gerçekleşecek olan tek parti iktidarının dışında kendini ifade etmek isteyen görüşlerin, birer siyasi parti şeklinde organizasyonunu

<sup>159</sup> Mahmut Esat, “Halk Fırkası”, *Türk Sesi*, 6 Ağustos 1923.

<sup>160</sup> A.y.

reddedenler arasında yer alacaktı. Kendi içinde totaliter, otoriter ve pragmatik olarak sınıflandırılan ve 20. Asırda ortaya çıkan tek parti sistemleri, işleyişleri itibarıyla modern otokratik rejimleri oluşturmakçaydılar. Bu partilerin amacı, hükümet ile halk arasındaki bağlantıyı sağlamaktır. Kuvvetler birliğini gerektiren bu sistemde anayasal gereklilikler ve bunların yerine getirilmeye çalışılması önemli değildir. Çünkü, esas güç her şekliyle parti yöneticilerine aittir. Partinin direktiflerine göre hareket eden hükümet mensupları, milletvekili ve yöneticiler, bunun dışında hareket edemezler. Türkiye'deki tek parti sistemi, bu alt kategorilerden, katı bir ideolojik yönetimi olmayan ve ılımlı politik uygulamalara sahip bir sistemi anlatan pragmatik tipe uygundur<sup>161</sup>.

Halk Fırkası'nın kuruluşundan itibaren, muhalif düşünceye sahip milletvekilleri de kendi aralarında siyasi bir parti oluşturmak için çabalamışlardır. Kendiliğinden oluşan TCF'nin tehlikeli bulunarak kapatılmasından sonra, alınan sert önlemlerle bir daha bu tarz bir girişimin olmaması sağlanmıştı. TCF deneyiminden sonra gündeme gelen ve bir memleket için partilerin ne kadar gerekli olduğu etrafında dönen tartışmalar, dönemin siyasi ortamı konusunda ipuçları vermektedir. 1924 yılında kaleme aldığı bir yazısında Hakkı Nezihî, şöyle demektedir: **“Bir vatanın fertlerinde düşünme, taktir etme kabiliyetleri kaldıkça adlı veya adsız, ehemmiyetli veya ehemmiyetsiz, muhalefetle kabil-i tavsif birleşmeler olacaktır. Bu zaruridir”** Fırkaların oluşumu ile ilgili olarak Guştav Lebon'un bir sözüne değinen Hakkı Nezihî: **“kitleleri sevk ve tahrik eden amiller müteaddittir. Bir fırka bir birleşme demektir ki birleşenler kadar birleştiren sebepler de tetkike seza olsalar gerekir”**<sup>162</sup>. **“Memleketin varlığı tehlikeye düşmedikçe fırkaların muhaliflik veya muvafıklığına ihtiyaç var mıdır?”** sorusunu soran Hakkı Nezihî, bazı kimselerin vatanın partilere muhtaç olmadığını söylediklerini (ama kendi bağlı oldukları parti dışında) aynı şekilde **“zihnen sakat bir silsile-i mantıkiye”** diğeri bir grup insanın da madem bir memleket vardır, öyleyse bir parti olmalıdır şeklinde yürüttüklerini belirterek, bu kişilerin partilerini memleket yerine ikame etmeye çalışarak, adeta, memleket için parti değil de partileri için memleket yaratmaya çalıştıklarını belirterek<sup>163</sup>

<sup>161</sup> Duverger, *Siyasal Rejimler*, s. 34-35.

<sup>162</sup> Bu makalenin başında “pek aziz ve muhterem mebusumuz Mahmut Esat Beyefendiye” ibaresi bulunmaktadır (Hakkı Nezihî, “Muvafıklık, Muhaliflik, Bitaraflık-1”, *Sadâ-yı Hak*, 3 Ağustos 1924).

<sup>163</sup> A.y.

bir tespitte bulunmaktadır. Yukarıda eleştirilen zihniyet, esasında, inkılapları yürüten iktidar mevkiindeki kimseler tarafından ya da muvafıklar tarafından savunulmaktaydı. Hakkı Nezihi'nin bir memleket, bir fırka ya da fırka için memleket şeklinde özetlediği ve eleştirdiği bu görüş, daha sonraki yıllarda tek parti dönemi içerisinde devlet-parti bütünleşmesi şeklinde tanımlanarak, Türk siyasal hayatı içerisindeki yerini alacaktı.

Bununla birlikte, 1930 yılında kurulan SCF, güdümlü olmasına rağmen Cumhuriyet Halk Fırkası çatısı dışında örgütlenmek isteyenler için bir ışık olmuş, muhalefetin süregelen suskunluğu ilk fırsatta bozulmuştur. SCF'nin kurulmasından hemen sonra, kamuoyunda gündeme gelen üçüncü bir partinin daha kurulabileceğine ilişkin haberler, muhalefetin bu konuda duyduğu heyecanı yansıtsa da, iktidardaki inkılapçılar bu konuda eskisinden farklı düşünmemektedirler. Bu kişilerden biri olan ve siyasal partilerin demokrasi için bir kuvvet değil zaaf olmaya başladığını söyleyen Mahmut Esat, halkın, lafla uğraşmak yerine iş yapılmasını istediğini söyleyerek<sup>164</sup>, dolaylı olarak, iktidara icraatlarında her türlü hareket kolaylığı sağlayan tek parti sistemini şiddetle savunmaya devam etmekteydi.

Görüldüğü gibi, Milli Mücadele döneminin çok sesli ortamında çok partili hayatı savunmuş olan Mahmut Esat, siyasal koşulların değişmesiyle birlikte ortaya çıkan tek parti döneminde ise en azından yeni rejim tam olarak yerleşinceye kadar çok partili sisteme geçilmesinin ertelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Mahmut Esat'ın muhalefet anlayışının doğal bir sonucu olarak, siyasal partilere bakış açısı da inkılabın bekası gereği olumsuzdur.

#### 3.2.5.4. Meclis Hükümeti Sistemi

Ülkenin 1919'da işgal edilmeşi sonucu, TBMM'ne, halkın biricik temsilcisi olması nedeniyle büyük bir ehemmiyet verilmekteydi. Hatta bu bazen öyle boyutlara ulaşmıştır ki, millet egemenliği (çünkü her mevzu getirilip buraya dayandırılıyor ve bununla gurur duyuluyordu) veya halkçılık prensibine dayanılarak, TBMM'i bir nevi kült haline getiriliyordu. Bu anayasada yansımaları bulmuş ve gerek 1921 ve gerekse de 1924 Anayasalarında, bütün yetkilerin tek elde toplanması demek olan kuvvetler birliği ilkesi getirilerek, yasamanın üstünlüğü anlayışı kabul edilmişti. Hatta, bu konuda birinci TEK, ayrı bir hükümet ve devlet başkanı kavramı getirmeyerek Meclis Hükümeti

Sistemi olarak da adlandırılan saf temsilî sistemi uygulamada kararlı olmuştur. Mahmut Esat da, 1921 yılında Türkiye'deki hükümet sistemini "aşağı yukarı bilavasita hükümet sistemi" olarak tanımlamaktaydı<sup>165</sup>.

12 Aralık 1922 tarihinde **Vatan** gazetesine verdiği demeçte Mustafa Kemal, bu konuda şöyle demektedir: "**Bugün Türkiye devleti doğrudan doğruya bir Meclis, bir şûra hükümeti ile idare olunur; ve ilelebet böyle idare olunacaktır**"<sup>166</sup>. II. Meşrutiyet'teki idare sistemiyle olan farkları belirtmek ve daha demokratik ve egemenliği daha çok halka veren bir sisteme sahip olduğunu belirtmek için sarf edilmiş bu sözlere bakılarak, Mustafa Kemal'in Meclis Hükümeti Sistemi'nden yana olduğu sonucunu çıkarmak bir hata olur. Çünkü bu demecinden önce, 1920 yılı başlarında, İcra Vekilleri Heyeti üyeleri tek tek ve doğrudan doğruya Meclis tarafından seçildiği dönemde, seçilen bakanlar arasında yaşanan görüş ayrılıkları ve koordinasyonsuzluk, özellikle İcra Vekilleri Heyeti'nin de başı olan Mustafa Kemal tarafından eleştirilmiştir<sup>167</sup>. Bu nedenle, bu usul değiştirilerek 4 Kasım 1920 tarihinde İcra Vekilleri Kanunu'nun İkinci Maddesine Muadil Kanun kabul edilmiş ve bundan sonra vekillerin, Büyük Millet Meclisi Reisinin Meclis üyeleri içinden seçeceği adaylar arasından mutlak çoğunlukla seçilmesi kabul edilmişti. Ancak, Meclis, kendisine ait olan yetkilerin kısıtlanmasından hoşlanmamış olacak ki, 8 Temmuz 1922 tarihinde bu konuda yeniden bir değişiklik yapılmış ve eskisiyle benzer bir şekilde, gerek bakanlar kurulu üyelerinin ve gerekse bunların reisinin Meclis başkanı tarafından aday gösterilmeksizin, doğrudan doğruya ve tek tek Meclis tarafından seçilmesi ilkesi kabul edilmiştir. Yani, bu defa bir adım daha ileri gidilmiş ve İcra Vekilleri Heyeti reisinin de Meclis tarafından seçilmesi söz konusu olmuştur<sup>168</sup>. Kuvvetler birliği ve Meclis Hükümeti Sistemi'nin şiddetli savunucularından olan Mahmut Esat: "**Türkiyeliler, BMM'nden hayat ve istiklal haklarının halasını bekliyor ve tarih önünde yalnız onu mesul tanıyorlar. Bu büyük mesuliyeti yüklenen BMM nasıl olur da icrafı salahiyetini parlamentarizm usulünde bir heyete tevdi edebilir**"<sup>169</sup> şeklindeki

<sup>164</sup> Mahmut Esat, "Demokraside Fırkalar I", **Anadolu**, 11 Ağustos 1931.

<sup>165</sup> Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri, II", **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Aralık 1921, s. 1.

<sup>166</sup> Atatürk, **Söylev ve Demeçler I-III**, III, s. 74.

<sup>167</sup> Atatürk, **Nutuk**, s. 341-342.

<sup>168</sup> Tanör, **Osmanlı Türk Anayasal**, s. 195-196, 221.

<sup>169</sup> Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 5", **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Kanun-ı evvel 1921, s. 1.

sözleriyle, hem kendinin ve hem de Meclis'in duygularına tercüman olmuştur. Meclis'te vekillerin vazife ve mesuliyetlerini belirlemek için çıkarılan ve parlamentarizmi içeren taslağa karşı sunduğu teklifinde de Mahmut Esat, yine Meclis Hükümeti Sistemi'ni savunmaktaydı<sup>170</sup>. Mustafa Kemal, Meclis'in almış olduğu bu son karardan sonra Meclis Hükümeti Sistemi'nin ilelebet yaşayacağına ilişkin sözleri sarf etmiş olmakla birlikte, ilk fırsatta idare sisteminin değiştirilerek, daha kolay ve sorunsuz işleyebileceği bir yapıya büründürülmesini istemekteydi. Nitekim, 1923 yılında yaşanan vekiller buhranı neticesinde bu sistem değiştirilmiş ve yeni yönetim sistemi olarak Cumhuriyet kabul edilmişti.

Mahmut Esat'ın ise bu konuda Mustafa Kemal'den daha az gerçekçi ya da daha idealist bir tutum takındığını söylemek mümkündür. Meclis Hükümeti Sistemi üzerinde ısrarla duran Mahmut Esat, Mustafa Kemal'in tersine bu sistemde vekiller buhranının hiçbir zaman yaşanmayacağına inanmaktaydı. Mahmut Esat bu düşüncesini savunurken, Meclis Hükümeti Sistemi'nin varlığını ve programa uygun hareket etmeyi şart koşmaktadır. Bunlar yerine getirildiği takdirde, bir iki bakanın değişmesinin memleketin iç ve dış siyasetini etkilemeyeceğini belirtmektedir<sup>171</sup>. Bununla birlikte 1923 yılında yaşanan Vekiller Buhranı'nın sebebi, Mahmut Esat'ın belirttiği şekilde sık sık bakan değişmesinden değil, tam aksine hiç bakan seçilememesinden kaynaklanmıştır.

Meclis Hükümeti Sistemi'nin, büyük bir çoğunluk tarafından savunularak, gerçekleştirilmesi, dönemin olağanüstü koşullarının bir gerektirmesi olduğu kadar, süregelen siyasal modernleşme hareketinin, dönemin yüksek duygusal atmosferi ile birleşerek ortaya çıkardığı bir sonuçtur da diyebiliriz. Bütün yetkileri elinde toplayan kurucu nitelikteki bir Meclis'te, bir toplumun yazgısını belirlediğinin farkında olan milletvekillerinin, yüksek bir idealizm duygusu ile ellerinden gelenin en iyisini yapmaya çalıştıkları ve halkı temsil eden bir organ olan Meclis'in sahip olduğu üstün yetkileri büyük bir kıskançlıkla savundukları görülmektedir. Çünkü Meclis'in üstünlüğünü savunmak demek, egemenliğin sadece ve sadece halka ait olduğunu savunmakla eş anlamlıdır. Yönetim sistemi tartışmalarında Meclis'in önde gelen isimlerinden biri olarak, yasamanın üstünlüğü ilkesine yürekten inanan ve bunu her

<sup>170</sup> Bunun için, ilgili bölüme bkz.

<sup>171</sup> Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 5", s. 1.

vesile ile savunan Mahmut Esat, II. Teşkilatı Esasiye Kanunu layihasında yer alan ve Meclis'in sahip olduğu yetkileri yürütme ile paylaşmasına yönelik olan maddeleri şiddetle eleştirmişti. Mahmut Esat'ın bu maddelerle (özellikle de Cumhurbaşkanına fesih hakkı tanıyan 25. Madde) ilgili olarak yapmış olduğu konuşmanın Meclis üzerindeki etkisi şüphesizdir. Sonuç olarak Meclis, kendi üstünlüğünü koruyarak bu maddeleri tamamen reddetmişti. İlgili anayasa taslağını hazırlayan encümenin başında Yunus Nadi bulunmaktaydı. O, bu maddeleri savunurken, güçlerin birbirini denetlemesi gerektiği ilkesinden hareket etmiş ve mevcut durumun bir Meclis diktatörlüğüne yol açabileceğinden bahsetmiştir. Buna karşın Mahmut Esat, Robespierre'in Konvansiyon sistemini savunduğu: **"tiranlığa karşı özgürlüğün istibdadı"** anlayışı ile aynı çizgide değerlendirilebilecek bir yaklaşımla, bu endişeyi yanıtlamaya çalışmaktaydı. Ona göre, dünya da Meclislerin neden olduğu diktatörlüklerden çok, icra heyetlerinin sebep olduğu diktatörlükler bulunmaktadır ve bunlar daha tehlikelidir. Mahmut Esat: **"mevhum ve hayali Meclis istibdadı nihayet iki senedir. Dört senede efkâr-ı umûmiye tazyikatı bunu kolayca halledebilir. Meclis kendi kendini dağıtacak bir hale gelebilir. Efkâr-ı umûmiyeyi aleyhine celbetmek Meclislerin işine hiçbir vakit uymaz. Çünkü onlar milletin mümessilidirler. Her intihabatta hesap vermekle mükelleftirler. Halbuki icra heyetlerinin tahakkümü otuz sene devam edebilir ve bunu mutlaka ve mutlaka bir ihtilal yıkar. Hukuk-ı Esasiye tarihleri meydandadır. Bize kaç tane Meclis istibdadı gösterilebilir?! Fakat tarihin ve bilhassa Türk tarihinin hazin ve kanlı sayfalarını ya da hacet var mıdır ki bütün tahakküm ve istibdat icra heyetlerinin hesabına yazılıdır?"**<sup>172</sup>. Mahmut Esat, bir Meclis diktatörlüğüne yol açacak olsa dahi, Meclisin yetkilerinin sınırlandırılması, paylaşılması veya denetlenmesi düşüncesine tamamen karşıdır. Hatta Meclis diktatörlüğünün sonuçta millet diktatörlüğü olduğunu söyleyerek, bunun diğerlerinden ehven olduğunu ifade etmekle birlikte, **"ümit ediyoruz ki, bizde parlamento istibdadından bahsedilmeyecektir"** diyerek, yasamanın üstünlüğünü katı bir şekilde savunmaya devam etmektedir<sup>173</sup>. Kuvvetler ayrılığı ve parlamentarizm usullerinin, hakimiyet-i milliyeyi tecelli ettirmesi açısından, mevcut sistemden (Kuvvetler birliği-Meclis

<sup>172</sup> "Mahmut Esat Bey'le İkinci Mülakat", *Sadâ-yı Hak*, 15 Nisan 1924, s. 1.

<sup>173</sup> Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 5", s. 1.



Hükümeti) geri olduğunu söyleyen Mahmut Esat,<sup>174</sup> bu nedenle kabine ya da parlamenter sisteme geçildiği dönemde, yasamanın üstünlüğünü sağlayacak olan kuvvetler birliği ilkesini, olmazsa olmaz bir şart olarak savunmaya devam etmiştir.

### 3.2.5.5. Kuvvetler Birliği

Aristo zamanından beri tartışılmakla birlikte, Kuvvetler Ayrılığı teorisini en açık bir şekilde ifade eden kişi Charles Louis Montesquieu'dur. Kişi güvenliğinin ve hürriyetin sağlanması için iktidarın birbirinden bağımsız üç organ arasında bölünmesi gerektiğini belirten Montesquieu'nun bu düşünceleri, mutlakiyet sistemlerini yıkarak, hürriyete dayanan rejimler getirmek isteyenler için yol gösterici ve 18. Asır anayasalarının da temel unsuru olmuştur<sup>175</sup>. Montesquieu öğretisinin geçerliliği günümüzde tartışma konusudur<sup>176</sup>. Mahmut Esat, kuvvetler ayrılığı sistemini, ilk olarak 1921 yılında Mecliste görüşülen **Vekillerin Vazife ve Mesuliyetine Dair Kanun** görüşmeleri münasebetiyle, Hakimiyet-i Milliye'de kaleme aldığı dizi yazılarında eleştirmiştir. Mahmut Esat'ın bu sisteme karşı çıkmasında temel hareket noktası, yasama organı karşısında, icra organının daha güçlü bir konuma getirilmesidir.

Bu sistemin çeşitli idare şekillerine sahip ülkelerde iktidarı denetleme fonksiyonu açısından farklı tezahürleri olduğunu belirten Mahmut Esat, örneğin klasik kuvvetler ayrılığı sistemini benimsemiş olan Kuzey ve Güney Amerika'da ve Avrupa ülkelerindeki uygulamaların farklı sonuçlar verdiğini belirtmektedir. Kuzey Amerika'da başarılı bir şekilde uygulanan sistemin, Güney Amerika'da ise ciddi siyasi karışıklıklara neden olduğunu belirten Mahmut Esat, buna sebep olarak, sistemin Güney Amerika'nın **"ruhiyatına, içtimaiyatına ve terbiyesine muvafık olmamasını"** göstermektedir. Vazife ve Mesuliyetin sağlanması açısından ise, Kuzey Amerika'da da yeteri kadar başarılı olmadığını söylediği kuvvetler ayrılığı sistemini eleştirirken, Wilson'un şu sözlerini aktarmaktaydı: **"... İnkarı gayri kabildir ki, bu (tefrik-i kuva) ve bunun neticesi olarak umumi mesuliyetin dağılarak, gizlenmesi, buhranlı anlarda devletin idare ve hareketini pek felaketli ve meflûç bir vaziyete koymaktadır. Binaenaleyh, kuvve-i umûmiyeyi tefrik ve mesuliyetleri tahdit etmek, bizim federal sistemimizin**

<sup>174</sup> Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 4", *Hakimiyet-i Milliye*, 8 Kanun-ı evvel 1921.

<sup>175</sup> Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, s. 285-287; Jacob Ben-Amittay, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay- Levent Köker, Ankara, Şavaş, 1983, s. 182-187.

<sup>176</sup> Duverger, *Siyasal Rejimler*, s. 32-33.

pek bariz bir noksanıdır”<sup>177</sup>. Mahmut Esat, icra organının bu şekilde güçlendirilmesinin, millet hakimiyetini zedeleyeceğini ileri sürerek, diktatörlüklere, hükümet darbelerine sebep olacağını belirtmektedir<sup>178</sup>.

Duguit’ nin devletin genel kuvvetinin hakimiyet-i milliye olduğu ve bunun da bölünmemesi gerektiği konusundaki görüşlerine değinen Mahmut Esat: “**Biz de müellif Duguit gibi, bir takım amal halinde umumi salahiyetin üçe değil fakat nihayetsiz daireler tarafından istimaline taraftarız**” derken<sup>179</sup>, kuvvetler ayrılığında bahsetmemekte, sadece Meclis Hükümeti Sistemine uygun bir şekilde görevlendirilmiş komitelerden bahsetmekteydi. Bu sistemde bütün güçler, (bir kişi, komite ya da meclis) tek bir elde toplanır. Kuvvetler birliği iki şekilde uygulanabilir. Salt birleştirmede tek bir organ vardır ve bu organ bütün görevleri yüklenmektedir. Kısmi birleştirmede ise, görünüşte bile olsa iki organ mevcuttur. Ancak bu organlardan biri gerçek güçleri elinde tutarken, diğeri sadece onu tasdikler. Modern diktatörlükler ve Meclis Hükümeti Sistemi buna örnek olarak verilebilir. Bu sistemde Meclis belirli işleri kendisinin oluşturduğu ve gerekirse dağıttığı komiteler (Türkiye’de İcra Vekilleri Heyeti, İstiklal Mahkemelerini vb.) aracılığıyla gerçekleştirir. Komitelerin görevi sadece kararları uygulamaktır<sup>180</sup>.

Birinci ve ikinci Teşkilatı Esasiye kanunlarında yer alan Kuvvetler Birliği sistemi 1960 Anayasasının yürürlüğe girmesine kadar devam etmiştir. Görüldüğü gibi 1920’lerin başlarında Mahmut Esat, demokrasiyi gerçekleştirmek için en iyi sistemin kuvvetler birliği esasına dayanan Meclis Hükümeti Sistemi olduğunu savunmakta ve Türkiye’de bu sistemin uygulanmasını istemektedir. Ancak, geçen zaman içerisinde onun bu isteği olmayacak ve cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte, icra organının oluşması da parlamenter sistemlere göre düzenlenecekti. Bu durum karşısında muhalif bir yorumda ya da eleştiride bulunmadığı gözlenen Mahmut Esat, bununla birlikte, yasama gücüne üstünlük sağlayan kuvvetler birliği sistemini savunmaya devam etmiştir. Ancak, 1924 yılından sonra tek parti sistemine geçilmesiyle birlikte, fiiliyatta yaşanan durum, bütün kuvvetlerin bir parti ve şefte toplandığı bir manzara arz etmekteydi. Bu durumda, teoride bütün kuvvetleri bünyesinde toplayarak üstün bir konumda olan

<sup>177</sup> Mahmut Esat, “Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri 2”, s. 1.

<sup>178</sup> A.y.

<sup>179</sup> Mahmut Esat, “Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri 4”, s. 1.

<sup>180</sup> Duverger, *Siyasal Rejimler*, s. 30-32.

yasama organı, pratikte sadece bir onay yeri haline gelmekteydi. Buna karşın, daha önce Meclisin üstünlüğünü bu derece şiddetle savunan Mahmut Esat'ın herhangi bir eleştiri ya da değerlendirmede bulunmadığı gibi, mevcut durumu sonuna kadar destekleyen bir tavır içine girdiği görülmektedir.

### 3.2.5.6. Parlamentarizm

Genel olarak, yürütme organının yasamadan kaynaklandığı ve ona karşı sorumlu olduğu sistemlere parlamenter sistemler denir. Yani başbakan ve kabinesi Meclis'e karşı sorumludur ve güvensizlik olduğu takdirde Meclis tarafından düşürülebilir<sup>181</sup>. Bu sistemde güçlerin ayrılığı esas olmakla birlikte, yasama ve yürütme arasında klasik ya da kesin bir ayırım söz konusu değildir. Kuvvetler ayrılığının esnek bir şekli olan ve kuvvetlerin işbirliği olarak da adlandırılan parlamentarizm, erklerin karşılıklı etkileşimini öngörür ve bunlar arasında denge ve uyum sağlar<sup>182</sup>.

Parlamentarizm ile kuvvetler ayrılığı usulünün birbirinden ayrı şeyler olduğunu söyleyen Mahmut Esat, parlamentarizm usulüyle kuvvetler ayrılığının sınırlandığını ya da yumuşatıldığını söyleyen Mahmut Esat<sup>183</sup>, çeşitli açılardan parlamentarizmi eleştirmektedir. Öncelikle parlamentarizm usulünün millet hakimiyetine darbe vuracağını düşünen Mahmut Esat, bu sistemde işlerin yapıldıktan sonra kontrol edilebildiğini ve bunun da halka bir faydası olmayacağını, Meşrutiyet döneminde yaşananları örnek vererek anlatmaktadır<sup>184</sup>. Yani parlamentarizm, Meclis Hükümeti Sistemi'nde sebep olacağı sapmalar nedeniyle millet hakimiyetini (ya da Meclisin üstünlüğünü) zedeleyici olacaktır. TEK'nun getirmiş olduğu Meclis Hükümeti Sistemi ile Parlamentarizm arasında bir karşılaştırma yapan Mahmut Esat, şöyle demektedir: **"Anadolu'nun her bucağından koşup gelen milletvekillerinin, memleketin yanık dileklerinden vücuda getirecekleri camia programı etrafında toplananlarda ki tecanüs (aynı cinsten olma) ile memleketin selameti için kendi hayalhanelerinde kuracakları tasvirler neticesinde vücuda gelmiş bir program etrafında yığılan**

<sup>181</sup> Parlamenter sistemlerin çeşit ve özellikleri hakkında bilgi için bkz., Arend Lijphart vd., **Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri**, çev. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, y.y, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Ortak Yayını, Sanem Matbaacılık, t.y.

<sup>182</sup> Duverger, **Siyasal Rejimler**, s. 32.

<sup>183</sup> Mahmut Esat, "Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri 4", **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Kanun-ı evvel 1921.

<sup>184</sup> A.y.

**birkaç kişi arasındaki tecanüs beyninde, millet hakimiyetine müstenit derin bir fark olmasın?! ... Birincisinde ki hukuki ve azamet ve haşmeti ikincisindeki bir nevi (hakimiyet ve hukuk inhisarı) olan küçüklükle var kıyas et!..”** Bu sözlerinin devamında parlamenter sistemlerdeki kabine sistemi ve program usulünü eleştirmeye devam eden Mahmut Esat, milletin bu tür bir velayet ve vesayete ihtiyacı olmadığını söyleyerek, kendi kaderini belirleyen programı kendi elleri ile yazması gerektiğini belirtmekte ve bunu, halk hükümeti olmanın bir gereği saymaktadır<sup>185</sup>. Kabine sisteminde her kabine ile birlikte değişen programların, memleket için faydalı bir iş yapılmasını engellediğine değinen Mahmut Esat, oysa Meclis Hükümeti Sisteminde, memleketin gerçek dertlerine dair sabit bir program olacağını ve sık sık değişmeyecek bu program sayesinde bir çok işin yapılabileceğini belirtmekteydi<sup>186</sup>.

Halk hükümeti anlayışının, Türkiye'nin yeni siyasi hayatında yer etmesi gerektiğine inanan Mahmut Esat, bunun önünde bir engel olarak gördüğü parlamentarizm için şöyle demektedir: **“... Burjuva devletlerinde, halka irtikap edilen bütün mazinin örtülmesine bir vasıta olan Parlamentarizm, bizim memleketimizde iltifat göremez. Halk memleketi, halk idaresi için bu bir sükuttur”**<sup>187</sup>. Ancak, Mahmut Esat'ın tanımladığı şekliyle bir Meclis Hükümeti Sistemi, yine onun deyişle şefler tarafından uzun dönemde düşünülen bir idare şekli değildi. Nitekim, 1923 yılında Cumhuriyetin hükümet şekli olarak kabul edilmesiyle birlikte, yürütmeyi güçlendirici adımlar da atılmaya başlanmıştır. Devlet başkanlığı sistemi kabul edilmiş ve hükümetin oluşturulması da parlamenter sistemlerdeki gibi düzenlenerek, saf Meclis Hükümeti Sisteminden uzaklaşmaya başlanmıştır. Liderlerin bu tutumu, 1924 yılında II. TEK'nu layihasında yer alan ve yürütme organının güçlendirilmesini hedefleyen maddelerin tartışılması sırasında, Meclis'teki büyük muhalefete rağmen İsmet İnönü ve çevresindekilerin tasarımı desteklemesiyle iyice anlaşılacaktır. 1924 Anayasası ile kendisini iyice belli eden Parlâmentarizme yönelik karşısında, herhangi bir eleştiride bulunmadığı gözlenen Mahmut Esat'ın tavrı, kuvvetler birliğinin savunulmasıyla sınırlı kalmıştır.

<sup>185</sup> Mahmut Esat, “Vekillerin Vazife ve Mesuliyeti 5”, **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Kanun-ı evvel 1921, s. 1.

<sup>186</sup> A.y.

<sup>187</sup> A.y.

### 3.2.5.7. Cumhuriyet

Cumhuriyet kavramının, yeni Osmanlılar tarafından 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren savunulmaya başlandığı görülmektedir<sup>188</sup>. Mahmut Esat'ın Meclis Hükümeti Sistemini savunmasının temel nedeni, millet hakimiyetini en güçlü bir şekilde tecelli ettirebilecek bir sistem olmasındandır. Yine yasama organının kesin üstünlüğü ve kuvvetler birliği ilkelerini savunması da aynı sebebe, yani, millet hakimiyetinin en üst koşullarda sağlanması amacına yöneliktir. Halk hakimiyeti kavramı ise siyasal düzlemde yöneticilerin seçimle iş başına gelmesi olarak anlaşılır ve bu yönetim şekli genellikle Cumhuriyet olarak ifade edilir. Anlaşıldığı gibi Cumhuriyet, kısıtlı da olsa (sadece siyasal katılım şeklinde de olsa) mutlaka demokrasiyi içerir. Bu nedenle demokrasinin uygulanabileceği en iyi yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu fikri yaygınlık kazanmıştır. Bu görüşe Mustafa Kemal de katılmakta ve şöyle demektedir: **“... Demokrasi prensibinin en asrî ve mantıkî tatbikını temin eden hükümet şekli, cumhuriyettir”**<sup>189</sup>. Mahmut Esat ise bu konuda Mustafa Kemal ile tam olarak aynı düşünmemektedir. O, Meclis Hükümeti Sistemine Cumhuriyet'ten daha önce yer vermekte ve Meclis Hükümeti dışında kalan diğer yönetim sistemleri içerisinde, millet hakimiyetinin gerçekleşmesi açısından en uygun olanının Cumhuriyet olduğunu ileri sürmekteydi. Bununla birlikte Cumhuriyet'in bir devlet şekli olduğu üzerinde duran Mahmut Esat, bununla milli hakimiyet kavramının karıştırılmaması gerektiğini belirterek, şöyle demektedir: **“Milli hakimiyet başka bir konudur. Cumhuriyet, meşrutiyet, mutlakiyet rejimleri ve istibdat daha başka konulardır. Bunlardan bir kısmı devlet şekilleridir. Diğerleri millet iradesinin kullanılması ve uygulanmasıdır. Bu dört şekil içinde, milli hakimiyetin çeşitli yollarla uygulandığını görüyoruz. Hatta bir parça istibdat şeklinde bile vardır. meşrutiyette biraz daha fazla, Cumhuriyette daha fazla. Bundan dolayı burada iki şeyi birbirine karıştırmamak gerekir. Milli hakimiyet, Cumhuriyetin gelişmesinin eseridir denemez. Çünkü milli hakimiyet, şekil değildir. Ruh ve öz meselesidir”**<sup>190</sup>.

Köken bakımından aralarında bir fark olmayan (res publica eski Roma'da, demokratia ise eski Yunan'da halk hakimiyeti anlamında kullanılmaktaydı) demokrasi

<sup>188</sup> Eraslan, *Atatürk ve Halkçılık*, s. 51.

<sup>189</sup> Afet İnan, *Medeni Bilgiler*, s. 32.

ve Cumhuriyet kavramları arasında, kimi zaman anlam kargaşası yaşanmaktadır. Soyut bir kavram olan demokrasi, başlangıçta sadece halkın yönetime katılması olarak anlaşılma ile birlikte, zamanla genişlemiş ve özgürlük kavramıyla bir tutulmaya başlanmıştır<sup>191</sup>. Özgürlükler açısından ikisi arasındaki en önemli fark, demokrasinin bireysel fayda ve özgürlüklere, Cumhuriyet'in ise toplumsal faydaya öncelik tanınmasıdır. Cumhuriyet idaresinin temel anlamı, kamu yararına işleyen bir sistem ve bir hukuk devleti olmasıdır. Cumhuriyetçi hukuk sisteminin temel özellikleri ise halk hakimiyeti, hukuk devleti ve bağımsız yargı erkinden oluşur<sup>192</sup>. Bu bağlamda yurttaş, ulus devlet, gibi kavramlar ön plana çıkar.

Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre önce kaleme aldığı bir yazısında Mahmut Esat, şöyle demektedir: **“16 Mart işgalinden sonra tesis eden milli hükümet esasen Cumhuriyetten başka bir şey değildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, hükümetle hilafeti tefrik ettiği dakikada bilfiil ve bil kuvve bir Cumhuriyet olduğunu da ilan ediyordu...”**<sup>193</sup>. Devleti, millet menfaatlerinin bir icra organı haline getirmek için çeşitli temsil metotlarının ortaya atıldığını belirten Mahmut Esat, mevcut sistemler içerisinde halk hakimiyetini gerçekleştirecek en iyi yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunu söylemektedir. Başka bir noktanın daha altını çizen Mahmut Esat, Cumhuriyet'in merkezi nitelikli olması gerektiği üzerinde durmaktadır: **“şüphesiz ki Cumhuriyet, bu hedefe diğer devlet ve hükümet şekillerinden fazla isabet eden bir usuldür. Fakat meselenin düğümü, milleti temsil mekanizmalarında, mahalli hükümet, mahalli idare teşkilatında, merkezi hükümetin teşekkülü ve bunun müdafaası şeklindedir”**<sup>194</sup>. Cumhuriyet'in ilanından sonra daha önceki idarenin zaten bir Cumhuriyet idaresi olduğunu, 1923'te ise sadece bunun adının konduğunu ifade eden Mahmut Esat, şöyle demektedir: **“İhtilal bu kadar emek sarf ettikten bu kadar muvaffakiyetleri başardıktan sonra Türkiye'de başka bir idare tesisi günah olurdu... Türk ihtilalinin Cumhuriyetten anladığı mana, halkın pürüzsüz ve**

<sup>190</sup> Nutuk, s. 598.

<sup>191</sup> Sina Akşin, “Demokrasi mi Cumhuriyet mi?”, Cumhuriyet Ya da Demokrasi, Haz., Özer Ozankaya, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 41-42.

<sup>192</sup> Suna Kili, “Cumhuriyet ve Demokrasi”, Cumhuriyet Ya da Demokrasi, Haz. Özer Ozankaya, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 25-27.

<sup>193</sup> Mahmut Esat, “Vaziyetimize Bir Nazar”, Türk Sesi, 17 Teşrin-i evvel 1923, s. 1.

<sup>194</sup> Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 5”, Sadâ-yı Hak, 29 Mayıs 1924, s. 1.

bilakayd-ı şart hakimiyeti ve bunun en kısa yollardan tecellisidir... bu prensip zararına yapılacak herhangi bir tadilat irticadır. Mutlaka imhası lazım gelen bir darbedir"<sup>195</sup>. Görüldüğü gibi Mahmut Esat, Cumhuriyet yönetiminin halk hakimiyetini en üst düzeyde tecelli ettirecek niteliklere sahip olması gerektiği üzerinde durmaktadır. Nitekim, bu da ancak yasamanın üstünlüğüne dayanan, kuvvetler birliği ilkesi ile mümkün olacaktır.

Sosyal demokrasi anlayışı, kamu menfaatlerinin önceliği ve özgürlüklerin derecesini belirleyen bir ölçüt olarak ortaya çıkması, liberalizme karşı oluşu konusundaki düşünceleri Mahmut Esat'ın en azından teorik düzlemde bir Cumhuriyet taraftarı olduğunu göstermektedir. Daha önceleri, halk hakimiyetini gerçekleştirme açısından Meclis Hükümeti Sistemi'nin en iyi yol olduğunu savunmakla birlikte Mahmut Esat'ın, 1923'ten itibaren Cumhuriyet'i halk idaresini gerçekleştirecek en iyi sistem olarak görmesi bir çelişki arz etmemektedir. Nitekim, olağanüstü dönemlerde karar alınmasını ve uygulanmasını kolaylaştıran bu sistemin, ilelebet muhafazası rasyonel değildir. Türkiye'de savaş durumunun ortadan kalkmasıyla birlikte, halk egemenliği ya da demokrasiyi gerçekleştirmeye en müsait şekil olan Cumhuriyet ilan edilmiştir. Dolayısıyla bu noktada, başlangıçtaki çizgi korunmaktadır. Bununla birlikte, geçen zaman içerisinde yaşanan olaylar, biçimsel olarak demokratik bir yapıya sahip olan yönetim şeklinden, pratikte zaman zaman uzaklaşılmasına neden olmuştur. Siyasal konjonktürdeki bu dalgalanmalar, Mahmut Esat'ın görüşlerine de aynen yansımıştır. Bu durum, ilk zamanlar doğrudan demokrasiye yakın bir sistem olan Meclis Hükümeti Sistemi ve daha sonra Cumhuriyeti savunan Mahmut Esat'ın daha sonra, ılımlı diktatörlük ve şefflik sistemlerini savunmasında ki tezatta açıkça görülmektedir.

### 3.3. KEMALİZM

1931 tarihli III. CHF Kurultayı'nda, partinin cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik olarak II. Kurultayda (1927) ortaya koyduğu ilkelere, devletçilik ve inkılapçılık ilkeleri de eklenerek, ilk defa yapılan Fırka programında belirtilmişti. Ancak CHP'nin simgesi olarak kabul edilen bu ilkelerin, "Kemalizm" olarak tanımlanması 1935 tarihli IV. Kurultay'da kabul edilmiştir. Bu tarihten sonra Kemalizm

<sup>195</sup> Mahmut Esat, "Türk İhtilalinin Düsturları 7", *Sadâ-yı Hak*, 1 Haziran 1924, s. 1.

ideolojisi ile ilgili olarak bazı çalışmalar da yapılmıştır<sup>196</sup>. Ancak, ideoloji oluşturma çabaları bu tarihten çok daha öncelere dayanmaktadır.

Mahmut Esat, yeni devletin kurulduğu ilk yıllardan beri, yapılanları ve yapılacakları teorik bir temel üzerine oturtmaya çalışarak, bir model ya da sistem oluşturma çabası içine girmiştir. Bu konuda inkılabın şeflerinin de eserler vermesi gerektiğini ileri süren ve bir anlamda onları eleştiren Mahmut Esat, bir çok ihtilal liderlerinin eserlerini kağıda döktüklerini örnek vererek, bu tarz bir teorileştirme çabası içine Türk ihtilalinin de alınması gerektiğini savunmuştur. Mahmut Esat'ın bu konudaki ilk çalışması, 1924 yılında kaleme aldığı **Türk İhtilalinin Düsturları** adlı 12 bölümden oluşan ve Sadâ-yı Hak gazetesinde yayınlanan yazı dizisidir. Oldukça erken bir dönemde kaleme alınmış gibi görünmekle birlikte bu yazılar, saltanatın ve hilafetin kaldırılması, eğitimin birleştirilmesi, Cumhuriyetin ilanı, ve Lozan'da bağımsızlığın kazanılması gibi yeni yapılanma adına çok önemli olan mesafeler kat edildikten sonra kaleme alınmıştır. Mahmut Esat bu yazılarında, Osmanlı yönetim sistemi ve ideolojisinin her yönüyle bir eleştirisini yapmakta ve kurulmakta olan yeni devletin şimdiye kadar yaptıklarını ve bundan sonra yapması gerekenleri belirtmektedir.

İhtilalin prensiplerinin belli olduğunu ve halkın siyasi ve toplumsal ihtiyaçlarına uygun yeni bir devlet kurulduğunu belirten Mahmut Esat: **“Demokratik Cumhuriyet bütün bu muvaffakiyetlerin sırrıdır”** diyerek<sup>197</sup>, bir prensibi açığa çıkartmaktadır. Cumhuriyetçilik ilkesi yanında milliyetçilik, halkçılık, din ve devlet işlerinin ayrılması gibi prensipleri de daha o zamandan vurguladığı görülen Mahmut Esat, yeni rejimin tutunabilmesi için ise güçlü bir Maarif ve İktisat teşkilatının kurulması gerektiğini belirtmektedir. Mahmut Esat'ın daha sonraki yıllarda yazmış olduğu bir çok yazıyı aynı kapsamda değerlendirilebiliriz. Ancak, uzun yıllar bu konudaki fikirlerini ifade eden Mahmut Esat, ilk olarak 1932 yılında teorileştirme çabalarına katıldığı bu sistemin adını koymuştur: **Kemalizm**. Mahmut Esat'tan önce bu ismi kullanan başka birine biz rastlamadık.

Anadolu gazetesinde yazmaya başladığı Kemalizm başlıklı yazılarında, Türk ihtilalini bir ideoloji olarak tanımlayarak, isimlendiren Mahmut Esat, ayrıca Kemalizm'i

<sup>196</sup> Bu çalışmalardan Mustafa Kemal hayatta iken yapılanlardan ikisi şunlardır: Mehmet Şeref Aykut, **Kemâlizm**, İstanbul, 1936; Tekin Alp, **Kemalizm**, İstanbul, Cumhuriyet Gazetesi Matbaası, 1936.



dünya da ki diğer sistemlerle karşılaştırarak onlardan daha üstün olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Ancak, Mahmut Esat'ın Kemalizm'i en olgun şekliyle Atatürk İhtilali adlı kitabında ifade ettiğini görmekteyiz. Diğer siyasi ve ekonomik sistemlerle bir karşılaştırma yaparak, inkılabın ve onun bir sonucu olan Kemalizm'in özelliklerini ekonomik, siyasi ve moral açılarından açıklamayı denemiştir.

1932 yılında kaleme aldığı bu yazılarının ilkinde, Kemalizm'in içeriğinden ya da esaslarından bahseden Mahmut Esat, bunu şöyle açıklamıştır: **“Kemalizm'in muhtevası şu esaslara icra olunabilir: Siyasette (Kemalizm); milliyetçi, cumhuriyetçi, laik, parlamenter ve sulhçudur. İktisadî (Kemalizm); mutedil devletçidir. Bunun ifadesi şudur: (Kemalizm) esas itibarıyla ferdiyetçidir. Fakat ferd takatinin az geldiği işlerde, cemiyeti ferde yardımcı kılar, ferdin haklayamayacağı, yahut devletin haklaması icap eden büyük teşebbüsleri devlet gücü ile başarır. Bütün bu devlet telakkisine, bu devlet idaresi prensiplerine, mutedil devletçilik, müdahalecilik, yök yarım liberallik demek biraz hatalı olur. Bunun sadece ve tertemiz adı: (Kemalizm)'dir”**<sup>198</sup>. Mahmut Esat'ın, 1920'li yılların ilk yarısında karşı çıktığı parlamentarizmi, Kemalizm'in ilkelerinden biri olarak sayması dikkat çekicidir. Bu açıklamada dikkati çeken diğer bir nokta ise, 1927 ve 1931 Kurultaylarında belirtilen halkçılık ve inkılapçılık ilkelerinden bahsetmemesi, ama 1931 Fırka programında ilke olarak yer almayan parlamentarizm ve sulhçuluğu Kemalizm'in esasları arasında değerlendirmesidir. Türkiye'de uygulanan devletçilik modelinin, başka sistemler esas alınarak adlandırılmasına karşı çıkan Mahmut Esat, bunun adının sadece Kemalizm olduğunu söylerken ideoloji yaratma çabasını da gözler önüne sermektedir.

Yaşamın sistemler için değil, sistemlerin yaşam için olduğunu söyleyen Mahmut Esat, eski asırlar göz önünde bulundurularak yapılmış olan siyasi ve iktisadî sistemleri ve özellikle de liberalizmi eleştirmekte ve yeni çağı, Kemalizm'in temsil ettiğini savunmaktaydı<sup>199</sup>. Marksist teorilerden önemli ölçüde etkilenmiş olan Mahmut Esat, 20. Asrın en büyük probleminin sermaye ve emek arasında ki mücadele olduğunu söylemekte ve Komünizmin buna çare bulamadığını belirterek, bu sorunun en iyi çözümünün Kemalizm'de, diğer bir deyişle, Kemalist devletçilikte olduğunu iddia

<sup>197</sup> Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 12”, *Sadâ-yı Hak*, 6 Haziran 1924, s. 1.

<sup>198</sup> Mahmut Esat, “Kemalizm 1”, *Anadolu*, 3 Kısım 1932, s. 1.

ediyordu. Bu nedenle, Kemalizm'in bütün dünya da tutunacağını ifade eden Mahmut Esat şöyle demektedir: **"Kemalizm tutunacaktır. Çünkü iktisadî, siyasi, içtimâî prensipleri 20. Asrın yeni düsturlarının ifadesidir. Kemalizm realisttir... Hele milliyetçi, cumhuriyetçi, laik ve parlamenter oluşu, devletçiliğin manevi cihetini tamamlamaktadır. Dünya Kemalizm prensiplerine doğru ilerliyor"**<sup>200</sup>.

Bu arada Kemalizm'in demokratik mi yoksa totaliter sistemler arasında mı sayılması gerektiğine ilişkin bir değerlendirmede bulunan Mahmut Esat, Faşist ve Nasyonal Sosyalist gibi totaliter sistemlerle, Kemalizm arasında bir bağ kurmakta ve şöyle demektedir: **"Zamanımızın bir Alman tarihçisi, gerek nasyonal sosyalizmin ve gerek Faşizmin, Mustafa Kemal rejiminin az çok değiştirilmiş birer şekli değil, başka bir şey olmadıklarını söylüyor. Çok doğrudur. Çok doğru bir görüştür. Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki, kökleri halktadır. Türk milleti bir piramide benzer. Tabanı halk, tepesi yine halktan gelen baştır ki, bizde buna şef denir. Şef, otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de bundan başka bir şey değildir"**<sup>201</sup>. Görüldüğü gibi Mahmut Esat'ın halk egemenliği ya da halkçılık anlayışı zaman içerisinde oldukça değişmiştir. Halktan ve şeften bahseden Mahmut Esat, bir zamanlar olmazsa olmaz bir şekilde, halk egemenliği adına üstünlüğünü savunduğu Meclis'ten ise bahsetmemekte ve oldukça otoriter bir demokrasi –hatta bir diktatörlük-şeması çizmektedir. Bu sözlerinden sonra, Kemalizm'in bir diktatörlük olmadığını altını çizme gereği hisseden Mahmut Esat, Kemalist rejimin otoriter bir demokrasi olduğunu şu sözlerle ifade etmekteydi: **"Atatürk rejimini diktatörlük sanmak bir hatadır. Bu rejim, demokratiktir. Yalnız bizim demokrasilerin eksikliğini tamamlamıştır ki, bu eksik, otoritedir"**. Mahmut Esat'a göre bu eksik zamanında tamamlanmış olsaydı, dünya birbirine zıt rejimlere ayrılmaz ve karışmazdı<sup>202</sup>.

Görüldüğü gibi Mahmut Esat'ın 1932 yılında kaleme aldığı makaleler, Kemalizm adı altında, ilkeler belirlenerek yapılan, ilk ideoloji oluşturma çalışmasıdır. 1930'lu yıllarda henüz Mustafa Kemal hayattayken kaleme aldığı, ancak, 1939'da yayınlama fırsatı bulduğu Atatürk İhtilali adlı kitabında bu sistemleştirme çabasını

<sup>199</sup> A.y.

<sup>200</sup> Mahmut Esat, "Kemalizm 2", Anadolu, 4 Kısım 1932, s. 1.

<sup>201</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I, s. 107.

<sup>202</sup> A.y.

daha geniş bir şekilde ele almış olan Mahmut Esat, sonuç olarak Kemalizm'i totaliter sistemlerle demokratik sistemler arasında bir yere yerleştirmekte ve onu otoriter demokratik bir şeflik olarak tanımlamaktadır.

### 3.4. İKTİSADÎ GÖRÜŞLERİ

Osmanlı Devleti, kapitülasyonların etkisiyle ve özellikle de 1838'den sonra iktisaden bağımlı bir duruma gelmesi sonucu, iktisadi sahada kendi menfaatlerini koruyacak politika üretmez duruma gelmişti. Mahmut Esat'ın iktisadi görüşleri, oluşum aşamasında daha çok Osmanlı pratiğinden etkilenmiştir. Kapitülasyonlara şiddetle karşı olan ve iktisadi çöküşün şebebini Osmanlı'da iktisadın himaye edilmemiş olmasında bulan Mahmut Esat, bu görüşlerini yeni devletin İktisat Vekilliği'ni yaptığı 1922-23 yılları arasında da dile getirmiştir.

İktisat, Mahmut Esat için her şeyin temelindeki ana unsur olması nedeniyle çok önemlidir. Mahmut Esat bu önemi şu sözlerle dile getirmektedir: **“Her çağın ekonomik icaplarına göre siyasal, sosyal müesseselerle hak anlamları da değişir”**<sup>203</sup>. İktisadi her şeyin belirleyicisi sayan Marksist görüşe katılan ve bu açıdan ekonomik determinist olarak nitelendirebileceğimiz Mahmut Esat, yazılarında sık sık Karl Marks ve Charles Gide'den örnekler vermiştir. Bununla birlikte Mahmut Esat'ın Marksist teoriden, yine bu teorinin öngördüğü sınıf çatışmalarından kurtulmak için yararlanmaya çalıştığı görülmektedir. Nitekim, 1921 yılında şavunduğu Meslek-i Temsil sistemi ile, meslek gruplarının yönetime geçerek menfaatlerini en iyi şekilde korumalarını ve bu dayanışmacı model sayesinde her meslek grubunun hakları savunulacağı için, ezilen bir işçi ya da köylü sınıfının ve bundan kaynaklanan sınıf çatışmalarının olmayacağını hesap etmekteydi. İktisadi unsurları siyasete taşıyacak bu sistem sayesinde, meslekler yani iktisat da, bu işi en iyi bilen kendi temsilcileri tarafından ve devlet kanalıyla himaye edilmiş olacaktı. Ancak bu sistem, az bir oy farkıyla Meclis'te kabul edilmemiştir.

Tarım dayalı Türkiye ekonomisinin sorunlarının halledilmesi için ekonomik politikaların öncelikle tarımsal kesimi hedef alması gerektiğini savunan Mahmut Esat, gerek İktisat Vekili olduğu dönemde aldığı tedbirlerle ve gerekse sonrasında kaleme aldığı yazılarında bunu savunmaya devam etmiştir. Mahmut Esat'ın tarımsal

kalkınmaya verdiği önemin altında yatan diğer unsur da, dışa bağımlı olmadan üretim yapılacak bir alan olmasıdır. Türkiye ekonomisinin dışa bağımlı tarihsel kökleri göz önüne getirildiğinde, milli karakterde bir iktisadi yapılanmanın sağlanması için himayeci politikalara duyulan ihtiyaç da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ekonomik açıdan dışa bağımlılıktan ve sömürüden kurtulmak için İttihatçılar tarafından atılan adımlar, Cumhuriyet döneminde devam ettirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarından itibaren iktisatta, bir Alman modeli olan milli iktisat anlayışı savunulmaya başlanmıştır. Frederich List, devletin himayesi olmadan milli bir sanayi kurmanın, yabancı ve gelişmiş sanayilerin engellemesi nedeniyle, mümkün olmadığını savunmaktaydı<sup>204</sup>. Milli bir sanayi yaratma düşüncesi ile savunulmaya başlayan bu himayeci görüşe, Mahmut Esat'ın esas olarak katıldığını, ama sanayiden önce tarımın himaye edilmesinden yana olduğunu görmekteyiz.

Sonuç olarak, Marksist ekonomi teorisinden etkilenen Mahmut Esat'ın, emperyalizmin<sup>205</sup> bir ifadesi olan vahşi kapitalizm ve onun savunduğu bırakınız yapınlar, -bırakınız geçsinler-ci liberal anlayışa karşı olduğunu, bununla birlikte, yine kapitalist sistemin kurallarına göre çalışan bir piyasada, devletin sosyal ve ekonomik denge ve ihtiyaçlar gereğince, ekonomiye müdahale ettiği bir yaklaşımı tercih ettiğini söyleyebiliriz. Şimdi Mahmut Esat'ın iktisadi alanda en çok dile getirdiği görüşlerini ayrıca inceleyelim.

#### 3.4.1. Liberalizm

Prens Sabahattin'in bayraktarlığında ve özellikle de II. Meşrutiyetten sonra liberal Osmanlı aydınları tarafından "şahsi teşebbüs" düşüncesinin savunulması hız kazanmıştı. Bireyin bağımsızlaşamadığı Osmanlı düzeninde, son derece cılız olan ferdi teşebbüsü canlandırmak için, II. Meşrutiyet yönetiminin her türlü olanağı sağlayabileceğini düşünen liberallere ilk tepkiler, Meşrutiyet kooperatistlerinden gelmiştir. Bunlar arasında bulunan Mustafa Suphi, Osmanlı düzeninde sadece teşebbüsü şahsinin değil, teşebbüsü içtimaînin de köreltildiğini ileri sürerek, toplumsal adaletsizliklere neden olunmaması için üretim ve tüketim kooperatifleri aracılığıyla

<sup>203</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 145.

<sup>204</sup> Beşir Hamitoğulları, *İktisadi Sistemlerin Temelleri*, İstanbul, Risale, 1988, s. 264.

<sup>205</sup> Lenin, emperyalizmi, kapitalizmin tekeli ve saldırgan aşaması olarak tanımlamaktadır. Emperyalizm ile ilgili bilgi için bkz., Hamitoğulları, *İktisadi Sistemlerin*, s. 352-357.

teşebbüsü içtimaînin geliştirilmesi gerektiğini düşünmekteydi<sup>206</sup>. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında kooperatifler ya da birlikler şeklinde mesleki örgütlenmelerin oluşturulmasını ısrarlı bir şekilde savunduğu hatırlandığında ise kooperatistlerle aynı çizgide olduğu görülecektir.

Bununla birlikte İzmir İktisat Kongresi'nde (1923), kendisinin de ifade ettiği gibi **karma ekonomi politikalarının uygulanması kararlaştırılınca, devlet, ekonomik faaliyetler içinde yer almaya başlayacaktır.** 1924 yılında otoriterleşmeye başlayan devlet, iktisadi açıdan gündemden düşmeye başlayan liberalizme, siyasal boyutta aynı etkiyi yapmıştır. Mahmut Esat'ın liberalizme en şiddetli tenkitleri ise, parti programında devletçiliğin yer aldığı, içerde ve dışarıda liberalizmin rağbet görmediği ve totaliter sistemlerin etkinleştiği bir dönemde gerçekleşmiştir. Himayeci yaklaşımları savunarak liberalizmi şiddetle eleştiren Mahmut Esat'ın, 1932 yılının sonlarına doğru bu konuda kaleme aldığı yazılar, Hizmet, Yeni Asır ve Anadolu gazeteleri arasında bir polemik başlatmıştır. Mahmut Esat, Tanzimat'tan itibaren Osmanlı Devleti'nde görülen liberalliğin, gerek iktisadî ve gerekse siyasi açılardan kötü sonuçlar verdiğini belirterek, bu durumun, geçmişte kapitülasyonlara ve ülkenin çöküşüne neden olduğunu ifade etmekteydi<sup>207</sup>.

Çağdaş demokrasilerin iktisadî sistemlerine hakim olan mutlak liberalizmin, ferde tanıdığı geniş özgürlüklerden ve izledikleri emperyalist siyasetlerden dem vurarak, buna karşı çıkan Mahmut Esat, bu adaletsiz ve eşitliksiz ekonomik düzenin, demokrasileri yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getirdiğini ve bundan kurtulabilmek için gerçekleşecek ihtilal sonucu oluşacak yeni demokrasilerin, liberalizmi, milliyetleri tanımak durumunda bırakacağını ve ferde gerektiğinden fazla özgürlük tanınmayacağını belirtmekteydi<sup>208</sup>. Liberal sistemlerin insanları birbiriyle tamamen eşit şartlara sahiplermiş gibi serbest bırakmasını eleştiren Mahmut Esat, şöyle diyordu: **“Liberal sistemlerin pek nazari mutlak müsayatçılığı, zayıf ile kaviyi hayat müsaraasında**

<sup>206</sup> Toprak, *Milli İktisat*, s. 215.

<sup>207</sup> Mahmut Esat, “Liberalliğin Ölümü 4-5”, *Anadolu*, 9, 13 Ekim 1932, s. 1; Mahmut Esat, “Serbestçiliğin Kanlı Tarihi”, *Anadolu*, 11 Ekim 1932, s. 1.

<sup>208</sup> Mahmut Esat, “Yakın İhtilaller 3”, s. 1.

**başboş bırakıvermesini intaç etti. Bu başboşluk servet tahakkümüne, sermaye tagallübüne müncer oldu. Bu, esaretlerin en dayanılmazıdır”<sup>209</sup>.**

Mahmut Esat, 2-6 Ekim 1932 tarihleri arasında kaleme aldığı “Liberallik Masalı 1-3” adlı yazılarında uzun uzun ve bilimsel bir üslupla Liberalizmin tarihini anlatmıştır. Liberalliğin temelini oluşturan kişilerin, Dr. Kene, Mersiye Dölariviyer, Düpon Dönomur ve Abe Bodo gibi fizyokratlar olduğunu söyleyen Mahmut Esat, liberalizmin ilk tokadı Malthus ve Ricardo’dan yediğini söylemekteydi. Ricardo’nun meşhur Gelir teorisiyle, değerın esasının emekte olduğunu keşfettiğini söyleyen Mahmut Esat, derin bir görüş olarak nitelediği bu teorinin, liberalliği daha doğarken hırpaladığından bahsetmekte ve Sen Simon’un tenkitlerinin ise bunu katmerlediğini ifade etmekteydi<sup>210</sup>. 19. Asrın ortalarına doğru biri Fransız (ferdi faaliyette hürriyet) ve diğeri de İngiliz (Adam Smith- Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) olmak üzere iki mektebin ortaya çıkarak, meseleyi yeniden ele aldıklarından bahsetmektedir. **“İstibdadı meşru görmek, halk hakimiyetini inkar etmek, liberalliğin babası fizyokrasinin itibarını sıfıra indirmişti”<sup>211</sup>** diyerek, buna karşı olma nedenlerinden birini de açıklayan Mahmut Esat, Hilde Brant, (Hildebrand) Giyom Roşer, (Roscher) Şarl Kenis, (Kmes) Ashley, İngram ve Şmuller (Schmoller) gibi Alman Tarihçi Mektebine mensup kimselerin görüşlerinden alıntılar vererek, liberalizmin her yer için bir ve değişmez olarak sundukları prensiplerin yürütüldüğünü ifade etmekteydi<sup>212</sup>.

Serbestçi yani liberal politikalarla, devletçi yani himayeci politikaları karşılaştıran Mahmut Esat, devletçiliğin ülkeye daha çok şey kazandırdığını söyleyerek, Lozan Anlaşması’nın bu anlayışa sahip bir hükümet tarafından hazırlandığını ve ülkeyi çökertenlerin de liberal görüşü temsil ettiklerini ifade etmekte<sup>213</sup>, meseleye bir de tarihsel bir köke sahip modern-gelenekçi (Mahmut Esat’ın deyimiyle eskilik-yenilik) ayrımı ile ifade edilebilecek siyasal boyutu da eklemekteydi. Kendisine karşı yazı yazarların, kendilerini iktisadî alanda devletçi ve siyasi alanda liberal olarak

<sup>209</sup> Mahmut Esat, “Kemalizm”, *Anadolu*, 4 Kasım 1932, s. 1.

<sup>210</sup> Mahmut Esat, “Liberallik Masalı 1”, *Anadolu*, 2 Ekim 1932, s. 1.

<sup>211</sup> Mahmut Esat, “Liberallik Masalı 2”, *Anadolu*, 4 Ekim 1932, s. 1.

<sup>212</sup> Mahmut Esat, “Liberallik Masalı 3”, *Anadolu*, 6 Ekim 1932, s. 1. Gökalp de iktisadın *kozmpolit* olduğu iddiası ile okullarda bile öğretilen, *Manchester Mektebi*’nin savunduğu, bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler politikasının, sanayileşmiş olduğu için serbest ticarete açılmakta bir sakınca görmeyen İngiltere’nin “milli iktisadî” olduğunu belirtmektedir (Toprak, *Milli İktisat ...*, s. 25).

<sup>213</sup> Mahmut Esat, “Devletçilerin Hesapları”, *Anadolu*, 12 Ekim 1932, s. 1.

nitelendirmelerini eleştiren Mahmut Esat, “... Bizi mahzur görsünler. Biz serbestçi deyince dünyaca kabul edilen esaslar dahilinde bir liberallik anlarız. Bu hem iktisadî, hem siyasidir” diyerek<sup>214</sup>, bunların birbirinden ayırlamayacağını ifade ediyordu. Bununla birlikte, bir süre sonra yanlış anlaşılmanın önüne geçebilmek için bir düzeltme yapma ihtiyacı hisseden Mahmut Esat: “Biz liberalizm yani serbestçilikten bahsederken, maksadımız bilhassa iktisadî liberalliktir” diyerek, siyasi hürriyetlerin tamamen taraftarı ve koruyucusu olduklarını ve CHF programının da bundan başka bir şey olmadığını söylüyordu<sup>215</sup>. Halkın, inkılabı ve kanunlara bağlı kalmasının ekonomik refahları ile yakından alakalı olduğunu düşünen Mahmut Esat, bu nedenle özgürlüğün, kamunun menfaatlerine zarar vereceği bir alana sahip olduğunu düşündüğü liberalizme karşıdır<sup>216</sup>.

Mahmut Esat’ın tüm bu görüşlerine karşı liberaller ise onu, demagoji yapmak ve avamfiriplikle (halkçı demagoji) suçlamışlardır<sup>217</sup>. Liberal düşünceye yönelik suçlamaları tepkiyle karşılayan Zeynel Besim, bunları reddederek şöyle demektedir: “Tıpkı İsmail Çavuş hikayesi gibi bizi dinliyorlar, dinliyorlar da ne diyorlar biliyor musunuz?: -Ey Serbestçiler,. kapıları ardına kadar açarak bu vatani yabancı kapitalistlere sofrayı yaptırıyoruz. Müstahsili başıboş bırakarak, şuna buna, faizciye, tefeciye ezdiremeyiz. İnkılabı tehlikeye sokamayız. Aman ya Rabbi bunları isteyen biz miyiz?”<sup>218</sup>. Memleketteki tek tip düşüncenin, kendisinin dışındakileri inkılabı karşı olmakla ya da muhalefetle suçlayarak susturmak istemesi, liberal-devletçi kavgasında üstü kapalı isyanlara sebep olmuştur. Zeynel Besim bunu şu şekilde dile getirmekteydi: “Efendim iktisadîyatta dediler mi, alt tarafını tamamlıyoruz: -iktisadîyatta liberaller bu memleketin kapılarını açarak, bizi Avrupa kapitalizmine esir etmek istiyorlar... Efendim bu memleketin umumi ihtiyacı dediler mi, arkasından, -Halk Fırkası programında ilaçları kamilen yazıdır, deyip ikmal ediyoruz. Efendim liberal muhaliflerimiz denildi mi, ya Türk

<sup>214</sup> Mahmut Esat, “Muhlifler Diyor Ki”, *Anadolu*, 14 Ekim 1932, s. 1.

<sup>215</sup> Mahmut Esat, “Kemalizm 1”, *Anadolu*, 3 Kasım 1932, s. 1.

<sup>216</sup> Mahmut Esat, “Muasır Demokrasinin İstapları”, *Aynı Tarihi*, C. 21, sa: 68-71, İstanbul, 1930, s. 5559.

<sup>217</sup> *Yeni Asır*, 15 Ekim 1932.

<sup>218</sup> Zeynel Besim, “İsmail Çavuş”, *Hizmet*, 17 Ekim 1932, s. 1.

**değildirler, ya bu vatani sevmeyenler, yahut çok cahildirler deyiveriyoruz. Yani siyasi taktiğin bu çeşidinde kıymet kalmadı”<sup>219</sup>.**

Devlet müdahalesine karşı olan liberalizmin, milletleri sağ ya da sol aşırı uçlara kaydırıldığını söyleyen Mahmut Esat, şöyle demektedir: “... demokrat memleketlerin hepsinde lüzumu veçhile henüz şahakkuk etmemiş olmasıdır ki bugünkü demokrasinin ıstırap veren boşluklarını vücuda getiriyorlar. Bunun içindir ki milletlerin zaman zaman şahit olduğumuz sağa veya sola doğru kaçma hareketleri vuku buluyor. Bunu durdurmanın tek yolu; ferdiyetçiliği, siyasi hakimiyeti kolladığı kadar, demokrat devletin, iktisadî, içtimaî sahalarda da radikal bir surette faaliyet göstermesiyle kabildir fikrindeyim”<sup>220</sup>.

Görüldüğü gibi Mahmut Esat, kapitalist sistem içerisinde bir müdahaleci devlet anlayışından yanadır. Bu anlamda özel girişime karşı olmayan Mahmut Esat, liberalizmi, insanların bir birini ezmesine uygun ortam hazırlayacağı ve toplumsal çatışmalara sebep olacağı gerekçesiyle istememektedir. Siyasi değil, iktisadi liberalizme karşı olduğunu belirtmekle beraber, Mahmut Esat’ın, hürriyetler ve devlet konusundaki görüşleri göz önüne getirildiğinde bu anlamda da liberalizme karşı olduğunu söyleyebiliriz. Sovyet sisteminde olduğu gibi ferdi ortadan kaldırmamakla beraber, iktisadi ve toplumsal alanda belirleyici unsur olarak devleti görmektedir. Bu Yugoslavya iktisadi sistemine uygun olduğu gibi Nasyonal Sosyalizm anlayışına da çok yakındır.

### 3.4.2. Himayecilik

19. Asrın başlarında Alman iktisatçısı Frederich List’in önderliğinde gelişen bu himayeci milli iktisat düşüncesi, Osmanlı Devleti’nde 19. Asrın sonlarında Ahmet Mithat ve Musa Akyiğit tarafından savunulan himayecilik akımını doğurmuştur. Himayeci düşünce, Alman Tarihçi okulunun kalkınmanın ana ögesi olarak sanayinin himaye edilmesi gerektiği tezinden ilham almaktaydı <sup>221</sup>. I. Dünya Savaşı yıllarında Ziya Gökalp ve Tekin Alp gibi kişilerce savunulmuş ve İttihat ve Terakki Fırkası’nın politikalarını etkilemiştir. Milli iktisat anlayışı, kapitülasyonlar nedeniyle bir yarı

<sup>219</sup> Zeynel Besim, “Masal”, *Hizmet*, 29 Eylül 1932, s. 1.

<sup>220</sup> Mahmut Esat, “Muasır Demokrasinin İstırapları”, s. 5568.

<sup>221</sup> Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002*, 7. bs., İstanbul, İmge, 2003, s. 26; Ahmet Musa ve Musa Akyiğit’in görüşleri için (bkz., Çavdar, *Türkiye’de Liberalizm*, s. 117).



sömürge durumuna gelmiş Osmanlı Devleti için bir çıkar yol sunmaktaydı. I. Dünya Savaşıyla birlikte Kapitülasyonların tek taraflı kaldırılmasından sonra uygulanabilen milli iktisat politikası, Mondros Mütarekesi sonucu kapitülasyonlar rejiminin tekrar geçerli olmasıyla uygulanma imkanını yitirmişti. Lozan Anlaşmasıyla kapitülasyonlar kaldırılmış olmakla beraber, gümrük oranlarında 1916 yılındaki seviyenin 5 yıllık bir süre için korunmasının kabul edilmesi, Türkiye'nin himayeci bir iktisat politikası uygulamasını bir ölçüde zorlaştırmıştır.

Himayeci iktisat düşüncesinden büyük ölçüde mülhem olan Mahmut Esat, İktisat Vekili olduğu ilk yıllarda bunu dile getirirken, ekonomik çöküşün en önemli sebebinin iktisadın himaye edilmemesi olduğunu söyleyecekti. Ancak Mahmut Esat'ın himayeci milli iktisat çizgisinden farkı, himaye edilecek iktisadi kesimde ortaya çıkmaktadır. Nitekim, Mahmut Esat, ekonomisi büyük ölçüde tarıma bağlı olan Türkiye'de, iktisadi kalkınmanın sanayi ile değil tarımla olacağına inanmaktadır<sup>222</sup>. Bu nedenle tarımın himaye edilmesi gerektiğine inanan Mahmut Esat'ın, iktisadi düşüncelerini esas olarak bu konuya odakladığını söylememiz mümkündür. İktisat Vekilliği döneminde yapmış olduğu faaliyetler, (tarım ve kredi kooperatifleri, çiftçinin kredi olanaklarının artırılması, mesleki örgütlenmeleri teşvik) büyük ölçüde tarımsal kalkınmaya yönelik olmuştur. Aynı şekilde gayrimüslim komisyoncu ve tüccarlara karşı açtığı savaş da yine çiftçinin korunması ve ekonominin (tarımsal) kontrolünün Türk ve Müslüman unsurlara geçmesine yöneliktir.

1923 yılına kadar, ekonomik ve siyasi şartlar gereği, devletin ekonomiyi yönlendirici bir rolü ve iddiası olmamıştır. Bunun sonucunda iktisadın himayesine yönelik tedbirler de söz konusu değildir. Bu nedenle zor durumda kalan iktisadi kesimlere Mahmut Esat'ın önerisi, örgütlenerek kendilerini güçlendirmeleri ve varlıklarını devam ettirmeleridir. Bununla birlikte Mahmut Esat, bu dönemde de himayeci ekonomi politikalarından yanadır ve yeni ekonomik aktörlerin Türk olmasını istemektedir. Meclis'te yapılan bir görüşmede, Ziraat Bankası'nın dışarıdan getirilecek zirai malzemenin satışını yapması teklif edildiği zaman, bunu reddederek: **"Fakat devletimizin sistemi ve zihniyetimiz buna imkan vermemektedir. Biz Komünist**

---

<sup>222</sup> Yaptığımız araştırmalarda Mahmut Esat'ın sanayi öncelikli kalkınma ya da sanayinin himaye edilmesi gerektiğine ilişkin herhangi bir görüşüne rastlayamadık.

değiliz. Devletleştirme şeklini de kabul etmiş değiliz” diyerek, devletin “zabıta devlet” sistemini muhafaza ettiğini bu nedenle de işin şirketler eliyle yapılması<sup>223</sup> gerektiğini savunan Mahmut Esat’ın, bu sözleri, devletin ekonomiye müdahale etmediğini açıklamaktan daha fazla bir mana ifade etmemektedir. Tam tersine bu savunmanın, Mahmut Esat’ın himayeci anlayışının bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz<sup>224</sup>.

1924-1930 yılları arasında yaptığı Adalet Bakanlığı sırasında, çok yoğun bir çalışma ortamı içine giren Mahmut Esat’ın iktisadi konularda yorum yapan yazılarına rastlamamaktayız. Bakanlıktan ayrılmasıyla birlikte her çeşit konuda yeniden yazmaya başlayan Mahmut Esat, SCF deneyimi ile ilgili olarak yazdığı yazılarında ekonomik konulara da değinmiş ve bilhassa büyük çoğunluğu oluşturan tarım kesiminin dünya buhranı ile artan sorunlarının halledilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, devletin himayesinde özel girişimin güçlendirilmesi gerektiğini savunan Mahmut Esat’ın bu düşüncesi daha önceden dile getirdikleriyle çelişkili görünmektedir. Nitekim Mahmut Esat, daha önce ki bir yazısında parlamenter sistemleri eleştirirken bunların temelinde burjuvaların yattığını oysa Türkiye’de bir burjuva sınıfı olmadığı için devlet eliyle bir burjuva sınıfı tesisine gidildiğini ve bununla yanlış bir politika olduğunu belirtiyordu. Buna rağmen Cumhuriyetin ilk yıllarında devam eden bu politikalara eleştiri getirmemesinin en önemli nedeni, Mustafa Kemal’in bunu destekliyor olmasıdır. Himayecilik eskiden de milli bir burjuvazi yarata amacına yöneliktir. Devletçiliğin uygulamaya girdiği 1932 yılında ise liberalizmi şiddetle yeren ve himayeciliği savunan yazılarıyla gündeme gelen Mahmut Esat’ın görüşlerinde, himayecilik noktasından bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

<sup>223</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 26, s. 492.

<sup>224</sup> Bu yıllarda devletin ekonomiye doğrudan bir müdahalesi olmamakla birlikte, ekonominin dış bağımlılıktan kurtularak Türklerin eline geçmesi arzusu devam etmektedir. Ancak, yeterli ayni, nakdi ve beşeri sermaye olanaklarından yoksun olan devlet, yerli ortaklar bulmuş yabancı sermayeden faydalanarak bu sorunu çözmeye çalışmaktaydı. Bu sıralarda aynı amaçla Chester grubu ile bir tarım anlaşması yapılması gündemdeydi ve Mahmut Esat, zirai araç gereçlerin bu grubun (Türklerin de önemli ölçüde iştirak etmesi planlanan) Türkiye’de açacağı şirketler aracılığıyla dağıtımının yapılmasını istemekteydi. Nitekim, şartları Türkleri oldukça himaye edici şekilde düzenlenecek olan bir anlaşma ile Türklerin iktisadi hayat içerisinde yer alması sağlanmak isteniyordu. Bu nedenle yukarıda bahsedilen açıklamaların, milli iktisat yaratma arzusunun bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz.

### 3.4.3. Devletçilik

Devletin iktisadi hayata doğrudan doğruya müdahale ettiği sistem devletçilik olarak adlandırılır. II. Meşrutiyet yıllarına kadar götürülebilecek devletçilik tartışmaları, Cumhuriyet döneminde değişik şekillerde yorumlanmıştır<sup>225</sup>. Devletçilik, iktidar çevrelerinde çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bunlardan bir kısmı devletçiliği geçici bir yöntem olarak değerlendirirken, diğer bir kısmı da sürekli bir çözüm olarak görmüştür<sup>226</sup>.

Mahmut Esat'ın devletçilik anlayışı yaşanan sürecin bir sonucudur. Devletin iktisat politikalarının henüz belirlenemediği 1923 yılına kadar ekonomide herhangi bir belirleyicilik iddiası olmamıştır. Ancak, İzmir İktisat Kongresi sırasında İktisat Vekili Mahmut Esat, bundan sonra karma ekonomi politikalarının uygulanacağını söyleyerek, özel girişim esas olmakla birlikte, gerektiği takdirde devletin ekonomiye müdahale edeceğini ifade etmiştir. 1919-1923 yılları arasında iktisatta ve siyasette şartların da etkisiyle liberal bir hava esmekle birlikte, bu durum, 1924'ten itibaren devletin otoriterleşmeye başlaması ile birlikte değişmeye yüz tutmuş ve bu tarihten sonra siyasal, kültürel ve iktisadi alanlarda müdahaleci düşünce ve uygulamalar gündeme gelmeye başlamıştır. Bununla birlikte, iktisadi alandaki müdahaleler 1929'a kadar, daha çok iktisadi kesimleri desteklemeye yönelik olmuştur. Devletçi uygulamaya geçilmesinde, 1929 yılı adeta bir dönüm noktası olmuştur<sup>227</sup>. Ancak bu tarihten sonra gümrük

<sup>225</sup> İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi, Ankara, ODTÜ, 1982, s. 79-81. Bu çalışmada devletçilik yorumları, ilk önce iktidar bloğu içinde yer alan ve almayan kişilere göre, genel olarak iki ana gruba ayrılmış ve daha sonra bunlar kendi içlerinde genel alt gruplara ayrılarak incelenmiştir. Buna göre, liberal iktisat politikalarına yakın duran, Türkiye İş Bankası çevresi, Âli İktisat Meclisi, İstanbul Darülfünunu ve Ahmet Ağaoğlu'nun temsil ettiği görüş, devletin sadece özel girişimin başaramayacağı işlere el atması gerektiğini söylemekte ve İsmet (İnönü), Recep (Peker), Mustafa Şeref (Özkan) ve Şükrü (Kaya) gibi kişilerse, bunu sürekli bir çözüm olarak görmektedirler.

<sup>226</sup> Başar, bu konuda üç görüşten bahsetmektedir. Türkiye'de uygulanan devletçiliği, bir çeşit himayecilik olarak görenler, geçici bir yöntem olarak algılayanlar ve yeni bir toplum oluşturacak esaslı bir rejim olarak görenler. Kendisi üçüncü şıkka katılmaktadır. (Başar, "Firkamızın Devletçilik Vasfı", *Yeni Türk Mecmuası*, C. I, No: 11-14, Teşrin-i evvel 1933, s. 1163).

<sup>227</sup> 1929 yılı üç açıdan önemlidir; birincisi, Lozan Anlaşması gereğince, 1928 sonu itibarıyla Türkiye gümrük oranlarını serbest olarak belirleyebilecekti. Bu durum, korumacı iktisat politikalarının uygulanmasına imkan vermiştir. İkinci olarak, Osmanlı borçlarının ilk taksidi olan 15 milyon liranın bu yıl ödenmesi gerekmektedir. Bu durum buhranın yarattığı deflasyon neticesinde paranın değerinin sürekli düşmesi nedeniyle hükümette bir para sıkıntısı yaratmıştır. Üçüncüsü ise dünya da büyük bir ekonomik krizin ortaya çıkmasıdır. Bu kriz, koruma duvarları olmadan dünya ekonomisine katılan bir ülke olan Türkiye'yi etkilemiştir (Boratav, *Türkiye İktisat*, s. 59-67; ayrıca bkz., H. Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, s. 54-55).

tarifelerini belirleme hakkına sahip olan devlet, dış ticaret ve kambiyo işlemlerini denetlemeye yönelik önlemler almaya başlamıştır. Böylece ekonomik faaliyetlerde devletin öncü rolünü aldığı bir döneme girilmiştir.

Bu değişime paralel bir şekilde, Mahmut Esat'ın yazılarında, nedenlere değinilmeden, yeni hükümet politikalarının bir bakıma propagandasını daha doğru bir tabirle tanımlamasının yapılmaya çalışıldığını görmekteyiz. 1929'dan sonra alınmaya başlayan korumacı önlemler<sup>228</sup>, 1932 yılında devletçi politikalarla birleşmişti. 1930 yılında kaleme aldığı bir yazısında Almanya, İsviçre, Belçika ve Fransa gibi hemen tüm demokrat devletlerde, devletin iktisada müdahale ettiğini belirten Mahmut Esat, Manchester Mektebi'nin –bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler- politikasının artık İngiltere'de bile sona erdiğini söyleyerek: **“hakikat, hürriyet denizlerinde yüzmek bilmeyenler vardır ki onlara yüzmeyi devlet öğretecektir. Bu denizlerde yüzmeye mecali, takati az olanlar vardır ki onları devlet kollayacaktır. Bu denizlerde yalnız başlarına yüzecekler vardır ki onları da demokrasinin kabul ettiği ferdi hürriyet haklarının faaliyeti derecesi nispetinde devlet siyanet eyleyecektir. Gene yapılması fertlerin ve camianın yükselmesi için başarılması icap eden iktisadî hareketler vardır ki bunları da devlet görecektir”**<sup>229</sup>. Mahmut Esat bu sözleriyle, ferdi girişimi esas alan himayeci bir yaklaşımı savunmakta ve bu politika içerisinde hem devlet desteğiyle bir milli girişimci sınıfı yaratma hedefinden bahsetmekte ve hem de devlete girişimci rolü vermektedir.

Mahmut Esat, bireysel girişimleri kabul etmesine rağmen, gerek ekonomik ve gerekse siyasi alanda kamu menfaatlerinin zararına çalışacak bir özgürlük ortamı sağladığını düşündüğü liberalizme karşıdır. Bu nedenle iktisadî, siyasi ve sosyal alanlarda demokrasiye uygun bir şekilde devletin müdahale etmesi gerektiğini düşünen Mahmut Esat, hatta bu müdahalenin demokrasinin gerçek anlamıyla uygulanabilmesi için gerekli olduğunu düşünmekteydi<sup>230</sup>. Bu bakımdan devletçiliği bir bütün olarak

<sup>228</sup> Bu dönemde, kriz ortamında spekülasyonları önlemek için Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu (25 Şubat 1930), Merkez Bankası Kanunu (11 Haziran 1930), tarım ürünleri için taban fiyatı uygulaması, gümrük tarifelerinin yükseltilmesi, ithalatta kısıtlamalar gibi önlemler alınmıştır.

<sup>229</sup> Mahmut Esat, “Muasır Demokrasinin İstirapları”, s. 5565.

<sup>230</sup> A.e., s. 5559.

algılamakta ve Ahmet Hamdi Başar'ın<sup>231</sup> da daha sonra belirttiği gibi, yeniden inşa sürecinin en önemli aracı olarak görmektedir.

Türkiye'de uygulanan devletçilik, özel teşebbüsü esas kabul etmekle birlikte gerektiğinde devletleştirme ya da kamulaştırma usulünü de kullanarak, tek başına ya da özel teşebbüsle birlikte iktisadî faaliyetleri yürütmeyi esas almaktadır. İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey tarafından 1932'de başlatılan ani devletçilik hamlesi, sermaye çevrelerinde rahatsızlık yaratınca, İsmet Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen, Mustafa Kemal'in de müdahalesiyle istifası sağlanmış ve yerine milli iktisat ekolüne bağlı ve devlet sosyalizmine sempatisi olan Celal Bey (Bayar) İktisat Vekili olarak atanmıştır<sup>232</sup>. Bu tartışmalar içerisinde Mahmut Esat'ın, devletçilik yorumunda o dönemde İsmet Paşa ve Mustafa Şeref Bey'den ziyade, Mustafa Kemal ve Celal Bey'e katıldığını görmekteyiz. Nitekim Mahmut Esat, devletin ekonomiye müdahale etmesinin de sınırları olması gerektiğini söyleyerek: **"... Cumhuriyet Halk Fırkası'nın iktisadî esasları malumdur. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın mutedil devletçiliğini biz, devlet müdahaleciliği şeklinde anlıyoruz. Bu, bugünkü medeniyet dünyasına hakim olan bir prensiptir. Şu kadar ki, bunun tatbikatında hudut ve şümul gelişigüzel olmaz"** demekte ve yeni İktisat Vekili Celal Bey'in bunu gayet iyi anladığını ifade ederek, Mustafa Şeref Bey'in uygulamalarını eleştirmekteydi<sup>233</sup>. Yine bugünlerde kaleme aldığı bir başka yazısında, CHF'nin en önemli vasıflarından birinin de mutedil devletçilik olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bunu şöyle açıklamaktaydı: **"Bir cümle ile, Cumhuriyet Halk Fırkası, milletin hayati meselelerinde devletin müdahalesini yardımlarını ister. Bununla beraber, esas itibarı ile fırka, ferdin teşebbüslerini himaye eder. Asıl ehemmiyeti oraya verir"**<sup>234</sup>. Bu sözlere bakıldığında, Mahmut Esat'ın, ferdin yapamayacağı işleri devletin yapacağını ve ferdi himaye edeceğini belirterek, zaman içerisinde devletin ara yerden çekilmesi gerektiğini ifade eden

<sup>231</sup> Başar, 1933 yılında kaleme aldığı bir yazısında, **"Türk devletçiliği, milleti devlet eliyle yeniden teşkil etmek için başlıca bir vasıttır; esasen Türk inkılabının manası ve gayesi bundan ibarettir"** demekteydi. (Ahmet Hamdi Başar, "Devlet ve İktisat", Yeni Türk Mecmuası, C.I, sa: 15, Teşrin-i sani 1933, s. 962).

<sup>232</sup> Boratav, *Türkiye İktisat*, s. 68. Mustafa Kemal'in devletçilik anlayışı için (bkz., İbrahim Kafesoğlu-Mehmet Saray, *Cumhuriyetin 75. Yılında Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller*, genişletilmiş 2. bs., İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak., 1998, s. 113-130).

<sup>233</sup> Mahmut Esat, "Ne Yapmalı?", *Anadolu*, 14 Eylül 1932, s. 1.

<sup>234</sup> Mahmut Esat, "Cumhuriyet Halk Fırkası ve Hâsımları", *Anadolu*, 18 Eylül 1932, s. 1.

ferdiyetçi yaklaşımını devam ettirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, devletin toplumsal ve siyasi alanlara da müdahale ederek toplumsal adaleti sağlaması gerektiği düşüncesi bir sürekliliği içerdiği için tutarsız görünmektedir.

Sonuç olarak, Mahmut Esat'ın yorumunda devletçilik, kapitalist sistemi dışlamamakta, ancak liberalizme karşı devlet müdahalesini öngörmektedir. Bu bağlamda fikirleri, Lassal, Wagner<sup>235</sup> gibi Alman iktisatçılarının bayraktarlığında ortaya çıkan devlet sosyalizmi<sup>236</sup> anlayışı ile örtüşmektedir<sup>237</sup>. Devletin müdahaleciliğini gerekli gören Wagner, ferdi girişimin esas tutulması gerektiğini savunmaktadır. Devlet ve ferdi faaliyet sahasının belirlenmesinde kati bir kaide koymanın mümkün olmadığını söyleyen Wagner'e göre bunu, şartlara göre devlet belirleyecektir<sup>238</sup>. Buna karşın Mahmut Esat, yaklaşık iki ay sonra kaleme aldığı bir yazısında, iktisadi Kemalizm'i açıklarken, devletçiliği daha önce yaptığı gibi tanımlayarak, buna mutedil devletçilik, müdahalecilik, yarım liberallik denmesinin hatalı olacağını, bunun adının dosdoğru Kemalizm olduğunu belirterek<sup>239</sup>, ona orijinal ve sürekli bir nitelik vermeye çalışmaktaydı. Bununla birlikte, 1930'lu yılların sonunda tamamlanmış olan Atatürk İhtilali adlı kitabında, Henry Truchy, Wagner ve Lassal'dan alıntılar veren Mahmut Esat, devlet sosyalizmini açıklamakta ve Türkiye'deki devletçiliğin bu esaslara dayandığını ifade etmektedir<sup>240</sup>.

<sup>235</sup> Marjinalizm okulu ile tarihçi okulun öğretilerini bir sentezde birleştirmeye çalışan Alman iktisatçı Adolph Wagner, XX. Yüzyıl başlarında ortaya çıkan *devlet sosyalizminin* savunucusudur. Tüm sorunların nedenini izlenen liberal politikalarda bulan bu anlayışa göre, müdahalecilik bütün bu sorunların çözüm yoluuydu.

<sup>236</sup> Bir liberal olan ve Darülfünunda kitapları okutulan Charles Gide, Rodbertus, Lassal ve Wagner gibi bu ekolün öncülerinin fikirlerine değindiği kitabında, devlet sosyalizminin esaslarını şöyle tanımlamaktadır: "... mülkiyetin ve çalışmadan gelen iradın tenkidi değildir. Bilhassa ahlaki ve millidir. İnkısamda daha tam bir adalet, amele sınıfının daha yüksek bir refahı ona devletin temsil ettiği milli birliğin bekasının şartı gibi gözüktür. Fakat o, bu adalet kaidelerini ne tasrih ne de ıslahatın hududunu tespit eder. Umumi menfaate ait cemaati müesseselerin çoğalmasını, sırf hodbinane endişelere müstenit olan faaliyet sahalarını tahdit ettiği için manevi tesanüdün inkişafına bir vasıta addettiği gibi; hususi mülkiyet ve şahsi teşebbüsün muhafazasını da istihsalin artması için lazım addeder. Kollektivizme hasım olması da bu yüzdendir" (Charles Gide, *İktisadi Mezhepler Tarihi*, Terc. Şükrü Kaya, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1927, s. 577).

<sup>237</sup> Rodbertus ve Lassal da, devlet sosyalizminin sadece iktisadi bir düşünce olmadığını, bunun toplumsal ve ahlaki temellerinin bulunduğunu savunmaktadırlar. Asrın devletlerinin gücünü manivela kabul edip, bir nevi adalet duygusuyla, sadece mevcut toplumun değil, gelecek toplumun da sarsıntısız olması için devlet müdahalesini istemektedirler. Lassal ve Rodbertus'un fikirleri hakkında geniş bilgi için (bkz., a.e., s. 544-568).

<sup>238</sup> A.e., s. 574-575.

<sup>239</sup> Mahmut Esat, "Kemalizm I", *Anadolu*, 3 Kısım 1932, s. 1.

<sup>240</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 197-198.

İktisat-siyaset ilişkisine verdiği önem ve iktisadın siyaseti belirleyici olduğu konusundaki yaklaşımı, Mahmut Esat'ın –ters gibi görünse de- devletçilik politikasını desteklemesinin başlıca sebeplerindedir. Bireysel çıkarları gözetip, güçlünün karşısında zayıfın daha da ezilmesine sebep olduğu ve sosyal adaletsizliğe neden olduğu gerekçesiyle, liberal politikaları şiddetli bir şekilde eleştiren, ancak özel mülkiyet ve teşebbüse yer vermediği için Komünist sistemi de uygun bulmayan Mahmut Esat'ın, kamu menfaatlerini gözetken ama aynı zamanda özel teşebbüse de önem veren böyle bir ara sisteme büyük bir inançla sarıldığı gözlenmektedir. Böylece tam olarak önlenemese de insanın insanı sömürmesinin engellenmeye çalışılacağını söyleyen Mahmut Esat, şöyle demektedir: **“Devlet bir tokaç vurana bile cezalandırıp dururken, kalın sermayeleriyle binlerce ve binlerce insanı sömürenlere nasıl göz yumabilir? İşte bize göre, sosyal haksızlığı önleyecek olan gerekli tedbirler, devletçilik sistemi içinde kafi derecede gözetilmiştir. Türk devletçiliği de kendisini bu esaslarla ifade etmektedir”**<sup>241</sup>.

Devletin ekonomiye müdahale ederek, sosyal adaletsizlikleri azaltacağını düşünen Mahmut Esat, zamanla devletçilik anlayışının bu yönünü ön plana çıkartmış ve devletin ekonomi dışında, sosyal sorunlara da direk müdahale etmesi gerekliliğinden bahsetmiştir. Örneğin, 1943 yılında kimsesiz çocukları konu alan bir makalesinde, sorumluluğunu devlete yüklediği bu çocukların devlet tarafından okutulması gerektiğini savunan Mahmut Esat, devletçilik prensibinin en büyük anlamının bu olduğunu belirterek, eskinin bir çok kötü mirası olduğunu ve devletin bunların hepsiyle birden baş etmek mecburiyetinde olduğunu ifade ediyordu<sup>242</sup>.

Sosyal eşitliği sağlama iddiasıyla ortaya çıkmış olan Komünizm ile devletçiliği karşılaştıran Mahmut Esat, Komünizm'in, teoride daha üstün olmakla birlikte, pratikte uygulanma şansı olmadığını ve bu nedenle devletçiliğin daha üstün olduğunu ifade etmektedir<sup>243</sup>. Devlet sosyalizminin uygulanma kabiliyetine sahip olduğunu belirten Mahmut Esat, örnek olarak Almanya ve Türkiye'yi göstermekte ve şöyle demektedir: **“bu politika bize, hem dışa karşı himayeyi yapacak, hem parayı bulacak, hem bilgiyi getirecek, hem de muhtaç olduğumuz işleri başartacaktır. Yaptığımız yollar**

<sup>241</sup> A.e., s. 198.

<sup>242</sup> Mahmut Esat, “Avare Çocuklar”, Anadolu, 23 Mayıs 1943, s. 1.

**binlerce kilometreleri buldu. Demiryollarımız sekiz bin kilometreye yaklaştı. Şeker, mensucat, kağıt, cam, demir, kumaş vs. fabrikalarımız harıl harıl işlemeye başladı... Pek yakında hasıl olacak durum şudur: Türkiye bütün komşu milletleri giydirecek, kuşatacak, bütün ihtiyaçlarını temin edecek bir kudrette bulunacaktır<sup>244</sup>.**

Buradan da anlaşılacağı gibi Mahmut Esat'ın, savunduğu devletçilik, hem himayeci, yani devlet himayesinde bireysel girişimciler yaratmayı içermektedir; hem de toplumun her alanına müdahale ederek, adaleti sağlama ve özel girişimin başaramayacağı işlerde girişimci rolüne sahiptir. Bu açıdan, devletçiliği devletçi sosyalizm olarak yorumlamakta ve son tahlilde onu, sürekliliği olan bir sistem olarak değerlendirmektedir.

#### 3.4.5. Köylünün Kalkınması<sup>245</sup>

Mahmut Esat'ın köylülerin durumu üzerinde bu kadar çok durmasının başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan birincisi; sanayisi olmayan bir memlekette, kendi imkanlarına dayanılarak üretim yapılacak ya da dışa en az bağımlı olunacak alanın tarım olduğuna inanmasıdır. Bir başka deyişle iktisadi kalkınmanın tarıma dayanması gerektiğine inanmaktadır. İkincisi; nüfusun büyük bir çoğunluğunu oluşturan köylü ya da çiftçilerin yaşam standartlarının yükselmesinin, rejimin güvenliğini sağlayacağını düşünmesidir. Bu bakımdan, bu konuda yapılacak çalışmalar ve alınacak tedbirlerin hayati bir öneme sahip olduğuna inanmaktadır.

1923 yılında Meclis'te yaptığı bir konuşmasında, memleketteki bütün çiftçilerin devlete olan görevleri açısından aynı şartlarda olduğunu belirten Mahmut Esat, aşarın tahammül edilemeyecek bir halde olduğunu ifade ediyordu. Gelirin en büyük üretim gücü kuvveti olduğunu belirten Mahmut Esat, çiftçilerin büyük ölçüde bundan yoksun olduklarını ve bu nedenle yardıma ihtiyaçları bulunduğunu söyleyerek, onlara yardım edilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Bu bağlamda bazıları ödüllendirme sistemi taraftarı olsalar da Mahmut Esat buna karşıdır. İktisat tarihinde mükafatın hiçbir faydası

<sup>243</sup> Geniş bilgi için bkz., Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 197-206, 240.

<sup>244</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 203-205.

<sup>245</sup> Mahmut Esat'ın İktisat Vekili olduğu dönemde, tarım kesimine yönelik düşünce ve çalışmalarına ilgili bölümde geniş olarak yer verildiğinden, burada sadece 1930'lardan sonra bu konuyla ilgili görüşlerinden bahsedilecektir.



olmadığını söyleyen Mahmut Esat, Fransa'yı ve Teşvik-i Sanayi Kanunu'nu örnek vermiştir<sup>246</sup>.

Özellikle SCF deneyiminden sonra kamuoyunda sıklıkla gündeme gelmeye başlayan köy ve köycülük üzerine tartışmalar, aydınların ve iktidarın halkı inkılaba kazandırma çabalarının bir sonucudur<sup>247</sup>. Halka gitme çabaları içerisinde köye ve köylüye çevrilen gözler, meseleyi çeşitli boyutlarıyla görmüş ve tartışmışlardır. Bu tartışmalar içerisinde Mahmut Esat'ın yazılarına baktığımız zaman, meseleyi geçmişte yaptığı gibi daha çok ekonomik açıdan ele aldığını görmekteyiz.

İnkılabın başından itibaren köylünün durumunun düzeltilmesine ilişkin bir takım faaliyetler içine girilmiş, ancak aşarın kaldırılması hariç müspet sonucu olan başka bir adım atılmamış ya da atılamamıştı. Bununla birlikte 1929 yılında başlayan ekonomik buhran ise köylünün durumunu daha da sarsmıştı. Örneğin, 1932'deki buğday fiyatları, 1929 yılı ile karşılaştırıldığında %68 düşmüştü. Buna karşılık, daha önceki dönemde devlet, banka ve tefecilerden almış olduğu borçlar, o dönemin yüksek ürün fiyatları göz önüne alınarak belirlenmişti. Buna rağmen bir reaksiyon göstermeyen köylü, tepkisini ilk fırsatta, kurulan muhalefet partisinin çatısı altında toplanarak gösterecekti. Bu partinin, propagandasını yaparken daha çok ekonomik konuları hedef aldığı hatırlanacak olursa, Mahmut Esat'ın meseleye ekonomik açıdan yaklaşmakta haklı olduğunu düşünebiliriz.

Biraz da SCF deneyiminden yola çıkarak, Türk köylüsünün kanaatkar yapısının onun sorunlarını dile getirmesini ve istemesini engellediğini düşünen Mahmut Esat, köylünün sessiz duruşuna bakarak aldanmamak gerektiğini ifade etmekte ve yemek için sadece soğan-ekmeği olsa bile köylünün, -açım, demeyeceğini söylemekteydi<sup>248</sup>. Bu açıdan, dünya ekonomik buhranının köylüyü kötü etkilediğini bir anlamda ihbar ederek, devleti aldanmaması konusunda uyarı Mahmut Esat, bu konuda mutlaka bir takım önlemler alınmasını ve köylüye yardım edilmesini istemektedir. Bu önlemlerin başında borçların taksitlendirilmesinin geldiğini söyleyen Mahmut Esat, üç dört sene evvel borçlanan çiftçilerin, bugün değil bu borçları, faizlerini bile ödeyemediklerinden bahsederek, öncelikle bu borçların takside bağlanmasını istemekte ve sonrası için de:

<sup>246</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 26, s. 492.

<sup>247</sup> Geniş bilgi için bkz., Eraslan, *Halkçılık ve Atatürk*, s. 134-144.

“... ikinci hamle de faizleri, hatta daha sonra ikraz olunan sermayenin anasını günün para kıymetine göre düşürmek ...” gerektiğini belirterek, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Almanya’da böyle yapıldığını söylemekteydi<sup>249</sup>. Bu konuda o kadar ısrar etmektedir ki: **“Borçları Taksitlendirme Kanunu, bugünün bir devlet ve rejim meselesidir”** demektedir<sup>250</sup>. Türkiye’de köylünün durumunun görüldüğünden daha kötü olduğunu düşünen Mahmut Esat, köylünün üretim araçlarının ve hatta kendisinin bile başkalarına ait olduğunu söyleyerek, durumu şöyle açıklamaktaydı: **“Köylü arazisine tapu ile sahiptir. Ancak işin iç yüzü başkadır ... Bu adam tütün dikebilmek için bankalardan para bulamaz. Tefeciden %100 faizle para kaldıracaktır. Çünkü işleyebilmek için sermayeye ihtiyacı vardır. Mahsulünü kaldırdığı zaman satacak fakat değer fiyatı ile değil.. bu alıcıların insafına kalmış bir şeydir. Eğer iyi fiyata satabilirse kazançları yine kendilerine kalmayacak, tefecilere veya aracılar gidecektir”**<sup>251</sup>.

Geçen zaman içerisinde uygulanan devletçilik politikasına rağmen köylünün durumunda değişiklik yaratacak önlemlerin alınmamış olması, Mahmut Esat’ın daha sonraki yıllarda kaleme aldığı yazılarında eleştirdiği bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. 1943 yılında kaleme aldığı bir yazısında **“Türk köylüsü elinden tutulup yükseltilmedikçe, Türk milletinin de hakiki yükseltilmesi imkansızdır”** diyen Mahmut Esat<sup>252</sup>, geçen yıllar içerisinde, köylüleri kendine esir eden tefeciliğin sarsıldığını, ancak hala ortadan kaldırılamadığından yakınmaktadır. Mahmut Esat, mevcut kanunlara rağmen bu kişilerin umursamaz bir şekilde faaliyetlerine devam ettiklerini belirtmekte ve bu durumu kanunların tam olarak uygulanmamasına bağlayarak, ağır bir eleştiri de bulunmaktadır. Bu duruma hükümetin dikkatini çeken Mahmut Esat, sadece gayrimüslimlere uygulanan varlık vergisinin, Müslüman tefecilere

<sup>248</sup> Mahmut Esat, “Acılar İçinde”, *Anadolu*, 14 Kasım 1932, s. 1.

<sup>249</sup> Mahmut Esat, “Ne Yapmalıyız?”, *Anadolu*, 13 Eylül 1932, s. 1.

<sup>250</sup> Mahmut Esat, “Ne Yapmalı?”, *Anadolu*, 14 Eylül 1932, s. 1; Geçen zamanla birlikte hükümet kanadında borçların taksitlendirilmesine ilişkin herhangi bir hareket olmamış, bunun üzerine Mahmut Esat, buhran geçinceye kadar hiç olmazsa nizami faizlerinin ödenmesi ve borçların yenilenmesi önerisinde bulunmuştur (Mahmut Esat, “Yarı Açlar 3”, *Anadolu*, 20 Ekim 1932, s. 1).

<sup>251</sup> Mahmut Esat, “Öz Türk Köylüleri 1”, *Anadolu*, 15 Kasım 1932, s. 1.

<sup>252</sup> Mahmut Esat, “Yine Bizim Türk Köylüleri”, *Anadolu*, 10 Haziran 1943, s. 1.

de uygulanması gerektiğini belirterek, böyle yapılmamış olmasını eleştiriyordu<sup>253</sup>. Bununla birlikte köylünün kalkınması meselesinin nahiyelere bağlı olduğunu belirten Mahmut Esat, örnek nahiyeler kurularak 10 yıllık planlar dahilinde her sene 100 nahiyenin modern hale getirilmesi ile işe başlanabileceğini ifade etmektedir. Bu plan dahilinde topraksız köylünün topraklandırılmasını ve kooperatifler kurulmasını isteyen Mahmut Esat'ın büyük çiftlik ve arazi sahiplerinden ihtiyaç fazlası toprağın devlet tarafından değerinde satın alınarak, topraksız köylüye değerinde ve taksitle satılmasını<sup>254</sup> önermesi ise ilginçtir.

Buradan da anlaşıldığı gibi tüm çabalara rağmen, Mahmut Esat, inkılabın başarıya ulaşması için gösterdiği hedeflerden biri olan, köylünün durumunun düzeltilmesi konusunda istenilen başarıya ulaşamadığını düşünmektedir. Zamanında sadece gayrimüslim ve yabancıların elinde olan para, el değiştirmiş ve Mahmut Esat'ın geçmişte yazılarına sık sık konu ederek eleştirdiği, gayrimüslim simsar ve tefecilerin yerini ise artık Müslüman tefeciler almıştır.

### 3.4.6. İktisadî Birlikler

Emperyalizmin etkisini Türkiye'de hissettiren yabancı şirketlerin, Türkiye'de ilk kurulmaya başladığı şehirlerin başında İzmir gelmektedir. Yabancılar tarafından işletilen bu şirketlerin, bir süre sonra memleketin bütün gelir kaynakları üzerinde rakipsiz bir üstünlüğe sahip olmaya başladığı görülünce, buna karşı milli bir vaziyet alma ihtiyacı duyulmuştu. Bunun için ilk akla gelen şey, milli ve lokal iktisadî örgütlenmelere gidilmesi ve milli sermayeye dayanan şirketler kurulmasıdır. Bu mesele İzmir'in o günkü fikir hayatında önemli bir yer tutmuştur<sup>255</sup>.

Aslında bu mesele sadece İzmir'in fikir hayatında değil, genel olarak Osmanlı fikir hayatını meşgul etmiştir denebilir. 19. asrın ikinci yarısından itibaren Osmanlı küçük üreticisi yabancı sermayeye tanıyan geniş olanaklar karşısında rekabet edememiş ve giderek güçsüzleşmişti. Bu koşullar altında bir tepki olarak doğan kooperasyonlar yolu ile örgütlenme, kredi sorununun aşılması için Osmanlı aydınının önerdiği bir çözüm

<sup>253</sup> Mahmut Esat, "Yine Bizim Türk Köylüleri", *Anadolu*, 10 Haziran 1943, s. 1; Mahmut Esat, "Haydut Tefeciler", *Anadolu*, 26 Temmuz 1943, s. 1.

<sup>254</sup> Mahmut Esat, "Örnek Nahiyeler: I, Toprak İş'i", *Yeni Sabah*, 26 Aralık 1943.

<sup>255</sup> Bilinen ilk şirket, 1299'da kurulup 1300'de faaliyete geçen ve Reisi ve geri kalan altı üyesi gayrimüslimlerden oluşan *İzmir Hamidiye Şirketi*dir. Bkz., Ziya Somar, *Yakın Çağların Fikir ve Edebiyat Tarihinde İzmir*, C.I, İzmir, Nefaset Matbaası, 1944, s. 41.

yoludur. Osmanlı toplumunda kredi kooperatifçiliğinin kökeni 1860'lara kadar uzanırken, üretim ve tüketim kooperasyonu ancak 1908'den sonra ele alınmıştır. Bu örgütlenmenin diğer bir işlevi de, üreticinin gayrimüslim tüccar ve yabancılara karşı korunmasını sağlayacak olmasıdır. Uzun yıllardan beri sendikaları aracılığıyla köylünün karşısına tek fiyatla çıkan ihracatçı-tüccarın karşısında köylünün de örgütlenerek, tek satış fiyatı sunabilmesi isteniyordu<sup>256</sup>. İktisadî birlikler kurulmasını savunurken Mahmut Esat'ın en çok seslendirdiği gerekçe de bu eksenedir. Yani, iktisadî açıdan köylünün ezilmesini önleyecek tedbirler, ancak birleşip güçlenerek sağlanabilecektir. Bu konuda yazdıkları yazılarla kamuoyunu bilinçlendirmeye çalışan ilk kişiler arasında, Ethem Nejat, Mustafa Suphi, Muhittin, Ahmet Cevat ve Cemal Bey'den başka, Mehmet Cavit, Ahmet Muhtar da sayılabilir<sup>257</sup>. Birinci Dünya Savaşı sırasında güçleşen yaşam koşulları sonucu Osmanlı ülkesinin bir çok yerinde kooperatifler kurulmuştu. Ancak bu dönemde kurulan kooperatiflerin büyük çoğunluğu tüketici kooperatifleriydi. Bu dönemde, Yunus Nadi, Necmettin Saçık vb. bir çok kişinin savaşın sebep olduğu spekülasyon ve enflasyonla mücadele için en etkin araç olarak kooperatifleri önerdiğini görmekteyiz<sup>258</sup>. Kooperatifçiliğin ya da iktisadî birlikler kurmanın önemi cumhuriyet döneminde de aydınlar arsında savunulmaya devam etmiştir.

Bunu savunan kişilerden biri de Mahmut Esat'tır. Mustafa Suphi gibi Mahmut Esat da, Fransız solidarizminden etkilenmiş ve Charles Gide'in kooperatifçilik üzerine görüşlerini benimsemişti<sup>259</sup>. Mahmut Esat, incir üreticilerine örgütlenmelerini tavsiye ettiği bir konuşmasında şöyle demekteydi: **"Büyük iktisatçılardan Şarl Jid'in (Charles Gide) dediği gibi teşkilat, hayat ve hareketin yarısıdır. Binaenaleyh, bütün incir müstahsillerini birarada toplayabilecek ve bir başın idaresine alacak kuvvetli 'Türk İncir Müstahsilleri Sendikası'nı süratle vücuda getirmek lazımdır"**<sup>260</sup>.

Gerek İktisat Vekili olduğu yıllarda ve gerekse sonrasında bu konunun önemine sürekli olarak değinen Mahmut Esat, Türkiye'de belirgin bir sınıf meselesi olmadığını

<sup>256</sup> Toprak, *Milli İktisat*, s. 212-214.

<sup>257</sup> A.e., s. 212.

<sup>258</sup> A.e., s. 222-223.

<sup>259</sup> Mustafa Suphi'nin kooperatifçilik görüşünde Charles Gide'den etkilendiğini söylemektedir (Toprak, *Milli İktisat*, s. 215).

<sup>260</sup> Ökçün, *Türkiye İktisat*, s. 265.

ve bütün iktisadî unsurların yabancı sermayenin esiri ve hizmetkârı olduğunu söylemekte ve bundan kurtulmak için yapılması gereken en önemli işin iktisadî grupların birleşerek, teşkilatlanması olduğunu söylemekteydi<sup>261</sup>. Meşrutiyet dönemi kooperatifçiliğinin temel amaçlarından biri de, ihracata yönelik üreticinin piyasaya örgütlü bir şekilde çıkararak, ürünlerini yok pahasına satmasını önlemektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, piyasada hakim konumda olan ve sendikalaşmış olan yabancı ve gayrimüslim büyük tüccara karşı Müslüman üreticiyi, anonim şirket ya da kooperatifler aracılığıyla birleştirerek, malına daha yüksek bir fiyat almasını sağlamaya çalışmıştı. Bu arada üreticiye hizmet götüren kredi kuruluşlarının da oluşumunu sağlayarak, üreticiyi bir ölçüde tefecinin elinden kurtarmayı başarmıştı<sup>262</sup>. Ancak bu konuda alınan önlemlerin yeterli olmadığını Mahmut Esat'ın yapmış olduğu konuşmalardan anlamaktayız. Özellikle köylüye para verecek kredi kuruluşlarının eksikliğine değinen Mahmut Esat, bu nedenle köylülerin tefecilerin elinde inlediğini belirtmekteydi. Bu konunun üzerinde önemle duran Mahmut Esat, kooperatif şirketler aracılığıyla örgütlenmenin önemini şu sözlerle ifade ediyordu: **“Asrımızın iktisat cidaline girerken münferit değil fakat toplu bulunmak mecburiyetindeyiz. Çünkü asr-ı hazır iktisadîyatı bunu istilzam ediyor. Ferdi teşebbüsler, toplu yabancı iktisat dünyası karşısında ezilmeğe akim kalmaya mahkumdurlar. Binaenaleyh her türlü şirketler vücuda getirilmeli ve bilhassa memleketimizin ihtiyacatını tamamen ifade eden (kooperatif) şirketlere fazla ehemmiyet verilmelidir”**<sup>263</sup>.

Köylünün tefecinin elinden kurtarılması meselesi üzerinden yıllar geçmesine rağmen güncelliğini kaybetmeyecektir. 1943 yılında konu ile ilgili olarak kaleme aldığı bir makalesinde Mahmut Esat şöyle demektedir: **“... Cumhuriyet çağında kooperatifler kredi işlerine çok yardım ettiler ve tefecileri hayli sarstılar. Fakat bu yetmez. Hem kooperatiflerimizin eksikliklerini tamamlamalı, hem de kanun ve adalet mekanizması lazımı gibi işlemelidir”**<sup>264</sup>.

Mahmut Esat yabancı boyunduruğu altından çıkararak bağımsızlaşmak ve iktisaden ayakta durmak ve gelişmek için iktisadî kesimlerin örgütlenmesini isterken,

<sup>261</sup> A.e., s. 263.

<sup>262</sup> Toprak, *Millî İktisat*, s. 231.

<sup>263</sup> Ökçün, *Türkiye İktisat*, s. 265.

<sup>264</sup> Mahmut Esat, “Yine Bizim Türk Köylüleri”, *Anadolu*, 10 Haziran 1943, s. 1.

aynı zamanda güçlenmiş bir iktisadî yapının hükümete etki edeceğini ve bu anlamda daha gerçekçi bir halk idaresinin kurulabileceğini de düşünmekteydi. Mahmut Esat bu düşüncesini, Meslekî Temsil sistemini savunurken olanca açıklığıyla ortaya koymuştu. Ancak Meslekî Temsil sisteminin siyasi yapı içerisinde yer alması kabul edilmese de Mahmut Esat, iktisadî unsurların siyasi hayata yön verebilecek güçte ve şekilde bir mekanizma olarak, siyasi hayatın içinde yer almasını istemeye devam etmiştir. 1923 yılında, İktisat Kongresi hazırlıkları sırasında bir gazeteye verdiği demecinde Kongre'nin amacını açıklarken bu konuya da bir vurgu yapmaktan geri kalmayacaktı: **“Kongre, memleketin teşkilatı iktisadîyesinin inkişafı esbabını müzakere edecek zirai, ticaret, amele ve sanayi erbabı sendikaları teşkilatı vücuda getirecektir. Bu sendikaların başında bir heyeti idaresi bulunacaktır. Bu hususta tanzim edeceği muhtırayı BMM'ne ve hükümete tevdi edecektir”**<sup>265</sup>.

Mahmut Esat'a göre üreticilerin teşkilatlanması, sadece müstahsillerin durumuna ve iktisadî yapıya katkı sağlamayacak, aynı zamanda inkılabın başarısına da önemli bir katkı getirecekti. İnkılabı ve **“halk cumhuriyetini”** millileştirmek ya da halka mal etmek için iktisadî bir harekete ihtiyaç olduğunu düşünen Mahmut Esat, şimdiye kadar yapılan yenileşme hareketlerinin başarıya ulaşamamasında ki en büyük sebebin, bunların halka mal edilememiş olmasını göstermekte ve iktisadî teşkilatlanmanın buna aracı olacağını düşünmekteydi<sup>266</sup>. Mahmut Esat, **“Başta Türk müstahsilleri, Türk milleti, milli iktisat teşkilatını vücuda getirmediği, bu tahakküm bugün değilse yarın baş gösterecek ve devam edecektir. İnkılaplar millileşemeyecek, halka mal edilemeyecektir. İnkılap şahsi değilse bile, zümre tagallübünden yakasını kurtaramayacaktır. Türk müstahsilleri! İnkılabın selameti için birleşiniz! O vakit sesiniz daha çabuk duyulacak, ihtiyaçlarınız daha çabuk ve daha süratle ödenecek. Türkiye mamur ve mesut bir ülke bir vatan olacaktır. Çiftçiler, zanaat erbabı, tüccarlar, işçiler tuttıkları işlere göre cemiyetler, sendikalar vücuda getirebilirler. ve nihayet bu sendikalar ittihad edebilirler. Ortaya çok kutlu bir Türk İktisat Birliği çıkabilir”** diyen Mahmut Esat, bunun, yaşamak için, inkılabın tam manasıyla

<sup>265</sup> Mahmut Esat, “İzmir’de İktisat Kongresi”, *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Kanun-ı sâni 1339, s. 1.

<sup>266</sup> Mahmut Esat, “Türk Müstahsilleri Birleşiniz”, *Sadâ-yı Hak*, 19 Eylül 1340.

inkışafı için mutlaka olması gerekli ve asla fedakarlık kabul etmeyecek bir zaruret olduğunu söylemektedir<sup>267</sup>.

1908-1918 dönemi kooperatifçiliğinin yöneldiği temel amaçlardan aynen Cumhuriyet dönemine de aktarılan biri, ticaretin yabancı ve yerli gayrimüslim ellerden alınarak Müslüman-Türk unsura devredilmesi<sup>268</sup>. İktisat Vekili olduğu dönemde bu konuyu sık sık işleyen ve büyük önem veren Mahmut Esat, teşkilatsızlık yüzünden Türk tüccarların birer birer faaliyet sahasından çekilmek zorunda kaldığını belirtiyor ve teşkilatlanmayı, yabancıların ve yerli gayrimüslimlerin ve özellikle da Yahudilerin hakim olduğu iktisat sahasındaki dengeleri değiştirebilmek için çok gerekli olduğunu ifade ediyordu. O'nun bu konudaki duyarlılığı, hakkında yabancı düşmanı gibi bir imajın oluşmasına neden olsa bile her vesileyle, bu düşüncesini seslendirmeye devam etmiştir. Türk tüccarlarına seslenen Mahmut Esat, Musevi komisyoncu çalıştırmamalarını, onların yerine bu işi yapabilecek Türklerin pekala mevcut olduğunu belirtmekteydi<sup>269</sup>. Genelde tüm yabancılara ve özelde ise Yahudi tehlikesine karşı Türk tüccarlarına sürekli olarak birlik olma çağrısı yapan Mahmut Esat, ne yazık ki bu çağrısına bir karşılık alamamıştır: **“teessürle kaydetmek mecburiyetindeyiz ki, bir seneden beri Yahudi tehlikesine karşı bu memlekette erbabı ticaret hiçbir tedbir ittihaz etmemişlerdir. Hatta bizi tehdit eden bu esaslı tehlikeyi karşılamak şöyle dursun, onun büyümesine bilmeyerek yardım bile etmişlerdir”**<sup>270</sup>.

Mahmut Esat, üzerinde önemle durduğu iktisadi birlikler, kooperatifler gibi teşkilatlanmalarla iktisadi hakimiyetin Türklerin eline geçmesini istemekte, ancak bu konuda yaptığı çağrılara tatmin edici bir cevap alamadığı görülmektedir. Sadece İzmir İktisat Kongresi'nden sonra bir takım birlikler oluşturulmuşsa da bunlar yeterince gelişip, güçlenememişlerdir. Bu konuda ki çağrısını 1924 yılına kadar yoğun bir şekilde seslendirmiş olan Mahmut Esat, Adliye Vekili olduktan sonra bu konuda fazlaca bir faaliyette bulunmamıştır.

---

<sup>267</sup> A.y.

<sup>268</sup> Toprak, *Milli İktisat*, s. 231.

<sup>269</sup> Mahmut Esat, “Musevi Simsarları”, *Türk Sesi*, 5 Şubat 1924, s. 1.

<sup>270</sup> Mahmut Esat, “Yine Yahudi Simsarları”, *Türk Sesi*, 14 Şubat 1924, s. 1.

### 3.4.6.1. Milli İktisadın Gelişmesi Önünde Bir Engel: Museviler

Musevileri, Türklere ihanet etmiş bir millet olarak değerlendiren Mahmut Esat, bunun en son Milli Mücadele döneminde yaşanan siyasi sadakatsizlikle kendini gösterdiğini söylemekteydi. Bu konuda pek çok örnek olduğunu söyleyen Mahmut Esat, Museviler aleyhindeki yazılarını eleştirenlere kızarak, hissettiği duyguları en iyi anlayacakların, İzmir'in işgali sırasında orada bulunarak, bu ihanete şahit olanlar olacağını söylemekte<sup>271</sup> ve içindeki kızgınlığı yansıtmaktaydı.

Yunan işgaliyle birlikte, İzmir'de pek çok Musevinin, askerlik hizmetinden kurtulmak için Türk kanunlarına aykırı usullerle derhal tâbiyet değiştirdiğini ve İngiliz, Fransız veya İtalyan tâbiyetlerine geçtiğini belirten Mahmut Esat, bunun bir ihanet sayılması gerektiğini belirterek, hükümetin bu konuyu incelemesini istiyordu. Bu şekilde askerlik hizmetinden kaçmaya çalışan Musevilere, vatandaş muamelesi yapmanın doğru olup olmadığını soran Mahmut Esat, bu kişilerin Askerlik Şubeleri tarafından tespit edilerek, askere alınmalarını istemekte ve sözlerini şöyle bitirmekteydi: **“... Aksi taktirde bizi işgal ile içimizde gayrı meşru bir surette temin-i menfaat etmek isteyenlere tekrar edeceğimiz iki cümle vardır. Ve bu iki cümle, milli reisin ağzından çıkmış olduğu için, veciz ve kahir bir belâgatı da haizdir: -Bizi sevenler dostluğumuzdan emin olabilirler. Aksi taktirde cehenneme kadar yolları vardır-**”<sup>272</sup>

Mahmut Esat'ın, Musevilerle ilgili olarak tepkisel-milliyetçi bir anlayışla söylediği bu ve benzeri sözlerin en önemli nedeni ve esas olarak ulaşmak istediği hedef, iktisadî hayata hakim olan ve iktisadî açıdan bağımsızlaşmamızın önünde bir engel olarak gördüğü gayrimüslimleri ve özellikle Musevileri<sup>273</sup>, iktisadî hayatın dışına sürükleyebilecek bir kamuoyu yaratmak olmalıdır. Buna ilişkin pek çok yazı kaleme alan Mahmut Esat'ın Henüz İktisat Vekili olduğu bir zamanda, Türk Sesi gazetesinde Temmuz-Ağustos 1923'de yayınlanan dizi yazıları bu açıdan önemlidir.

<sup>271</sup> Mahmut Esat, “Museviler ve Biz”, *Türk Sesi*, 8 Temmuz 1923, s. 1.

<sup>272</sup> Mahmut Esat, “Museviler ve sahte Tâbiyetler”, *Türk Sesi*, 9 Ağustos 1923, s. 1.

<sup>273</sup> Çünkü, Rumlar ve Ermeniler, Milli Mücadelenin kazanılmasıyla birlikte ülkeyi terk etmişlerdi.



Yeni Turan gazetesinden Arif Oruç Bey ile polemige girdigi bu yazilarinda<sup>274</sup>, sert bir üslup kullanan Mahmut Esat, Musevilerle ilgili şöyle demektedir: **“Biz, Museviliğin mühim bir ekseriyetle Türkiye için tehlike teşkil ettiğine inanıyoruz. Bunu yazdık ve yazacağız”**<sup>275</sup>. Musevilerin Yunan işgali esnasında göstermiş oldukları siyasi sadakatsizliklerden bahsetmeyi ihmal etmeyen Mahmut Esat: **“unutmayalım ki, 20. Asrın tehlikeleri siyasi değil, iktisadîdir. Bu sahada da bizi yere vurmaya çalışanlara göz yummak niyetinde değiliz. Bilhassa ihaneti siyasiyelerini gördükten sonra!”** demektedir ve diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de iktisadî hayatın memleketin öz evlatlarına ait olması gerektiğini ileri sürmekteydi.

Musevilerin çeşitli vasıtalarla iktisadî hayatın Türklerin lehine gelişmesine müsaade etmediklerini düşünen Mahmut Esat, yüzyıllarca ticaretle uğraşmış, dış bağlantıları bulunan ve aralarında bir dayanışma ile hareket eden bu kişilerin, kendi sahalarında Türk tüccarlar görmek istemediklerini, şimdiye kadar gelen düzenin aynen devam etmesinden yana olduklarını belirterek, özellikle Rum ve Ermenilerin ülkeden ayrılmasından sonra tek başına kalan Musevilerin, daha da tehlikeli olduklarını ifade ediyordu. Haksız rekabet yaratarak, üzüm, incir gibi ürünlerin fiyatlarında, kendi menfaatlerine uygun oynamalar yapabilen Musevilerin, İzmir’deki bir çok bankada nakdi işlemler ve kambiyo servislerinde çalışmalarını nedeniyle, Türk tüccarlara yarattıkları sorunları da diğer bir mesele olarak kaydediyordu<sup>276</sup>.

Yabancı şirketlere ve **“dostlara”** hitaben, aracı olarak Museviler yerine Türk gençlerini çalıştırmalarının, kendileri açısından da iyi sonuçlar vereceğini söyleyen Mahmut Esat, zira bundan sonra, Türk köylüsünün kendisini sürekli dolandıran bu Musevi simsarlarla iş yapmayacaklarını ifade etmiştir<sup>277</sup>. Esasında bu bir temennidir. Çünkü mevcut koşullarda Türk üreticilerinin mallarının ticaretini, Musevi ya da gayrimüslim aracılar olmadan yapabilmesi için biraz zaman alacak pratiğe ve teşkilatlanmaya ihtiyaçları vardı. Bunun farkında olan Mahmut Esat, Türk üreticilerinin

<sup>274</sup> 8 Temmuz 1923-19 Temmuz 1923 tarihleri arasında yaşanan bu polemik ilk olarak, Arif Oruç Bey tarafından bitiriliyor. Bunun üzerine Mahmut Esat da 19 Temmuz tarihinde kendisinin haklı olduğunu Arif Oruç Bey tarafından anlaşıldığını, bu nedenle kendisinin de bu münakaşayı kestiğini açıklamıştır. Bu tartışmalar Mahmut Esat’ın, -Museviliğin Türkiye için izalesi lazım gelen bir tehlike olduğu- şeklindeki sözleriyle hararetlenmiştir (Mahmut Esat, “Arif Oruç Bey’e”, *Türk Sesi*, 19 Temmuz 1923).

<sup>275</sup> Mahmut Esat, “Museviler ve Biz”, *Türk sesi*, 8 Temmuz 1923, s. 1.

<sup>276</sup> Mahmut Esat, “Museviler ve İktisadiyatımız”, *Türk Sesi*, 12 Ağustos 1923.

<sup>277</sup> Mahmut Esat, “Museviler ve Biz”, s. 1; “Arif Oruç Bey’e”, s. 1.

kooperatifler, birlikler aracılığıyla teşkilatlanması gerektiğinin her vesileyle altını çizmiş ve bunu şiddetle tavsiye etmiştir. Nitekim geçen zamanla birlikte, bunun o kadar da kolay gerçekleşmeyeceği yavaş yavaş anlaşılmaktaydı. 1924 yılı başlarında kaleme aldığı bir yazısında Mahmut Esat, eskiden beri Musevilerin Türk iktisadı açısından kötü olduğunu söylediğini ama ciddiye alınmayan bu sözlerinin, artık açıkça ortaya çıkmaya başladığını belirterek, gidenlerin yerini doldurulamadığını ve Türk tüccarlarının birer birer faaliyet sahasından çekilmek durumunda kaldığını belirtiyordu. Bunun en önemli sebebinin teşkilatsızlık olduğunu söyleyen Mahmut Esat, Yahudi tehlikesi konusundaki bütün uyarılarına rağmen, bir türlü teşkilatlanamayan ticaret erbabının, hatta bilmeden bunlara yardım ettiklerini söylemekteydi. Teşkilatlanma konusunda tüccarları cesaretlendirmeye çalışan Mahmut Esat, “gayretle ve inanca” bu sorunun üstesinden gelebileceklerini belirtmekteydi<sup>278</sup>.

Görüldüğü gibi Mahmut Esat’ın Musevilere yönelik sert tenkitlerinin arkasında iktisadi nedenler yer almaktadır. Rum ve Ermenilerin ülkeyi terk etmesinden sonra, iktisadi sahaya Türklerin hakim olabilmesi için Musevilerin iktisadi alanda etkisizleştirilmesini, önemli koşullardan biri olarak görmektedir. Bununla birlikte, siyasi sadakatsizliklerinden bahsettiği Yahudilere yönelik olarak kullandığı sert üslup, onun Yahudilere karşı, irki bir düşmanlık beslediği yolunda eleştirilere hedef olmuştur. Ancak Mahmut Esat’ın Yahudilere yönelik kampanyaları kesitler halindedir. Nitekim iktisadi sıkıntı gerekçesi ile 1923-1924 yılları arasında devam eden kampanya daha sonra kesintiye uğramış ve 1931 ve 1932 yıllarında Masonlara karşı olarak devam etmiştir. Ayrıca Mahmut Esat’ın Yahudilere karşı olmasındaki temel nedenlerle, Hitler’in Yahudilere karşı olma nedenleri (bunlara Atatürk İhtilali adlı kitabında yer vermiştir) arasındaki büyük benzerlik de gözlerden kaçmamaktadır. Bu durumda, Yahudileri esas olarak iktisadi sahada bir engel olarak görmekle birlikte, siyasi anlamda da bir sıkıntı olduğunu söylemek mümkündür.

<sup>278</sup> Mahmut Esat, “Musevi Simsarları”, *Türk Sesi*, 5 Şubat 1924, s. 1; Mahmut Esat, “Yine Yahudi Simsarları”, *Türk Sesi*, 14 Şubat 1924, s. 1.

### 3.5. SİYASİ GÖRÜŞLERİ

#### 3.5.1. Halkçılık

Türkiye'deki halkçılık anlayışının demokrasi (yönetime ve alınan kararlara katılım) açısından yapılan değerlendirmelerinde kullanılan gelen bir formülasyona göre, 1930'dan önce **halk için halkla birlikte** sloganına uygun davranılırken, 1930'lardan sonra bu değişmiş ve **halk için halka rağmen** şekline dönüşmüştür<sup>279</sup>. Devletin otoriterleşmesi ile çok yakından ilgisi olan bu dönüşüm, bize göre çok daha erken tarihlerde başlamaktadır. Aslında modernleşmesini otoriter yollarla gerçekleştirmeye çalışan az gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan yönetici seçkinlerin, halka iyi olanı anlatarak bilinçlendirme ya da bu doğrultuda manipüle etme davranışı, milli mücadele döneminde askeri zaferlerin kazanılmasıyla birlikte yeniden kendini göstermeye başlamıştır. Bu döneme kadar, özgür bir düşünce ortamı içinde ve doğrudan demokrasiyi çağrıştıran yöntemlerle çalışan (1919-1923) Meclis'in içinden çıkan bir grup yönetici seçkinin, ülkenin geleceğinin belirlenmesinde son derece etkin bir rol aldığını söyleyebiliriz. 1924 TCF deneyimi ve sonrasında 1925 yılında ortaya çıkan Şeyh Sait İsyanı ve bunu takip eden gelişmeler, devletteki otoriterleşmenin ve merkezileşmenin açık olarak başlamasına müsait bir zemin hazırlamıştır. Yönetici seçkinlerin, toplumun ve devletin geleceği için öngördükleri ve uyguladıkları program konusunda halkı yeteri kadar manipüle edemediklerinin anlaşılması, SCF deneyimiyle netlik kazanmıştır. Bunun üzerine bu tarihten sonra yapılanlar **halka rağmen** sloganı ile teşhis edilmiştir ancak, görüldüğü gibi SCF deneyimi, bu sloganın daha gerilere götürülebileceğini göstermektedir. Bu tarihten sonra inkılabı yürütenler halkçılığın ekonomik boyutunu ön plana çıkaracaklardır. Bu yönetici seçkiplerden biri olan Mahmut Esat ise bu tarihlerden çok daha evvel, **benimsetmenin** anahtar kavramlarından birinin ekonomik refahın sağlanması ya da arttırılması olduğunu savunmakta ve buna uygun tedbirler alınmasını istemekteydi.

Yaşanan "**ihtilalin**" bir halk devleti yaratacağını düşünen Mahmut Esat, Ocak 1923 tarihinde, Ankara Darülmüalliminde "**Halk Devleti Düsturları**" konulu bir

<sup>279</sup> Levent Köker, **Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 2. bs., İstanbul, İletişim, 1993, s. 137-149.

konferans vermiş<sup>280</sup> ve halk devletinin nasıl olması gerektiği, prensipleri üzerinde durmuştu. **Halkçılık** kavramını içerikten yoksun demagojik bir anlamda kullanmayan Mahmut Esat, ilk zamanlardan itibaren bu kavramı siyasal, sosyal ve özellikle ekonomik açılardan tanımlaya çalışmıştır. Mahmut Esat'ın savunduğu halkçılık anlayışının siyasal boyutu, onun idarede yer alması ve egemenliğin tek sahibi olmasıdır. Bu durum, diğer ideologlar tarafından da ortak kabul gören, siyasal demokrasinin gerçekleşmesidir. Nitekim Mustafa Kemal de demokrasiyi halkçılık kelimesi ile bir açıklamakta ve bunu siyasal anlamıyla tanımlamaktaydı<sup>281</sup>. Bu çağda sadece bir diktatörlük olabileceğini, onun da halkın diktatörlüğü olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bu anlamda Türk inkılabının prensiplerinin bunu sağladığını belirtmekte ve: **“Temenni ederim ki, bu günün hakikatleri, Türkiye için yarının hülyaları olmasın. Fakat olmayacaktır. Olamaz da...”** diyerek, Türkiye Cumhuriyeti'nin diktatörlükle idare olunabileceğini ve milletin sopa ile yürütüleceğini düşünenlerin mevcut olduğunu, ama bunların Mustafa Kemal'in deyişiyle: **“... Türk ve Türk tarihini bilmeyenler ve anlamayanlar ..”** olduğunu söylemiştir<sup>282</sup>.

Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması gerektiğini savunan Mahmut Esat, siyasal alanda bu düşüncesini yasamanın üstünlüğü, kuvvetler birliği ilkesi ve Meclis Hükümeti Sistemini savunarak göstermiştir. Milleti temsil eden organın yani Meclis'in, tüm yetkilere sahip olması gerektiği üzerinde şiddetle duran Mahmut Esat, halkın siyasal egemenliğinin tam olarak sağlanabilmesi için Mustafa Kemal tarafından benimsenmeyen, Meslekî Temsil, tek dereceli seçim ve Meclis Hükümeti Sistemi gibi konuları bir süre sesli olarak savunmuş, ancak zamanla gelişen olaylar neticesinde bu ısrarlarından vazgeçmek zorunda kalmıştır.

<sup>280</sup> **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Kanun-ı sâni 1923.

<sup>281</sup> Mustafa Kemal, demokrasiyi (halkçılık) şu şekilde tanımlamaktadır: **“ Demokrasi esasına müstenit hükümetlerde, hakimiyet, halka, halkın ekseriyetine aittir. Demokrasi prensibi, hakimiyetin millette olduğunu, başka yerde olmayacağını iltizam eder ...”** (İnan, **Medeni Bilgiler**, s. 29). 1923 tarihli, CHF Nizamnamesinin ikinci maddesinde, halkçılık açıklanırken, eşit siyasal haklara sahip, imtiyazsız bir topluluktan bahsedilmekte ve halkın artık tebaa olmaktan çıkarak, çeşitli siyasal haklara ve her biri diğeri ile eşit haklara sahip olduğu belirtilmekte ve aslında vatandaş olarak tanındığı görülmektedir.

<sup>282</sup> Mahmut Esat, **“Diktatörler İdaresi”**, **Sadâ-yı Hak**, 20 Haziran 1924, s. 1.

Yeni rejimin kuruluş yıllarında tüm milletvekilleri tarafından sık sık dile getirilerek savunulan ve sonuçta siyasal bir esas olarak kabul edilen halkçılık<sup>283</sup>, herkesin kendi siyasal düşünce ve kavrayışına göre farklı boyutlarıyla tartışılmıştır<sup>284</sup>. Halkçılığı en geniş boyutlarıyla savunan kişilerin başında gelenlerden biri olan Mahmut Esat, siyasal boyutuyla olduğu kadar, halkçılığın ekonomik boyutunun da önemli olduğunun altını çizmekteydi: “devletin siyasetine iktisadîyat hakim olmayan bir memlekette milli idare kurulamaz”<sup>285</sup> diyen Mahmut Esat, halkın hakimiyetine tam olarak sahip olabilmesi için, ekonomik refahına sahip olması gerektiğini düşünmekte ve bu nedenle, hükümetin politikalarına iktisadın yön vermesi gerektiğini düşünmektedir. Mahmut Esat’ın bu düşüncesi, 1921 yılında Meclis’te seçim usulleri tartışılırken O’nun Meslekî Temsili şiddetle savunan milletvekillerinin başında gelmesine yol açmıştır. O, bu sistemle belli meslek gruplarından Meclis’e gelecek kimselerin, özellikle kendileri ile ilgili konulara olan vakıflıkları nedeniyle sorunlarına daha kolay çözüm bulabileceklerini ve hükümetin politikalarını bu yönde etkileyeceklerini düşünmekteydi. Halkçılık düşüncesi açısından (halkı, sorunları ve çözüm önerileriyle birlikte kendi kendini yönetmeyi vadetmektedir) oldukça önemli olan ve tartışıldığı sırada Meclis’te büyük destek toplayan Meslekî Temsil sistemi kabul edilmemiştir.

Ekonomik alanda halkçı uygulamaların diğer ayağını da, halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylü meselesinin halledilmesi oluşturmaktadır. İnkılabın en büyük undelerinden birinin, hatta inkılabın esasının köylünün efendiliği olduğunu söyleyen Mahmut Esat, köylünün korunmasını ve gelişmesini, inkılabın yaşamasıyla eş anlamlı tutmaktaydı<sup>286</sup>. Bu açıdan, “Türkiye’de köylü meselesi, son büyük ihtilalden doğan yeni devlet sistemlerimizin bir direk, bir temel meselesidir” diyen Mahmut Esat<sup>287</sup> için, halkçılığın ekonomik boyutunun, yani köylünün (halkın) kalkınmasının gerçekleşmesi, rejimin sevilmesi ve geleceğinin güven altına alınmasını sağlayacak önemli bir unsurdur. Bu anlamda Parti’nin bir takım işler başardığını söyleyen Mahmut

<sup>283</sup> Muhafız muvafık herkes tarafından benimsenen halkçılık anlayışı, siyasi ve sosyal yapıda birliği sağlamak, iktidar mücadelesinde halk desteğini kazanmak ve ortak dış düşmanlara karşı Bolşeviklerin yardımını alma noktasında oldukça işlevseldir (Eraslan, Atatürk ve Halkçılık, s. 99).

<sup>284</sup> Bu konudaki görüşler için bkz., Güneş, Birinci TBMM’nin, s. 196-202.

<sup>285</sup> Ökçün, Türkiye İktisat, s. 333.

<sup>286</sup> Mahmut Esat, “Çiftçilerin Çektikleri”, Sadâ-yı Hak, 15 Ekim 1924, s. 1.

<sup>287</sup> Mahmut Esat, “Öztürk Köylüleri I”, Anadolu, 15 Kasım 1932, s. 1.

Esat, Atatürk'ün davayı ortaya attığını ve İsmet İnönü'nün ise bu davanın en büyük koruyucusu ve savunucusu olduğunu söylemektedir<sup>288</sup>.

Bu anlamda Mahmut Esat, devletin ekonomiye müdahale etmesini ve halkın büyük çoğunluğunu oluşturan küçük üreticinin desteklenerek, gelişmesini engelleyen unsurların ortadan kaldırılmasını istemektedir. Milli mücadele döneminden itibaren özellikle Türk köylüsünün sorunları üzerine eğilmiş ve çözüm yolları aramış olan Mahmut Esat, köylünün gelişmesinin önünde en büyük bir engel olarak gördüğü tacir-tefecilerin ortadan kaldırılması gerektiğini yıllarca yazmış ve çözüm yolu olarak ise, ülkedeki meslek gruplarının ve özellikle üreticilerin teşkilatlanmasını istemiştir. Teşkilatlanmayı, hem bu kesimlerin iktisadî sorunlarını daha kolay halledebilmeleri için, hem de hükümet karşısında bir baskı organı olmalarını sağlayabileceği gerekçesiyle isteyen Mahmut Esat, köylünün ihtiyaç duyduğu kredi sorununun halledilebilmesi için İktisat Vekilliği döneminde Ziraat Bankasının ıslahı, Tarım ve Kredi Kooperatiflerinin teşviki gibi konular üzerine eğilmiştir. İktisadî gelişmenin tarımsal kalkınma ile sağlanacağını düşünen Mahmut Esat'ın bu konudaki düşüncelerinde daha sonraki yıllarda da büyük değişiklik olduğu söylenemez.

Bununla birlikte, sadece ekonomik tedbirlerin yeterli olmayacağını belirten Mahmut Esat, sosyal açıdan da köylülerin daha modern bir yaşama kavuşması gerektiğini söylemekte ve şöyle demektedir: **“modern bir köylü hayatı yaşatmak için, idare bakımından da başarılar elde etmek zorundayız.... işe en çok nüfuzlu nahiyelerden başlanmalı. Örneğin dolgun maaşlı bir müdür, sulh hakimi, bir nüfus tapu memuru, küçük bir vergi dairesiyle, revir kabilinden teşkiller meydana getirilmeli, müdür yetkileri genişletilerek, sadece bir jandarma amiri olmaktan çıkarılmalıdır”**<sup>289</sup>.

Mustafa Kemal'in bir çok vesileyle söylediği gibi Türkiye'de bir sınıf meselesi olmadığını düşünen Mahmut Esat, herkesin halk sınıfına dahil olduğunu ve bunların biraz zengini ve fakiri olduğunu ve Türk, Kürt bütün zenginlerin bu memleketin evladı olduğunu söylemektedir. Mahmut Esat, Türk toplumunda sınıfların olmadığı tezini

<sup>288</sup> Bozkurt, *Türk Köylü ve İşçilerinin*, s. 13.

<sup>289</sup> Mahmut Esat, “Yine Bizim Türk Köylüleri”, *Anadolu*, 10 Haziran 1943, s. 1. Bu konuda ayrıca bkz., Mahmut Esat, “Her Şey Türk Köylüsü İçin”, *Anadolu*, 17 Haziran 1943, s. 1.

desteklerken, Türk tarihinin bir yerimi olarak tanımladığı eşitlik ilkesine dayanmaktadır<sup>290</sup>.

Mahmut Esat'ın halkçılık anlayışında değindiği konulardan biri de halk ve devlet arasındaki uçurumun kapatılması ve bu ikisinin kaynaştırılmasıdır. Bu kaynaşmanın, her iki unsurun birbirine ve özellikle de halkın devlete olan güveninin sağlanması ile olacağı ortadadır. Sağlanacak güven ortamını ise halkın inkılaba daha sıcak bakması ve benimsemesi açısından önemlidir. Mahmut Esat, bazı yazılarında bu tezatlığın sebeplerinden ve çözüm önerilerinden bahsetmiştir. Esasında Cumhuriyet aydınlarının genel olarak bu mesele üzerine kafa yordüğünü söylemek mümkündür. Yazılarına baktığımız zaman, Mahmut Esat'ın, süregelen devlet-halk kopukluğunu temel olarak üç sebebe bağladığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi, bir kanun devleti olunamamasıdır ki, bu tespit oldukça önemlidir. Özellikle cahil halka karşı haksız ve kanunsuz hareketlerin yapılması, kanunu yapan ve uygulayanların kendilerini buna uymak zorunda hissetmemeleri ise adaleti baltalamış ve Osmanlı Devleti'nin temel dayanaklarından birini sarsmıştı. İkinci sebep olarak gösterilen memur ve bürokratlar ise devletin halkla temas noktaları olmaları açısından oldukça önemlidirler. Bu kişilerin halka tepeden bakan, küçümseyen sert tavır ve muameleleri ise, halkın devlete soğuk bakmasına ve ondan kaçmasına neden olmuştur. Üçüncü sebep ise, halkın, taşranın bütün yükünü çektiği halde, merkezin nimetlerinden yararlanamamasıdır. Bu noktanın da üzerinde önemle duran Mahmut Esat, Cumhuriyet yöneticilerini bu konuda önlemler almaya davet etmiştir.

Bu kopukluğun, Türk halkının siyasi terbiye açısından yeterli bir seviyeye gelmesini engellediğini ileri süren Mahmut Esat, bununla birlikte, bunu sadece devlet-halk kopukluğuna bağlamadığını ve halkın meşrutiyete (parlamentar hayata) fazla alışkın olmamasını da siyasi terbiye noksanlığının sebeplerinden biri olarak saydığını belirtmemiz gerekmektedir. Devlet-halk kopukluğundan sorumlu tuttuğu eski yönetim anlayışı içinde, asırlarca süren istibdat ve yakıp yıkan bir zulme maruz kalan halkın, hükümetten nefret edecek noktaya geldiğini belirten Mahmut Esat, meydana gelen bu uçuruma dikkati çekmekte ve şöyle demektedir: “... düşününüz. Devlet ile halk arasında ne kadar tezat vardır. Bazen hükümet kapılarından içeriye girmeyen

<sup>290</sup> Bozkurt, Türk Köylü ve İşçilerinin, s. 9-10.

**halka, niçin girmiyorsunuz dediğimiz zaman, çok acıklıdır efendiler verdiği cevap: -ne yapalım? Başımızda şapka yok ki girebilelim-diyor”.** Mahmut Esat, eskiden beri varolan bu kopukluğun, BMM'nin kurmayı düşündüğü yeni hükümet (halk hükümeti) için geçerli olmadığını da ayrıca belirtirken<sup>291</sup>, esasında bir temenniden bahsetmektedir. Halkın devletten uzaklaşma sebeplerinden birisi olarak, kanun devleti olunamamasını gösteren Mahmut Esat, hem mevcut idarî teşkilatın bunu sağlamak için yetersiz olduğunu belirtmekte ve hem de ülkede **kanuna hürmet ve itaat** hissini olmamasının, hükümet-halk bütünleşmesini engellediğini belirtmektedir. Kendisini halktan üstün gören bürokrasiye mensup bir takım kişilerin kanunları hiçe sayarak, halka karşı takınmış oldukları küçümseyici tavrın ise bu uçurumu her geçen gün biraz daha derinleştirdiğini söyleyen Mahmut Esat, bunu önlemek için her şeyden önce memlekette kanun kuvvetinin hakim kılınması gerektiğini söylemekte ve Halk Fırkası'nın bu konuyla da yakından ilgilendiğini belirtmektedir<sup>292</sup>.

Mahmut Esat, yüzyıllardır süregelen devlet-halk kopukluğundan bahsederken, özellikle sırtını devlete dayamış kişilerin (Memur, diplomat vb.) bu kopukluğu yarattığını düşünmekteydi. Bu kimselerin takınmış olduğu halktan uzak, onu küçümseyen yaklaşımı, halkın da devlete ve onun uzantılarına karşı bir kendi içine kapanışı, kabuğuna çekilişi beraberinde getirmişti. Mahmut Esat, Osmanlı dönemi aydınlarını da en fazla meşgul eden konulardan biri olan devlet-halk kopukluğunun giderilmesini, yeni rejimin halletmesi gereken önemli meselelerden biri olarak görmektedir. 1923 yılında kaleme aldığı bir yazısında yeni devleti kuranların ve bu kuruluşun her safhasında bulunmuş olan milletin, muhtelif derecelerde inkılabın ruhunu anlamış olduğunu belirterek, bundan sonra milletin herhangi bir şahsın veya idarenin peşinden koşan idraksiz bir sürü zannedilmemesi gerektiğini belirtmekte ve inkılabın ruh ve mahiyetine uygun olmayan herhangi bir hükümeti iş başında görmeye tahammül edemeyeceğini söylemekteydi. Bundan sonraki devirde, Türk milletinin kendi arzu ve kanaatlerinin hakimiyetini görmek istediğini söyleyen Mahmut Esat, **“Türk köylüsü hükümet kapısından içeriye girerken hakaret değil hürmet görmek arzusundadır. Oturduğu sandalyenin veya koltuğun üstünden efradı millete birer efendi gözüyle**

<sup>291</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 14, s. 297.

<sup>292</sup> Mahmut Esat, “Her Kuvvetin Üstünde: Kanun” Türk Sesi, 21 Ağustos 1923, s. 1.



**bakacak idare adamlarının artık devlet kadrosunda yerleri yoktur”** demektedir ve bundan sonra alınacak memurların, yeni Türk ihtilalinin ruhunu kavramış, asri zihniyetlere ve ilmi esaslara uygun olmaları gerektiğini belirtmekteydi<sup>293</sup>. Örneğin Adliye Vekilliği döneminde gerek savcılara ve gerekse hakimlere yönelik olarak yapmış olduğu konuşmalarında bu kimselere, fakir veya zengin okumuş veya cahil, rütbeli veya rütbesiz herhangi bir ayrı muamelede bulunmamalarını ve herkese karşı aynı mesafede durarak, adil ve eşit muamelede bulunmalarını istemiştir. Örneğin, 1928 yılında Havuz-Yavuz meselesinden dolayı Bahriye Vekili İhsan Bey’in, Divanı Âli’de yargılanması münasebetiyle bunun Cumhuriyet adliyesi için bir imtihan olacağı sözlerine karşı söz alan Mahmut Esat buna karşı çıkmış ve böyle bir dava nedeniyle Türk hakimlerinin bir imtihan karşısında bulunmayacaklarını söylemiş ve: **“Türk hakiminin nazarında, bir vekili muhakeme etmekle, dağlar başında kimsesiz kalmış bir Türk çobanını muhakeme etmek arasında asla fark yoktur ve olamaz”** diyerek, bunun Türk inkılabının prensiplerinden olduğunu vurgulamıştır<sup>294</sup>. Mahmut Esat, halkı devletten uzaklaştırarak şakilere yakınlaşmasına neden olan sebepler arasında, hükümet kuvvetlerinin şakileri imha ederken köylüleri de ezmesini ve köylüleri bu asilerin tehdidinden koruyamamasını göstermekteydi<sup>295</sup>.

**“Bugünkü teşkilat-ı idarîyemiz halkın hukukunu temin ve tatminden çok uzaktır”**<sup>296</sup> diyen Mahmut Esat, Cumhuriyetin ve inkılabın eski rejimden olan farklarının belirtilmesi ve halkın tümünün yeni düzenin nimetlerinden yararlanması gerektiğini savunmaktaydı. Bu nedenle, Sulh Mahkemeleri teşkilatına da özel bir önem vermiştir. O’na göre: **“Türk adliyesinin muzaaf muvaffakiyetlere mazhariyeti, sulh teşkilatının inkişaf ve tevessüündedir”**. Çünkü, ancak Sulh Mahkemeleri aracılığıyla, memleketin uzak ve ücra köşelerinde yaşayan vatandaşlara adalet götürme imkanı hasıl olabilecektir. Bu amaçla sayısı her geçen gün daha da arttırılan Sulh Mahkemelerinin şehir ve kazalardan nahiyelere doğru yaygınlaştırılmasına çalışılmaktaydı. Örneğin, 1924 yılında mevcut 99 Sulh Mahkemesinin sadece 14’ü nahiyelerde bulunurken, 1925 yılında 142 mahkemenin 57’si, 1926 yılında 195 mahkemenin 90’ı ve 1927 yılında da

<sup>293</sup> “Kurtuluş Yollarında”, *Türk Sesi*, 17 Ağustos 1923, s. 1.

<sup>294</sup> TBMM Z.C., 26.1.1928, s. 96; Havuz-Yavuz Meselesi için bkz., Çoker, *Türk Parlamenti*, D. 3, C.I, s. 249-303.

<sup>295</sup> Mahmut Esat, “Şekavet Meselesi”, *Türk Sesi*, Teşrin-i sâni 1923, s. 1.

235 mahkemenin 99'u nahiyelerde bulunmaktaydı<sup>297</sup>. Bu rakamlar, toplam Sulh Mahkemeleri içinde nahiyelerde bulunanların sayısının %14'den, %40'lara ulaştığını göstermektedir. Bütün bunları aynı zamanda cumhuriyet döneminin taşra ile merkezi barıştırma çabaları içinde atılan adımlar olarak değerlendirebiliriz.

1930'lardan sonra kültürel boyutuyla da ele alınmaya başlayan halkçılık, milliyetçiliğin meşrulaştırıcı öğelerinden biri olarak da kullanılmıştır. Mahmut Esat, halkçılığı, milliyetçi olmanın bir gereği saymaktadır. Bu açıdan Ziya Gökalp ile olan benzerliği dikkat çekmektedir. Nitekim, Gökalp'in halkçılık anlayışının iki önemli özelliği olan siyasi halkçılık ve Türkçülük<sup>298</sup>, aynı şekilde Mahmut Esat'ın halkçılık anlayışında da ekonomik öğeyle birlikte belirleyici olmuştur.

### 3.5.1.1. Halkçılık Anlayışının Psiko-Sosyal Boyutu: Halkın Seviyesi

Halkın seviyesi ile ilgili tartışmalar, Türkiye'de halk hakimiyeti kavramının tartışılması ile yaşıttır. Halkın yönetimde yer alması ile ilgili görüşlerin gündeme gelmesiyle birlikte, yeterlilik sorunu da kendiliğinden tartışma konusu olmuştur. Osmanlı-Türk aydınının halka bakışında ki elitist ve vesayetçi öğeler, Yeni Osmanlılardan, Jön Türkler'e ve oradan da Cumhuriyet'e büyük ölçüde özelliklerini koruyarak aktarılmıştır.

Bu elitist düşüncenin temel özelliği cahil ve geri olarak görülen halk külesinin eğitilip, bilgilendirilerek, seçkinlerin gösterdiği yolda harekete geçmelerini sağlamaktır. Yeni Osmanlıların üyelerinden olan ve yönetimde temsil sistemini kararlı bir şekilde savunan Ziya Paşa, halkın kendi çıkarlarını ayırdedebilecek bir seviyede olmadığını belirtirken<sup>299</sup>, bu düşüncenin en bariz savunucularından biri olan Ahmet Rıza, devlet işlerine halkın karıştırılması gerektiğini savunmakla birlikte, yönetimde daima hakiki elitlerin bulunmasının önemine değinmekte ve bu anlamda halkın gerçek anlamda hükümet etmesine sıcak bakmamaktaydı<sup>300</sup>. Nitekim, Birinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, halkın anayasayı benimsemeye hazır olmadığını söyleyerek<sup>301</sup>, halka bakışındaki güvensizliği ifade edecekti. Ahmet Rıza gibi halkın eğitimine önem veren ve ona

<sup>296</sup> Mahmut Esat, "Her Kuvvetin Üstünde: Kanun", *Türk Sesi*, 21 Ağustos 1923, s. 1.

<sup>297</sup> *TBMM Z.C.*, 24.4.1928, s. 227.

<sup>298</sup> Bu konudaki değerlendirme için bkz., Eraslan, *Atatürk ve Halkçılık*, s. 93.

<sup>299</sup> Mardin, *Yeni Osmanlı*, s. 386.

<sup>300</sup> Eraslan, *a.e.*, s. 60.

<sup>301</sup> Mardin, *Jön Türklerin*, s. 191.

tepeden bakan kişilerden biri olan Abdullah Cevdet de, yönetimde mutlaka elitlerin bulunması gerektiğini savunmakta ancak bunların halkın istediğini yapıyormuş gibi görünmeleri gerektiğini belirtmekteydi<sup>302</sup>. Mahmut Esat'ın 1930'larda yazdığı kitabında belirttiği: **“en ileri halk kümeleri dahi kendi başlarına bırakılırlarsa, kendi menfaatlerini bulup ayırd etmekte anlaşılamayacaklarına şüphe etmemelidir”**<sup>303</sup> şeklindeki sözlerinin, Abdullah Cevdet'in takipçiliğini yaptığı Gustave Le Bon'un, halkın kendi başına doğru kararları bulamayacağı ve mutlaka bir seçkinler grubuna ihtiyaç duyacağı yönündeki<sup>304</sup> görüşleriyle olan benzerliği dikkat çekicidir ve Jön Türklerden Cumhuriyet'e sarkmış bir düşün mirasıdır.

Jön Türkler'in aradıkları desteği halkta bulamamaları, ona karşı bir tavır almalarına yol açmış ve halkın saadetinin temelini kendi gücünde araması ve her şeyi hükümetten beklememeleri gerektiğini savunmaya başlamışlardı<sup>305</sup>. Döneminin fikir cereyanlarında etkilenmiş olan Mahmut Esat'ın da 1910 yılında henüz Hukuk Fakültesi'nde öğrenciyken, Jön Türklerin bu fikirleri doğrultusunda bir makale kaleme aldığını görüyoruz. Bu yazısında Mahmut Esat, milletleri çöküntüye uğratan ve sosyal bir hastalık olan **“ataletin”**, her şeyi devletten bekleyen bir anlayışı getirdiğini, oysa hükümetin, özellikle de yeni bir ihtilalden çıkmışsa, millet için fazla bir şey yapamayacağını, bu nedenle milletin bir sosyal ihtilal yaparak kendisini bu hastalıktan kurtarması ve kendisi için bir şeyler yapması, çalışması gerektiğini vurgulamaktaydı. Yani millet devletini geliştirmeli, onun için bir şeyler yapmalıdır. Mahmut Esat'ın deyimiyse, ona süt verip beslemelidir ki ileride ondan faydalanabilsin<sup>306</sup>. Bu yazısında, halkın geleneksel olarak her şeyi devletten bekleyen anlayışını eleştiren Mahmut Esat, hareketin halktan gelmesi gerektiğini belirterek, bir anlamda Jön Türklerin, hareketsiz

<sup>302</sup> Hanioglu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, t.y., s. 163-165.

<sup>303</sup> Bozkurt, **Atatürk İhtilali I-II**, s. 123.

<sup>304</sup> Hanioglu, **Abdullah Cevdet**, s. 165. Gustave Le Bon'un fikirleri için bkz., Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İstanbul, 1998, s. 248-256. Halkın bu şekilde değerlendirilmesi, Rousseau, Bigne de Villeneuve gibi düşünürlerde de görülmektedir. Rousseau, halkın, **“ne istediğini bilmeyen kör bir kalabalık”** olduğunu söylerken, aynı fikirde olan Villeneuve de, bir takım gelenek ve görenekler ve gelişigüzel drcinmiş fikirlerc sahip olan halkın, genellikle bir şef ya da zümrenin tesiri altında kaldıklarını ve bu demagogların tesiriyle iyiye olduğu gibi kötüye de yönlendirilebileceklerini söylemektedir (Muvaffak Akbay, **Umumi Amme Hukuku Dersleri**, y.y., 1948, s. 280-281).

<sup>305</sup> Eraslan, **Atatürk ve Halkçılık**, s. 60-62.

<sup>306</sup> Kuşadalı Mahmut Esat, **“Tekemmül”**, **Ahenk**, 12 Eylül 1910.

olduğu gerekçesiyle halka yönelttikleri eleştirilere katılmakta, diğer taraftan, Ahmet Mithat, Mizancı Murat ve Ahmet Rıza Bey gibi çalışmanın önemine<sup>307</sup> değinmekteydi.

Birinci Meclis döneminde söylemdeki tüm yoğunluğuna rağmen, Osmanlı dönemi ile kıyaslandığında halkçılık adına en önemli ilerlemenin, egemenliğin kaynağının halka verilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu elbette başlı başına çok önemli bir gelişmedir. Bununla birlikte, uygulamada, halkı yönetime getirecek klasik hukuksal ve kurumsal mekanizmalar kurulmuş olmakla beraber, gerek inkılap koşulları ve gerekse, genel olarak yönetici seçkiplerin halka bakışında fazlaca bir değişiklik olmaması, halkın iradesinin yönetime yeteri kadar yansımalarını bir müddet engellemiştir.

Bu yıllarda Mahmut Esat'ın halk hükümeti, halk devleti, halkçılık gibi söylemleri sıklıkla kullandığını ve halkın yönetimde yer alacak yeterliliğe sahip olduğunu savunduğunu görmekteyiz. Halkın seviyesini geri görenlerin, asıl kendilerinin geri olduğunu söyleyen Mahmut Esat, II. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu layihası görüşülürken, 25. Maddeyi savunanların söyledikleri Meclis istibdadını önlüyor, Meclis'in yenilenmesini sağlar gibi görüşlere karşılık olarak, referandum sistemine gidilmesinin daha doğru bir yol olacağını söylemişti. Bu yolu, halkın henüz o seviyede olmadığını söyleyerek kabul etmeyenlere cevap olarak ise, Teşkilat-ı Esasiye sistemini de değiştirmeleri ve malum ve muayyen Kanun-ı Esasi usullerinden birini kabul etmeleri gerekeceğini söyleyerek: **“şunu da söyleyeyim ki, ben Türk milletinin bu seviyeye gelmemiş olduğunu kabul edemem. Milletın seviyesini geri görenler, Türk tarihini bilmeyenler, Türk milletini anlamayanlardır. Bu tarihi İnan ve Bizans tarihleriyle karıştıranlardır”**<sup>308</sup> demektedir. O yıllarda, halka güven duyma noktasında, referandum gibi ileri bir yöntemi teklif eden Mahmut Esat'ın bu tavrını Meslekî Temsil, bir dereceli seçimler, parlamentonun üstünlüğü ve kuvvetler birliğini savunurken de görmekteyiz. Bu noktada Mahmut Esat'ın düşünceleri geçmişle önemli bir farklılığa işaret eder gibi görünmektedir. Gerçekten de Mahmut Esat, halkçılık adına ileri uygulamaları her zaman desteklemiştir. Ancak bu, halkın seviyesini gerçekten üstün ve ileri görmesinden kaynaklanmamakta, sadece, aslında cahil olan halkı eğiticilik rolünde, bir yöntem farklılığından ileri gelmektedir. Nitekim, 1930'lu yıllarda söylediği: **“denize**

<sup>307</sup> Mardin, *Jön Türklerin*, s. 192.

<sup>308</sup> “Mahmut Esat Bey’le İkinci Mülakat”, *Sadâ-yı Hak*, 15 Nisan 1924, s. 1.

girmeden yüzücü, ata binmeden binici olmak imkanı yoktur. Her yeni rejimin ilk tatbikinde bir takım kusurlar gözükebilir. Tıpkı ilk defa denize girenin biraz tuzlu su yutması gibi... tıpkı binici oluncaya kadar bir iki defa attan düşmenin gerekliliği gibi... fakat bunlardan sonradır ki, yüzücü ve binici olmak mümkündür”<sup>309</sup> şeklindeki sözlerinden de açıkça anlaşıldığı gibi, halkı cehaletten kurtulması, yeniliği istemesi için uzun zaman alacak bir eğitim sürecini beklemeye gerek yoktur. Mahmut Esat, sadece fizyolojik olaylarda tekamül olabileceğini, sosyal olaylarda ise tekamülü: “kaytakhı ilmi bir şekilde müdafaa etmektir” diyerek eleştirmekte<sup>310</sup> ve ihtilalci bir yaklaşımı savunmaktadır. Sonuç olarak, halkın uzun bir süreç sonucunda farkına varacağı ve isteyeceği iyi şeyleri önceden bilen seçkinler, bunu halka sunmalıdırlar. Bu noktada halkın seviyesinin yetersiz olduğu düşünülmemelidir. Çünkü halk, olayları deneme yanılma yoluyla öğrenecek ve kendini geliştirecektir.

Aydınların yaptıkları hareket ve icraatların milletin yüksek menfaatlerini temsil ettiğini düşünen Mahmut Esat, bir anlamda aydınların millet adına neyin iyi olduğu konusunda karar verdiklerini, yani seçkinlerin öncülüğünü ifade etmiş olurken, diğer taraftan: “şu hale göre bazı şarlatanların, -milletin bu işlerden haberi yok; bu işi millet mi yaptı ki benimsesin? Türk milletinin henüz seviyesi müsait midir ki, kendisini cumhuriyetle idare etsin? Bizde işleri bir veya birkaç kişi yapar; üst tarafı ister istemez baş eğer gibi değerlendirmeleri safsatadan, bulanık sularda balık avlamak sevdasına tutulmuş olmaktan başka bir şey değildir”<sup>311</sup> demesi oldukça sofistike bir tavidir.

Yeterli parlamenter deneyimden yoksun olan halkın, siyasal haklarının farkında olmadığını ve bunları yeterince kullanmadığını düşünen Mahmut Esat, halka bunu öğretmek ve gerekirse bunun için zorlamak gerektiğini düşünmektedir. Ancak burada belirtilmesi gereken bir nokta vardır ki, o da Mahmut Esat’ın siyasal haklardan değil, bir tek siyasal haktan, oy verme hakkından bahsettiğidir. Oy vermenin sadece bir hak değil aynı zamanda bir vazife olduğundan yola çıkan Mahmut Esat, Meclis’te İdare-i Nevâhi Kanunu görüşmeleri yapıldığı sırada bu kanuna ilave edilmek üzere, mecburi oy verme sisteminin getirilmesini teklif etmiştir. Mecburi oy sisteminin köylüye yaptırımının ceza

<sup>309</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 95-97.

<sup>310</sup> A.e., s. 157.

olması üzücü olsa da, bunun köylünün hakkını araması için bir tür gereklilik olduğunu düşünmektedir. Mahmut Esat'ın, İdare-i Nevâhi Kanunu'nun kırk ikinci maddesinin ikinci fıkrasına eklemek istediği teklif şudur: **“hakkı intihaba malik olup da, muayyen günde şura intihabına meşru bir mazerete müstenid olmaksızın iştirak etmedikleri tahakkuk edenler dahi bir liradan beş liraya kadar cezayı nakdiye mahkum olurlar. İşbu meblağ nahiye maarifine varidat kaydolunur”**<sup>312</sup>. Mahmut Esat, oy vermenin aynı zamanda bir vazife olduğunu söylerken Belçika'yı ve Belçikalı hukuk adamlarının görüşlerini örnek olarak vermektedir. Vatanın yalnızca kılıçla müdafaa edilemeyeceğini, milli iradenin tecelli etmesinin de vatani müdafaa ile eş olduğunu, bu sayede köylü hakkını kullandığı zaman, milli irade harekete geçmiş olacak ve istibdat gibi bir tehlikenin önü alınmış olacaktır. Bu şekilde köylünün bu hakkını kullanmaya alışacağını ve siyasi bir fikre kavuşacağını düşünen Mahmut Esat, bunun gerçekleştiği gün, Türkiye'nin köylü idaresine dayanacağını ve bunun da Türkiye'nin kurtuluşu olacağını ifade etmektedir<sup>313</sup>.

Mahmut Esat'ın bu görüşleri bazı mebuslar tarafından desteklenirken, bazıları tarafından uygun bulunmamıştır. Örneğin Kırşehir mebusu Hoca Müfid Efendi, ceza yöntemiyle halkın siyasi terbiye adına hiçbir şey kazanamayacağını, eğitilmesi, iyi bir ahlaka ulaştırılması gerektiğini ifade etmekteydi. Adana mebusu ve encümen üyesi Zekai Bey ise, her konuda (teferruata dair) ceza ile tehdit etmenin veya kanun yapmanın doğru bir şey olmadığını bunu halka hürriyet sağlamak için yapmış Avrupa devletlerinin (İngiltere'nin Liberal Partisini örnek vermektedir.) bile bir süre sonra bundan vazgeçmek durumunda kaldığını belirterek, ceza usulüne karşı bir tavır koymuştur. Buna karşılık Tunalı Hilmi ise Mahmut Esat'ın teklifini çok çok olumlu bulmakla beraber, ceza miktarının artırılmasını teklif etmiştir. Bu tartışmalar sırasında Mahmut Esat'ın özellikle üzerinde durduğu konu, oy vermenin bir vazife olmasıdır. Hatta, Meclis'i ikna edebilmek için bunun bir hak olmadığını bile söylemiştir. Nitekim Mahmut Esat, memleketi kurtaracak şeyin **“milli halkçılık”** olduğunu ifade etmekle beraber, **“halkı iyiliğe doğru yürütmekten ve ona ceza vermekten çekinmeyeceğiz.**

<sup>311</sup> A.e., s. 122.

<sup>312</sup> TBMM Z.C., D. 1, C. 14, s. 297.

<sup>313</sup> A.e., s. 297-298.

**Bu ceza değildir, bilakis onu himayedir ve onu kurtarmaktır”** diyerek<sup>314</sup>, inkılabın, ve Türk siyasal hayatındaki yönetici seçkinlerin yönlendirici, bilinçlendirici ve halka tepeden bakan tarzını da yinelemektedir. Bu konuşma sırasında Mahmut Esat’ın sarfetmiş olduğu şu sözler de manidardır: **“halka bazen ceza verebiliriz, vurabilirsiniz. Fakat o vurduğunuz yerde, manayı siyaset ve hükümetçe bir gül bitmelidir”**<sup>315</sup>. Görüldüğü gibi Mahmut Esat, yönetici seçkinlerin halkı eğitme ve yönlendirme görevini yerine getirirken, gerekirse cezalandırma hakkına da sahip olduklarını belirtmekte ve otoriter bir eğilim sergilemektedir. Bu otoriterlik, halkçı söylemin, eyleme dönüşme çabasında olduğu ihtilal şartlarının bir sonucu olarak değerlendirilebileceği gibi, 1920’lerin romantik ortamında kendisini gizleyen elitist yaklaşımın bir uzantısı olarak da görülebilir.

Nitekim, 1920’lerde doğrudan demokrasi yöntemleri, meslekler yoluyla halkın idareye gelmesi gibi halkın yönetimde birincil planda söz sahibi olabileceği yöntemleri hararetle savunan Mahmut Esat’ın, 1930’lu yılların sonuna doğru tamamladığı kitabında sarfettiği: **“Milletlerin seviyesi en ilerî, en güzel idarelere müsait ve layıktır. Yeter ki, bunlara zorla engel olunmasın. Ve yeter ki, idare edenler yüksek seviyeli olsun”**<sup>316</sup> şeklinde, halkın layık olduğu yönetimin, bir bakıma kendileri ile değil, idarecilerinin seviyesi ile alakadar olduğunu söylemesini de yine biraz önce bahsettiğimiz elitist düşüncenin dönemin şartlarının da etkisiyle açığa çıkması olarak değerlendirebiliriz. Yukarıda belirttiğimiz sözleri ile Mahmut Esat, 1920’lerin başlarında savunduğu düşüncelerle tezat bir şekilde, yönetimde halka ikincil bir rol vermekte ve Jön Türklerde de yaygın olarak görüldüğü gibi, yönetimin seçkinlerde olması gerektiği fikrini savunarak, klasik seçkinci bir anlayış sergilemektedir.

Bununla birlikte halkçılıkla ilgili görüşlerini Yeni Osmanlıların düşünceleriyle desteklediği görülen Mahmut Esat, Nâzım Kemal gibi halkın eğitiminin geri olduğunu ve henüz onu hür yapacak bir seviyeye gelmediğini kabul etmekte, bununla birlikte bir galeyana beklenmeden, ona hakkı olan siyasi ve şahsi hakların verilmesinde bir sakınca olmadığını ve bundan korkulmaması gerektiğini düşünmektedir<sup>317</sup>. Eğitimin ve halkın

<sup>314</sup> Tartışmalar için bkz., a.y.

<sup>315</sup> A.e., s. 302.

<sup>316</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 96.

<sup>317</sup> A.e., s. 233.

bilinçlendirilmesinin önemine değinen Mahmut Esat: **“Kaytaklılığı önleyecek çarelerin başında halkın aydınlatılması işi gelir. Bu iş eğitimin yayılması ilerlemesidir. Aydın halk kaytaklılığın yardımcısı olmaz. Kabakçı'nın Patrona Halil'in, Derviş Vahdeti'nin, Şeyh Sait'in ardı sıra koşan halk iyiyi kötüyü ayırt edemeyecek kadar zavallı idi ... Halkın sevgisi ne olursa olsun, yeniliği yapanlar, yenilik lehinde ve eskilik aleyhinde propagandayı asla ihmal etmemelidirler”**<sup>318</sup> demektedir. Burada dikkati çeken nokta, 1930'lardan sonra halkın eğitiminde ya da aydınlatılmasında propaganda ya da telkin yöntemlerine büyük önem vermesidir.

1940 yılına gelindiğinde halkın moral sahada yaşadığı ilerlemeden bahseden Mahmut Esat, mebus seçim alanı olan Karaburun ve Kazalarına yaptığı ziyaretlerde, halkın yanına gelerek çözüm bekleyen sorunlarından bahsettiklerini övgüyle anlatmakta, eskiden mebuslar halka çamıdan vaaz verirken, şimdi ise halkın mebuslara sözünü anlattığını ifade etmekteydi<sup>319</sup>. Halkın, siyasal terbiye ve bilinç açısından önemli bir aşama kaydettiğini, hak ve vazifelerinin bilincine varmaya başladığını gösteren bu manzaradan, inkılap adına pay çıkararak Mahmut Esat, haklı olarak vakur bir memnuniyet sergilemektedir.

Mahmut Esat'ın Osmanlı aydınlarından miras klasik seçkinci anlayışın etkisinde olduğu açık olmakla birlikte, bu anlayışın, 1920'lerin ilk yarısında daha belirsiz olduğunu ve 1930'lardan sonra ise tam ve açık bir şekilde ortaya çıktığını söylememiz mümkündür. Ancak Mahmut Esat'ın bu seçkinci anlayışının, daha çok inkılapla ilgili ve siyasal konularda olduğunu görmekteyiz. Bu konularda halka, halk tarafından yani onun istek ve ihtiyaçları doğrultusundan değil de, daha çok inkılap ya da devlet tarafından bakmayı tercih etmesi ve halkı bu irade doğrultusunda manipüle edecek araçlar üzerine kafa yorması, seçkinci yaklaşımının bir sonucudur. Ancak, doğrudan inkılapla bağlantılı olmayan sosyal ve özellikle de ekonomik<sup>320</sup> konularda halkın istek ve ihtiyaçlarına daha duyarlı davrandığı görülmektedir.

<sup>318</sup> A.e., s. 180.

<sup>319</sup> Mahmut Esat, “Yükselen Türkiye”, *Anadolu*, 1 Ekim 1940, s. 1.

<sup>320</sup> Mahmut Esat, “Milletin Hali I-II”, *Anadolu*, 21-22 Eylül 1932; “İncirlerin Hali”, *Anadolu*, 13 Aralık 1932; “Yarı Açlar I-III”, *Anadolu*, 18-20 Aralık 1932; “Türk Köylülerinin Davası”, *Ulus*, 21 Ocak 1939 vb. 1930'larda kaleme aldığı bir takım yazılarında devletteki itibarını kullanarak şahsi menfaat temin etmek isteyenleri ve rüşveti eleştirmekte, bunun inkılapa zarar vereceğini savunurken, halkın yeni idareye güveninin kaybolmaması temelinden hareket etmekteydi (Mahmut Esat, “Haydutlar Kovalanıyor I-III”, *Anadolu*, 19-21 Eylül 1935), Mahmut Esat, “Aynı şekilde 1940'larda, adalet, sağlık gibi medeni hayatın



Mahmut Esat'ın halkçılığı, 1930'lardan itibaren belirgin ölçüde Türkçü bir içerik kazanmıştır.

### 3.5.2. Türkçülük

İki tür milliyetçi model vardır. Bunlardan biri etnik yani ırka dayalı ve diğeri de kültüre dayalıdır. Kültüre dayalı milliyetçiliğin, genel olarak belli bir toprak parçası üzerinde, aynı dili konuşan, ortak tarihe ve kültürel değerlere ve gelecekte de birlikte yaşama arzusuna sahip insanların yarattığı bir millet kavramı olduğunu söylemek mümkündür<sup>321</sup>. Irka dayalı milliyetçilik ise soy, kan ve dil birliğini esas alır. Kaynağı özgül tarihtir ve uzak geçmişe dönülerek ortak topraklara ve siyasal anılara başvurularak, tarih yeniden yazılır<sup>322</sup>.

Mahmut Esat'ın kimliğinin en önemli parçası Türkçülüğüdür. **“Türk İhtilalinin en büyük verimi, parti prensibidir: Türk milliyetçiliğidir”** diyen<sup>323</sup> Mahmut Esat, **“Atatürk ihtilalinin ayırıcı özelliği”**<sup>324</sup> olarak tanımladığı bu ilkeyi hayatı boyunca savunmuştur. Faruk Nafiz Çamlıbel, Mahmut Esat'ın ölümü vesilesiyle kaleme aldığı yazısında, diğeri bir çok yazar gibi Mahmut Esat'ın **“başlıca ahlaki vasfını teşkil eden taşkın milliyetçiliğinden”** bahsetmekteydi<sup>325</sup>.

Mahmut Esat'ın milliyetçilik anlayışı hangi köklerden besleniyordu? Bu soruya cevap verebilmek için, öncelikle yetişme döneminde onu etkileyen çevresel şartlara bakmamız gerekmektedir. Her şeyden önce Mahmut Esat, Yunan isyanı sonrasında yaşadığı toprakları terk etmek mecburiyetinde kalan muhacir bir ailenin çocuğudur. Böylece benliğinde ortaya çıkan ilk milliyetçi duygular, ailesinden dinlediği hüznü ve hasret dolu vatan hikayelerinden etkilenmiştir. Onun gençlik yılları, kapitülasyonlar altında eli kolu bağlanmış bir idare ve kendi topraklarında hakimiyet hakkını yitirmiş bir milletin hissettiği isyan duygularıyla dopdoludur. Mahmut Esat'ın yaşamış olduğu bu türden acılara sık sık yer verdiği yazıları, Türkçülük düşüncesine bu kadar sıkı bir şekilde ve zaman zaman aşırıya kaçan bir tarzda sarılmasını anlamamızı

---

nimetlerinin en ücra köşelere kadar ulaştırılması gerektiğini savunuyordu (Mahmut Esat, “Yine Bizim Türk Köylüleri”, *Anadolu*, 10 Haziran 1943, s. 1).

<sup>321</sup> Özdoğan, *Turan'dan Bozkurt'a*, s. 82; Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin*, s. 17;

<sup>322</sup> Özdoğan, a.y.

<sup>323</sup> Mahmut Esat, “Türklük Davamız”, *Yeni Sabah*, 10.7.1943, s. 1.

<sup>324</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 227.

<sup>325</sup> Faruk Nafiz Çamlıbel, “Mahmut Esat Bozkurt”, *Yeni Sabah*, 23.12.1943, s. 3.

kolaylaştırmaktadır. Mahmut Esat'ın bu konuyu sürekli olarak gündeme getirmesindeki ana neden, geçmişin acı tecrübelerinin bir daha yaşanmasını istememesidir. Türkçülük düşüncesinin tercih edilmeyerek, İslamcılık ya da Osmanlıcılık düşüncelerinin arkasından gidilmesinin ülkeyi bir felakete sürüklediğini düşünen Mahmut Esat, gelecek nesillerin her şeyden önce ve üstün olarak Türk milletini görmeleri gerektiğini belirtmektedir. Öğrencilik yıllarında yaşadığı bir olayı anlattığı yazılarından birinde<sup>326</sup>, kendilerinin yaşadığı acı günleri, Türk gençliğinin görmediğini ve görmeyeceğini belirtmekte, ancak yıllarca süren bu trajedinin unutulmaması gerektiğini söylemektedir.

Mahmut Esat'ın tüm bu yaşadıkları, onun zaman zaman ırkçılığı hatırlatan söylemlerde bulunmasına ve aşırı milliyetçi olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Türklük meselesine büyük bir duygusallıkla yaklaştığı gözlenen Mahmut Esat, Türk'e ait değerleri her zaman yücelten konuşmalar yapmıştır. 1924 yılında henüz Adliye Vekili olmadan kaleme aldığı ve I. Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türk halkının direnişini anlattığı bir yazısında şöyle demektedir: **“tanrı istemiş ki, bütün eğilen başlar, solan tarihler içinde Türk'ün başı eğilmesin, tarihi solmasın... insanlık ve cihan, şeref ve haysiyet örneğini Türk denen abideden alsın”**<sup>327</sup>. İhtilalci fikirlere sahip olmasına ve bu nedenle geçmişle olan bağların tamamen koparılması gerektiğine inandığını çok defalar belirtmiş olmasına rağmen, başarılı Türk padişahlarına duyduğu hayranlık, onun bu kişileri Türk büyükleri arasında saygıyla anmasına engel olmamıştır<sup>328</sup>.

Mahmut Esat, milliyetçilik kavramına önce Türkçülük ve sonra da halkçılık anlamlarını yüklemektedir. Onun siyasal düşüncelerinde en önemli kavramlardan biri olan halkçılık, milleti yükseltmenin en önemli bir yoludur. Mahmut Esat milliyetçilik ve

<sup>326</sup> Bu olay şöyle gerçekleşmiştir: Mahmut Esat, Hukuk fakültesi derslerine başlamak için, İzmir'den İstanbul'a gitmek üzere bir Fransız vapuruna binmiştir. O sırada vapura bir Türk subayı biner. Yolculara servis yapan bir Yunanlı Rum görevli derhal subayın yanına gelerek, kılıcını vapurdan indiği zaman geri vermek üzere bu Türk subayından ister. Kılıcı alarak, kahve ocağına asar. **“bu olay bana bir hicran oldu. Kılıcı değil, beni asmışlardı. İstanbul'a varıncaya kadar onu tavaf ettik. Güya vapur, Fransız toprağı saydımış. Subayımız burada kılıç taşıyamazmış. Vapur İzmir limanında Türk toprağında idi. Fakat buna kim aldırır, kim dinler?”** (Mahmut Esat, “Türk Denizleri, Yeni Sabah, 1.7.1943, s. 1).

<sup>327</sup> Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları -1”, *Sadâ-yı Hak*, 25 Mayıs 1924, s. 1.

<sup>328</sup> Mahmut Esat, bu konuda şöyle demektedir: **“Fatih ve Selim birer Türk dahisidir. Bunları padişah olarak değil, birer büyük Türk devlet adamı, birer büyük Türk kumandanı olarak düşünmek gerek. Hem de sadece Türk tarihini değil, dünya tarihini büyük devlet adamı, büyük kumandanları olarak... Fatih ve Selim büyüklüğü padişahlıkta değil, padişahlık büyüklüğü bunlarda buldu”**. (Bozkurt, Atatürk İhtilali, s. 184).

halkçılık arasındaki bağıntıyı şöyle açıklamaktadır: “...Kabul buyurursunuz ki biz hava, yer, gök ve yalnız kendi nefsimiz için milliyetçi değiliz. Bir insan kütlesi için milliyetçiyiz ve bu milliyeti teşkil eden kütle ise, amele ve küçük müstahsillerdir. Milliyetçi olmamız dolayısıyla bunların haklarını, vaziyetlerini, menfaatlerini her şeye takdimen düşünmek mecburiyetindeyiz. Milliyeti yapan şey, bendenizce iştir ve işçilerdir. Yoksa kendi nefisleri için çalışan milliyetçi (Sezarlar) yaşadı... bugünkü milliyet, işi ve işçiyi tutan varlıktır”<sup>329</sup> veya; “Türk inkılabı sermayeci olduğu kadar, ameleci olmak mecburiyetindedir. Çünkü milliyetçidir”<sup>330</sup> şeklinde ki açıklamasından da görüldüğü gibi köylü ve işçiyi ihmal etmeyen, sosyal konulara duyarlı bir milliyetçilik anlayışını savunan Mahmut Esat, devletin her alanda yapacağı müdahalelerle, halkçı politikalar izlemesini “yeni milliyetçilik” olarak adlandırmaktaydı<sup>331</sup>. 1930 yılında Nebizade Hamdi ile birlikte çıkartmaya başladığı Halk Dostu adlı gazeteye sol milliyetçi ibaresini ekleyerek, siyasi görüşünü de ifade etmiş olmaktadır<sup>332</sup>. Böylece, sermayeyi yadsımamakla beraber, küçük üretici ve işçileri savunan Mahmut Esat’ın milliyetçiliği, halkçı sosyalizmden de etkilenmiştir.

Mahmut Esat’ın sahip olduğu Türkçülük duygularının, değişen siyasi ortamla birlikte farklı açılımlarla ifade edildiğini görmekteyiz. Özellikle 1930’lu yıllarda dünya da baş gösteren Nasyonal Sosyalist etki, Türkiye’yi de sınırlarına dahil etmiştir. Bu bağlamda, 1930’lu yıllar, Türkçü düşünce içerisinde ırkçı yaklaşımların daha kolay kendini ifade edebildiği ya da gelişebildiği bir dönem olmakla birlikte, aynı zamanda buna karşı tepkilerin de arttığı bir zaman olarak kabul edilebilir. Nitekim, Türk Ocakları’nın kapatılması için gösterilen sebeplerden biri de, Ocakların gösterdiği ırkçı ve Turancı eğilim olarak ifade edilmiştir<sup>333</sup>. Bu dönemde çıkan Türkçü dergilerin kendilerini açık bir şekilde “ırkçı” olarak nitelemeleri, Meclis’te geçen konuşmalarda ırk kelimesinin sıklıkla kullanılması bu bağlamda değerlendirilebilir.

Bu dergilerden ilk sayısı 15 Mayıs 1931’de çıkan **Atsız Mecmua**’nın, giriş yazısı **Bozkurt** imzasını taşımaktadır. Derginin Kuşbakışı adlı köşesinde de her gün **Bozkurt** imzası ile çıkan yazılar bir süre sonra rumuzsuz yazılmaya başlanıyor. Bu

<sup>329</sup> Çoker, *Türk Parlamento*, D. IV, C. I, s. 678.

<sup>330</sup> Mahmut Esat, “Türk İşçileri”, *Anadolu*, 14 Ağustos 1931, s. 1.

<sup>331</sup> Mahmut Esat, “Muasır Demokrasilerin İstirapları”, s. 5568.

<sup>332</sup> Gazeteye bu ibare 29 Aralık 1930 tarihinde ve başlığın hemen altına parantez içinde eklenmiştir.

yazılarda ki üslubun, Mahmut Esat'ınki ile oldukça benzer olması, bize bu rumuzu Mahmut Esat'ın kullandığını düşündürmektedir. **Orhun Mecmuası**'nda Mahmut Esat imzasıyla çıkan kısa bir not şeklindeki yazısında, Türk gençliğine seslenen Mahmut Esat, şöyle demektedir: **“Türk Genci! Türk toprakları çok mukaddestir. Oraya ayak basanların nasibi kılıçtan geçmektir. İhtilalın ülküsünü bütün dünyaya karşı bilgi nuru ile ve elinde kılıçla bekleyeceksin. Kılıcı asla bırakmayacaksın ve bileceksin ki, aklın hakimiyetine, ruhun ve mantığın icabatına yol açan vasıta mutlaka kılıçtır”**<sup>334</sup>.

Mahmut Esat, 1930'lardan itibaren **“Öz Türk”** tabirini kullanmaya başlamıştır. Ödemiş nutkunda sarfettiği **“Benim fikrim, kanaatim şudur ki, bu memleketin kendisi Türk'tür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır”**<sup>335</sup> şeklindeki sözleri nedeniyle büyük tepkilerle karşılaşan Mahmut Esat, daha sonra bu konuşmasını açıklamak durumunda kalmıştır. Bir gazetede yer alan habere göre, İsmet Paşa, Öz Türk tabirinin ne manaya geldiğini İzmir'e çektiği bir telgrafla Mahmut Esat'a sormuş ve bunun üzerine gerekli açıklamanın Mahmut Esat tarafından gazetelere verildiği bildirilmiştir<sup>336</sup>. Öz Türk'ten neyi kastettiğini de açıklayan Mahmut Esat, kendisine öz Türküm diyen, öz Türkçe konuşan, öz Türk tarihini benimseyen, Türklükle gurur duyan, kültürüne bağlı, acısıyla üzülen, sevinciyle sevinen ve ancak kendini öz Türklükte bulanlar bizdendir şeklinde<sup>337</sup>, ırkçı olmayan ancak ırkı üstün tutan ve Mustafa Kemal'in Türklük tanımına benzer bir açıklama yapmaktaydı.

Bununla birlikte, Mahmut Esat'ın Türkcülüğündeki ırkçı öge 1930'larda birden bire mi ortaya çıkmıştır? şeklindeki bir soruya kesin bir şekilde, hayır dememiz mümkündür. Lozan Türk Yurdu faaliyetlerinden, Milli Mücadele dönemine ve daha sonrasında da her zaman bu yaklaşımın etkilerine rastlamak mümkündür. 24 Nisan 1927 tarihinde Türk Ocağı Kurultayı'nın ikinci toplantısını açış konuşmasında **“demokratik**

<sup>333</sup> Sarıay, **Türk Milliyetçiliğinin**, s. 326-327.

<sup>334</sup> **Orhun**, 19 Nisan 1934, sa: 6, s. 6.

<sup>335</sup> M. Zekeriyâ, “Gafçı Bir Vekil”, **Son Posta**, 21 Eylül 1930.

<sup>336</sup> Ankara'daki yabancılar üzerinde çok kötü bir etki bırakan bu sözler nedeniyle İsmet Paşa'nın, Ankara'ya döndüğü zaman Mahmut Esat' kabul ederek eleştirdiği de aynı haberde yer almaktadır (**Son Posta**, 25 Eylül 1930).

<sup>337</sup> Mahmut Esat, “Herkes Öz Türküm! Diyeccek”, **Anadolu**, 7 Teşrin-i evvel 1932, s. 1.

milliyetçilik ve onun icabatının” yerine getirilmesinden bahseden Mahmut Esat, bunun muasır medeniyetin yaşama ve yükselmesini sağladığını belirtiyordu. Bu konuşmasında milliyetçiliği daha çok ırkçı bir anlamda kullanan Mahmut Esat, esasında demokratik ve laik cumhuriyetlerin, bu biçim milliyetçiliğin hukuki bir ifadesinden başka bir şey olmadığını söylemekte ve **“binaenaley cumhuriyetçilik, ırkçılık için en esassı prensiplerden biridir”** diyerek, Cumhuriyetle ulus devlet arasındaki bağı, ırkçılıkla da kurmaktadır.

Mahmut Esat’ın Anadolu gazetesinde ki yazılarında kullandığı öz Türk tabiri, Hizmet gazetesi tarafından, Mustafa Kemal’in Türk tanımlamasıyla karşılaştırılarak eleştirilmiş ve şöyle denmiştir: **“Gazi Hazretleri şöyle buyuruyorlar: -Diyarbakirli, Vanlı, Erzurumlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır. Buna rağmen Mahmut Esat Bey üstadımız, şu topraklarda ki üç buçuk Türk’ü hala öz ve üvey diye tasniflere tabi tutuyor. Reisi cumhurun veciz irşatları karşısında Mahmut Esat Bey’den öz ve üvey Türkleri hangi ölçü ile ve nasıl tasnif edebildiğini olsun sormayalım mı?”**<sup>338</sup>. Mahmut Esat’ın buna cevabı yine ırkçı bir üslupta olmuştur. **“Herkes Öz Türküm! diyecek”** adlı makalesinde, Yahudi, Çerkes, Arap, Arnavut veya Rum tanımak istemediklerini, gerek Türk toprakları dahilinde ve gerekse haricinde, böyle bir dava güdenler varsa onların öz Türk olmadıklarını söyleyen Mahmut Esat, Türkiye halkının hep bir ırktan olduğunu iddia etmekte veya dayatmaktaydı. Azınlıkların, iki tercihten birini yapmaları gerektiğini belirten Mahmut Esat: **“Hem öz Türklüğün haklarından çimlenmek, hem de Çerkeslik, Arnavutluk, Araplık, Yahudilik, Rumluk davasını gütmek olmaz...”** demektedir, azınlıkların kendi okullarında, kendi dillerinde okumalarını, konuşmalarını ve düşüncelerini sakıncalı bulmakta ve bu haklarından vazgeçmelerini isteyerek: **“Ekalliyet haklarından vazgeçmek demek, öz Türk haklarına sahip olmak demektir. Bu ekalliyet haklarından fazladır. Azı bırakın, çoğu alın diyoruz”** demektedir<sup>339</sup>. Mahmut Esat’ın bu yazısını bitirirken sarfettiği şu sözleri ise zikredilmeye değerdir: **“biz bir Türkiye anlıyoruz ki, orada renkler, duygular,**

<sup>338</sup> Hizmet, 6 Teşrin-i evvel 1932.

<sup>339</sup> Mahmut Esat, “Herkes Öz Türküm! Diyecek”, s. 1. Mahmut Esat’ın bu yaklaşımı, daha sonraki yıllarda da değişmeyecek ve yabancıların dil ve isimlerini değiştirmedikçe, Türk olma iddialarının bir

**sesler, dağlar, taşlar hep Türklüğü, öz Türklüğü anlatsın. Hep onu söylesin**<sup>340</sup>. Mahmut Esat'ın sergilemiş olduğu bu ırkçı tavrın temel nedenleri, Osmanlı pratiğinde aranmalıdır. Nitekim, Osmanlı Devleti, kendi tebaasından olan farklı milliyetlere sahip unsurların, önceleri kapitülasyonlar aracılığıyla ve yabancı himayesinde devleti sömürmelerine ve daha sonra milliyetçi bölünmeler yoluyla kopmalara sahne olmuştu. Mahmut Esat yukarıda yansıtmaya çalıştığımız tavrıyla, bir taraftan Türk vatandaşı olan farklı etnik kökene sahip kişileri böyle bir çaba içine girmemeleri konusunda uyardı, çalışırken, diğer taraftan Türk adı altında gerçekleşecek bir ulusal birliği arzuladığını ifade etmektedir.

Bununla birlikte, Mahmut Esat'ın Türk tanımında, ırk tek başına belirleyici değildir. Şöyle ki: **“Bu durum idarenin başına Türklerden başkasını geçirdi... yalnız ırken değil, -bu bence ikinci derecede bir meseledir.- zihniyetçe, kafaca, görüşçe, duyuşça, harsça başkalarına geçirdi”**<sup>341</sup> diyen Mahmut Esat, idare mekanizmasının başına Türklerin geçmesi gerektiğini belirtirken, bahsettiği Türk kavramının sadece ırk unsurunu kapsamadığını, kültür ve his birliğini de içerdiğini ifade etmekteydi.

Mahmut Esat'ın 1932 yılında kaleme aldığı ve bir bakıma, neden Türkçü olmak gerekir? Sorusuna cevap aradığı yazılarında dikkati çeken bir başka nokta da, yeni Türk devletinin birinci sırada benimsemesi ve takip etmesi gereken siyasetinin Türkçülük olması gerektiği üzerindeki tezidir. Tarihi bir bakış açısıyla ve örneklerle Türklüğün Osmanlı Devleti'nde ne kadar hor ve hakir görüldüğü üzerinde duran Mahmut Esat'a göre, artık gelinen aşamada tereddüde mahal bırakmayacak kadar net bir şekilde çıkar yol belirmiştir. O da, **“Öz Türkleri herşeyden önce ve her şeyden üstün tutmaktır”**<sup>342</sup>. Geçmişte takip edilen İslamcılık siyasetini ya da Türklüğü ihmal eden diğer siyasetleri eleştiren Mahmut Esat, Meşrutiyetle birlikte milli bir yol tutulmaya başlandığını belirtmekle birlikte, bunun iktisadî ve siyasi alanlarda değil, sadece manevi alanda olduğunu ifade etmektedir. Bu sözleriyle, II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan Türk Ocakları'nı kasteden Mahmut Esat, ocakların Türklüğü anlatmada çok etkili olduğunu

---

anlam ifade etmeyeceğini belirtmektedir (bkz., Mahmut Esat, “Azıklar İşi”, *Son Posta*, 16 Şubat 1936, s. 1).

<sup>340</sup> Mahmut Esat, “Herkes Öz Türküm! Diyecek”, s. 1.

<sup>341</sup> Mahmut Esat, “Türk Hakimiyeti 2”, *Anadolu*, 24 Ağustos 1931, s. 1.

belirtmektedir<sup>343</sup>. Mahmut Esat şöyle demektedir: “Meşrutiyet, Türklüğü tam manası ile manevi ve maddi manası ile müzdarip bir halde tesellüm etti. Bu devir siyasetinin ana hatları, Tanzimat ve Mithat Paşa Kanun-u Esasisi zihniyeti ile ruhiyatı ile izah olunabilir... Balkan Muharebesi ki, tarihin bir hezeyanıdır, işte ondan sonra Meşrutiyet milli bir yol tutmaya başlar gibi oldu”. Devletin yıkılışını, Türklüğün sıkıntılar yaşamasını, devlet idaresinde ve siyasetinde Türklerin üstün tutulmamasına bağlayan Mahmut Esat, yeni yöneticilere seslenerek radikal bir öneride bulunmaktadır. Buna göre devletin idare mekanizması Öz Türklerle dolu olmalıdır. Bu olmadığı takdirde geçmişte yaşanan acı tecrübelerle karşılaşmak kaçınılmazdır<sup>344</sup>.

Ayrıca Hizmet gazetesinin kullandığı “üç buçuk Türk” tabirini de şiddetle eleştiren Mahmut Esat, Türklerin büyük adamlar yetiştirmiş köklü bir millet olduğunu ve asla bu tip bir tabirle anlamayacağını ifade etmiştir<sup>345</sup>. Hizmet gazetesiyle bir polemige dönüşen bu yazılar, bir süre sonra Masonluk üzerinde odaklanacaktır<sup>346</sup>.

Mahmut Esat’ın Türkçülük anlayışı dış Türkleri de kapsamaktadır. Henüz 1920’de TKF’nin kuruluşundan iki gün sonra kaleme aldığı bir yazısında: “Komünizm Türkler için bir ideal değil, bir yasıttır. Türklerin ideali Türk milletinin birliğidir”<sup>347</sup> diyen Mahmut Esat’ın, bu görüşlerini fazlaca seslendiremediğini görmekteyiz. Bunun en önemli sebebi, yeni devletin dışa endişe verecek yayılmacı heves içinde olmadığını belirterek, bunu bir politika haline getirmesi olmalıdır. Fazla dile getirmemekle birlikte, Mahmut Esat’ın bu düşüncesinden vaz geçmediğini görmekteyiz. Nitekim, 1927 yılı Türk Ocağı Kurultayı’nda yaptığı konuşmasında dış Türklerden bahseden Mahmut Esat: “Milliyetçilik bir tesanüd ve bir duygudur ki, yine milli şairimizden (Mehmet Emin) istiane ile söyleyeceğim, dünyanın en uzak bucaklarında yaşayan ırkımızdan tek bir fert, bir bal arısının iğnesi ile dahi rencide olsa, onun acısını duyar müzdarip olur ve göz yaşı akıtır. Esasen bir millete mensup insanlar arasında uzaklık yakınlık yoktur. Onlar tek bir

<sup>342</sup> Mahmut Esat, “Öz Türklerin Hakları –1”, *Anadolu*, 19 Eylül 1932, s. 1.

<sup>343</sup> Mahmut Esat, “Öz Türklerin Hakları –2”, *Anadolu*, 20 Eylül 1932, s. 1.

<sup>344</sup> A.y.; Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 160, 267.

<sup>345</sup> *Anadolu*, 16 Teşrin-i evvel 1932.

<sup>346</sup> Bunun için Masonluk başlığı altındaki kısım incelenebilir.

<sup>347</sup> Mahmut Esat, “Yeşil Elma”, *Anadolu’da Yedigün*, 20 Ekim 1920, s. 1.

vücuttur”<sup>348</sup> diyerek, ayrı yerlerde bile olsalar bir milletin mensupları arasında hassas bir bağ olduğunu ifade ediyordu.

1939 yılında tamamladığı kitabında, bugün için olmasa da gelecekte kurulabilecek bir Türk Birliği düşüncesinden bahseden Mahmut Esat, gelecek için bazı hazırlıkların yapılması gerektiğini belirtmektedir. Bunların başında da dilin yabancı kelimelerden arındırılarak öz Türkçe bir hale getirilmesi gelmektedir<sup>349</sup>. Mahmut Esat, ileride gerçekleşeceğine inandığı Türk birliği için şöyle demektedir: **“Türk birliğinin bir gün hakikat olacağına inanımı vardır. Ben görmesem bile gözlerimi dünyaya onun rüyaları içinde kapayacağım. Tıpkı Uhud şehidi Said anekdotu gibi... ben de Türk birliğine bundan fazla inanıyorum. Onu görüyorum. Yarının tarihi, yeni bölümlerini Türk birliği ile açacaktır. Dünya sükununu bu bölümler içinde bulacaktır”**<sup>350</sup>. Bununla birlikte Türk birliği düşüncesi Mahmut Esat’ın yazılarında sıklıkla bahsettiği bir konu değildir.

1940’lı yıllara gelindiğinde Mahmut Esat’ın Türkçü fikirlerinde herhangi bir değişiklik olmadığı görülmektedir. 1942 yılında, Peyami Safa’nın Tasvir-i Efkar’da yayınlanan Türkçülükle ilgili bir makalesi vesilesiyle kaleme aldığı yazısında, Peyami Safa’ya taktir ve tebriklerini sunduktan sonra: **“Dost da düşman da mutlaka şunu bilmelidir: bu memlekette, Türkiye denilen topraklarda, yalnız Türk duygusu, yalnız ve sadece Türk ulusu egemendir, hakimdir. Bu duygu ve bu ulus egemen, hakim olacaktır. Fakat, kuru bir hakimiyet, bir egemenlik değil, ilim, iktisat ve siyaset bakımlarından da egemen olacaktır”** şeklinde ki, sadece söylemde kalmayan fakat pratikte de her sahada kendini gösteren gerçek bir Türk hakimiyetinden bahsetmektedir<sup>351</sup>. Ayrıca, Türkçülük davasını bugünlere taşıyanlarla ilgili olarak Peyami Safa’nın dediği: **“Milliyetçilik meselesinin, titrek çocuk ellerinden, git gide erbabının ellerine geçtiğini gösteren hızlı ve hayırlı tekamül belirtileri önündeyiz...”** şeklindeki sözlerine değinen Mahmut Esat, Peyami Safa’nın, milli davaya ön ayak olanları bu kadar küçültmemesi gerektiğini belirttiğinden sonra: **“Bu davanın meşalesi titrek eller üzerinde başladıysa, buna sebep ellerin za’fı değil,**

<sup>348</sup> “Türk Ocakları Kurultayı’nın İkinci İçtimaı”, Ahenk, 25 Nisan 1927.

<sup>349</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali, s. 197.

<sup>350</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 117-118.

<sup>351</sup> Mahmut Esat, “Türklük Davası”, Anadolu, 14 Haziran 1942, s. 1.



davanın büyüklüğü ve o nispette ki ağırlığı idi. titrek eller üstünde dahi davayı yere düşürmediler. Bugün onu ilim teslim aldıysa, onlardan aldı demektir. Şu halde bunu yine bu titrek ellere borçluyuz... Şu halde bize düşen, milli Türk davasının dünkü ve bugünkü meşalesini yükseltenlere, yükseklere tutanlara sonsuz saygılarla borçlu kalmaktır” şeklindeki sözleriyle Türklüğe hizmeti geçenleri saygıyla anılması gerektiğini belirtmektedir<sup>352</sup>.

Bu yıllarda gittikçe güçlenen Türkçülük hareketi, almış olduğu ırkçı boyut nedeni ile eleştirilmekte ve hükümetten duruma müdahale etmesi istenmekteydi. Hatta, milliyetçilikte ileri gidiliyor diye Meclis’te sorulan bir soruya Hariciye Vekili Menemencioglu tarafından, partinin milliyetçilik ile ilgili prensibi tekrar edilerek cevap verilmiştir. Buna karşı bir yazı kaleme alan Mahmut Esat, memlekette herkesin kanunlar dahilinde istediği düşünceyi konuşup, yayınlama hakkı olduğunu belirterek, bundan partinin sorumlu tutulamayacağını söylemiştir. Her yerde açık açık Hitler’in Marks’ın vb. nin kitaplarının satıldığını belirten Mahmut Esat, Türkçüleri ve Türkçülük siyasetini şu sözlerle savunmaktaydı; “Eğer milliyetçilikte ileri gidiliyor diye hükümete soru sormak, hükümet de bunu izah etmek zorunda ise, ihtilali yapan büyük partinin programı ile hükümetin politikası ile ve nihayet ana kanunumuzla, kanunlarımızla taban tabana zıt olan bu yazılar için neden susuyoruz?”<sup>353</sup>. Mahmut Esat, CHF’nin en bariz vasıflarından birinin milliyetçilik olduğunu söylemekte ve bunu şöyle açıklamaktaydı: “Milliyetçi demek, bütün hakları Türklere tanır, Türkleri her şeyin üstünde görür demektir”<sup>354</sup>.

1930’lu yıllarda öz Türk tabirini kullanmaya başlayan Mahmut Esat’ın Türk halkını ifade ederken (öz Türk köylüleri, öz Türkler, Öz Türk işçileri vb.) bu ifadeyi sıklıkla kullandığı görülmektedir. Kamuoyunda pek hoş karşılanmayan bu ifadeye, inkılabın liderleri de sıcak bakmamış ve öz Türk tabiri tutunamayarak, yok olmuştur. Özetle, 1930’lara kadar Türkçülükten bahsederken halkçılık teması üzerine vurgu yapan Mahmut Esat, 1930’lardan sonra iç ve dış konjonktüre paralel bir şekilde ırkçı çağrışımlara sahip ve derinliği olmayan bir Türkçülükten bahsetmektedir. Mahmut Esat’ın sahip olduğu Türkçülük anlayışında, dinsel öğelere rastlanmamakta, kültürel

<sup>352</sup> A.y.

<sup>353</sup> Mahmut Esat, “Türklük Davamız”, Yeni Sabah, 10 Aralık 1943, s. 1.

öğeler ise, dil hariç, incelenmeye gerek duyulmadığı görülmektedir. Daha çok siyasal/ideolojik bir tutumla, yaratılacak Türk kimliği etrafında ulusal birlik hedeflenmektedir. Mahmut Esat'ın Türkçülüğü aynı zamanda, içinde asimilasyonla kültürel olarak Türkleşmeyi ifade eden bir Türkçülüktür. Türk birliği düşüncesi ise Mahmut Esat'ın gönlünde ve aklında olmasına rağmen, resmi ideolojide kabul görmemesinden olacak, çok sık dile getirilmemiş, en cesur şekilde 1939'da tamamlanan kitapta ele alınmıştır.

### 3.5.2.1. Dil

Milletlerin en önemli kültürel değerlerinden ve onu millet yapan temel unsurlardan biri de dildir. Dil, genel olarak geçmişle geleceğe aktarır. Mahmut Esat, dile verdiği önemi, Devletler arası Hak adlı kitabına neden bu adı verdiğine ilişkin olarak yapmış olduğu açıklamada şöyle açıklamaktadır: **“bir millet –varım! Diyebilmek için, herşeyden önce –dilim var! Demek mecburiyetindedir. Dili olmayan bir millet dünya karşısında –varım! Davasını güdemez.**

**Bütün bu sebeplere dayanarak Devletler arası Hak terimini üstün tuttuk. Hukuk yerine niçin Hak kelimesini aldık? Elimizdeki Türkçe lügate göre hukuk Arapça, hak Türkçe'dir.”<sup>355</sup>**

Mahmut Esat'ın Türkçülüğü ve dil üzerindeki hassasiyeti herkes tarafından bilinmektedir. Dilin Türkçeleştirilmesi konusunda Meclis'in en dikkatli mebusu olan Tunalı Hilmi Bey, Muhamat Kanunu'nun tadili ile ilgili Meclis görüşmeleri sırasında Mahmut Esat'a hitaben: **“muhterem Adliye Vekili Mahmut Esat Bey'in prensibi iktizasından olduğu gibi, Türkçeci olmayan Türkçü olmaz sözünü şimdi Türkçü vekilimize soruyorum:...”** diyerek, Kanundaki Muhami, muhamat, dava vekili ve dava vekaleti gibi terimlerin kaldırılması gerektiğini belirterek, bu tarz eski kelimelerin kullanılmasına Adliye Vekili'nin nasıl razı olduğunu soruyordu. Tunalı Hilmi ve ardından Mazhar Müfit Bey'lerin verdikleri takrirler kabul edilerek, Kanun'da geçen yukarıdaki terimler yerine, avukat ve avukatlık kelimelerinin kullanılması kabul edilmiştir<sup>356</sup>. Tunalı Hilmi Bey, yeni kanunlar Meclis'te görüşülürken de sürekli aynı titizliği göstermiş ve Adliye Vekili Mahmut Esat ve arkadaşlarını, bu konuda

<sup>354</sup> Mahmut Esat, “Cumhuriyet Halk Fırkası ve Hâsımları”, *Anadolu*, 18 Eylül 1932, s. 1.

<sup>355</sup> Bilsel, “Devletler Hukuku mu?”, s. 636.

gösterdikleri özenden dolayı kutlayarak, bunun diğer vekaletlere örnek olması temennisinde bulunmuştur<sup>357</sup>.

Mahmut Esat, 1929 yılında Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nu sunuş konuşmasında, bu kanunda eski terimlerin yerine yeni ve Türkçe terimler koymaya çalıştıklarını ve bundan sonra ki kanunlarda da böyle yapacaklarını belirterek, bunun tek sebebinin ana dilin ilim dünyasına da hakim kılınması endişesi olduğunu belirtmiştir<sup>358</sup>.

Dilin her türlü yabancı etkilerden arındırılması gerektiğine inanan Mahmut Esat, bunun Türk dünyasında bir Türk kültür birliği doğuracağını heyecanla savunmaktadır<sup>359</sup>. Bu anlamda edebiyat dilinin de mutlaka Türkçe olması gerektiğini savunmakta ve şöyle demektedir: **“Bence edebiyatımızda Arap, Fars ve diğer milletlerin kelimeleri yerine öz Türkçe kelime kullanan, Türk birliği temeline bir kaya parçası konduruyor demektir”**<sup>360</sup>. Mahmut Esat'a göre, dil birliğinin sağlanması ve moral açıdan yapılması gereken bir şey de, divan edebiyatının mutlaka liselerden kaldırılması gerekliliğidir. Bu dersin istendiği takdirde, Edebiyat Fakültelerinin Şerhi nütun derslerine eklenebileceğini söyleyen Mahmut Esat, divan edebiyatının milli birliği bozduğunu, Türklerin birbirlerini anlamakta zorlandığını söyleyerek, özellikle de moral açısından gençlerin bundan korunması gerektiğini savunmaktadır<sup>361</sup>. Mahmut Esat, divan edebiyatı hakkında şöyle demektedir: **“Divan edebiyatı Türkçe değildir. Osmanlıcadır... İtiraf ederim ki, Divan Edebiyatı yüksek bir eserdir. Türk mahıdır. Onu yaratanlar Türk'türler. Ve bunların içinde görüş, duyuş, sezış, incelik bakımından çaplarına varılmaz dahiller vardır. Fakat ne yazık ki kullandıkları dil Türkçe değildir. Etkisinde kaldıkları eğitim, kültür Türk değil, hemen yalnız denecek derecede Fars ve Arap'tır. Biz buna nasıl Türk edebiyatıdır, Türkçe'dir diyebiliriz?”**<sup>362</sup>. **“Bu Divan edebiyatı, Türk edebiyatı tarihinde bir ilerleyiş, bir gelişme değildir. Fakat bir kaytakhıtır, bir irticadır. Dil bakımından beş yüz yıl**

<sup>356</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 21, s. 62-63.

<sup>357</sup> Örneğin bkz., TBMM Z.C., D. 2, C. 23, s. 8; D. 2, C. 24, s. 173.

<sup>358</sup> A.e., D. 2, C. 24, s. 16.

<sup>359</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 166

<sup>360</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali, s. 198.

<sup>361</sup> A.e., s. 206.

<sup>362</sup> Mahmut Esat, Atatürk İhtilali I-II, s. 169.

sürmüş bir kaytakhıktır. Bunun içindir ki, Türk edebiyatı tarihinde yer almaz”<sup>363</sup> Türk dilinin, Mustafa Kemal tarafından, divan edebiyatı karşısında güçlendirilmesini, “sadece bugünkü Türkiye için değil, yarın ki Türk dünyası, Türk Birliği için de en radikal bir güvenç” olduğunu söylemektedir<sup>364</sup>.

Atatürk’ün dilde temizlik yaparak onu mümkün olduğu kadar arı bir hale getirmesini onun yaptığı işlerin en büyüğü olarak niteleyen Mahmut Esat, dil ve milliyet arasında sıkı bir bağ olduğunu vurgulayarak, dilini kaybeden bir milletin, milliyetini kaybetmiş sayılacağını belirterek, şu soruyu sormaktaydı: “Mesela Mısır’da dilini kaybeden Çerkesler, hala Çerkes milliyetinden olduklarını söyleyebilirler mi?”<sup>365</sup>. Bu bağlamda, Latin harflerine geçilmesini Atatürk ihtilalinin en önemli eseri olarak niteleyen Mahmut Esat, bu sayede Türk kültürünün kısa sürede inkişaf etme ve ihtilalin asıl amacı olan modern medeniyeti süratle benimseme imkanı bulunduğunu söylemektedir. Matbaanın üç yüz sene geç gelmesinin üç yüz sene geri kalmamıza neden olduğu düşüncesine katıldığını belirten Mahmut Esat, bununla birlikte, matbaa zamanında alınmış olsaydı bile, Arap harfleri terk edilmedikçe geriliğin devam edeceğini de belirtmektedir<sup>366</sup>. Mahmut Esat’ın tanımladığı milliyetçilik, kültürel temellerini, Osmanlı dönemini devre dışı bırakarak, daha önceki devirlerde arayan yaklaşım sergilemektedir. Osmanlı’nın Doğu’yu temsil eden kültür mirasının reddedilmesi, Batı ile arzulanan kültürel yakınlaşmayı kolaylaştıracaktır.

Gençlik yıllarında Hüseyin Cahit Yalçın’ın ulusal kültürün yayılması açısından Latin harflerine geçilmesi gerektiği konusundaki düşüncelerini duyduklarını belirten Mahmut Esat, ona hak verdiğini belirttikten sonra, harf inkılabının 18 yıllık veriminin geçmişin iki yüz yılından daha üstün olduğunu söylemektedir. bununla birlikte, eski harflerin terk edilmesinin geçmişi unutturacağı konusundaki eleştirilere de katılmadığını belirten Mahmut Esat, hatta yeni neslin geçmişi, eski nesillerden daha iyi öğreneceğini söylemekteydi. Memlekette okuma yazma bilmeyen bir tek insan kalmaması gerektiğini

<sup>363</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 173. Dilin, içine giren yabancı kelimelerin işlenerek, artık o dile ait birer unsur haline geldiğini ve bunların kolay kolay günlük hayattaki dilden temizlenmesinin mümkün olmadığını ve hatta bu yöndeki çabaları bir tür kültüre ihanet olarak değerlendiren görüşleri için (bkz., Mehmet Kaplan, *Kültür ve Dil*, 7. bs., İstanbul, Dergah, 1992).

<sup>364</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, s. 198.

<sup>365</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 165-167.

<sup>366</sup> Mayıs 1939 yılında yapılan Birinci Türk Neşriyat Kongresi’nde yaptığı konuşma için bkz., Mahmut Esat Bozkurt, “Kongreden Sonra”, *Ütüs*, 12.5.1939, s. 1.

söyleyen Mahmut Esat, Hasan Âli Yücel'i bu dileğin en büyük garantisi olarak gördüğünü belirtiyordu<sup>367</sup>. Bu arada tercüme faaliyetlerine de değinen Mahmut Esat, batının klasik eserlerinin yanında, yabancı dillerde, Türk tarihi ile alakalı olan bütün eserlerin de Türkçe'ye bir an evvel çevrilmesi gerektiğini düşünmektedir<sup>368</sup>.

Sonuç olarak dilde Arap ve Fars kökenli kelimelerin kaldırılarak, yerine Türkçe kelimeler türetilmesi çabasını destekleyen Mahmut Esat, dilin yabancı kelimelerinden arındırılmasını, ilerde gerçekleşebilecek Türk birliğini kolaylaştırma ve Batı kültürünün alınması hususlarında işlevsel olacağına inanmaktadır.

### 3.5.2.2. Türk Ocakları İle İlişkisi

II. Meşrutiyetin sancılı siyasal ortamında, milli şuur veya milliyetçilik duygularına sahip çıkmak isteyen Türkçü aydınlar, yapmış oldukları çeşitli çalışmalar ve hazırlıklardan sonra, 25 Mart 1912'de Türk Ocakları'nın resmen kurulmasını sağladılar. Türk Ocağı'nın ilk nizamnamesine göre, Türklerin milli terbiye ve ilmi, içtimaî, iktisadî seviyelerinin yükseltilmesi, Türk ırkının ve dilinin olgunlaştırılması amacını güden cemiyet, bunu sağlamak için her yerde Türk Ocağı şubeleri açacak, dersler, konferanslar verecek, müsamereler tertip ederek, kitap ve dergiler yayınlayacaktır<sup>369</sup>. Ocağın, pek çok merkezde ve özellikle de İstanbul'da yürüttüğü çalışmalar sonucunda ve siyasal koşulların da büyük desteğiyle milliyetçilik şuuruna sahip önemli bir kadro ortaya çıkmıştır. Nitekim milli mücadele döneminde faaliyet gösteren ve Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran kadroların önemli bir kısmı ocaklıdır. Bu kişilerden biri de ocağa derin bağlarla bağlı olan ve ocakları birer "mabed" olarak tanımlayan Mahmut Esat'tır.

Mahmut Esat'ın hangi tarihte ve hangi Türk Ocağı'na üye olduğunu bilememekteyiz. Ancak 1922 yılında yapılan bir Türk Ocağı toplantısına katılan üyeler sayılırken, herkes mensup olduğu ocağın adı ile anılmış ve Mahmut Esat da, "Lozan Yurdu'ndan İktisat Vekili Mahmut Esat" şeklinde bunlar arasında sayılmıştır<sup>370</sup>. Buna göre Mahmut Esat'ın İsviçre'de, Lozan Türk Yurdu'nda ocağa katıldığını söylemek

<sup>367</sup> A.y.

<sup>368</sup> Bu konuya, propaganda ile ilgili bölümde daha önce değinmiştik.

<sup>369</sup> Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin*, s. 137. Bu Nizamname 1918'de değiştirilerek: "Ocağın maksadı, Türklerin harsi birliğine ve medeni kemaleine çalışmaktır" şeklinde değiştirilmiştir (Sarıay, a.e., s. 139).

<sup>370</sup> *Hakimiyet-i Milliye*, 31 Kanun-ı evvel 1922.

mümkündür. İzmir Türk Ocağı'nın Ocak 1923 tarihinde yapmış olduğu toplantıda, yeni İdare heyeti Üyeleri seçilmiştir. Bu kişiler arasında Mahmut Esat da bulunmaktadır<sup>371</sup>.

1925 yılında Adliye Vekili olduğu bir sırada, Türk Ocağı'nda yapmış olduğu bir konuşmasında, Türk milleti ve onun ideali devam ettikçe, *nurun ocakları* olarak tanımladığı Türk Ocakları'nın da yaşayacağını belirtiyordu. Bu ocakların yeni Türk devletinin oluşumunda çok önemli hizmetleri geçtiğine değinen Mahmut Esat, Meclis açıldığından beri yapılan büyük işlerin bu ocakların on on beş senelik çalışmaları sonucu yarattıkları müsait zeminde gerçekleştiğini söylemekteydi. Mahmut Esat, yapılan inkılabı sadece siyasi cepheden değil, içtimaî ve iktisadî cephelerden de değerlendirmek gerektiğini belirterek, geline seviyenin ocakların eseri olduğunu belirtmekteydi. İnkılabın içselleştirilmesini sağlamak, hazmını kolaylaştırmak açısından da ocakların çok önemli bir işlevi yerine getirdiğini düşünen Mahmut Esat: **“Ocaklar, inkılabın bir cephesi üzerinde çalışmaya başladıklarından itibaren, onu Türk milletinin malı etmiş oluruz ki bu, inkılabın payidar olacağına ve behemehal payidar olacağına en esash bir burhan telakki olunabilir”**<sup>372</sup> demektedir. Mahmut Esat bu anlamda Türk Ocakları'nın, Türklüğün birleşme yeri olduğunu söylemekte ve şöyle demektedir: **“... burada ayrılık görenler er geç kendileri ayrılık içinde tebah (yıkılma) olurlar. O kadar beraber ki, aramızda ikilik gibi bir uzaklık değil, yakınlık bile mevzubahis olamaz. Çünkü biz yek vücuduz”**<sup>373</sup>.

Mahmut Esat, 1927 yılında yapılan (23 Nisan- 1 Mayıs) ve dokuz gün süren Türk Ocakları IV. Kurultayı'na başkanlık etmiştir<sup>374</sup>. Kurultay'ın 26 Nisan tarihli içtimainda Hamdullah Suphi, Resid Gâlip, Ağaoğlu Ahmed, Yusuf Akçura, Mahmut Esat ve Necip Asım Beylerin resimlerinin ocaklara asılması konusunda bir teklif verilmiş, ancak Mahmut Esat, kendi hakkındaki takrirleri (bu konuda dört, beş tane takrir verilmiştir), encümene havale etmeyeceğini belirterek, kendi fotoğrafının Ocak duvarlarına asılması için Türklüğe daha çok hizmet etmesi gerektiğini şu sözlerle belirtmiştir: **“Arkadaşlar, bu mabediñ duvarlarına baktığım zaman bazı resimler**

<sup>371</sup> Türk Sesi, 13 Kanun-ı sani 1923.

<sup>372</sup> “Adliye Vekilimizin Ocaklar ve Çiftçiler Hakkındaki Sözleri”, Sadâ-yı Hak, 28 Kanun-ı sâni 1341.

<sup>373</sup> “Türk Ocakları Kurultayı'nın İkinci İçtimai”, Ahenk, 25 Nisan 1927.

<sup>374</sup> Mahmut Esat, bu kurultayın ilk celsesine rahatsızlığından dolayı katılamamış, onun yerine geçici olarak bu görev, Ahmet Ağaoğlu'na verilmiştir (Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultayı Zabıtları: Dördüncü Kurultay, Ankara, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928, s. 4).

**görüyorum. Bunlardan birisi Gazi Mustafa Kemal'dir. Bu kimdir diye kendi kendime soruyorum. Yokluğu var eden, Türklüğü ikinci Ergenekon'dan çıkararak adamdır diyorum. Sonra, kendi kendimin kim olduğunu soruyorum. Türklüğe daha çok çalışmaya mecbur oluyorum”** Bunun üzerine diğer ismi sayılanların fotoğraflarının yapılandırılması ile ilgili görüşmeler bir sonraki celsede görüşülmüş, ancak bu isimlerle ilgili bir karara varılamamıştır<sup>375</sup>. Daha sonra Kurultay'ın yaptığı 29 Nisan tarihli görüşmede, Başvekil İsmet (İnönü) ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye başkanı Fevzi Paşa'nın fotoğraflarının, Türklüğe yaptıkları hizmetlerden dolayı, bütün Türk Ocakları'na asılmasına oy birliği ile karar verildiği belirtilmiştir<sup>376</sup>. Kurultay, 1 Mayıs 1927'de Mahmut Esat'ın nutkuyla kapanmıştır<sup>377</sup>.

Dönemin siyasi şartları neticesinde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tek parti yönetimine geçmesi ile ilintili olarak Türk Ocakları'nın Fırka'ya dahil edilerek, yerlerine Halkevlerinin kurulması kararlaştırılmıştır. 24 Mart 1931 tarihinde Çankaya'da Mustafa Kemal'in huzurunda Celal Bayar, Sadri Maksudi Arsal, Siirt mebusu Mahmut (Soydan) Reşit Galip, Vasıf (Çınar) ve Hamdullah Suphi'nin katıldığı toplantıda, “Ocakların artık yapacak bir işi kalmadığına dair” bir rapor hazırlanarak imzalandı. Hamdullah Suphi'nin zorlukla kabul ettiği bu karar üzerine 10 Nisan 1931'de Ankara'da fevkalade toplanan Kurultay, Türk Ocaklarının Cumhuriyet Halk Fırkası ile birleşerek, onun bir hars şubesi olarak çalışmayı ve mal varlığını Fırkaya devretmeyi kabul etmiştir<sup>378</sup>. Bu Kurultay'a CHF mensupları, milletvekilleri ve memurlar arasından büyük katılım olmuştur. Bu kişiler arasında Mahmut Esat da bulunmaktadır. Türk Ocaklarının kendini feshetme anını Mahmut Esat ile birlikte yaşayan Burhaneddin Develioğlu<sup>379</sup>, Mahmut Esat'ın bu olay karşısında duyduğu büyük üzüntüyü şu sözlerle anlatmaktaydı: “Artık her şey tamamdır. Bu kararlar alınırken toplantıda Mahmut Esat ile beraber Ocağın muhteşem büyük mermer kapısı

<sup>375</sup> “Türk Ocakları Kurultayının İkinci İçtimaı”, *Ahenk*, 27 Nisan 1927.

<sup>376</sup> “Türk Ocakları Kurultayının İkinci İçtimaı”, *Ahenk*, 31 Nisan 1927.

<sup>377</sup> Mahmut Esat'ın Kurultayı kapatış nutkunun tam metni için bak., *Ahenk*, 2 Mayıs 1927.

<sup>378</sup> Sannay, *Türk Milliyetçiliğinin*, s. 323-324.

<sup>379</sup> 1911 yılında Hamdullah Suphi Tanrıöver'in öğrenciliğini yapmıştır.

**önünde bekliyoruz. Rahmetli Mahmut Esat Bey'in gözlerinden yaşlar damladığını bugün bile bütün canlılığı ile hatırlıyorum"<sup>380</sup>.**

Türk Ocaklarının CHF'nin birer kültür kolu haline getirilmesi bir çok basın organı tarafından desteklenmiştir. Henüz Adliye Vekaletinden ayrılmak durumunda kalmış olan Mahmut Esat, Türk Ocakları'nın kapatılması karşısında, herhangi bir açıklamada bulunmamakla birlikte, bu karara duyduğu tepkiyi, Mason localarına karşı başlattığı ve sonuçta locaların kapatılmasına peden olan kampanya ile göstermiştir.

### 3.5.3. Yabancılar

Mahmut Esat'ın yabancılarla ilgili sözlerine göz gezdirildiğinde ilk olarak dikkati çeken şey, tepkidir. Bu tepkinin ise önemli ve tarihsel nedenleri vardır. Yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin işlerine karışma bahanelerinin başında, bu ülkede yaşayan gayrimüslimler geliyordu. Bu kişileri, Avrupa devletleri tarafından Osmanlı Devletine uygulanan emperyalist baskının bir maşası olarak gördüğü anlaşılan Mahmut Esat, bu şekilde kazandıkları ayrıcalıklar sayesinde gayrimüslimlerin, ülkenin kaynaklarından en iyi şekilde faydalanan ve refah içinde yaşayan kimseler olduklarını, oysa bu ülkenin öz evlatları olan Türklerin, sömürdüklerini ve sadece ülkenin yükünü taşır bir hale geldiğini düşünmekte ve bu duruma büyük tepki göstermekteydi.

Genelde yabancılarla ve özelde Yahudilere yönelik olumsuz tutumunun daha çok ekonomik ve bazen de siyasi konularda gerçekleştiğini daha önce de belirtmiştik. Mahmut Esat, her ne kadar eleştirilerinin Yahudiler üzerinde yoğunlaşmasını, memlekette ki nüfus mübadelesinden sonra yabancı olarak bunların çoğunlukta bulunması nedeniyle olduğunu söylese de, biz, O'nun bu tavrının arkasında sahip olduğu siyasi görüşlerinin de etkisi olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim onun bu siyasi tavrı, 1930'larda masonluğa karşı yaptığı mücadele de görülecektir. Burada dikkati çeken nokta, Mahmut Esat'ın, Yahudilerle mücadeleyi siyasi programının en başına koyan Hitler ile hemen hemen aynı sebeplerle Yahudiliğe karşı çıkıyor olmasıdır. Mahmut Esat'ın kitabında Nasyonal Sosyalizmi anlatırken görüşlerine yer verdiği Hitler'in, Yahudilerle ilgili olarak sarfettiği sözler, bu benzerliği açıklayıcıdır. Hitler, şöyle demektedir: **"Yahudi tüccarın yabancı olarak gelişi. Para ödünç veren,**

<sup>380</sup> B. Develioğlu, "Hamdullah Suphi ile 55 Sene", *Türk Yurdu*, C.6, sa: 2, Şubat 1967, s. 10-17'den aktaran Yusuf Bayrakturan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*:



paraya vasıta olan Yahudi. Yahudi, memleketin bütün servetini sömürür. Ve imtiyazla, Yahudi, memleketin bütün haklarına mazhar olur. Bundan sonra Alman sayılır. Yahudi, insanlık dostu halini alarak suistimallerini unutturmaya çalışır. Bununla beraber, doğru ekonomiyi yıkar. Yahudi, farmasonluk ve matbuat vasıtasıyla demokrasi şampiyonu<sup>381</sup>. Yabancıların Türkler karşısında takındıkları dayanışmacı tavrı eleştirerek<sup>382</sup>, artık, ticaret sahasında Türklerin yabancıların yerini alması gerektiğine inanmaktadır. Ayrıca ara yerde ezilip sömürüldüğünü düşündüğü Türk köylüsüne, onları ezdiğini söylediği yabancı komisyoncu-simsarlara karşı şiddetle örgütlenmeleri tavsiyesinde bulunmaktaydı. İktisat Vekaleti'nden ayrıldıktan kısa bir süre sonra kaleme almış olduğu bir yazısında, misafir olarak tanımladığı yabancıların, eskiden sahip oldukları ayrıcalıklara artık sahip olmadıklarını bir türlü kabullenemediklerini, eski tavırlarında ısrar ettiklerini belirttikten sonra, yeni Türkiye hükümetinin Osmanlı Devleti gibi herhangi bir kayıta bağlı olmadığını hatırlatarak, şöyle demektedir: “ecnebilere memleketimizdeki vaziyet ve mevcudiyetlerini tayin ve tespit eden beynelmülel ahkâm ve kuyudat, kendilerini yalnız sakin buldukları bu memleketin kavanin ve nizamına tabiyetle mükellef tutmuyor. Fazla olarak, misafiri buldukları Türkiye halkının her türlü menafisine hürmetle de tevzif etmektedir” diyerek, eğer bu kişiler Türklerle birlikte yaşamak ve dost geçinmek istiyorlarsa, özellikle bu ikinci noktaya çok dikkat etmeleri gerektiğini belirtmekteydi. Bu sözlerinin akabinde, yabancıların Türkiye'ye gelmelerine veya dış ilişkilere karşı olmadığını belirten Mahmut Esat, bununla birlikte onlardan kanunlara saygının yanında menfaatlerimize de hürmetkar olmalarını istemenin en doğal hakkı olduğunu belirtmektedir<sup>383</sup>. Bu bağlamda, dışarıdan Türkiye'ye çalışmak için yabancıların gelebileceğini belirten Mahmut Esat, ancak, bunun da belli şartlar dahilinde olmasını istemektedir. Kısa bir süre önce, İzmir'e bir yabancı göçü olduğunu ve “işsiz kalmış bir takım açların”, İzmir'deki yabancı müesseselerde istihdam edileceklerini umarak

---

1912-1931, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1996, s. 109.

<sup>381</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 50-51.

<sup>382</sup> Makalesinde bu tavra bir misal vermiştir. Buna göre, bir Türk tüccarı, İzmir'de bir vapur idaresinden Amerika'ya mallarının taşınmasını istiyor ama adam bunu kabul etmiyor. Türk olan ortağı gidiyor ve bu da kabul edilmeyince Musevi bir simsar buluyorlar ve incirler onunmuş gibi müracaat ettiriyorlar ve ancak bu müracaat kabul ediliyor. Mahmut Esat, bu tarz davranışlara karşı hükümetin önlem almasını istemektedir. (Mahmut Esat, “Ecnebilere ve Eski Zihniyet”, Türk Sesi, 19 Teşrin-i evvel 1923, s. 1).

<sup>383</sup> A.y.

geldiklerini belirten Mahmut Esat, Türkiye'nin fen ve ihtisas adamlarına ihtiyacı olduğunu ve kâtip, simsar, şoför ve amele gibi çalışanlara ihtiyacı olmadığını belirtmekteydi. Bu meselenin Lozan'da da görüşüldüğünü belirten Mahmut Esat, memleketin üretim kabiliyetini artıracak olanların memlekete gelmelerini, yoksa her yabancıyı elini kolunu sallayarak Türkiye'ye gelemeyeceğini ifade ediyordu<sup>384</sup>. Mahmut Esat'ın bu ve benzeri görüşleri yüzünden yurt dışında yabancılara ve yabancı sermayesine düşman olarak anlaşılmasına neden olmuştur. Hatta İzmir İktisat Kongresi sırasında bu nedenle hükümet ve İktisat Vekili her fırsatta yabancı sermayesine düşman olmadıklarını belirtmek durumunda kalmıştır.

Bunun dışında, eskiden Türk tebaasından olup da son yaşananlardan dolayı kimliklerini değiştirerek başka bir milletin vatandaşlığına geçen kimselerin, yabancı sıfatıyla bile olsa Türkiye'ye girmesine engel olunması gerektiğini düşünmektedir. Hain olarak nitelediği bu kişilerin affedilmemesi gerektiğini belirten Mahmut Esat, bir heyet oluşturularak (bu heyet, işgal sırasında İzmir'de bulunan ve İzmir'i iyi tanıyan, ve bu gibilerin yaptıklarını yakından takip edebilmiş olan kişilerden ve zabıta memurlarından oluşacaktır.) bu durumda olan kişilerin (sahte ecnebilerin) tespit edilebileceğini belirtmektedir<sup>385</sup>.

Kendilerinin hala bir takım imtiyazlara sahip olduğunu düşünen yabancıların, hükümetin emirlerine uygun davranmadığını ileri süren Mahmut Esat, örnek olarak yabancı okulları vermektedir. Bu okulların bazılarında hala kanunlara aykırı olarak, Maarif Müdüriyeti'nin atamasına rağmen, Türk öğretmen çalıştırılmamakta, Türk öğrenciler kiliseye götürülmekte iken, bazıları da açık açık kendileri için bir takım imtiyazlar talep etmekteydiler<sup>386</sup>. Mahmut Esat, Lozan'dan sonra yabancılara tanınan statünün uygulanması konusunda hükümetin çok kesin bir tavır sergilemesi gerektiğini söylemekte ve sessiz kalındığı takdirde, bunun kapitülasyonları geri getireceğinden korkmaktadır.

Görüldüğü gibi Mahmut Esat'ın yabancılara karşı duyduğu tepki ilk sırada kapitülasyonlardan kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenle Mahmut Esat,

<sup>384</sup> Mahmut Esat, "Açlar Muhacereti", *Türk Sesi*, 11 Ağustos 1923, s. 1.

<sup>385</sup> Mahmut Esat, "Hüviyetler Tedkik Edilmeli", *Türk Sesi*, 25 Teşrin-i sani 1923, s. 1.

<sup>386</sup> Mahmut Esat, "Ecnebler ve Eski Zihniyet", s. 1; "Ecnebi Mektepleri", *Türk Sesi*, 8 Teşrin-i sani 1923, s. 1; Mahmut Esat, "Bir Haber Münasebetiyle", *Türk Sesi*, 7 Şubat 1924, s. 1.

yabancıların hareketlerinin çok dikkatle izlenmesi ve Türkiye'nin bağımsızlığını zedeleyici en ufak bir harekete bile izin verilmemesi gerektiğinin altını çizmektedir. Bununla birlikte, Mahmut Esat'ın yabancılarla ilgili kaygıları, 1930'lardan sonra Mason karşıtı bir hal alacaktır.

#### 3.5.4. Din ve Laiklik

Dinamik bir kavram olan laikliğin, günümüzde pek çok tanımı yapılmaktadır. Köken olarak, Yunanca din adamı olmayan insanları nitelendiren "laikos" ve Latince "laicus"tan türemiştir. Laicus sözcüğünün karşıtı, Latince'de din adamı, rahip anlamına gelen "clericus" tur. Böylece, sadece öteki dünyayı düzenlemeye yönelik bir din olan Hıristiyanlıkta, laicus/clericus yani halk/ruhban, Tanrı-Sezar ve giderek, kilise (din) devlet ayrımı söz konusu olmaktadır<sup>387</sup>. Zaman içerisinde güçlenen kilise, din ile birlikte devlet işlerinde de söz sahibi olmuş ve bu durum kilise ile devleti karşı karşıya getirmiş, büyük çatışmalara neden olmuştu. Sonuçta dinde reform hareketi ve Rönesans ile kilise ve ruhbanların hakimiyeti kırılmaya başlanmış ve özellikle Fransız İhtilali'nden sonra laiklik Hıristiyan ülkelerde yerleşmiştir<sup>388</sup>.

İslamiyet, insan ve toplum yaşamının her yönünü düzenleme misyonu nedeni ile siyasetten ayrı olarak düşünülmemekteydi. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde de laiklik kavramının kullanılması, oldukça geç tarihlere rastlar<sup>389</sup>. Osmanlı Devleti'nde 16. yy'ın sonlarından itibaren görülmeye başlanan dini taassup sonucu, Batı düşünce ve keşifleri din adamları tarafından kafirlik ya da gavurluk olarak nitelendirilmiş ve Osmanlı ülkesine girmesi engellenmeye çalışılmıştır<sup>390</sup>. Bununla birlikte devletin zayıflamaya başladığı zamanlarda dış devletlerin de baskısıyla ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan sonra Osmanlı Devleti ilk defa olarak laik-Batılı yasalarla tanışmaya başlayacaktı.

Türk batılılaşma hareketi içerisinde, dinin idarî ve toplumsal konumunun sorgulanması ve laikleşme ile ilgili tartışmaların başlaması, August Comte tarafından 19. Yüzyılda ortaya konan Pozitivist düşüncenin, Avrupa'daki Osmanlı-Türk aydınları

<sup>387</sup> Bekir Özgen, *Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik*, İstanbul, Çınar, 1994, s. 47; Mehmet Saray, *Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü*, AAM, Ankara, 2002, s. 2.

<sup>388</sup> Batı'da laikliğin gelişim aşamaları için bkz., Saray, *Türklerde Dini ve*, s. 44-49; Ben-Amittay, *Siyasal Düşünceler*, s. 105-113; Uzman Cemal Avcı, "Atatürk, Din ve Laiklik", *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Haz. Ethem Ruhi Fırlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karkuş, Ankara, AAM, 1999, s. 57-58.

<sup>389</sup> Özgen, *Düşünce Özgürlüğü*, s. 57-59.

arasında taraftar bulmasıyla paraleldir. Pozitivizmden etkilenen Türk aydınları, dinin bir kültürel birleştirici, bir sosyal harç olduğunu kabul etmekte ve çeşitli ölçülerde bundan faydalanmayı istemekteydiler. Öyle ki, din yerine biyolojik materyalizmi koyma çabasında olan Abdullah Cevdet bile, bunu gerçekleştirirken, dinin toplumsal içeriğinden mutlaka faydalanmak gerektiğini savunmaktaydı<sup>391</sup>. Temel hareket noktaları ise, her savunulan düşünce ve yapılmak istenen değişime dinsel referans bulma çabalarıydı. Böylece yüksek bir toplumsallaştırma işlevine sahip olan dinin, toplumsal değişimin bir aracı olarak kullanılması söz konusu oluyordu.

Mahmut Esat'ın görüşlerine baktığımız zaman, konuyu daha çok siyasal/ideolojik bir yaklaşımla ele aldığını ve dinin, devlet ve toplum üzerindeki etkilerini silmeye çalışırken, zaman zaman Osmanlı aydınları gibi onun toplumsallaştırma işlevinden faydalanmaya çalıştığını görmekteyiz ki, bunun sadece Mahmut Esat'a değil, dönemin inkılapçılarına özgü bir davranış biçimi olduğunu söylememiz mümkündür. Örneğin Mahmut Esat'ın ünlü ve aydın bir din adamı olan Erzurumlu İsmail Hakkı'yı 1939'da tamamlanan kitabında Darwinist olarak nitelendirmesi<sup>392</sup>, bunun çarpıcı bir örneğidir. Bu şekilde halka, aydın İslam alimlerinin de pozitivist felsefeyi benimsediği mesajı verilirken, dinin toplumsallaştırma işlevinden faydalanılmaktaydı. Milli Mücadele sonrasında laikliğe doğru ilk adımlar atılırken, eleştirilerin doğrudan İslam dinine değil, bu dini istismar eden kişilere yöneltilerek değişimin savunulduğu görülmektedir. Bu bağlamda hocalar, şeyhler ve dervişlerle birlikte, halifelik kurumu da şiddetle eleştirilmekte ve bu şekliyle dinsel etkinin, devletin ve milletin geri kalmasında önemli bir rolü olduğu ileri sürülmektedir.

Meseleye bu çerçevede yaklaşan Mahmut Esat'ın eleştirileri, özellikle hilafet kurumuna yönelik olmuştur. Hilafetin kaldırılma nedenlerinin başında, bir ulusu değil, ulusları kapsayıcı olmasını gösteren Mahmut Esat, Osmanlı saray politikasına uyduğunu belirttiği bu durumun, milliyetçilik prensibine dayanan yeni rejimle uyuşmasının mümkün olmadığını ifade etmekteydi. Hilafet kurumunun, Osmanlı tebaası olan

<sup>390</sup> Örneğin, 1578'de kurulan rasathane, Şeyhülislam Kadızade Ahmet Şemsettin Efendi'nin Padişah'a yazdığı olumsuz arıza sonucu yıkılmıştır (Avcı, "Atatürk, Din ve Laiklik", s. 59-60).

<sup>391</sup> Hanioglu, Abdullah Cevdet, s. 129.

<sup>392</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 137. Aynı şekilde, Yusuf Kemal Tengirşenk de anılarında, Mesnevi'de adeta Darwinizmin esaslarının açıklandığını ifade etmektedir (Tengirşenk, Vatan Hizmetinde, s. 64).

Hıristiyan unsurların ve bütün bir Hıristiyan dünyasının, İslam Birliği politikaları yüzünden yok yere Türklere düşmanlık beslemesine neden olduğunu söyleyen Mahmut Esat, ayrıca, her yapılan yeniliğin bidat, küfür şeklinde yansıtılarak engellendiğini ve Türklerin, Avrupa devletleri karşısında geri kalmasına neden olduğunu belirtmektedir. Dinin bir takım hurafelerle karıştığını ve III. Mustafa ve III. Selim gibi yenilikçi padişahların bile bunlardan etkilendiğini söyleyen Mahmut Esat, müneccimlerle, istiharelerle devletin yönetilmeye çalışıldığını ifade etmektedir<sup>393</sup>.

Hilafetin zararlarını bu şekilde açıklayan Mahmut Esat, **“modası geçmiş”** olarak nitelediği bu kuruluşu ortadan kaldırmak, ilerlemenin önündeki bir engeli kaldırmak, ulusal duyguyu uyusukluktan korumak ve canlandırmak, kısacası modern ve ulusal bir cumhuriyet kurmak için laikliğin gerekli olduğunu belirtmektedir<sup>394</sup>. Laikliğin, zannedildiği gibi dinsizlik olmadığını, din ve devlet işlerinin ayrılması olduğunu söyleyen Mahmut Esat, aksi taktirde, dinin devlet işlerini etkilediğini ve bir tahakküm vasıtası olduğunu söylemekteydi<sup>395</sup>. **“Din, Allah ile fert arasında bir vasıta-i telakkidir. Vicdan ile Allah arasında kim girebilir? Devletin, fert ile Allah arasında simsarlık yapmaya hiçbir vakit hakkı yoktur...”** diyen Mahmut Esat, laik devletin, vicdanlara ve dinlere en hakiki manasıyla hürmetkar olduğunu ifade etmektedir<sup>396</sup>.

Esasında Türklerin laik devlete hiç de yabancı olmadığını söyleyen Mahmut Esat, Devletlerarası Hukuk yazarlarından Nys'in, (*Droit International*) adlı eserinde<sup>397</sup>, laikliğin Türklerden Hıristiyanlara geçtiğini söylediğini belirterek, Cengizliler devletini ve diğer bazı örnekleri göstererek, şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: **“... Türkler İslamîyeti kabul ettikten ve devlet işlerini ellerine geçirdikten sonra, hilafetle saltanatı, başka bir deyimle din ve dünya işlerini birbirinden ayırmışlar ve hilafet makamını dini bir müessese haline koymuşlardır”**<sup>398</sup>. Türk adetlerinde laikliğin yeri olduğunu ve İslamîyet kabul edildikten sonra da bir süre buna uygun

<sup>393</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 210-211, 216-218.

<sup>394</sup> A.e., s. 218.

<sup>395</sup> A.y.

<sup>396</sup> “Adliye Vekilimizin Çok Parlak Bir Hitabesi”, *Sadâ-yı Hak*, 2 Şubat 1341, s. 1.

<sup>397</sup> Ernest Nys, Mahmut Esat'ın da bahsettiği *Devletler Hukuku* adlı kitabının başlangıcında, **“laikliğin Turanlı bir kurum olduğunu”** ve Türklerin, en eski çağlardan itibaren din, siyaset ve idare işlerini birbirinden ayırdığını, dolayısıyla bu sistemin kaynağının Türkler olduğunu yazmıştır (bkz., Hüsamettin Ünsal, “Laiklik ve Atatürk'ün Laiklik Politikası”, *Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik*, Haz. Ethem Ruhi Fiğlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, AAM, 1999, s. 373).

davranıldığını söyleyen Mahmut Esat, İslam'dan önceki ve Osmanlı'nın ilk devirlerindeki Türk tarihine dayanarak<sup>399</sup>, laikliğe Türk toplumunun alışkın olduğunu ispatlamaya çalışmaktadır.

Mahmut Esat laikliği savunurken, eski Türk geleneklerinden başka İslam dininin kendisinden de yararlanmaya çalışmaktadır. Nitekim, bazı İslam alimlerinin<sup>400</sup>, hilafeti hem din ve hem de dünya işlerini düzenleyen bir kurum olarak değerlendirdiklerini belirttikten sonra, tarihte ki bazı örneklerin, bu düşünceden farklı olarak, din ve devlet işlerinin ayrılabilirliğini gösterdiğini ifade etmektedir<sup>401</sup>. Sonuç olarak, hilafetin İslam'da hatta Araplar arasında bile birliği sağlamadığını, değişik yerlerde birden fazla halifenin aynı zamanda hüküm sürdüğünü, Osmanlı hilafetini Fas ve İran'ın tanımadığını ve son olarak da Türklerin hilafetle devleti birbirinden ayırarak, halifeyi papa ile aynı konuma getirdiklerini belirten Mahmut Esat<sup>402</sup>, bu kurumun gereksizliğini ispat etmeye çalışmaktadır.

Mahmut Esat, 1931 yılında kaleme aldığı "**Türk Hakimiyeti**" adlı 7 bölümlük seri yazılarında<sup>403</sup>, başlangıcından itibaren Türk tarihinde din unsurunun yerini anlatmaya çalışarak, İslam dininin kabul edilmesi ile birlikte, Türklerde bir milli benlik kaybı yaşandığını ifade ediyordu. Başlığın altında küçük puntolarla **-Büyük Türk Gençliğine-** ibaresi bulunan bu yazılarında, gençliğin dinsel etkilerden sıyrılarak milliyetlerini her şeyin üzerinde tutmaları gerektiğini öğütleyen Mahmut Esat, aynı zamanda Türk toplumunun girdiği sekülerleşme sürecini zihinlerde meşrulaştıracak bir ait yapı oluşturma çabasına da girmiş görünmektedir.

Dinin Türk toplumu üzerindeki esas etkisinin hilafetin Osmanlıya geçişi ile olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bu tarihten sonra hukuk, dil ve edebiyatın Arap etkisine girdiğini ifade etmekte ve Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine girmesinin

<sup>398</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 220-222.

<sup>399</sup> Mısır'da Fatimi halifeler varken, Türk Kölemenlerin hükümet sürdüklerini ve bunların, İslam hukukunda hiçbir şekilde yeri olmayan bir davranışta bulunarak, bir Türk bayanı olan *Şecriüddür*'ü tahta geçirdiklerini belirtmektedir. Aynı şekilde, Türk olan Hanife ve İnanç Hatunların da Halep ve Şam Hakimeliklerine getirildiğini belirtmektedir (Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 224. Bu konuda bilgi için bkz., Sayay, *Türklerde Dinî ve*, s. 3-24, 30-31.

<sup>400</sup> Cürci Zeydan (*Medeniyet i İslamîye Tarihi*), Seyyit Ali Emir (*İslam Tarihi*), Seyyit Bey (*Hilafet ve Hükümet*), Abdurrezzak (*İslamda Hükümet*).

<sup>401</sup> Mahmut Esat, *Hz. Peygamberin Hıneyn Savaşı'na giderken devlet işleri için Attap'ı ve din işleri için de Maaz'ı bırakmasını örnek vermektedir* (Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 223).

<sup>402</sup> A.e., s. 225.

hilafetin Türkiye'ye gelmesinden sonra olduğuna dikkat çekmektedir. Bu nedenle Türkiye'de varlık gösteren hilafet kurumunun kaldırılmasını büyük bir isabet olarak değerlendiren Mahmut Esat'ın<sup>404</sup> İslam dinine bakışını şu sözleriyle ifade etmek mümkündür: **“İslamîyet, Müslümanlığı kabul edenler arasında bir fark gözetmiyordu. Bu güzel, çok insani bir fikirdir. Ancak Müslümanlık, bütün medeniyetleri inkar eden böyle bir sistemle, insanlığı tek bir zihniyet altına almak istiyordu. Milliyetçiliğe uygun değildi”**<sup>405</sup>. İslam'ın milliyeti ön plana çıkarmayan yaklaşımı sonucunda devlet idaresinin başına geçmek fırsatı bulan yabancıların, Osmanlı Devleti'ni çöktüğe sürüklediğini düşünen Mahmut Esat<sup>406</sup>, bu nedenle devlet idaresinde dinsel kuralların ve anlayışın yer almaması gerektiğini savunmaktaydı. Osmanlı devlet ve toplumunda ki İslamîyet'in yerini, yeni Türk devletinde Türklüğün almasını isteyen Mahmut Esat, Cevdet Paşa'dan (Kıyas-ı Enbiya) esinlenmekte ve İslamîyeti Türklerin kurtardığını belirtmekteydi. **“Ben diyeceğim ki, İslamîyet Türk zekasının, Türk kılıçlarının gölgesi altındadır ki, yücelebildi. Yoksa yerinde yeller eserdi”**<sup>407</sup> şeklindeki sözleriyle, Türklüğe İslamîyet karşısında daha yüksek bir yer veren Mahmut Esat, Türklük duygusunu okşamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin uyguladığı İslamcılık siyasetini emperyalist nitelikli olarak değerlendiren ve son derece saçma bulan Mahmut Esat, şöyle demektedir: **“Esasen İttihad-ı İslam siyaseti sergüzeşt bir hülya idi. Hatta İslam memleketlerine hükmetmek isteyen cebbar bir hanedanın mütehkimane ve emperyalist düşüncelerinden başka tarihi, iktisadî, içtimaî, siyasi cereyanlar, zihniyetler ifade eden İslam milletlerini, bir devlet veya bir konfederasyon bayrağı altında toplamaya kalkışmak kadar manasız ve cahilane bir politikacılık olamaz”**<sup>408</sup>.

Türkiye devletini laikleştiren yasalara imza atan Mahmut Esat, II. Teşkilat-ı Esasiye projesinin görüşülmesi sırasında din ile ilgili maddelerin anayasa taslağından çıkarılmasını istemişti, Kazım Karabekir ve Fethi Okyar bu düşünceye karşı çıkarken,

<sup>403</sup> Mahmut Esat, “Türk Hakimiyeti 1-7”, *Anadolu*, 23-27 Ağustos ve 2-4 Eylül 1931.

<sup>404</sup> Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 8”, *Sadâ-yı Hak*, 2 Haziran 1924.

<sup>405</sup> Mahmut Esat, “Türk Hakimiyeti 2”, *Anadolu*, 24 Ağustos 1931.

<sup>406</sup> A.e.

<sup>407</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 225.

<sup>408</sup> Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 9”, *Sadâ-yı Hak*, 3 Haziran 1924.

Mustafa Kemal, “zamanı gelir”, şeklinde yanıt vermiş ve maddelere dokunulmamıştı<sup>409</sup>. Daha sonra, laiklik uygulamasının en önemli aşamalarından biri olan Medeni Kanun kabul edilmiş, aile işlerini şeriatı dayalı kurallara bağlı olmaktan çıkartarak dünyevileştirmiş ve anayasadaki dinle ilgili maddelerle çelişkili bir durum yaratmıştır. (Örneğin, anayasa devletin dininin İslam olduğunu söylerken, Medeni Kanun, her reşidin dinini seçmekte özgür olduğunu ifade ediyordu). Böylece Anayasa maddelerinin yeniden düzenlenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Medeni Kanun’un Katolik kanunlarına göre yapıldığı yolundaki eleştirileri cevaplarken Mahmut Esat, bu kanunun ve kardeşi olan İsviçre Medeni Kanunu’nun temelini, Roma Hukuku olduğunu ve bu hukukun ise en önemli özelliğinin din ve dünya işlerini diğer bütün kanunlardan önce ayırması olduğunu söylemekte ve bu vesileyle kanunun Hıristiyanlıkla hiç de ilgisi olmadığını, laik niteliğini öne sürerek ifade etmeye çalışmaktadır<sup>410</sup>.

Hukuk inkılapları yeni rejimin zihniyet dünyasının en belirgin yansımasıdır. Bu inkılaplarla birlikte artık şer’î ve dünyasal hukukun bir arada bulunduğu düalist yapı sona erdiriliyor ve iki ayrı dünyayı bağdaştırmaya çalışan düzenlemeler, bir tercih yapılarak sona erdiriliyordu. Bu anlamda hukuk inkılapları içerisinde en yüksek işlevselliğe sahip olanı Medeni Kanun’dur. Bu inkılaplarla sadece yeni kanunlar getirilmediğini, aynı zamanda yeni bir anlayışın yerleştirilmeye çalışıldığını Ceza Kanunu layihasının Meclis’te görüşülmesi esnasında layihayı savunan Encümen Mazbata Muharriri Yusuf Kemal Bey şöyle ifade etmekteydi: “... O kanunda (eski Ceza Kanunu) bir taraftan hakkı tazir tertip ve tayin etmek istenmiştir, diğer taraftan da şer’an mahfuz olan hukuk-ı şahsiyeye hanel gelmeyecektir, denmiştir. Beyler; O kanunda kısıstan da bahsolunuyor. Dinden de bahsolunuyor. Halbuki; bugünkü Türk milletinin zihniyeti bu mudur?”<sup>411</sup>.

İnkılap ve inkılabı yapan kadro geçmişle bağların çözülüp atılması gerektiğine inanmaktadır. Bunu bir çok vesileyle dile getiren Mahmut Esat için, bu bağların en önemlisi dünya işlerinin dini kaidelere göre düzenlenmesi anlayışı olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, bu anlayış, bir çeşit bağına dönüşmekte ve toplumun, her alanda getirilmek istenen batılı değerlerin karşısında yer almasına neden olmaktadır. Bu

<sup>409</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali, s. 258-259.

<sup>410</sup> Mahmut Esat, “Kanunu Medeni İçin”, Hukuk Gazetesi, No: 23-24, 16 Eylül 1937, s. 2-5.



nedenle inkılaplar karşısındaki en büyük tehlike dinsel gericiliktir ve bu tehlikeyi bertaraf etmenin birinci yolu laik bir devlet yapısına kavuşmaktır<sup>412</sup>. İnkılapların dini gerekçelerle engellenmeye çalışıldığını belirten Mahmut Esat, Medeni Kanunun kabulü sırasında özellikle Hoca mebusların yaptıkları direnişten bahsetmekte, bu kişilerin, kendilerini mazinin zihniyetinden kurtaramadıklarını belirterek, şöyle demektedir: “mazi ile mücadelemiz bize dini propaganda ile alakadar olan siyasi propagandalarla da mücadele eylemek lüzumunu hissettirmiştir. Dini mesaiyi siyasete karıştırmak ademi müstelzemdir. Bu maddenin tatbikinde de hiçbir müsamaha gösterilmemesi mukarrerdir”<sup>413</sup>.

“Şurası muhakkaktır ki, laik olmaksızın bizim için milli bir siyaset takip etmek imkanı yoktur. Laik hükümet yapabilmek için mutlaka milliyetçi, Türk milliyetçisi olmak zorundayız” diyen Mahmut Esat, bunun sebebini ise şöyle açıklamaktaydı: “Niçin diyeceksiniz? Sebebi şudur: İslam siyaseti, İslam’ın dünya telakkileri, Türk olmayan, kısmen de zamana göre tahavvül etmeyen bir takım prensiplerdir, dindir” diyerek, laik olmanın dahili ve harici vaziyetimizi kurtarmak için (adli kapitülasyonlar meselesi), Avrupalı bir devlet olmak için, medeni olmak için gerekli olduğunu ve bu gerekliliğin yerine getirildiğini ifade etmiştir<sup>414</sup>. Bununla birlikte Mahmut Esat, din ve milliyetçiliğin ikisinin birden bırakılması durumunda ise kozmopolit olunacağını bunun da bir Mason prensibi olduğunu belirterek, Masonluğun dinden de fena bir milliyet düşmanı olduğunu söylemekteydi<sup>415</sup>.

Görüldüğü gibi Mahmut Esat, dinin devlet ve toplum üzerindeki etkisinin ortadan kaldırılmasını iki ana sebeple istemekteydi. Bunlardan birincisini; dogmatik kurallar ve cahil kimseler elinde dinin her türlü ilerlemeye ve de batılılaşmaya engel olması ve ikincisini ise, dinin milliyet tanımaması ve sonuçta devlet idaresinin başına Türk olmayan unsurların geçerek, çöküşe neden olması şeklinde özetleyebiliriz. Pozitivist bir yaklaşımla meseleyi ele alan Mahmut Esat, dinin, devlet ve toplum üzerindeki tesirlerinin silinmesini istemekte ve bunu yaparken, eski Türk tarihine ve dine dayanmaktadır. Sonuç olarak, toplumda din yerine milliyetin hakim olmasını ve

<sup>411</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 23, s. 5.

<sup>412</sup> Mahmut Esat’ın bir Alman gazetesine verdiği beyanat, *Ahenk*, 15 Eylül 1927.

<sup>413</sup> A.y.

<sup>414</sup> Mahmut Esat, “Türk Hakimiyeti -6”, *Anadolu*, 3 Eylül 1931.

böylece dinin yüklendiği meşrulaştırıcılık işlevinin yerini, yeni Türk devletinde milliyetçiliğin almasını istemektedir.

### 3.5.5. Devlet Anlayışı

Ortaya çıktığı tarihten itibaren devleti tanımlamaya çalışan bir çok yorum söz konusu olmuştur. Devletin ortaya çıkışı konusunda ortaya atılan kuramlardan kimisi, devletin oluşumunu aileye bağlarken (Konfüçyus, Aristo), kimisi de toplumsal sözleşmeye (Rousseau, Locke) dayamaktadır. Devletin oluşumunda sözleşme kuramlarını benimsemeyen Mahmut Esat, devleti tarihi zaruretlere sonucu ortaya çıkmış bir varlık olarak nitelendirmektedir: **“Bize göre devlet ve hükümet, hukuki bir zaruret değildir... tarihi zaruretlere mevlüdü olan devlet, Amerika Hukuku Esasiye mütehassıslarının izahatına iştirakle diyebiliriz ki, beşeriyet için lazım bir fenalıktır. Asrı hazır hukukiyatının istihdaf ettiği gaye, bu lazım fenahın mümkün olduğu kadar hukuk çerçeveleri içine alınmasıdır...”**<sup>416</sup>. Mahmut Esat, böylece temsil vs. yollarla devlet yönetiminin halka verilerek, devletin baskıcı yaklaşımlarının olumlu bir şekil alabileceğini belirtmekteydi. Marksistler gibi devleti tarihsel bir olgu<sup>417</sup> ve iktisadi bir hareket olarak nitelendiren Mahmut Esat, iktisadi güçlerin mekanizması ya da hakimiyeti kimlerin elindeyse, onların üstün geleceğini belirtmektedir<sup>418</sup>. İktisadi unsurun, toplumsal ilişkileri ve devletin şeklini belirleyici olduğuna inanan Mahmut Esat: **“devletin şiyasetine iktisadîyat hakim olmayan bir memlekette milli idare kurulamaz”**<sup>419</sup> diyerek, devlet politikalarının iktisadi etmenlerin gösterdiği istikamete göre belirlenmesini savunmaktaydı. Dikkat edileceği

<sup>415</sup> A.y.

<sup>416</sup> Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları 5”, *Sadâ-yı Hak*, 29 Mayıs 1924, s. 1.

<sup>417</sup> Yani devleti oluşturan üretim ilişkileridir (Orhan Hançerlioğlu, *Toplum Bilimleri Sözlüğü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986, s. 94; Cem Eroğul, *Devlet Nedir?*, Ankara, İmge, 1990, s. 15). Bununla birlikte Eroğul, Marks’ın ekonomiyi bir alt yapı ve devleti de bir üst yapı kurumu olarak nitelendirmesine ve çeşitli devlet şekilleriyle, iktisadi yapılar arasındaki ilişkinin öneminden bahsetmekle birlikte, hiçbir zaman bir devlet kuramı geliştiremediğini, bu yolda ilk adımı, yeterli olmamakla birlikte, Engels’in attığını belirtmektedir (a.e., s. 7). Mahmut Esat’ın etkilendiği kişilerden biri olan Duguit de, devletin gruplar arası egemenlik mücadelesinin bir başka deyişle çatışmanın bir sonucu olduğunu ifade etmektedir (*Kızılçelik-Erjem, Açıklamalı Sosyoloji*, s. 111).

<sup>418</sup> Mahmut Esat, “Türk Müstahsilleri Biriciniz..”, *Sadâ-yı Hak*, 19 Eylül 1340. Devletin egemen sınıfın elinde bir araç olarak görülmesi, tipik Marksist devlet görüşü olarak adlandırılmaktadır. Bu görüşe göre, devleti biçimlendiren, ona yön veren, onun siyasetini belirleyen egemen sınıftır. 1789 ve 1917 ihtilalleri yükselen bir egemen sınıfın dayattığı ihtilallerdir (Eroğul, a.e., s. 74-75). Mahmut Esat ise, başta üreticiler olmak üzere tüm iktisadi kesimlerin temsil ettiği halkın katıldığı “halk ihtilali” soması kurulacak “halk devleti”nde, egemen sınıf olarak yukarıda tarif ettiğimiz halkı görmek istemektedir.

gibi burada sadece bir altyapı kurumu olarak iktisadın tek tarafı bir etkisinden bahsedilmemekte, aynı zamanda devletin onu etkilemesinden bahsedilmektedir.

Mahmut Esat, bunu gerçekleştirmek için üreticiler başta olmak üzere, toplumdaki tüm iktisadi kesimleri hükümete bizzat katacak ya da en azından bir baskı unsuru yaratarak, onu etkileyebilecek bir sistem önermektedir. Bunun ilk adımı ise, iktisadi teşekküller oluşturulmasıdır. Bu şekilde, memleketin gerçek sahibi olarak nitelendirdiği üreticilerin iş başına geçebileceğini düşünen Mahmut Esat<sup>420</sup>, bunu hem halk devleti olmak için ve hem de toplumsal dayanışmayı sağlamak için istemektedir. Mahmut Esat'ın, üretim ilişkilerinin sınıf çatışmalarına sebep olacağını kabul etmekle birlikte, önceleri iktisadi teşekküller ve mesleki temsil yolu ile ve daha sonraları da devletçi müdahalecilik yolu ile bu çatışmanın önlenebileceğini düşündüğü görülmektedir.

Faşizm hariç, hemen hemen tüm siyasal akımların devlete karşı değişen oranlarda soğuk durmasının en önemli nedeni, devletin egemenlik haklarının, birey ve toplum aleyhine giderek artmasından duyulan endişedir. Bu nedenle, kimi düşünce akımları devletin tamamen ortadan kalkması gerektiğini savunurken (Anarşistler, Marksistler), kimisi de gücünün sınırlandırılması (liberaler, sosyal demokratlar) gerektiği üzerinde durmaktadırlar<sup>421</sup>. İlk yıllarda devleti, “beşeriyet için lazım bir fenalık” olarak nitelendiren Mahmut Esat ise, onu gerekli görmekle birlikte, halk üzerinde ki baskıcı ve kısıtlayıcı özelliklerinin giderilmesinin, yönetime gerçekten halkı getirecek temsil sistemlerinde gizlendiğini düşünmekteydi. Mahmut Esat'ın savunduğu “halk devleti” de bu manaya gelmekteydi. Bununla birlikte, yeni devletin girdiği istikamet Mahmut Esat'ın istediği ya da tasarladığı gibi olmamıştır. Nitekim, savunduğu temsil sistemleri kabul görmemiş, klasik demokrasi ise tartışmalı bir şekilde uygulanmıştır. Devlet, gittikçe güçlenerek, bireysel ve toplumsal özgürlüklerin alanını daraltmıştır. Bu durum karşısında aynı zamanda hükümette yer alan Mahmut Esat'ın tavrı ne olmuştur? Devletin bir baskı unsuru olarak halkın karşısında güçlenmesine bir tepki göstermiş midir? Bu sorunun cevabı, bilindiği gibi olumsuzdur. Tam tersine devletin otoriterleşmesini sonuna kadar desteklemiştir.

<sup>419</sup> TBMM Z.C, D. 1, C. 27, s. 333.

<sup>420</sup> Mahmut Esat, “Türk Müstahsilleri Birleşiniz”, *Sadâ-yı Hak*, 19 Eylül 1340, s. 1.

Nitekim 1925'den sonra devletin, birey ve toplum aleyhine güçlenmeye başladığı dönemlerde, Mahmut Esat'ın da bu doğrultuda bir tavır almaya başladığı gözlenmektedir. Profesör Yelnek'in, **"Muasır Devlet ve Hakkı"** adlı kitabından: **"Uzun zamanlar devletin gayesi, kuvvetini teyit, himayesini bahş ve hakkını teminden ibaret addedilmişti"** şeklindeki sözlerini aktaran Mahmut Esat, artık bu anlayışın geçmişte kaldığını ifade ederek, bu günkü devletin, toplumun menfaatleri için her alanda müdahaleci olması gerektiğini savunmaktaydı<sup>422</sup>. Yelnek'in devletin vazifeleri ile ilgili görüşlerine katıldığını belirtmekte ve bu görüşleri şöyle aktarmaktaydı: **"Devlet faaliyetinin derece ve şekli, fertler arasındaki münasebatın cinsine göre veya faaliyet sahasının icabatına nazaren tayin ve tahdit edilmiştir. Bu kaideye uygun olmayan ferdi teşebbüsler ikinci derecede kalır... binaenaleyh devlet, ferdi, milli ve insani olmak üzere üç kısım menfaatler ile meşgul olmağa mecburdur"**<sup>423</sup>. Görüldüğü gibi, 1920'lerin başında devletin toplum karşısında güçlenerek, bir baskı unsuru haline gelmesini önleyecek tedbirlerden bahseden Mahmut Esat, bu yılların sonuna doğru ise biraz çekingen de olsa, devletin müdahale alanının genişletilmesinden, dolayısıyla güçlenmesinden yana bir tavır sergilemekte ve bunun sınırlarını da muğlak ifadelerle belirtmeye çalışmaktadır.

İlerleyen yıllarda devletin müdahale alanının ya da egemenlik haklarının daha da genişlemesini isteyen Mahmut Esat'ın, neredeyse Faşizmin öngördüğü genişlikte bir müdahale hakkını devlete tanıdığını görmekteyiz<sup>424</sup>. Bu bakımdan ferdin, toplum karşısında ve her ikisinin birlikte, devletin menfaatleri karşısında anlamını yitirdiği görülecektir. Ancak Mahmut Esat'ın bu yaklaşımının, daha 1920'li yıllarda şekillendiğini görmekteyiz. Nitekim, Ceza Kanunu layihası Meclis'te görüşülürken, Dersim mebusu Feridun Fikri, Kanun'un siyasi hürriyetlere karşı yapılan tarruzlara verilecek cezaları düzenleyen 174. Maddesini eleştirerek, bunu yetersiz bulduğunu ve

---

<sup>421</sup> Eroğul, **Devlet Nedir?**, s. 3.

<sup>422</sup> Mahmut Esat, "Muasır Demokrasilerin İstirapları", s. 5563-5565.

<sup>423</sup> A.y.

<sup>424</sup> Mussolini'nin sarfettiği **"Devlete karşı hiçbir şey olamaz; devletin dışında hiçbir şey olamaz; her şey devletin içindedir"** sözü Faşizmin temellerini oluşturan devlet anlayışının açık bir ifadesidir. Buna göre, devlete karşı hiçbir şekilde muhalefet söz konusu olamaz. Devlet, aile hayatı, ekonomik hayat, düşünce hayatı, dinsel hayat gibi, toplum hayatının bütün yönlerini kapsar. Fert ve toplum devlet için vardır ve onun izin verdiği ölçüde hareket alanına sahiptirler (Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, s. 149-150).

artırılması gerektiğini söylediğinde, Mahmut Esat şöyle cevap vermektedir: **“diyebilirim ki siyasi hürriyetlerle alakadar olan bu madde, her medeni memlekette bu kadar şiddetli değildir... bir çok memleketlerde siyasi hürriyet bunun nısfı kadar bile müdafaa edilememiştir... Bu maddedeki siyasi hürriyetlerin cezasını teşdit edersek korkarım ki, fertlerin siyasi hürriyeti için camianın hürriyetini tehlikeye düşürmüş oluruz. Arkadaşlar! Fertlerin siyasi hürriyetleri için Türk camiasının büyük menfaatlerini, büyük âli haklarını tehlikeye ilga etmek hakkını, memleketimizde hiçbir vatandaş haiz değildir”**<sup>425</sup>. Burada toplum menfaatleri için siyasal hakların kısıtlanmasından bahseden Mahmut Esat’ın, daha sonraki yıllar bu görüşünü daha da ilerlettiği ve açık bir biçimde ifade ettiği görülmektedir. 1937 yılında kaleme aldığı bir yazısında: **“Devlet bahse mevzu olunca en fertçi en liberal sistemlerde bile fertler şahsiyetlerinden büyük bir kısmını camiaya terke mecburdurlar. Hele devletin köklerini teşkil eden aile işlerinde.. Nerede kaldı ki biz liberalliği değil, devletçiliği teşkilat-ı esasiyemizde kabul etmiş bir sisteme malikiz!. Medeniyet ilerledikçe devletin her işe karışması artıyor, artacaktır. Fertçilik iptidailiktir, devletçilik medeniliktir”**<sup>426</sup> diyen Mahmut Esat, işlerin devletin kontrolü altında olması gerektiğini söylemektedir. Evlenme ve boşanma bahsiyle kaleme aldığı bu yazısında Mahmut Esat, devletin her sosyal durumdan haberdar olması gerektiğini, ancak böylelikle, yani devlet müdahalesiyle, sorunların çözümlenebileceğini düşünmekte ve şöyle devam etmekteydi: **“hatta ben kendi hesabıma biraz daha ileri gideceğim. İcabında devlet evlenmeyi bile mecbur kılacak tedbirler alabilir. Ve bunu bile şahsi olmaktan çıkarır. Nitekim zamanımızda bunu az çok yapan milletleri görüyoruz. Mesela: evlenmeyenlerden vergi almak vesaire gibi. Devlet bu tazyikleri gittikçe arttırmak hakkına maliktir”**<sup>427</sup>. Görüldüğü gibi Mahmut Esat, devletin aile işlerini de düzenleyebileceğini belirtmekte ve Faşizm’de olduğu gibi, devletin karışamayacağı bir özel alan olmadığını savunmaktadır.

Mahmut Esat’ın devlet-toplum ve birey arasındaki ilişkiyi nasıl yorumladığını böylece izah ettikten sonra, bunun genel bir ifadesi olarak da düşünülebilecek olan

<sup>425</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 23, s. 11, 13.

<sup>426</sup> Mahmut Esat, “Kanunu Medeni İçin”, s. 2-5.

devlet-millet ilişkisini nasıl değerlendirdiğine bakmamız faydalı olacaktır. II. Meşrutiyet yıllarında kaleme aldığı bir yazısında, halkın, her şeyi devletten bekleyen bir anlayış içinde olmasını eleştiren Mahmut Esat, özellikle ihtilalden yeni çıkmış bir devletin halk için fazla bir şey yapamayacağını belirtiyordu. Hükümeti, milletin yavrusu olarak nitelediği bu yazısında, millet tarafından beslenip büyütülen hükümetin böylece ileride annesine yani millete hizmet edebileceğini, aksi taktirde ne bugün ve ne de yarın iyi bir karşılık göremeyeceğini belirtirken<sup>428</sup>, sadece devletin halka değil, halkın da devlete karşı vazifeleri olduğu üzerinde durduğu ve halk ve devleti birbirinden ayrı varlıklar olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte, 1930'larda Mahmut Esat'ın devlet ve millet arasında öngördüğü bu ayrım değişerek, yerini, devlet ve milletin bir olduğu görüşüne bırakacaktır. Devletin millettten ayrı ve ondan üstün bir varlık olmadığını dile getiren Mahmut Esat: **“Millet, devlet, hükümet ayrı şeyler değildir. Hepsi bir anlamdır ve hepsi millettir. Millettten başka bir şey yoktur. Ondan başka hiçbir şey olmayınca, her şey onun içindir. O ne derse o olacaktır. Milletin dediği olmayınca, yapılmayınca, millet istediğini yapmak için her vasıtaya başvurmak; iradesini hükmünü yürütmek hak ve yetkisine sahiptir. Hizmetçinin efendiye kafa tutmak hak ve yetkisi yoktur. Olamaz ve olmayacaktır”**<sup>429</sup> demektedir. Millet, devlet ve hükümet hepsinin bir anlamı olduğunu, onun da millet olduğunu söyleyen Mahmut Esat, devleti ya da hükümeti, milletin hizmetinde bir mekanizma olarak değerlendirmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarında devlet görüşü açısından sözleşme kuramlarını benimsemediğini ifade eden Mahmut Esat'ın, bu sözleriyle, subjektif devlet anlayışına<sup>430</sup> uygun bir tavır aldığı ve dolayısıyla sözleşme kuramlarına dayanan açıklamalar yaptığı görülmektedir. Devletin, milletin hizmetinde bir vasıta olduğunu savunurken, millete ihtilal hakkının tanınmasını istemesi de bu bapta değerlendirilmelidir. Bununla birlikte, bahsedilen millet ve devletin bir ve aynı

<sup>427</sup> Mahmut Esat, “Kanunu Medeni İçin”, s. 4.

<sup>428</sup> Kuşadalı Mahmut Esat, “Tekemmül”, Ahenk, 12 Eylül 1910. Mahmut Esat, 1923 yılında düzenlenen İktisat Kongresi'ne vekaletin ön ayak olmasını da halkın zihnindeki devlet anlayışının bir sonucu olarak açıklamıştır.

<sup>429</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 109.

<sup>430</sup> Ferdi irade tezahürlerinden ayrı olarak kolektif iradeyi savunan subjektif hukuk, milli ruh, halkın şuuru gibi, manevi şahsiyetlerin ortak benliğinden bahsetmektedir. Sosyal mukavele ve onun sonucu olarak milli egemenlik kavramını kabul eden subjektif devlet anlayışına göre, devletin iradesi, milletin iradesi ve milletin iradesi de hukukun kaynağıdır (Akbay, Umumi Amme Hukuku, s. 311-312).

şeyler olduğu ifadesinin, aşılması arzu edilen halk-devlet kopukluğunun, pratikte pek fazla gerçekleşme şansı bulamamış soyut bir ifadesi olduğunu düşünebiliriz.

Sonraki yıllarda sosyal devlet anlayışını daha belirgin olarak savunmaya başlamış olan Mahmut Esat, hayatının son yılında kaleme aldığı yazılarından birinde, kimsesiz çocuklardan bahsetmekte ve devletin bunlar için yatılı okullar açarak vs. şekillerde sahip çıkması gerektiğini “evet, her şeyi devlet yapacak” diyerek belirtmekteydi. Eskiden kalma pek çok sorun olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bunların hepsine birden el atılması ve başarılması gerektiğini söyleyerek, devletçilik prensibinin en büyük anlamının da bu olduğunu (her şeyin devlet tarafından yapılması) söylemektedir<sup>431</sup>. 1940 yılına gelindiğinde, Mahmut Esat devleti şöyle tanımlamaktadır: **“Devlet, iç bakımdan muayyen bir çağda cari ekonomik sistem icabı olan hak telakkisinin organize edilmiş maddi bir varlığı bir ifadesidir. Siyasal, sosyal, ekonomik bir müessesedir. Hak sistemine göre işledikçe meşruiyetini, bundan infihar ettikçe meşruiyetsizliğini gösterir”**<sup>432</sup>.

Sonuç olarak Mahmut Esat, devletin ortaya çıkışını Marksist teoridekine benzer bir şekilde, tarihi/iktisadi bir temelden yola çıkarak açıklamakta ve başlangıçta, devletin, topluma karşı bir tahakküm aracı olacak şekilde güçlenmesini engelleyici tedbirlerden bahsetmektedir. Ancak zaman içerisinde, iç ve dış konjonktürün etkisi altında kaldığı gözlenen Mahmut Esat’ın, giderek Faşist ve Nasyonal Sosyalist sistemlerdekine benzer bir şekilde, güçlü ve müdahaleci, bireyi ve toplumu kendisine karşı zayıf tutan bir devlet anlayışını benimsediği görülmektedir. Bu otoriter anlayışına karşın, hala halkın ihtilal haklarını savunuyor olması ise Faşizm, Nasyonal Sosyalizm, Marksizm ve demokrasi arasında gidip gelen düşüncelerinin karmaşıklığının bir göstergesidir.

### 3.6. MODERNLEŞME

Latince **modernus** kelimesinden gelen modernleşme, eski zamanlara ait (genellikle sanayileşme öncesi) toplum tipinden, zamanın toplum tipine doğru, bilim ve teknolojiye dayalı bir değişmeyi ifade etmektedir<sup>433</sup>. Böylece, bilimsel, teknolojik ve

<sup>431</sup> Mahmut Esat, “Avare Çocuklar”, *Anadolu*, 23 Mayıs 1943, s. 1.

<sup>432</sup> Mahmut Esat Bozkurt, *Devletler Arası Hak Hukuk-ı Düvel*, Ankara, A.Ü Hukuk Fak., Remzi Basımevi, 1940, s. 13.

<sup>433</sup> Kızılcılık-Erjem, *Sosyoloji Terimleri*, s. 299-300.

ekonomik gelişim düzeyi yüksek olan toplumlar ve onların temsil ettiği medeniyet, gelişmek isteyen toplumlar için bir hedef haline gelmiştir. Modernleşme, çağdaşlaşma, asrileşme, Avrupalılaşma ya da Batılılaşma terimleri, hep aynı değişim isteğini ifade etmek için kullanılmıştır. Tarih içerisinde öncelikle Doğu'dan Batı'ya akan ve orada etkileşerek, yeni bir kimlik bulan medeniyet, zaman içerisinde Batı'da ortaya çıkan ekonomik, teknolojik, bilimsel vb. gelişmeler karşısında bir denklik sağlayamamış ve bu gelişmeleri talep eder duruma gelmiştir. Bununla birlikte Batı ve Doğu kavramlarını net bir şekilde tanımlamanın bir takım güçlükleri vardır<sup>434</sup>. Ancak, genel olarak Doğu kavramıyla İslam medeniyetine ve Batı deyince de Hıristiyan Avrupa'ya atıfta bulunulmaktadır.

Osmanlı-Türk devlet adamı ve aydınları tarafından 18. yüzyıldan itibaren farkedilmeye başlayan Batı'nın üstünlüğü, öncelikle askeri ve teknolojik konularda ve daha sonra da diğer alanlarda yapılmaya başlayan yenileşme çabaları ile sonuçlanmıştır. III. Selim zamanında başlayan bu yenileşme<sup>435</sup> hareketleri, hemen karşıt tepkisini de oluşturmuş ve Batı'nın Hıristiyanlıkla özdeşleştirilen geçmişi, bu tepkinin gerekçelerinin başına yerleştirilmiştir. Bu durum, Cumhuriyet döneminde ki batılılaşma hamlesinin laik bir temele oturtulması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır<sup>436</sup>. Batılılaşmaya çalışan ülkelerde, bu isteğin toplum tarafından değil de, siyasal elit ve aydınlar tarafından yürütülmesi, aydın-halk çatışmasını ve dolayısıyla Batı karşıtlığını da arttırmıştır<sup>437</sup>. Müslüman bir toplumda daha da yoğun olarak yaşanacak olan bu kısır

<sup>434</sup> Bu konuda bilgi için bkz., Mehmet Ali Kılıçbay, *Cumhuriyet Ya da Birey Olmak*, Ankara, İmge, 1994, s. 73-84. Kılıçbay, Batı kavramının, coğrafi bağlantısının son derece zayıf, buna karşın tarihsel boyutunun vurgulu dinamik bir kavram olduğunu belirtmektedir.

<sup>435</sup> Osmanlı yenileşme hareketlerini Batılılaşma değil de, *Batılılaşma* olarak kavramlaştıran Kılıçbay, her iki kavram arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır: “Batılılaşma kelimesinin bağlantısı, bir ulusal birimin tüm kurumlarıyla ve bu kurumların içsel bağlantılarının eklemleşme tarzıyla, Batı toplumunun bir benzeri haline gelmesi süreciyledir. Batılılaşma ise, teker teker kurumların olabileceği gibi, sınıfların, toplulukların, bireylerin veyahut zevklerin, davranışların Batı'daki izafet çevrelerine göre şekillenme sürecidir” (a.e., s. 215-216).

<sup>436</sup> A.e., s. 216-218. Berkes ise, çağdaşlaşmayı laiklikle bir tutmakta ve dinsel sınırları bu nedenle de değişmez olan geleneksel kurullarla, dinsel kurulların, yalnız siyasal alanda değil, diğer tüm alanlarda da sarsılması olarak değerlendirmektedir (Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 22). Batılı olmayan toplumlarda sekülerleşme sürecinin aynı zamanda batılılaşma tarihi olduğunu söyleyen bir başka görüş için (bkz., Nuray Mert, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış, Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce*, İstanbul, Bağlam, 1994, s. 55).

<sup>437</sup> Kılıçbay, *Cumhuriyet ya da Birey*, s. 84-85.



döngünün, Cumhuriyet dönemi batılılaşmasında, radikal yöntemler uygulanmasını ya da inkılapçılığı doğurduğunu söyleyebiliriz.

Bu yöntem farklılığına değinen Mahmut Esat, Osmanlı dönemi batılılaşma hareketlerinin fazla bir yol kat edemeyişini, bu hareketi yürütenlerin ihtilalci düşünceye çekingen yaklaşımlarında bulmaktaydı. Medeni Kanun ve Ceza Kanunu hazırlarken bir meslektaşı tarafından: **“vaktiyle Osmanlı Devleti’nin muhtelif nezaretlerinde bulunmuş bir paşa, bir gün sabık mesai arkadaşlarından birisine, -bu memleket, demiş, lağır beygirlerle çektirilen eski bir arabaya benzer, fazla süratle yürütmek için beygirler zorlanırsa korkarım ki araba parçalanır ve ölür-”** şeklinde uyarıldığını belirten Mahmut Esat, bir milletin kabiliyetinin araba ve beygir kuvvetiyle ölçülemeyeceğini, bu benzetmeyi yapan Paşa’nın da Türk olmadığını ifade ederek sözlerine devam ederken, bekleyen işleri yapmak için zaman ve tekamül mefhumu olmadığını, bu işlerin birden ve en kısa yoldan başarılması gerektiğini söylemektedir<sup>438</sup>.

Mahmut Esat, inkılabı bir zorunluluk olarak görmekte ve Türk milletini asıl yoran şeyin sürat değil, tembellik olduğunu düşünmektedir. Türk modernleşmesini de kendi tarihselliği içinde yorumlayan Mahmut Esat, bunu batılılaşma olarak isimlendirmektedir.

### 3.6.1. Türk Batılılaşması Hakkında

Mahmut Esat, tarihi birbirinden kopuk parçalar olarak değil de, devam eden bir süreç olarak değerlendirmekte ve bu bağlamda son Türk inkılabının geçmişte atılan bir temel üzerine inşa edildiğini ifade etmektedir.

Mahmut Esat, 1918’de başlayan **Türk İhtilali**’nin gelişi güzel ortaya çıkmış, tarihsellikten yoksun bir hareket olmadığını, fikri hazırlık döneminin bir asır önceye, Tanzimat’a kadar gittiğini belirtmektedir. Tanzimat döneminde, Reşit Paşa ve okulunu, 1876 Meşrutiyetini edebi alanda gündeme taşıyan, Namık Kemal, Abdülhak Hamit, Şinasi, Ebuzziya ve Edebiyat-ı Cedide okulunun Avrupalı fikirlerle ilgili olarak yaptıkları yayınlar ve son olarak Jön Türk hareketinin yarattığı fikir cereyanının, bu babda değerlendirilmesi gerektiğini belirten Mahmut Esat, Türk ihtilalinin getirmiş olduğu modern müesseselerin kolaylıkla kabullenilmesinde bu uzun fikri hazırlık

<sup>438</sup> Bozkurt, “Belvü Palas Nütku”, s. 48.

döneminin etkili olduğunu söylemektedir<sup>439</sup>. Tanzimat ve Islahat Fermanlarını hazırlayan sebeplere değinen Mahmut Esat, bu konularda Naima, Âta, Cevdet Paşa, Ebulfaruk, İbrahim Haydarizade gibi tarihçileri referans olarak kaydetmektedir. Fermanların sağladığı yeniliklerin, Mithat Paşa'nın hazırladığı 1876 Anayasası ile kanunlaştırıldığını söyleyen Mahmut Esat, bununla birlikte, II. Abdülhamit zamanında Türk unsuru ve vatanının iyice zayıf düştüğünü, I. Dünya Savaşı'nın ise yıkılış sürecini hızlandırdığını belirtmektedir<sup>440</sup>.

Bununla birlikte, Atatürk İhtilali'ne kadar olan batılılaşma çabalarını başarısız bulan Mahmut Esat, bunun çeşitli sebepleri arasında, inkıpların halka maledilememiş olmasını ve ülke ihtiyaçları göz önünde bulundurulmadan, sadece dışarıyı memnun etmek için kuru bir taklitçilikle yeniliklerin yapılmasını saymaktadır.

Bir asra yakın bir zamandır Türkiye'nin teceddüt tarihinin yazıldığını söyleyen Mahmut Esat, inkılabın daima derin bir yara yüzünden kanadığını belirtir. Kendisine göre pek çok sebebi olan bu yaranın en önemli sebebi, yapılan yeniliklerin halka mal edilememesi, yani benimsetilememesidir. Bunun için gerekli olan ana unsur bir halk devleti kurulması ve ikincisi de iktisaden halkın yükseltilmesidir. Osmanlı döneminde yapılan yeniliklerden, genellikle bir şahıs veya zümrenin fayda gördüğünü söyleyen Mahmut Esat, memleketin son (1924'deki) vaziyetinin halk hükümeti kurmak için gayet uygun olduğunu belirtmekte ve geçmişten farklı olarak, son inkılabın bu eksikliği gidererek, **Türkiye Halk Cumhuriyeti'ni** kurduğunu belirtmektedir. Mahmut Esat, yapılan yenilikleri halka kabul ettirebilmek, diğer bir deyişle benimsetebilmek için en kısa yol ve bir başlangıç olarak, halka doğru iktisadî teşekküller kurulmasını göstermektedir<sup>441</sup>.

Mahmut Esat, Osmanlı dönemi batılılaşma hareketlerini taklitçi olmakla ya da radikal olmamakla eleştirmekte ve bunu diğer bir başarısızlık nedeni olarak, kabul etmektedir. 1921 yılında Meclis'te yaptığı bir konuşmada bu kaba taklitçiliğe değinen Mahmut Esat: **“Denilebilir ki ıslahat tarihimiz bir sükut, bir akamet silsilesidir... O da, ihtilalcilerimizin ve ıslahatçılarımızın dahilden ziyade harici memnun etmek için çalışmalarından neşet etmiştir. Hiçbir zaman garbın iyi kısımlarının taklidinin**

<sup>439</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 242.

<sup>440</sup> A.e., s. 243-245.

**aleyhtarı değilim. (Elhikmetü dalletüi mümin). Biz nerede hakikatı, nuru görürsek onu almakla mükellefiz. Fakat, ihtilalcilerimizin hata ettikleri bir nokta, Garbı kabataslak taklidetmekten ibaret olmuştur. Halbuki biz onun yalnız prensiplerini alacaktık. Ve bizim tatbikat sahasında, bizim memleketimize göre yeni teşkilat yapacaktık...**<sup>442</sup> demekteydi. Aynı görüşlerini 1924 yılında da savunmaya devam eden Mahmut Esat, II. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu layihısından çıkarılan 25. Maddenin kabul edilmemesinden dolayı, Türk parlamentosunun bütün dünyanın aksine hareket ettiğini belirten Yunus Nadi'ye cevap olarak, bütün dünyanın tersine hareket edilen tek noktanın bu olmadığını ifade etmiş ve: **“Bizim Teşkilat-ı Esasimiz dahi şeklen dünyanın hiçbir yerindeki Kanun-ı Esasilere benzemez. Fakat defaatle, bunun bize benzediği söylendi...”** diyerek, her meselede teferruatına kadar yabancılara benzemeye çalışmanın yanlış bir şey olduğunu söylemekteydi. Böyle yapıldığı takdirde, Türk milletinin hayatta ki anlamının inkar edilmiş olacağını söyleyen Mahmut Esat: **“Medeni dünyaya benzemek mecburiyetinde olduğumuz noktalar esasattır ve bunu kabul etmişizdir”**<sup>443</sup> diyerek, Türk inkılabının batı medeniyetine entegre olurken uygulayacağı sınırları ifade etmiştir. Mahmut Esat'ın taklitçilik konusundaki bu yaklaşımı, Mustafa Kemal'in birkaç sene önce **“Vekillerin Vazife ve Mesuliyetine Dair”** kanun tasarisını savunurken, Türkiye'deki hükümet şeklinin dünya da bir örneği daha olmadığını belirterek, mevcut hükümet şekillerinden birinin alınması gerektiğini belirten Hüseyin Avni Bey'e verdiği cevapla paraleldir. Bire bir benzemek isteği ve taklitçilik nedeniyle Türk ıslahat tarihinin çeşitli başarısızlıklara sahne olduğunu belirten Mustafa Kemal, bu konuda şöyle demekteydi: **“bir milletin saadet telakki ettiği şey diğer bir millet için felâket olabilir. Binaenaleyh bir millet, kendine göre saadet telakki edeceği bir şeye vâsıl olabilmek için tevessül edeceği esbap ve vesait kendi ruhundan çıkarsa o vakit maksada varabilir... efendiler! İmen mutlak mânasıyla ve tamamen yekdiğerine müşabih iki hükümet mevcut değildir ve**

<sup>441</sup> Mahmut Esat, “Türk Müstahsilleri Birleşiniz..”, *Sadâ-yı Hak*, 19 Eylül 1340, s. 1.

<sup>442</sup> *TBMM Z.C.*, D. 1, C. 13, s. 14.

<sup>443</sup> “Mahmut Esat Bey'le İkinci Mülakat”, *Sadâ-yı Hak*, 15 Nisan 1924, s. 1; “Türk İhtilalinin Düsturları 7”, *Sadâ-yı Hak*, 1 Haziran 1924, s. 1.

olamaz... binaenaleyh kendimizi dünya da mevcut bulunan herhangi bir hükümete benzetmek kadar hata olamaz"<sup>444</sup>.

Yukarıda, Batı'ya birebir benzetmek mecburiyeti olmadığını ve diğer bazı açılardan da farklılıklar olduğunu ifade eden Mahmut Esat, buna rağmen, ek bir açıklama yapma gereği hissetmekte ve Türkiye'nin bu maddeyi reddetmekle hiç de dünyaca kabul edilmiş bir usule karşı çıkmadığını belirtmektedir. Bu usulün dünyanın her yerinde farklı uygulandığını belirten Mahmut Esat, Fransa, Almanya, Amerika ve İsviçre örneklerini vermiş ve Amerika ve İsviçre'nin bunlar arasında en halkçı ve gelişmiş birer cumhuriyet olduğunu söyledikten sonra, eğer birileri taklit edilecekse, en halkçı olan bu ikisini taklit etmek gerektiğini söylemektedir<sup>445</sup>. Ancak Mahmut Esat'ın o yıllarda savunduğu Batı'nın sadece prensiplerinin alınarak bize göre yeniden işlenmesi ve uygulanması düşüncesi, daha sonra kendisinin de bizzat içinde bulunduğu uygulamalarla anlamını yitirecektir.

Nitekim, Medeni Kanun'un getirdiği bazı mevzuların bizim ihtiyaçlarımıza ve toplumumuza uymadığı yolundaki eleştirileri cevaplandırırken, medeni camiaya mensup milletlerin ihtiyaçları arasında bir fark olmadığını, bu nedenle milletlerin ihtiyaçlarına göre kanun yapılması gerektiği tezinin geçerliliğini yitirdiğini söyleyen Mahmut Esat, bu açıdan, kanunların milli karakterimiz itibarıyla, ihtiyaçlarımıza uygun olup olmamasının, bir önemi olmadığını ve tıpkı bir kulübe ya da partiye girer gibi, onun gerektirdiği tüm koşulların kabul edilmesi gerektiğini vurgulamaktaydı<sup>446</sup>. Mahmut Esat, Sadullah Paşa'nın Tevfik Paşa'ya yazdığı bir mektuptan (Ebuuzziya Tevfik'in Numunei Edebiyat-ı Osmaniye, s. 321-324) alıntılar vererek, yenileşme hareketlerindeki taklitçilik hakkında şu düşüncelerine katıldığını belirtmekteydi: "...**Özetle her memlekette gördüğümüz ilerleme eserleri, medeniyetin anası olan büyük mamur memleketlerin taklidi eseridir. Bir millet ilerlemenin son noktasına varıncaya kadar taklitçi, akranına üstün olursa taklit edilen olur**"<sup>447</sup>. Ancak burada gözden kaçan nokta, tıpkı az gelişmişlik-çok gelişmişlik ilişkisinde olduğu gibi taklit

<sup>444</sup> Atatürk, *Söylev ve Demeçler I-III*, I, s. 219-220.

<sup>445</sup> "Mahmut Esat Bey'le İkinci Mülakat", *Sadâ-yı Hak*, 15 Nisan 1924.

<sup>446</sup> Mahmut Esat, "Türk Kanunu Medenisi Hakkında: Kritikler", *Hukuk Gazetesi*, No: 25-26, 21 Teşrin-i evvel 1939, s. 3-4; Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?", *Medeni Kanununun 15. Yıldönümü İçin*, İstanbul, İ.Ü., 1944, s. 11.

<sup>447</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 235.

edenlerin taklit edilecek seviyeye gelmelerinin son derece güç olmasıdır. Nitekim, taklit edilerek belli bir seviye yakalanabilir ama, benzeyen hiçbir zaman asıl olanın yerini tutamaz. Böylece her şeyiyle kendine has yeni bir kimlik üretene kadar, iyi ya da kötü bir *taklit* olarak kalmaya devam eder.

Cumhuriyet dönemi batılılaşması, iki yüz yıldır devam eden bir sürecin daha kararlı bir tercihle ve inkılaplar yapmak suretiyle gerçekleşmesinde belirginleşir. Bu çok önemli inkılaplar gerçekleştirilirken, Türk toplumunun yapısal özellikleri göz önünde bulundurulmakla beraber, hedeflenen, toplumsal, kültürel ve siyasal kurumlarda temel dönüşümler meydana getirmektir. Ancak bu noktada karşılaşılmaması muhtemel tuzaklardan biri ve belki de en önemlisi de, bu değişimin sindirilememesi ve sadece “benzeme” veya “taklit” şeklinde bir yüzeysellikte algılanarak, dahil olunmak istenen uygarlığa herhangi bir katkıda bulunulamamasıdır. Burada “katkı” derken kastetmek istediğimiz, gerçekleştirilen inkılapların, batılı kültürel, toplumsal ve siyasal yapı ve kuruluşları bize aktarmaya çalışırken, onları bize ait değerlerle harmanlayarak yeniden üretime niteliğine sahip olup olmamasından bahsetmekteyiz ki, inkılabın başarısı biraz da buna bağlıdır. Ancak, Mahmut Esat’ın hukuk inkılaplarından bir on yıl sonra sarfettiği sözleri, böyle bir kaygıyı hissetmediğini göstermesi açısından manidardır. Görüldüğü gibi geçmişte savunduğu düşüncelerin tersine, Batı’da kabul görmüş hak ve vazifeleri kendine göre şekillendirmek yerine, onları olduğu gibi kabul etmek gerektiğini söyleyen Mahmut Esat, günümüzde de aynı medeniyet ailesine ait olan toplumlarda sıklıkla uygulanan ve doğal kabul edilen bir yöntemi savunmaktadır. Ancak, farklı bir medeniyete bağlı olup da, medeniyet değiştirme çabasında olan bir toplumda bu durum, o derece doğal karşılanmamakta ve farklı bir nitelik kazanmaktadır<sup>448</sup>. Bu açıdan, Mahmut Esat’ın yukarıda yaptığı savunmalar, aynı zamanda yapılan işleri bir batı taklidi olarak kabul ettiğini göstermesi açısından ilgi

<sup>448</sup> Nitekim, Türkiye’deki durumun bu farklılığını ve jakoben niteliğini Sausei Halle, *Reception des codes européens en Turquie* adlı eserinde şöyle vurgulamaktaydı: “İslam devletlerinin en kuvvetlisi, bin yıldan çok süren İslam geleneklerini altı ay içinde yıkıyor; filhakika bu tahavvülün esası, yeni medeni Kanun ile yeni Ceza Kanunu ve yeni Borçlar Kanunu’nun yürürlüğe girdiği 4 İlk Teşrin 1926’dan itibaren gerçekleşmiştir. Hazırlanmamış bir muhitte Müslüman hukuku, bu kadar aza bir zamanda nasıl oldu da müthiş bir şekilde çöktü? Bu toptan değişmeyi anlamak için, hukukunun yeni fikirlere, halkın yeni ahlak ve adete intibakı bahis mevzuu olmayıp, doğrudan doğruya bir inkılap, yani, fikirler ve adetlerin bundan böyle kendisine uymak zorunda kalacağı bir takım yeni

çekicidir. Bununla birlikte bu medeniyetin, dış baskılar sonucu parça parça değil de bir bütün olarak alınması kararı, onu Osmanlı örneğinden ayıran en önemli özelliğidir. Farklı bir tarihsel ve zihinsel dünyaya ait bir toplumda, bu tarz radikal değişimler ister istemez taklitçi bir görüntü sergilemekle beraber, en azından teorik düzlemde Türk inkılabı, Batı medeniyetini kendine mal etme, onun bir parçası olma azim ve isteğini içermesi bakımından taklitçiliğin ötesinde bir anlama sahiptir.

### 3.6.2. Son Türk İnkılabı: Topyekün Batılılaşma

Savaşlarda üst üste yaşanan yenilgiler, Osmanlı seçkinlerinin bakışlarını Avrupa'ya çevirerek, onları incelemeye başlamalarına ve sonuçta Osmanlı'nın Avrupa karşısında geri kaldığını ve onu yakalaması gerektiğini kabul etmelerine sebep olmuştur. Bu tarihten itibaren en fazla tartışılan mevzulardan biri, Batı'nın hangi yönleri alınmalıdır? sorusu etrafında cereyan etmiştir. Batı'nın sadece tekniğinin alınmasını isteyen Ahmet Mithat Efendi'den, Ziya Gökalp'e kadar genellenecek farklı fikri yapılara sahip bir çok sayıda Osmanlı aydını, Batı'nın, ilim ve tekniğinin alınmasını, ancak kültür ve zihniyetinin alınmaması gerektiği konusunda hemfikirler. Buna mukabil, II. Meşrutiyetle birlikte Garpcılar olarak bilinen bir grup ortaya çıkmış ve batılılaşmayı toplumun en temel sorunu olarak sunmaya başlamışlardır. Bunlar içerisinde en radikal isim olan Abdullah Cevdet ve çevresindeki bir grup, mevcut yapının tamamen terkedilerek, sadece teknik alanda değil, kültür ve zihniyet alanında da batılılaşmak gerektiğini savunmaya başlamışlardı. Abdullah Cevdet, bunun sağlanabilmesi için eğitime önem vermekte ve Batı'nın önemli eserlerinin Türkçe'ye tercüme edilmesi gerektiğini savunmaktaydı. O'nun bu düşünceleri, süre gelen kısmi batılılaşmadan yana olan Celal Nuri ve çevresi tarafından tepkiyle karşılanmış ve "Avrupa'ya karşı modernleşmek" sloganı eşliğinde, geleneksel kültürün iyi yanlarının korunması gerektiği ileri sürülmüştü<sup>449</sup>. Batının üstünlüğünü tartışmasız bir

---

müesseselerin zorla ithali keyfiyetinin bahis mevzuu olduğu unutulmamalıdır" (Arık, "Profesör Mahmut", s. 32).

<sup>449</sup> Hanioglu, *Abdullah Cevdet*, s. 357-363. Uygarlığın bir bütün olduğu ve bu nedenle her alanda batılılaşma düşüncesi, Kılıçzade Hakkı, Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu gibi aydınlar tarafından da seslendirilmekteydi (François Georgeon, *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*, 2. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 1986, s. 104; Nuray Mert, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, C. 2, İletişim, s. 203). İctihad'dan ayrılarak, Serbest Fikir (kapatıldıktan sonra, Uluvvet-i Fikriyye) dergisini yayımlamaya başlayan batıcılardan Celal Nuri ise, *tam batıcılığın* Osmanlı Devleti'ni Avrupalı devletler karşısında bir

şekilde kabul eden, batılılaşma düşüncelerinde geleneksel değerleri ve dini dışlayan ve bunlarla ilgili bağlardan kopuk, tamamen batılı değerlerle donatılmış bir nesil isteyen tam batıcıların bu görüşlerinin Cumhuriyet dönemi inkılapçıları üzerindeki etkileri gözden kaçmamaktadır<sup>450</sup>. Batılılaşmanın kısmen değil de topyekün olarak yapılmasının savunulması, bir başka açıdan, Batı medeniyetinin, artık mevcut medeniyete her bakımdan üstünlüğünün kabul edilmesi ve ona teslim olunması anlamına gelmekteydi<sup>451</sup>.

Türk inkılabının yüzünün Batı'ya ve batılılaşmaya açık olarak yöneldiği zamanlarda, topyekün batılılaşmanın en güçlü savunucularından biri de Mahmut Esat'tır. 1925 yılında eski usul komisyonları kaldırırken yaptığı konuşmasında: **“Türk ihtilalinin kararı, batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar demirle, ateşle yok edilmeğe mahkumdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı oldukları gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletimizin dileklerine göre iş başarmaya borçluyuz”**<sup>452</sup> diyen Mahmut Esat, Türk inkılabının (ve de halkının) batı medeniyetine dahil olma azmini belirtirken, aslında oldukça farklı tarihi süreçlere dahil olan bir toplumun, zihinsel ve sosyal dönüşümünü sağlamak için Medeni Kanun'un aracı olarak görülmesi işlevi de açığa çıkmaktadır. Bu durumda önce üst yapısal kurumların getirilmesi ve daha sonra toplumun ve şartların buna uydurulması veya buna göre düzenlenmesi düşünülmektedir. Bir yeniden inşa ve toplum mühendisliği söz konusudur. Bu kavram jakobenliği de içermektedir.

---

uydu durumuna getireceğini ileri sürmekteydi (Şükrü Hanioglu, “Batıcılık”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. 5, s. 1386).

<sup>450</sup> Batıcıların 1912 yılında yaptıkları ve *İctihad*'ın 55. (Kılıçzade Hakkı, “Pek Uyanık Bir Rüya”) ve 57. sayılarında yayınlanan 21 maddelik programın Atatürk inkılaplarının bir taslağı olduğu konusunda bkz. İlianoğlu, “Batıcılık”, s. 59-63; Mert, *Laiklik Tartışmasına Kavramsal*, s. 60.

<sup>451</sup> Bu düşünceyi 1919 yılında Malta'da kaleme aldığı kitabında açıkça dile getiren Ahmet Ağaoğlu, İslam ve Buda-Brahma medeniyetlerinin, Batı medeniyeti karşısında yenildiğini şu sözlerle dile getirmekteydi: **“Mağlubiyet nedir? Başkasının şahsiyetini kabul ve iradesine tabi olmak değil midir? Bu kabul ve tabiiyet ihtiyari olsun, cebri olsun mağlubiyettir. Bu nokta-i nazardan gerek İslam ve gerek buda-Brahma medeniyeti mağlupturlar. Garp medeniyetinin şahsiyet ve hususatını kabul, onun iradelerine tabi olmak mecburiyetindedirler”**. Bu gereklilik (Batılılaşma) ortaya çıktıktan sonra ise onu parçalayarak almanın hiçbir mantığa sığmayacağını belirtmektedir (Ağaoğlu, *Üç Medeniyet*, s. 10, 14).

İsviçre Medeni Kanunu'nun alınmasından sonra yapılan bir takım eleştirilerden bahsederek bunları cevaplayan Mahmut Esat, batı medeniyetinin iyi ve kötü yanları olduğu ve bu nedenle iyilerin alınarak kötülerin atılması gerektiği konusundaki görüşleri eleştirerek şöyle demektedir: “ **bence, medeniyet bir küldür. Ya olduğu gibi alınır, yahut alınmaz. Bundan başka bir noktaya daha ilişmek isterim. Bu günkü (1925) İslam medeniyeti enstitüsyonlarının hangi iyi yanı kalmıştır ki, batı medeniyetinin iyi ve kötü yanları hakkında kritikler yapabilelim?!. ... bu kanun Batı medeniyetinin süzölmüş en temiz bir kültür dergisidir**”<sup>453</sup>.

Görüldüğü gibi Türk toplumunu batı medeniyetine entegre etme noktasında Mahmut Esat'ın tutumu bütüncül ve tavizsizdir. Mahmut Esat, Abdullah Cevdet'in aksine, bu sürecin yavaş yavaş gerçekleşmesini beklememek gerektiğini düşünmekte ve en kısa yoldan ulaşılması gereken hedeflere varılması gerektiğini savunmaktadır. Bu açıdan Batılılaşmada inkılapçı bir üslup kullanılmasından yana olan Mahmut Esat, bununla birlikte, diğer batıcılar gibi eğitimin Batı kültürünün alınması açısından önemli olduğunu kabul etmekteydi. Bu bakımdan tercüme işlerine özel bir önem veren Mahmut Esat, bir an evvel bütün Avrupa külliyatının incelenerek, bir sıraya konulması ve büyük bir hızla Türkçe'ye çevrilmesi gerektiğini söylemekteydi. Mahmut Esat, asırların mahsulü olarak ortaya çıkmış eserlerin Türkçe'ye kazandırılmasının, büyük müellifler yetişmesine sebep olacağını düşünmektedir<sup>454</sup>. Henüz bir ansiklopedimizin dahi olmadığını söyleyerek, bunun tercüme yolu ile en kısa zamanda yapılması gerektiğini belirtmektedir: “... **mütekamil milletlerin ansiklopedileri hazır. Bize düşen, bazı ilavelerle bunları tercümedir. Lafı uzatmayalım: Biz büyük bir teşkilatla garbın bütün klasik ve ana eserlerini dilimize, süratle çevirmek ıstırarındayız. Eski Yunan ve Roma asarını da ...**”<sup>455</sup>.

Türk inkılabının kısaca garphlaşmak olduğunu düşünen Mahmut Esat, yapılması gerekli en önemli işlerin başında zihniyetlerin batılılaşması olduğunu söylemektedir.

<sup>452</sup> Bozkurt, “Türk Medeni Kanunu”, s. 11.

<sup>453</sup> A.y.

<sup>454</sup> “Mahmut Esat Bey'le Enteresan Bir Hasbihal”, *Hareket*, 25 Eylül 1929.

<sup>455</sup> Mahmut Esat, “İnkılabın Eksikleri”, *Anadolu*, 26 Ağustos 1931. Tercüme edilmesi gereken eserler arasında, Türk tarihini anlatan kitaplara öncelik verilmesini isteyen Mahmut Esat, bunlar arasında Şemsettin Altay'ın *Mufassal Türk Tarihi* adlı 5 ciltlik eseri ile Wooley'in *Sümerliler*, Leon Cahon'un *Asya Tarihi ve Methal* adlı bir ciltlik kitabını saymaktadır (Mahmut Esat, “Türk Tarih Kongresi”, *Yeni Sabah*, 15 Kasım 1943, s. 1).



Mahmut Esat: **“madem ki garpllaşıyoruz, garp zihniyetini, garp kafasını, garp görüşünü de bize nakletmek lazımdır. Yeşil sarık üstünde silindir şapka tutunamaz. Bu yeni zihniyeti ilim verecektir”**<sup>456</sup> derken, batılılaşmada geleneksel ve dinsel unsurları dışlayan ve tamamen Avrupalı değerlerle donatılmış birey ve toplumu arzulayan Abdullah Cevdet ve diğerlerinden farklı düşünmemektedir. Zihniyetin de batılılaşması isteği, bir anlamda batılılaşmanın ya da inkılabın, ileride herhangi bir zorlama olmaksızın kendisini üretebilen bir noktaya gelmesini sağlama açısından da gereklidir.

Mahmut Esat, 1940’larda Batı medeniyetinin unsurlarına, aynı zamanda onun gücünü sembolize eden bir yenisini daha eklemiştir. Silah. Bu dönemde tartıştığı konuların başında, güçlü devletlerin izlediği yayılcı siyaset ve II. Dünya savaşı nedeniyle silahlanma gelmektedir. 20. asırda medeni olmanın şartlarından birinin de bütün modern araçları ve donanımıyla bir ordu oluşturmak olduğunu söyleyen Mahmut Esat, modern ordunun modern medeniyetin bir sonucu olduğunu söylemekte ve bunun da motoru yaparak yani sanayileşerek başarılacağını söylüyordu. Ancak henüz motoru yapma gücüne ulaşamadığını belirten Mahmut Esat, bunun devletçilik sayesinde başarılacağını belirtmekteydi<sup>457</sup>. Medeniyetin silahtan başka bir şeyde aranmayacağı gibi ilginç bir ifade kullanan Mahmut Esat, dünya kurulduğundan beri insanlığın haklarını silah aracılığıyla koruduğunu belirterek: **“Benim silahı medeniyet ölçüsü olarak alışıma sebep, bir kere bu realitedir. Silaha verdiğim önemi başka şeylere sarfetmeyi çok arzuldurdum. Fakat bu arzuyu, milletimden önce başka milletlerin fiiliyata dökmesini isterim”** diyerek, silahı ilk önce Türk milletinin bırakmaması gerektiğini savunmakta ve **“silahsız medeniyet yaratmaya çalışan milletler, boyunlarını esaret zincirine uzatmaktadır... Harp verem mikrobuna benzer. Zayıfı nerede görürse ona musallat olur. Güçlüden kaçır. İşte silahın medeniyete bir hizmeti daha...”** diyerek, Rusya, İngiltere, Amerika ve Almanya gibi bütün ileri milletlerin silahlandığını ve bizim de silahlanmamız gerektiğini, bunun her şeyden önce gelen bir milli borç olduğunu söylemekteydi<sup>458</sup>. Barışı silahın sağladığını, dünyanın en ileri ve medeni milletlerinin en çok silahlanmış milletler olduğunu

<sup>456</sup> Mahmut Esat, “İnkılabın Eksikleri”, Anadolu, 26 Ağustos 1931.

<sup>457</sup> Bozkurt, Atatürk İhtilali I-II, s. 205.

söyleyen Mahmut Esat: **“Düşündükçe silahı, medeniyet ölçüsü olarak alacağım geliyor”** diyerek, savaş iyi bir şey olmasa da ona hazır olmak gerektiğinin altını çizmektedir. Bu arada medeniyetin bir tanımını da yapan Mahmut Esat: **“Her görümden herhangi bir milletin kuvvetli, güçlü olmasıdır. Kültür, ahlak, terbiye, teknik, zanaat vs. bakımlarından...”**. Silahı bir medeniyet yaratıcısı, modern medeniyetin kurucusu olarak tanımlayan Mahmut Esat, yüksek medeniyete sahip olmayan bir milletin, diritnot, uçak gibi hiçbir modern silahı kullanamayacağını belirtmekteydi<sup>459</sup>. Mahmut Esat’ın silah ve silahlanma ile ilgili görüşlerini medeniyetle bağlantı kurarak savunmaya çalışması, devletlerin takip ettiği yayılmacı siyasetler karşısında, Türkiye’nin bir hedef haline gelebileceği kaygısından doğmaktadır. Bu bağlamda güçlü ve yeterli silaha sahip olan devletlerin, ekonomik, teknolojik vb açılardan gelişmiş devletler olduğunu söyleyen Mahmut Esat, Türkiye’nin bu konudaki eksikliğini bir an evvel gidermesi gerektiği üzerinde durmaktadır.

Sonuç olarak, 1925’lerin ilk yarısına kadar Batılılaşmayı savunan, ama bu konuda radikal bir tutum takınmayan Mahmut Esat, bu tarihten sonra topyekûn ve kayıtsız şartsız batılılaşmadan yana bir tavır sergilemektedir. Yeşil sarık üstünde silindirik şapkanın tutunamayacağını söyleyen Mahmut Esat’ın savunduğu batılılaşma anlayışının en önemli özelliği, geleneksel ve dinsel bağlardan arındırılmış, laik bir zihniyet dünyası ve kurumlaşma yaratmak arzusudur ki, bu, hem bir kalkış noktasıdır ve hem de hedefdir. Nitekim, Doğulu yani Müslüman bir toplumu Doğu’lu yapan bağlar gevşemedikçe ya da sahip olduğu zihniyet değişmedikçe, Hıristiyan Batı’ya ait kaidelerin anlaşılması ve dolayısıyla da benimsenmesi dahi mümkün olmayacaktır.

### 3.7. DİĞER BAZI KONULARDAKİ DÜŞÜNCELERİ

#### 3.7.1. Hukuk

Sosyal hayatı düzenleyen ve kamu kudreti tarafından bir müeyyideye bağlanarak desteklenen kurallar bütünü olarak tanımlanan hukukun<sup>460</sup>, oluşumunu açıklayan başlıca iki ana mektep bulunduğunu daha önce belirtmiştik. Kısaca akıldan doğan, bireyi esas

---

<sup>458</sup> Mahmut Esat, “Silahlı Türk”, *Yeni Sabah*, 2.12.1943, s. 1.

<sup>459</sup> A.y.

<sup>460</sup> Bu nevi tanımlar için bkz., A. Şeref Gözübüyük, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme Enstitüsü, 1973, s. 6; Nuri Bilge, *Hukuk Başlangıcı Dersleri*, Ankara, 1972, s. 22; Şener Akyol, *Medeni Hukuka Giriş*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995, s. 3-4.

alan ve her tarafta uygulanabilecek üstün bir hukukun varlığını kabul eden bir hukuk kuramı olarak tanımlayabileceğimiz Tabii hukuk ile hukukun muhit ve hayat şartlarından doğduğunu söyleyen Tarihi hukuk. Bunlardan başka, Pozitivizm ve Tarihi Maddecilik akımları da sözkonusudur<sup>461</sup>. Deney ve gözlemden yola çıkılarak hukukun oluşturulması gerektiğini savunan Pozitivizm etkili olmadı. 19. Asrın ikinci yarısından itibaren Karl Marks tarafından ileri sürülen Tarihi Maddecilik akımı ise, hukukun yalnız ruh ve zihniyetin bir ürünü olmadığını ileri sürerek, hukuk kurallarının oluşumunda üretim ilişkilerinin belirleyici olduğunu savunmaktaydı. Bu görüşe göre, sosyal ve ekonomik hayatın doğal gelişimi gözlenerek, bunu kolaylaştıracak çareler aranmalıydı<sup>462</sup>.

Bu bağlamda, hukuku: **“herhangi bir medeniyet devri hayat icabatının formül haline konmuş prensibi olarak kabul ediyorum”**<sup>463</sup> diyen Mahmut Esat, görünüşte yukarıda saydığımız üç akım için de (pozitivizm hariç) geçerli olabilecek bir tanımlama yapmaktaydı. Bununla birlikte, onun tarihi hukuk anlayışını benimsemediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Nitekim daha önceki bir zamanda Montesquieu'nun milletlere göre hukuk tezinin artık geçerliliği kalmadığını söyleyerek, açıkça bu mektebin tezlerinin karşısında olduğunu ifade etmişti<sup>464</sup>. Devrimlerin birer hukuk müessesesi olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bu görüşünü ispatlamak için 18. asır ihtilallerinin hukuka yansımalarından bahsederek, şöyle demektedir: **“On sekizinci asır ihtilalleri hep (libéralisme)i, (individualisme)i ifade ettiler... Onun için o devirlerin hukuku hususiye ve ammesinde liberal prensipler müessir oldular. Sonra zamanda, zamanların icaplarına göre bu prensipler yerlerini az çok camiacılık sistemlerine (sociale systéme) bırakmaya mecbur oldular. Çünkü hayat bunu icap ettiriyordu. Bu icabat önünde, vaktiyle mutlak surette liberal olan kanunlar da, yavaş yavaş camiacılık prensiplerini kabul etmeye başladılar. Yirminci asır devrimlerini kısaca düşünürsek göreceğiz ki aynı hal bunlarda da müessir olmuştur”**<sup>465</sup> demekte ve bu defa da Rusya'daki Komünist hareketlerin hukuk

<sup>461</sup> Umar, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 15-20; Üçok, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 160-168.

<sup>462</sup> Üçok, a.e., s. 168.

<sup>463</sup> Mahmut Esat Bozkurt, “Önen Türk Devrimi Bakımından I”, *Hukuk Gazetesi*, No: 8, 31 Mart 1936, s. 2-3.

<sup>464</sup> Medeni Kanun ile ilgili kısım s. 128-129.

<sup>465</sup> A.e., s. 2-3.

üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir. Aynı şekilde, Alman Nazi devrimi ve İtalya Faşist rejiminin de kendi ülkelerinde uygulanan hukuk üzerindeki etkilerinden bahsetmektedir<sup>466</sup>. İhtilallerin ve siyasal rejimlerin hukuk üzerindeki etkisinden bahsederken, esasında tarihi materyalizmi savunan Mahmut Esat, hukukun en doğru tarifini Marks'ın yaptığını belirtmektedir.

Diğer hukuk kuramlarının tersine, hukuk nedir ve nasıl olmalıdır? soruları sorulmamış olan Tarihi Materyalist doktrine göre, toplum düzeninin temelini üretim ilişkileri belirlemekte, yani, hukuki ve siyasal sistem, ekonomik yapının üzerine ve onun gereklerine göre inşa olmaktadır<sup>467</sup>. Mahmut Esat da esasında bu doktrinin üretim ilişkilerini temel alan anlayışını ya da metodunu benimsemektedir. **“Metodu keşf Marx’a nasip oldu. Marx, (Contribution a la critique de l’économie politique- İktisat İlmi Tenkitine Yardım) adındaki eserinin meşhur mukaddemesinde Hegel’i tenkit ederken, hukukun bizzatıhi kendisini izaha muktedir olmadığını ileri sürer. Yani hukuk kendi kendini anlatamaz. Bu tez, Marx’ın (Matérialisme historique- Tarihi Maddecilik) belli başlı seki taşlarından birisi oldu”**<sup>468</sup> diyen Mahmut Esat, hukukun en doğru analizini ve terkiğini Marx’ın yaptığını ifade ediyordu. Hukuk tanımında Marx’a katıldığını belirten Mahmut Esat: **“bana da öyle geliyor ki: Marx bunda çok haklıdır. Hukuk; hayat icabatının bir tecellisidir, bir tezahürüdür. Yoksa kendi kendine bir tecelli değildir. Zaten biraz önceki misallerimiz bu görüşü teyit eden vakıalar değil midirler?”** demektedir<sup>469</sup>. Bununla birlikte Mahmut Esat, 1940’da yazdığı kitabında, hukuku açık bir şekilde tarihi materyalist bir bakışla tanımlamakta ve şöyle demektedir: **“Bize göre hak, insanlığın her hangi bir çağında ve her hangi bir memlekette carî ekonomik sistemin formül halinde bir ifadesidir”**<sup>470</sup>. Türk İhtilalinin hukukiyatının nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde duran Mahmut Esat, Türk Devriminin tam ferdiyeci ve liberal olmamakla birlikte, kamil manasıyla camiacı, yani sosyal de olmadığını belirtmektedir. Mahmut Esat, Türk devriminin bu iki sistemin bir karışımından meydana geldiğini söyleyerek, Türk ihtilali bakımından, hukukun fertlere belli bir hareket sahası sağlamakla birlikte, devletçi bir

<sup>466</sup> A.y.

<sup>467</sup> Üçok, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 168.

<sup>468</sup> Bozkurt, “Önen, Türk Devrimi”, s. 3.

<sup>469</sup> A.y.

hukuk (öner), daha doğru bir tabirle (interventioniste) karma bir hukuk olduğunu ifade etmektedir. Yani ne liberalizmde olduğu gibi fert devlet içindir ve ne de Komünizm’de olduğu gibi sadece devletin malı değildir. Türk ihtilali açısından, devlet gerekirse fert için ve fert de gerekirse devlet içindir. Türk ihtilali açısından hukukun (öner) bu olduğunu söyledikten sonra, kanunların bu açıdan değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir<sup>471</sup>. Mahmut Esat’ın bu açıklamalarına baktığımızda, Türk hukukunu etkileyen unsurun Türk ihtilali olduğunu görmekteyiz. Türk ihtilalinin de zamanın gerekleri sonucu ortaya çıkmış ve akla göre yürütülen bir hareket olduğu göz önünde bulundurulursa, -ki Mahmut Esat, Türk ihtilalinin ekmeğın değil öncelikle baylığın bir verimi olduğunu söylemektedir<sup>472</sup> - Mahmut Esat’ın tarihi materyalizmi en doğru metod olarak kabul etmekle birlikte, ne Türk ihtilalini ve ne de hukukunu ona dayandırarak açıklayamadığı görülmektedir.

Mahmut Esat, modern hukuk ilminin vahdete doğru gitmekte olduğunu ve bunun bir esas olarak kabul edildiğini belirtirken, açık olarak tabii hukuk anlayışına dayanmaktadır. Ona göre, bu günkü cereyanlara bakılırsa, insanlık kısa bir zaman içinde bir tek Ceza ve Medeni Kanunla idare edilecektir. Her gün yapılan kongrelerin buna önemli bir delil teşkil ettiğini belirten Mahmut Esat, ancak jüri müessesesinin bu vahdeti bozabileceğini belirtmektedir<sup>473</sup>. Mahmut Esat, jüri müessesesini sadece Türk toplumuna uymadığı için değil, bir pozitif hukuk müessesesi olması dolayısıyla esasına da karşıdır. Çünkü ona göre jüri, hukuk ilminin değil, tarihin bir verimidir. Avrupa’da ortaya çıkan bu müessesesinin uygulanma sebebinin o toplumların içtimaî yapısından kaynaklandığını belirten Mahmut Esat, jürinin ilk önce İngiltere’de ortaya çıktığını, çünkü bu toplumda halkın, zedegan ve avam olmak üzere ikiye ayrıldığını ve jürilerin her iki sınıf halkın temsil edilebildiği bir yargı organı olarak ortaya çıkmak mecburiyetinde kaldığını belirtmektedir<sup>474</sup>.

---

<sup>470</sup> Bozkurt, *Devletler Arası Hak*, s. 9.

<sup>471</sup> Bozkurt, “Öner, Türk Devrimi”, s. 3

<sup>472</sup> Bozkurt, *Atatürk İhtilali I-II*, s. 127.

<sup>473</sup> Mahmut Esat Bozkurt, “Jüri Meselesi”, *Hukuk Gazetesi*, No: 16, 1 İkinci Teşrin 1936, s. 3. Almanya Hukuk usulü Muhakemeleri Kanunu alındığı zaman, Mahmut Esat’ın isteği ile Jüri bunun dışında bırakılmıştı.

<sup>474</sup> A.y.

Tabii hukuk anlayışının önemli özelliklerinden biri de ikili bir hukuki yapı öngörmesidir. Yani tabii hukuk, uygulanmakta olan pozitif hukukun üzerinde ve değişmez olarak sayılmıştır. Varolan hukuktan daha üstün ve değişmez bir hukuk olduğu varsayımı, Mahmut Esat'ın düşüncelerinde de görülmektedir. Jüri müessesesini eleştirirken, onun tarihin bir verimi olması nedeniyle her millete uygulanamayacak niteliği ve pozitif bir hukuk müessesesi olması, bu nedenle önemlidir. Dolayısıyla Mahmut Esat'a göre hukukun belirlenmesinde toplumun coğrafi, kültürel, geleneksel şart ve ihtiyaçlarının bir önemi yoktur. Akıl ve bilim yoluyla, değişmez, evrensel ve üstün hukukun bulunması ve uygulanması gerekmektedir. Bu bakımdan tam bir tabii hukuk yanlısı olarak ortaya çıkan Mahmut Esat'ın, düşüncelerinde tarihi materyalizme ayırdığı yer ise hayranlıktan daha öteye gidememiştir.

### 3.7.1.1. İslam Hukuku

Bir tabii hukuk yanlısı olan Mahmut Esat, sadece İslam memleketlerinde uygulanabilecek dinsel kaynaklı bir hukuku nasıl yorumlamaktadır? Doğal olarak bu sorunun cevabının olumsuz olması beklenmelidir. Ancak, Mahmut Esat İslam Hukuku'nun özüne ilişkin olarak, bildiğimiz kadarıyla, olumsuz hiçbir yargıda bulunmamıştır. Mahmut Esat'ın, üniversite yıllarında ve hemen sonrasında İslam Hukuku'na göre çeşitli meseleleri açıklamaya çalıştığı yazıları bulunmaktadır. Bu yazıları daha çok İslamî nitelikli ve İttihatçı olan **Hikmet** gazetesinde<sup>475</sup> yer almıştır<sup>476</sup>.

1921 yılında kaleme aldığı bir yazısında, İslam hukukunun gerek kamu hukuku ve gerekse bütünü itibarıyla, teorik açıdan çok güzel olduğunu **“Türk-Osmanlı halk camiasının siyah bahtında parlayan bir yıldızdı”** sözleriyle ifade eden Mahmut Esat,

<sup>475</sup> Hikmet Gazetesi Filibeli Ahmet Hilmi tarafından 21 Nisan 1910-28 Eylül 1912 yılları arasında çıkarılmıştır. İlerici nitelikte İslam bir gazete olan Hizmet, amaçlarını: **“esbabî inhitatımızı”** anlamak ve **“intibah-ı İslam'a”** katkıda bulunmak diye belirtmektedir. İslam birliğinin toplumu kurtaracağı tezini savunan gazete, **“şahsiyeti ma'neviye ve din-i millet hatırı için”** İttihat ve Terakki'yi desteklediğini belirtmekteydi. Edebiyat, siyaset, felsefe, hukuk ve din gibi bir çok konuların yer aldığı gazetede yazarlar arasında; Ahmet Ağaoğlu, Yunus Nadi gibi isimler de yer almaktaydı. Geniş bilgi için (bkz., Ahmet Koçak, **“Hikmet Gazetesi İncelemesi, Tahlili Fihrist ve Seçilmiş Metinler”**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, M.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları, 2000.

<sup>476</sup> Mahmut Esat, **“Nikah-ı Mualekerah Sahih mi Değil mi?”**, **Ahenk**, 10 Teşrin-i sâni 1910; **“İçtimâfiyyat; Yanlış Telakkilerden: Teaddüt-i Zevcevat I”**, **Hikmet**, sa: 45, s. 7-8; **“İçtimâfiyyat; Yanlış Telakkilerden: Teaddüt-i Zevcevat II”**, **Hikmet**, sa: 48, s. 7-8; **“Teracim-i Ahval: İslam'da Mezâhir-i Hukukıyyûn-I”**, **Hikmet**, sa: 46, s. 5-6; **“Teracim-i Ahval: İslam'da Mezâhir-i Hukukıyyûn-II”**, **Hikmet**, sa: 47, s. 7-8; **“Teracim-i Ahval: İslam'da Mezâhir-i Hukukıyyûn-III”**, **Hikmet**, sa: 51, s. 7; **“İntikâdât: Ne Yüzle Çıkabiliyoruz?”**, **Hikmet**, sa: 63, s. 4; **“Musâhabe: Ser muharrirlik Ne Kadar Zor İmiş!”**, sa: 67, s. 2-3.

ancak bu hukukun pratikte uygulanamadığını söylemekteydi<sup>477</sup>. İslam hukukunda “vazife ve mesuliyet” kavramına çok önem verildiğini belirten Mahmut Esat, başa geçenlere yüklenen sorumluluktan bahsederek, bunun halkçı bir yaklaşım olduğunu ifade etmekteydi: “İslam Hukuku vazife ve mesuliyet meselesine çok ehemmiyet verdi. Bilhassa, “Hukuk-ı İbad” klişesi içinde “Hukuku Amme” ile alakadar işlerde, reisleri çok sıkı fıkı bir kontrol altında bulundurdu. Bilhassa (Cihar yar-ı gūzîn) devrinde her halife intihabını müteakip, müntehip halife canından siyaseti devlete dair irat olunan hutbeler, geçmiş asırların karanlık hukuku esasiye zihniyetinde yanan bir yıldız, inleyen, kanayan beşeriyetin meçhul istikbalinde halk hükümetine doğru yol açan bir güneşti..” Ancak bu hukukun Osmanlı devrinde fazlaca ve gerektiği gibi uygulanamadığına değinen Mahmut Esat: “Osmanlılar saltanatında Hukuku Esasiye, İslam’ın (ala hükkam es sultaniyesi) idi. Fakat çok nadir tatbik olundu. Tatbik olunduğu zaman ise camiaya karşı irtikap olunmuş bir günahın vazife ve mesuliyetini tebeyyün (ortaya çıkarma) edecek bir tarzda değil, ya bir sultanın keyfi idaresine muhalefet edenlere veya bir hizbin emeline muvafık hareket etmeyen sultanlara karşı reva görüldü”<sup>478</sup> diyen Mahmut Esat’a göre İslam Hukuku sahip olduğu bütün yüksek prensiplere rağmen, İslam devletleri bir şahıs ya da zümre elindeki “teokratik devlet facialarından” kurtulamamışlardır<sup>479</sup>. Görüldüğü gibi Mahmut Esat, İslam hukuku yerine eleştirilerini bu hukuku yorumlayanlara ve uygulayanlara yöneltmektedir. Bununla birlikte, bu hukuku ihya etmekten bahsetmeyen Mahmut Esat, 1924’den itibaren İslam hukukuna yönelik eleştirilerini sıralamaya başlayacaktı.

Mahmut Esat’ın ilk eleştirisi, bu kanunların 13 asır önce “Bağdat çöllerinde” yazılmış olan eski kanunlar olmasıdır. İkinci eleştirisi ise bu kanunların Türkleri değil, Arapları temsil ediyor olmasıdır<sup>480</sup>. Bununla birlikte İslam hukukunun dışlanması en önemli nedeni, tabii ki bu kanunların eski ya da Arapları temsil ediyor olması değildir. Esas neden, Batı medeniyetine dahil olmak isteyen bir iradenin, buna engel olarak gördüğü her türlü vasıttan kurtulmak istemesidir. Dinsel kaynaklı hukuk ise bunlar

<sup>477</sup> Mahmut Esat, “Vekillerin Vazife ve Mesuliyetleri I”, *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Aralık 1921, s. 1.

<sup>478</sup> A.y.

<sup>479</sup> “Adliye Vekilimizin Çok Parlak Bir Hitabesi”, *Sadâ-yı Hak*, 2 Şubat 1341, s. 1.

<sup>480</sup> TBMM Z.C., D. 2, C. 10, s. 140.

arasında belki de en önemlisidir. Mahmut Esat bu düşüncesini Medeni Kanun'un gerekçesinde oldukça açık bir şekilde, şu sözlerle ifade etmiştir: **“kanunları dine müstenit olan devletler, kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin mütalebelerini tatmin edemezler. Çünkü dinler, lâyetegayyer hükümler ifade ederler. Hayat yürür. İhtiyâcat sür'atle değişir. Din kanunları mutlaka ilerleyen hayatın huzurunda şekilden ve ölü kelimelerden fazla bir kıymet, bir mana ifade edemezler... esaslarını dinlerden alan kanunlar, tatbik edilmekte oldukları camiaları, nazil oldukları iptidai devirlere bağlarlar ve terakkiyata mâni belli başlı müessir ve âmiller arasında bulunurlar”**<sup>481</sup>.

Sonuç olarak, ilk başlarda dini hukuka bir eleştiri getirmeyip, onun uygulayıcılarını eleştiren Mahmut Esat, bu sıralarda bir meşruiyet kaynağı olarak dini hukuka dayanmayı da ihmal etmemektedir. Ancak, 1926'dan sonra, eleştirilerini kaynağını dinden alan hukuk kurallarına, dolayısıyla da İslam hukukuna yöneltmektedir.

### 3.7.2. Masonluk

Masonluk, **“bir takım kardeşlik ilkelerini benimseyen, birbirlerini işaret ve amblemlerle tanıyan ve loca denen bölümlere ayrılan kimselerden kurulu, kısmen gizli dernek”** olarak tanımlanmaktadır<sup>482</sup>. Türkiye'de ilk mason locası III. Ahmet zamanında (1703-1730) Galata civarında açılmıştır<sup>483</sup>. Bununla birlikte masonluğun Türkiye'ye yerleşmesi Abdülmecit döneminden (1839-1861) sonradır. Kırım Harbi dolayısıyla batı ülkeleriyle ilişkilerin arttığı bu dönemde, İstanbul'da bulunan ve koyu bir mason olan İngiliz sefiri Lord Rading de, devlet ileri gelenlerinin mason olmasında etkili olmuştur. Londra elçisi olduğu sırada mason olan Büyük Reşit Paşa'dan başka, Fuat Paşa, Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal, Ziya paşa ve Şinasi de mason localarına girmişlerdir<sup>484</sup>. İstanbul'da İngiliz, Fransız, Alman, Yunanlı ile Ermeni ve Rumlar

<sup>481</sup> Cevdet Yavuz, *Türk Medeni Hukuku ve Borçlar Hukuku Mevzuatı, Medeni Kanun, Tatbikat Kanunu, Borçlar Kanunu*, 2. bs., Beta, İstanbul, 1990, s. 5.

<sup>482</sup> *Meydan Larousse*, C. 13, s. 214.

<sup>483</sup> İzzet Nuri Gün-Yalçın Çeliker, *Masonluk ve Masonlar, İsimler Belgeler*, İstanbul, Yağmur, 1968, s. 17-18.

<sup>484</sup> Gün-Çeliker, a.e., s. 18-19. Namık Kemal ve Ahmet Vefik Paşa'nın, Avrupa'da tahsil görmüş Ermeniler tarafından kurulan *Ser* isimli locaya mensup olduğundan bahsedilmektedir (M. Ertuğrul Düzdağ, *Türkiye'de Masonluk Meselesi, Türkiye Masonlarının Gizli Tarihi*, C. I, İstanbul, Cihad,



tarafından localar açılmaktaydı. Bununla birlikte esas ilgi, İstanbul'un etkisinden uzak olduğu için daha özgür faaliyet ortamına sahip olan Selanik de toplanmaktaydı. 1901 yılı Kasım ayında Selanik'te yeniden faaliyetlerine başlamış olan, İskoç ritine bağlı İtalyan mason locası **Macedonia Risorta**, İttihatçıların masonluğa katıldıkları yer olmuştur. İttihat ve Terakki kurulduğu zaman (1903), Makedonya'da sadece **Macedonia Risorta** faaliyet gösterirken bunlara 1904'de Fransız Veritas, 1906'da İtalyan **Labor e Lux**, 1907'de Yunan **Philippos** ve diğerleri katılmıştır<sup>485</sup>. II. Meşrutiyet'ten sonra, dış ülke mason localarının Jön Türkler üzerinden hakimiyet sahalarını genişletmeye çalıştıkları bir dönem olmuştur. İttihatçılara, farklı obediyanlara katılmaları konusunda gelen teklifler, onlarda, Selanik bağlantısını bırakarak, bütün ülke düzeyinde bağımsız masonluk kurma düşüncesini doğurmuş ve bunun için ilk toplantıyı, Ağustos 1908'de yapmışlardır<sup>486</sup>. 3 Mart 1909 da ise **Şûra-yı Ali-yi Osmânî**, daha sonra bu Şûra'nın koruyuculuğu altında Türkiye Maşrik-ı azamı (büyük loca- 25 Haziran 1909) kurulmuştur<sup>487</sup>. 9 Mart 1909'da Yüksek Şûradan onay alınarak, İstanbul'da ilk Türk locası **Vatan** kuruldu<sup>488</sup>. İstanbul'da 1910, 1911, 1916 ve 1918'de ve Anadolu'da ise daha geç tarihlerde localar kurulmuştur<sup>489</sup>. 1909 yılı hem masonluğun İstanbul'da yayılmaya başladığı ve hem de İttihat ve Terakki Partisi içindeki mason gruba karşı "Siyonist" suçlamalarının yapılmaya başlandığı bir

---

1977, s. 52-53). Düzdağ, bu locanın elemanlarının hürriyetçi olduklarını ve Osmanlı ülkesinde hürriyet rejiminin kurulması için çalıştıklarını ifade etmektedir.

<sup>485</sup> Gün-Çeliker, a.e., s. 19; Orhan Koloğlu, **İttihatçılar ve Masonlar**, İstanbul, Gür, 1991, s. 26, 29-30. Selanik, Manastır, Yafa, İzmir ve Beyrut gibi şehirlerdeki locaların hepsi Yabancı Büyük Doğu'ların obediyanından idi. Bununla birlikte İstanbul'da, sadece 20 kadar loca yabancılara bağlı değildi. Ayrıca yine İstanbul'da 1906 yılında kurulan Türkiye Büyük Doğu'sunun faaliyetleri ise İstanbul dışına taşmamıştır.

<sup>486</sup> Koloğlu, a.e., s. 127; Gün-Çeliker, a.e., s. 25.

<sup>487</sup> Bunun için Talat, Mithat Şükrü, Cavit ve Rıza Tevfik'in dahil olduğu 12 kişiye 33. Derece verilmiştir. bunlara ek olarak daha sonra, Hüseyin Cahit, Rahmi, Osman Talat beylerle Galip Paşa'ya da bu derece verilmiştir (Koloğlu, a.e., s. 137).

<sup>488</sup> Bununla birlikte bu ilgi genel olarak masonluğa değil, İttihatçıların bulunduğu Mason localarına idi. (a.e., s. 117-119). 3 Mart 1909 tarihindeki bu ilk toplantıda, Vatan'dan sonra, Muhibban-ı Hürriyet, Vefa ve Şafak locaları da kurulmuştu (a.e., s. 157).

<sup>489</sup> 1910 yılında, Mısır Suriye ve Lübnan'dadır. Bu yıl Yanya'da da bir loca kurulmuştur. Bununla birlikte, İzmit'te 1912, Sivas'ta 1913, Mamuretülaziz'de 1914 ve İzmir'de ise 1918'de birer loca bulunmaktadır (a.e., s. 159).

zamandır<sup>490</sup>. 1918-1922 yılları arasındaki milli mücadele dönemi atlatıldıktan sonra masonlar yeniden harekete geçmişlerdir.

1920'li yıllarda Yahudiler aleyhindeki yazılarından sonra Mahmut Esat'ın Türk Ocakları'nın kapatılması üzerine 1931 yılından itibaren bu defa da Masonlara karşı bir kampanya başlattığını görmekteyiz. 1931 yılı Ekim ayı ile 1932 Eylül ve Ekim aylarında esas olarak Anadolu ve Hizmet gazetesi arasında yaşanan ve Vakit, Hürriyet, Cumhuriyet gibi diğer bir çok basın organının da konuya eğilmesini sağlayan polemik, ilk olarak Mahmut Esat'ın Anadolu gazetesinde yayınlanan ve Masonluğu milliyet düşmanı olarak tanımlayan yazısı ile başlamıştır<sup>491</sup>. Bununla birlikte kısa sürede diğer basın organları da bu tartışmaya katılmışlar ve görüşleri doğrultusunda yayınlar yapmaya başlamışlardır<sup>492</sup>. Mahmut Esat, Masonlukla ilgili bu mücadeleyi yaparken Aka Gündüz'den ilham aldığını şu sözlerle ifade etmektedir: **“Sevgili Aka Gündüz, yazılarını lezzetle okudum. Belki Onun “Türk Kalbi” bugünkü mücadelemi hazırlayan, bana kuvvet veren amillerden birisi olmuştur”**<sup>493</sup>. Masonluk ile ilgili polemikleri başlatan ilk yazının Anadolu gazetesinde yayınlanmasından dolayı bu gazete, konuyla ilgili olarak diğer gazetelerde çıkan haber ve makaleleri de nakledeceğini bildirmektedir<sup>494</sup>. Anadolu gazetesi, başyazarı Haydar Rüşdü, yardımcısı Kemal Talât ve İdare Müdürü İbrahim Bey'lerin mason olduğu bir gazetedir. Aynı şekilde polemğin karşı tarafı olan Hizmet gazetesinin de, yayın amiri masondur<sup>495</sup>.

Mahmut Esat'ın, masonluğun milliyet düşmanı olduğunu anlatan yazısını, bu düşüncesindeki ısrarlarını sürdürdüğü diğer yazıları takip etmiştir. Mahmut Esat'ın, milliyetçi, uzlaşmaz ve tahrik edici bir üslup kullanarak kaleme aldığı bu yazılarına ilk cevap, Hizmet gazetesinden Avukat Nahit Hilmi tarafından verilmiştir<sup>496</sup>. Daha sonraları Mim Kemal Bey, Zeynel Besim Bey, Servet Yesari ve M. Sami gibi bir çok kişi, Hizmet sütunlarından bu polemige katılacaklar ve bir taraftan masonluğu

<sup>490</sup> Ergün Aybars, “Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar”, Ç.T.A.D. İzmir, D.E.Ü, 1992, s. 246. Bu makale, Anadolu ve Hizmet arasında yaşanan polemige geniş ölçüde yer vermektedir.

<sup>491</sup> Mahmut Esat'ın Masonlarla ilgili olarak giriştiği polemik ve yazdığı yazılar için bkz., a.e., s. 245-262.

<sup>492</sup> Örneğin, Yenigün, Son Telgraf gibi gazeteler Masonları ya da Yahudileri destekleyen bir tutum içine girmişlerdi.

<sup>493</sup> Mahmut Esat, “Farmasonlar Dinleyiniz!”, Anadolu, 30 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

<sup>494</sup> Anadolu, 18 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

<sup>495</sup> Aybars, “Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar”, s. 259.

<sup>496</sup> “Masonluk Meselesi”, Anadolu, 8 Teşrin-i evvel 1931.

savunurken, diğler taraftan da Mahmut Esat'ın şahsiyetini hedef alan suçlamalarda bulunacaklardı<sup>497</sup>.

Mahmut Esat, Masonluğın, “... kurun-ı vustada kilisenin Yahudiliğe tevcih ettiği zulümle mücadele için vücuda getirilmiş gizli bir müessese” olduğunu söylemekte ve onun nasıl kozmopolit bir hale geldiğini şöyle açıklamaktaydı: “Bu teşekküle, kilisenin gazabına uğrayan Protestanlarla, kralların tahakkümüne isyan eden ihtilalciler de iltihak ettiler. Yahudiler bu teşkilatlarında o kadar başarılı oldular ki, başlarına bela olan papazları da içlerine aldılar!.. Ta İngiliz krallarını da baş mason yaptılar... bir bakışa göre bunun esası Yahudiliğin menfaatlerine hizmettir”<sup>498</sup>. Masonluğın beynelmilelîyetçi (kozmpolit) özelliğinin, onun siyonist Yahudiler tarafından kendi amaçları doğrultusunda kullanılmasına neden olduğunu belirten Mahmut Esat, şöyle demektedir: “Bugün masonluk, tatbikatta, dünya politikalarının bilhassa Siyonist Yahudilerin elinde bir atlatma, bir istila, bir soygunculuk vasıtası olmaktadır”<sup>499</sup>. Dünya da olan ve Türkleri de ilgilendiren bir çok siyasi meselede masonların parmağı olduğunu söyleyen Mahmut Esat, bunlar arasında Filistin sorununun ve Sevr Anlaşması'nın da bulunduğunu belirterek, Trablusgarp Savaşı'ndaki yenilgiyi de masonluğa bağlamaktaydı. Mahmut Esat, bu konuda şöyle demektedir: “Trablusgarp, farmasonluğun kurbanı oldu. Nasıl?! İtalya farmasonları bizimkileri, farmasonlukla aldatmışlardır. Trablusgarp'a ilişmeyeceklerine biraderlik adına söz vermişlerdir. Bizimkiler de inanmışlar. Trablusgarp işgal edildikten sonra, -işgal etmeyecektiniz, söz vermiştiniz dendiğinde ise cevap olarak: -Efendim, hep biraderiz, hep biraderiz... lakin siz, Trablusgarp'a iyi bakamadınız. Biz oraya medeniyet götüreceğiz. Zaten

<sup>497</sup> Mahmut Esat'a yönelik bir suçlama da Cumhuriyet gazetesinde yer almıştır. Bu haberde, Mahmut Esat'ın İzmir'deki Güneş Mahfeline mason olmak için bir müracaatı olduğu, ancak reddedildiği bildirilmektedir. Bu haber, hem Mahmut Esat tarafından ve hem de İzmir'deki Güneş Mahfel'i tarafından yapılan açıklamalarla yalanlanmıştır (Anadolu, s. 18 Teşrin-i evvel 1931). Güneş Mahfeli (22 Haziran 1918), İzmir'de kurulan ilk locadır. İzmir'in işgaliyle İstanbul'a taşınan loca, 1922'de tekrar İzmir'de faaliyete başlamıştır. Kazım Nami, Esat Cimcoz, Halit Moralı ve Nail Moralı gibi kişiler de buraya bağlıdır. Geniş bilgi için (bkz., Düzdağ, Türkiye'de Masonluk Meselesi, s. 144-148). Nail Moralı, Mahmut Esat'ın masonluğa karşı mücadelesinden olacak, Mütareke'de İzmir Olayları adlı kitabında, Mahmut Esat'ın adım dahi anmamıştır.

<sup>498</sup> Mahmut Esat, “Farmasonlar Dinleyiniz!”, Anadolu, 30 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

<sup>499</sup> Mahmut Esat, “Masonluğun Afarozu”, Anadolu, 13 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

**farmasonuk da bunu emrediyor**<sup>500</sup>. Bu nedenle, milliyetçi kimselerin böyle bir teşkilat içinde yer alamayacağını belirten Mahmut Esat, diğer taraftan: **“şahıslarla hiçbir davamız yoktur. Bunlardan Türk olanların hepsine sevgimiz ve hürmetimiz vardır”**<sup>501</sup> diyerek, onları bu suçlamadan tenzih etmek istemiştir. Şükrü Kaya, vb. bir çok arkadaşı mason olan ve Namık Kemal, Talat paşa gibi mason oldukları bilinen şahısları bir çok vesileyle övgüyle anan Mahmut Esat, aleyhinde bulunduğu şeyin, masonluk anlayış ve teşkilatının kendisi olduğunu söylemekte ve şöyle demektedir: **“... Bilakis orada şahsı çok sevgili arkadaşlarım vardır. Ben masonluğa prensipleri, tatbikatı ve tecelliyatı itibarıyla düşmanım...”**<sup>502</sup>.

Farmasonluğun artık varlık sebebini kaybettiğini belirten Mahmut Esat, faaliyetlerine devam etmesinin ise gizli bir sebebi olduğunu söyleyerek şöyle diyordu: **“... o da, milletler, memleketler, haklar zararına, şunun bunun şahsi entrika aleti olarak kullanılmasıdır”**<sup>503</sup>. Masonluk teşkilatı hakkında hükümetin tatbikat yapması gereği üzerinde ısrar eden Mahmut Esat, bunun gereklerini şöyle açıklamaktaydı: **“... Farmasonluk, -siyasi değilim, milliyetçiyim, insaniyim- dediği ve kendisini böyle tescil ettirdiği halde aksini yapmakta bulunduğundan, bir de farmasonluk, esasen siyasi ve beynelmilel bir teşekkül olduğu halde, hükümete karşı çehresini -Türk Yükselme Cemiyeti- maskesiyle örtmeye çalışmasından dolayı lazımdır fikrindeyiz”**<sup>504</sup>. Masonluğun siyasi bir teşkilat olduğunu, **“farmasonluğun en büyük reislerinden biri olan Endres”** ten alıntılar yaparak ispatlamaya çalışan Mahmut Esat, kozmopolit olmaktan başka, ordu ve savaş konularında da masonluğun kendine özgü siyasetleri olduğunu belirtiyordu<sup>505</sup>. Mahmut Esat bu politikayı, milliyet duygularını

<sup>500</sup> Mahmut Esat, “Farmasonuk Dağılmalıdır -5”, *Anadolu*, 28 Teşrin-i evvel 1932, s. 1.

<sup>501</sup> Mahmut Esat, “Masonluğun Afarozu”, *Anadolu*, 13 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

<sup>502</sup> “Sabık Adliye Vekili Mahmut Esat Bey’in Masonlara Cevabı”, *Anadolu*, 20 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

<sup>503</sup> Mahmut Esat, “Farmasonlar Dinleyiniz”, *Anadolu*, 30 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

<sup>504</sup> Mahmut Esat, “Farmasonluğa Son ve Kısa cevaplarım-2”, *Anadolu*, 26 Teşrin-i evvel 1931, s. 1. Masonluğun asıl mahiyetinin Türk Yükselme Cemiyeti adı altında gizlenmeye çalışıldığını belirten Mahmut Esat, bunu Yahudi *Beneberit* Cemiyetinin kendisine Milliyetçi Türk Fırkası demesine benzetmekteydi. Gerçekten de, Cumhuriyet döneminde mason locaları, kendilerini farkı isimler altında tescil ettirmektedirler. İzmir’de yapılan ilk resmi tescilde adlarını, *Yetimlere Yardım Cemiyeti* olarak belirtmişlerdir. Daha sonra hepsine şamil olmak üzere, İstanbul Maşrık-ı Azamı tarafından 30 Haziran 1927’de *Tekamül-ü Fikri Cemiyeti* adı ile İstanbul’da tescil yapılmıştır. İki yıl sonra ise, *Türk Yükselme Cemiyeti* adı ile İstanbul iline tescil muamelesi yapan masonların, mason adını kullanmadıkları görülmektedir (Gün-Çeliker, *Masonluk ve Masonlar*, s. 33-34).

<sup>505</sup> Mahmut Esat, “Farmasonluk Dağılmalıdır 4-5”, *Anadolu*, 27-28 Teşrin-i evvel 1932, s. 1.

öldürerek, orduya karşı nefret uyandırmak şeklinde özetlemektedir<sup>506</sup>. Diğer yazılarında da benzer gerekçelerini sıralamaya devam eden Mahmut Esat, örgütün gizli olduğu, cemiyetler kanununa muhalif bulunduğu, Türkiye'nin milliyetçi siyasetine zıt olduğu, kendine özgü acayip itikatlara sahip olduğu ve Yahudilik hariç dinlere karşı olduğunu da bunlara eklemekteydi<sup>507</sup>. Masonluk gibi ülke menfaatlerini tehdit edici bir kuruluşun kesinlikle ortadan kaldırılması gerektiğini savunan Mahmut Esat'a, masonlar cevap vermekte gecikmeyeceklerdi.

Mahmut Esat'ın suçlamalarına cevap veren kişilerden aynı zamanda Türkiye baş masonu olan Mim Kemal Bey, Mahmut Esat'ın bilinen bir mason düşmanı olduğunu, vaktiyle Bakanlar Kurulu'nda masonlara karşı nasıl cephe aldığını bildiklerini ve bu nedenle sözlerinin bir kıymeti olmadığını ifade ettikten sonra, masonluğun, milliyetçi ve halkçı bir şekil olduğunu ve insani gayeler için çalıştığını savunarak, kaldırılmasının abes olacağını belirtmiştir<sup>508</sup>. Mim Kemal, masonluğun Türklüğü yükseltmek gayesinde olduğunu belirttiği bu yazısında, Mahmut Esat'ı iyi tanıdığını söyleyerek, şahsiyetine yönelik suçlamalarda da bulunmuş ve Onu, aldığı vazifeyi idareden aciz bir kişi olmakla itham etmiştir<sup>509</sup>. Buna karşılık Mahmut Esat, Operatör Kemal Bey'e şu soruları yönelterek cevap veriyordu: **"1- Masonluğun hedefi, gayesi, insanlık, beynelmilelçilik değil mi? Bu dava milliyetçiliğin nasıl dostu olabilir?... Yahudiyi, İngiliz'i Ermeni'yi, Türk'ü kardeş saymakta ve bunlarla beraber çalışmaktadır. Bu teze nasıl Türk milliyetçiliği diyebiliriz?... 2- Masonluk, emperyalist ve büyük sermayeli milletlerin elinde bir istila ve soygunculuk vasıtası oluyor. Milliyet duygularını uyuşturup, öldürmek için kullanılıyor. Siyonist Yahudilerin intikam aletidir"**<sup>510</sup>. Yazısının devamında, eğer masonluğun amacı gerçekten Türklüğü yükseltmekse, milliyetçilikse ikiliğe gerek olmadığını ifade ederek, masonları Halk Fırkası'yla birleşmeye davet etmekte ya da muhalif bir siyasi fırka olarak açıkça

<sup>506</sup> Mahmut Esat, "Farmasonluk Dağılmalıdır -5", *Anadolu*, 28 Teşrin-i evvel 1932, s. 1.

<sup>507</sup> Mahmut Esat, "Farmasonluk Dağılmalıdır -2", *Anadolu*, 25 Teşrin-i evvel 1932, s. 1.

<sup>508</sup> Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", s. 247. Oysa aynı Mim Kemal, Ağaoğlu Ahmet, Fuat Köprülü, İsmail Hakkı ve Maarif Vekili Hikmet Bey'in de bulunduğu sofrada Atatürk'ün sorularını yanıtlarken, masonluğun ilkelerinin beynelmilel olduğunu belirtecektir. Bu konuşmanın tam metni için (bkz., Gün-Çeliker, *Masonluk ve masonlar*, s. 38-40).

<sup>509</sup> Aybars, "Mahmut Esat ve Masonlar", s. 247.

çalışmaları tavsiyesinde bulunmaktaydı<sup>511</sup>. Daha sonra meseleyi Türk Ocaklarına getiren Mahmut Esat: **“Türk Ocakları hakiki milliyetçi oldukları halde, ikilik olmasın diye, yerlerini Fırka’ya bıraktılar. Masonluk neden hala ayrı bir teşekkül olarak duruyor? Tekkeler çok doğru ve isabetli olarak kapatıldı. Sani-i azam propagandasını yapan mason tekkesinin imtiyazı nedir ki hala duruyor?”** diye sormaktaydı<sup>512</sup>. Bu arada işe Mustafa Kemal’i de katan Mahmut Esat: **“Türkiye’nin en büyük adamı baş mason mudur?”**<sup>513</sup> (Yoksa Gazi midir?) şeklinde zekice ve kışkırtıcı bir soruyu da yöneltmekten geri kalmıyordu.

Kendisine, Adliye Vekili iken neden Masonluk teşkilatı ile ilgili bir çalışma yapmadığını soran Rusçuklu Fahri Bey’e<sup>514</sup> ise hak verdiğini belirten Mahmut Esat, tatmin edici bir açıklama yapmamakta ve sadece eskiden yapmış olduğu bir hatayı bugün tekrar etmesine gerek olmadığını belirtmektedir. Masonlar arasında milliyet meselesinin mevzu bahis olmadığını, bir masonun, mason olan bir yabancıyı mason olmayan bir Türk’e tercih edebileceğini, onlar için esas önemli olan masonluğun yüksek emelleri olduğu için, gerekirse ülke yasa ve menfaatlerinin ihlal edilebileceğini hemen her yazısında ima eden Mahmut Esat, bu sözlerini ispatlamak için şu örneği veriyordu: **“... geçenlerde beyanatta bulunan farmason başı Operatör Mim Kemal Bey, benim Adliye Vekili iken, Heyet-i Vekile’de farmasonluk aleyhinde teklifatta bulunduğumu söyledi. Halbuki, kabinede görüşülen şeyler sırdır. Bunları ifşa edenleri kanun takip eder. Fakat baş farmason, bunları ilandan korkmadı”** bu sözleriyle Mahmut Esat, farmasonların kendi aralarında devlet sırlarını dahi ifşa ettiklerini belirtiyordu<sup>515</sup>.

Mahmut Esat ile masonlar arasındaki bu polemik, bir süre sonra, tarafların kendilerini mevcut iktidara yaslayarak (devlet içinde kendilerine yandaşlar arayarak)

<sup>510</sup> Mahmut Esat, “Masonluk Meselesi, Sabık Adliye Vekili Mahmut Esat Bey’in Masonlara Cevabı”, **Anadolu**, 18 Teşrin-i evvel 1931, s. 1. Gazetede, bu yazının “Hürriyet”ten nakledildiğine ilişkin bir not bulunmaktadır.

<sup>511</sup> A.y.

<sup>512</sup> Mahmut Esat, “Masonluk Meselesi”, **Anadolu**, 18 Teşrin-i evvel 1931.

<sup>513</sup> A.y.; 1925 yılında Türkiye Masonları Yüksek Şûrası, Atatürk’e Türk masonlarının fahri reisi olması, Rit Hakimi seçilmesi ve doğrudan 33. derece verilerek masonluk teklifinde bulunmayı kararlaştırmıştır. Bu teklifi Gazi’ye Dr. Fikret sunmuş, ancak olumlu ve net bir cevap alamamıştır (Gün-Çeliker, **Masonluk ve Masonlar**, s. 36-37).

<sup>514</sup> Rusçuklu Fahri Bey, “Bir Mason Mahmut Esat Bey’e Cevap Veriyor”, **Anadolu**, 21 Teşrin-i evvel 1931.

meşru gösterme mücadelesi şekline dönüşmüştür. Nitekim, masonluğun siyasi bir teşkilat olarak değil de, bir tür hayır cemiyeti olarak nitelenmesini saçma bulduğunu söyleyen Mahmut Esat: **“Eğer sadece hayır cemiyetiye, hükümet, asker arasında farmason propagandasını neden menetmiştir?”** diye sorarak, hükümetin de onlarla ilgili kuşkuları olduğunu belirtmeye çalışmıştır<sup>516</sup>. Benzer şekilde Masonlar da, Halk Fırkası'nın %90'ının mason olduğunu, bu nedenle masonluğa karşı çıkmakla esasında Halk Fırkası'na karşı çıkıldığını söylemekteydiler. Mahmut Esat ise Cumhuriyet Halk Fırkası içinde Masonların bulunduğunu kabul etmekle birlikte, verilen bu rakamı çok abartılı bulduğunu söyleyerek, asıl farmasonların muhalefetin başında yürüyenler olduğunu, Fethi Bey ve yanındakilerin çoğunun farmason olmasına rağmen, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı Mustafa Kemal, Genel Başkan yardımcısı İsmet Paşa ve Genel Sekreteri Recep Peker'in farmason olmadığını söyleyerek cevap veriyordu<sup>517</sup>. Kabine, Meclis ve hükümet dairelerinde görevli pek çok kişinin mason olduğu<sup>518</sup> ifadesinin yer aldığı Hizmet'i eleştiren Mahmut Esat: **“... Hizmet gazetesi vekillerden, mebuslardan, devlet memurlarından mason vardır diyor. Ben böyle bir şey bilmiyorum. Hizmet, hangi salahiyetle böyle bir haberi efkâr-ı umûmiyeye neşredebiliyor? Ve bu neşriyatında hiçbir mahzur görmüyor mu? İsim söyleyebilir mi? Ben devlet erkanımızın farmason olmadıklarını çok yakından bilirim”**<sup>519</sup> şeklindeki sözleri de aynı kapsamda değerlendirilebilir.

Mahmut Esat'ın yazmış olduğu ve kamuoyunda büyük bir dikkatle takip edildiği anlaşılan masonluk aleyhtarı yazılar, toplum içerisinde bir süre sonra etkisini göstermeye başlamış olmalıdır. Örneğin, henüz bu polemik devam ettiği bir sırada, Ekim 1931'de, İzmir'de Masonluk aleyhtarı bir cemiyet kurmak için valiliğe başvuruda bulunulmuştur<sup>520</sup>. Cumhuriyet Halk Fırkası içerisinde de masonluğa karşı saldırılar artmaya başlamıştı. Masonluğa karşı artan bu tepkiyi, 22 Nisan 1932'de locada okunan

<sup>515</sup> Mahmut Esat, “Farmasonluğa Son ve Kısa cevaplarım-2”, *Anadolu*, 26 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

<sup>516</sup> A.y.

<sup>517</sup> Mahmut Esat, “Farmasonluğa Son ve Kısa Cevaplarım-4”, *Anadolu*, 28 Teşrin-i evvel 1931, s. 1.

<sup>518</sup> Aybars, “Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar”, s. 258.

<sup>519</sup> Mahmut Esat, “Farmasonluk Dağılmalıdır -3”, *Anadolu*, 26 Teşrin-i evvel 1932, s. 1.

<sup>520</sup> *Anadolu*, 29 Teşrin-i evvel 1931. Ancak, bu cemiyetin başkan ve idare heyetinin kimlerden oluştuğu açıklanmamıştır.

istifa mektubuyla Türkiye maçırk-ı âzamı Mîm Kemal Öke de belirtmekteydi<sup>521</sup>. Bununla birlikte, hükümet tarafından açık olarak herhangi bir tavır belirlenmemiş veya herhangi bir faaliyette bulunulmamıştı. Bu konuda bir açıklama yapması için 1932 yılının Haziran ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bir tahrir veren Mahmut Esat, hükümetin masonluk meselesi hakkındaki fikrini sorarak, Dahiliye Vekili'nin izahat vermesini istemiştir<sup>522</sup>. Mahmut Esat'ın bu tahririne yaklaşık bir hafta sonra kısa bir cevap veren Dahiliye Vekili Şükrü Kaya, mevcut kanunlara aykırı bir durum olmadığını, böyle bir durum söz konusu olduğu takdirde mahkemelerin tatbikatta bulunacağını söyleyerek meseleyi kapatmıştır. Bununla birlikte, bu tartışmalar henüz başlamadan önce inkılabın liderlerinde mason localarının faaliyetlerine karşı bir şüphenin varlığından ve onları kontrol altına alma isteğinden söz edebiliriz<sup>523</sup>.

Bir süre sonra, Ekim 1932'de Anadolu gazetesinde Mahmut Esat'ın Masonluk aleyhindeki yazıları yeniden başlamıştır. Bu defa, Mahmut Esat'ın Anadolu gazetesinde yazdığı Türkçülükle ilgili yazılarına değinerek, polemik başlatan Hizmet, 6 Ekim 1932 tarihinde "Bunu da Sormayalım mı" köşesinde Mahmut Esat'ın milliyetçilik anlayışını, Mustafa Kemal'inki ile ters düştüğü noktasında eleştirerek, memleketteki "üç buçuk Türkü", "öz Türk-üvey Türk" şeklinde hangi ölçüye göre ayırdığını sorması üzerine, Mahmut Esat'ın, "Farmasonluk Dağılmalıdır" başlığıyla yayınladığı dizi yazıları ve Hizmette bunlara karşı çıkan cevaplarla, masonluk tartışmaları yeniden gündeme gelmiştir. Ancak, Mahmut Esat'ın masonluk meselesini tekrar gündeme getirmesinde, 5-13 Eylül 1932 tarihinde Atatürk'ün izniyle İstanbul'da toplanan ve 23 memlekete mensup 100'e yakın masonun katıldığı Milletlerarası Mason Konvansı<sup>524</sup> toplantısı da etkili olmuş olmalıdır. Türkiye'deki mason karşıtı hareketi etkilemiş olması muhtemel

<sup>521</sup> Ancak bu mektupta istifa gerekçesi açıklanmamıştır (Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", s. 252).

<sup>522</sup> Anadolu, 7 Haziran 1932.

<sup>523</sup> Nitekim, 1 Ağustos 1930'da Büyük Maşırık murahhaslarını seçmek için toplanan ilk celseye, başkanlık eden, CHP İstanbul mutemedi (başkanı) ve mason olan Hakkı Şinasi Paşa, celseyi ritüellik merasimine gerek görmeden açmış, daha önceden dağıtılan aday listesinden seçim yapmalarını isterken, hükümetin mason cemiyetini değil, Türk Yükselme Cemiyeti'ni tanıdığını ve Halk Fırkası'nın diğer cemiyetler gibi bu cemiyeti de kontrol edeceğini belirtmekteydi. Aykırı olan bu durumun masonlar arasında öfke yarattığı belirtilmektedir. Nitekim, gösterilen adayların hepsi seçilmekle birlikte, seçilenler de dahil olmak üzere tüm masonlar tepki göstermiş ve seçimler, 31 Ekim 1930'da tekrarlanmıştır (Düzdağ, Türkiye'de Masonluk Meselesi, s. 120-121).

<sup>524</sup> Bu toplantıda reisliğe seçilen Mustafa Hakkı Nalçacı, Mustafa Kemal'e bir tazim telgrafi çekmiştir. (Gün-Çeliker, Masonluk ve Masonlar, s. 37-38).



diğer bir gelişme ise, İtalya ve Almanya gibi diktatörlükle yönetilen ülkelerde mason localarının devlet reisi emriyle kapatılmış olmasıdır.

Bir süreden beri, Mahmut Esat'ın etkin bir şekilde yürüttüğü bu propaganda sonucu kamuoyunda masonluğa karşı oluşan tepki hızla yayılmış, (Türk Ocağı mensupları, Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup kişiler) ve dış gelişmelerin de yarattığı baskıyla, mevcut yasalarla kapatılmasına imkan olmayan Türk Mason Cemiyeti, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın (33. derece) isteğiyle kendini feshetme kararı alarak (9 Ekim 1935), mal varlığını Halkevlerine hibe etmek mecburiyetinde kalmıştır<sup>525</sup>. 1935 yılında 24'ü Türk, 6'sı Fransız ve biri de Almanca ile çalışan 31 mason locası bulunmaktaydı ve bunların biri hariç (Rönesans locası), geri kalan 30 tanesi İskoç Büyük Locası'nın nizamlarına göre çalışmaktaydı<sup>526</sup>.

Sonuç olarak, Mahmut Esat'ın geçmişte Yahudilere yönelik olarak iktisadi ve siyasi açıdan ortaya koyduğu tavrın, Masonluk meselesinde yeni ve daha geniş bir boyutla tekrarlandığını görmekteyiz. Bildiğimiz kadarıyla Mahmut Esat, bu meseleyi daha sonra yazılarına konu etmemiştir. Gerek bu durum ve gerekse, dönemin dış ve iç şartları ve masonluğun mahiyeti göz önünde bulundurulduğu zaman, Mahmut Esat'ın masonluk aleyhtarı bu kampanyasının tesadüfi bir şekilde ortaya çıkmadığını söylememiz mümkündür.

### 3.7.3. Avrupa'nın Türkiye'ye Bakışı

Koyu bir batılılaşma yanlısı olan Mahmut Esat, Türkiye'nin Batılılar tarafından işgal edilmesi ve bundan kurtulma mücadelesini anlatırken, aynı zamanda, Doğu ve Batı arasında eskiden beri süregelen bir çatışmanın varlığından bahsetmekte ve bunu eleştirmektedir.

Bir sulh anlaşmasının, anlaşmayı yapan tarafların anayasaları tarafından gösterilen merciler tarafından tasdik edilmesi gerektiğini, Dolmes, Bonafis ve Nys'e dayanarak söyleyen Mahmut Esat, bu nedenle, İstanbul Meclis-i Mebusanı'nın tam da mütareke arifesinde dağıtılmasının, hukuka aykırı olduğunu ve bu nedenle yapılan anlaşmanın (Mondros Mütarekesi) hukuken geçersizliğini ifade etmekteydi. Mahmut Esat, Meclis-i Mebusan azalarını tutuklayarak, Malta'ya sevk eden İngilizleri ve buna

<sup>525</sup> Aybars, "Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar", s. 260-261.

<sup>526</sup> Gün-Çeliker, a.e., s. 33.

seyirci kalan müttefikleri, devletler hukukuna aykırı davranmakla suçlamaktaydı<sup>527</sup>. Wilson'un vaatlerinin de bir kandırmacadan başka bir şey olmadığını söyleyen Mahmut Esat, Mondros Mütarekesi ile sebepsiz ve özel amaçlar doğrultusunda İzmir'in işgal edildiğini belirterek: **"büyük Türkiye'miz garbin bu gibi hilelerinin zehrini ilk defa tanımış değildi"** diyerek, Avrupalıların, Türkiye'ye karşı eskiden beri bu tarz politikalar izlemekten kaçınmadıklarını ifade etmekteydi. Devletler hukukunun **"teyid ve icra kudreti verilen söze riayetden başka bir şey olmadığını"** söyleyen Mahmut Esat, Avrupa ve Amerika'nın, sözde savundukları bu hukuku, söz konusu Doğu milletleri olduğunda uygulamadıklarını belirterek<sup>528</sup>, Batı'nın çifte standardından bahsediyordu. İzmir'in mütareke şartlarına aykırı olarak işgal edilmesi olayını, Macar Kralı (Ladislav) ile Kardinal Çezarini'nin II. Sultan Murat'la -Hz. İsa'nın mübarek adına- akdettikleri mütarekeyi, bir süre sonra çiğnemelerine benzeten Mahmut Esat, Avrupalı devletlerin genelde Doğu'ya ve özelde Türkiye'ye karşı her zaman dürüstlükten uzak bir siyaset takip ettiklerini belirtmekteydi. Türk siyasetçilerinin bunu artık anlamaları gerektiğini söyleyen Mahmut Esat: **"... Bu suretle (İzmir'in işgali) asri Avrupa diplomasisinin hakkımızdaki telakkiyatı beyinde hiçbir fark, hatta bir adımlık bir terakki bile vücut bulmamış olduğu anlaşıldı! Şu manaya göre Türkiye'miz on beşinci asır Hıristiyan alemi önünde bulunuyordu! Çok yazık ki memleketimiz böyle bir vaziyet karşısında bulunduğuna bir türlü inanmadı. Bu hüsnü niyet ise kendisine çok pahalıya mal oldu"**<sup>529</sup>.

Wilson şartlarının azınlıklarla ilgili kısmının, insani bir ilke imiş gibi görünmesine rağmen, Hıristiyan Avrupa devletleri tarafından 18. asırdan beri Türkiye'nin iç işlerine yapılan müdahalelerin bir devamı olduğunu belirten Mahmut Esat, Türkiye'nin sürekli olarak siyasi ve mezhepsel müdahalelere maruz kalmasına rağmen, kendisinin özgürlüklere son derece riayet ettiğini, öyle ki, beş asır evvel kabul ettiği imtiyazlara, bu imtiyazların verildiği dönemin şartları tamamen değişmiş olduğu halde tahammül ettiğini söylemekteydi. Avrupalıların eskiden beri Türkiye'ye göstermiş olduğu bu davranışların hukukla bir ilgisi olmadığını, sadece siyasi bir anlamı bulunduğunu, bunun da Türkiye'yi geriletmek ve medeni olmayan milletler arasına

<sup>527</sup> Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Davası I", *Hakimiyet-i Milliye*, 7 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

<sup>528</sup> Mahmut Esat, "Yeni Türkiye'nin Davası II", *Hakimiyet-i Milliye*, 9 Teşrin-i evvel 1921, s. 1.

itmek olarak açıklamaktadır. Bir çok yazısında özellikle İngiliz siyasetini eleştiren Mahmut Esat, bu devletin işlerine geldiğinde savundukları uluslar arası hukuku, konu doğu milletleri olduğunda, her zaman ve üstelik medeniyet adına hiçe saydığını belirtmekte ve bu tür bir anlaşma olan Sevri'i kabul etmeyerek savaşı Türkiye'nin, aynı zamanda tahkir edilmiş olan uluslararası hukuku da müdafaa ettiğini ifade etmekteydi. İngiliz siyaseti için: **“yabancı memleketlerin işine müdahaleyi, kendilerine meşru bir hak görecekt kadar ileri giden, başkalarına hayat hakkı tanımamayı milletlerinin hayati menfaatleri muktezası telakki eden İngiliz kabineleri, yangınlar içinde kalan İrlanda, kan kusturdukları Hindistan ve Mısır için haricin en samimi bir istizahını bile tahkir tanırır”** diyen Mahmut Esat, İngilizlerin, çok eski bir medeniyete sahip olan Türkleri, Yunanlılarla medenileştirmeye çalıştığını belirterek, eleştiriyordu<sup>530</sup>.

Mahmut Esat, Avrupa'nın Türkiye'ye karşı bu dostane olmayan tavrını dini kimliklerle ilişkili görmekte ve şu sözleri tırnak içinde aktarmaktaydı: **“Reddi kabil değildir ki, Türklerle Hıristiyanlar beyninde cari münasebata daimi bir nefret, bir kin ve intikam hükmetti. Asrımızın ahrarane telakkiyatına rağmen bu milletler arasında ki gayz ve taassup hala devam edip gitmektedir. Bitaraf ve haksinas olmak için itiraf edelim ki bu taassup ve kindarlık başlıca, Hıristiyanlar tarafındadır...”**<sup>531</sup>.

Lozan görüşmeleri sırasında Misak-ı Milli'den taviz verilmemesi gerektiğini düşünen Mahmut Esat, Türkiye'nin gerektiği taktirde savaşı bile göze alabileceğini belirterek, bu konuda kesin bir tutum sergilemekteydi. **“Misak-ı Milli, Türk ihtilali için olduğu kadar, hukuku beynelmilel ve onun tarihi için de Türk'ün eliyle yazılmış muazzam bir eserdir. Millet prensiplerine göre devlet teşkilatı, beşeriyete bir idealdi”** diyen Mahmut Esat<sup>532</sup>, henüz Lozan Anlaşması imzalanmadan kaleme aldığı bir başka yazısında, Misak-ı Milli'den asla taviz verilmemesi gerektiğini söylüyordu<sup>533</sup>. Bu bakımdan Lozan görüşmelerinde sorun çıkaran İtilaf devletlerini

<sup>529</sup> A.y.

<sup>530</sup> Mahmut Esat, “Yeni Türkiye'nin Davası III”, *Hakimiyet-i Milliye*, 10 Teşrin-i evvel 1921, s. 1; “Yeni Türkiye'nin Davası II”, s. 1.

<sup>531</sup> Mahmut Esat, “Yeni Türkiye'nin Davası II”, s. 1.

<sup>532</sup> Mahmut Esat, “Türk İhtilalinin Düsturları II”, *Sadâ-yı Hak*, 26 Mayıs 1924, s. 1.

<sup>533</sup> *Sadâ-yı Hak*, 9 Aralık 1922.

eleştiren Mahmut Esat, ikinci Lozan görüşmeleri sona yaklaşırken kaleme aldığı bir yazısında, bu görüşmelerin gidişatından ve özellikle de Fransızların takındıkları uzlaşmaz tutumdan duyduğu endişeleri dile getirerek şöyle diyordu: **“bu vaziyette itiraf edelim ki, Türkiye heyeti murahhasası Lozan’da lüzumundan fazla samimi hareket etmiş, cihan sulhü namına beyhude fedakarlıklarda bulunmuştur. Bizi şerefleriyle temin ederek Lozan’a götüren Fransız diplomatlarının bugünkü haris ve maanid nokta-i nazarları karşısında bu fedakarlıktan dolayı nedamet duyduğumuzu saklayamayacağız”**<sup>534</sup>. Faizler meselesinde Fransa’nın uzlaşmaz tutumundan duyduğu rahatsızlığı dile getiren Mahmut Esat, Yunanistan’ın mali vaziyetini dikkate alan devletlerin, aynı anlayışı Türkiye’ye de göstermeleri gerektiğini, bunun bir siyasi gereklilik olduğunu belirtmekteydi. Türkiye’nin, Yunanistan’dan alacağı savaş tamiratından, Karaağaç istasyonu karşılığında vazgeçtiğini ve bunun Türkiye’nin Anadolu’da uğradığı zararların binde birine bile karşılamadığını belirten Mahmut Esat, bunun kabul edilmesinin en önemli sebebinin, itilaf devletlerinin Türkiye’ye faizler meselesinde kolaylık gösterecekleri vaadi olduğunu, ama bu sözün tutulmadığını belirtiyordu. Bu nedenle, Yunan tazminatıyla, faizler meselesi arasında sıkı bir bağ olduğunu vurgulayan Mahmut Esat, Türkiye’ye karşı gösterilen mukavemet ve ısrarın sürmesi halinde, konferansın kesintiye uğrayabileceğini ve bu durumda, Türkiye’nin Balkanlarda serbest kalacağını belirterek, açık bir şekilde savaş tehdidinde bulunmaktaydı<sup>535</sup>. Birinci Lozan Konferansı’nda İngilizlerin gösterdiği mukavemeti, ikincisinde Fransa’nın gösterdiğini ve Fransız murahhaslarının Ankara İtilafnamesi’ni akıllarına bile getirmeyerek, tam bir düşman gibi davrandıklarını belirten Mahmut Esat, bu tavrı eleştirmektedir<sup>536</sup>. Bu olumsuz gidiş karşısında Yunanistan baş murahhasının Türkiye ile münferit olarak barış yapmaktan bahsettiğini söyleyen Mahmut Esat, birinci Lozan görüşmeleri sırasında bu tür girişimlere soğuk bakan ve engelleyen İngiltere’nin, bu defa Venizelos’u bu konuda teşvik etmesinin nedeninin ise, büyük devletler aradan çıkar çıkmaz Türkiye’nin Yunanistan’la olan **“hesaplarını temizlemek”** isteyeceği endişesi olduğunu belirtmekte ve münferit sulh önerisine sıcak bakılmaması gerektiğini

<sup>534</sup> Mahmut Esat, “Nota mı Ultimaton mu?”, *Türk Sesi*, 3 Temmuz 1923, s. 1.

<sup>535</sup> Mahmut Esat, “Faizler Meselesi”, *Türk Sesi*, 14 Haziran 1923, s. 1; Tamirat Meselesi ve Faizler”, *Türk sesi*, 15 Haziran 1923, s. 1.

söylemektedir<sup>537</sup>. İkinci Lozan görüşmelerinden de çok ümitli olmadığı görülen Mahmut Esat, Fransızların, faizler meselesinin daha sonra görüşülmek üzere ertelenmesi teklifinde bulduklarını ve şart olarak ise boğazların rehin olarak itilaf devletleri tarafından alınması teklifinin arkasında Türkiye'nin elini kolunu bağlayacak bir tehlikenin yattığına işaret etmektedir. Mahmut Esat'a göre böylece, Türkiye, barışın yapılamamasına sebep gösterilerek müdafaa hakkı elinden alınmış olurken, Avrupalı diplomatlar ise hüsnü niyetleri dolayısıyla alkışlanacaklar ve birleşik bir cephe olarak Türkiye'den istediklerini alacaklardır. Ayrıca, Boğazların düşmanların kontrolünde olması Türkiye'ye hareket alanı bırakmayacak ve Türkiye bu bahaneyle Fransızlar tarafından rahatça sömürülecektir<sup>538</sup>.

Misak-ı Milli'den taviz verilmemesi noktasında gerekirse savaşılması gerektiğini savunan Mahmut Esat, Lozan Anlaşması'nın imzalanmasından sonra, barışın sağlanmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiş ve bunu, bir takım eksikliklerine rağmen, büyük bir başarı olarak nitelendirmişti<sup>539</sup>.

Lozan'da çözümlenemeyen sorunlardan biri olan Musul meselesinde (Türkiye ile İngiltere arasında dokuz ay içinde çözülmesi kararlaştırılmıştı), durumu lehine çevirmek isteyen İngiltere, bölgede yoğun bir faaliyete girişmişti. Örneğin İngiltere ile görüşmeler kesildikten bir süre sonra Nesturiler, Van valisini kaçırarak beraberindekileri öldürünce, Türkiye bölgeye bir hareket düzenleme kararı almıştı. Bunun üzerine İngiltere ile ilişkiler gerginleşmiş ve bu durum kamuoyunu meşgul etmiştir<sup>540</sup>. Bu konunun basında tartışılmasını ele alan Mahmut Esat, ortada

<sup>536</sup> Mahmut Esat, "Konferansta Müşkület", *Türk Sesi*, 21 Haziran 1923, s. 1; "Nota mı Ultimatom mu?", s. 1.

<sup>537</sup> Mahmut Esat, "Sulh-u Münferit", *Türk Sesi*, 26 Haziran 1923, s. 1. Böyle bir endişenin her zaman bulunduğunu belirten Mahmut Esat, bunu doğrulayıcı şekilde şu sözleri sarfetmektedir: "filhakika sulh akdedilmezse Türkiye'nin alacağı vaziyet şayan-ı dikkattir. Bu hususta şimdiden mutaalaya girişmek doğru bir hareket olmasa da böyle bir vaziyet karşısında kendi topraklarımızın uzun bir müddet daha ecnebi işgali altında kalmasına tahammül edemeyeceğimiz muhakkaktır. Ve şüphesiz böyle bir hareket için ilk hedef Yunan ordusu olacaktır. Yunan ordusunu bulmak için de Türk ordularının ilk yapacağı şey karşıya geçmek, hasmı orda bulup imha etmektir".

<sup>538</sup> Mahmut Esat, "Sulh Etrafında", *Türk Sesi*, 29 Haziran 1923, s. 1; "Faizler ve Boğazlar", *Türk Sesi*, 2 Temmuz 1923, s. 1.

<sup>539</sup> Mahmut Esat, "Silah başına", *Türk Sesi*, 29 Temmuz 1923, s. 1; "Adliyemiz", *Türk Sesi*, 2 Ağustos 1923, s. 1.

<sup>540</sup> Bu gerginlik kısaca şöyle özetlenebilir: Musul ile ilgili olarak Türkiye ve İngiltere arasında, 19 Mayıs 1924'de İstanbul'da başlayan görüşmelerden bir netice alınamamış ve Haziran ayında Milletler Cemiyeti'ne başvurulmuştu. Bu sıralarda 7 Ağustos 1924'de, Nesturiler, Van valisini kaçırarak, beraberindekileri katletmişlerdi. Vali Halil Rifat Bey bir süre sonra serbest bırakılmasına rağmen Türkiye,

kamuoyunda tartışıldığı şekilde Musul'un alınıp verilmesi ile ilgili bir sorun bulunmadığını, sorunun sadece bir hudut meselesi olduğunu belirtmekteydi. Çünkü bölgeye tedip hareketi düzenleyen Türkiye, bölgedeki asayiş ve sınırların güvenliğini sağlamak üzere, stratejik noktalarda asker bulundurma kararı almıştı. Türkiye'nin takındığı bu tavra karşı İngilizler, bir ultimatom vererek 48 saat içerisinde Türkiye'nin geri çekilmesini istediler. Yazısında bu durumu eleştiren Mahmut Esat, Türkiye'nin kendisine ait olan topraklardan, sırf İngilizlerin keyfi istiyor diye çekilmesinin söz konusu olmadığını belirtmiş ve hatta bu olaylarda İngiltere'nin parmağı olduğu için onlara bağlı topraklara bile Türkiye'nin girme hakkına sahip olduğunu söylemişti. İngilizleri, Nesturileri kışkırtmakla suçlayan Mahmut Esat, buna delil olarak, yakalanan Nesturilerin üzerlerinde bulunan İngilizlere ait silah ve teçhizatı göstermekteydi.

İngiltere'nin Türkiye'ye karşı takip ettiği ve hiç de dostane olmayan siyaseti eleştiren Mahmut Esat, İngiltere'nin şark siyasetini Türklerden daha iyi tecrübe etmiş başka bir millet daha olmadığını ifade etmiştir. İngiltere'nin Irak'ı mandasına aldığından beri şarkta daha karıştıracı bir siyaset izlediğini, Türkiye'yi sürekli rahatsız ettiğini ve Musul'da yapışıp kalmak sevdasında olduğunu söyleyen Mahmut Esat, buna mukabil Türkiye'nin, İngiltere'nin yaptığı gibi Musul meselesinde **"fırıldak çevirmek sevdasına"** düşmediğini ifade etmiş ve Türkiye'nin bu davayı siyaset ve hak ile kazanmaya çalıştığını ve bundan sonra da öyle yapacağını belirtmiştir. Ancak buna rağmen, karşısında her şeyi yapmaya karar vermiş bir İngiltere bulduğu takdirde Türkiye'nin de, vatanın yüksek menfaatlerini korumak için gereken her şeyi yapabileceğini belirtmekteydi<sup>541</sup>.

---

Nesturilere karşı 12 Eylül'de bir hareket başlattı. Cafer Tayyar Paşa komutasında III. Orduya bağlı 7. Kolordu bölgeye gönderildi. Ancak bir süre sonra eski Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey'in kışkırtmalarıyla önce 76 kişilik ve daha sonra da 275 kişilik askeri birlikler ayaklandılar. Hükümet güçleri bir taraftan bu isyanla uğraşırken, diğer taraftan da Nesturilere karşı harekate geçti. Bastırma sırasında Kürt aşiret reislerinin güçlerinden de yararlandı ve başarılı oldu. Konu, 20 Eylül'de Milletler Cemiyeti'nde tekrar görüşülmeye başlandı. Türk tarafı Musul'da bir plebisit yapılmasında ısrar ederken, İngiltere buna karşı çıktı. Bu görüşmeler devam ederken Türkiye'nin düzenlemiş olduğu askeri hareket ve yer yer İngiliz birlikleriyle de yaşanan çatışmalar sonucunda İngiltere, Türkiye'ye 9 Ekim tarihinde bir ultimatom vererek Türk birliklerinin bölgeyi 48 saat içerisinde terk etmesini istedi. Bunun üzerine Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne başvurarak geçici bir sınır çizilmesini istedi. 29 Ekim'de geçici sınırın saptanmasıyla birlikte Türkiye ve İngiltere arasında Musul nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlık geçici bir süre için dondurulmuş oldu. Bu sorun 5 Haziran 1926'da yapılan bir anlaşmayla sona erdirilmiştir (*Cumhuriyetin 75 Yılı*, s. 33).

<sup>541</sup> Mahmut Esat, "Musul İşleri Etrafında", *Sadâ-yı Hak*, 14 Teşrin-i evvel 1340, s. 1.

Bu sözlerden de anlaşıldığı gibi Mahmut Esat, gerekirse Türkiye'nin savaşı bile göze alabileceğini belirtiyordu. Ancak, hükümetin takip ettiği politika Mahmut Esat'ın düşündüğünden farklı olarak işin harbe gitmeden halledilmesi doğrultusunda yürütülüyordu ve Meclis'teki muhalif mebuslar tarafından şiddetle tenkit ediliyordu. Meselenin gidişatı Türkiye'nin aleyhine olmuş ve Türkiye Mahmut Esat'ın sözlerinde ifade ettiği kararlılığı göstermekten çekinmiştir.

Uluslar arası ilişkilerde, anlaşmaların veya taahhütlerin kıymetinin, zayıflık ve kuvvetle ilişkili olduğunun önemle altını çizen Mahmut Esat<sup>542</sup>, bir bakıma Türkiye'ye karşı hukuk dışı politikalar izlenebilmesini de açıklamış olmaktadır.

Daha sonraki yıllarda da yabancı devletlere karşı kuşkuyla yaklaştığı görülen Mahmut Esat, dış ilişkilerde son derece dikkatli davranılması gerektiğini düşünmekteydi. Örneğin, Türklerle Fransızlar arasında “ananevi dostluk” bulunduğu şeklindeki görüşlere katılmayan Mahmut Esat, tarihsel olarak böyle bir şeyin söz konusu olmadığını söyleyerek, kapitülasyonlar, Cezayir'in ve Tunus'un işgalleri Cebelilübnan meselesi ve Midilli'nin işgali gibi mevzuları hatırlatmakta ve “modern dost” olalım önerisinde bulunmaktaydı<sup>543</sup>.

Sonuç olarak, Milli Mücadele'nin ilk yıllarında Avrupalı devletlerin Türkiye'ye yönelik haksız politikalarını şiddetle eleştiren ve Misak-ı Milli konusunda taviz verilmemesini, bunun savaş nedeni olabileceğini belirten Mahmut Esat'ın, bir süre sonra imzalanan Lozan Anlaşması'ndan duyduğu memnuniyete bakıldığında, onun bu konudaki sert mesajlarının, Türkiye'nin Lozan'daki kritik durumunu ifade ettiğini düşünmekteyiz. Uluslar arası ilişkileri belirleyici olan şeyin esasında hukuk değil güç olduğunu ifade eden Mahmut Esat, her alanda batılılaşarak bu güce erişebilmeyi ummaktadır. Doğu ile Batı arasındaki çatışmanın en önemli sebebinin din olduğunu düşünen Mahmut Esat'ın, laikleşmeyi batılılaşmanın temel hareket noktası olarak almasının sebebi de burada yatmaktadır. Dış devletlere karşı fazla samimi ve güven içinde davranılmamasını, her zaman dikkatli olunmasını salık veren Mahmut Esat, ancak her bakımdan güçlenmiş bir Türkiye ile bu sorunların aşılabileceğini düşünmektedir.

<sup>542</sup> Mahmut Esat, “Adliyemiz”, s. 1.

<sup>543</sup> Mahmut Esat, “An'ane Dostluğu... Modern Dostluk”, *Anadolu*, 1 Kasım 1932.

## SONUÇ

Tezin tamamında da görüldüğü gibi Mahmut Esat'ın hayatında ve görüşlerinde belirli dönüşüm zamanları vardır. Bunlar kabaca, 1908-1919, 1919-1924, 1924-1931, 1931 ve sonrası olarak değerlendirilebiliriz. 1908-1912 yılları arasında Darülfünun'daki hukuk eğitimi, onun aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin meseleleriyle olan alakasını, kaleme aldığı yazılarla ilk defa kamuoyuyla paylaşmaya başladığı bir zamandır. Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına tekabül eden bu dönemde, pek çok okumuş aydın genç gibi o da hürriyet sloganları ile meşrutiyet idaresini getirenlerin düşüncelerine katılarak, İttihat ve Terakki Fırkası'nı alkışlayan kişiler arasında yer almaktadır. Bu düşüncenin doğrudan etkilerini, gazetelerde kaleme aldığı çeşitli yazılarında görmek mümkündür. Hürriyet, millet egemenliği, din ve devlet konularında aldığı tavırlar, döneminin yukarıda belirttiğimiz fikir cereyanıyla oldukça uyumludur ve onları aşmamaktadır. 1913'te gittiği İsviçre'de ise batılı düşünce ve uygulamaları yakından görüp tanımak fırsatını bulmuştur. Burada edindiği bilgi birikimi daha sonraları yazdığı bir çok yazısında ve savunduğu fikirlerde kendisini gösterecektir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında, müttefik devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalama azimlerini, İzmir'in anlaşma hükümlerine aykırı bir şekilde işgal ederek açık bir şekilde ortaya koymaları üzerine, Türkiye'ye dönerek, Milli Mücadele'ye katıldığı tarih olan 1919 yılı ise onun için ayrı bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten sonra, yeni devletin inşa sürecine hem fikir ve hem de faaliyet olarak katıldığı bir dönemdir. İlk Meclis'e katılmasıyla birlikte, **Hakimiyet-i Milliye** ve diğer yayın organlarında yayınlanan yazılarında, Milli Mücadele ile girilen dönemi fikri olarak şekillendirme çabaları dikkati çeker. Bu dönemde ileri sürdüğü fikirler, belli bir dış kalıba göre hareket etmediğini göstermektedir. Nitekim, I. Gruba dahil olmakla birlikte, farklı fikirler ileri sürdüğü ya da muhaliflerle birlikte hareket ettiği zamanlar olmuştur. Bunda, henüz taşların tam olarak yerine oturmadığı birinci Meclis döneminin etkisi kuşkusuzdur. Dönemin yaygın söylemi olan halkçılığı, halkın yönetimde söz sahibi olması genel anlamında kullanırken, halktan ve haklarından soyut siyasi kavramlar olarak bahsetmez. Halkı ekonomik ölçütlere göre değerlendirir ve ekonomik gereksinimleri karşılanmadığı sürece gerçek bir halk idaresi kurulamayacağını savunur. Bu anlamda elitist bir yaklaşım göstermediği ve halkçılığı savunan diğerlerinden



ayrıldığı gözlenmektedir. Hem, halka ekonomik kimlikleri ile idarede yer vermek ve hem de aralarındaki birlik ve dayanışmayı güçlendirmek için, Mustafa Kemal'in benimsememesine rağmen savunduğu Meslekî Temsil, onun bu ekonomik halkçılık anlayışının siyasal düzlemdeki ifadesidir.

Bu dönemde dikkati çeken diğer bir unsur ise, her dönemde savunduğu milli egemenlik düşüncesinin bölünemezliği tezinin bir sonucu olarak, bütün güçlerin mecliste toplandığı Meclis Hükümeti Sistemi'ni savunarak, temsili bir organ olarak meclisin varlığı hariç, ki esasında bu meclisin oluşturulma şeklinde de yukarıda belirttiğimiz gibi farklı düşünmektedir, parlamenter sistemin tüm unsurlarını dışlamasıdır. Bu anlamda Meşrutiyet dönemine göndermeler yaparak uygulanan parlamenter sistemi eleştiren Mahmut Esat'ın, Meşrutiyet'in getirdiğinden üstün olduğuna inandığı bir halk hükümeti ve dolayısıyla hürriyet kavramını savunarak, Osmanlı dönemi hürriyetçi fikirlerin tesirlerinden sıyrılmaya ve onu aşmaya çalıştığını görmekteyiz. Ne var ki, Mahmut Esat'ın yeni devletin idari anlayışına hakim olmasını istediği bu düşünceler, kabul görmeyecektir. Bu durumda Mahmut Esat, görüşlerinde ısrarcı davranarak, marjinal ya da muhalif bir noktada kalmak yerine, temelde aynı kalmak üzere, düşüncelerini mevcut şartlara göre revize ederek yeniden sunmayı tercih edecektir. Bu durum, bazıları tarafından İttihat ve Terakki'nin ideologu olarak nitelendirilen Ziya Gökalp'in, Fırka'nın politikalarına uygun ideolojik arka plan üretme çabalarına benzemektedir ve Mahmut Esat'da görülen belirgin bir davranış şeklidir. Bu davranış şekli ise, doğal olarak beraberinde bir takım çelişkileri de getirmektedir. Halkın iradesini temsil eden bir organ olarak, meclisin üstünlüğünü ve temsil ettiği iradenin bölünemez ve sınırlandıramaz olduğunu her vesileyle dile getiren Mahmut Esat'ın, aynı zamanda vekillerin, meclis başkanı tarafından gösterilen adaylar arasından seçilmesini sağlayan namzetlik usulünü savunmasındaki çelişkinin arkasında yatan sebepler de buralarda aranmalıdır. Nitekim, bu davranışın fikri bir sapmadan çok, muhalifleri tarafından yetkileri sınırlandırılmak istenen Mustafa Kemal'in yanında yer alarak gösterilen ideolojik bir tavır olduğunu, II. TEK (kabul tarihi, 20 Nisan 1924) görüşmeleri sırasında Cumhurbaşkanı'na verilen yetkilerin, meclis üstünlüğünü zedeleyecek şekilde genişletilmesine şiddetle karşı çıkanların başında yer almasından anlaşılmaktadır.

1924'lerden itibaren ise TCF ve Şeyh Sait İsyanı gibi gelişmeler, yeni rejime muhalif güçlerin bir tehlike olarak algılandığı ve idarenin otoriterleşmeye başladığı bir dönemdir. Yeni rejimin yavaş yavaş eskiyi silmeye ve yerine yeni değerleri koymaya başladığı bu dönemde, kişisel ideallerin bir önemi yoktur. Herkes, inkılapları yapan parti olan CHF çatısı altında birleşmeli ve Mahmut Esat'ın SCF deneyiminden sonra söylediği gibi "yek fikir, yek emel" olmalıdır. 1924 yılında Adliye Vekilliği görevine geldikten sonra sisteme yönelik yazılarının, halkçılık ve milli egemenlik gibi söylemlerinin azalmasında, büyük emek ve zamanını alan hukuk inkılaplarının gerçekleştirilmesi işiyle uğraşmasından başka, artık, sistemin oturmaya başlamış olması ve mevcut yapının korunması ve ilerletilmesinin daha fazla önem kazanmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, Mahmut Esat'ın 1925 yılından sonra girilen tek parti döneminde ileri sürdüğü fikirlerin, büyük ölçüde liderlerin düşünceleri doğrultusunda olduğunu ileri sürmemiz mümkündür. Bununla birlikte, Mahmut Esat'ın düşüncelerinde, tarihi materyalist bir etki olarak karşımıza çıkan, iktisadın her şeyi belirleyici olduğu şeklindeki görüşü sürekliliğini her zaman korumuştur. Bu nedenle o, 1920'lerde de, 1930'larda ve 1940'larda da iktisadın, üst yapı kurumları üzerindeki etkisine her zaman değinerek, iktidarı uyarmıştır. Mahmut Esat, 1920'lerin başlarında "idareye iktisadiyat hakim olmadıkça" gerçek bir halk hükümetinin kurulamayacağını belirterek açıkladığı düşüncelerini, daha sonraları, belli ölçüde yumuşamış bir şekilde ama bu defa inkılapları korumaya yönelik olarak ifade ettiğini görmekteyiz. Nitekim, demokrasinin aç insana hiçbir mana ifade etmeyeceğini ileri sürerken, gördüğü bir eksikliğe dikkat çekmekte ve inkılapların bekası açısından liderleri uyarmaya çalışmaktadır.

Yine bu dönemde fikirlerinde dikkati çeken bir nokta, halkçılık anlayışını milliyetçilikle özdeşleştirmesi ve milliyetçiliğin bir gereği olarak sunmasıdır. Türkiye'de ve dünya da yükselen bir değer olarak ortaya çıkan ırka dayalı milliyetçiliğin Türkiye'deki seslerinden biri olan Mahmut Esat'ın, 1920'lerin başında, devletin idare mekanizmasının başına sadece Türklerin geçmesi gerektiğini söyleyerek ifade ettiği Türklük duygusunu, zaman içerisinde çok ileri noktalara taşıdığı görülmektedir. 1929 yılında sarfettiği, "bu memlekette Türk olmayanların hakkı, hizmetçi olmaktır, köle olmaktır" şeklindeki sözleri, hem de bir Adalet Bakanı olarak,

oldukça açık bir şekilde ifade etmekten kaçınmaması, bir devlet adamı için zaaf teşkil eden coşkun ve heyecanlı yapısını gösterdiği gibi, dönemin atmosferini sergilemesi açısından da ilginçtir. 1930'ların başlarında literatürüne soktuğu, **Öz Türk ve Öz Türkçecilik** gibi tabirler, zamanla kaybolrsa da belli bir dönemin ve düşüncenin sembolleri olarak kalmışlardır. Mahmut Esat'ın, ifrata kaçan bu milliyetçi tavrı, liderlerle çatıştığı bir başka nokta olarak ortaya çıkmıştır.

1930'lardan sonra dış siyasi gelişmelerin önemli etkisi sonucu, Türk siyasi literatürüne giren kavramlardan biri olan **şeflik**, aynı zamanda içerideki otoriterleşme ile de uyumludur. Bununla birlikte, şeflik sistemini savunmaya başlayan Mahmut Esat'ın, zamanında şiddetle savunduğu halkçılık, Meclis Hükümeti Sistemi, meclisin üstünlüğü ve iradesinin bölünemezliği ve bu konuda gösterdiği coşkun çabalar dikkate alındığında, 1930'lardan itibaren aldığı tavrın, ne büyük bir değişimi işaret ettiği görülecektir. Türkiye halk hükümeti genel amacı, sonuçta, Mahmut Esat'ın "**Kemalizm, otoriter bir demokrasidir**" tanımıyla ifade ettiği noktaya gelmiştir. Bununla birlikte, bu durumun, büyük ölçüde dış konjonktürün bir sonucu olduğu, diktatörlüklerin yerini demokrasilerin almaya başladığı sürece Türkiye'nin de uyum sağlamasıyla anlaşılmaktadır. Bu arada, dış dünya daki bu otoriterleşme sürecinin, muhalefeti ve fırkaları yerleştirmeye çalıştığı inkılap açısından zararlı gören Türkiye'nin işini kolaylaştırdığını söylememiz de mümkündür.

Mahmut Esat'ın ve diğer pek çoklarının görüşlerinde zaman içinde ortaya çıkan tezatin en önemli sebeplerinden biri, inkılapların ve yeni rejimin, önceden planlanmış bir hareketin sonucu değil de, süreç içerisinde değişip gelişerek ortaya çıkmasının bir sonucudur. Bu durumda, başlangıçta arzulanan hedefler, zaman ve şartlar içerisinde imkansız bir hal alabildiği gibi, hiç düşünülmemeyen ya da arzu edilmeyen durumları ortaya çıkaran şartlar oluşabilmektedir. Ancak bu konuda daha bir çok sebepler sıralamak da mümkündür. Mahmut Esat'ın belli bir sisteme, ekole ya da anlayışa bağlı kalmadan işine yarayan her düşünce, sistem ve kuramı bunlar birbirleriyle derin zıtlıklar içeriyor olsa bile kullanması, biraz da kendisinin bir sistem yaratma çabasından kaynaklanmaktadır ve bu durum, zaman zaman ileri sürdüğü fikirlerde çelişkiye düşmesine sebep olmaktadır.

Sonuç olarak, Mahmut Esat'ın inkılaplara en büyük fiili katkısı hukuk alanında olmuştur. Hukuk inkılapları yoluyla topyekün batılılaşma düşüncesinin uygulamaya geçmesi noktasında, elini taşın altına koymuş bir kişidir. Tüm bunlardan sonra, Mahmut Esat, Türk inkılabının ya da Kemalizm'in teorisyenlerinden biri midir? sorusuna olumlu bir cevap vermek, en azından bu konuda yoğun çaba içinde olduğunu kabul etmek zorundayız. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta, Mahmut Esat'ın inkılaplara fikri kaynaklık etmekten ziyade, gerçekleşen inkılapları, belli bir sistematığe oturtarak, tanımlamaya çalışmasıdır. Devlet idaresi iyice otoriterleştikten sonra, Kemalizm otoriter bir demokrasidir tanımlamasını yaparak, onu açıklamaya girişmesi gibi. Bununla birlikte, bu sistemleştirmeyi yaparken, eksik gördüğü noktaları belirtmekten ve öneriler getirmekten de geri durmamıştır. Bildiğimiz kadarıyla, ilk defa onun tarafından Kemalizm adıyla 1932 yılında dile getirilen esaslar da buna açık bir delil teşkil etmektedir.

## BİBLİYOGRAFYA

### Belgesel Kaynaklar

**Düstur**, III. Tertip, C. 1-4, 7-8, 10.

**Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri**, 1-4. Dönemlere ait muhtelif ciltler, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Basımevi, muhtelif tarihler.

**Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, D. I, C. 1-4, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985.

**Türk Ocakları 1927 Senesi Kurultayı Zabıtları: Dördüncü Kurultay**, Ankara, Türk Ocakları Matbaası, 1928.

**1328-1912 Senesinde Lozan'da İçtima Eden Kongre Müzakerat ve Mukarreratı**, y.y., Selanik-Rumeli Matbaası, t.y.

### Gazeteler\*

Ahenk	Akşam
Anadolu	Anadolu'da Yenigün
Cumhuriyet	Hakimiyet-i Milliye
Hizmet	İnkılap
İttihat, Politika,	Sadâ-yı Hak
Son Posta	Tevhid-i Efkâr,
Türk Sesi	Vatan
Yeni Asır	Yeni Sabah

### Makaleler

"Hukuk devrimi Sırasında, Atatürk'ün Mahmut Esat Bozkurt'la Görüşmelerinden", (Çevrimiçi), <http://www.yargitay.gov.tr/ataturk/hukuk/mesat.html>, 15 Haziran 2002.

Adli Şuun: Mahmut Esat Beyefendi Hazretlerinin Cumhuriyet Müdde-i Umûmilerine Hitabeden Çok Mühim Nutukları", **Ayın Tarihi**, sa: 63-67, C. 21, İstanbul, 1929, s. 4982-4987.

Adli Şuun: Türkiye Cumhuriyetinin On Sepelik Adliye Faaliyetleri", **Adliye Ceridesi**, Teşrin-i evvel 1933, s. 33-64.

\* Bu gazetelerin, 1908-1943 yılları arasında ki muhtelif bir cildi yada ciltleri taranmıştır.

- Akgündüz, Ahmet :“II. Abdülhamit Devrinde Yapılan Hukuki Düzenlemeler ve Hukuk Devleti Anlayışı”, **Sultan II. Abdülhamit Dönemi Paneli**, İstanbul, Bilge, 2000, s. 30-50.
- Akın, Rıdvan :“Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Müzakeresi”, **Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul, İstanbul Barosu, 1992, s. 343-357.
- Akşin, Sina :“Demokrasi mi Cumhuriyet mi?”, **Cumhuriyet Ya da Demokrasi**, Haz. Özer Ozankaya, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 41-47.
- Arık, Fikret :“Profesör Mahmut Esat Bozkurt ve bir Yabancı Gözüyle Türk Hukuk İnkılabı”, **Adliye Dergisi**, **Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, Ankara, Yeni Cezaevi Matbaası, 1944, s. 26-33.
- Arıkan, Zeki :“Mahmut Esat Bozkurt ve Kapitülasyonlar”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1992, s. 218-231.
- Arslan, Ali :“Muvakkat Muhtelit Encümen-i Adli: Bir İşgal Dönemi Mahkemesi (1921-1922)”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sa: 15, 1997, s. 585-595.
- Atay, Falih Rıfki :“Bir İnkılapçının Ölümü”, **Ulus**, 23 Kanun-ı evvel 1943; aynı yazı için ayrıca bkz., **Ayın Tarihi**, sa: 121, 1-31 Kanun-ı evvel 1943, Ankara, s. 29-30.
- Atıf, Hazım :“On Senelik Bankacılık”, **Yeni Türk Mecmuası**, C. I, No: 11-14, Teşrin-i evvel 1933, s. 988-1012.
- Avcı, U. Cemal :“Atatürk, Din ve Laiklik”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, Haz. Ethem Ruhi Fırlalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999, s. 57-72.
- Aybars, Ergün :“Mahmut Esat Bozkurt ve Masonlar”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1992, s. 245-262.
- Aydemir, Namık :“Dünden Bugüne Bankacılık”, **Yüksek Denetleme Kurulu Dergisi**, sa: 3, (Çevrimiçi) [http://www.ydk.gov.tr/sayi\\_3\\_2.htm](http://www.ydk.gov.tr/sayi_3_2.htm).

- Aydın, M. Akif :“Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa” **Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk Sempozyumu Atatürk İlkeleri ve Ceza Hukuku, 15-18 Aralık 1981**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1983, s. 21-39.
- Ayiter, Nuşin :“Atatürk ve Özel Hukuk Reformu”, **Atatürk’ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları; 2-6 Kasım 1981 Uluslararası Sempozyumundan Ayrı Basım**, Ankara, TTK, 1983, s. 325-330.
- Basman, C. Ferit :“Hakimler Kanunu ve Hakimlerimiz Hakkında Düşünceler”, **Hukuk Gazetesi**, No: 47-48, 1 Mart 1940, s. 7-8.
- Başar, Ahmet Hamdi :“Fırkamızın Devletçilik Vahfı”, **Yeni Türk Mecmuası**, C. I, No: 11-14, Teşrin-i evvel 1933, s. 1161-1169.
- Bilgişin, Şevket M. :“İnkılapçı Mahmut Esat Bozkurt ve Türk Hukukunda İnkılap”, C. I, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, s. 308-312.
- Bilsel, Cemil :“Devletler Hukuku mu? Devletler Arası Hak mı?”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.VI, sa: 4, 1940, s. 631-644.
- :“Medeni Kanun ve Lozan”, **Medeni kanunun 15. Yıldönümü İçin**, İstanbul, İ., 1944, s. 21-71.
- Boratav, Korkut :“İktisat Tarihi (1908-1980)”, **Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Yön. Sina Akşin, C. IV, İstanbul, Cem, 1989, s. 265-354.
- Bozkurt, Mahmut Esat:“Muasır Demokrasilerin İstirapları”, **Ayın Tarihi**, C.21, sa: 68-71, 1930, s. 5554-5568.
- :“Önen Türk Devrimi Bakımından I”, **Hukuk Gazetesi**, No: 8, 31 Mart 1936, s. 2-3.
- :“Türk Ceza Kanunu; Türk Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu”, **Hukuk Gazetesi**, No: 14, 10 Haziran 1936, s. 2-3.
- :“Jüri Meselesi”, **Hukuk Gazetesi**, No: 16, 1 Kanun-ı sâni 1936, s. 2-3.
- :“Kanunu Medeni İçin”, **Hukuk Gazetesi**, No: 23-24, 16 Eylül 1937, s. 2-5.

- :“Türk Kanunu Medenisi Hakkında: Kritikler”, **Hukuk Gazetesi**, No: 25-26, 21 Teşrin-i evvel 1939, s. 3-4.
- :“Türk Kanunu Medenisi Hakkında: Kritikler”, **Hukuk Gazetesi**, No: 39-40, 25 Teşrin-i evvel 1939, s. 3-4.
- :“Hakimler Kanunu ve Hakimlerimiz Hakkında Düşünceler”, **Hukuk Gazetesi**, No.39-40, 25 Teşrin-i evvel 1939, s. 2-3.
- :“Serbest Boşanma Hakkında”, **Hukuk Gazetesi**, No: 43-44, 17 Haziran 1940, s. 1-2.
- :“Serbest Boşanma Aleyhinde”, **Hukuk Gazetesi**, No: 47-48, 12 Şubat 1941, s. 2-5.
- :“Serbest Boşanma Aleyhinde”, **Hukuk Gazetesi**, No: 59-60, 09 Ağustos 1943, s. 2-3.
- :“Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?”, **Medeni Kanunun 15. Yıldönümü İçin**, İstanbul, İ.Ü, 1944, s. 7-20.
- Eraslan, Cezmi :“Türk Siyasi Hayatında Serbest Fırka Deneyimi Üzerine Düşünceler”, **İlmi Araştırmalar**, sa: 9, 2000, s. 77-96;
- :“II. Abdülhamid’in İslam Birliği Siyaseti Üzerine Düşünceler”, **Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli**, İstanbul, Bilgi 2000, s. 131-136.
- Erim, Nihat :“Hatırasını Anarken, Mahmut Esat Bozkurt”, **Adliye Dergisi**, **Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, Ankara, Yeni Cezaevi Matbaası 1944, s.56-60.
- Franco, Gad :“Lotus Zaferi”, **Hukuki Bilgiler Mecmuası**, Kanun-ı evvel 1927 sene: 2, s.1-20.
- Hanioğlu, Şükrü :“Baticılık”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul, İletişim, 1985, s. 1382-1388.
- İleri, Suphi Nuri :“Jüri Meselesi”, **Hukuk Gazetesi**, No: 17-18, 11 Kanun-ı sâni 1937, s. 6-7;
- İnalcık, Halil :“Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere”, **Osmanlı İmparatorluğu; Toplum ve Ekonomi**, 2. bs., İstanbul, Eren, 1996, s. 259-317.



- Karaoğlan, Fahrettin :“Mahmut Esat Bozkurt”, **Adliye Dergisi, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, Ankara, Yeni Cezaevi Matbaası, 1944, s. 2-25.
- Kili, Suna :“Cumhuriyet ve Demokrasi”, **Cumhuriyet Ya da Demokrasi**, Haz. Özer Ozankaya, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 25-39.
- Koçak, Cemil :“Tek Parti Yönetimi Kemalizm ve Şeflik Sistemi:Ebedi Şef/Milli Şef”, **Kemalizm**, C. 2, İstanbul, İletişim, 2002, s. 119-137.
- :“Siyasal Tarih, 1923-1950”, **Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye, 1908-1980**, C. 4, İstanbul, Cem, 1989, s. 85-173.
- Koloğlu, Orhan :“Medeni Kanunun Yurt Dışındaki Yankıları”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi 1992, s. 211-216.
- Kunter, Nurullah :“Ceza Mevzuatımız ve Mahmut Esat Bozkurt”, **Adliye Dergisi, Mahmut Esat Bozkurt Nüshası**, Ankara, Yeni Cezaevi Matbaası, 1944, s. 34-36.
- Mert, Nuray :“Cumhuriyet Türkiye’sinde Laiklik ve Karşı Laikliğin Düşünsel Boyutu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm**, C. 2, İstanbul, İletişim, s. 197-209.
- Nomer, Ergin :“Yabancıların Ahkâm-ı Şahsiyesi (Statut Personnel) ve Terekesi ile İlgili İhtilaflarda Türk Kanunlar İhtilafı Sisteminin Gelişimi”, **Cumhuriyet Döneminde Hukuk, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 50. Yıl Armağanı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1973, s. 495-527.
- Özbay, Cevat Hakkı :“Mahmut Esat Bozkurt’tan Muazzez Hatıralar”, **Hukuk Gazetesi**, No: 61-62, 10 Mart 1944, s.1-2.
- Poroy, Reha :“Son Elli Yılda Türkiye’de Kara Ticareti Hukuku Alanında ki Kanunlaştırma Hareketlerinin Genel Teori Açısından Değerlendirilmesi”, **Cumhuriyet Döneminde Hukuk, İÜ Hukuk Fakültesi 50. Yıl Armağanı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi , 1973, s. 581-610.
- Şahingöz, Mehmet :“Lozan Türk Yurđu”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. XIII, sa: 37, Mart 1997, s. 31-75.

- Tekand, Gün Bozkurt :“Babam Mahmut Esat”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1992, s. 289-292.
- Tekeli, İlhan – İlkin, Selim:“Kurtuluş Savaşı Sırasında, Avrupa’daki Bir Türk Gencinin (A.Şerif Önay’ın) Kalkınma Sorunlarıyla İlgili Çalışmaları”, **Armağan: Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, C. XX, 1978, s. 257-305.
- Tezcan, Durmuş :“Bozkurt-Lotus Davasının Uluslar arası Hukuktaki Önemi ve Yeri”, **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1992, s. 264-274.
- Tezel, Yahya S. :“Birinci Büyük Millet Meclisi Anti Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XXV, sa:IV, s. 287-318.
- Toksöz, A. :“Bizde Hukuk”, **İş Mecmuası**, sa: 2-4, İstanbul, Nisan 1936, s. 3-5.
- Toprak, Zafer :“Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.2, İstanbul İletişim, 1985, s. 377-381.
- Tunçay, Mete : “Okuyuculara Mektup”, **Tarih ve Toplum**, sa: 99, Mart 1992, s. 5.
- Turan, Şerafettin :“Türkiye’de Cumhuriyet ve Demokrasi Kültürü”, **Cumhuriyet Ya da Demokrasi**, Haz. Özer Ozankaya, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2002, s. 65-91.
- Uyar, Hakkı :“Türk Devrimini Teorileştirme Çabaları: Mahmut Esat Bozkurt Örneği-I”, **Tarih ve Toplum**, sa: 119, Kasım 1993, s. 9-15.  
:“Türk İhtilali’nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt I”, **Tarih ve Toplum**, sa: 99, Mart 1992, s. 18-24.  
:“Türk İhtilali’nin Düsturları ve Mahmut Esat Bozkurt II”, **Tarih ve Toplum**, sa: 100, Nisan 1992, s. 39-46.
- Ünsal, Hüsamettin :“Laiklik ve Atatürk’ün Laiklik Politikası”, **Atatürk Düşüncesinde Din ve Laiklik**, Haz. Ethem Ruhi Fıglalı, Taha Müftüoğlu, İdris Karakuş, Ankara, AAM, 1999, s. 371-382.

- Verençil, J.H.V. :“Lotus Meselesi”, **Adliye Ceridesi**, sa: 80, Mart 1929, s. 32-40.  
:“Lotus Meselesi”, **Adliye Ceridesi**, sa: 81, Nisan 1929, s. 29-37.  
:“Lotus Meselesi”, **Adliye Ceridesi**, sa: 78-79, Şubat 1929, s. 85-99.
- Yenisey, Feridun :“Ceza Yargılamasında ve Adli Teşkilatta Cumhuriyet Öncesi Durum ve Cumhuriyetten Sonraki Gelişmeler”, **Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk Sempozyumu Atatürk İlkeleri ve Ceza Hukuku, 15-18 Aralık 1981**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1983, s. 40-65.

## Kitaplar

- Ağaoğlu, Ahmet :**Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, İletişim, 1994.  
:Üç Medeniyet, Ankara, Türk Ocakları Hars Heyeti Neşriyatı, 1927.
- Akın, Rıdvan :**Türkiye Büyük Millet Meclisi Devleti (1920-1923): Birinci Meclis Döneminde Devlet Erkleri ve İdare**, İstanbul, İletişim, 2001.
- Akyol, Şener :**Medeni Hukuka Giriş**, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1995.
- Alkan,Ahmet Turan :**Sıradışı Bir Jön Türk UBEYDULLAH EFENDİ’NİN AMERİKA HATIRALARI**, İstanbul, İletişim 1997.
- Alp,Tekin :**Kemalizm**, Çev. Çetin Yetkin, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm, 1983.
- Amittay, Jacob Ben :**Siyasal Düşünceler Tarihi**, çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Levent Köker, Ankara, Savaş, 1983.
- Apak, Rahmi :**İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, TTK, 1990.
- Arslan, Ali :**Darüfünun’dan Üniversite’ye**, İstanbul, Kitabevi 1995.
- Aslan, Yavuz :**TBMM Hükümetinin Kuruluşu Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)**, Ankara, Yeni Türkiye, 2001.

- Atatürk, Mustafa Kemal :**Atatürkün Söylev ve Demeçleri I-III**, I, Ankara, A.A.M., 1997.  
:**Nutuk: 1919-1920**, Haz. Zeynep Korkmaz, Ankara, A.A.M. 1998.  
**Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri-IV**, Belge no:536, Ankara, A.A.M, 1991.
- Atay, Cevdet :**Karşılaştırmalı Türk Anayasaları: Değişme ve Gelişme**, Bursa, Ekin, ty.
- Avcıoğlu, Doğan :**Milli Kurtuluş Tarihi, 1838'den 1995'e**, C. 4, İstanbul, Tekin, 1994.
- Aybars, Ergün :**İstiklal Mahkemeleri (1920-1927)**, C I-II, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 1988.
- Aydın, Mehmet Akif :**İslam-Osmanlı Aile Hukuku**, İstanbul, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1985.
- Aykut, Mehmet Şeref :**Kemâlizm**, İstanbul, 1936.
- Bağış, Ali İhsan :**Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler, Kapitülasyonlar, Beratlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1800)**, Ankara, Turhan, 1983.
- Bayındır, Abdülaziz :**İslam Mahkeme Hukuku, Osmanlı Devri uygulaması**, İstanbul, İslam İlimler Araştırma Vakfı, 1986.
- Bayrakturan, Yusuf :**Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları: 1912-1931**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1996.
- Bayur, Yusuf Hikmet :**Türk İnkılabı**, C. II, Kısım IV, 3. bs., Ankara, TTK, 1991.
- Berkes, Niyazi :**Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi, 2002.
- Bilge, Nuri :**Hukuk Başlangıcı Dersleri**, Ankara, 1972.
- Bilmez, Bülent Can :**Demiryolu'ndan Petrole Chester Projesi (1908-1923)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 2000.

- Bilsel, Cemil :Lozan, İstanbul, 1933.  
:İstanbul Üniversitesi Tarihi, İstanbul, 1943.
- Boratav, Korkut :Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2002, 7. Baskı, İstanbul, İmge, 2003.
- Bozkurt, Gülnihal :Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi, Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), Ankara, TTK, 1996.
- Bozkurt, Mahmut Esat :Türk Köylü ve İşçilerinin Hakları, İzmir, İzmir Ticaret Basımevi, 1939.  
:Devletler Arası Hak Hukuk-ı Düvel, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fak., Remzi Basımevi, 1940.  
:Atatürk İhtilali, 3.bs., İstanbul, Kaynak, 1995.  
:Atatürk İhtilali I-II, İstanbul, Kaynak, 2003.
- Bozkurt, Mahmut Esat, Peker, Recep, Tengirşenk, Yusuf Kemal :İlk İnkılap Tarihi Ders Notları, Haz. Oktay Aslanapa, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1997.
- Böke, Pelin :“Mahmut Esat Bozkurt ve Hukuk Reformu”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 1988.
- Budak, Mustafa :İdealden Gerçeğe, Misak-ı Milli’den Lozan’a Dış Politika, İstanbul, Küre, 2002.
- Cebesoy, Ali Fuat :Milli Mücadele Hatıraları, İstanbul, Vatan, 1953.  
:Siyasi Hatıralar, Büyük Zaferden Lozan’a, C. I, Temel, İstanbul, 2002.
- Cemal, Behçet :Şeyh Sait İsyanı, İstanbul, Sel, 1955.  
Cumhuriyetin 75 Yılı, 1923-1953, C.I, İstanbul, Yapı Kredi, 1999.
- Çavdar, Tefvik :Türkiye’de Liberalizm (1860-1890), Ankara, İmge, 1992.  
:Türkiye’nin Demokrasi Tarihi, 1839-1950, Ankara, İmge 1995.

- Çoker, Fahri :**Türk Parlamento Tarihi**, D. 1, C. 1; D.1, C. 3; D. 3, C. 1; D. 4, C. 1, Ankara, TBMM, 1995.
- Davran, Bülent :**Mukayeseli Medeni Hukuk Dersleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 1968.
- Demirel, Ahmet :**I. Mecliste Muhalefet, İkinci Grup**, İstanbul, İletişim, 1994.
- Dinamo, Hasan İzzettin :**İkinci Dünya Savaşından Edebiyat Anıları**, İstanbul, De, 1984.
- Dursun, Kamil :**İzmir Hatıraları**, Haz. Ünal Şenel, İzmir, Akademi Kitabevi, 1994.
- Duverger, Maurice :**Siyasal Rejimler**, Çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul, Sosyal, 1986.
- Düzdağ, M. Ertuğrul :**Türkiye’de Masonluk Meselesi, Türkiye Masonlarının Gizli Tarihi**, C. I, İstanbul, Cihad, 1977.
- Eldem, Vedat :**Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi**, Ankara, TTK, 1994.
- Emecan, Feridun v.d. :**Osmanlı Devleti Tarihi**, C. I, Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul, Zaman, 1999.
- Eraslan, Cezmi :**II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti’nin İslam Siyaseti**, İstanbul, Ötüken, 1992.
- : :**Yakın Dönem Türk Düşüncesinde Atatürk ve Halkçılık**, İstanbul, Kumsaati, 2003.
- Erem, Faruk :**Ceza Kanununda Ümanist Doktrin**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1980.
- Ergin, Osman Nuri :**Türkiye Maarif Tarihi**, C. III-IV, İstanbul, Eser Matbaası, 1977.
- Eroğul, Cem :**Devlet Nedir?**, Ankara, İmge, 1990.
- Eski, Mustafa :**Cumhuriyet Devrinde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Georgeon, François :**Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)**, 2. bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 1986.

- Gide, Charles, Rist Charles :**Fizyokratlardan Günümüze Kadar İktisadi Mezhepler Tarihi**, Terc. Şükrü Kaya, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1927.
- Gökalp, Ziya :**Türkçülüğün Esasları**, Haz. Kemal Bek, İstanbul, Bordo-Siyah, 2003.
- Göldaş, İsmail :**Takrir-i Sükûn Görüşmeleri, 1923 Seçimleri, Atama Meclis ve Sonrası**, İstanbul, Belge, 1997.
- Gövsa, Alaettin :**Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, İstanbul, 1946.
- Gözübüyük, A. Şeref :**Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları**, Ankara, Türkiye ve Ortadoğu Amme Enstitüsü, 1973.  
:**Yönetim Hukuku**, Ankara, "S" 1991.
- Gün, İzzet Nuri-Çeliker, Yalçın: **Masonluk ve Masonlar, İsimler Belgeler**, İstanbul, Yağmur, 1968.
- Güneş, İhsan :**Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı, 1920-1923**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür, 1997.
- Hamitoğulları, Beşir :**İktisadi Sistemlerin Temelleri**, İstanbul, Risale, 1988.
- Hançerlioğlu, Orhan :**Toplum Bilimleri Sözlüğü**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1986.
- Hanioğlu, Şükrü :**Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, t.y.
- İşıtman, Tarık Ziya :**Mahmut Esat Bozkurt, Hayatı ve Hatıraları, 1892-1943**, İzmir, Güneş, 1944.
- İnan, Afet :**Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Ankara, TTK, 1998.
- İz, Mahir :**Yılların İzi**, İstanbul, Kitabevi, 1990.
- Kafesoğlu İbrahim - Saray, Mehmet: **Cumhuriyetin 75. Yılında Atatürk İlkeleri ve Dayandığı Tarihi Temeller**, genişletilmiş 2. bs., İstanbul, İ.Ü. Edebiyat Fak., 1998.
- Kansu, Mazhar Müfit :**Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, C. II, Ankara, TTK, 1997.

- Kapani, Münci :**Kamu Hürriyetleri**, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ankara, 1981.
- Karal, Enver Ziya :**Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve birinci Dünya Savaşı (1908-1918)** C. IX, Ankara, TTK, 1996.  
:**Osmanlı Tarihi: Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)**, C.VIII, Ankara, TTK, 1995.
- Kasaba, Reşad :**Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi (19. y.y)**, Çev. Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge, 1993.
- Kennedy, Paul :**Büyük Güçlerin Yükseliş Ve Çöküşleri, (1500'den 2000'e Ekonomik Değişme ve Askeri Çatışmalar)**, Ankara, Türkiye İş Bankası, 1998.
- Kılıçbay, Mehmet Ali :**Cumhuriyet Ya da Birey Olmak**, Ankara, İmge, 1994.
- Kılıççelik, Sezgin- Erjem, Yaşar:**Açıklamalı Sosyoloji Terimler Sözlüğü**, Konya, Göksu Matbaası, 1992.
- Kocatürk, Utkan :**Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- Koloğlu, Orhan :**İttihatçılar ve Masonlar**, İstanbul, Gür, 1991.
- Köker, Levent :**Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi**, 2. bas, İstanbul, İletişim, 1993.
- Kuran, Ahmet Bedevi :**İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler**, 2. bs., İstanbul, Kaynak, 2000.
- Kurdakul, Necdet :**Osmanlı Devleti'nde Ticaret Anlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, İstanbul, Döler, 1981.
- Landau, Jakob M. :**Tekinalp: Bir Türk Yurtseveri**, Terc. Burhan Parmaksızoğlu, İstanbul, İletişim, 1996.
- Lewis, Bernard :**Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, 7. bs., Ankara, TTK, 1998.
- Lijphart, Arend vd. :**Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örüntüleri**, Çev. Ergun Özbudun, Ersin Onulduran, y.y, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Ortak Yayını, Sanem Matbaacılık, t.y.



- Mahmut Esat :**Bu Suya Sen de Eğil**, İstanbul, Ülkü Kitaphanesi, 1934.
- Mardin, Şerif :**Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, 5. bs., İstanbul, İletişim, 1994.
- :**Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, 2. bs., İstanbul, İletişim, 1998.
- Mazıcı, Nurşen :**Belgelerle Atatürk Döneminde Muhalefet (1919-1926)**, İstanbul, Dilmen, 1986.
- Meray, Seha L. :**Lozan Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, Takım I, C. 2; Takım I, C. 4; Takım II, C. 1, Kitap I; Takım II, C. 2, Ankara, Paris Devlet Basımevi, 1923.
- Mert, Nuray :**Laiklik Tartışmasına Kavramsal Bir Bakış, Cumhuriyet Kurulurken Laik Düşünce**, İstanbul, Bağlam, 1994.
- Moralı, Nail :**Mütarekede İzmir Olayları**, Ankara, 1973.
- Mumcu, Ahmet :**Ankara Adliye Hukuk Mektebi'nden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne (1925-1975), Ankara Hukuk Fakültesi'nin Yarım Yüzyıllık Tarihi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Sevinç Matbaası, 1977.
- :**Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Ed. Ömer Zühtü Altan, Osman Zılhoğlu, Nedim: Fasikül I, İstanbul, Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi, 1986.
- Müderrişoğlu, Alptekin :**Kurtuluş Savaşının Malî Kaynakları**, Ankara, Maliye Bakanlığı 50. Yıl, 1974.
- Okumuş, Ejder :**Meşruyet Ekseninde Din ve Devlet**, İstanbul, Pınar, 2003.
- Okyar, Osman - Seyitdanlıoğlu, Mehmet :**Fethi Okyar'ın Anıları**, Ankara, Türkiye İş Bankası, 1999.
- Ökçün, A. Gündüz :**1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye**, yy., Ankara, 1971.
- :**Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara, 1968.
- Örgeevren, Ahmet Süreyya :**Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklal Mahkemesi**, Temel, İstanbul, 2002.

- Özgen, Bekir :**Düşünce Özgürlüğü ve Laiklik**, İstanbul, Çınar, 1994.
- Öztürk, Cemil :**Atatürk Deyri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, Ankara, TTK, 1996.
- Öztürk, Kazım :**Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, İstanbul, Ak, 1968.
- Pamuk, Şevket :**Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi**, Ankara, Yurt, 1984.
- Parla, Taha :**Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, İletişim**, İstanbul, 2001.
- Safa, Peyami :**Türk İnkılabına Bakışlar**, 4. bs., İstanbul, Ötüken 1999.
- Saray, Mehmet :**Türklerde Dini ve Kültürel Hoşgörü**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- Sarıнай, Yusuf :**Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları, 1912-1931**, İstanbul, Ötüken, 1994.
- Somar, Ziya :**Yakın Çağların Fikir ve Edebiyat Tarihinde İzmir**, C.I, İzmir, Nefaset Matbaası, 1944.
- Şahin, Hüseyin :**Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişimi ve Bugünkü Durumu**, Bursa, Uludağ Üniversitesi, 1993.
- Şengil, Mizyal Karaçam :**Birinci Dönem TBMM’nde Düşünce Akımları (1920)**, İstanbul, Cem, 1996.
- Şimşir, Bilal N. :**İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C. 4, Ekim 1921-Ekim 1922, Ankara, TTK, 1984.
- Tanör, Bülent :**Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, DER, 1992.
- Tansel, Selahattin :**Mondoros’tan Mudanya’ya Kadar**, C.I, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı, 1991.
- Tengirşenk, Yusuf Kemal :**Vatan Hizmetinde**, İstanbul, 1967.
- Tezel, Yahya Sezai :**Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950**, 3.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt, 1994.
- Toprak, Zafer :**Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918)**, İstanbul, Yurt, 1982.
- Tunaya, Tarık Zafer :**Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, 2.bs., İstanbul, Arba, 1996.

- Tunçay, Mete :**T.C'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması**, İstanbul, Cem, 1992.
- :**Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)**, Ankara, Bilgi, 1978.
- Türk Yılı**, Toplayan: Akçuraoğlu Yusuf, İstanbul, Yeni Matbaa, (Türk Ocakları Merkez Heyeti tarafından neşrolunmuştur), 1928.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İlk Meclis Azâ-yı Kirâmının Tasvirlerini Muhtevi Albüm**, Ankara, Yenigün Matbaası, t.y., sayfa numarası yok. (Himaye-i Etfal Cemiyeti Nam ve Hesabına tertib ve tab ettirildiği belirtilmektedir).
- Umar, Ziya :**Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, I. Cilt, İstanbul, Beta, 1987.
- Uyar, Hakkı :**Sol milliyetçi bir Türk aydını: Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)**, İstanbul, Büke, 2000.
- Üçok, Coşkun :**Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, 5. bs., Ankara, Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, 1972.
- Ülken, Hilmi Ziya :**Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülken, 1998.
- Ünal, Muhittin :**Miralay Bekir Sami Günsav'ın Kurtuluş Savaşı Anıları**, İstanbul, Cem, 1994.
- Yamakoğlu, Cihan :**Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943): Kuvayı Milliyeci, İlim ve Fikir Adamı, Hatip, Yazar ve (1924-1930) Adalet Bakanı**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1987.
- Yavuz, Cevdet :**Türk Medeni Hukuku ve Borçlar Hukuku Mevzuatı, Medeni Kanun, Tatbikat Kanunu, Borçlar Kanunu**, 2. bs., İstanbul, Beta, 1990.
- Yavuz, Hulusi :**Osmanlı Devleti ve İslamîyet**, İstanbul, İz, 1991.
- Yavuz, Cevdet :**Türk Medeni Hukuku ve Borçlar Hukuku Mevzuatı, Medeni Kanun, Tatbikat Kanunu, Borçlar Kanunu**, 2. bs., İstanbul, Beta, 1990.
- Yılmaz, Faruk :**Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar: Duyûn-u Umûmiye**, İstanbul, Birleşik, 1996.
- Zürcher, Erik Jan :**Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoglu, İstanbul, Bağlam, 1987.

## ÖZGEÇMİŞ

1973 yılında Erzincan'da doğdum. İlk ve Ortaokulu İstanbul'da 50. Yıl Besim Kadırgan okulunda tamamladıktan sonra, 1989 yılında İzzet Ünver Lisesi'nden "iyi" dereceyle mezun oldum. 1990 yılında Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans eğitimime başladım ve 1995 yılında mezun oldum. 1996 yılında aynı üniversitenin Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı tarafından açılan Yüksek Lisans ve Araştırma Görevliliği sınavlarını kazanarak, Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak çalışmaya başladım. 1998 Yılında **"1910 Tarihli Bursa Belediye Meclisi Karar Defterinin Değerlendirilmesi"** başlıklı tezi tamamlayarak, "Bilim Uzmanı" unvanını aldım. Aynı yılın Kasım ayında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda açılmış olan doktora sınavını kazanarak doktora başladım. 1999 yılında ise, 2547 sayılı kanunun 35. Maddesi uyarınca yapılan görevlendirme ile kadrom geçici olarak İ.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsüne tahsis edildi.